ئارەش ڕەئیسینەژاد

شای ئێران؛

کوردی عێراق و شیعەی لوبنان

١٩٥٨-١٩٧٩

لە ئینگلیزییەوە:

شەفیقی حاجی خدر

ناوی کتێب: **شای ئێران؛ کوردی عێراق و شیعەی لوبنان**
بابەت: **مێژوو**
نووسەر: **ئارەش ڕەئیسینەژاد**
وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: **شەفیقی حاجی خدر**
پیتچن: **وەرگێڕ**
هەڵەچن: **دەستەیەک**
نەخشەسازیی ناوەوە: خەلیل هیدایەت مام شێخ
نەخشەسازیی بەرگ:
چاپخانە: ڕۆژهەڵات- هەولێر
نرخ: **دینار**
تیراژ: **(٢٠٠٠) دانە**
نۆرەی چاپ و ساڵ: **چاپی یەکەم/ ٢٠٢٢**

لە بەڕێوبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان/هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی (٥٧٨)ی ساڵی ٢٠٢٢ پێدراوە.

مافی چاپکردنەوەی بۆ وەرگێڕ پارێزراوە، هەر کەس و لایەنێک بە بێ ڕەزامەندی وەرگێڕ چاپی بکاتەوە، تووشی لێپێچینەوەی قانونی دەبێتەوە.

پێشکەشە بە

محیەدین میسباحی

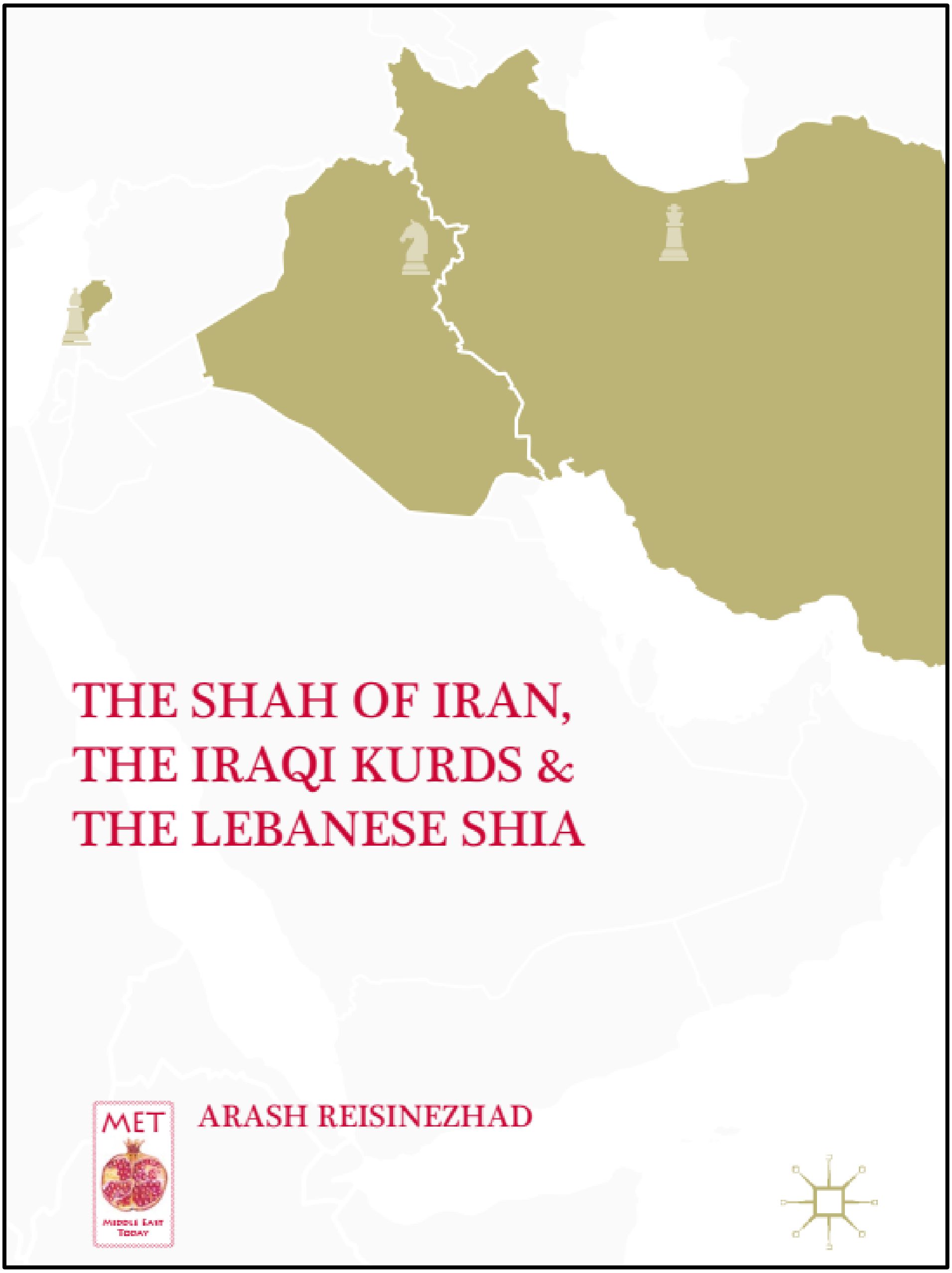
THE SHAH OF IRAN,
THE IRAQI KURDS &
THE LEBANESE SHIA
ARASH REISINEZHAD
MET
MIDDLE EAST TODAY

ناواخن

پێشباری وەرگێڕ ٩
بەندی ١ .... ١٥
بەرایی ١٥
بیبلیۆگرافیا ٣٥
کۆمەڵەی ئەرشیفکراو ئێران ٣٥
بەندی ٢ .... ٤٣
هێزە دنەدەرەکان ٤٣
١- هەڕەشەکان ٤٤
هەڕەشەی سوور ٤٧
گەف و هەڕەشەی عەرەب ٥١
هەڕەشەی کورد ٥٧
هەڕەشەی ڕەش ٦٣
هەڕەشەی فەڵەستینی ٦٦
٢- دەرفەتەکان ٦٩
سروشتی ئەنجام سفری جەنگی سارد و ڕێبازی نیکسن ٧٠
ئیسرائیل و ڕێبازی کەمەرەیی ٧٩
کشانەوەی بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی سوێس ٨٢
٣ - دامودەزگاکان ٨٧
شـــا ٨٨
ساواک ٩٠
سوپا ٩٦
وەزارەتی کاروباری دەرەوە ٩٧
دامودەزگا دینییەکان ٩٩
٤ ئەنجامی تیۆری ١٠٠
بیبیلۆگرافی ١٠٢
کۆبەرهەمی ئەرشیف ١٠٢
ئێران ١٠٢
بەندی ٣ .... ١٠٩
سەرهەڵدان: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ١٠٩
ئێران بەر لە ١٩٥٨ .... ١٠٩
١-سەرهەڵدان: کوردی عێراق ١١٠
میدییەکانی ئێران ١١١
مەلای سوور و پارتی دیموکراتی کوردستان ١١٥
٢-سەرهەڵدان: شیعەی لوبنان ١١٨
جەبەل عاملیی شیعە ١١٨
سەیدی کاریزما ١٢٣
bIbLIography ***Archival Collections*** *Iran* ١٢٦

بەندی ٤ .... ١٢٨
دروستبوون: سیاسەتی دەرەکیی ١٢٨
نادەوڵەتییانەی ئێران لە ١٢٨
١٩٥٨-١٩٦٣ .... ١٢٨
١- دروستکردن: کوردی عێراق ١٣٠
کودەتاکەی عێراق لە ١٩٥٨ .... ١٣٠
قاسم و کورد ١٣٢
ساواک و نەخشەی "ڕزگارکردنی عێراق" ١٣٦
عێراق شڵۆق ١٤٣
چاندنی تۆوی شۆڕش ١٤٧
پەیوەندییەکانی کوردی-ئیسرائیلی ١٥٥
جووڵانەوەوی ئەیلوولی ١٩٦١ .... ١٥٦
ئێرانی و ئەمریکی و کورد ١٦١
شۆڕشی ڕەمەزان لە ١٩٦٣دا ١٦٣
٢ - دروستبوون: شیعەی لوبنان ١٦٥
پان عەرەبیزم و پەیوەندیی تاران- بەیروت ١٦٥
کودەتاکەی عێراق لە ١٩٥٨ و "پلانە سەوزەکە"ی ساواک ١٦٨
سەدر و تاران ١٧٢
ڕابەرە لاوەکە ١٧٦
bibLiography ***Archival Collections*** *Iran* ١٨٠
بەندی ٥ .... ١٨٤
هەڵکشان: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ١٨٤
ئێران لە ١٩٦٣-١٩٦٨ .... ١٨٤
١- هەڵکشان: کوردی عێراق .... -١٨٦-
یەکەمین ڕژێمی بەعس ١٨٦
جی ئێف کەنەدی لە بەرانبەر شا ١٨٩
یەکەمین شەڕی بەعس –کورد ١٩٢
ئاگربڕەکەی کوردی عێراق لە ١٩٦٤ .... ١٩٩
شەڕی ناوخۆیی (براکوژیی) کورد ٢٠١
یەکێتیی عێراق-میسر و ڕوخانی ئاگربڕەکەی ١٩٦٤ .... ٢٠٦
شا لە بەرانبەر جۆنسندا ٢١٠
سێکوچکەی ناعەرەبی: ئێران و ئیسرائیل و کورد ٢١٤
عیسا پژمانیش گێڕایەوە: ٢٢٠
بەغدایەکی لەرزۆک ٢٢١
ساڵە وەرچەرخاوەکانی ١٩٦٧-١٩٦٩ .... ٢٢٥
بریکاری ئێرانیی غەیرەکورد ٢٢٧
٢ هەڵکشان: شیعەی لوبنان ٢٣٠
یەکەمین گرژی ٢٣٠
بەجەماوەربوونی ئیمام ٢٣٤
bibLiogrAphy ***Archival Collections*** *Iran* ٢٤٠
بەندی ٦ .... ٢٤٣

بەرزەخ: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە ٢٤٣
١٩٦٨-١٩٧٣ .... ٢٤٣
١- بەرزەخ: کوردی عێراق ٢٤٥
کودەتاکەی بەعسی ١٩٦٨ .... ٢٤٥
قەیرانی یەکاوی عەرەبی لە ١٩٦٩ .... ٢٤٨
لەبارچوونی پیلانی کودەتاکە ٢٥٣
ڕێککەوتنی ئازاری ١٩٧٠ .... ٢٦١
پەیوەندی بەغدا- مۆسکۆ و زمانی جەنگی ساردی شا ٢٦٦
دوودڵیی ئەمریکییەکان ٢٧١
کۆبوونەوەی لووتکە / تاران لە ١٩٧٢ .... ٢٧٦
سێکوچکەی هاوکاری لە کوردستانی عێراقدا ٢٨٥
دوودڵیی شا ٢٨٨
شەڕی ئۆکتۆبەر هەڵکشانی هەڕەشەی عێراق ٢٩٤
٢ -بەرزەخ" شیعەی لوبنان ٢٩٧
شەڕی شەش ڕۆژە و کزبوونی ناسریزم ٢٩٧
ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامیی شیعە ٢٩٩
پرسی فەڵەستین ٣٠٢
سەدر و ڕژێمە عەرەبییەکان ٣٠٧
بەختیار و سەدر ٣١٧
شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان ٣٢١
گەشتێکی بە مقۆمقۆ ٣٣٤
مەیدانبازیی قەدەر لەگەڵ سەدردا ٣٤٠
bibLiography ***Archival Collections** Iran* ٣٤٨
بەندی ٧ .... ٣٥٤
هەرەس: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ٣٥٤
ئێران لە ١٩٧٣-١٩٧٧ .... ٣٥٤
١- هەرەس: کوردی عێراق ٣٥٥
دیپلۆماسییەتی جرت وفرت ٣٥٦
هەرەسهێنانی ڕێککەوتننامەی ئازار ٣٥٩
دوایین شەڕ ٣٦٥
ئامادەکاری بۆ سەودای گەورە ٣٧١
ڕێککەوتنی ١٩٧٥ی جەزائیر ٣٨٣
ناپاکی یان پێویستی؟ ٣٩٥
هەڵمەتی دژەسەدر ٤٠٣
سەدر و ئایەتوڵڵا خومەینی و شۆڕشگێڕە ئیسلامییەکان ٤٠٤
تەشەنەسەندنی دوژمنایەتی ٤١٩
بزووتنەوەی بەشخوراوان و ئەمەل ٤٢٧
شەڕی ناوخۆیی لوبنانی ١٩٧٥ .... ٤٣٢
بەتەنیا مانەوەی سەید ٤٣٧
شیرازی دژی سەدر ٤٤٠
دوابڕیار ٤٥٣

سەدری ڕادیکال ٤٥٧
bIblIography ***Archival Collections*** *Iran* ٤٦٥
بەندی ٨ .... ٤٦٩
هەڵسانەوە: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە ٤٦٩
١٩٧٧-١٩٧٩ .... ٤٦٩
١- هەڵسانەوە: کوردی عێراق ٤٧٠
دواهەوڵ لە دوایین ڕۆژدا ٤٧٨
٢- هەڵسانەوە: شیعەی لوبنان ٤٨٣
شەپۆلی شۆڕشی ئیسلامی ٤٨٣
گەشتێکی تەلیسماوی.. ٤٨٦
ڕێککەوتنی نهێنی شا-سەدر؟... ٤٩٦
بێسەروشوێنبوونی سەدر و شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان ٥٠١
لێکۆڵینەوەی شۆڕشگێڕانە ٥٠٧
دوایین هیوای شا.. ٥١٠
کۆتایی ٥١٦
bibLiogRaphy ***Archival Collections*** *Iran* ٥٢٠
بەندی ٩ .... ٥٢٥
ئەنجام: ٥٢٥
سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی.. ٥٢٥
ئێران و میراتی شا ٥٢٥
BiBliography ***Archival Collections*** *Iran* ٥٦٩
پاشکۆ ٥٧٣
تراژیدیای کورد،... ٥٧٤
نووسینی: هێنری کیسنجەر.. ٥٧٤
بنچینەکانی بەرنامەکە ٥٧٥
مشتومڕی ناوخۆ ٥٨٥
کۆتاییەکەی ئۆتۆنۆمی کورد ٥٩٢
هەرەسهێنانی بەرگریی کورد ٦٠٠
سەرچاوە: ٦٠٨
چەند دێڕێک لە ژیاننامەی وەرگێڕ ٦١٦
چاپکراوەکانی وەرگێڕ ٦١٧

پێشباری وەرگێڕ

لەو کتێبانەی کاک **چالاک محەمەد** بەدیاری بۆ ناردم، ئەم کتێبەی بەردەست بوو، ئەوکات بە شێوەی پی دی ئێف بۆی ناردم و تێبینی ئەوەشی لەگەڵ بوو، "کاک شەفیق پێدەچێ ئەم کتێبە بۆ ئێمە گرنگ بێ!"

"بەڵێ، زۆریش گرنگە!"

ئەم کتێبە تێزی دکتۆرای **ئارەش رەئیسینەژادە**، لە ٢٠١٧ و لە زانکۆی کالیفۆرنا بڕوانامەی لە پەیوەندییە نێو دەوڵەتییەکان وەرگرتووە، لەپاش ساڵێک تێزەکەی بە کەمێ دەستکارییەوە کردۆتە کتێب و هەر لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا بڵاوی کردۆتەوە.

دکتۆر ئارەش مامۆستای پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانە لە کۆلیژی مافەکان و زانستی سیاسی لە زانکۆی تاران. بەدەر لەم کتێبە، کتێبی (**ڕێگای ئاوریشم لە ئێران**) لە ساڵی ٢٠٢١ چاککردووە، ئەو پێشتر ماستەرێک لە زانستی سیاسە و بەکالۆریۆسیشی لە ئەندازیاریی کیمیاوی نەوتدا هەیە.

زۆر بەکورتی دەکرێ ئەوە بڵێم، ئەم کتێبەیان لەگەڵ کتێبی "**ئەرێ کورد بوونە بەردەبازی**؟!"ی **براین ڕۆبەرت گیبسن**دا جمکن، چونکە هەردووکیان لە بنەڕەتدا نامەی دکتۆران و لە ئەمریکا چاپکراون و تا ڕاددەیەک هەمان مەودا زەمەنییەکەیش لەخۆدەگرن، ئەوەندە هەیە بەردەباز لە ١٩٥٨ تا ١٩٧٥ی لەخۆگرتبوو، ئەم کتێبەیان بە شێوەیەکی تێرتر تا ١٩٧٩ دەڕوا. هەردووکیشیان پشتبەستوون بە بەڵگەنامەی دەزگای هەواڵگری بێگانە، یەکەمیان زیاتر بەڵگەنامەی سی ئای ئەی، ئەمەشیان بەڵگەنامەی ساواک.

خۆ ئەگەر لەسەر ئاوەڵناوی ئەوەش کۆک نەبین کە ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ کودەتا بێ یان شۆڕش، بەڵام وەک شتێکی حاشاهەڵنەگر لەسەر ئەوە کۆکین ئەم مێژووە، لە دوای خۆیدا مێژووی دروست کرد، ڕوداوێکی ئاوس بە

ڕووداوگەلی دواتر، هەمووشـــیان لە قۆناغێکی هەســـتیار و بۆ گەلەکەمان چارەنووسـساز بوون. دەکرێ لەم قۆناغە مێژووییەدا سـەرەداوی ئەم ناوانە: **١٤ی تەمووز، عەبدولکەریم قاســم، مەلا مســـتەفا بارزانی، پارتی دێموکراتی کوردســتان، ئیبراهیم ئەحمەد، جەلال تاڵەبانی، براکوژی، شـۆڕشــی ئەیلوول، عەبدولســـەلام** و **عەبدولڕەحمـان عـارف، نەبەردی هەندرێن، بەعس** و بە هەردوو سەرۆکەکانیانیەوە **بەکر و سەدام، محەمەد ڕەزا شا، ساواک، مۆساد، ســی ئای ئەی، هینری کیســنجەر، مەلیک حوســێن، جەزائیر** و ڕێککەوتننامە شـــوومەکەی، **بومدیەن، ئەنور ســـادات، هێڵی تالوک**، یەکاوی عەرەب/ شـــط العرب(ئەروەنـد ڕود)، گەمەی دەزگـا هەواڵگرییەکـان، **هەرەس، ئـاوارەیی**، گەڕانەوە....هتد هەموو ئەمانە لە ماوەی ١٩٥٨ تا ١٩٧٩دا چەمک و پێناســـەی یەکلاکەرەوەن و مۆرێکیش بوون، کە دواجار بەدبەختانە لە هەنیەی گەلەکەمان درا و شـــوێنەوارەکەی هێشـــتا زەقوزۆپ هەر ماوە... ئینجا دەکرێ بڵێین: ئایا ناوەڕۆکی ئەم ڕووداوە تاوان و کارەســـاتبارانە دووبارەی زەمین و زەمانی پێش خۆیان بوون؟ بە شـــێوەیەک لە شـــێوەکان لە دوای خۆیان قەوماون و دەقەومێنەوە؟

با وەڵام بۆ خوێنەری تاسەمەند بێ.

دیارە ئەم قۆناغە زۆری لەســـەر نووســـراوە، ئەوســـا چ بە لالێکردنەوەی نووسـینەوەی مێژوویی بێ یان لە دووتوێی بیرەوەریی تێکۆشـەر و کەسـانی کـارای ســـەردەمی خۆی بی، بەڵام تۆ بڵێی ڕووە نـادیـارە هەواڵگرییەکە ڕونکرابیتەوە؟ ئەم کتێبە ئەوەمان بۆ دەکا.

ئەم کتێبە دوو تەورەیی‌یە، لە هەر قۆنـاغێکدا دوو ســـەرباس چەقی بـازنەن، لایەکیـان کورد و عێراق و گەمەی بەرژەوەنـدی دەوڵەتـانی هەرێمی و نێودەوڵەتی، لاباســـەکەی دیکە لوبنان و هیلالە شـــیعییەکە. لەوێش شـــیعە و ئیمامە سەرهەڵداوە کاریزماکەی (**سەید موسا سەدر**) چەقی بازنەیە. پێموایە لەم بارەیەوە ئەم کتێبە هەر هیچ نەبێ بۆ کتێبخانەی کوردی، دەستپێشخەرە. ئەوەی لەم لاتەوەرەیەدا دەخوێندریتەوە و بۆ منیش وەک خوێنەرێک مایەی

کارانگازی بوو ئەوەیە، ئەم **موسا سەدرە** بە چارەنووسە نادیارەکەشییەوە، بە ماوەیەکی کەم، لە یەک دەیە یان کەمێک زیاتر، کەمینەیەکی شیعی پەراوێزخراوی بەشخواری و چەپۆکبەسەری چەوساوەی دەستی سوننە و مارۆنی عەرەب لە لوبنان، دەکاتە توخمێکی پێکهێنەری کارای دەستڕۆیشتوو، دەیگەیەنێتە ئاستی ئەوەی ئیدی لوبنان دەبێتە سێکوچکە، لەپاڵ سوننە و مارۆنییەکان، شیعە دەبێتە کوچکەی سێهەم و ئیدی عورفە سیاسی و دەستوورییەکە وەها دەگۆڕێ، هەمیشە سەرۆکایەتی پەرلەمان بکەوێتە دەست ئەوان. لە وەڵامی ئەو پرسەش ئاخۆ ئەم کارە مەزنە چۆن کرا؟ ئەوا کتێبەکە ڕوونی دەکاتەوە. ئایا بۆ پرسی سەرکردایەتی دەبێتە پەند؟ ئەمەشیان وەڵامەکەی با هەر لای خوێنەر بێ.

کاتێ بۆ یەکەم جار ئەم کتێبەم خوێندەوە، لەگەڵ هەر دێڕێکدا بە من نەبوو قەڵەمدارەکەی دەستم، هێڵی بەژێردا دەهێنا، لە پەراوێزی کتێبەکەشدا هەر نیشانەی پرس و سەرسوڕمانیم دەکێشا. بە ڕێڕۆیشتنیش لەگەڵ بەند و ناونیشان و ناوەڕۆکی بەشەکانی دیکەیدا، پێبەپێی سەرسامیم، حەسرەت و داخی زۆریشم هەڵدەڕشت. ئاخر بە داخ و پەرۆشییەوە بە دوای ئەم پرسیارانەدا دەگەڕام کە "چۆن" و "بۆچی" وەها بوون؟ ئەم دوو ئامرازنەی پرسیش پێ بەپێی بەندەکان ئاڵوگۆڕ دەبوون، یەکەمیان دەبووە دووەم و بە پێچەوانەشەوە. لە کۆتاییشدا نیشانەی پرسی تاکەی دەهاتەسەر، ئاخر تاکەی؟! جا نازانم هەمان حاڵەتەش بەسەر خوێنەری خۆشەویستدا دێ یان نا.

دوای خوێندنەوە و پرسوڕا لەگەڵ هاوڕێکانم، ئەوانەی پەرۆشی وەرگێڕانەکانمن، ڕاوێژم پێکردن، گوتیان مادام وایە ناوی خوای لێبێنە... هەر وەهاشم کرد... لە ڕێگەی **ئاغا هوما**وە پەیوەندیم بە نووسەرەوە کرد و قایلنامەم لێوەرگرت، ئەو گوتی زۆر باشە وا کتێبەکە دەشکرێتە فارسی... کاتێک وەهای گوت، لەسەر وەرگێڕانەکە سوورتر بووم، پێمباشتر بوو ڕاستەوخۆ بکرێتە کوردی نەوەک دواتر لە فارسییەوە وەریبگرینەوە.

من وەک وەرگێڕ، لێبڕاوانەوە ئەوە دەڵێم بە هیچ شـــێوەیەک لە نـاوەڕۆکی کتێبەکە بەرپرسیار نیم. سەرەتا ویستم هەر بەتەنیا بەو دێڕە وازبهێنم و هیچ پەراوێزێکیش نەنووسـم، دواتر کاتێ ئەوانەی دەسـتنووسـەکەیان خوێندەوە، پێیان وابوو باشـــترە هەر هیچ نەبێ لە هەندێ شـــوێندا پەراوێزی بۆ بکرێ، چونکە لەوانەیە نووسـەر سـەرچیخ چووبێ یان زانیاری هەڵەی لەبەردەسـتدا بێ و بەکاری هێنابێ. بەڵێ هەرواشی لێ لێهات.

مامۆسـتای کتێبناس، **مومتاز حەیدەری** کاتێ بە تاسـەوە دەسـتنووسـەکەی خوێندەوە، بانگی کردم، وێڕای ئاماژە نووسـراوەکانی، زیاتر لە دوو سـەعات بەیەکەوە دانیشتن و شوێنە وروژێنەر و هەستیارەکانی کتێبەکەی نیشان دام، کە لە کوێ هەقە پەراوێزی بۆ بکرێ، نەوەک هەر ئەوەنـدە بەڵکو کۆمەڵێ بڕگەش تۆخ بکرێن. منیش بە گوێی مامۆستام کرد.

ئەوەی ڕاســـتی بێ، ئەم کتێبە پەراوێزی زیاتری دەویســـت، بەڵام من هەر ئەوەندەم بەباش زانی، دواتر خوێنەر یان هەر لێکۆڵەرەوەیەکی دیکە دەکرێ ئەم کارە فراژی بکا.

لە کۆتایی کتێبەکەشدا دەقی ئەو بیست لاپەڕەی کاتی خۆی **هینری کیسنجەر** وەک پاکانەنامەیەک لەبارەی کارەساتی هەرەسی شۆڕشی ئەیلول نووسی و لەژێر ناوی تراژیدیای کورد لە کتێبە قەبەکەی خۆی (ســاڵانی نۆژەنبوونەوە) لە ١٩٩٩دا بڵاویکردەوە، کردمە پـاشـــکۆی ئەم کتێبە، تـا خوێنەران وەک بەڵگەنامەیەک لەبەردەســتیاندا بێ، چونکە نووســـەر لەم کتێبەدا نموونەی پێ هێناوەتەوە.

ئینجا وەک دابێک، وەک هەر وەرگێڕانێکی دیکەم، هەر بەتەنیا خۆم بە ماخۆی وەرگێڕانەکە نازانم، بەڵکو هەموو ئەوانەی خۆبەخش و پەرۆشـــانە لەگەڵم ماندووبوون و ئەو ئەرکەیان کێشـا بەسـەر دەسـتنووسـەکەمدا چونەوەتەوە. بۆیە جێگەی ڕێز و دەستۆخۆشی و سوپاسن.

لەپێشـــدا خۆشـــبەختم دەســـتنووســـی یەکەمم بە بەرچاو و فلتەری دوو لە هەڵگرانی بڕوانــامەی دکتۆرای مێژوو، هەریەک لە د. **ئەحمەد ئەمین** و د. **ئەحمەد باوەڕ**دا تێپەڕی. هەر بەڕاســـتی لە دەســـتنیشـــانکردنی هەڵەوپەڵە بەرابیەکانی تایپ و ڕێنووس، هەروەها لە بەراوردکردنی مێژووی ڕووداوەکان بە بەڵگەنامەکانی دیکە یارمەتیان دام، **د ئەحمەد ئەمین** هەندێ تێبینیشـــی ســـەبارەت بە چەنـد پەراوێزێـک و مێژووی دەقـاودەقی ڕووداوەکـان بۆ نووسیوم.

پاشــان **شــێخ شــەماڵ گەزنەی**یش هەندێ هەڵەی زەقی پیت پەڕین و هەڵەی تایپی بۆ لێگرتم و لەگەڵ خوێندنەوەی هەر بەندێکیشـدا دنەدەرێکی سـەرەکیم بوو.

ئەوسا بێمە سەر مامۆتکی وەرگێرانەکانم **لوقمان شلانی**. دوای ئەوان جارێکی دیکە بەســـەریداچووە، ئەوەی لەبەردەســـتی ئەوان پەڕیبوو، وەک هێڵێنگێک گرتنیەوە و بە ڕاوێژیش لەگەڵ **حەیدەر حاجی خدر**دا بەســـەر ڕێنووســـی هەندێ دەستەواژە و ڕستەدا چووینەوە.

لە کۆتاییشــدا وەک دەڵێن میســکی خیتام مامۆســتا **مومتاز حەیدەری** بوو. لە ڕووی ناوەڕۆکی کتێبەکە و بەتایبەتیش ســـەبارەت بەپرســـی گۆرانکارییە گەورەکەی ١٤ تەمووزی ١٩٥٨ و **عەبدولکەریم قاســـم** و حزبی شـــیوعی و پاشــان شــۆرشــی ئەیلول، کاتێ داوام لێکرد بەســەر وەرگێڕانەکەمدا بچێتەوە دەســتی بە ڕوویەوە نەنام. ئەوە بۆ هەفتەیەک دەســتی لە پڕۆژە مەزنەکەی خۆی هەڵگرت و پێوەیە خەریک بوو، ئیدی ســـەرنج و تێبینییەکانی بۆ من بەرچاوڕوونییەکی گەورە بوون.

لە کۆتاییشـــدا کنێر جەمیلی هاوژینم و کاکەڕای کوڕیشـــم لە ماندووبوونەکە بێبەش نەکردن، چ بە دەرفەت ڕەخســـاندن، هەروەهـا چ بە پرســـیـار و ڕوونکردنەوەی هەندێ دەستەواژەی ئینگلیزی لە کاکەڕا...

هەرچۆنێک بێ، وەرگێڕانەکە ئێستا لەبەردەستی خوێنەردایە، بەهیوای ئەوەی ئەمەشــــیان لەپاڵ بەردەباز و وەرگێڕانەکانی دیکەدا مایەی خوێندنەوە و تێڕامان بێ.

ش.ح.خ

دانهاخ/لاهای

٢ ی حوزەیرانی ٢٠٢٢

بەندی ١

بەرایی

"لەسەر ئێمە پێویستە لە ڕۆژهەڵاتی کەناراوی دەریای سپیی ناوەڕاستدا بجەنگین و بەر بە هەڕەشەکان بگرین، تا ڕێگربین لەوەی خوێن لەسەر خاکی ئێران بڕژێ."[1] ئەم وتەیە هی کۆلۆنێل موجتەبا پاشایی، سەرۆکی دەزگای هەواڵگری و ئاسایشی نەتەوەیی ئێران (ساواک) بوو لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا، بەڵکو شەپۆلی ئەو پان عەرەبایەتییەی دوای کودەتاکەی[2] ١٩٥٨ عێراق، کز بکا. ئەمەش لە باشووری لوبناندا سەرەتای ستراتیژی پلانی سەوز بوو. پلانە سەوزەکەی ئێران ڕاچاندنی ڕایەڵەی پەیوەندی بوو لەگەڵ کۆمەڵگە شیعەکەی نیشتەجێی باشووری لوبنان. بە کۆچکردنی سەید موسا سەدری کاریزمای لەدایکبووی ئێران بۆ لوبنان، پەیوەندییەکانی ئێران لەگەڵ شیعەی لوبنان ڕەوتێکی نوێی وەرگرت.

هەروەها لە سەرێکی دیکەشەوە، ئێرانی پەهلەوی لە دژی عێراق پشتی کوردی ئەو وڵاتەی گرت. کودەتاکەی عێراق لە ١٩٥٨دا دەسەڵاتی بنەماڵە پاشاییەکەی هەواداری خۆرئاوای لەسەر تەخت وەرگێڕا، کۆمارێکی عەرەبپەروەرانەی لایەنداری مۆسکۆی لەسەر سنووری ڕۆژئاوای ئێراندا چەقاند. ئیدی لەم بەرڕەوتەدا[3]، شا فەرمانی بە ساواک کرد، پەیوەندییەکی

---

[1] بۆ زیاتر تاوتوێکردنی پلانی سەوز، بڕوانە:
Letter from Isa Pejman, reprinted in Alamuti, Mostafa, Iran dar Asr-i Pahlavi [Iran in the Pahlavi Era] Vol.II, Jang-i Qodrat dar Iran[Power Struggle in Iran] (London, 1992) pp. 521–3.

[2] لەبارەی ئەم وەرچەرخانە مێژووییە سیاسییەی سەر گۆڕەپانی حوکمڕانی عێراق دابەشبوونێکی قووڵ لەبارەی وێناکردنی ڕووداوەکە هەیە بەوەی ئاخۆ شۆڕش بووە یان کودەتا. نووسەر بە کودەتای ناوبردووە، کەچی دواتر لە ڕووداوی دیکە، کە هەر بەڕاستی کودەتا بووە، ئەو بە شۆڕشی ناوبردووە. هەڵبەتە لێرەدا من وەک وەرگێڕ دەستەواژەکانم بە دەستپاکییەوە گواستوونەتەوە. لێ ئەوەندە هەیە بڵێم، زۆر جار لە وەرگێڕانەکانمدا، بەتایبەتی سیاسییە و مێژووییەکان تووشی گرفتی لێگرتنی وشە و دەستەواژەکانی شۆڕش، کودەتا، سەربزێوی، هەرا، هەڵگەڕانەوە و و یاخیبوون... بوومەتەوە. بەگوێرەی پەیپێبردنم لە شوێنی خۆی و لە پەراوێزدا، بۆ بەرچاوڕوونی خوێنەر ئاماژەم بۆ کردوون. وەرگێڕ.

[3] بەرڕەوت: بەردەق، کۆنتێکست، سیاق. وەرگێڕ

ســــتراتیژی لەگەڵ کوردی بــاکووری عێراق ببەســــتێ. لەوێش بە سەرکردایەتیی مەلا مستەفا بارزانی، پێشمەرگەی[٤] کورد دەستوپێی سوپای عێراقیان بەست، بەمە ڕووی گەف و هەڕەشەکانی بەغدایان لە پارێزگاکانی ڕۆژئاوای ئێران و کەنداوی فارســــی گۆڕی. بە پێچەوانەی ڕایە گشــــتییە باوەکە ســــەبارەت بە ســــیاســــەتی دەرەکی شــــاوە، ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکـا لە مـاوەی ســــالانی نێوان ١٩٦١ تـا ١٩٧٢دا و لەخۆوە لەگەڵ ســتراتیژی ئێران بە ئاراســتەی کوردەکانەوە نەبوو. وێڕای ئەو پەیوەندییە دۆستانەی لەگەڵ شـادا، کەچی کۆشکی سپی هەمان هەڵسەنگاندنی لەمەڕ هەڕەشــەکانی بەرەو ڕووی عێراقەوە نەبوو. ئەمە تەنیا لەو کاتە هاتە ئارا، ئەویش دوای کۆبوونەوەی لووتکە لە ســــالّی ١٩٧٢ لە نێوان ســــەرۆک ڕیچارد نیکســــن لەگەڵ شــــای ئێران، ئیدی لەوکاتەوە ســــەرۆکی ئەمریکا فەرمانی بە ئاژانسی هەواڵگریی مەڵبەندیی ئەمریکا (سی ئای ئەی) کرد، کە بە شـێوەیەکی ژێربەژێرانە لەگەڵ کوردسـتانی عێراقدا هاوکاریی سـاواک بکەن.

ســتراتیژی پەیوەندییەکانی ئێران لەگەڵ کوردی عێراق و شــیعەی لوبناندا سەری کێشا بۆ ستراتیژییەک بە ئاراستەی قەوارە نادەوڵەتییەکان[٥] (non-state entities) لە ڕۆژهەلاتی ناویندا. ئەمەش دەســتپێکی "ســیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانە"ی ئێران بوو، سیاسەتێکی دەقاودەقی دەرەکییانە، کە مەبەســت لێی ڕاچاندنی تەونی پەیوەندی بوو لەگەڵ گرووپی ســیاســی و

---

[٤] نووســەر وشــەی گەریلای بەکارهێناوە، شـتێکی حاشـاهەڵنەگریشـە لەگەڵ کۆماری کوردسـتان لە مهابادەوە، ناوی ئەو توێژە چەکدارە ولاتپارێزەی کورد بووەتە پێشـــمەرگە، منیش بەرچاوڕوونی وەهام کرد. وەرگێڕ

[٥] لێرەوە بەدوا ئەم دەســتەواژەیە زۆر دووبارە دەبێتەوە، لەنێوان قەوارەی نادەوڵەتی و نادەوڵەتییانە، دووەمینیام پێ لەبارتر بوو، کە مەبەست لێی ئەو (کەمینە) گرووپە نەتەوەیی و دینی و مەزهەبییانەن، کە لە نێو بۆتەی دەوڵەتێک دان و لە نەتەوە و دین و مەزهەبی سەردەستە و زاڵ جیاوازن. نموونەی هەرە زەقیش نەتەوەی کورد لەبۆتەی ســنووری ســیاســییانەی هەر چوار دەوڵەتەکە و شــیعە لە لوبنان. وەرگێڕ

چەکدار و بزووتنەوەکان. سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانە نیشانەیە بۆ پەیوەندی نێوان دەوڵەت و کاراکتەرە سیاسی-سەربازییە نادەوڵەتییەکان. ئەم سیاسەتە پەیوەستە بەوەی چۆن دەوڵەت پەیوەندییەکانی لەگەڵ کاراکتەرە نادەوڵەتییەکان دروست دەکا و ڕێکی دەخا، ئەمەش لە ڕێی میکانیزمێکی پشتەوەی سیاسەتی دەرەکی. وێڕای باری ئێرانی شۆڕش، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانە لە لایەن یەکێتیی سۆڤیەتەوە و بە مەبەستی پشتگیریی حیزبە کۆمۆنیستەکان، جووڵانەوە چەپگەراکان و چەکدارە ئازادیخوازەکان لە ماوەی جەنگی ساردا پەیڕەوی لێکرا. وڵاتەکانی دیکەش، وەک چین و کوبا و لەوانەش گرنگتر، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەسەر هەمان سیاسەتدا ڕۆیشتوون.

نزیکەی نیو سەدەش دوای ئەوە، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران، ئەوەندە بەرفرەوان بوو، ئاستی پێشینەی خۆی تێپەڕاند. بە درەنگانێکی ساڵی ٢٠٠٤دا، عەبدوڵڵای پاشای ئوردن برەوی بە گوتەیەکی دژبەریەک دا، کە تا ئێستا بەسەر دڵی جیۆپۆلیتیکی ڕۆژهەڵاتی ناویندا زاڵە: هیلالی (نیوەداسی- هەیڤی) شیعە. "خۆ ئەگەر حزب یان سیاسییە لایەنگرەکانی ئێران جڵەوی حکومەتی نوێی عێراق بگرنەدەست، ئەوا هیلالێکی نوێی زاڵی بزووتنەوەی شیعەگەریێتی لە ئێرانەوە بەرەو عێراق و سوریا و لوبنان دەکشێ و دەکرێ هاوسەنگییە نەریتە باوەکەی هێز لەنێوان هەردوو ئاینزا سەرەکییەکەی ئیسلام لاسەنگ بکا و دارِسانێکی نوێی بۆ بەرژەوەندییەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی بهێنێتە گۆڕێ." لە چاوی سەرکردە عەرەبە سوننەکاندا، هیلالی شیعی شەقڵی خۆی لە زریێبەندی ستراتیژی پەیوەندی نێوان ئێران و قەوارە شیعییە نادەوڵەتییەکان وەرگرتووە. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم ڕوانینە بۆ ناسینەوەی ڕەگوڕیشەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بەر لە شۆڕشی ئێران شکستی هێنابوو. ڕاستییەکەی ئەوەیە، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە ناوەڕاستی جەنگی ساردا سەری هەڵداوە.

بەر لە شـــۆڕشـــی ئێران، پشـــتیوانی ئێران بۆ قەوارە نادەوڵەتییەکان، هەر بەتەنیا لە دەوری کوردی عێراق و شـیعەی لوبناندا نەدەسـووڕایەوە. شـا کاتی خۆی پشتی هێزی موتەوەکلییە دڵسۆزەکانی خۆی دەگرت، ئەمەش لە دژی ئەو هێزانە بوو، کە سـوڤیەت پشـتیوانی لێدەکردن، واتە کۆمارە لایەنگرەکەی ناسـرییەکان لە باکووری یەمەن لە شـەسـتەکانی سـەدەی ڕابردوودا. شا لە دوا مانگەکانی قەڵەمڕەویتییەکەی خۆیدا، پشتی موجاهیدە ئەفغانییەکانی لە دژی کۆمۆنیسـتەکانی کابول و سـوپای سـوور لە ئەفغانسـتان گرت. شـا لە ڕوی دارایی و لۆجستییەوە پشتی یونیتا (یەکێتی نیشـتمانی بۆ سـەربەخۆیی تەواوی ئەنگۆلا UNITA)ی دوورەدەسـتیشـی دەگرت، کە لە لایەن خۆر ئاواوە پشـتیوانی لێدەکرا، ئەمەش لە بەرانبەر بزووتنەوەی میللی بۆ ڕزگـاریی ئەنگۆلا MPLA بوو، ئەمیش لە لایەن یەکێتیی سـۆڤیەتەوە پشـتگیریی لێدەکرا.[٦] سـەرەڕای بایەخی بەرچاوی ئەو دوو لایەنە، هیچ کام لەمانەی سەروو وەک کوردی عێراق و شیعەی لوبنان ڕۆڵێکی سەرەکییان لە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا نەگێڕا. لە بەراییەوە پەیوەندی لەگەڵ کوردی عێراق و شیعەی لوبناندا هێشتاش هەر بەرچاوە. لە شـۆڕشـی ئیسـلامییەوە، ئێران لایەنگیری هەردوو کاراکتەرە نادەوڵەتییەکەی دژی هێزەکانی ئیسرائیل و بەعسی عێراقەوە کرد.

خاڵی دووەم ئەوەیە، کە هەم کوردی عێراق و هەم شیعەی ئێران لە ڕووی جوگرافیـا و کەلتورەوە لە ئێران نزیکن. هەر لە سـەرەتـای سـەدەی شـازدەهەمەوە، ئیسـلامی شـیعە لە ئێراندا دینی هەرە زاڵ بووە. کوردیش گرووپە ڕەگەزێکی ئێرانین، کە زمـان و کەلتووریـان لەگەڵ ئەو خەڵکە هـاوچەرخەی ئێسـتـا لە ئێران دەژین زۆر لەیەک نزیکترە لەوەی لەگەڵ تورک و عەرەب. خاڵی سێیەمیش ئەوەیە، هەردوولایان، چ کوردی عێراق و

[٦] شـەڕی ناوخۆیی ئەنگۆلا (١٩٧٥-٢٠٠٢) ئەو جەنگە بوو کە لە نێوان هەردوو گرووپە چەکدارییەکەی پێشتری مپلا و یونیتا ڕوویدا.

چ شـــیعەی لوبنان باندۆریان[٧] بەســـەر کۆمەڵگەی ئێرانی و ســـیاســـەتی ناوخۆییانەوە هەبووە. هەرچەندە کوردی عێراق لە لایەن شـــا و ڕژێمی ئیســـلامی ئێرانەوە پشـــتیان گیراوە، لێ کاریگەریی جوداخوازیی[٨] کورد لە عێراق پەڕیوەتەوە کوردســـتانی ئێرانیش. لە ســـەردەمی پێش شـــۆڕشـــی ئێراندا، چەندین شـــۆڕشـــگێڕی ئێرانی لە بنکە چەکدارییەکانی خواروی لوبنان مەشـــقیان پێکراوە. لە ســـەرووی هەمووشـــیانەوە، ئەو ڕایەڵە پەیوەندییە دینییەی نێوان ســـەدر لەگەڵ مەرجەعی شـــیعەدا هەیبوو بە ئایەتوڵڵا خومەینیشـــەوە، کە باندۆرێکی هەرەزۆری لەســـەر بزواندنی شۆڕش لە ١٩٧٩دا هەبوو.

پەیوەنـدییەکـانی ئێران لەگەڵ لایەنی چەکـداری-ســـیـاســـی قەوارە نادەوڵەتییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا بۆ ماوەی چوار دەیە، ناوجەرگەی ئاســـایشـــی نێونەتەوەیی و هەرێمی بوو. لە کاتێکدا پاڵپشـــتی کۆماری ئیســـلامی بۆ قەوارە نادەوڵەتییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناویدا، وەک حیزبوڵڵا، وای کرد دەوڵەتەکە وەک "پاڵپشتێکی تیرۆریزم" بناسێنێ، کەچی پشتگیریی شـــای ئێران بۆ کوردی عێراق و شـــیعەی لوبنان هەرگیز ئەو شـــەقڵەی بەخۆوە نەبینی بەوەی هەڕەشـــەیەکی بەرچاو بێ بۆ ســـەر ئاشـــتی و ئاســـایشـــی نێودەوڵەتی. ســـەرباری ئەمەش، بەرفرەوانی و قووڵی ئەو پەیوەنـدییە، پێ بە پێی هەڵکەوتەی جیۆســـتراتیژی ئێران و پەیوەنـدییە مێملێـانەکەی لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا لەماوەی ئەو ســـێ دەیەی ڕابردوو، ئەدەبیاتێکی سەبارەت بە سیاسەتی دەرەکی ئێران لەگەڵ

---

[٧] باندۆر: کاریگەری، تەئسیر. وەرگێڕ

[٨] خوێنەری تاسەمەند لە دوتوویێ ئەم کتێبەدا زۆر جار تووشی هەندێ وشە و دەەستەواژە و چەمک دێت کە پێویســـت بە ڕوونکردنەوە ناکا و لەگەڵ ڕەوتی خەبات و ئامانجی نەتەوەیی ئەو ناگونجێ، بەڵام من وەک وەرگێڕ ناچار بووم لەبەر دەســـتپاکیی پیشـــەکە وەک خۆیان وەربگێڕم، دەنا خەباتی کورد لە هیچ پارچەیەکدا جوداخوازیی نەبووە و نییە بەڵکو مافی ئازادبوونە، ئەم دەستەواژانە لەگەڵ چەمکی قانوونیانەی سەروەریتی دەولەتدا وەک دەستەواژەی سیاسییانەی جێگەی خۆیان گرتووە. وەرگێڕ.

خۆیدا هێنایەپێشـەوە. بە جۆرێک زۆر لەسـەر ئەو پرسـە نووسـرا، کەچی کەلێنێکی گەورە سـەبارەت بە شـیکردنەوە و ڕاڤەکردنی پەیوەندییەکانی دەوڵەتەکە لەگەڵ قەوارە نـادەوڵەتییەکـان بەجێمـابوو. وێڕای کـاریگەریی گەورەی لەسـەر ڕێکخسـتنی هێز و دەسـەڵات لە هەرێمەکە و لەسـەر ئاسـایشـی نەتەوەیی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا، کەچی بەشـێکی ئەو پەیوەندییانە بۆ خەڵکی ڕۆژئاوایی نەناسـراو بوون. ئەوەی ڕاسـتی بێ، هەسـتیاری و ئاڵۆزی ئەم پرسـە، هەروەک کورتهێنی لە دەسـتگەیشـتن بە ژێدەری ئێرانی و کاربەدەستاکانیان، وای کرد زۆر لە شارەزایان خۆیان لە کۆشش و تەقەللای تایبەت لەم بوارەدا بدزنەوە.

ئەدەبیـاتی هەنووکە لەبـارەی پەیوەنـدییەکـانی ئێران بە کـاراکتەرەکـانی نادەوڵەتی دەکرێ بەسـەر چوار جۆردا دابەش بکرێن. جۆری یەکەمیان کتومت تیشک دەخاتە سەر گرووپە سیاسی-چەکدارە هەرێمییەکان و تەنیا ناڕاسـتەوخۆ و ڕاگوزەریانە پەیوەندییان لەگەڵ ئێراندا هەیە. مەبەسـتی سـەرەکی پەردەهەڵدانەوەیە لەسـەر سـندووقی ڕەشـی بەرڕەوتی لایەنی کۆمەڵایەتی-سیاسی، کێشەی ناوەخۆ لەسەر دەسەڵات، پێواژۆی بڕیاردان و تەداروکی دامەزراوەیی هەر یەکێک لەو قەوارە نـادەوڵەتییـانە.[٩] جۆری دووەمیان ئەدەبیاتی سـیاسـەتی دەرەکیی ئێران بە گشـتی دەگرێتەوە و بەتـایبەتیش پەیوەنـدییەکـانی ئێران بە وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـاوە.[١٠]

---

[9] "Hezbollah: The Story of the Party of God, From Revolution to Institutionalization" by Eitan Azani; "Hezbollah" by Naim Qassem; "Hezbullah's Documents: From the 1985, open letter to the 2009 Manifesto" by Joseph Alagha; "Hezbollah: The Global Footprint of Lebanon's Party of God" by Matthew Levitt; "Hamas" by Beverley Milton- Edwards and Stephen Farrell, and "The Brotherhood: America's Next Great Enemy" by Erick Stakelbeck

[10] "After Khomeini" by Anoushirvan Ehteshami; "Reading in Iran Foreign Policy After September 11" by Abbas Maleki and Kaveh Afrasiabi; "Iran in World Politics: The Question of the Islamic Republic" by Arshin Adib- Moghaddam; "Reflections on Iran's Foreign Policy" and "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy" both by Rouhollah Ramazani; "The Treacherous Alliance" by

هەرچەندە ئەو ئەدەبیاتە دیاریکراوە بە کەم سەیری سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی دەکرد، ئەمەش بەهۆی بۆ دواوەگەڕانەوەی پەیوەندییەکانی وڵاتەکە بە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بە هۆی کودەتاکەی ١٩٥٣ و هەروەها بە هۆی ئاژاوەی شۆڕشی ئێران لە ١٩٧٩دا. ئەو "پەیوەندییە تایبەتییە"ی ئێران- ئەمریکا بە ڕێچکەی ڕاستەوخۆی وەرچەرخان لە کودەتاوە بۆ شۆڕش دادەنێن، ئیدی بەم شێوەیە ئەو گێڕانەوە پێلێهەڵبڕە سادەیە ڕووداوەکانی قۆناغی نێوان ئەو دوو جووڵانەوەیە پشتگوێ دەخا. هەرچی جۆری سێهەمیشە سەیری ڕایەڵەی تیرۆریستی دەکا، وەهای دادەنێ پەیوەستی ئێران بەو گرووپانە زۆر مایەی بەدگومانییە. وتاری لەبلەبانانەی سەرزەنشتکردن چاوی ئەمانەی نابینا کردووە، ئاخر ئەم کتێبە ئاراستەکراوانە پەیوەندییەکانی ئێرانی وەها نەخشاندووە، کە سەرچاوەیەکی ناسەقامگیرییە لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا.[١١] دواهەمین جۆری لێکدانەوەکەشیان تێشکۆی هزری دەخاتە سەر شیعەگەرایەتی و جڤاتە شیعییەکان هەروەک چۆن سەیری چڤاتە کوردییەکان دەکا. ئەم کتێبەش بەوە دەناسرێتەوە کە بە نیگایەکی بەرفرەوانتر دەڕوانێتە مێژووی شیعە و کورد.[١٢] بە هەمان شێوەش،

Trita Parsi; "The Eagle and Lion" by James Bill; "The Great Satan vs. the Mad Mullahs" by William Beeman; "The Political History of Modern Iran: From Tribalism to Theocracy" by Mehran Kamrava, and "The Persian Puzzle" by Kenneth Pollack.

[11] "Jihad Ultimatum" by J. D. Randall; "The Axis of the Evil: The Axis of the Evil: Iran, Hizballah, and the Palestinian Terror, Routledge" by Shaul Shay, and "Iran, Hezbollah, Hamas, and Global Jihadi: A New Conflict Paradigm for the West" by Dore Gold and Daniel Diker.

[12] "The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future" by Vali Nasr; "The Shi'a Worlds and Iran" edited by Sabrina Marvin; "Shiism and Politics in the Middle East" by Laurence Louer; "A Modern History of the Kurds" by David McDowall, "Invisible Nation: How the Kurds' Quest for Statehood Is Shaping Iraq and the Middle East" by Quil Lawrence; "The Kurds: A People in Search of Their Homeland" by Kevin Mckiernan; "No Friends But the Mountains: The Tragic History of the Kurds" by John Bulloch.

پەیوەندییەکان لەگەڵ ئێراندا لەچاو ئەو جۆرە لێکدانەوەیەدا بابەتێکی لاوەکییە.

سەرهێڵە سەرەکییە دەستنووسەکان، سیاسەتی دەرەکی ئێرانیان بەر لە شۆڕش و لە دوا وتەیاندا، (شا)یان وەک "بووکەڵەی وڵاتە یەکگرتووەکان" دانابوو، ئەو شایەی سیاسەتی دەرەکی بە شێوەیەکی بەرفرەوان لەسەر هێڵی کۆشکی سپی بوو. کەچی بە پێچەوانەوە، دەستنووسەکانی ئەدەبیاتی ڕیڤیژیونست[١٣] لەم دواییانەدا (شا)یان وەک سەرکردەیەکی مجێزبەرز نیشان دەدا، کە ناسەرکەوتووانە هەوڵیداوە هەرچی زیاترە سیاسەتی سەربەخۆ لە هەرێمەکە و ئەودیوی هەرێمەکە پیادە بکا. بە پێچەوانەی هەردوو تەوژمە سەرەکییەکە و ڕوانینی ڕیڤیژیونستەکان سەبارەت بە سیاسەتی دەرەکی شا، ئەم کتێبەی بەردەست ئەوە نیشان دەدا، چۆن ئێرانی پەهلەوی سیاسەتێکی نادەوڵەتییانەی کارای بۆ بەرزەفتکردنی هەڕەشەکانی نێودەوڵەتی و هەرێمی و ناوخۆیی لەخۆگرتبوو. هەروەها ئەوەش نیشان دەدا، چۆن شا بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە ڕووبەڕووی بەرژەوەندییەکانی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە هەرێمەکە بووەوە و چۆن توانی گەمەی سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتی بەڕێوە ببا. بە کورتی، ئەم کتێبەی بەردەست قۆناغی دوای ڕیڤیژیۆنیستیە.

لەم گۆشەنیگایەوە، ئەم کارەی بەردەست تیشکی نوێ دەخاتە سەر چۆنیەتی سەرهەڵدان و وەرچەرخانی پەیوەندییەکانی ئێران لە سەردەمی شادا لەگەڵ قەوارە نادەوڵەتییەکان لە عێراق و لوبناندا. مەبەستی ئەم کتێبە ئەوە نییە ڕووپۆشی لایە جیاوازەکانی سیاسەتی دەرەکی ئێران لەژێر ڕکێفی شادا بکا؛ بەڵکو سەربردەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانە

[١٣] ڕیڤیژیۆنیست: لەنێو ڕەوتی مارکسیزمدا بەو کەسانە دەگوترا، کە لەڕێی خەباتی مەدەنی و پەرلەمانتاری نەوەک شۆڕش داوای سۆشیالیزمیان دەکرد. ئێدوارد نێرنستاین (١٨١٥-١٩٣٢) بەدامەزرێنەری ئەم ڕەوتە دادەنرێ. لە فەرهەنگی سیاسیشدا بەو کەسانە دەگوترێ کە داوای پێداچوونەوە و هەموارکردنەوەی سیاسەتی باو دەکەن. وەرگێڕ.

دەگێڕێتەوە، بەوەی تیشـــکی خســـتۆتە ســـەر هەڕەشـــە و دەرفەتگەلی جیۆســـیاســـی و جیۆکەلتورییەکان لە ماوەی نێوان ١٩٥٨ تا ١٩٧٩دا. هەروەها بەدوای ئەوەدا دەچێ، چۆن دامودەزگا ناوخۆییەکان پاڵیان بە ڕژێمی پەهلەویەوە ناوە تا سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتی بگرێتەبەر.

ئەم کتێبە بە فرەڕێگەیی خۆی بەشداری ئەدەبیاتەکە دەکا. لە سەرەتاوە، بە دوای شـەپۆلی ئەو بەرزاو و نیشتاوی سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا دەچێ لە ژێر قەڵەمڕەوێتی شادا. بە پلەی سەرەکی تیشکۆی دەخاتە ســـەر پەیوەنـدییەکـانی دەوڵەت، پەیوەنـدییەکـانی ئێران بە کـاراکتەرە نادەوڵەتییەکان، واتە کوردی عێراق و شـــیعەی لوبنان. بە پلەی دووەمیش، دادەڕسـێتە ئەو ڕوانینە بڵاو و باوەی گوایە هاوپەیمانانی نادەوڵەتیی ئێران تەنیا لە دوای شـــۆڕشـــی ئیســـلامی لە ١٩٧٩دا بوونەتە هاوپەیمان، ئەم داڕســانە و ئاڵنگارییەشــی بە روونکردنەوەی شــەقڵی ســیاســەتی دەرەکی ناودەوڵەتییانەی شـــای ئێران دەخاتە ڕوو. بە پلەی ســـێیەمیش، ئەم کتێبە نموونەیەکی دیکە نیشـــان دەدا بەوەی چۆن ئاراســـتەی شـــەڕی ســـارد و ســـیاســـەتەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین لە لایەن یەکێک لە زلهێزکانەوە شـــەقڵی خۆی وەرگرت، کە لە جیهانی ســـێیەمدا هاوپەیمانیان بوو، ئەویش ئێران بوو. شـا، وەک سـەرکردەیەکی ڕۆژهەڵاتی ناوین، لە ڕێی گەمەکانی لەگەڵ زلهێزەکاندا بە شێوەیەکی چالاکانە هەڕەشـەکانی جڵەوکرد. بە شیکارییەکی وردەکارانە ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران، ئەم کتێبە ئەوە دەخـاتە ڕوو، کە ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا، گرژییەکی ســـەرنجڕاکێشـــانەیان لەبارەی شـــەڕی کورد لە نێوان ســـاڵەکانی ١٩٦١ تا ١٩٧٢دا هەبوو. کتێبەکە تێگەیشـــتنی ئێمە لەبارەی پەیوەندییەکانی ئێران- ئەمریکا و کاردانەوەی پرسی پەیوەندیی ئێران- ئەمریکا و گەیشتنە لووتکە لە شـــەســـتەکان و هەفتاکاندا نیشـــان دەدا. بە پلەی چوارەمیش، کتێبەکە بەگشتی لەسەر پرسی بەرچاوی چەکداریی-سیاسیی قەوارەی نادەوڵەتی لە جیهان و بەتایبەتیش لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا ڕژدە. پەڕشـــوبڵاوبوونەوەی

ئەو قەوارانە لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا دارِســـانێک بوو بۆ ئەوپەڕی هەڕمێنی ڕیالیزمی گریمانەیی و داشـــۆرینێکیش بوو بۆ ســـیاســـەتی نێودەوڵەتی دەوڵەتی نـاوەنـد و داوای عورفییـانەی نەتەوە دەوڵەتی وێســـتفـالیـان[14] ســەبارەت بە ســەروەری. هەر لە بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و گەریلاکانانەوە بگرە تـا کـاراکتەرە نیمچەدەوڵەتییەکـان، کەوا کـاراکتەرە نـادەوڵەتییەکـان لەناوەوە و دەرەوەی سیستمی نێودەوڵەتییدا لەکاروباردا بوونە. ئیدی لەم گۆشـەنیگایەوە، ئەم کتێبە هەنگاوێکە بەرەو باشـتر تێگەیشـتن لە پەیوەندی دەوڵەتـان بە قەوارە نـادەوڵەتییەکـان. بە پلەی پێنجەمیش، ئەم کتێبە ئاڵنگارییەکە بۆ ئەو ڕوانینە زاڵەی پێواژۆی بڕیاڕدارشـــتنی ســـیاســـەتی دەرەکی ئێران. ئاخر ڕوانینی زاڵ، سیاسـەتی دەرەکی ئێرانی بە سیاسـەتی دەرەکی شـــا وێناکردووە. بە پێچەوانەوە، ئەم کتێبە نیشـــانی دەدا، کەوا دەزگاکانی دیکە، نەخاســـمە ســـاواک ڕۆڵێکی دەروازەییانەی لە پڕۆژەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا گێڕاوە. بە پلەی شەشەمیش، ئەم کتێبە پڕۆژەی ســـیـاســـەتی دەرەکیی نـادەوڵەتییـانەی ئێران لە ڕێی ســەرەداوەکانی هەڕەشـە و دەرفەتگەلی جیۆسـیاسـی/جیۆکەلتوری نەوەک ئایدیۆلۆژی لە هەرێمەکەدا هەڵدەســـەنگێنێ. بە پلەی حەوتەمیش، کتێبەکە نەوەک بەتەنیا تیشـک دەخاتە سـەر لایەنی سـیاسـی، بەڵکو تیشـک دەخاتە ســـەر لێکۆڵینەوەی فرەئاســـت و ئاراســـتە، بوارە جیاوازەکانی زانســـتی کۆمەڵایەتیشـــی لەبەرچاو گرتووە. لەپاڵ ســـیاســـەتدا بۆ لێکۆڵینەوە لایەنی بەرچاوی کەلتوری و دینیش دەخاتە ڕوو، کە چۆن پەیوەندییەکان لەگەڵ ئێراندا باندۆری خۆیان لەســـەر پاڵپشـتی جڤاتەکانی قەوارە نادەوڵەتییەکان داناوە. لە کۆتاییشـدا، ئەم کتێبە مێژووناسییە. دیاگرامی تیۆری گێڕانەوەی

---

[14] ســەروەری یان ســەرداریێتی وێســتفالیان مەبەســت بنەمای قانونی نێودەوڵەتی بازنەی ســەروەری دەوڵەتە، کە لە بڕوانامەی نەتەوە یەکگرتووەکانیشـدا هاتووە، بەوەی دەوڵەت سـەروەری خۆی هەیە و کاروبارەکانی نێوخۆی وڵاتەکە تەنیا بە خۆیەوە بەندە و بۆ هیچ دەوڵەتێکی دەرەکی نییە دەســـت بخاتە نێو کاروبارەکانییەوە. ئەم بنەمایەش بۆ پەیماننامەی ئاشـــتی ویســـتفالیا بۆ ســـاڵی ١٦٤٨ دەگەڕێتەوە ،کە کۆتایی بە جەنگی سی ساڵەدا هێنا. وەرگێڕ

چیرۆکێکە، چیرۆکی مێژووی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەبنرکێفی حوکمڕانی شادا.

کتێبەکە مرخخۆشکردنە لەوەی سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتی ئێران لە ڕێی دەستەواژەی چاوتێبڕینی دەسەڵاتخوازانەی سەرکردەکانی ئێران دەربخا. هەروەها دەکرێ ببێتە مایەی ڕوونکردنەوەی هەندێ شەقڵ و دارشتەی ڕەگەزی و دینی. پشتگیریی ئێران بۆ کورد لە دژی عێراقدا دەکرێ لەپاڵ کێبڕکێی نێوان ئێرانییەکان و عەرەب بە ئاراستەیەکی دیکە دابنرێ. وەک گرووپێکی ڕەگەزیی بنگەیی خەڵکی ئێران، ئەوا کورد پەیوەستییەکی کەلتوری و زمانەوانیان بە شارستانی ئێرانەوە هەیە. پشتگیری ئێرانیش بۆ شیعە لە باشووری لوبناندا دەکرێ وەک نموونەیەکی ئەو گرژییە بەردرێژەی نێوان جیاوازیی شیعە و سوننە لە ئیسلامدا لێکبدرێتەوە. بە حوکمی باڵکێشی شیعە بەسەر دانیشتواندا، ئێران بووەتە چەقی بازنەی شیعە لەنێو جیهانی ئیسلامدا. دەکرێ مرۆڤ ئەو ئەرخاینبوونەش بدا بەوەی کێبڕکێی بەغدا- تاران و قاهیرە-تاران لەسەر زاڵبوونی هەژموون بەسەر هەرێمەکەدا وای لە ئێران کرد پشتی کوردی عێراق و شیعەی لوبنان بگرێ. لەوکاتەوە هەریەکە لە ئێران و عێراق خاوەن سەرچاوەی کێڵگەی نەوتن و بەدوای ئەوەدا گەڕاون بۆ بەرژەوەندی خۆیان باندۆر بخەنە سەر سیاسەتی نەوت و ئیدی کێبڕکێی ئابووری- وزەش دەکرێ بە دوا سەرچاوەی سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتی ئێران دابنرێ. لەوکاتەی ئێرانی پەهلەوی لەسەردەمی جەنگی سارددا سەرەکیترین هاوپەیمانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو، کەچی عێراق بەگشتی ڕووبەری خۆڵەمێشیی نێوان لایەنداریتی بلۆکی سۆڤیەتی و بێلایەنی خۆی لەجرتوفرتدا بوو. هەر بۆیە لێککێشانەوەی کۆتاییهاتنی جەنگی سارد لە هەرێمەکە دەکرێ دوا هێزی دنەدەری سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بووبێ.

لە دووتوێی لێکدانەوەیەکی قووڵدا ئەوە دەردەکەوێ، چەندین هۆکار لەو بارەیەوە لە ئارادا بووبێ نەوەک بە تەنیا تاکەهۆکار، هەموو ئەمانەش

باندۆریان لەسەر دارشتنی شەقڵی سیاسەتی دەرەکەی نادەوڵەتییانەی ئێرانەوە هەبووە. ئیدی هەروەک دەوڵەتەکانی دیکەی هەرێمەکە، ئێرانی پەهلەوی ڕووبەڕووی "هەڕەشە" و "دەرفەتگەلی" سەرەکی بووەتەوە، کە لێکەوتەی لێبڕاوانەی بەسەر سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانەوە هەبووە. ئەم جۆرە سیستەمە تێکچڕژاوەش، دەرفەتی گەف و هەڕەشە کارلێککەربوو لەسەر سێ "ئاست"ی نێودەوڵەتی و هەرێمی و ناوخۆیی. کاروباری دامەزراوەیی ناوخۆیی ئێران لەبن جڵەوی حوکمڕانی شادا خۆی بووە خاڵێکی ئاڵۆزکاوی دیکەی سەرباری بۆ سیستمی دەرفەتگەلی گەف و هەڕەشەکان. ئیدی لەم گۆشەنیگایەوە، چوارچێوەی تیۆری هەنووکە هەردوو لایەنی جیۆسیاسی و گێڕانەوەی دامەزراوەیی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران دەردەخا.

دەزگا و دامەزراوە ناوخۆییەکانی ئێران باری ئاڵۆزکاوی بەردەوامبوون و گۆڕینی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانیان تۆختر کردبووەوە. دامودەزگاکان هاوتای ناسراوی دەسەڵات و پیادەکردنی بوون. هەر دامودەزگایەک پێواژۆی فەرمی و نافەرمی و ڕۆتین و ڕێسا و پەیڕەوی ناوخۆی لەنێو بونیادی ڕێکخراویی سیاسەتدا هەبوو، کە دەبووە مایەی گۆڕانکاریی سیاسییانە.[15] تەوژمی دامودەزگای نوێ جەخت لەسەر ڕۆڵی دەروازەییانەی دامودەزگاکان لە گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی-سیاسییانە دەکاتەوە. ئەم لێکۆڵینەوەی بەردەست ئەو ڕەوتە مێژوویەی دامودەزگای نوێی بەکاردەهێنێ، بەوەی تیشک دەخاتە سەر کارلێککەری نێوان دامەزراوەکان لە جومگەیەکی دیاریکراوی بەیەکەوەبەستنەوەی مێژووییدا. هەر بۆیەشە، گۆڕانکاریی سەرەکی لە پڕۆژەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەنێو هەناوی تەداروکی دامەزراویی لە قۆناغە جیاجیاکانی مێژووییدا ڕوویداوە.

---

[15] Hall, Peter and Rosemary C. R. T Taylor, Political Science and the Three New Institutionalism. (1996), XLIV, p. 938.

جیۆپۆلیتیک، هەڵسوکەوت لەگەڵ پەیوەندییەکانی نێوان جوگرافیا، هێز و سیستمی جیهانیدا دەکا، جەخت لەسەر ڕۆڵی کۆتوپێوەندی جوگرافیا و دەرفەتەکان لە ڕەفتاری سیاسییدا دەکاتەوە. دەستەیەک لە گەف و دەرفەتی دیاریکراو، ئێرانی پەهلەوی هێنایە سەر ئەو ڕایە، ڕایەڵەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ باکووری میزۆپۆتامیا و کەناری ڕۆژهەڵاتی دەریای سپی ناوەڕاست ڕابکێشێ. ئەم دەستە گەف و دەرفەتانە لایەنی سیاسی، کەلتووری و ئابووریان هەبوو. هەر لەم گۆشەنیگایەوە، تیۆری (موحیەدین میسباحی) چوارچێوەیەکی مەحکەمی بە پەرەسەندن و میکانیزمی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بەخشی. ئەم چوارچێوەیە نواڕینێکی "سێکوچکەیی" بەخشییە سیستمی نێودەوڵەتی، کە سێ تای کارلێککەر بوون هەرچەندە لە دارشتەشدا لەیەک جیاواز بوون، ئەوانیش چەکداری بە تۆپزی، کۆمەلایەتییەکی پێوانەیی و باری ئابووری."[16] لەپاڵ هۆکارە جوگرافییەکان، هەر دەوڵەتێک تووشی باندۆری هاوڕێکی کارلێککەری هەرسێ ڕەهەندی هێزی زاڵ دەبێتەوە. ئیدی هەر لەو گۆشەنیگاوە، جەنگی سارد لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا بە ڕوونی، بەلام بە لەیەکجیاوازی هەرسێ هۆکاری کارلێککەری تێدا سەرهەڵدا، ئەوانیش هەژموونی زاڵی ڕەهەندەکانی جیۆپۆلیتیک، جیۆکەلتوور و جیۆئابووری بوون. لە هەمان کاتیشدا ڕۆژهەلاتی ناوین بەهۆی دابەشبوونێکی بەرایی دیینی-کەلتووری-ڕەگەزی لەیەکترازا بوو. هەروەها بەوەش ناسرایەوە کە خاوەنی بیچمی دیار و جیاوازی ئایدیۆلۆژیی بووە مایەی هێزی کاریگەر لە هەرێمەکەدا. ئاخر ئەو قەبارە بێژمارەی کێڵگەکانی نەوت، کێشمەکێش لەسەر نرخی نەوت و هێڵی لوولەکێشی نەوت، هەموو ئەمانە شەقڵی بە هێزی جیۆئابووری دا و قیتی کردنەوە. لە کۆتاییشدا، هەڵکەوتەی جیۆستراتیژی ڕۆژهەلاتی ناوین و نزیکی لە یەکێ لە زلهێزەکان، هەبوونی ململانێی نێوەخۆ و هێزی ڕکابەر و

---

[16] Mesbahi, Mohiaddin, Free and Confined: Iran and the International System. (Spring 2011). Iranian Review of Foreign Affairs, 5 (2): 9–34.

مێمڵ لەنێو دەوڵەتەکانی هەرێمەکەدا وای کرد هێزی سەرەکی جیۆسیاسی لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا بێنەکایە.

لە هەمان کاتیشدا، سێ ڕەهەندی زاڵی جیۆسیاسی، جیۆکەلتووری و جیۆئابووری لە سێ ئاستی نێودەوڵەتی و هەرێمی و نێوخۆیی بەرجەستە بوون. وەک نموونەیەکی تەواوعەیاری ئەم ململانییەش لە سەردەمی جەنگی ساردا، ڕۆژهەڵاتی ناوین لەسەر ئاستی هەرێمی و ناوەخۆییدا چەند ئاستێکی لە بارودۆخی ئاسیاش هەبوو. نائاسایشبوونی حوکمڕانی دەستەبژێری نێوخۆ ڕۆڵێکی بەرچاوی لە شەقڵپێدانی بزواندنی ئاسایش و نائاسایشی هەرێمەکەدا گێڕا.[17] لە دەرچەی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆی ١٩١٦شدا، وڵاتەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین (بەدەر لە ئێران)، ڕژێمی نائاسایشی دوای کۆلۆنیالی بوون،[18] لەباری ناسنامەی خۆزایی دەوڵەتبوون و ناسنامەی ڕژێمبوون کورتهێن بوون. کورتهێنی دەوڵەتێکی بەهێز لە هەرێمەکەدا پەڕیەوە بۆ سیاسەتەکانی ئاسایشپارێزی هەرێمەکە و بە هۆیەوە لەو کاتەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ڕووخا شتگەلی دیکە هاتەمەیدان. ئیدی لە لایەن چەندین ئەجێندای ئایدیۆلۆژی ڕکابەر، دابەشبوونێکی لەمێژینەی دینی و ڕەگەزی، ڕکابەری سیاسییانە لەسەر نەوت، کێشەی سنوور و ڕەوشی هێز هەڵدەسووڕا. هەروەها ڕۆژهەڵاتی ناوین بووبووە مەیدانی باندۆری بەهێز و بەردەوامی ڕکابەری نێودەوڵەتی جەنگی سارد. بەر لەوەش، سیستمی دەوڵەتانی هەرێمەکە لە لایەن ڕێککەوتننامەکانی بریتانیا و فەرەنسا داڕێژرابوون. دوای دووەمین جەنگی جیهانیش، هەرزوو ڕۆژهەڵاتی ناوین دوای ئەورووپا و ئاسیا بووە مەیدانی سێیەمی جەنگ لە سەردەمی شەڕی سارددا. بە قورسی و شێوازی توند و

---

[17] Buzan, Barry and Ole Waver. Regions and Powers: The Structure of International Security. (Cambridge University Press, 4 Dec 2003). p. 187.

[18] بۆ زانیاریی زیاتر لەو بارەیەوە بڕوانە کتێبی هێڵێک بە نێو لمدا، جێمس بار، جەمال عیرفان، سلێمانی ٢٠٢٢. وەرگێڕ.

گرژ "یاری و نەیاری" تێیدا نمایشــــکرا،"[19] بە نەیاریێتی ئێرانی –عەرەب و مێملایەتی شــیعە و ســوننە، ئیدی دینامیکییەتی هەرێمی ئەوەندە بەهێز و درێژخایەن بوو هیچ کامێک لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و یەکێتیی سۆڤیەتیش کۆنترۆڵی تەواویان بەسەر هەرێمەکەدا پێنەکرا.

لە لێکەوتەدا، ئەم چوارچێوە تیۆرییە نیشـــــاندەری جومگە مێژوویە چـارەنووســـــــازەکـان، هێز (نـاوەکی/دەرەکی) و کـاراکتەرەکـان (بڕیـاداڕێژەران/دەســـتەی گوڵبژێر/دامودەزگـاکـان) ئەوانەی ڕۆڵێکی چارەنووسسازانەیان لە ڕەوتی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران گێڕاوە. هەروەها نیشـــاندەری ئەوەیە کە ڕەگوڕیشـــە و کاریگەرییەکانی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران دەکرا بۆ هەر سێ "ڕەهەند"ەکانی جیۆپۆلیتیـک، جیۆکەلتوری و جیۆئـابووری بگەڕێنـدرێتەوە و لە هەمـان کاتیشدا لەسەر سێ "ئاست"ی نێودەوڵەتی و هەرێمی و نێوخۆییش.

ئەم کتێبەی بەردەســت"ڕاڤەکردنێکی مێژوویانەی" بۆ ســیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران گرتووەتەبەر. من سێ جۆر سەرچاوەم بەکارهێناون. جۆری هەرە گرنگی زانیـارییەکـان ئەو بەڵگەنـامە تـایبەت و نهێنییـانەن کە لەنێو ئەرشـــیفی هەریەک لە وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا و ئێران کۆکراونەتەوە.

هەرچی دیوی ئێرانی چیرۆکەکەیە، کتێبەکە بە قورســـی لەســـەر بەڵگەنامە ســـەرەکییەکانی بەردەســـتی وەزارەتی کاروباری دەرەکی و ســـاواک، هەروەها ئەو بەڵگانەی *مرکزی ئاموزش و پژوهشـــی بین المللی وەزارەتی ئموری خارجی و سازمانی ئەسناد و کتابخانەی میللی جمهوری ئیسلامی* ڕۆنراوە. ســـەرباری ئەوەش، ئەم کتێبە پشـــتی بەســـتووە بە بەڵگەنامەی بڵاوکراوەی حکوومەت بە ئیمام موســـا ســـەدر بە ڕیوایەت و ئیســـنادی ساواک (موسا سەدر بە گوێرەی بەڵگەنامەکانی ساواک بەرگی ٣)، حزبی

---

[19] Ibid. p. 40.

دیموکراتی کوردســـتانی عێراق بە ڕیوایەتی ســـاواک و ڕەوابتی ئێران و عێراق بە ڕیوایەتی ســـاواک. بەدەر لەو بەڵگەنامانەی فارســـی، بیۆگرافیای دیـداریکـان ئەوەی لە لایەن زانکۆی هـارڤـاردەوە بۆ پرۆژەی مێژووی زارەکی ئێران و فاوەندێشـنی خوێندکارە ئێرانییەکان بەســـەرچاوە گیراوە، کە زانیارییەکی بەرچاوی سەبارەت بە هەڵسەنگاندنی گەف و هەڕەشەکانی شـا و پێواژۆکانی دارشـتنی بڕیارەکانی ئەوکاتی تێدایە. لەپاڵ ئەمانەشـدا، چەندین ســـەرچاوەی فارســـی دی کە ڕامانی شـــای لەبارەی ســیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی تێدایە. ئەمانەش بە یاداشتەکانی ئەسەدوڵڵا ئەعلەمی نزیکترین ڕاوێژکار لە شـــا، ســـەروەزیری پێشـــوتر و وەزیری دەرباری پاشـایەتی تێدایە، کە تیشک دەخاتە سـەر دەسـەڵاتی ڕۆژبەڕۆژی شا، کە چۆن فەرمانڕەوایی وڵاتی کردووە؛ هەروەها کۆلۆنێل عیسا پژمانی ســـەرۆکی هۆبەی کوردســـتان لە نێو ســـاواکدا، لەگەڵ مەنســـور قەدەری بەڕێوبەری گشـــتی و باڵوێزی ئێران لە بەیروت. ســـــەرچاوە گرنگەکانی دیکەش بریتین لە یادەوری شـــۆڕشـــگێڕانی ئێران بە ســـادق تەباتەبائی، برازای ســـەید موسـا ســـەدر و یەکەمین جێگری ســـەروەزیران لە دوای شۆڕشی ئیسلامی ئێران.

لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش، بەڵگەنامەکانم لە ئەرشیفی نەتەوەیی لە کۆللیج پارک، میریلاند کۆکردوونەتەوە. بەڵگەنامەکانی کتێبخانەی ســەرۆک ڕیچارد نیکســـن[٢٠] و کتێبخانەی ســـەرۆک جیرالد فۆرد[٢١]م لە ڕێی ئۆنلاین وێبســـایت بەکارهێناوە. ئەم کتێبە لە بەڵگەنامە بڵاوکراوەکانی حکوومەت ســـوودمەند بووە، بە بەڵگەنامەی مێژووی پەیوەندییەکانی دەرەکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا (FRUS)، ســـی ئای ئەی: ڕاپۆرتی پایک، نامە ئاشـــکراکراوەکانی ســـەرۆکەکان: دوایت ئایزنهاوەر ١٩٥٣ و گیرالد فۆرد ١٩٧٦-١٩٧٧، پرۆژەی مێژووی نەتەوەیی جەنگی ســـارد (CWIHP) لە

[20] Available at https://www.nixonlibrary.gov

[21] Available at https://www.fordlibrarymuseum.gov/collections-digital.aspx.

سەنتەری ویدرۆ ویلسن بۆ توێژەران، ئەرشیفی دەوڵەتی ئیسرائیل بە ئۆنلاین و دەستەیەکی تایبەتی بەڵگەنامە کۆکراوەکان: ژیان لە هەواڵگرییدا-کۆبەرهەمی ڕیچارد هێلمز (CIA-Helms). هەروەها بەڵگەنامەکانی ئەرشیفی ئاسایشی نەتەوەییم لە زانکۆی جۆرج واشنتن،[22] تۆمارنامەی ئامرازی لێکۆڵینەوەکانی سی ئای ئەی (CREST) لە ئەرشیفی نەتەوەیی لە کۆلیژە پارک، FOIA (بڕوانامەی ئازادی زانیاریی) ژووری خوێندنەوەی ئەلکترۆنی،[23] هەروەها کۆبەرهەمی مێژووی نووسینگەی سی ئای ئەی.[24]

هەروەها بە قووڵبینییەوە دیدارم لەگەڵ چەندین کەسدا کردووە، کە ڕۆڵێکی دەروازەییان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا گێڕاوە. لەنێو ئەو کەسە سەرەکییانەشدا ئیبراهیم یەزدی، دووەمین وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران دوای شۆڕشی ئیسلامی، هەروەها سەید عەلی ئەکبەر موحتەشەمپوور کە لە هەشتاکاندا وەزیری پێشووی ناوەخۆی ئێران بوو. هەردووکیان، چ یەزدی و چ موحتەشەمپوور لەنێو شۆشگێڕە دەستڕۆیشتووەکاندا بوون، ئەوانەی دەستیان لە سیاسەتی باشووری لوبناندا هەبوو. هەروەها دیدارم لەگەڵ سەید حوسێن ناسری فەیلەسوفی بەناوبانگی ئیسلامی سازاداوە. سەید حوسێن ناسری وەک سەرۆکی ئەکادیمیای پاشایەتی ئێران بۆ فەلسەفە، پەیوەندییەکی دۆستانەی نزیکی لەگەڵ هەریەک لە سەدر و دیوانی پاشایەتیدا هەبوو. ئەو دیدارە زارەکییانە بۆ ڕاستکردنەوەی ئەو دژبەرییانەی لە مادە نووسراوەکاندا هەبوون، بەکەڵک بوون. لەگەڵ ئەوەشدا، بۆ ڕاستگۆیەتی دیدار لەگەڵکراوەکاندا، ئەوا بە باشی بەدواداچوونیان بۆ کراوە. ئەو دیدارانەی لەگەڵ کاربەدەستە ئێرانییەکان سازمدابوون، بە شێوەیەکی تایبەتی پەردەیان لەسەر وردەکاری وەها

---

[22] Also available at http://nsarchive.gwu.edu.

[23] Available at http://www.foia.cia.gov.

[24] Available at https://www.cia.gov/offices-of-cia/intelligence-analysis/history

هەڵدایەوە، تا ئێستاش بەدەگمەن ڕاشکاوانە لە ئێراندا قسەوباسی لەسەر کراوە. زۆر لەو کەسانە هەرگیز پێشتر ئاشکرا و ڕووبەڕوو نەبووبوون.

کتێبەکە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە نێوان ساڵی کودەتاکەی عێراق و ڕوخانی ڕژێمی پاشایەتی لە ١٩٥٨ تا ڕوخانی ڕژێمی پاشایەتی پەهلەوی لە ئێران لە ١٩٧٩دا تاوتوێ دەکا. لە پێناو لێکدانەوەی پەرەسەندنەکان و دینامیکی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەبن جڵەوی حوکمڕانی شادا، ڕۆنانێکی کرۆنۆلۆژیانەی لەبەرچاوگرتووە. ئەمەش لە هەشت بەندی لەیەک جودادا چارەسەرکراوە. بەندی ٢ بە دوای هێزە پاڵنەرەکانی پەرەسەندنی پەیوەندییەکانی ئێراندا دەچێ لەگەڵ کوردی عێراق و شیعەی لوبناندا. ئەمەشیان سێ لق لەخۆ دەگرێ. لقی یەکەم ئەو گەف و هەڕشانەی جیۆپۆلیتیک و جیۆکەلتوری هەڵدەسەنگێنێ کە دنەی شای ئێرانی دا پەیوەندی لەگەڵ قەوارە نادەوڵەتییەکانی عێراق و لوبناندا ببەستێ. لقی دووهەمیش بەدوای ئەو دەرفەتگەلە هەرێمی و نێودەوڵەتییانەدا دەڕوا، کە قەناعەتی بە شا کرد ئێران لە سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتییەوە بگلێنێ. هەرچی لقی سێیەمیشە، ڕۆڵی کوشندانەی ئەو دامودەزگایانە نیشان دەدا، کە لە پەرەسەندن و بزواندنی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا ڕۆڵیان گێڕاوە. باقی بەندەکانی دیکەی کتێبەکە، هەر لە بەندی سێیەمەوە تا هەشتەم، جێپێی مێژوویانەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە قۆناغە جیاوازەکاندا هەڵدەگرێتەوە، لەهەر بەندێکیشدا دوو لقی لەخۆگرتووە: یەکیان بۆ پەیوەندییەکانی ئێران لەگەڵ کوردی عێراق و ئەوەی دیکەشیان بۆ پەیوەندییەکان لەگەڵ شیعەی لوبناندا تەرخانە. بەندی سێیەم بە پاشخانی مێژوویی پەیوەندییەکانی ئێران بە کوردی عێراق و شیعەی لوبنان بەر لە کودەتای ١٩٥٨ی عێراق. بەندی چوارەم وردەکاری ئەوە دەخاتە ڕوو، چۆن ئێران ڕایەڵەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ کوردی عێراق و شیعەی لوبنان لەماوەی نێوان ساڵەکانی ١٩٥٨ تا ١٩٦٣دا ڕاچاند. بەندی پێنجەمیش بە چڕی تیشک دەخاتە سەر پشتگیرییە

زەبەلاحەکەی ئێران بۆ کورد لە شەڕی دژ بە ڕژێمی پان عەرەبیزمی بەغدا هەروەک چۆن پشتی شیعەشی گرت، هەرچەندە بە شێوەیەکی نابەرچاوتر بوو، بۆ دارِسانە سەر ناسریزم لە ڕۆژهەڵات لە نێوان ساڵەکانی ١٩٦٣ تا ١٩٦٨. بەندی شەشەمیش وردەکاری ئاراستەکەی دیکەی شایە، کاتێک هەندێ لە پشتگیری هاوپەیمانە نادەوڵەتییەکانی لە نێوان ساڵەکانی ١٩٦٨ و ١٩٧٣دا پاشەکشەی کرد. بەندی حەوتەمیش ئەوە نیشان دەدا، چۆن تاران لێبڕاوانە بڕیاری توندکردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ کوردی عێراق و شیعەی لوبنان لە نێوان ساڵەکانی ١٩٧٣ و ١٩٧٧دا دا. لە کۆتاییشدا و دوا بەند پەیوەندی هەوڵە سەرنەکەوتووەکانە بۆ سەرلەنوێ گرێدانەوەی پەیوەندییەکان شیدەکاتەوە. ئەنجامی ئەم کتێبە هەڵوێزینی کۆتا پەیوەندییەکانی ئێرانە بە کوردی عێراق و شیعەی لوبنان، ئاماژە بە "هێزە شارستانی و جوگرافیاکان" دەکا بەوەی لە پشت سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانەوە بوون. بەندەکانی نێو ئەم کتێبە بە شێوەیەکی سیستماتیکی میتۆدی دارێژراون و ڕاستەوخۆ و لە دەستی یەکەمەوە بەدوای مێژووی پەیوەندییەکانی ئێراندا بە کوردی عێراق و شیعەی لوبناندا لە سەردەمی بەر لە شۆڕشی ئێراندا چووە.

بیبلیۆگرافیا

کۆمەڵەی ئەرشیفکراو ئێران

Markaz–e Amouzesh va Pajooheshhay–e Beynolmelali–e Vezarat–e Omour–e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs]
Markaz–e Asnad–Enghelab–e Eslami [Islamic Revolution Document Center]
Sazman–e asnad va Ketabkhane Melli–e Jomouhori Eslami [National
کتێبخانە و ئەرشیفی کۆماری ئیسلامی ئێران دۆکیۆمێنتە چاپکراوەکانی حکوومەت
Imam Musa Sadr be Ravayat–e Asnad–e SAVAK, Jeld–e Aval, Markaz–e Barrasi–e
Asnad–e Tarikhi–e Vezarat–e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol I, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat–e Asnad–e SAVAK, Jeld–e Dovom, Markaz–e Barrasi–e
Asnad–e Tarikhi–e Vezarat–e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol II, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat–e Asnad–e SAVAK, Jeld–e Sevom, Markaz–e Barrasi–e
Asnad–e Tarikhi–e Vezarat–e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol III, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Hezb–e Democrat–e Kurdestan–e Araq be Ravayet–e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party According to SAVAK]
Ravabet–e Iran va Araq be Ravayat–e SAVAK [Iran–Iraq Relations According to
SAVAK]
United States of America
US National Archives and Records Administration (NARAI), College

Park,
Maryland
Central Intelligence Agency Records Search Tool (Crest)
General Records of the Department of State, Record Group 59 (RG59)
Central Foreign Policy Files (CFP), 1967–69
A. REISINEZHAD
13
Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–76, Access to Archival
Databases
(AAD). Available at: http://aad.archives.gov/aad/
Records Relating to Iran, 1965–1975, LOT 77D400
Library of Congress
Papers of Archibald B. Roosevelt, Jr.
Richard M. Nixon Presidential Library (RMNL), Yorba Linda, California.
Available at: https://www.nixonlibrary.gov/
Gerald R. Ford Presidential Library (GRFL), Ann Arbor, Michigan.
ئەمانەش ئەمانەش لێرەوە بەردەستن:
https://www.fordlibrarymuseum.gov/collections-digital.aspx
Published Government Documents
United States Congress, House Select Committee on Intelligence, CIA:
The Pike
Report. With an Introduction by Philip Agee, (Nottingham, England:
Spokesman Books, 1977).
Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary
Archives),
Volume XVII, February 1970 Iraq.
Congressional Record
Foreign Relations of the United States (FRUS) (Washington, DC: US
Government
Printing Office)
1946
VII: The Near East and Africa (1969)
1949
VI: The Near East, South Asia, and Africa (1977)

1952–1954
X: Iran, 1952–1954
1958–1960
XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula (1992)
1961–1963
XVII: Near East, 1961–1962 (1994)
XVIII: Near East, 1962–1963 (1995)
1964–1968
XXI: Near East Region; Arabian Peninsula (2000)
XXII: Iran (1999)
1969–1976
I: Foundations of Foreign Policy, 1969–1972 (2003)
XI: South Asia Crisis, 1971 (2005)
XXIV: Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969–1972
XXVII: Iran; Iraq, 1973–1976 (2012)
XXXVIII: Foundations of Foreign Policy, 1973–1976 (2012)
INTRODUCTION
14
E-3: Documents on Global Issues, 1973–1976 (2000)
E-4: Documents on Iran and Iraq, 1969–1972 (2006)
Public Papers of the Presidents: Dwight D. Eisenhower, 1953.
Washington, DC:
US Government Printing Office, 1960.
Public Papers of the Presidents: Gerald R. Ford, 1976–77, Book III.
Washington,
DC: US Government Printing Office, 1979.
Online Document Collections
Cold War International History Project (CWIHP), Woodrow Wilson
International
Center for Scholars, Washington, DC
"New Evidence on the Iran Crisis 1945–46: From the Baku Archives,"
Cold War
International History Project Bulletin 12/13 (2001):309–314. Available at:
http://www.wilsoncenter.org/publication/bulletin-no-1213-fallwinter-2001

Yegorova, Natalia I., The “Iran Crisis” of 1945–46: A View from the Russian
Archives, Working Paper 15. Washington, DC: CWIHP, 1996. Available at:
http://www.wilsoncenter.org/publication/the-iran-crisis-1945-46-view-therussian-archives
National Security Archive, George Washington University (NSA-GWU), Washington, DC
Digital National Security Archive (DNSA). Available at: http://nsarchive.chadwyck.com/
Electronic Briefing Book (EBB) 265. Available at: http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB265/
Henry Kissinger Telephone Transcript (State-Kissinger), U.S. Department of State
Electronic Reading Room. Available at: http://foia.state.gov/Search/Collections.aspx
Israel State Archives, On-Line Collection: Prime Minister Golda Meir and the
Shah of Iran in 1972. Available at: http://www.archive.gov.il/ArchiveGov/pirsumyginzach/TeudaBareshet/GoldShah/
Special Collection: A Life in Intelligence—The Richard Helms
Collections (CIAHelms), US Central Intelligence Agency Electronic
Reading Room. Available at:
http://www.foia.cia.gov/collection/life-intelligence-richard-helms-collection
Author’s Interviews
Ali Akbar Mohtashampour
Seyyed Hossein Nasr
Ebrahim Yazdi
A. REISINEZHAD
15
Published Interviews
Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC)
General Mansur Qadar

Harvard Iranian Oral History Project (HIOHP)
Colonel Isa Pejman
Books
Adib-Moghaddam, Arshin, Iran in World Politics: The Question of the Islamic
Republic (Oxford University Press, November 9, 2010).
Alagha, Joseph, Hezbullah’s Documents: From the 1985, Open Letter to the 2009
Manifesto (Amsterdam University Press, April 15, 2011).
Alam, Assadollah, Yad’dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993).
Alam, Assadollah, Yad’dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995).
Alam, Assadollah, Yad’dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973
(Bethesda, MD: Iranbook, 1995).
Alam, Assadollah, Yad’dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974
(Bethesda, MD: Iranbook, 2000).
Alam, Assadollah, Yad’dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. V: 1954/1975
(Bethesda, MD: Iranbook, 2003).
Alam, Assadollah, Yad’dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi

Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. VI:
1355–1356/1976–1977 (Bethesda, MD: Iranbook, 2007).
Alam, Assadollah, Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az
Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. VII:
1346–1347/1967–1968 (Bethesda, MD: Iranbook, 2014).
Azani, Eitan, Hezbollah: The Story of the Party of God, from Revolution
to
Institutionalization (Palgrave Macmillan, 2009).
Beeman, William, The Great Satan vs. the Mad Mullahs (University of
Chicago
Press, April 15, 2008).
Bill, James, The Eagle and Lion (Yale University Press, Reprint edition,
September
10, 1989).

INTRODUCTION
16
Bulloch, John, No Friends but the Mountains: The Tragic History of the
Kurds
(Oxford University Press, January 7, 1993).
Buzan, Barry and Ole Waver, Regions and Powers: The Structure of
International
Security (Cambridge University Press, December 4, 2003).
Chaliand, Gerard, A People Without a Country: The Kurds and
Kurdistan (Interlink
Pub Group Inc, 1993).
Gold, Dore and Daniel Diker, Iran, Hezbollah, Hamas, and Global Jihadi:
A New
Conflict Paradigm for the West (Jerusalem Center for Public Affairs,
January 18,
2007).
Ehteshami, Anoushirvan, After Khomeini: The Iranian Second Republic

(Routledge, March 10, 1995).
Hall, Peter and Rosemary C. R. T Taylor, Political Science and the Three New
Institutionalism. (1996). Political Studies, 44: 936–957.
Kamrava, Mehran, Political History of Modern Iran: From Tribalism to Theocracy
(Praeger, December 10, 1992).
Lawrence, Quil, Invisible Nation: How the Kurds' Quest for Statehood Is Shaping
Iraq and the Middle East (Walker Books, July 7, 2009).
Levitt, Matthew, Hezbollah: The Global Footprint of Lebanon's Party of God
(Georgetown University Press, April 9, 2015).
Louer, Laurence, Shiism and Politics in the Middle East (Columbia University
Press, October 30, 2012).
Maleki, Abbas and Kaveh Afrasiabi, Reading in Iran Foreign Policy After September
11 (BookSurge Publishing, October 23, 2008).
Marvin, Sabrina, The Shi'a Worlds and Iran (Saqi Books, June 21, 2011).
McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London: I.B. Tauris, 2007 ed).
Mckiernan, Kevin, The Kurds: A People in Search of Their Homeland (St. Martin's
Press, 2006).
Mesbahi, Mohiaddin, Free and Confined: Iran and the International System.
(Spring 2011). Iranian Review of Foreign Affairs, 5 (2): 9–34.
Milton-Edwards, Beverley and Stephen Farrell, Hamas (Polity, April 26, 2010).
Nasr, Vali, The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future
(W. W. Norton & Company, April 17, 2007).
Norton, Augustus R, Hezbollah: A Short History (Princeton University

Press,
2007).
Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.
(Yale University Press, 2007).
Pollack, Kenneth, The Persian Puzzle (Random House Trade Paperbacks, August
9, 2005).
Qassem, Naim, Hezbollah (Saqi Books, April 1, 2010).
Rajaiee, Farhang, The Iran-Iraq War: The Politics of Aggression (University Press of
Florida, April 20, 1993).
A. REISINEZHAD
17
Ramazani, Rouhollah, Reflections on Iran’s Foreign Policy. (Spring 2010).
Iranian Review of Foreign Affairs, 1 (1).
Ramazani, Rouhollah K, Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy. (Fall
2004). The Middle East Journal, 58 (4).
Shay, Shaul, The Axis of the Evil: Iran, Hizballah, and the Palestinian Terror
(Routledge, January 31, 2005).
Stakelbeck, Erick, The Brotherhood: America’s Next Great Enemy (Regnery
Publishing, July 15, 2013).
Randal, Jonathan, After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with
Kurdistan (London: Westview Press, 1999).

بەندی ٢

هێزە دنەدەرەکان

پەرەسەندن و ڕەوتی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەژێر ڕکێفی حوکمڕانیی شادا، بە شێوەیەکی سەرەکی لە ڕێی کۆمەڵێک لە گەف و دەرفەتی جیۆسیاسی و جیۆکەلتووری نێودەوڵەتی و هەرێمی و نێوخۆی شەقڵی خۆی وەرگرتبوو. ستراتیژی پەیوەندییەکانی ئێرانی پەهلەوی بە هەریەک لە کوردی عێراق و شیعەی لوبنان بۆ بەرزەفتکردنی دوژمنانی ئێران، دارێژرابوو. لە هەمان کاتیشدا، دەرفەتگەل ڕێگەی بۆ دارشتنی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران خۆشکرد. لەوەش پتر، کۆمەڵێک تەداروکی دامودەزگای نێو ئێرانی پەهلەوی بەرپرسیار بوو لە شەقڵپێدانی جموجۆڵی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران.

ئەم بەندە لە سێ بەش پێک دێ. بەشی یەکەم تیشک دەخاتە سەر گەف و هەڕەشەکانی نێودەوڵەتی و هەرێمی و نێوخۆیی –بە هەردوو گەف و هەڕەشەی جیۆسیاسی و جیۆکەلتورییەوە- قەناعەتی بە ئێران هێنا سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانە لە کوردستان و باشووری لوبناندا بەرجەستە بکا. بەشی دووەمیش سەرەداوە دیاریکراوەکانی دەرفەتگەلی هەرێمی و نێودەوڵەتی نیشان دەدا، کە زەمینەیەکی بەپیتی بۆ ئێران ڕەخساند تا شەقڵی پەیوەندی ستراتیژییانە لە کوردستانی عێراق و باشووری لوبناندا وەربگرێ. هەرچی بەشی سێیەمیشە جەخت دەکاتە سەر دەزگا سەرەکییە سیاسییەکان لەنێو ئێرانی پەهلەوییدا کە بەرپرسیار بوون لە ڕاکێشانی تۆڕی پەیوەندی لەگەڵ کوردی عێراق و شیعەی لوبناندا. کارلێککەری سیستماتیکیانەی ئەم سێ بەشە فاکتەری ئاڵۆز و دنەدەری دارشتەی شەقڵی سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتیانەی ئێرانن.

١- هەڕەشەکان

شا لە وتەیەکیدا بۆ ژنانی ئێران گوتی: "بەڵێ، ئەو ئازادییە مەزنە سەرلەنوێ هاوپەیمانییە ناپیرۆزەکەی سوور و ڕەشی لە ئێران و دەرەوەدا بووژاندەوە. لێ ئێمە درێژە بە سیاسەتەکەمان دەدەین، چونکە ئەو

دینگانەی ئەم وڵاتەیان ڕاگرتووە، لەلایەن شـــۆڕشـــی گەل- شـــا و پارتی ڕستاخیز، ئەم نەتەوەیە ڕۆنراوە، ئەم دینگانەش بەهێزن و بە دواهەناسەی ئەم هـاوپەیمـانە نـاپیرۆزە لە گیـانەڵادایە زەرەرمەنـد نـابی. ئەم کـاروانە هەرگیز ناوەستێ. دەی با سەگ بوەڕێ؛ خۆ مانگ هەر شەوق دەداتەوە."[٢٥]

لە کانوونی دووەمی ١٩٧١یشـــدا شـــا بە ئەســـەدوڵڵا ئەعلەمی گوت: "**من دەزانم پارەیەکی زۆر لە ســـوپا خەرج دەکەم، بەڵام پێویســـتە چی بکەم؟ گەلۆ ئەوە قبووڵ دەکرێ لە عێراقەوە تێمان بسرەوێنرێ؟**"[٢٦]

گەفەکان لەبارەی مانەوە و ئاسایشی دەوڵەتەوە بوون. داڕشتە و پێواژۆی گەفەکان چەقی بازنەی ئاســـایشـــی نەتەوەیین. هەر کاتێک پرســـێک وەک هەڕەشەیەکی کوشندە لەسەر دەوڵەتێک دابنرێ، ئەوا بۆی هەیە هەرچی لە دەســـتی بێ بۆ ڕێپێگری و چـارەســـەکردنی بگرێتەبەر.[٢٧] بە حوکمی هەڵکەوتەی جیۆســـتراتیژ، لە مێژووشـــدا ئێران بـابەتێکی هەڕەشـــە نێوخۆییەکان بووە. شـــێوازە حوکمڕانییە پاوانخوازییەکەی شـــا، دەوڵەتە نەوتـدارەکەی ئێران و ئێرانی کۆمەڵگەی فرەڕەگەز-دیین و زمـانیش بە شـــێوەیەکی ســـروشـــتی مایەی گەفە نێوخۆییەکان بووە. لە ســـەرووی هەمووشیانەوە، جەنگی سارد و دراوسێبوونی لەگەڵ یەکێ لە زلهێزەکان، هەر واش بوو یەکێتیی سۆڤیەت، ئاستێکی نێودەوڵەتیی گەفوهەڕەشەی بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی ئێرانی پەهلەویی سەربار کرد. ئەم هەڕەشانە بە هەژموونێکی ســـێ لایەنی جیۆســـیاســـی و جیۆکەلتوری و جیۆئابووری

---

[٢٥] پارتی ڕستاخیز لە لایەن شا و لە ساڵی ١٩٧٥دا دامەزراوە.
Kongereh-ye Bozorg-e Zanan-e Iran [The Grand Congress of Iranian Women] (Tehran: Women's Organization of Iran, 2536 [1978]), 3–5.

[26] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995), p. 148.

[27] Buzan, Barry, Ole Wæver and Jaap deWilde. Security: A New Framework for Analysis, (Boulder: Lynne Rienner, 1998). p. 36.

کارلێککەر بوون، وایانکرد یەکانگیریی خاکی ئێران و ناسنامە و ئابوورییەکەی بخەنە مەترسییەوە.

هەڕەشەکانی جیۆپۆلیتیک چ بە هۆی جوگرافییەوە سەریان هەڵدابێ و بەهێز بووبن، ئەوا هەڕەشەی سەربازیین و مانەوەی دەوڵەت و داڕشتەکەی دەخەنە بەرمەترسی. خۆی ئەمانە هەڕەشەی نەریتیانەن کە فشار دەخەنە سەر ئاسایشی دەوڵەتەوە. دەوڵەتیش مەیدانی سەرەکی ڕەهەندی جیۆپۆلیتیک بوو، کە بە شێوەیەکی نەریتیانە ڕووبەڕووی دەوڵەت بووەتەوە. ئەمەش چ بە هۆی جوگرافیانەوە سەری هەڵدابی یان چڕتربووبێتەوە، ئەوا گەفە جیۆکەلتورییەکانیش گەفی ئایدۆلۆژی-کەلتوری ڕێسائاسان، کە ناسنامەی دەوڵەت دەخەنە بن هەڕەشەی خۆیانەوە. ئاماژەی هەرەسەرەکی بابەتەکەش لەم مەیدانەدا نەتەوە و ناسنامە و بەراددەیەکیش ئایدۆلۆژیای زاڵ و کەلتور و بەهاکانییەتی. هەرچی هەڕەشەکانی جیۆئابوورین گەف و هەڕەشەی ئابوورین، کە بە هۆکاری جوگرافیاییەوە سەرهەڵدەدەن یان تیژتر دەبن. سەرچاوە بەربەرینەکەی ئێران بۆ نەوت لە خوزستانی پارێزگای باشوورەوەیە، هەروەک چۆن ئەو فرەنەوتەی دەکەوێتە سەر بەشی باشووری کەناراوی کەنداوی فارسەوە، بووەتە ئامانجی ئەم جۆرە گەف و هەڕەشانە. وێڕای ئەو بایەخەی بۆ سیاسەتی دەرەکی هەیە، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە بن ڕکێفی حوکمڕانی شادا، بە گەفە جیۆئابوورییەکان کارانگاز نەبوو.[٢٨] هەر بەڕاستیش، لەوێدا گەفی جیۆسیاسی و جیۆکەلتوری هەبوون و بوونە

---

[٢٨] نەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوین دنەدەرێکی بەهێزی سیاسەتی هەردوو زلهێزەکان بووە. ئێران دەروازەیەکی زێڕین بووە بۆ سەرچاوەی لەبننەهاتووی نەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوین، کە دەکرا ڕۆڵێکی چارەنووسسازانە لە شەڕ لە دژی یەکێتیی سۆڤیەتەوە بگێڕێ. بۆ سیاسەتداڕێژەرانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، لەدەستدانی سەرچاوەی نەوتی بەغدا و ڕیاز دەکرا ببێتە مایەی هەڵگیرسانی جەنگی نەوت لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەت و پێچەوانەکەشی هەر ڕاست بوو. وێڕای کێشمەکێش لەسەر نرخی نەوت، ترس لە مجێزبەرزیی سەددام حوسێن، شای ئێرانی هاندا گەفی سەرهەڵداو لە لایەن عێراقەوە بە پشتگرتنی پێشمەرگەکانی بارزانی بەرزەفت بکا.

مایەی شـەقڵپێدانی سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران. ئەم گەفانەش بریتی بوون لە هەڕەشـەی سـوور، هەڕەشـەی عەرەب، هەڕەشـەی کورد، هەڕەشی ڕەش و هەڕەشەی فەڵەستینییەکان.

هەڕەشەی سوور

هەر لە ڕۆژگـاری داگیرکردنی پترۆسـی مەزنەوە لە ١٧٢٢-١٧٢٣ بۆ باکووری ئێران، هەڕەشـەی ڕوس بە شـێوەیەکی هەمیشـەیی بۆ پاشـاکانی ئێران مایەی هەڵسـەنگاندنی مەترسـی بووە. پەیمانامەی گوڵسـتانی ٢٤ی ئۆکتۆبەری ١٨١٣ و تورکمانچای لە ١٠ی فێبرایری ١٨٢٨، ئێرانی قاجاری ناچارکرد بۆ ڕوسـیا واز لەو بەشـە خاکە مێژووییەنەی باشـووری قەوقاز بهێنێ.[٢٩] ئەم پەیمـانە سـەربەخۆیی تەواوی ئێرانی سـنووردار کرد و وڵاتەکەی کردە بەرەی شەڕی سەرەکی کێبڕکێ ڕوسیا-بریتانیا لە ئاسیادا. بەو یادەوەرییە مێژووییە لە زەیندا، ئێرانییەکان بە کردەنیازی جیۆپۆلیتیکی هەڕەشە سوورەکە، فراوانخوازێتی ڕوسیایان پێ هەڕەشەیەکی دژوار بوو لەسـەر یەکانگیری خاکی ئێران و سـەربەخۆبوونەکەی. ئەم هەڕەشـە مێژوویەی ڕوس لەگەڵ دامەزراندنی ئیمراتۆریەتی کۆمۆنیستی سـۆڤیەتی چڕتر بووەوە، ئیدی کۆمۆنیزم بووە هەڕەشـەیەکی کەلتوری گەورە بۆ سەر ئێران. بە هۆی جەنگی ساردیشەوە، هەڕەشە سوورەکە بە شێوەیەکی هێمادار لە هەردوو ڕەهەندی جیۆپۆلیتیکی و جیۆکەلتوری کاری خۆی کرد و مانەوە و سەلامەتی دەوڵەت و ڕژێمەکەی ئێرانی خستە ژێر مەترسییەوە.

دوای شکستی دامودەزگای سەربازیی نازی لە دووەمین جەنگی جیهانییدا، هەڵمەتی فرەوانخوازانەی ڕوس لەگەڵ جەنگی سـاردا و لە کێبڕکێی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکـادا زیـاتر کڵپەی سـەند و گەیشـتە ئەوەی لە هەڕەشـەیەکی هەرێمییەوە بپەڕێتەوە بۆ هەڕەشـەیەکی نێودەوڵەتی.

[٢٩] ئەو خاکەی دەکەوێتە باکووری ڕووباری ئاراس لە ڕۆژگاری ئێسـتاماندا کۆماری ئازربایجان، داغستان، ئەرمینیا و جۆرجیا پێکدەهێنێ.

کۆمۆنیزمیش لە سەرهەڵدانی لەگەڵ یەکەمین جەنگی جیهانی و تیرتربوونی لەگەڵ سەرکەوتنەکەی لە جەنگی دووەم دا، بووە وتارێکی زاڵی هێزی دژەحکوومەت لە جیهانی سێیەمدا. لە گۆشەنیگای (شا)شەوە، کۆمۆنیزم داردەستی ئایدیۆلۆژیانەی مۆسکۆ بوو بۆ گەیشتن بە ئامانجە لەمێژینە بەردرێژەکەی تا بگاتە ئاوە گەرمەکانی کەنداوی فارسی. لە لێکەوتەشدا، ئێران ڕاستەوخۆ بە ئاستە نێودەوڵەتییەکە پەیوەست بوو، ئەمەش لەچاوی نزیکیيە جیۆگرافییەکەی لە ڕوسیا و هەروەها بەهۆی کۆتایی دووەمین جەنگی جیهانەوە بوو.

لە ڕوانگەی شاوە، هەڕەشە سوورەکە وەنەبێ هەر لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی لە جووڵەدا بووبێ، بەڵکو هەڕەشەکانی هەرێمی بۆ سەر ئێران چەند قات زیاتر کردبوو. بە پلەی یەکەم، ئەو وای دانابوو ڕژێمە پان عەرەبییەکان هاوپەیمانی مۆسکۆن لە هەرێمەکەدا. میسر لە ناوەڕاستی پەنجاکان و عێراقیش لە کۆتایی پەنجاکاندا، کە ڕێرەویان لە لایەنداریێتی ڕۆژئاواوە بەرەو حکوومەتی نیمچە سۆشیالیست وەرگەڕاند و پەیوەندییان لەگەڵ مۆسکۆدا پەیداکرد و چەک و جبەخانەشیان لەوێوە بۆ دابین دەکرا. بە دروستکردنەوەی دووەمین ڕژێمی بەعس لە ئاخر و ئۆخرییەکەی شەستەکاندا، ئیدی عێراق بووە سەرەکیترین هاوپەیمانی سۆڤیەت لە هەرێمەکەدا. لە ناوەڕاستی حوزەیرانی ١٩٦٩شدا، ئەسەدوڵڵا ئەعلەم هۆشداری دایە باڵوێزی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە تاران، بەوەی "عێراق بووەتە کۆڵۆنێکی (موستەعمەرەیەکی) سۆڤیەتی".[٣٠] پەیماماننامەی دۆستایەتی عێراق-ڕوسیا لە نیسانی ١٩٧٢دا گڕی بەردایە گومانەکانی

---

30 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993). p. 71.

هاتنەڕیزی مۆســـــکۆ- بەغدا.[٣١] ئەو وەهای دانابوو کە توانســـــت و نیازی سۆڤیەت بۆ وەرچەرخانی تەداروکی هێزی هەرێمی لەسەر حیسابی ئێرانە، کە "بەردەوام دەوڵەتی دراوســـێی دژی تاران بەکاردەهێنێ" و توانســـــتی ســـــەربازیانەی دوژمنە هەرێمییەکانی ئێران پەرەپێدەدا.[٣٢] ئەو بەردەوام نیگەران بوو لەو پەیوەستییە سیاسی-سەربازییەی مۆسکۆ بە هەریەک لە ڕژێمە عەرەبییەکان و قەوارە نادەوڵەتییەکان، هەروەک فەڵەســـتینییەکان و شـــۆڕشـــگێڕانی غەففار لە عومان.[٣٣] لە هەمان کاتیشـــدا، چەک و جبەخانەی قەبەی ڕوســـــی و یارمەتی دارایی بۆ ڕژێمە پان عەرەبییەکان و دەرفەتی هێنانەپێشەوەی ئەو هەڕەشەیەی مۆسکۆ بەوەی ئەو هێزانە ناچاربکا بەگژ ئێرانیاندا بێنی، ئیدی بەم جۆرە هەڕەشە سوورەکە بۆ سەر ئێران تا دەهات قەبەتر دەبوو. "**برێجنێڤ بە ئیرەییەوە هۆشـــداری دامێ بەوەی کێشـــەکانی کەنداوی فارســـــی لەوانەیە بۆ "هەڵگیرســـــانی" شـــــەڕێکی دیکەی جیهانی سەربکێشی**،" شا بەم شێوەیە نیگەرانییەکانی خۆی بۆ ئەعلەم سەبارەت بە پشـــــتگیریی مۆســـــکۆ بۆ بەغـدا لە دژی ئێران ڕوونکردەوە.[٣٤] بە پلەی دووەمیش، لە ڕوانینی شـــــاوە، وڵاتە عەرەبییەکانی هەرێمەکە زەمینەیەکی لەبار بوون بۆ کودەتا و شۆڕشی کۆمۆنیستی. بۆ شا، کۆمۆنیزم کاریگەیی نەیارانەی لە هەرێمەکەدا هەبوو. شـا بە سـەرەک فۆردی گوت؛ "**خۆ ئەگەر**

---

[31] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995), p. 270.

[32] A secret U.S. State Department document, April 1974, Documents of the United States Embassy in Tehran, Volume 8, 1979, 65.

[33] A secret U.S. State Department document, April 1974, Documents of the United States Embassy in Tehran, Volume 8, 1979, 65.

[34] The Shah visited Moscow in June 1965. Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 253.

جارێک حکوومەتێکی کۆمۆنیستی ڕەوات هەبوو، ئەوا یەکسەر دزە دەکەن و بەهەموو لایەکدا پەرشوبڵاو دەبنەوە."[٣٥] لە ڕوانگەی شاوە، دەوڵەتانی عەرەب هەم ساختە و هەم لاوازن؛ هەر بۆیە زوو یان درەنگ سەراوبن دەبن و ڕژێمی کۆمۆنیستی جێگەیان دەگرێتەوە. دامەزراندنی ڕژێمی کۆمۆنیستی لە حوزەیرانی ١٩٦٩دا لە باشووری یەمەندا ئەم نیگەرانییانەی پشتڕاست کردنەوە.[٣٦]

هەروەها هەڕەشە سوورەکە هەردوو لای دەوڵەت و مانەوەی ڕژێمی خستبووە ژێر مەترسییەوە. ئێران وەک کۆمەڵگەیەکی دێرینی فرەڕەگەز و زمان، ئامانجێکی کۆمۆنیزمی ڕوسی بوو. هەر لە بەرەبەیانی شۆڕشی بەلشەفی لە ١٩١٧دا، مۆسکۆ ڕایەڵەی پەیوەندی توندوتۆڵی لەگەڵ گرووپە غەیرە فارسەکاندا ڕاچاند، بەتایبەتیش لەگەڵ ئازەری و کورد. هەر زووش دەستەبژێری ئازەری و کورد ڕەگەڵ کۆمۆنیستەکان کەوتن، نموونەش حزبە لایەندارەکانی سۆڤیەت وەک تودە، حزبی دێموکراتی کوردستان و پارتی دێموکراتی ئازربایجان. هەروەها سۆڤیەت هەردوو کۆماری ئازەربایجان و مهابادی بەرهەم هێنا کە زیاتر لە ساڵێکیان نەخایاند (دیسێمبەری ١٩٤٥-دیسێمبەری ١٩٤٦)، ئیدی شا هەرگیز توانستەکەی کۆمۆنیزمی لەبارەی خستنە ژێرباڵی گرووپە جواداخوازەکانی لەبیرنەچوو. سەرباری ئەمەش، دابەشکردنی نادادپەروەرانەی سامان، گەندەڵی بەربڵاو و پاوانخوازێتی سیستمی ئێرانی پەهلەوی، زەمینێکی بەپیتی بۆ بزووتنەوەی کۆمۆنیستی خۆشکرد، کە ڕژێمی پەهلەویان کردە ئامانجی

---

35 Memorandum of Conversation, May 15, 1975. (FRUS 1969–1974, XXVII, 377).

36 Southern Yemen gained its independence initially under the name of the People's Republic of Southern Yemen on 30 November 1967 under the control of the National Liberation Front (NLF). Two years later, however, a radical Marxist wing of the NLF transformed the country into a communist one and reorganized it as the People's Democratic Republic of Yemen.

خۆیـان. تودە (بە فـارســـــی واتە حیزبی گەل) کە لە ١٩٤١دا دامەزرا، لە مێژووی نوێی ئێراندا حزبێکی پڕجەماوەر بوو. بە بەهەندهەڵگرتنی بنکەی پشـتگیریی دەرەکی و دۆسـتایەتی نزیکی لەگەڵ مۆسـکۆ، شـا وەهای بینی گوایە تودە تابووری پێنجەمی ڕوســەکانە کە دڵســۆزییان بۆ دەســتووری تاران لەژێر پرســیاردایە. حیزبی تودەش بە پشــتگیری خۆی بۆ داخوازی ســـۆڤیەت بۆ نەوتی ئێرانی لە دەریـای خەزەردا و بە لایەنگری کۆمـارە جواخوازییەکانیش ناســـراو بوو. لە کۆتـاییدا و دوای کودەتاکەی ١٩٥٣، حکومەت حزبەکەی سەرکوت کرد.

درەنگانێکی پەنجاکان، کۆمۆنیزم ســـەرلەنوێ لەژێر بەیداخی گرووپێکی میلیشیایی بە ناوی سازمانی چریکهای فیدائی خەلق و گرووپێکی ئیسلامی مارکســـی بە ناوی ســـازمانی موجاهدینی خەلقی ئێران بووژایەوە. شـــا بەردەوام لەو بڕوایەدا بوو، **کە "کۆمۆنیزم دژی قـانونە". ئەمەش ئەوی لێکەوتەوە؛ کۆمۆنیســـت بە زیندانی ســـیاســـی نەژمێردرێ، بەڵکو بە تاوانبارێکی ئاســـایی... "ئەوانە ئەو خەڵکانەن دەبێ ئێمە لەناویان بەرین."**[٣٧] کۆمۆنیزم تا کۆتایی قەڵەمڕەوێتی (شـــا)ش هەر بە مەترســـییەکی گەورەی ناوەخۆ دادەنرا.

گەف و هەڕەشەی عەرەب

هەر لەوکـاتەی عەرەبی موســـڵمـان لە مـاوەی نێوان ٦٣٣-٦٥٤ی زاییندا ئێرانیان خســـتە ژێر جڵەوی خۆیان، ئێران بووە بابەتێک بۆ هەڕەشـــەی عەرەب. وێڕای بە ئیسلامبوونی ئێران، هەرگیز وڵاتەکە بە عەرەب نەکرا. لە ڕێی دەستپێوەگرتنی توند بە شـارستانیەت و بوژاندنەوەی زمانی فارسـی، ئێران هەر بە ئێرانی مانەوە. دوای دوو ســـەدە لە بگرەوبەردەی ئاژاوە و یـاخیبوونی بێ پســـانەوە، ئێران ســـەریهەڵـدایەوە. بە دامەزرانـدنی

37 The Shah of Iran: An Interview with Mohammad Reza Pahlavi, New Atlantic, 1 December 1973.

ئیمپراتۆریەتی سەفەوی لە سەرەتای سەدەی شانزەهەمدا، دابەشبوونی سوننە و شیعە بووە سەرباری ڕکابەریی ئێرانی –عەرەب. ئیدی وێڕای ئەم پاشخانە مێژووییە، ئێران پەیوەندییەکی دۆستانەی لەگەڵ دەوڵەتە نوێیە سەرهەڵدراوەکانی عەرەب لە هەرێمەکە لە سییەکاندا بەست. لەگەڵ ئەوەشدا، هەڕەشەی عەرەب ئەمەش لەگەڵ دیاردە جیۆپۆلتیکەکە و یەکێتیی عەرەب و ڕوانینە جیۆکەلتورییەکەی لە پان عەرەبیزم لە ئاخروئۆخری پەنجاکاندا هاتەوە پێش.

لە ناوجەرگەی جەنگی ساردیشدا، پان عەرەبیزم سەرەکیترین هێزێ بەهەرێمبوون بوو، کە بەڵێنی بە هەرێمە عەرەبزمانەکان دەدا بۆ یەکێتی، ئەمەش هەر لە ئۆقیانوسی ئەتڵەنتی تا دەگەیشتە کەنداوی فارسی درێژ دەبووەوە. یەکەم جار پان عەرەبیزم لە لایەن جۆرجی زێدان و بزووتنەوەی نەهزە (النهضة) لە ئاخروئۆخری سەدەی نۆزدەهەمدا داڕێژرا. لەگەڵ ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیش هەڕمێنی پەیداکرد،[38]کەچی لە سایەی جەمال عەبدولناسردا پان عەرەبیزم بەسەر هەرێمەکدا کشا و باڵکێش بوو. ناسر بە کودەتاکەی ٢٣ی تەمموزی ١٩٥٢ دەسەڵاتی قاهیرەی وەرگرت و هەر زووش ئاڵنگاری هێزەکانی ڕۆژئاوا و هاوپەیمانەکانیان بە ئێرانیشەوە بوویەوە.[39] قەیرانی سوئێسیش لە ١٩٥٦دا لە ڕاددەبەدەر پێگەکەی لە جیهانی عەرەبدا چەسپاند. پەیمانی بەغدای ١٩٥٧ وەک بەربەستێک

[38] سەرەتا پان عەرەبیزم لە لایەن شەریف حوسێن بن عەلی، شەریفی مەککە پەیڕەوکرا. بەڵێنی ئەوەی دا دەوڵەتێکی عەرەبی یەکگرتوو دابمەزرێنێ، کە پێکبێ لە خاکی عەرەب، ئەو خاکەی ئەوەی لەژێر چنگی دەوڵەتی عوسمانیدا بوو، ئەو لە یەکەمین جەنگی جیهانیدا لایەنی سوپای بریتانیای دژی تورکەکان گرت. بیرۆکەی یەکخستنی خاکی عەرەب دوای ئەو لە لایەن کوڕەکەیەوە پەیڕەوی لێکرا، واتە عەبدوڵڵای یەکەم لە ئوردن، ئەو کەسەی خەونی بە سوریایەکی مەزنتر دەبینی، کە بریتی بێ لە سوریا و ئوردن و فەلەستین.

[39] پلانداڕێژەرانی کودەتاکە ژەنەڕاڵ محەمەد نەجیبیان وەک یەکەمین سەرۆکی میسر دانا. هەرچەندە هەر زوو ئاشکرا بوو، کەوا سەرکردە ڕاستەقینەکەی شۆڕش ناسر بوو. هەر زوو کێشە لەگەڵ نەجیب لەبارەی ستراتیژیەکان پەیدابوو، سەرەنجام لە ١٩٥٤دا لەسەر تەخت لابرا.

لەبەردەم یەکێتیی عەرەب دەبینرا، ئەوە بوو ناسر لە ٢٢ی شوباتی ١٩٥٨دا لەگەڵ سووریادا کۆماری عەرەبی یەکگرتووی پێکهێنا. ئەمەش بزوێنەری زنجیرەیەک ڕووداوی ناسەقامگیری هەرێمەکە بوون، بە یەکەمین شەڕی ناوخۆی لوبنان لە ١٩٥٨ و کودەتاکەی عێراق لە ١٤ی تەممووزی ١٩٥٨. وێڕای پەرەسەندنی گرژی لە نێوان بەغدا و ناسر لەسەر ڕابەرایەتیکردنی عەرەب، کەچی هەڕەشەی عەرەب بۆ ئێران لە شەستەکان و هەفتاکاندا ئاڵنگاری بوو.

بە ڕوانینی شا، پان عەرەبیزم بە شێوەیەکی سروشتکرد ئایدیۆلۆژییێکی دژەئێرانی بوو. سەرەتا شا ڕژێمە پان عەرەبیزمەکانی بە هاوپەیمانی سروشتی سۆڤیەت دانا. بە ڕوانینی ئەو، ناسر و سەرکردە پان عەرەبیزمەکانی بە پاشخانی بلۆکی سۆشیالیست، نۆکەری مۆسکۆ بوون تا دەست بەسەر کەنداوی فارسیدا بگرن. دوای کودەتاکەی عێراقیش لە ١٩٥٨دا، شا ڕووبەڕووی سەرهەڵدانی کۆمۆنیزم لە عێراقدا بووەوە. بارەگای سەرەکی حزبی تودەی ئێرانیش لە سلێمانی و بەسرا بوو. موسڵیش مێوانداریێتی حزبە کۆمۆنیستەکانی تورکی و سوری کرد و پارتی کۆمۆنیستی ئوردنیش بنکەی خۆی لە نەجەف و کەربەلادا دانا.[٤٠] دووەم، پان عەرەبیزم لەسەر بنەمای شەقلپێدانی هەڕەشەی دەرەکی ڕۆنرا تا ناسنامەی نایەکانگیریی ناسنامەی عەرەب پتەوتر بکا.[٤١] بۆ سەرکردە پان

---

[40] SAVAK Documents, No. f-b2b2/15607, 6 February 1960; SAVAK Documents, No. 7b4/8200, 13 December 1958; SAVAK Documents, No Number.

[41] For more detailed discussions see Laclau, Ernesto. New Reflections on the Revolution of Our Time, Cambridge: Cambridge University Press, 1990; Laclau, Ernesto. The Making of Political Identities, Cambridge: Cambridge University Press, 1993; Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe, Hegemony and Socialist Strategy: towards a Radical Democratic politics, Verso, 1985; Melucci, Alberto, Challenging Codes: Collective action in the information age, Cambridge University Press, 1996; Torfing, Jacob.

عەرەبیزمەکان، زایۆنیزم و ئیمپریالیزمی ڕۆژئاوا دوژمن بوون. گومانی مێژووییانەی عەرەب لە ڕۆڵی ڕۆژئاوا بۆ دروستکردنی ئیسرائیل و لەیەکترازاندنی یەکێتیی عەرەب دنەی دەنگی پان عەرەبیزمی دژ بە ڕۆژاوا دلێرتر کرد.[42] ئیدی لەگەڵ ئەو بەرڕەوتەدا، ئیسرائیل و ڕژێمە لایەنگرەکانی ڕۆژئاوا، بەشێوەیەکی بەرچاویش ئێران، بوونە ئامانجی پڕوپاگەندەی پان عەرەبیزم و ئەوەیان جاڕدا گوایە ئێران ژێربەژێر هاوکاری ئیسرائیل دەکا، ئەمەش وەک "پیلانێکی ناپاکانەی تا عەرەب لەنێوخۆیاداندا دابەش ببن"[43] سەیر دەکرا. بە پلەی سێهەمیش، هەر زوو پان عەرەبیزم کەوتە داوی هێڵی شیرازەتێکچوونی ڕەگەزی-دینی عەرەب-ئێرانی و دابەشبوونی شیعە و سوننە. هەر بۆیە سنووری کێشمەکێشی ئێران لەگەڵ عێراقدا مەترسی ئەوەی لێکەوتەوە، هەرایەکی گەرم لەگەڵ وڵاتەکانی عەرەبدا پەیدابکا. بەگوێرەی قسەی سەرکردەکانی عێراق، شەڕ لەگەڵ ئێران، شەڕبوو لەگەڵ دوژمنی عەرەب. "عێراق شەڕی ئێران لەسەر یەکێک لە کێشەکانی لەگەڵ ئێراندا ناکا، بەڵکو مەبەستەکە ئەوەیە ڕێگر بێ لە چاوتێبڕینی ئێران و پارێزگاریکردنە لە عەرەبایەتی کەنداوی عەرەب(فارسی) و مافی عەرەب لە ڕێرەوی یەکاوی (شط) عەرەب (ڕێگای ئەروەند). عێراق لەگەڵ ئێران لەسەر بەرمیلی نەوت شەڕ ناکا، بەڵکو بەرگری لە سامانی نەتەوەی عەرەب دەکا لە {کەنداوی فارسی}.[44] سەرکردە پان عەرەبیزمەکانی بەغدا هەوڵیاندا بە تیشکخستنەسەر پەیمانی کۆنینەی هاوپەیمانی لەنێوان کۆرشی مەزن و جوو[45]، ڕەوایەتی ئەوە بدەنە دەست

Poststructuralist Discourse Theory: Foucault, Laclau, Mouffe, and Zizek, Cambridge: Cambridge University Press, 2005

[42] Barnett, Michael N. Dialogues in Arab Politics. (Columbia University Press, October 15, 1998). pp. 108–29

[43] Neda al-Watan, 22 March 1969.

[44] Kuwait 3511 to Ministry of Foreign Affairs, 13 February 1975.

[45] Beirut 3506 to Ministry of Foreign Affairs, 2 December 1971.

پێگەی عێراق لەنێو جیهانی عەرەبدا، بەوەی گوایە ئەوان "پاسەوانی دەروازەی ڕۆژهەڵاتی جیهانی عەرەبن."[٤٦]

وێڕای ئەوەی لەسەر ڕابەرایەتیکردنی عەرەب گرژی لە نێوان بەغدا و ناسردا پەرەیسەند، کەچی هەڕەشەی عەرەب وەک هەڕەشەیەکی نێوخۆیی بۆ سەر ئێران لە شەستەکان و هەفتاکاندا خۆی هەر نمایش دەکرد. سەرکردە پان عەرەبییەکان لەبارەی خەڵکی عەرەبزمانی لەو شوێنانەی کە دەوڵەتیان نەبوو، لە ناوچەکەدا نیگەران بوون، بە پارێزگا پڕنەوتەکەی خوزستانی ئێرانیشەوە. ئاخر لەوەی نزیکەی نیوەی دانیشتوانەکەی عەرەبن، ئیدی هەر زوو خوزستان بووە ئامانجی سەرەکی مجێزی فراوانخوازییانەی عێراق. عەبدولکەریم قاسم خوزستانی بە "عەرەبستان" ناوبرد و ناسریش ناوی لە کەنداوی فارسی نابوو "کەنداوی عەرەبی". هەروەها سەرکردەکانی عێراق ئەوەیان دەگوت گوایە "عێراق بۆ ئەوە لەگەڵ ئێراندا ناجەنگێ تا تەنیا خاکە داگیرکراوەکەی عێراقی لێ بسەنێتەوە، بەڵکو بۆ ئەوەیە تا ناوچەی کەنداوی {فارسی} لە داگیرکاریی ئێران بپارێزێ."[٤٧] ئەوان پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت گوایە "ئێران یەدەگی نەوتی داگیرکردووە، نەوتی پارێزگای عەرەبزمانی خوزستان و موحەمەڕەمە {خوڕڕەمشەهر} و نەوتی ئێمە {نەوتی عەرەب} دەدزێ."[٤٨] پاشان، سەددام حوسێن ڕاشکاوانە ئەو لێدوانەی دا؛ "عێراق سەبارەت بە یەکاوی عەرەب (ڕێگای ئەروەند)ەوە کێشەیەکی سەرەکی لەگەڵ ئێراندا نییە، ئاخر خۆ ئەم شوێنە خاکی عێراقە، بەڵکو کێشەی عێراق لەگەڵ ئێران لەسەر خوزستانە، کە بەشێکە لە نەوتی عێراق و بە دەسەڵاتی زاڵی بێگانە بە ئێرانەوە لکێنراوە!"[٤٩] مەبەست لەم گوتەیەی گوایە "داگیرکراوی ئێرانییەکانە" بۆ ئەوە

---

[46] Kuwait 9939–12352 to Ministry of Foreign Affairs, 10 February 1975.

[47] Kuwait 3511 to Ministry of Foreign Affairs, 13 February 1975.

[48] Neda al-Watan, 22 March 1969.

[49] Rajaiee, Farhang, The Iran-Iraq War: The Politics of Aggression. (University Press of Florida, April 20, 1993), p. 12.

بوو تا ئیســـــڕائیل و ئێران بە یەک چاو ســــەیر بکەن. ئەم گوتەیەش لە شـــەســـتەکان و هەفتەکاندا بەردەوام لەســـەر زاروزمانی ســـەرکردە پان عەرەبیزمەکان بوو.

هەروەها عێراق پشـتگیری چەندین جوداخواز و ڕێکخراوی دژەشـای کرد. ئەوان چەنـدین لایەن بوون، لی هێشـــــتـا لاواز بوون، ئەوان دەســــــتەی جیاخوازیی عەرەب بوون بە بەرەی ڕزگاریخوازی عەرەبســــتان (ALF)، بەرەی نیشـــــتمانیی بۆ ڕزگارکردنی عەرەبســــتان، بەرەی ڕزگارکردنی کەنداوی عەرەب و ئەلئەهوازیشەوە، کە هەر هەمووشیان دەستچنی عێراق بوون.[٥٠] ســـەرکردە پان عەرەبیزمەکانی هەرێمەکە پیلانی ئەویان گێڕا تا لە نێو کۆمەڵگە غەیرەفارســــەکانی کوردســــتانی ئێران، ئـازەربـایجـان و بلوجستانیشدا کێشـە بنێنەوە.[٥١] هۆزەکانی بلوچی سوننەمەزهەب ئەوانەی لە باشـــووری ڕۆژهەلاتی ئێران دەژیان، بە ســـەرکردایەتی پەناهعەلی خان جەوانشیر یەکێک بوو لەو ئامانجانە. لە ئەنجامی ئەو نوشستییەی کۆماری ئازاربایجانی دەسکەلای سۆڤیەت، ژمارەیەکی کەم لە سەرکردەکانی بەرەو تاراوگە بۆ عێراق هەلاتن، بەتایبەتیش محەمەد پەناهیان.[٥٢] لە ئاخروئۆخری شـــــەســـــتەکاندا، بەغدا یارمەتی ئەو ناوبراوەی دوایی دا تا جەبهەی میللی خەلق (بەرەی نیشتمانیی خەڵک) پێکبهێنن، مەبەست لەو پارتە فرەڕەگەزییە ئەوە بوو، دنەی دەســــتەبژێری غەیرەفارس بدا تا لە ئێران جیاببنەوە.

---

[٥٠] هەروەها عێراق دزەی کردبووە نێو کۆمەڵگەی عەرەبزمانی خوزســـتانیشـــەوە. لە ناوەڕاســـتی شەستەکاندا، مامۆستا ئێرانییە عەرەبزمانەکان بە زاریا ئەلموحیەدینیشەوە لە قوتابخانە عێراقییەکانی خوڕەمشـەهردا بە تەواوی بە ئیسـتخباراتی عێراقەوە گرێدرابوو، کە مەبەسـت لەوە دنەی هەسـتی دژەئێرانی لەنێو خەڵکی عەرەبزماندا بدرێ. بە یارمەتی ڕاسـتەوخۆی دەسـتوەردانی مۆسـادەوە، ساواک توانی پلانەکەیان سـەرکوت بکا. چاوپێکەوتن لەگەڵ لیوا مەنسـور قەدەر، مێژووی زارەکی، دامەزراوەی مێژووی ئێرانی.

[51] Abdulghani, Jasim, Iraq and Iran: The Years of Crisis. (The Johns Hopkins University Press, October 1, 1984). p. 52.

[٥٢] پەناهیان لە کۆماری ئازربایجانی دەسکەلای سۆڤیەت لە (١٩٤٥-٤٦) وەزیری جەنگ بوو.

هەروەها محەمەد تەقی زەهتابی و محەمەد دوعائی لایەنگری ئایەتوڵڵا خومەینی لە ڕادیۆی بەغدادا یارمەتی پەناهیان دا.[٥٣] هەردوو لایان، چ ناسر و چ سەرکردەکانی عێراق ناسەرکەوتووانە هەوڵ و تەقەلایان دا بچنە بن کڵێشەی کوردی ئێران، بەتایبەتیش دنەی جوانمەردی بدەن لە دژی تاران.[٥٤] وێڕای پشتگرتنی دەستە و تاقمە جواداخوازەکان، ڕژێمەکانی عێراق پشتی هەڵگەڕاوە ئێرانییەکانیان گرت، بەتایبەتیش تەیمور بەختیاری سەرۆکی پێشووی ساواک. لە میسریش جەمال عەبدولناسر دەستی لە پشتی سازمانی مەخسوسی ئیتحاد و ئامال (ڕێکخراوی تایبەت بۆ یەکێتی و کردەوە یان SAMA) دا، ئەو ڕێکخراوەی لە لایەن هەندێ توخمی دینداری بەرەی نیشتمانیی ئێران دامەزرابوو. هەرچەندە هەڕەشەکەی عەرەب دوای شەڕی شەش ڕۆژەی ١٩٦٧ زیانی پێکەوت، کەچی بە سەردەمی دووەمی هاتنەوە سەر حوکمی ڕژێمی بەعس لە بەغدا بووژایەوە و تا هەرەسی حوکمی بنەماڵەی پەهلەوی بە هەڕشەیەکی بەرچاوی سەر ئاسایشی ئێرانیش مایەوە.

هەڕەشەی کورد

لەوکاتەی سۆڤیەت پشتی کۆماری مهاباد (١٩٤٥-٤٦) گرت، شا بە شێوەیەکی حیساببۆکراو لەبارەی هەڕەشەی کوردەوە نیگەران بوو. وێڕای لە سێدارەدانی قازی محەمەد[٥٥] سەرکردەی جیاخواز، کۆماری مهاباد چوارچێوەیەکی هەڕەشەداری بەخشییە گرووپە جوداخوازەکانی کورد لە

---

[٥٣] زەهتابی ئایدیۆلۆیکیستی سەرەکی پان تورکیزم بوو لە ئێران. دوعائیش ڕیفۆرمیستێکی مەزهەبی و سەرنووسەری ڕۆژنامەی ئەلئیتلاعاتی بوو ە ١٩٩٤ەوە.

[54] SAVAK Documents, No. A/316/23010, 1 September 1964, and SAVAK Documents, No. 2399, 10 September 1966.

[٥٥] هەندێ بەڵگەنامەی بە هێز هەن، کە شا نەیوستووە قازی محەمەد لە سێدارە بدرێ. ئەوە فەریقی سوپا حاجی عەلی ڕەمەزانی سەرکردەی سوپای ئێرانی و پاشان سەرۆوەزیر بوون، کە فەرمانی لەسێدارەدانی قازی محەمەدیان دەرکرد.

ئێران و لە بەرانبەریشـــدا گومانی شـــا لەبارەی بزووتنەوە کوردییەکان لە هەرێمەکە تیرتر بوو. هەڵگیرســـانی شـــەڕی کورد لە ١٩٦١ لە باکووری عێراق، شـــمشـــێرێکی دوو تیغ بوو بۆ ئێران. لە ســـەرێکەوە، ئێران پشـــتی کوردی عێراقی گرت تا عێراقی پان عەرەبیزم بەرزەفت بکا. لە ســـەرێکی دیکەشـــەوە، شـــا نیگەران بوو لەوەی نەبادا پڕیشـــکی یاخیبوونی کوردان بپەڕێتەوە کوردســـتانی ئێرانیش.[٥٦] هەر بەڕاســـتیش، ئەو هەرگیز پشـــتیوانی بیرۆکەی ســـەربەخۆیی کوردســـتانی لە هەرێمەکەدا نەکرد. ئەوەبوو هەر زوو کوردەکانی ئێران پشـــتگیریی خۆیان بۆ بارزانی و پێشـــمەرگەکانی دەربڕی.[٥٧] چەندین کوردی ئێرانی خەڵکی مهاباد و ســـنە هەروەک هۆزی جوانڕۆیی (جوانڕۆد Javanroudis) لە کوردســـتانی ئێران چوونە پاڵ کۆمەڵەی کورد (جەمـاعەتی کورد Jamiat-e Kurd) ی لایەنگری بارزانی.[٥٨] ســـەید عەبدوڵڵای ئیســـحاقی (کە بە ئەحمەد تۆفیق ناســـرابوو)، ســـەرکردەی حیزبی دێموکراتی کوردســـتانی ئێران فشـاری خســـتە ســـەر بارزانی تا پشـــتی کوردی ئێران بگرێ، کەچی لە هەمان کاتیشـــدا داوای لە کوردی ئێران لە مهـابـاد کرد بەڵکو کـاری تێکدەرانە دژی تەهران بکەن. لەپاڵ ئەمەشدا، هەڵگیرسانی شەڕ لە باکووری عێراقدا، ئاسایشی نیشتمانیی ئێرانی خســـتە مەترســـییەوە، ئەمەش بە هۆی کاریگەریی قەبەی ئەو ئاوارە کوردانە بوو، کە لە ســـنووری ئێران پەڕینەوە. بە گوێرەی ســـاواک بێ، بارزانی داوای لە پەنابەرانی کورد کرد لە ئێران بمێننەوە، ئاخر ئەوان لەوێ دەکرا وەک بنکەیەکی پڕوپاگەندە بن دژی ئێران.[٥٩] وێڕای ئەو بنکە فراوانە پشـــتگیرییەی لەنێو کوردی ئێراندا هەبوو، کەچی ســـەرکردەکانی کوردی

[56] SAVAK Documents, 311/185-2-d, 6 May 1962; SAVAK Documents, 331/21715, 28 August 1963.

[57] SAVAK Documents, No. 312/54991, 21 April 1961; SAVAK Documents, No. 2b/1729, 18 May 1961.

[58] SAVAK Documents, No. a1/43476, No Date.

[59] SAVAK Documents, 234/0245, 13 May 1963.

عێراق لەبارەی پشتگیریی کۆمۆنیستە کوردەکانی دیکەدا دابەش بووبوون. بەهۆی ئەوەی تادەهات پشـــتگیری ئێرانیان زیاتر دەبوو، ئیدی بەرەبەرە بـارزانی خۆی لە پـاڵپشـــتیکردنی کوردی ئێران نەبـان کرد. لە کۆتـایی شـەسـتەکاندا، بارزانی ئەندامانی کۆمیتەی شـۆڕشـگێری دژە ئێرانی (کاک کوشتن و تەرمەکانیشیان ڕادەستی ساواک کردنەوە.[٦٠]

هەروەها شـا لەبارەی پەیوەندییەکانی کورد-ڕوسـیا ش نیگەران بوو. خۆی ئەوە ســـتـالین و ئـاژانەکەی ئەو میر جەعفەر بـاقرۆڤی ســـەرکردەی کۆمۆنیســـتی ئازربایجان (١٩٣٢-١٩٥٣) بوو، هەردوو کۆماری ئازربایجان و مهابادی وەک دەسـکەلا بەرهەمهێنا.[٦١] ئیدی لە زەینی شـا بەو پاشـخانە

---

[٦٠] لە ١٩٦٧دا ، چەندین ئەندامی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، لەنێویاندا ئیسماعیل شـەریفزادە، قەدەر شـەریف و سولەیمان موعینی وازیان لە حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێرانی ئەحمەد تۆفیق هێنا. ئەوان لەســـەر ململانێی چەکداری لە دژی تاران مکوڕ بوون. ئەوان پەیوەندییان بە حیزبی تودەوە هەبوو. بڕوانە بەڵگەنامەکانی ساواک, 2 August 1967 No. 232/49824 .

[٦١] لە مانگەکانی کۆتایی دووەمین جەنگی جیهاندا، ستالین نەخشەی بەیەکەوەلکاندنی چەندین پارێزگای لە باکوری ئێران کێشـا. ئەو چاوتێبڕینەی پارێزگاکانی ئێرانی لە ئازربایجان، کوردســـتان، گەیلان، مازندەرزان و خوراســـان گرتەوە. بڕوانە "ڕێنمایی نهێنیی ســـۆڤیەت لەبارەی ڕێکاری جێبەجێکردنی خەملاندنی تایبەت بۆ تەواوی خوارووی ئازربایجان و پارێزگاکانی باکووری ئێران، ئەمەش هەوڵێک بوو بۆ دامەزراندنی بزووتنەوەی جیاخوازی لە باکوری ئێراندا، مێژووی ١٤-٠٧- ١٩٤٥، لە نێو پرۆژەی مێژووی نێودەوڵەتی جەنگی سارددا بەردەستە:
www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.browse&sort=Collecti on&item=1945%2D46%20Iranian%20Crisis;

نەسرەتوللای جیهانشـاهلوی سـەرۆەزیری پێشـوو و وەزیری تەندروسـتی حکوومەتەکەی پێشـەوەری لە کۆماری دیموکراتیکی ئازربایجان، ڕەفتاری بەســـووکســـەیرکردنی ســـۆڤیەتەکانی لەبەرانبەر پێشەوەری ڕوونکردەوە و گوتی: "مستەر گۆلیڤ (کونسولی سۆڤیەت لە تەورێز) ئێمەی لە ژوورێکی بچکۆلەدا بینی." بەهۆی ڕەفتـاری ڕوســـەوە تووڕە بوو، ئەو کۆلۆنێلی ڕەتکردەوە. گۆلیڤ گوتی: "ئێوە(ڕووســـی) ئێمەیان خســـتە ئەو پێگەیە. هەنووکەش ئێوە وازتان لێهێنان، ئەمەش لەوکاتەی (پشـتگیریی کۆماری ئازربایجان لە ئێران) ئیدی هەرگیز لەبەرچاوی پەسـندنامەی تۆدا نەماوە... دەی ئێسـتا پێمبڵێ کێ لەو پشـێویەدا بەرپرسـیارە؟" ئیدی ئەو لەو سـکاڵایەی پێشـەوەری دەهری بوو. گۆلیش پێیڕاگەیاند، "ئەوەی ئەوی هێناوەتە ئێرە، هەر ئەویش پێتان دەڵێ بڕۆن."

مێژوویە، وەهای دانابوو گوایە هەر سـروشـتکردانە هەڕەشـەی کورد بە هۆی هەڕەشـە سـوورەکەوە جۆش دەدرێتەوە. سـەربـاری جەعفەر پیشـەوەری و قازی محەمەد، سـەرکردەکانی کۆمارە ڕەگەزییەکانی ئێران، بـارزانیش پەیوەنـدی تونـدوتۆڵی لەگەڵ مۆسـکۆدا هەبوو. بـارزانی لەو بڕوایەدابوو، کوردستانێکی سەربەخۆ و یەکگرتوو کە لە پارچەکانی تورکیا و عێراق و ئێران پێکدی، دەکرێ تەنیا و تەنیا بە پاڵپشـتیی ڕووسـیا بێتەکایە.[٦٢] ئەوەبوو بارزانی لەماوەی تاراوگەبوونی لە مۆسـکۆ بۆ ماوەی زیاتر لە ١٣ ساڵ و لەژێر ناوی مەمەدۆڤدا، پەیوەندی بە سوپای سوور و کەی جی بییەوە هەبووە و بڕوانامەیەکیشـی لە قوتابخانەی باڵای حیزبەوە بەدەسـتهێنابوو.[٦٣] تەنانەت دوای سـەرهەڵدانی یاخیبوونی کوردیش، هێشـتا

Jahanshahloo, Nosratollah, We and the Foreign: Political Memoirs of Dr Nosratollah Jahanshahloo, Samarghand Publicatio, 1385, p. 190; For more discussion, see Joseph V. Stalin to Ja'far Pishevari, Leader of the Democratic Republic of Azerbaijan, 8 May 1946. AVP RF, f. 06, op. 7, p. 34, d. 544, ll. 8–9 Available: http:/ /digitalarchive. wilsoncenter. org/document/ 117827); Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the RussianFederation, АВПРФ ،ф. 094 ،оп. 38 ،п. 364 А ،д. 49 ،л. 1–7 Федерации Архив внешней политики Российской; Archive of Political Parties and Social Movements of the Azerbaijan Republic, AR SPIHMDA ،f. 1 ،s. 89 ،i. 114 ،v. 218–2.

[62] Tafreshian, Aboulhasan, Qiam-e Afsaran-e Khorasan (The Revolt of Khorasan Officers). (Atlas, Tehran, 1988). p. 112–5.

[63] Research Study RNAS-10 prepared by the Department of State, May 31, 1972, FRUS 1969–1976, E4, 310; Memcon, April 12, 1962, FRUS 1961–1963, XVII, 243; Gallman to Department of the State, 14 Oct. 1958, in U.S. Department of State, Foreign elations of the United States, 1958–1960, Vol. XII (Washington, DC: Government Printing Office, 1993), pp. 344–46; Barzani's alleged ties to the KGB are discussed in Pavel Sudolatov and Anatoli Sudoplatov with Jerrold. L. Schecter and Leona P. Schecter, Special Tasks: The Memories of an Unknown Witness—A Soviet Spymaster (Boston: Little, and Co., 1994), pp. 259–64.

تاران گومانی لە پشتگیریی مۆسکۆ بۆ بارزانی هەبوو.[٦٤] هەرچەندە هەرگیز بارزانی نەبووە کۆمۆنیست،[٦٥] مۆسکۆش هەرگیز بە تەواوی پشتی کوردی نەگرت،[٦٦] هەمیشە شا لەوە نیگەران بوو نەوەک سۆڤیەت پشتگیری دامەزراندنی کوردستان بکا.

هەروەها تاران لەو پەیوەندییە نهێنییەی نێوان کوردی عێراق و قاهیرەشەوە هۆشداری پێدرا. هەر بەڕاستیش، ئەگەری کوردستانێکی سەربەخۆ دەکرا دەرفەتی ئەوە بداتە میسر دزەبکاتە سنووری ڕۆژئاوای ئێران. چەند مانگێک بەر لە هەڵگیرسانی شەڕی کورد لە ١٩٦١دا، ڕایەدارانی کۆماری یەکگرتووی عەرەب هەوڵیاندا پشتی کوردی عێراق بگرن. ژەنەڕاڵ محەمەد عەبدولحەکیم عامر سوپاسالاری لەشکری میسر، هەردوو لای ڕوسی و بارزانی بینی تا پشتگیریی خۆی بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ لە عێراق پێڕابگەیەنێ.[٦٧] ئەمەش نمایشێکی سێ قۆڵی هاوپەیمانێتی هەڕەشەکانی سوور/عەرەب/ کورد بوو بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی ئێران. بارزانی لە ناوەڕاستی شەڕی قاسمدا، عەبدولڕەحمان شەڕەفکەندی (هەژار

---

[64] SAVAK Documents, No. 311/185, 6 May 1962.

[65] O'balance, Edgar. The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd., 1973). pp. 63–64.

[٦٦] لەماوەی نێوان ١٩٦١-١٩٧٩، سۆڤیەت ستراتیژی دژیەکانە(دڕدۆنگانە)ی گرتووەتەبەر. لەسەرێکەوە، پشتگیریی مۆسکۆی مێژووی بۆ بزووتنەوەکانی ڕزگاریی لە جیهانی سێیەم، پەیوەندییە بەردرێژەکانی بارزانی لەگەڵ کەی جی بی ڕووسی و پەیوەندی لەگەڵ سەرکردە کوردەکانی لایەنگری سۆشیالیزم وەک تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەد پەیوەندییەکانی ڕووسی-کورد بەهێزتر کرد. کەچی لە سەرێکی دیکەوە، بەدەر لە بەرزاو و نیشتاوی و تەوژمی نێو حکومەتی سەنترال، کەچی هەموو سەرکردەکانی عێراق پەیوەندییەکی دۆستانەی زۆر باشیان لەگەڵ مۆسکۆدا هەبوو. ئەم ڕەوشە دژبەیەکە لە قەیرانی قۆچی ئەفریقا لە شەستەکان و حەفتاکاندا بۆ سۆڤیەت هێناوەتەبیر. هەروەک چۆن جارێک خالد بەگداش دەرهەق کورد، ئەفسەری حزبی بەعسی سوری گوتی؛ "**کێشەی کورد ئەوەیە کە زۆر لە سنووری ڕوسیاوە نزیکە، ڕوسیاش نیازی نییە ئێران و تورکیا و سوریا پەست بکا. خۆ ئەگەر کورد لە ئەفریقیا بوونایە، ئەوا ڕوسیا دەوڵەتێکی بۆ دروست دەکردن. سیاسەتی ڕوسیا دەرهەق کورد هەمیشە سیاسەتێکی داردەستانە بووە.**"

[67] SAVAK Documents, No. 13808, 12 February 1961

موکریانی) لە بەهاری ١٩٦٢دا ناردە لای باڵوێزی میسر لە بەغدا. هەژار وەها ڕووداوەکە دەگێڕێتەوە، "من چوومە بەغدا تا قسە لەگەڵ باڵوێزی میسر لە بەغدا بکەم. من ئەوەم خستنە بەردەم کە کودەتایەک لە ئێران بکەین یان بەلای کەمییەوە لە کوردستانی ئێران شەڕێک لەگەڵ ئێراندا هەڵبگیرسێنین. هەروەها ئەوەشم بۆ زیاد کرد، کە پێویستە میسر لەپاڵ ئەو چەکەی دەمانداتێ تانک و فڕۆکەشمان بداتێ تا هێرشێکی چڕی کاریگەر بکەینە سەر ئێران و ئەو بووکەڵەیەی پەیمانی سەنتۆ لاواز بکەین."[٦٨] سەرەڕای پشتگیرییە قورسەکەی ئێران بۆ کوردی عێراق، بارزانی هێشتاش پەیوەندییە "دۆستانە، بەڵام بێکەڵکانە"[٦٩] لە ناوەڕاستی شەستەکاندا لەگەڵ قاهیرەدا پاراست. هەر بەڕاستیش، ساواک ئاگای لە بەڵێنی ناسر بوو بۆ پشتگیری "ئۆتۆنۆمییەک، تەنانەت کوردستانێکی سەربەخۆش.[٧٠] لە کۆتاییدا بە نسکۆکەی ناسر لە شەڕی شەش ڕۆژەی ١٩٦٧دا کۆتایی بە پشتگیری پچڕپچڕ بۆ بارزانی هات.[٧١]

هەروەها شا لە کەسایەتی بێمتمانەی بارزانیش هەراسان بوو. لەچاو پەرەسەندنی "جەماوەرییەکەی" لەنێو کورد لە پاش سەرهەڵدانی بزووتنەوەکە،[٧٢] ئیدی چارەنووسی ڕاپەڕینی کوردی کەوتەدەست. وێڕای هاوپەیمانێتی کورد-ئێران لە دژی بەغدادا، بارزانی هەرگیز دڵسۆزیی تەواوی خۆی نیشانی شا نەدا. وەرچەرخانی ئەو لەچەند بۆنەیەکدا بۆ لای

---

[68] aneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani (After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani). (Elm Publication, Tehran, October 2012).

[69] Baghdad 150 to State; September 20, 1962 (NARA/RG59/R2/787.00/9-2062), pp. 1–2.

[70] SAVAK Documents, No. 231/45008, 12 February 1965, and SAVAK Documents, No. 2/13998, 3 October 1965.

[71] SAVAK Documents, No. 6218, 11 January 1968.

[72] SAVAK Documents, No. j5/18801, 13 June 1961; SAVAK Documents, No. 5541, 5 January 1961.

بەغدا، هەروەک ئاگربڕی ١٩٦٤، ئەوەی پشـــتڕاســـت کردەوە، کە ئەو هاوپەیمانێکی نییە تا ئێران پشتی پێ ببەستێ. لەڕاستیشدا بارزانی وەها بوو، ســـەرکردەیەکی پراگماتی بوو، بەدوای هاوســـەنگی لەنێوان ئێران و هێزەکانی دیکەدا دەگەڕا، وەک سۆڤیەت و میسر، بۆ ئەوەی سازشی زیاتر بەدەستبێنێ.[٧٣] هەروەک ساواک بەڕاستی مشتومڕی ئەوەی دەکرد، "**مەلا پیاوێکی مجێزبەرزە" ئەو نە کۆمۆنیستە و نە پیاوی ڕۆژئاواشە، بەڵکو ئەو کوردێکی بارزانییە.**"[٧٤] لە ڕوانگەی شـــاوە، بارزانی ســـەرکردەیەکی هەلپەرست بوو، کە بەرژەوەندییەکانی خۆی نەوەک هەر لە سەرووی هی کورد بەڵکو هی ئێرانیشەوە دەبینی. کەواتە ئێران پشتی بیچمی دژەبارزانی وەک ئیبراهیم ئەحمەد و تاڵەبانی گرت، بۆ ئەوەی پارســـەنگی پێگەی بارزانی لە کوردستانی عێراق بداتەوە.[٧٥] وێڕای پشتگیریی ئێران بۆ کوردی عێراق، بیرۆکەی پەڕینەوەی کوردستانێکی سەربەخۆ بۆ کوردستانی ئێران، پەیوەندییەکانی بارزانی بە مۆســکۆ و قاهیرە و بێمتمانەیی ئەو، هێشـتاش هەڕەشەی کورد بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی ئێران بەردەوام بوو.

هەڕەشەی ڕەش

ئیسـلامیزم –کە شـا ناوی نابوو هەڕەشـە ڕەشـەکە- لە دوای ناوەڕاستی شەستەکاندا خەریک بوو ببێتە ئاڵنگارییێک بۆ سەر ڕژێمی پەهلەوی. لە پاڵ میســـر و تورکیا، لە ئاخروئۆخری ســـەدەی نۆزدەهەمدا ئێران بووبووە چەقی بازنەی بزووتنەوەی ئیســلامی. بە هاوبەشـبوونی پرسـگەل لەگەڵ ڕاچەنینی ئیســـلامی، ئیدی بەرەبەرە ئیســـلامیزم دوای جەنگی دووەمی جیهان هەڵکشا، لە کاتێکدا پان عەرەبیزم لە دوای نسکۆکەی ١٩٦٧دا داکشا،

---

73 SAVAK Documents, No. p. 348, 16 March 1966.

74 Kuwait 1904 to Ministry of Foreign Affairs, 6 July 1963..

75 Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani (After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani), (Elm Publication, Tehran, 2009). p. 787.

ئەوەبوو ڕاچەنینی ئیسـلامیزم بەرەبەرە وەک جێگرەوەیەکی ئایدیۆلۆژیای جۆشـدەر لە هەرێمەکەدا سـەریهەڵدا و تا وەک دەرەتانێک بۆ یەکبوونی جیهـانی ئیسـلامی لە دەوری چەقی بـازنەی "ئیسـلام" کۆبکـاتەوە."[٧٦] دوابەدوای ئەوەی شـا لە کانوونی دووەمی ١٩٦٣دا جاڕی شـۆڕشـی سپی دا، ئـایەتـولـڵا ڕوحـولـڵا مـوسـەوی خـومەیـنـی لەبەر بەرنـامەی بە ڕۆژئاواییکردنی ئێران، ڕەخنەی لە ڕژێمی شـا گرت. لە حوزەیرانی ١٩٦٣ بەم جۆرە ڕەخنەی لە شـا گرت؛ "هۆ خاوەن شکۆ، جەنابی شـا، ڕێگەم بدە ئامۆژگاریەکت بکەم. تۆ ئەی پیاوی داماوی کەسـاس، کات نەما تا تۆی بچووک بیربکەیتەوە و کـاردانەوەت هەبێ، تـا بیر لەوە بکەیتەوە کە ئەو شـتە بەرەو کوێت دەبا؟... ئاغای شـا، ئایا دەتەوێ وام لێبکەی بڵێم، تۆ باوەڕت بە ئیسـلام نییە و لە ئێران دەربکرێی؟"[٧٧] ئیدی هەر دوای گرتنی لەسەر ئەو وتە ئاگریناویەدا، لە قوم و ناوەندی تاراندا بووە هەراوبەزمێکی خوێناوی و خۆپیشاندەران دروشمی ئەوەیان دەگوتەوە "یان خومەینی یان مردن." لەگەڵ ئەوەی ڕاپەڕینەکە بەشـێوەیەکی توندوتیژانە سـەرکوت کرا. کەچی شـا جڵەوی کەشـوهەوای سـیاسـیانەی توندتر کرد، گرووپە نەرمڕەوەکانی قەدەغە کردن و چالاکییە سیاسییەکانی ئایەتوڵڵا شیعەکانی سـنووردار کرد. هەرچۆنێک بێ، هەڵگەڕاوەکان ڕادیکالانەتر بوون. وێڕای پەرەسـەندنی سـەرهەڵدانی گرووپە چەکدارەرە چەپگەراکان لە جیهاندا، کەچی بەرەبەرە و سـەرکەوتووانە گرووپە ئیسـلامییەکان ئایدیۆلۆژیەکەی خۆیـان لە ئێرانـدا بڵاودەکردەوە. وەک پـارتێکی هەواداری موسـەدیق، بزووتنەوەی ئازادی لە ئێران بووە هێزێکی سـەرەکی نیشـتمانی-دینی لە ئێران. بە کارانگازی عەلی شـەریعەتی، بیرمەندە سـەرەکییەکەی شـۆڕش، سـازمـانی ئیسـلامی موجـاهیـدینی خەلقی ئێرانی وەک یەکێـک لە

[76] Sayyid, Bobby S. A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism. (Zed Books; Revised edition, February 7, 2004).

[77] Ruhani, Hamid, Nehzat-e Imam-e Khomeini [Imam Khomeini's Movement], 2 vols (Tehran, 1979), 1, p. 25.

دەستڕۆیشتووترین گرووپی چەکداری لە حەفتاکاندا دامەزرا. هەر لەو بەرڕەوتەشدا بوو شا وتەکەی خۆی دارشت کە گوتی "هاوپەیمانیەتێکی پیرۆزی ئیرتجاعی سورخ و سیا (هاوپەیمانی پاشکەوتوانەی سور و ڕەش). بە گوێرەی شا ئەم هاوپەیمانێتییە ئاماژەبوو بۆ ئەوەی، ئۆپۆزسیۆنی گەریلا، ئیسلامی لەگەڵ مارکسیزم بۆ ئایدیۆلۆژیای شۆڕش لێگرتووە. سەرەڕای بەجەماوەربوونی بزووتنەوەی ئازادی ئێران و موجاهیدین، ئەوە ئایەتوڵڵا خومەینی و لایەنگرانی بوون سەرکەوتووانە شێکارییەکی سیاسیانەیان بۆ ئیسلامی شیعە کرد. لە ناوەڕاستی هەفتاکانیشدا، لە ئێران ئیسلامیزم بووبووە بەهێزترین ئایدیۆلۆژیای دژەشا.

سەرەداوە سەرەکییەکانی بزووتنەوەی ئازادیی ئێران و موجاهیدین و لایەنگرانی ئایەتوڵڵا خومەینی لەو لاتە عەرەبییەکانی هەرێمەکەدا بوون لە نێویشیاندا عێراق، سوریا، میسر و نەخاسمە لوبنان. لە خەمڵاندنی شا بۆ هەڕەشەکان، مێوانداریتیکردنی بەغدا بۆ توخمە ئێرانییە ئیسلامییەکان، هاوپەیمانییەتێکی شوومی پان عەرەبیزم و ئیسلامیزمی لێکەوتەوە. هەروەها ئەم گرووپانە لوبنانیان بۆ وەک مێرگ بوو تا لەوێ خەباتی خۆیان لە دژی تاران جاڕبدەن. لەپاڵ ئەمەشدا، پەیامە بەهێزەکانی سەدر بنکەیەک بوون بۆ بووژانەوەی ئیسلام و یەکگرتنی جیهانی ئیسلامی. بە پەیوەندییە پچڕپچڕەکانی لەگەڵ ئۆپۆزسیۆنی ئیسلامی ئێرانی، لە کۆتاییدا تارانی پەهلەوی سیاسەتی خۆی لەبارەی شیعەی لوبنان بەشێوەیەکی بەرچاو گۆڕی. هەروەها پشتیوانی سەدر لە فەڵەستینییەکان شەقڵێکی دیکەی نمایشی ئەو هاوپەیمانێتییە ناپیرۆزەی سوور و ڕەش بوو. لە ئەنجامدا و لە شۆڕشی ئیسلامی ١٩٧٩دا هەڕەشە ڕەشەکە ڕژێمی پەهلەوی ڕوخاند.

هەڕەشەی فەڵەستینی

بە پێچەوانەی ڕوانینە گشتییە باوەکە، شا دژی بیرۆکەی فەڵەستین نەبوو. پێشبینییەکەی شا ڕەوا بوو بەوەی دامەزراندنی دەوڵەتی جوو لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا؛ "نەوەک هەر بۆ چەندین دەیە بۆ چەندین سەدە دەبێتە مایەی توندوتیژی."[78] هەر لەگەڵ بەرەبەیانی سەرهەڵدانی قەیرانەکە، ئەو پێی لەسەر دامەزراندنی "دەوڵەتێکی فیدراڵ" داگرت، کە هەردوو لایەنیان، عەرەب و جوو بگرێتەوە. ئەوەی ڕاستی بێ، تاران لە نەتەوە یەکگرتووەکاندا دەنگی لە دژی دابەشکردنی فەڵەستین دا،[79] هەروەها ڕەتیشی کردەوە بە فەرمی دان بە ئیسرائیلدا بنێ. لەگەڵ ئەوەشدا ناسەقامگیریی هاوکێشەی هێز لە هەرێمەکەدا زەمینەی بۆ ڕوانینی دژیەکانەی شا لە هەمبەر کێشەکەدا خۆشکرد.

هەرچەندە کێشە درێژخایەنەکەی ئیسرائیل-فەڵەستین لە ئێرانەوە دوور بوو، کەچی بۆی بووە مایەی هەڕەشەیەکی جیۆکەلتوری. کێشەی فەڵەستین ئاگری هەرسێ هەڕەشەی عەرەب و هەڕەشەی ڕەش و هەڕەشە سوورەکەی بۆ سەر ئێران خۆشکرد. ئاخر لەسەرەتاوە هاوپەیمانێتییە نافەرمییەکەی ئێران لەگەڵ ئیسرائیل، وێنە و ئەندێشەی ئێرانی لەچاوی عەرەبدا زەرەرمەند کرد.[80] لە تەمموزی ١٩٦٠دا، شا لێدوانێکی دا بەوەی "لەمێژە دانی بە ئیسرائیلدا ناوە،" ئەمەش ئاماژە بوو بە دانپێدانانی دیفاکتۆی ئێران لە ١٩٥١دا بە دەوڵەتی ئیسرائیل.[81] ئەو دیدارە بێ باکییەی شا بەهانەی دایە دەست ناسر تا پەیوەندییە دیپلۆماتەکانی لەگەڵ تاراندا

---

[78] UN Special Committee on Palestine, Recommendations to the General Assembly, September 3, 1947.

[79] لە کۆتاییدا و لە ٢٩ی نۆڤیمبەری ١٩٤٧دا ئەنجوومەنی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیاری دروستکردنی دوو دەوڵەتی لە فەڵەستین دەرکرد.

[80] لە دیدارێک لەگەڵ فەریق مەنسور قەدەر، مێژووی زارەکی، دامەزراوەی مێژووی ئێران.

[81] Ramazani, Rouhollah, Iran’s Foreign Policy 1941–1973 (Charlottesville: University Press of Virginia, 1975). p. 404.

بپچڕێنێ. لە چوارچێوەی ئەو هەوڵەی شـای ئێران بە بووکەڵەیەکی دەستی ئیمپریالیزمی ڕۆژئاوادا بنێ، ئیدی ناسـر فشـاری خسـتە سـەر ڕژێمە عەرەبییەکان بەڵکو چاو بە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ئێراندا بخشـێننەوە. سـەرکردەکانی عێراقیش هەمـان زمـانیـان لە دژی ئێران بەکـارهێنـا و ڕەخنەیان لە پەیوەندییە ئابوورییەکانی ئێران لەگەڵ ئیسراِئیل گرت.[82] ئینجا شا لە پەیوەندی فەڵەستینییەکان بە سۆڤیەت سەخڵەت بوو. لە دیسیمبەری ١٩٧٤دا، لە چـاوپێکەوتنێکی لەگەڵ ڕۆژنـامەی لوبنـانی (الحوادث)دا، هاوسۆزی خۆی بۆ فەڵەستینییەکان دەربڕی، لەکاتێکدا هۆشداری ئەوەشی دا، "ئەوەی من لێی دەترسـم ئەوەیە؛ لەوانەیە فەڵەسـتینییەکان ڕێگە بە هەلومەرجێکی نێودەوڵەتی بدەن، کە دۆزەکەیان وەک ئامرازێکی سـۆڤیەتی یان ستراتیژی دیکەی نێودەوڵەتی بخرێتەگەڕ."[83] شا لە هەڵوێستیکی دیکەدا گوتی؛ "دۆستە باشە فەلەستینییەکانمان پێویستە ئەوە بزانن، کە سنوورێک هەیە بۆ ئەو پێلێهەڵبڕیەی ئەوان و کەڵەگاییکردنە سـەرجیهان بە تیرۆریزم و سیاسەتی دادۆشین" بۆیە بە پێداگیرییەوە داوالێکردن؛ "سیاسەتێکی نوێ بگرنەبەر، چونکە ئەوەی ئێستایان نایانگەیەنێتیە هیچ شوێنێک."

بڕوانە:

(The Shah on Israel,Corruption and Torture. https://www.nytimes.com/1976/10/22/ archives/the-shah-on-israel-corruption-torture-and.html).

لەچاوی شـادا، دۆزی فەڵەسـتین سـەرچاوی ناسـەقامگیری هەرێمیی بوو تا دەرفەتی ئەوە بدرێتە مۆسکۆ دەستی خۆی بخاتە نێوکاروباری ڕۆژهەڵاتی ناوین. بە پلەی سـێهەمیش، سـەرکردە ئیسـلامییەکان دۆزی فەڵەسـتینیان وەک هێمایەکی چەوسـاندنەوەی موسـڵمانان دانابوو. پەیامی ئیسـلامییانەی

[82] Baghdad 2243 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 1 September 1969.

[83] Ramazani, Rouhollah, Iran's Foreign Policy 1941–1973 (Charlottesville: University Press of Virginia, 1975). p. 427.

سەدر بۆ پشتگیریی فەڵەستینییەکان لێکەوتەیەکی کارانگازی گەورەی لەسەر سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتیانەی ئێران لە لوبنانەوە هەبوو. لەوەش جەوهەریتر، فەڵەستینییەکان داوایان لە گرووپە ئسلامییەکانی ئێران وەک توخم و شوێنکەواتوانی ئایەتوڵڵا خومەینی و بزووتنەوەی ئازادی ئێران و موجاهیدەکان کرد دابڕسێنە تاران.

لەوەش پتر، خەباتی چەکدارانەی فەڵەستینیەکان بووە مایەی دنەدانی یاخیبووەکانی دژە شا، ئەوسا بە دوو لا، چ مارکسی و چ ئیسلامییەکان، بۆ ئەوەی ستراتیژی توندوتیژی لەوانە فێرببن و دژی تاران ببنەوە. شا هۆشداری مەترسی پەیوەندی نێوان گرووپە فەڵەستینییەکان و چەپ-ئیسلامییە ئێرانییەکانی دا، لەم بارەیەوە لێدوانی دا کە، "هەندێ لەو گرووپانەی یاخیبوو، مەشق و ڕاهێنان بە گێرەشێوێنی ئێرانی دەکەن تا دزە بکەنە نێو خاکمان، خەڵکمان لێ بکوژن و دامودەزگاکانمان بتەقێننەوە."[٨٤] لەم بەرڕەوتەدا، جڵەوکردن و چاودێریکردنی پەیوەندییەکانی یاخیبووە ئێرانییەکان لەگەڵ فەلەستینییەکان کەوتبووە نێو ئامانجەکانی تاران لە هەرێمەکەدا.

خشتەی ٢-١ : هەڕەشە جیۆپۆلۆتیکی و جیۆکەلتورییەکان

ئاست/ ڕەهەند	جیۆپۆلیتیک	جیۆکەلتور	جیۆئابووری
نێوەدەوڵەتی	فراوانخوازێتی ڕوسیا	کۆمۆنیزم	....
هەرێمایەتی	یەکێتیی عەرەب کوردستانی گەورە فەڵەستین	پان عەرەبیزم ناسیونالیزمی کوردی	
ناوەخۆ	....	ئیسلامیزم	

لە لێکەوتەدا، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەژێر ڕکێفی حوکمڕانیی شادا، بە خەستی لەژێر شەقڵی هەڕەشەکانی جیۆپۆلیتیکی و

[٨٤] هەمان سەرچاوە.

جیۆکەلتوری دا بوو بە کـارلێککەری هەرسـێ ئـاسـت: نێودەوڵەتی، هەرێمایەتی و نێوخۆیی. لە ڕاستییدا، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران، بۆ ئەوە داڕێژرابوو، تا سنوورێک بۆ هەڕەشـەکانی سـەر ئێران دابنێ. بەگوێرەی کـارلێککەری ڕەهەندەکـانی جیۆپۆلیتیک و جیۆکەلتور، هەڕەشـەی نێودەوڵەتی کە لە هەڕەشـەی سـوور بەرجەستە بووبوو، کاریگەرییەکی بەرفرەوانی لەسەر هەردوو ئاستی هەرێمایەتی و ناوخۆیی هەبوو. هەڕەشـە هەرێمایەتییەکان لە لایەن عەرەب و کورد و کێشـەی فەڵەستین کاریگەرییەکی بەرفرەوانی لەسـەر ئاستی ناوەخۆییەوە هەبوو. بۆ ئەم بارە ئـاڵۆزەی هەڕەشـەی جیۆپۆلیتیک-جیۆکەلتور و شـەقڵی بەرڕەوتی سـیاسـەتی دەرەکی نـادەوڵەتیـانەی ئێران دا لەبن جلەوێ حوکمڕانێتی شادا (بڕاونە خشتەی ژمارە ٢-١).

٢- دەرفەتەکان

شا وەها ئامۆژگاری ڕیچارد نیکسنی کرد: "لەسەر کۆشکی سپی پێویستە فشـار بخاتە سـەر هێزە هەرێمییەکان، ئەوانەی توانای ئەوەیان هەیە ناوچەکە سەقامگیر ڕابگرن تا ڕۆڵێکی گەورەتر لە پرسی ئاسایشدا وازی بکەن. وەهاش بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان باشترە، کە ئێران بتوانێ بەرگری لە خۆی بکا لەوەی ... ڤێتنامێکی دیکە بێ."[٨٥]

سەرۆک نیکسنیش بە ڕاوێژکارەکانی گوت: "ئەو[شا]م خۆشدەوێ، ئەوم خۆشدەوێ و وڵاتەکەیشیم[ئێران] خۆشدەوێ، لێ هەندێ بێژمۆتی دیکە لەوێ هەن، خۆشم ناوێن."[٨٦]

---

[85] Afkhami, Ghoma Reza, The Life and Times of the Shah (Berkeley, CA, 2009). pp. 302–03.

[86] Conversation among President Nixon, MacArthur, and Haig, Washington, April 8,1971, FRUS 1969–1976, E-4, 122.

ســــەربارى هەڕەشـــەکان، لەوێدا دەرفەتگەلی نێودەوڵەتی و هەرێمیش هەبوون، ســیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانیان ئاســانتر کرد. ئەو دەرفەتگەلانە لەخۆگرتنی ستراتیژ و سیاسەتی سەرەکی بوو، کە لە لایەن هاوپەیمانانی ئێران لە میانەی جەنگی ســـاردا گیرانەبەر، ئەوانیش وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل و ئینگلستان بوون. ئەوان زەمینەیەکی لەباریان بۆ شـــا ڕەخســـاند تا ڕایەڵەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ کاراکتەرە نادەوڵەتییەکان لە هەرێمەکەدا بەرفرەوانتر بکا.

سروشتی ئەنجام سفری٨٧ جەنگی سارد و ڕێبازی نیکسن

ڕەوتی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی پەهلەوی بە ستراتیژەکانی جەنگی ســـاردی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە کارانگاز بوو. هەرچەندە وڵاتە یەکگرتوەکان لە دەســـتپێکدا مەیلی بە لای کێشـــەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست نەچوو، کەچی وردەوردە لە ڕێی سروشتی بەئەنجامگەیشتنی سـفر هیچ بەدەسـتی بەرانبەر لە جەنگی سـارد، گلایە نێو سـیاسـەتەکانی هەرێمی. ئامانجی سەرەکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەها دارێژرابوو؛ لە ڕێی پشـــتگیریکردنی ســـتەمکارانی دژە چەپی هەرێمەکە، ڕووبەڕووی دەستوەردان و هەژموونی سۆڤیەت بۆ سەر سەرچاوەکانی نەوتی ببێتەوە. هەر لەبەر ئەوەشــە ســەبارەت ئایدیۆلۆژی هاوپەیمانەکانی تا ئەوکاتەی بە غەیرە کۆمۆنیستی دەمانەوە زۆر وردکار نەبوو.

ئەوەی جێگەی بایەخە، قەیرانی ئێران لە ١٩٤٦ و دروســـتبوونی هەردوو کۆماری ئازربایجان و مهاباد لە باکووری ئێران، کە سۆڤیەت پشتوپەنایان بوو، سەرەتای سەرهەڵدانی جەنگی سارد بوو. شکستپێهانی ئیسرائیل بە

[87] لەمەودوا ئەم دەستەواژەیە چەند جارێک دێتەپێشەوە. گەمەی ئەنجام سفر، گەمەیەکی بیردۆزانەی بیرکاری و ئابوورییانەیە، هاوکێشـــەیەکی دووســـەرەیە، بەشـــێوەیەک ئەنجامەکەی لە بەرژەوەندی تایەکی هاوکێشـــەکەدا و لە زیانی تایەکەی دیکە دایە، واتە بڕی قازانجی لایەکیان یەکســـانە بە بڕی زیانی لایەکەی دیکە. وەرگێڕ.

لەشـــکرکێشـــییەکەی ســـوپای عەرەبان لە ١٩٤٨ و پاشـــان جووڵانەوەی خۆماڵیکردنی نەوتیی ئێران لە ١٩٥١-١٩٥٣دا وایکرد دەستوەردانی ئەمریکا لە هەرێمەکە خێراتر بکا. لەو نێوەشـــدا ڕێبازی ئایزنهاوەر شـــێوەیەکی دامەزراوەیی دایە دەســـتەواژەی دەلەســـی[٨٨] وەزیری کاروبارەی دەرەکی، کـاتێ لە دامەزرانـدنی پەیمـانی بەغـدادی بۆ بەرزەفتکردن و لە خۆگرتنی سۆڤیەتییەکان دەستەواژەی "توێژی باکووری" هێنایە گۆڕێ. ئەو توێژەش لە دەریای سـپیی ناوەڕاسـت تا بانی بامیر درێژ دەبووەوە، توێژی باکوور قـایشـــێکی کەمەری جیۆپۆلیتیک بوو، مەبەســـتیش لێی ڕێگرتن بوو لە دزەکردن و دەســـتوەردانی ڕوســـیا لە کانە نەوتەکانی کەنداوی فارســـی، ئەمەشـــی لە ڕێگەی بنیاتنانی بنکەی ســـەربازی ئەمریکای ئەنجام دا. لە ١٩٥٥دا، تورکیا و عێراق و ئێران و پاکســـتان لەگەڵ بریتـانیا بەیەکەوە ڕێککەوتنی پەیمانی بەغدایان سـازدا. ئەم پەیمانەش بەربەستێکی سـەرەکی بوو لەبەردەم ســـەرکردایەتی ناســـر بۆ یەکێتیی عەرەب. کەچی لەگەڵ ئەوەشـــدا، پەیمانەکە لەگەڵ کودەتاکەی عێراق لە ١٩٥٨دا ڕوخا و ڕژێمی نوێی عێراقیش سیاسـەتی لایەنگیریی سۆڤیەتی گرتەبەر. هەر بەڕاسـتیش، پێگەی جیۆسـتراتیژی عێراق کە لەنێو جەرگەی هەرێمەکەدا بوو، وایکرد بۆ مۆسکۆ ببێتە ئامانجێک، بەو هیوایەی بازدانێک بێ بەسـەر قەڵغانی ڕۆژئاوا بۆ ڕۆژهەڵات و کەنداوی فارسی. ئیدی بە سروشتی ئەنجام سفری جەنگی سارد، گەرمبوونی پەیوەندی عێراق لەگەڵ مۆسکۆ وەها دانرا، گوایە عێراق بەرەو تەوەری هەژموونی ڕوســـیا کشـــاوە[٨٩]. هەر لەبەر ئەو بەرڕەوتەش بوو، شا کلکی لەگەڵ کوردی عێراق گرێدا.

---

[٨٨] جۆن فۆرســـتەر دەلەس (١٨٨٨-١٩٥٩) ســـیاســـەتمەدار و پارێزەر و ئەندامی پارتی کۆماریی ئەمریکی، لە (١٩٥٣-١٩٥٩)دا لە ئیدارەی ئایزنهاوەردا وەزیری کاروباری دەرەوە بووە. وەرگێڕ

[89] National Security Council 5820/1 in Keefer, E.C. and G.W. LaFantasie ed., Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Volume XII, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula (Washington 1992), p. 191.

لە ناوەڕاستی شەستەکانیشدا، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ڕەتیکردەوە بۆ پشتگیری کورد لە دژی عێراقدا ڕەگەڵ ئێران بکەوێ. ئەوەبوو لەژێر جڵەوی حوکمڕانی عارفی دژەکۆمۆنیست لە بەغدا، جەنگی کورد لە لایەن کاربەدەستانی ئەمریکا بە چوارچێویەکی "کاروباری تەواو ناوخۆیەوە" دانرا.[٩٠] هەرچۆنێک بێ، ئەم سیاسەتە وردەوردە لە ئاخیروئۆخری شەستەکان بەلاوە نرا. ئەوە بوو لە ٢٥ی تەمموزی ١٩٦٩دا سەرەک نیکسن جاڕی ئەوەی دا، کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا:

> ***پێویستە لەو جۆرە سیاسەتە دووربکەوینەوە، کە وڵاتەکانی ئاسیا بە شێوەیەک پابەندی ئێمە وەک ئەوەی ڤێتنام تا لە کێشەکانیان بگلێین... مەگەر ئەو هەڕەشانەی کاریگەرییەکی هەرە سەرەکییان سەبارەت بە چەکی ناوەکی ئێمەوە هەبێ... وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەرەو ئەوە دەڕوا وڵاتەکانی ئاسیا هان بدا و هەر ئەوەشیان لێ چاوەڕێ بکا، کە خۆیان بەرپرسیارێتی خۆیان هەڵبگرن.***[٩١]

بە گوێرەی ڕێبازی نیکسن، هاوپەیمانە هەرێمییەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە ئێرانیشەوە، دەکرا لە ڕووی سەربازیی و پشتگیری داراییەوە یارمەتیان بدرێ تا سۆڤیەت و وڵاتەکانی کەمەری ئەو لە جیهانی سێیەمدا لەخۆ بگرن و بەرزەفت بکرێن، ئەمەش بەبێ ئەوەی ئەمریکا ڕاستەوخۆ خۆی تێهەڵبقورتێنێ. هەروەک نیکسن سەرەداوەکانی ڕوونکردنەوە؛ "لە کۆتاییدا ئەوەی لەو وڵاتە دوورەدەستانە ڕوودەدا، ئەوا لەڕووی داراییەوە لە ئایندەیەکی نزیکی بەرچاودا هیچ کاریگەرییەکی لەسەر سیاسەتی

[90] McKesson to Baundy, August 6, 1963, (FRUS 1961–1963, XVIII, 307).

[91] Editorial Note, (FRUS 1969–1976, I, 29); Richard Nixon, “Asia after Vietnam,” Foreign Affairs 46, no. 1 (1967): 113–25.

دەرەکی ئێمەدا نابێ."[٩٢] ئەوەی مایەی سەرنجڕاکێشانە، دیارە سەردانەکەی نیکسن بۆ تاران لە دیسێمبەری ١٩٥٣ و نیسانی ١٩٦٧دا تۆوی ڕێبازی نیکسنی چاندبێ.[٩٣]

ئەوەی ڕاستی بێ، ڕێبازی نیکسن تێکهەڵکێش بوو لەگەڵ پلانی هەردوولایان، نیکسن-کیسینجەر بۆ خاوبوونەوەی گرژیی نێوان زلهێزەکان و نزیکبوونەوە لە چین. کۆبوونەوەی لووتکەیی مۆسکۆش لە ١٩٧٢دا پەیوەندییەکانی زلهێزەکانی لە قووتدان و بەرزەفتکردن بۆ کرانەوە و دانان بە هاوژیانێکی ئاشتییانە لەگەڵ یەکدا گۆڕی. لە سەرەتاوە شا وەهای ڕوانیە سیاسەتی کرانەوە، گوایە زەمینەیەکی لەبارە بۆ نەشونماکردنی هەڕەشەکەی سۆڤیەت. "شا بە مەیلێکی پڕەوە لە سیاسەتی کرانەوەمان لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەت و ئەگەری والابوونی سەرچاوەکانی سۆڤیەت لە ڕۆژهەلاتی ناویندا دەڕوانێ.... شا هێشتا لە ئەگەری ناسەقامگیریی و هەلقۆستنەوەی سۆڤیەت لەو مەیدانەی ولاتە دراوسێکانی ئێران دەگرێتەوە، نیگەرانە."[٩٤] لەگەڵ تێپەڕینی کاتیشدا، پەی بە توانستی دەرفەت لەو کرانەوە و خاوبوونەوەیە پێبرد. لە میانەی کۆبوونەوەی لووتکەیی ١٩٧٢دا، نیکسن بە شای گوت؛ "وەها سەیری سیاسەتی کرانەوە و خاوبوونەوە مەکە وەک ئەوەی تۆ لاواز بکا، بەڵکو وەهای تەماشا بکە،

---

[92] Memorandum from President Nixon to Haldeman, Ehrlichmann, and Kissinger, March 2, 1970, (FRUS 1969–1976, I, 61).

[93] Alvandi, Roham, (2012) "Nixon, Kissinger, and the Shah: the origins of Iranian primacy in the Persian Gulf," Diplomatic History, 36(2). pp. 337–372;

هەرچۆنێک بێ ڕاوێژی شا بۆ نیکسن هۆکارێکی لێبڕاو بوو بۆ ئەو مشتومڕەی دواتر لەگەڵ سەرۆک کرد، قابیلی موناقەشەکردن بوو. بیرۆکەی "دەستڕۆیشتنی هەرێمی" لەهەمان کاتدا لە بازنەی سیاسەتی دەرەکی واشنتندا هاتەکایە. بڕوانە:

Parsi, Trita. Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S. (Yale University Press, 2007). p. 36.

[94] U.S. State Department document, April 1974, Documents of the United States Embassy in Tehran, Volume 8, 1979, 65.

ڕێگەیەک بێ بۆ گەڕاندنەوەی دەستڕۆیشتنی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا."[٩٥] (شـا)ش بەو زمانە زیرەکانەی ڕێبازی نیکسـن وەڵامی دایەوە بەوەی وڵاتە یەکگرتووەکان پێویستە "هاوپەیمانی ڕاستودروستی هەبن... خۆ ئەگەر ئەوان بتوانن پشت بە خۆیان ببەستن، ئەوا پێشوازی لێدەکەن. ئەگەر ئەوان ئەو پرینسیپەی جەنگیان هەبێ تا دوا سەربازی ئەمریکی ئەوا ئەوان پێشوازی لەو بارودۆخە ناکەن... پێویستە ئێران هەروەک ئیسرائیل بتوانێ بەتەنیا لەسەرپێی خۆی بوەستێ."[٩٦] دواجار سیاسەتی کرانەوە و خاوبوونەوە، مجێزبەرزیی ئێرانی ناسییەوە و ئەو توانستەی خستەبەر شا تا سیاسەتێکی هەرێمایەتی سەربەخۆییانەتر بگرێتەبەر.

وێڕای ئەمەش، سەرۆک نیکسن پەیوەندییەکی تایبەتی لەگەڵ شادا بەست. نیکسـن لە کەسایەتی تایبەخۆی شـادا ئەوەی بینی: پڕاگماتێکی دڕندە کە دوژمنێکی قەستەسەری کۆمۆنیستە. هەردوو پیاوەکان عەودالی سیاسەتی واقیعییانە بوون و خۆشیان وەک سەرکردەی پڕ لە حیکمەتی جیۆپۆلیتیک دەبینی. جارێکیان نیکسـن بە ڕاوێژکارەکانی گوت: "**من ئەو(شـا)م خۆشـدەوێ، ئەوم خۆشـدەوێ و وڵاتەکەیشـیم(ئێران) خۆشـدەوێ. لێ هەندێک بیژمۆتی[٩٧] دیکەی ئەویم خۆشناوێن.**"[٩٨] هیچ سەرکردەیەکی بێگانە پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ سەرکردەی ئێران وەک سەرۆک نیکسن باسی نەکردووە و پەسنی نەداوە. هەر بەڕاستیش وابوو، نیکسـن، عێراق و

---

[95] White House, Memorandum of Conversation, May 30, 1972—5:35 to 6:35 p.m. (FRUS/1964–68/XXI/doc.200), pp. 1–2; and Memorandum of Conversation, May 31, 1972—10:30 a.m. to 12:00 p.m. (FRUS/1964–68/XXI/doc.201), pp. 1–3.

[96] Memorandum of Conversation, Tehran, May 30, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 200).

[٩٧] بیژمۆت: زۆڵێک کە بەرە لاساری و سەربزێوییەکی لێهاتووانەدا بڕوا. وەرگێڕ

[98] Conversation among President Nixon, MacArthur, and Haig, Washington, April 8, 1971, FRUS 1969–1976, E-4, 122.

کەنداوی فارسی لە چاوی (شا)دا دەبینی. "هەروەک خۆت دەزانی، هزری تۆ و هی من لە کۆمەڵێ خاڵی ئەم بابەتە یەک دەگرنەوە، هەروەها لەچەند جارێک لەمیانەی سەردانەکەی ئاسیام لە هاوینی ڕابردوودا ئەوەم دەربڕیوە –هەروەک خۆشت تێبینیت کردووە- لەسەر کۆمەڵێ لەو کێشانەی لە هەرێمەکەی تۆدا هەن، جێبەجێدەبن."[٩٩] (شا)ش ئاماژەی بەوە کرد، کە "بیرۆکەکانی جیۆپۆلیتیکی کیسینجەر کتومت لەگەڵ هی من دێنەوە."[١٠٠] لە کۆتاییدا ئەم بیرۆکە قووڵانە سەری کێشا بۆ قایلنامەی یاداشتی بڕیاری ئاسایشی نیشتمانیی (NSDM)[١٠١] ژمارە ٩٢ لە ٧ی نۆڤێمبەری ١٩٧٠دا، کە دانی بە "سەربەخۆیی دەسەڵاتی ئێران" بەسەر کەنداوی فارسدا دانا.[١٠٢] هەرچەندە نیکسن لەبلەبانانە[١٠٣] جەختی لەسەر هاوکاریی عەرەبستانی سعودی-ئێران کردەوە، کەچی لەبەر هۆکاری سیاسەتی هەرێمەکە ڕۆڵی "کۆڵەگەیی سعوودی هەر بەناو مایەوە."[١٠٤] جەوهەری گریمانەکەی ڕێبازی نیکسن لە ناوچەکەدا لەسەر "هاوژینێتی ئەوەی هەیە" ڕۆنرابوو،[١٠٥] ئەوەی ڕاستیش بێ پشتگیرییەکی لەڕاددەبەدەری ئێران وەک هێزێکی حاشاهەڵنەگر لەناوچەکەدا بە لۆژیکی

---

[99] Letter from President Nixon to the Shah of Iran, February 23, 1970, (FRUS 1969–1976, E-4, 48).

[100] Pahlavi, Mohammad-Reza Shah, The Shah's Story, Published by Michael Joseph. (London, September 29, 1980). p. 144.

[101] Memorandum from Saunders and Kennedy to Kissinger, June 3, 1970, (FRUS 1969–1976, E-4, 70).

[102] Letter from Laird to Rogers, October 27, 1970, (FRUS 1969–1976, E-4, 93); National Security Decision Memorandum 92, November 7, 1970, (FRUS 1969–1976, E-4, 97).

[١٠٣] لەبلەبان؛ مەعلان، کارامە ، کەسێکە لە قسە و دواندا ڕەوانبێژ بێ. وەرگێڕ.

[104] Memorandum from Kissinger to President Nixon, October 22, 1970, (FRUS1969–1976, E-4, 91).

[105] Harold Saunders in an interview with William Burr, February 24, 1987, Washington, DC, tape 2B, FISOHC.

هاوکاری لەنێوان ئێرانێکی باسکئەستوور و عەرەبستانێکی سعوودی لێهات."[١٠٦] ڕێبازی نیکسن سیاسەتی کۆڵەگە جمکەکەی بەلاوەنا و ئێرانی وەک تاکە دینگەی دەسەڵات لە کەنداوی فارسیدا ناسی.

هەروەها ڕێبازەکەی نیکسن زەمینەیەکی لەباری بۆ ئێران دابین کرد تا وەک هاوکارێکی سەرەکی جەنگی ساردی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بێ لە هەرێمەکەدا. نیکسن بە شای گوتبوو؛ "من ڕۆڵی جیهان و ئەو بەشە ڕۆڵەی ئێران تێیدا زۆر بە جوانی دەبینم."[١٠٧] ئەم داننانە بە هەژموونی ئێران بەسەر هەرێمەکەدا وایکرد لە ڕووی سەربازییەوە یارمەتییەکی قەبەی بدرێ. (شا)ش بەهەمان زمانی زیرەکانەی ڕێبازی نیکسن ئاخڤی، شا بڕوای وەها بوو، "دەبێ ئێران توانستێکی زەبەلاحانەی کوشتنی هەبی، بەشێوەیەک ئەگەر یەکێک هەوڵی ئەوە بدا پەلاماری ئێران بدا، پێویستە لەسەری سێ جاران بیربکاتەوە."[١٠٨]لە کۆتاییدا، نیکسن لە کۆبوونەوەی لووتکە لە تاران لە ١٩٧٢دا کاغەزی سپی دایە ئێران تا بە ئارەزووی خۆی و تاڕادەیەک داوای هەموو جۆرە چەکێک بەدەر لە چەکی ناوەکی بکا.[١٠٩]

---

[106] Memorandum from Saunders and Kennedy to Kissinger, June 3, 1970, (FRUS 1969–1976, E-4, 70).

[107] Memorandum from Kissinger for the President's File, undated, (FRUS 1969–1976, XXVII, 28).

[108] Memorandum of Conversation, Washington, October 22, 1969, (FRUS 1969–1976, E-4, 33).

[١٠٩] هەرچەندە پینتاگۆن بە توندی دژی ئەو جووڵەیە بوو –ئاخر پێدانی ئەو متمانەیە سەربازییە زێدەیە بە ئێران بۆ کڕینی چەک و جبەخانە وا دەکا کێبڕکێی خۆپڕچەککردن لە هەرێمەکە دوژمنایەتی ئێران-عەرەب قووڵتر بکاتەوە- لەم بارەیەوە کیسنجەریش پشتی شای گرت و لە یاداشتێکدا وەهای نووسی: "بە گشتی، پێویستە پرسی چەکدابینکردن بە شێوەیەکی سەرەکی بۆ حکومەتی ئێران جێبهێڵدرێ. خۆ ئەگەر حکومەتی ئێران بڕیاریدا ئامێر و تفاقی دیاریکراو بکڕێ، ئەوا دەبێ لایەنی فرۆشیاری چەک و تفاقەکە هانی ئەو دەرفەتە بێخەوشە بدا، هەروەها ڕاوێژی تەکنینی توانیستی ئەو ئامێر و تفاقانە بداتە لایەنی کڕیار.

Available at the National Security Archive, http:// www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/ NSAEBB21/03-01.htm

ئەوەی لەو نێوەدا شـــتێکی زۆر جەوهەری بوو ئەوەبوو جێبەجێکردنی ڕێبازەکەی نیکسـن داخواز بوو پشـتی سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بگرێ. لە کۆبوونەوەی لووتکەی تـارانـدا، نیکسـن ڕێگەی بە ئۆپەراسـیۆنێکی ژێربەژێری سـی ئای ئەی دا تا لەگەڵ سـاواکدا پشـتی کوردی عێراق بگرێ بۆ ئەوەی بەغدا پەک بخا و هەژموونی دەستڕۆیشتنی مۆسکۆش لە بەغدا کز بکا. هاوکاریی ساواک و سی ئای ئەی و مۆساد سـەرکەوتووانە دەسـتوپێی ٨٠٪ی سـوپـای عێراقی بەسـتەوە و خۆنمایشـکردنی هێزی عێراقیشـی لە کەنداو پەکخسـت.[١١٠] هەر زووش هاوکارییەکە بووە نمایشـی ڕێبازەکەی نیکسـن بۆ داننان بە سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران. بە پێچەوانەی "سـیاسـەتی دۆسـتایەتیەکی خۆدوورگر"ی جۆنسـۆن لە بەرانبەر عێراقدا،[١١١] سـەرۆک نیکسـن وڵاتە یەکگرتووەکانی بەرەو نێو جەنگی کورد لە کوردسـتانی عێراقدا کێشـکرد، "ئەمەش هەمووی لەبەر خاتری شا" بوو.[١١٢] هاوکاریی سی ئای ئەی لەگەڵ سـاواک لە کوردسـتانی عێراقدا بەگوێرەی کۆمیتەی پایک، ئەو ڕاسـتییەی ڕوونکردەوە کە "بەرژەوەندی نیشـتمانیی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەشێوەیەکی کاریگەر لەگەڵ هی شادا ئاوێزان بووبوو."[١١٣]

لە ئەنجامی کۆبوونەوەی لووتکەی تاران لە ١٩٧٢دا، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەهای دانا، جەنگی کورد وەک بەرەیەکی نوێی ململانێی جەنگی سـاردە لەگەڵ کرملیندا، نەوەک کێبڕکێیەکی هەرێمی بێ لەنێوان تاران و بەغدا یان شـەڕێکی نێوخۆیی بێ لەنێوان بەغدا و کورد. ئیدی لەبەر

---

110 Tehran 10954 to U.S. Department of State, “U.S. Policy on Iraqi/Iranian Conflict,” December 30, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–2.

111 Hahn, Peter, Missions Accomplished? The United States and Iraq Since World WarI (Oxford University Press, 2011). pp. 51–53.

112 Memconn, July 23, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 24).

113 U.S. Congress, House Select Committee on Intelligence, CIA: The Pike Report. (Nottingham, England: Spokesman Books, 1977). p. 198.

بەرڕەوتی لۆژیکی گەمەی ئەنجام سەفری جەنگی ساردا، کیسنجەر نیازی وابوو جەنگی کورد بۆ سۆڤیەت بکاتە "چاڵێکی بێ بن" و "زامێکی کراوە". ئەو ویستی ڕژێمە هەوادارەکانی سۆڤیەت لەوە تێبگەن، کە "ناتوانن گەشتێکی بەخۆڕایی لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەتدا بکەن."[114] کیسنجەر بە پێداگرییەوە گوتی: "خۆ ئەگەر توانیمان سەرچڵییەکەی سۆڤیەت لە عێراقدا مایەپووچ بکەینەوە، ئەوا جڵەوی مجێزی لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا دەگیرێ."[115] خۆی ئەمە لێککێشانەوەیەکی تەواو لۆژیکیانەی سنووری سیاسی جەنگی سارد بوو لەبارەی قەیرانەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین، لە بەرانبەریشدا دەستکردنەوەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانیش بوو. لە ڕەوتی توندبوونی جەنگی سارددا، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا زۆر باش ئاگای لە بایەخی بەرچاوی جیۆستراتیژی ئێران بوو بۆ لابالی باشووری سۆڤیەت. هەربۆیە ڕایەڵەی پەیوەندی ڕاچاندنی لەگەڵ ئێران و پاراستنی لە لایەن ئەمریکاوە وەک خاڵێکی ستراتیژیی جەنگی سارد چڕ دەکرایەوە. بەگوێرەی ڕاپۆرتێک، "هەڵکەوتەی ستراتیژی ئێران لە نێوان کۆمارەکانی یەکێتیی سۆڤیەت و کەنداوی فارسدا و سەرچاوەی زەبەلاح لە یەدەگی نەوت وای لێدەکا پەیوەندییە دۆستایەتییەکەی بۆ ئەمریکا هەرە بایەخدار و چارەنووسساز بێ، ئیدی دەبێ سەربەخۆیی و یەکانگیریی خاکەکەشی پارێزراو بێ."[116] **بە کورتی، بەرڕەوتی جەنگی سارد دەرفەتێکی گەورەی دایە ئێران تا ڕەوایەتی بداتە پاڵپشتیکردنی کوردی عێراق بۆ ئەوەی ڕێگە لە دزەپێکردنی سۆڤیەت بگرێ.**

---

114 86Memcon, July 23, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 24).

115 Minutes of Senior Review Group Meeting, July 20, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 23).

116 National Security Council Report, Statement of US Policy to Iran, 6 July 1960, FRUS, 1958–1960: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula, 12, pp. 680–8.

ئیسرائیل و ڕێبازی کەمەرەیی

بنەچەکی ڕێبازی کەمەرەیی ئیسرائیل یان ستراتیژی کەمەرەیی بۆ کۆتایی سییەکان دەگەڕێتەوە. ئاخر تاقانە مانەوەی دەوڵەتی جوو لە نێو دەریاییەک لە وڵاتە عەرەبییە نەیارەکان، وایکرد ئیسرائیل پێویستی بە پەرەپێدانی ستراتیژی دۆستایەتی لەگەڵ وڵاتە ناعەرەبییەکان هەبێ تا جیهانی عەرەب لە دەرەوەڕا ئابلۆوقە بدا، ئەم دەوڵەتانەش ئێران و تورکیا و ئەسیوبیا بوون، هەروەها ئیسرائیل ڕووی کردە کەمینە نەتەوە غەیرە عەرەبەکانی نێو جیهانی عەرەب، ئەمانیش بریتیبوون لە مارۆنەکانی لوبنان و کورد و جڤاکی قیبتی لە میسر. بەر لە سەرهەڵدانی سەید موسا سەدر، کەمایەتی شیعەی لوبنان لەنێو سێرەی ئامانجەکانی ئیسرائیل بوو. لە هەمان کاتیشدا، ئێران پێویستی بە ئیسرائیل هەبوو، هەرچەندە ئیسرائیل بۆ هەمان ئاست بایەخی بۆ ئێران نەبوو. ئاخر لە ناوەڕاستی پەنجاکانەوە، شا بەدوای تەکنەلۆژیای ئیسرائیل و بەهەمان شێوەش بەدوای لۆبی جوو لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا وێڵ بوو بۆ ئەوەی یەکێتیی سۆڤیەت لەخۆبگرێ و بەرزەفت بکا.

بە تێپەڕبوونی ڕۆژگاریش، ڕژێمە یان عەرەبییەکانی هەرێمەکە ڕۆڵێکی مەزنتریان لە پەیوەندییەکانی ئێران-ئیسرائیل گێڕا. کودەتاکەی عێراق لە ١٩٥٨دا سەری بۆ ئەوە کێشا ئیسرائیل لە ڕێی بنیاتنانی هاوبەشکردنی هەواڵگیریی سێ سەرە لەگەڵ ئەنقەرە و تاران لە ١٩٥٨دا ڕێبازی کەمەرەیی خۆی دابڕێژێتەوە. ئەم پەیوەندییە سێ سەرەیە بۆ کۆبوونەوەی نیمچە فەرمی "بەڕێوبەرانی دەزگا هەواڵگرییەکانی ساواک و مۆساد و میت پەرەیسەند، بۆ ئەوەی بەردەوام چاودێری هاوکارییەکەی سۆڤیەت-میسر-عێراق بکەن.[١١٧] هەر بەڕاستیش، جێگیرکردنی ئەو ئاراستەکرانەوە و گونجانەی ئێران-ئیسرائیل کەمتر لەسەر پێکهاتەی غەیرەعەرەبی ئەو دوو

[117] Military Attaché Report 196–45 from captain Archibald B. Roosevelt, Jr. (Baghdad), “Tribal Revolt in Kurdistan,” August 16, 1945.

وڵاتە لە دژی ڕژێمە عەرەبییەکان ڕۆنرابوو لەوەی خەملاندنی هەڕەشـــەی هـاوبەشـــیان و لۆژیکی هـاوســـەنگی هێز بێ. لە ســـەرێکەوە، دەوڵەتە غەیرەعەرەبە دژەمۆســـکۆییەکانی هەرێمەکە دەیانتوانی ڕووی ئاراســـتەی بەغدا و قاهیرە لە ڕۆژئاوای ئێران و کەنداوی فارس وەربگێڕن. لە سەرێکی دیکەشـــەوە، ئێرانێکی بەهێز دەبووە مـایەی ئەوەی بەغـدا لە ڕەوتی چوونەڕیزی ســـوپا عەرەبییەکان لە دژی ئیســـڕائیل ئازاد بکا. هەرچەندە هەرگیز ئێران بە فەرمی دانی بە ئیسڕائیلدا نەنا، کەچی شـا پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئیسڕائیل بە ستراتیژ دەزانی. "ئێمە سیاسەتی ئەوان [ئیسڕائیلمان] لە داگیرکردنی خـاکی عەرەب خۆشـــنـاوێ و بە فەرمیش چەنـدین کەڕەت ڕامانگەیاندووە؛ هەرچەندە، ئێمە شـــادمانین بەوەی [ئیســـڕائیل] ڕژێمە عەرەبەکانی خســـتۆتە ئەو پێگەیەی خۆیان. [هەر لەبەر ئەوەش] شـــتێکی شێتانە دەبێ [بە فەرمی] پشتگیری سیاسەتەکانی ئیسڕائیل بکەین."[١١٨]

وێڕای ئەو پەیوەندییە سێ قۆڵییە،[١١٩] عێراقی پان عەرەبیزم لە شـەستەکان و حەفتاکاندا گەیاندە ئەوەی هاوپەیمانیی ئێران-ئیســڕائیل- کورد بێتەکایە. ئاخر کورد لە هەرێمەکەدا بە ژمارە گەورەترین کەمینەی غەیرەعەرەبی بێ دەوڵەت بوون، هەر لە جەنگی یەکەمی جیهـانیشـــەوە لە دژی بەغـداوە وەســـتـاونەتەوە. لەوەش پتر، جیۆســـتراتیژی نـاوچە وشـــکـانییە

---

[118] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993). p. 196.

[١١٩] ئەم هـاوپەیمـانییەی تـاران-ئیســـڕائیـل جووت بوو لەگەڵ ســـتراتیژی هـاوکـاریی لە ڕەهەندەکانی دیکەشـدا بە بنیاتنانی هێڵی لوولەکێشـی نەوت ئیلات-ئەشـکالۆن لە بەندەری عەقەبەوە بۆ سەر دەریای سپیی ناوەڕاست، ئەمەش ئەو توانستەی دەدایە ئیسڕائیل نەوتی ئێران هـاوردە بکـا و هەروەهـا نەوتیش بۆ ئەورووپـا بنێرێ، هەڵبەت ئەم کـارەش بە بەلاوەنـانی نۆکەنـدی ســـوئێس بوو. هەڵبەتە عێراقییەکـان لە پەیوەنـدی ئـابووری ئێران-ئیسڕائیل " و هێڵی لوولەکێشی نەوتی ئیلات-حەیفاش دەهری بوون". بڕوانە:
Baghdad 293 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 8 April 1961.

(ناکەناراوییەکە)ی خاکی کورد لە عێراق و سوریادا بنکەیەکی ستراتیژی بەخشییە ئیسرائیل.[120] وێڕای ساواکیش، ئیسرائیلییەکان تا ڕاددەیەک ڕۆڵێکی جەوهەرییان بینی لەوەی شای ئێران قەناعەت پێبکەن تا پشتی کوردی عێراق بگرێ. لە ڕەوتی جەنگی کورددا، ئێران "بۆ کردەی تێکدەرانە و تیرۆریستیانە" ڕێڕەوێکی تایبەتی دابووە ئیسرائیلییەکان.[121] **ساواکیش بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوی هەواڵگریی کوردستان –پاراستن- کاری لەگەڵ مۆساددا کرد، ئەمەش بۆ ئەوەی هەواڵی هەواڵگرییانە لەبارەی سوپای عێراق کۆبکەنەوە. ئیدی هاوپەیمانی ئێران–ئیسرائیل کوردی عێراق تا ١٩٧٥دا مایەوە، تا ئەوکاتەی تاران لە ١٩٧٥دا ڕێککەوتننامەی جەزائیری واژۆ کرد.** ئەنجامی ڕێککەوتنی جەزائیریش تا ڕاددەیەک پەیوەندییەکانی ئێران–ئیسرائیلی گرژ کرد. ئاخر هەر لەبەر ئەو بەردەقەدا بوو، کە شا ڕەخنەی لە هێز و دەسەڵاتی لۆبی ئیسرائیلی لە وڵاتە یەکگرتووەکاندا گرت و ناوی لێنا "تەنانەت بە بەرژەوەندییەکانی ئیسرائیلیش زیاد لە پێویست"ە. شا ڕاشکاوانە جەختی لەوە کردەوە، کە لۆبی جوو "زۆر شتی" جڵەوکردووە بە "ڕۆژنامە، میدیا، بانک و باری داراییشەوە." بڕوانە:

---

[120] سەرباری ئەمەش، هاوپەیمانیی ئیسرائیل-کورد لە ڕێی سیاسەتی دیمۆگرافیی ئیسرائیلی چڕتربووەوە. دانیشتوانە کەم ژمارەکەی دەوڵەتی جوو پاڵی بە سەرکردە ئیسرائیلییەکانەوە نا تا هانی جڤاتە جووە دوورەدەستەکانی دیاسپۆرا بدەن بەتایبەتیش ئەوانەی ڕۆژهەڵاتی ناوین تا بەرەو "وڵاتی بەڵێنپێدراو" باربکەن. لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی عەرەب ئیسرائیل لە ١٩٤٨-١٩٤٩، کەمایەتی جوو لە عێراق کە نزیکەی ١٢٠٠٠٠ کەس دەبوون، خەریکبوون لە وڵاتەکە باربکەن. لە ڕێی دەستوەردانی ڕاستەوخۆیی ساواکەوە، جووەکانی عێراق لە ڕێی کوردستانی عێراقەوە بەرەو شاری ورمێی باکووری ئێران بەقاچاغ کۆچیان پێکرا، ئیدی لەوێوە ڕادەستی ڕێکخراوە جووەکان دەکران، تا جووە عێراقییەکان ڕەوانەی ئیسرائیل بکەن. بڕوانە:

The Pragmatic Entente: Israeli-Iranian Relations, 1948–1988 (New York: Praeger, 1989). p. 86.

[121] For details see Ostrovsky V. By Way of Deception: The Making of a Mossad Officer. (Toronto: Staddart, 1990).

https://www.nytimes.com/1976/10/22/archives/the-shah-on-israel-corruption-torture-and.html

لەگەڵ ئەوەشـدا، کشـانەوەی خێرای شـا لە باکووری عێراق و زیادبوونی ڕەخنەی لە لۆبی ئیسـرائیلی نەبووە مایەی لاوازکردنی هاوپەیمانیی ئێران-ئیسرائیل، ئاخر ئێران چەقی بازنەی ڕێبازی کەمەرەیی ئیسرائیل بوو.

کشانەوەی بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی سوێس

لە کانوونی دووەمی ١٩٦٨دا بە شـــێوەیەکی ســـەرســـوڕهێنەر و ناکاو شـــانشـــینی یەکگرتووی بریتـانیـا ڕایگەیـانـد، کە هێزەکـانی خۆی لە ئاخروئۆخری ١٩٧١دا لە "ڕۆژهەڵاتی سـوێس"دا دەکێشـێتەوە. بڕیارەکەش دوابەدوای پاشـــەکشـــەی بریتانیا لە دوای جەنگی دووەمی جیهانیدا درا. کەوتنە ســـامناکەکەی ســـینگافۆرا لەگەرمەی جەنگی دووەمی جیهان بە دەسـتی هێزەکانی ژاپۆنی و پاشـان سـەربەخۆبوونی هیندسـتان (هیند و پاکســتان) لە ١٩٤٧دا زەبرێکی کوشــندە بوو بۆ ئیمپراتۆریەتی بریتانیا و لاوازی کرد. قەیرانی سـوێسـیش لە ١٩٥٦دا کوتانی دوا مێخ بوو لە تابوتی ئابووری و هێزی ســەربازی بریتانی و وای لێکرد بگاتە ڕادەی کەوتنە نێو قەیرانی دارییەوە. ئەوەبوو لە کانوونی دووەمی ١٩٦٨دا هارۆلد ویلســـنی ســـەرۆوەزیر و دینیس هیلی وەزیری بەرگری، کشـــانەوەی هێزەکـانی بریتانیایان لە زۆری بنکەکانی هێزی ســـەربازیی بریتانیان ڕاگەیاند. وێڕای ئەوەی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لۆبییەکی چڕوپڕی بۆ قەناعەتپێهێنان بریتانیا کرد بەڵکو بڕیارەکەی ڕانەگەینێ، کەچی کشـــانەوەی بریتانیا بووە "بڕیارێکی پاشگەزنەبووەوە."[١٢٢]

[١٢٢] (دین ڕســـک)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەمریکا لە کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ جۆرج براونی هـاویـات لە کـاروبـاری دەرەوەی بەریتـانیـادا، هێڵی بەژێر ســـەرەداوی بەرچـاوی هەبوونی بەریتانیای لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا دانا و هۆشـداری دایێ ئەگەر بریتانیا بکشـێتەوە ئەوا زەمینە لەبـار دەبێ بۆ دزەکردنی ڕوس. تەنـانەت ڕســـک لەبەر کـاربەدەســـتە بەریتانییەکانیش پاڕایەوە: "بۆ خاتری خوا، وەک بەریتانییەک ڕەفتار بنوێنە!" بڕوانە:

بە پێچەوانەی ڕوانینی باو، کشانەوەی بریتانیا سیاسەتی جووت کۆڵەگەیی لە کەنداوی فارسدا لاواز کرد.[١٢٣] ڕەگوڕیشەی ئەم سیاسەتەش بۆ ستراتیژی لەندەنی بەر لە ڕۆژگاری جەنگی دووەمی جیهان دەگەڕایەوە. زووتر، لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەمدا، کەنداوی فارسی بووبووە "دەریاچەیەکی بریتانی". لە میانەی جاڕدانی کشانەوەکەدا، لەندەن شێخنشینەکانی کەنداوی فارسی قەناعەتپێهێنابوو تا یەک فیدراسیۆن بۆ لەخۆگرتن و بەرزەفتکردنی هەژموونی سۆڤیەت لەناوچەکەدا دروست بکەن.[١٢٤] لەوەش گرنگتر، شانشینی یەکگرتووی بریتانیا سیاسەتێکی داهێنا، کە لەسەر هاوسەنگی هێز لەنێوان تاران و ڕیاز پێکهاتبوو، ئەمەش بۆ ئەوەی ڕێگربێ لەوەی هیچ کامێک لەو دوو دەوڵەتە ببنە تاکە "زلهێز" بەسەر ناوچەکەدا.. ئیدارەی جۆنسنیش ئەم سیاسەتە جووت کۆڵەگەیەی لە بریتانیاوە بۆ بەمیرات بەجێمابوو. وێڕای فشاری بەردەوامی (شا)ش، کەچی ئەمریکا توند دەستی سیاسەتی جووت کۆڵەگەیەوە گرتبوو، هەروەها دنەی هەردوو دەوڵەتەکەشی دەدا تا لە هەرێمەکەدا هاوکاریی یەکدی بکەن.[١٢٥]

Memorandum, Battle to Rusk, "British Plans to Accelerate Withdrawal of Military Presence from the Persian Gulf: Your Meeting with Foreign Secretary Brown, January 11," January 9, 1968 (FRUS/1964–68/XXI/doc.122).

[١٢٣] بەگشتی واباو بوو سیاسەتی ئەمریکای کەنداوی فارسی بەر لە شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران بە دەستەواژەی جووت کۆڵەگە بەکاردەهات، بەڵام هەرگیز لە بەڵگەنامەکانی ئەمریکادا ئەم دەستەواژەی جووت کۆڵەگەیی تۆمار نەکراوە.

[١٢٤] ئیماراتی عەرەبی یەکگرتوو (UAE) لە میرنشینەکانی ئەبوزەبی، عەجمان، بەحرەین، دوبەی، فوجەیرە، ڕەئسولخەیمە و ئوم ئەلقەیوان پێکهاتبوو.

[١٢٥] پاکانەی ئیدارەی جۆنسن بۆ سیاسەتەکە ئەوەبوو؛ "خەرجی قەبەی سەربازییانە دەکرێ کاردانەوەی پێچەوانە بخاتەسەر پەرەسەندنی ئابووریانەی ئێران" و لەوەش هەستیارتر " پرچەکبوونی ئێران نابێ بە ڕاددەیەک بێ وڵاتە کەناراوەکانی دیکە بتۆقێنێ و و ڕامانی هاوکاریی نێوان ئێران و عەرەبیش بخاتە مەترسییەوە. بڕوانە:

لەگەڵ ئەوەشـــدا، ڕێبازی نیکســـن ئەو دەرفەتەی بە ئێران بەخشـــی بەڵکو کەلێنی هێز لە کەنداوی فارســـی پڕبکاتەوە. شـــا هەر لە ١٩٦٩ەوە تا ١٩٧٢ لۆبی دەکرد، فشـاری ئەوەی دەخسـتە سـەر وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەڵکو واز لە سیاسەتی ناسروشتییانەی هاوسەنگی هێز لە کەنداوی فارسی بهێنێ. شـــا بە پێداگرییەوە داوای دەکرد، باشـــترین ســـتراتیژی بۆ ئەمریکا ئەوەیە ئێران بخاتە بەر ئەو بەردەقەی کە "ئەگەر پێویست بێ خۆی لەسەر پێی خۆی بوەســـتێ."[١٢٦] هەروەهـا ئەو هۆشـــــداری دایە دۆگلاس مـاک ئارسەری دووەم باڵوێزی ئەمریکا لە تاران؛ "ئاخر تۆ بڵێی کێ لە ناوچەکەدا هێزێکی زەبربەدەسـتی دەمشـکێنی لە کەنداوی فارسـییدا هەبێ؟ پاکسـتان، عەرەبسـتانی سـعودی یان ئەو وڵاتە زەبونانەی سـەر کەنداوی فارسـی؟ هەڵبەتە نەخێر."[١٢٧] هەروەها شـا لەبارەی هەردوو پلانە نهێنییەکەی بریتانیا لە دژی ئێران نیگەران بوو. "شا فەرمانی پێکردم، تا بە باڵوێزی ئینگلستانێ [لە تاران] بڵێم، بەڵکو مێشـــکی خۆیان بکەنەوە. منیش پێمگوتەوە لەوانەیە بریتانییەکان لێمان هەراسان بن و بەربەستمان بۆ دروست بکەن. ئەوەیش قسەکەمی سەلماند. ئەوان نەیاندەویست کەنداوی فارسی لە دەستی ئێراندا ببینن."[١٢٨] ئەو هۆشداری ئەوەی دا، "ئێمە ڕێگە نادەین بۆ پاراستنی بەحرێن کەشـــتیگەلی ئەمریکی جێگەی کەشـــتیگەلی بەریتانی بگرێتەوە... خۆ ئەگەر هـاتوو ئەمریکییەکان چەکیان نەداینێ، ئەوا لە ڕوســـەکان دەیکڕین."[١٢٩] لە

Memorandum from McClelland to Handley, August 28, 1968, (FRUS 1964–1968, XXI, 155).

[126] Memorandum of Conversation, Washington, October 22, 1969, (FRUS 1969–1976, E-4, 33–35).

[127] Telegram 1019 from the Embassy in Iran to the Department of State, March 19, 1970, (FRUS 1969–1976, E-4, 55).

[128] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993). p. 160.

[١٢٩] هەمان سەرچاوە ل ١٥٩

کۆتاییشدا، ئەو لەوەدا سەرکەوت قەناعەت بە نیکسن بێنێ تا بەوە قایل بێ، کەنداوی فارسی وەک "دەریاچەیەکی فارسی" سەیر بکا.[130]

کشـــانەوەی بریتانیا، ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی گۆڕی، بەتایبەتیش لەبارەی کوردی عیراقەوە بەرەو دوو ئاراستەی گۆڕی. یەکەم، کشـــانەوەی بریتانیا لەوێ واتای ئەوەی گەیاند، وڵاتەکانی ســـەر کەنداوی فارســـی بەخۆیان ئاســـایشـــی خۆیان دابین بکەن و ئەو دەرفەتەشـــی دایە ئێران ڕۆڵەکەی خۆی تا کەنداوی فارســـی درێژ بکاتەوە. لە چاوی شـــادا، کەنداوی فارســی حەوشــەی پشــتەوەی ئێران بوو، هەر بۆیەشــە بۆ ســەر ئاسایشی نیشتمانیی ئەو دژوار بوو. بە کشانەوەی بریتانیا لە خۆرهەڵاتی ســـوێس، شـــا هەوڵیدا ئێران وەک دەوڵەتێکی ســـەربەخۆ وێنابکێشـــێ، کە دەکرێ ببێتە پاســەوانی کەناراوەکانی کەنداوی فارســی. لە ئازاری ١٩٦٩دا و لە دیدارێکی لەگەڵ نیویۆرک تایمزدا، بە متمانەوە پێداگر بوو لەســـــەر ئەوەی، "دەبێ ئەمریکییەکان ســـوپاســـگوزار بن، کە ئێمە ڕێگە نادەین هیچ هێزێکی بیانی پێ بنێتە کەنداوی فارســی. پێویســتە ئەمریکا ســوپاســگوزار بێ، لەوێدا وڵاتێک هەیە بە هیچ کەســێک پابەند نییە و ســەریش نانەوێنێ." لە کۆتاییشــدا کۆشــکی ســپی پێشــوازی لە بڕیارەکەی ئەو کرد. بەگوێرەی قســەی کیســنجەریش بێ، "ئەو کەلێنەی کشــانەوەی بریتانیا بەجێیهێشــت، لەبن هەڕەشــەی داگیرکاری ســۆڤیەتی و ڕەوتی ڕادیکالی دایە، بۆیە دەبێ ئەم کەلێنە لە لایەن هێزێکی دۆســـــتی ئێمە [مەبەســـــت ئێران بوو] پڕبکرێتەوە."[131] ئەو کەلێنەی هێزە لە کەنداوی فارســـیدا هەڵســـەنگاندێکی هاوبەشـــیانەی هەڕەشـــەی پەیداکرد و هاوکارێتی لە هەرێمەکەدا قووڵتر کردەوە، بە کوردستانی عێراقیشـەوە. دووەم شـتیش، سـەرهەڵدانی ڕەوتی

[130] Letter from Laird to Rogers, October 27, 1970, (FRUS 1969–1976, E-4, 93); National Security Decision Memorandum 92, November 7, 1970, (FRUS 1969–1976, E-4, 97).

[131] Kissinger, Henry, The White House Years. (Little Brown & Co, Boston, Massachusetts, 1979). 1264.

هێزی ئێران لە کەنداوی فارسییدا سیاسەتی عێراقی ڕادیکالانەتر کرد. ئەوە بوو لە ٣٠ نۆڤێمبەری ١٩٧١دا، هێزەکانی ئێرانی لە دوورگە جیۆستراتیژەکانی ئەبو موسا و تونبەکان لە کەنداوی فارسییدا بڵاوبوونەوە. لەوکاتەش ئەم دوورگانە لە ڕووی مێژوویەوە بەشێک بوون لە ئێران، شیخنشینەکانی شاریجە و ڕەئسولخەیمە، سەروەریتی خۆیان بەسەر دوورگەکان ڕاگەیاند. کاردانەوە توندەکەی عێراقیش لەبارەی ئەو جووڵەیەی ئێران، شای هێنایە سەر ئەو بڕوایە، دەبێ پشتگیریی خۆی بۆ کوردی عێراق چڕتر بکا. لەژێر ئەو بەرڕەوتەدا شا پەیوەندییە گەرمەکەی بەغدا –مۆسکۆ بە گەف و هەڕەشەیەکی جەوهەری بۆ سەر سیاسەتی ئەمریکای جەنگی سارد دانا. کشانەوەی بریتانیاش پشتبەستنەکەی ئەمریکایان بە ئێران لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا خێراتر کرد، وەنەبێ بە پێچەوانەوە بکەوێتەوە، ئاخر تاران کۆشکی سپی هێنایە ڕەدایی تا لە کوردستانی عێراقدا پشتی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بگرێ.

سیاسەتی ئەمریکای جەنگی ساردی بۆ بەرزەفتکردنی یەکێتیی سۆڤیەت و هاوپەیمانەکانی لە هەرێمەکەدا، ڕێبازی نیکسن، ڕێبازی کەمەرەیی ئیسرائیل و کشانەوەی بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی نۆکەندی سوێس، هەر هەموو ئەمانە بەیەکەوە دەرفەتی دارشتن و کشانی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانیان هێناپیشەوە، نەخاسمە لە کوردستانی عێراقدا.

٣ - دامودەزگاکان

"شـــا پیاوێکی توندی بێهەســـت و ســۆز و بەتوانایە. ئەو ڕوانینێکی جیۆپۆلیتیکییانەی هەیە."[١٣٢]

کۆلۆنێل عیســـا پژمان: جەنابی خاوەنشــکۆ، تکایە لەبیری کە. گیانی هاوچەرخبوون و بەرڕەوتی هەرێمایەتی بە تەواوەتی گۆڕاون."[١٣٣]

ســەید موسـا ســەدر بە ئیحســان نەراغی گوت؛ "داوام لە شــا کرد تا نەخۆشخانەیەک بۆ شیعە دروست بکات. پاشان دەتوانین زانکۆیەکیشیان بۆ دروســت بکەین. (شــا)ش قایل بوو. لێ قادر(مەنســور قەدەر باڵوێزی ئێران لە لوبنان) هەوڵیدا شا ساردبکاتەوە."[١٣٤]

بەردەوامبوون و وەرچەرخانی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لایەن کارلێککەری نێوەخۆی دامودەزگا ســیاســییەکانی ئێرانیشــدا وایکرد سـیاسـەتەکە شـەقڵی خۆی وەربگرێ. بە پێچەوانەی تەوژمی سـەرەکیی سـیاسـەتی دەرەکیی ئێرانی پەهلەوی، کە جەختی لەسـەر ڕۆڵی شـا وەک ڕاسـپاردەی سـیاسـەتی دەرەکی دەکردەوە، کەچی چەندین دامودەزگای سـیاسـی سـەرەکی هەبوون ڕۆڵی چارەنووسـسـازانەیان لە شـەقڵپێدانی ڕەوتی پێشوەچوونی سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بینی، لەنێو ئەو دامەزراوانەشدا ساواک، وەزارەتی کاروباری دەرەوە، سوپای ئێران و ڕایەڵەی دینداری وڵاتەکە بوون.

---

132 Memorandum of Conversation, May 15, 1975, (FRUS 1969–1974, XXVII, 371).

133 Qaneifard, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman (Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman). (Elm Publication, Tehran, 2012). p. 45.

134 Naraghi's interview with Khabar-Online, 2 May 2011. http://www.farsnews.com/ newstext. php?nn=8711240772.

شـــــا

سیاسـەتی دەرەکیی ئێران بەر لە شـۆڕش وەک سیاسـەتی کەسـەکی شـا چوارچێوەڕێژ کرابوو. هەر بەڕاسـتیش، مشـوورخواردنی سـەرەکی شـا لە ماوەی جڵەوی حوکمڕانییەکەیدا سـوپا و سـیاسـەتی دەرەکی بوون. ئەو ڕەخنەی لە ڕەزاشـای باوکیشـی گرتبوو، بەوەی لەبارەی نەرمونیانی سیاسـەتی دەرەکی و چۆنیەتی "کارکردکردن لەگەڵ بێگانەکان" کەمتەرخەم بووە."[١٣٥] هەر بەڕاسـتیش، سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران نمایشێکی سەرەکی سیاسەتێکی نەرمونیانانەی شا بووە.

لە چلەکان و سـەرەتای پەنجاکاندا، شـا لە دەرەوەی پێواژۆی داڕشـتنی بڕیاری سـیاسـی بوو. بە تێپەڕینی کاتیش، بەتایبەتیش دوای کودەتاکەی ١٩٥٣، ئیدی بەرەبەرە شـا سـەرەداوی وردەکاری بەڕێوبەرایەتی هەردوو کاروباری نێوەخۆ و دەرەکی بۆ لای خۆی هەڵوێزنینەوە. بە سـەرهەڵدان و نەشونماکردنی ئێران لە ڕووی هێز و سامانەوە لە سەرەتای حەفتاکاندا، تا دەهات شـا ملهوڕتر دەبوو. "شـا جڵەوی قەڵەمڕەوێتییەکەی خسـتە بەردەسـتی خۆی. هەموو بڕیـاڕە گرنگەکـانی دەدا و تەنـانەت بڕیـاڕە نـاگرنگەکانی ئێرانیشـی دەدا."[١٣٦] ئەو خۆی بە مـامۆتکی[١٣٧] جیۆپۆلیتیک دەزانی، ئەو کەسـەی لە ماوەی کەمتر لە سـێ دەیەدا، وڵاتە هەرێمییەکانی ناچارکرد وەک هێزێکی مەزن دان بە ئێراندا بنێن. لەچاوی ئەو گوایە هەر بەخۆی وایکردووە وڵاتێکی دواکەوتوو لە هەرێمێکی پڕ لە ئاژاوەدا بکاتە دەوڵەتێکی خاوەن پیشـەسـازییەکی نوێ و هێزدار، ئەمە وای لێکرد چەشـە

---

[135] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, D: Iranbook, 1995), p. 62.

[136] Department of State, Scope Paper, August 15, 1967. Available at the National Security rchive.

[١٣٧] لێرەدا مامۆتکم بە عەڕاب (godfather) و باوکی ڕۆحی داناوە. وەرگێڕ.

و مجێزی بۆ هێز و دەسەڵات زیاتر هەڵبکشێ. بەتێپەڕینی کات و گەیشتنی بە ناوەڕاستی هەفتاکان، شا تا ڕاددەیەک دەسەڵاتێکی ڕەهای لە سیاسەتی ناوەکی و دەرەکی ئێراندا هەبوو، هەروەها بووبووە حکوومەتی یەک تاکە پیاو. لە کانونی دووەمی ١٩٧٣شـــــدا، باڵوێزی ئەمریکا لە تاران وای هەڵسەنگاندبوو، شا "وەک زەبەلاحێک لە پشت دیمەنی سیاسیی ئێران وەستاوە، بەوەی جڵەوی تەواوی دەسەڵاتی لە دەست دایە و بەوەش دەزانێ کە هیچ ڕکابەڕێکیشی نییە... ئەو سەرکەوتنە تەواوعەیارەش وێنە و نمایشنامەی خۆی پتر کرد و ئەوی وەک دەسەڵاتدارێکی بێوینە، ڕابەری نەتەوە و چاودێر و باوک و ڕیشسپیی، کەچی بۆ هەندێکیش نموونەی ستەمکار و تێکدەری ئازادییە تاکەکەسییەکان بوو.[١٣٨] ئەوەبوو هەر لەنێو ئەو بەردەقەدا بوو، شا پشتگیری خۆی لە کوردی عیراق و شیعەی لوبناندا دەربڕی.

لە ڕاستییشدا، هەندێ لە ڕاوێژکارەکانی بەئاگابوون لە لێکەوتە دژوارەکانی ئەو بڕیارانەی دەیدان. هەرچەندە، هیچ کەسێک نەدەوێرا ڕووبەڕووی بڕیارەکانی ببێتەوە. لەنێو ژینگەیەکی سیاسیانەی گشتیی کۆتوبەندکراودا، نە دەمەتەقێی کراوە و گشتی لەبارەی سیاسەتی دەرەکی هەبوو نە هیچ ئامراز و میکانیزمێکیش بەدەر لە ڕوانینی خودی شا بۆ ڕاستکردنەوەی ڕەوتەکە هەبوو. شکستی ڕاوێژنەکردن لەگەڵ کاربەدەستانی ئێرانی ڕێک ئەو شەقڵەی دەسەڵاتی تاکڕەهەندانەی ئەو بوو. دیاربوو ئەو متمانەبەخۆبوونە و توندوبەندییەی شا بەشێوەیەکی سەرسام و کتوپڕانە بە توندی دژبەری کورتهێنی متمانەبەخۆبوونی شابوو لە نێوەڕاستی قەیرانە نێوخۆییەکاندا، نەخاسمە پرسی خۆماڵیکردنی نەوت و شۆڕشی ئیسلامی.

---

138 Airgram from the U.S. Embassy in Iran to the Department of State, Tehran, January 1973.

ساواک

لەژێر ڕکێفی حوکمڕانی شـــــادا، یەکێک لە گرنگترین دامودەزگاکـان، کە سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی بەڕێوەبرد: سـاواک، سـازمانی ئیتیلاعات و ئەمنیەتی کیشوەر (دەزگای هەواڵگری و ئاسایشپارێزی وڵات) بوو. بە فەرمی ئەم دەزگایە لە ١٩٥٧ بە یارمەتی سـی ئای ئەی و مۆسـاد دامەزرا، سـاواک سـەرکەوتووانە نەیارەکانی شـای سـەرکوتکردن، بەتایبەتیش حیزبی تودەی مـارکسـی و لایەنگرانی بەرەی نیشـتمـانیی موسـەدیق. بەگوێرەی قسـەی ژەنەڕاڵ حوسـێن فردۆسـت بێ،[139]"دوای کودەتـاکەی ١٩٥٣، ئەمریکـاییەکـان بڕیـاریـان دا ئێران وەک بنکەیەکی سـەرەکی لە هەرێمەکەدا بهێڵنەوە. کەواتە ئەوان دژەهەواڵگریی سـوپا و پاشـان سـاواکیشـیان دروسـتکرد."[140]سـەرەتا دەزگاکە لە لایەن ژەنەڕاڵ تەیمور بەختیـار، حـاکمی عەسـکەریی تـاران لە کانونی یەکەمی ١٩٥٣دا سـەرۆکایەتی دەکرا، ئینجا سـاواک تۆوەکەی بەرفرەوانتر کرد و بووە ڕێکخراوێکی هەواڵگریی نوێ و مەشـقی تەکنیکەکـانی هەواڵگریی بە ئەندامەکانی کرد. (شـا) بە خۆی کۆنترۆڵی سـاواکی لەدەسـت دابوو، هەرچەندە بەڕێوبەرانی سـاواک بە شـێوەیەکی فەرمی لەبن دەسـەڵاتی سـەروەزیردا بوون. بە گوێرەی قسـەی فردۆسـت، "سـاواک دوو ئەرکی لە ئەسـتۆ بوو، هەواڵگریی (ئەوەی پەیوەندی بە پرسـی دەرەکییەوە هەبوو) لەگەڵ ئاسایشپارێزی (ئەوەی تایبەت بوو بە پرسی ناوەکی)."[141] ساواک لە

---

[139] فردۆست هاوڕێی منداڵیی شا بوو. بۆ ماوەی دە ساڵ جێگری بەرپرسی ساواک بوو (لە ڕاستیشدا ئەو سەرۆکی ڕاستەقینەی ساواک بوو) هەروەها سەرۆکی نووسینگەی تایبەت –کە بە ساواکی نێو ساواک وێنا دەکرا– و چاودێریی شاهانە بوو. ئەو گوێچکەی شا بوو.

[140] Fardoust, Hossein, Khaterat-e Arteshbod-e Baznesheshteh Hossein Fardoust: Zohour va Soqout-e Saltanat-e Pahlavi (The Memoirs of Retired General Hossein Fardoust: The Rise and Fall of Pahlavi Dynasty). (Moasese-e Etelaat va Pajouhesh-ha-ye Siasi, Third Edition, 1991). p. 382.

[141] هەمان سەرچاوە ل ٣٨٢.

چەندان هۆبەی جیاواز پێکهاتبوو، ئاخر تێکەڵەیەک بوو لە ئێف بی ئای FBIی و سی ئای ئەی ئەمریکی. سێیەمین هۆبە یاخود نووسینگەی ئاسایشی ناوەخۆ گرنگترینیان بوو، لە هەموو دەزگای ساواکدا سامناکتیرینیان بوو. سێیەمین بەشیان لە لایەن پەرویز سەباتییەوە بەڕێوە دەبرا، کە لە شەش بەڕێوبەرایەتی پێکهاتبوو، ئەمانە تیشکیان خستبووە سەر هەرەشە ناوەکییەکان.[142] بە سەرپەرشتی مەنوچەهر هاشمی، هەشتەمین هۆبەی دژەهەواڵگریی بۆ جڵەوکردنی ڕایەڵەی هەواڵگریی سۆڤیەت لە نێو ئێراندا دامەزرا. ئەم دوو هۆبەیە ڕەوشی کێشە ناوخۆییەکانیان خستە ژێر چاودێری خۆیانەوە.[143]پرسە دەرەکییەکانیش لە لایەن ڕێکخراوی هەواڵگریی دەرەکییەوە چاودێری دەکران، کە پێکهاتبوو لە هۆبەی دووەم و حەفتەم. بەسەرپەرشتی لیوا مەنسور قەدەر -پاشان سەرهەنگ عەلی فەرەزیان- هۆبەی دووەم تیشکی خستە سەر کۆکردنەوەی هەواڵگریی دەرەکی. هۆبەی حەفتەمیش بە سەرپەرشتی سەرهەنگ محەمەد عەلی کاوە، تیشکی خستە سەر شیکردنەوەی هەواڵگریی دەرەکی. هەروەها ڕێکخراوی هەواڵگریی دەرەکی لە لایەن لیوا

[142] یەکەمین بەڕێوبەرایەتی ئەم بەشەیان چاودێریی حیزبی تودە و گرووپە کۆمۆنیستەکانی دیکەیان دەکرد. دووەمین بەڕێوبەرایەتیش کۆنترۆڵی بەرەی نیشتمانی و چەندین ڕێکخراوی ناحکومییان دەکرد بە کرێکاران و ژنانیشەوە. هەروەها هەر ئەم بەڕێوبەرایەتیانە کۆنترۆلی بەربژارەکانی پەرلەمانیشیان دەکرد. بەڕێوبەرایەتی سێیەم و چوارەم چاودێری جیاخوازەکانیان لە کوردستان، خوزستان و ئازربایجان و هەروەها هۆزەکانیش دەکرد. پێنجەمین بەڕێوبەرایەتیش سووسەی حزبە نوێیەکان و چالاکی دژەشایان دەکرد. شەشەمین بەڕێوبەرایەتیش زانیاری لەبارەی بیچمە دژە ڕژێمیان کۆدەکردەوە.

[143] بە سەرهەڵدان و تەشەنەسەندنی چالاکیی توندوتیژانەی گەریلایی دژەشا لە ئێران و پاشان لە کێبڕکێی نێوان دەزدامودەزگا ناوخۆییەکان بۆ سەرکوتکردنی گەریلاکان، ئەوە بوو کۆمیتەی موشتەرەکی زدی خرابکاری [کۆمیتەی هاوبەشی دژە وێرانکاریی] لە کۆتایی کانوونی دووەمی ١٩٧٢دا دروست بوو. ئەم کۆمیتەیە بەسەردەستەیی لیوا جەعفەر غولی سەدری و پاشان سەرهەنگ زەندیپوور بوو، کە پێکهاتبوو لە توخمەکانی ساواک، ژاندرمە، شارەبانی و سوپا.

عەلی مورتەزاد بەڕێوە دەبرا. ئیـدی لە نێو ئەو تەداروکە دامەزراوەیەدا، وەها ڕەچاو دەکرا وەزارەتی کاروباری دەرەوە زانیارییە کۆکراوەکان بداتە ئەم ڕێکخراوە.[١٤٤]

هەرچەندە ڕۆڵی شا لە دارِشتن و شەقڵوەرگرتنی سیاسەتی دەرەکی ئێراندا حاشایی لێنەدەکرا، کەچی چەند کاربەدەستێکی ساواک ڕۆڵی بەرچاویان لە دارِشــتەی ڕەوتی ســیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا هەبوو. لەنێو هەرە ســەرەکییەکانیشــیاندا، لیوا مەنســور قەدەر و کۆلۆنێل عیســا پژمان بوون. قەدەر بە دەســـتپێشـــخەری خۆی دوای تەواوکردنی دەرچوونی لە خوێندنی هێزی تۆپخانە چووە ڕیزی ســوپای شــاهانەی ئێران. پاشــان لە ١٩٥٨دا پەیوەندی بە هۆبەی دووەمی ســاواکەوە کرد. یەکەمین ئەرکیشــی دامەزراندنی ویستگەیەکی ساواک بوو لە دیمەشق. پاشان وەک سکرتێری یەکەمی باڵوێزخانەی ئێران لە لوبنان لە ١٩٦١دا دەستبەکار بوو. ساڵێکیش دوای ئەوە، بە ســـــەرۆکی بەڕێوبەرایەتی ڕۆژهەڵاتی نـاوینی ڕێکخراوی هەواڵگریی دەرەکی دەستنیشـانکرا. دواتر کرایە سـەرۆکی هۆبەی دووەمی سـاواک. مەنسـور قەدەر لە ١٩٦٣شدا، وەک پاشکۆی پلە دوو باڵوێزخانەی دیســـان نێردرایەوە بەیروت، لە ١٩٦٧ تا ١٩٧٢ پلەی قەدەر بەرزکرایەوە و کرایە باڵوێزی ئێران لە ئوردن. بەو پاشـــخانە دیپلۆماتی و ئاســـایشـــییەی خۆی، لە کۆتاییدا کرایە باڵوێز و سەرۆکی ویستگەی ساواک لە بەیروت و تا کانوونی یەکەمی ١٩٧٩ لەوێ مایەوە. لە ناوەڕاســـــتی حەفتاکانیشـــــدا مەنسـور قەدەر بووە بەهێزترین باڵوێزی تاران لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا. وەک

---

[١٤٤] باقی هۆبەکانی ســــاواک بۆ پرســــە جیاوازەکانی دیکە تەرخان بوون. هۆبەی چوارەم چاودێری چالاکیی ڕۆشنبیران و هونەرمەندان و ئەدیبانی دەکرد و سانسۆرێکی قورسیشی خســـتبونەســـەر. هەرچی هۆبەی پێنجەم و شـــەمیش بوو کۆنترۆڵی بودجە و دامەزراندنی کردبوو. هۆبەی نۆیەمیش بۆ کردەی ڤیزا تەرخان بوو. دەیەمین هۆبەش کە دواتر دامەزرا، بۆ چاودێری باری تەندروستی گشتیی کارمەندانی ساواک بوو.

"فێڵباز و ڕازگر، بەڵام پیاوێکی زۆر زیرەک"،[١٤٥] ئیدی هەر زوو لە هەرێمەکەدا بووە باڵوێزی دڵخوازی شا. کاتێکیش خەلعەتبەریی وەزیری کاروباری دەرەوە بۆ شای ڕوونکردەوە، کە بەیروت خاڵێکی وەرچەرخانە بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین و وەها پێویستە مەنسور قەدەر وەک باڵوێزی ئێران لە بەیروت دابنرێ، ئیدی شا مەراق بوو بزانێ، ئاخۆ "لوبنان ئەوەندە گرنگە تا مەنسور قەدەری بۆ بنێرێ."[١٤٦] هێزی مەنسور قەدەر لە دۆستایەتییە نزیکییەکەی بە فەردۆستەوە سەرچاوەی گرتبوو. لەبەر ئەوەی ئەو متمانەیەکی زۆری بەو ڕایەڵانە هەبوو، بۆیە هەر زوو پلەکەی بەرزکرایەوە. بەگوێرەی قسەی قەدەر خۆیشی، "دوای ئەیلوولی ڕەش، مەلیک حوسێنی ئوردن، شای لە ڕۆڵی من بۆ یارمەتیدانی حکومەتی ئوردن ئاگادارکردەوە. هەرچەندە من لەو کاتەدا بەشێکیش نەبووم لە سوپا، کەچی شا پلەی منی

---

[١٤٥] بە گوێرەی ڕای ئیحسان نەراغی کە ڕاوێژکاری فەرەح پەهلەوی بوو، قەدەر بووبووە ئەو ئاژانەی لەنێو نووسینگەکەی خۆیدا گوێی لە هەموو دەنگوباسێکی تایبەت بە ئێران و بەتایبەتتر دەربارەی شا دەگرت. هەر بۆ نموونە، جەنابی خاوەنشکۆ لە کاربەدەستەکانی پرسی ئاخۆ بۆچی ئەوان لەکاتی سەفەری شا بۆ زنجان بەنزینی کۆگان بەکارناهێنن. ئەوەبوو قەدەر دەستبەجێ شای لەوە ئاگادارکردەوە، کە "بە گوێرەی لێکۆڵینەوە لە وڵاتەکانی دیکە، ئەوان هەموویان بەنزین وەک سووتەمەنی بەکار دەهێنن" ئەمەش تا ئەوە دەربڕێ گوایە شا زانیارییەکی گشتگریی لەوبارەوە هەیە. وێڕای ئەمەش، قەدەر لەگەڵ باڵوێزی لوبنان نهێنییەکانی دەبەشییەوە. هەموو ئەندامانیماڵباتەکەی هەدرووکیان چ باوک و چ کوڕ گەندەڵ بوون. باڵوێزەکەی لوبنان دوو خوشکی هەبوون. ئەو بەردەوام خوشکەکانی دەناردنە لای ئەسەدوڵڵا ئەعلەم. ئەعلەمیش پیاوێکی بە زەوق و مێباز بوو. ئەم ژنانە ئەعلەمیان خستە نێو داوی عیشوەی نازونوزیانەوە، زەمینەیەکی لەباریان بۆ دۆستایەتی قەدەر-ئەعلەم سازاند، کە بەهۆیەوە تواناکانی قەدەر سەرنجی (شا)یان بۆ لای خۆی ڕاکێشا. بڕوانە :

Fars News Agency, Interview with Ehsan Naraghi. Available: http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8711240772.

[146] Fars News Agency, Interview with Ehsan Naraghi, http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8711240772.

بۆ ســــەرهەنــگ بەرزکردەوە. لە ١٩٧٥یشــــــدا، کرامە لیوا."[١٤٧] لەوەش جەوهەریتر، مەنســور قەدەر ڕۆڵێکی چارەنووســسازانەی وەرچەرخانی ڕۆڵی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا گێڕا، قەدەر، سەدری بە مێڵی ســەرەکی خۆی لە لوبنان دانابوو، ئەمەش لەوکاتەی ســـەدر ئەو پەیوەندییە ئاژانسیانەی سەرەکی خۆی لەگەڵ قەدەردا ڕەتکردەوە. قەدەر خۆیشــــی ڕەتیکردەوە ڕۆڵی تێکدەرانەی خۆی ببینێ. "ئێمە چەندین جار هەوڵماندا قەناعەت بە شا بێنین تا پەیوەندییەکەی لەگەڵ سەدرا بژیێنێتەوە، بەڵام شــا دژی بیرۆکەکە بوو. هەرچەندە ســـەدر لەو بڕوایەدا بوو، کەوا پەیوەندی شـیعە-ئێرانم تێکداوە."[١٤٨] لەســەر زەمینی واقیعشـدا، مەنسـور قەدەر ڕۆڵێکی تێکدەرانەی لەوەدا بینی، کە سەدر وەک دوژمنی شا نیشان بدا. کۆلۆنێل عیســا پژمانیش یەکێک بوو لەو کاربەدەســتە ســەرەکییانەی ســـاواک بۆ بنیاتنانی پەیوەندییەکی تۆکمە لەگەڵ کوردی عیراقدا. پژمان وەک کوردێکی ئێرانی یەکێک بوو لەو ئەفســـەرە ســـەرەتاییانەی چوونە ڕیزی سـاواک و پاشـان لە لایەن کۆلۆنێل حەسـەن عەلیفیکیای بەرپرسـی هۆبەی سێیەم و پاشـان جێگری دەزگای ساواک بە مێجەر/ڕائید پاشـاهیی سـەرۆکی بەڕێوبەرایەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاسـتی سـاواک ناسـانرا. لەژێر سەرپەرشتی خوێندنێکی توند و مەحکەمی پاشاهیدا، پژمان بووە ئەندامێکی سـەرەکی دیسکە نوێیەکەی کوردستانی بەرێوبەرایەتی ڕۆژهەڵاتی ناوینی دەزگای ساواک. پاشـان پلەی پژمان بۆ بەرپرسـی ساواک بۆ کوردستانی ئێران بەرزکرایەوە. لە ماوەی نێوان سـاڵەکانی ١٩٥٧ تا ١٩٦٩شـدا، پژمان بۆ چەندین پلە و پۆسـتی جیاوازجیاواز دەسـستنیشـان کرا، بە سـەرۆکی وێستگەی سـاواک لە عێراق و پاشـکۆی سـەربازیی باڵوێزخانەی ئێران لە بەغدا و سەرۆکی هۆبەی کوردستان لەنێو نووسینگەی دووەمی ساواک و

---

[147] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[١٤٨] هەمان سەرچاوە.

پاشان سەرۆکی هۆبەی حەوتەم و ئینجا بەرپرسی هەواڵگریی هۆبەی شارەبانی (هێزی ئاسایشپارێزی هاوکاریی پۆلیس لە شارەکانی ئێراندا). هەروەها عیسا پژمان زاوای ئەشرەف پەهلەوی (خوشکە دەستڕۆیشتووەکەی شا) بوو. **هەر بەڕاستیش ئەوە عیسا پژمان بوو قەناعەتی بە بەختیاری بەڕێوەبەری ساواک و پاشان خودی شا کرد تا لەسەر دەرچوواندنی یەکەمین ڕۆژنامەی کوردیزمان و پەخشکردنی ڕادیۆی کوردی لە ئێران پەسندنامەیان وەربگرێ. هەرچەندە لە بەراییەوە شا ڕەتیکردەوە پشتی بارزانی بگرێ، لێ ئەوە عیسا پژمان بوو قەناعەتی پێهێنا تا هەڵوێستی لە بەرانبەر کوردی عێراقدا بگۆڕێ.**

من یەکێک بووم لەوانەی پێشنیازم بۆ شا کرد پشتگیریی سەربازییانەی هەڵگەڕانەوە لە عێراقدا بکا... (شا)ش لێیپرسیم ئاخۆ پشتگیریکردنی ئێران بۆ کوردی عێراق پێویستە و ئەوەشی بۆ زیادکرد؛ "ئاخر بارزانی سەربازی سوپای منی کوشتوون (لە میانەی کۆماری کوردی مهاباد)". منیش وەڵامم دایەوە، "خاوەنشکۆ، تکایە ئەمە لەبیر بکە. گیانی سەردەم و بەرژەوتی هەرێمایەتی بە تەواوی گۆڕاون." لە کۆتاییشدا شا پلانەکەی پەسەندکرد [تا ئێران پشتگیریی کوردی عێراق بکا] و فەرمانی پێدام نامەیەک بۆ ژەنەڕاڵ حەسەن پاکرەوانی جێگری سەرۆکی ساواک بنووسم. داوام لە شا کرد هەزار برنۆ[149] و یەک ملیۆن فیشەک لەگەڵ ٢-٣ ملیۆن ڕیال (دراوی ئێرانی) بداتە کوردی عێراق. کاتێکیش شا لەسەر پشتی نامەکە بۆ ژەنەڕاڵ پاکرەوان نووسی "پەسەندکرا"، هەستمکرد سەرکردەیەکی ڕاستەقینەی بزووتنەوەی کورد بووم. ئینجا دەستبەجێ گەڕامەوە بەغدا و لەوێ لە ماڵەکەم چاوم بە تاڵەبانی کەوت و پێمگوت: "پیرۆزە!" جەلالیش هێدمەگرتی و وەڵامی دامەوە، "من تا ئێستا ژنم نەهێناوە!" منیش پێمگوت، "ئاخر کێ خەمی ژنهێنانیەتی. شا

[149] ئەو تفەنگانەی جۆری ٢٤ کەلە چیکۆسلۆڤاکیا لە ١٩٢٤ تا ١٩٤٢ بەرهەمهێنراون.

نەخشـــەکەی پەژراند." ئیدی جەلال باوەشـــی پێداکردم و گوتی: "کاک عیسا، ئەمە تاکە ڕێگەی ئێمەیە بۆ ڕزگارکردنی کوردستان." [150]

بە پێچەوانەی ڕامـــانە بە هەرمێنەکەی ســــــاواک وەک میکـــانیزمێکی ســــەرکوتکردن، ئەوا پەیوەندییەکانی ئێران بە کوردی عێراق و شــــیعەی لوبنان بە شـــێوەیەکی ســـــەرەکی لە لایەن ڕێکخراوی هەواڵگریی دەرەکی ســـاواکەوە چاودێری دەکرا. کاتێکیش پەیوەندییەکانی ســـەدر لەگەڵ تاران زیاتر شـــێوا، ئیدی پرســـی شـــیعەی لوبنان بە هاوکاریی ســـێیەمین هۆبەی ساواک بەڕێوەبرا. بە کورتی، ڕۆڵی ساواک لە شـەقڵپێدان و بەڕێوەبردنی ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بەدەر لە شـــا لە هەموو پرســـە سیاسییەکانی دیکە بەهەرمێنتر بوو.

سوپا

پەیوەندی ســتراتیژی ئێران بە کوردی عێراق لە شـەسـتەکان و سـەرەتای حەفتاکاندا، بەشـــێوەیەکی کاریگەر ڕەوشـــی هێز و دەســـەڵاتی بەغدای لە ناوچەی کەنداوی فارسییدا گۆڕ کرد[151]. لەگەڵ ئەوەشدا ژەنەڕاڵەکانی ئێران هەمیشـــە گومانیان لە بارزانی و پێشـــمەرگەی کورد هەبوو. ئەم گومانەش بەشـــێکی بۆ بەشـــداربوونی بارزانی لە کۆماری مهابادی دەســـــتکردی ســـۆڤیەت دەگەڕایەوە. کاتێکیش ســـوپای ئێران بێ خوێن ئازەربایجان و مهابادی گرتەوە، ئەوەبوو بارزانی لە ڕێگەی خۆی بەرەو یەکێتیی سۆڤیەت و بە پشـتگیری خەڵکی ئاسایی تاکە یاخیبوو بوو لە شـەڕکردن و کوشـتنی سەربازانی ئێرانی بەردەوام بوو. سوپاش هەرگیز ئەمەی لەبیر نەچووبوو. لەمەش پتر، ســـوپا وەک "پاســـەوان"ی ســـەرەکی خاکی ئێران، ڕاپەڕینی

---

[150] Qaneifard, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman (Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman). (Elm Publication, Tehran, 2012). p. 129.

[151] گۆڕ: سڕ، ئیفلیج .وەرگێڕ.

کوردی عێراقی بە پلانێکی مەزنی سـۆڤیەت دەزانی، گوایە ئامانجەکەشـی یەکێتیی نیشـتمانیی ئێرانە. بە کورتی، **سـوپای ئێران هەرگیز متمانەی بە کوردی عێراق نەکرد، خۆی ئەوە سـاواک بوو پشـتگیریی پێشـکەش بە کوردی عێراق کرد.**

وەزارەتی کاروباری دەرەوە

ئەوەی مایەی سەرنجڕاکێشانە، وەزارەتی کاروباری دەرەوە بە شێوەیەکی کاریگەرانە دەسـتی لە شـێوە و شـەقڵوەرگرتنی سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا نەبووە. ئاخر وەزارەت دوا قسـەی لە پێواژۆی داڕشتنی بڕیاری سیاسەتی دەرەکییدا نەبوو. ئەوەی ڕاستی بێ، بەرە بەرە شـا لە دەسـتوەردانی وەزارەتی دەرەکییدا ناڕەحەت دەبوو، ئەمەش وایدەگەیاند کە بۆچی ئەو هەرگیز ڕێزی لە وەزیرانی دەرەوەی وڵاتەکەی خۆی نەگرتووە. کاتێکیش هینری کیسنجەر سەردانی شـای کرد، جەنابی خاوەنشکۆ فەرمانی دا بەتەنیا کیسنجەر ببینێ. عەباس عەلی خەلعەتبەری، وەزیری کـاروبـاری دەرەوەی ئەوکـات لەکـاتی خوانی نیوەڕۆدا چووە لایان.[١٥٢] لە ئەنجامی سیاسەتی سەرکەوتووانەی ئۆپیک (ڕێکخراوی وڵاتانی بەرهەمهێنی نەوت) لە ١٩٧٤دا، شا جڵەوی وەزارەتی دەرەوەی توندتر کرد. جارێکیان شـا بە عەلامی گوت: "من بە وەزیری کاروباری دەرەوەم گوت؛ نابێ هیچ کەسـێک بەدەر لەمن دەسـتوەربداتە نێو کاروباری وەزارەتی دەرەوە،"[١٥٣]

وردە وردە وەزارەتی کاروباری دەرەوە لەبارەی پەیوەندییەکانی ئێران لە لوبنان و بەتایبەتیش لەگەڵ عێراقدا لە تاریکایی هێڵرایەوە. هەرچەندە

---

[152] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 274.

[١٥٣] هەمان سەرچاوە.

کاربەدەســـــتانی وەزارەتەکە هەندێک ئاگایان لە پەیوەندی ئێران بە کوردی عێراق و شـــیعەی لوبنـانەوە هەبوو، بەڵام هێشـــتا مەودای قووڵی ئەو پەیوەندییانە لە ئەوان شــاراوە بوون. "زۆر جاران" دیپلۆماتە پێشـووەکانی ئێران ڕوونیان دەکردەوە، کە "تەنانەت ئێمە نەشـــماندەزانی ئاخۆ چی لە گۆڕێدایە."[١٥٤] نە لە دەستپێخەرییەکان و نە بڕیاردانی پشتگیریی بۆ هەردوو قەوارە نـادەوڵەتییەکـان پرس بە وەزارەتی کـاروبـاری دەرەوە نەدەکرا. هەرچی پەیوەندی بە شـــیعەی لوبنانەوە هەبوو، ئەوە مەنســـور قەدەری باڵوێز بوو کۆنترۆڵی سیاســەتی تارانی لەبەرانبەر ســەدردا دەکرد. بڕیارە ســـەرەکییەکان لە لایەن ڕاپۆرتەکانی مەنســـور قەدەر بۆ ســـاواک دەدران نەوەک وەزارەتی کاروباری دەرەوە، ئینجا شـــا ئەو ڕاپۆرتانەی پەســـەند دەکرد. هەروەک مەنسور قەدەر مشتومڕی لەسەر کرد؛ "هەرگیز وەزارەتی کاروباری ئێران بە هێز نەبووە. ئەوان تێگەیشـــتنی هەمەلایەن و زانیاری وردیان لەسـەر پرسە هەرێمایەتییەکان نەبوو، ئاخر هەروەک خەلعەتبەریی وەزیری کاروباری دەرەوە قەناعەتی بە شـــا هێنابوو تا دان بە ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستین بنێ، بەڵام دواتر من شـام هێنا سـەر ئەو ڕایە کە بیرۆکەکەی بگۆڕێ."[١٥٥] بەهەمان شـــێوەش وەزارەتی کاروباری دەرەوە لە پرســی کورد دوورخرایەوە. بە پێچەوانەی ســاواکیشــەوە، کە هانی شــای دەدا پشـــتی کورد بگرێ، ئەوا وەزارەتی کاروباری دەرەوە بێئاگا بوو لە قووڵایی پشـتگیریی بۆ پێشـمەرگەی کورد. کورت و پوخت، بە شـێوەیەکی ســیســتماتیکیانە شــا و ســاواک وەزارەتی کاروباری دەرەوەیان لەبارەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە تاریکاییدا هێشتبووەوە.

---

[154] Parsi, Trita. Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S. (Yale University Press, 2007). p. 62.

[155] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

دامودەزگا دینییەکان

هەرچەندە شا دوای ئاژاوە و بگرەوبەردەی دا،١٩٦٤ چالاکییەکانی ئاخوندە شـــیعەکانی زێدە کۆتوبەند کردبوو، کەچی پەیوەندییەکانی ئێران لەگەڵ قەوارە نادەوڵەتییەکان تۆکمە دەبوو، بەتایبەتی لەگەڵ شـــیعەی لوبنان، کە ئەوان بە شـــێوەیەک لە شـــێوەکان بە ڕایەڵەی مەرجەعیەتی شـــیعە پابەند بوون. هۆکاری سـەرەکی ئەمەش بۆ ڕۆڵی حاشاهەڵنەگرانەی موسا سـەدر لەنێو کۆمەڵگەی شیعەدا دەگەڕایەوە. هەرچەندە ساواک کارایانە ئەو شتەی کۆنترۆڵ کردبوو، کەچی پەیوەندییەکانی نێوان مەرجەعیەتی شیعە و سەدر پارێزراو بوون. ئەم ڕایەڵەش وەک شیری دووتیغ بۆ سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەکاردابوو. ئەوان لە شـــەســـتەکاندا زەمینەیەکی لەباریان بۆ زیاترکردنی پشـــتگیریی بۆ شـــیعەی لوبنان بەگەڕخســـت. بە پاڵپشـــتی ئایەتوڵڵای گەورە ســـەید حوســێن بروجەردی لە قوم و پاشـــان ئایەتوڵڵا سەید موحسین ئەلحەکیم لە نەجەف، سەدر لە ئێران باری کرد و ڕووی کردە باشووری لوبنان، لەوێ ئەو بەتەنیا هەستێکی بە کۆمەڵبوونی ناســـنامەی بۆ شـــیعەکان دامەزراند، کە وەک قەڵایەک بە ڕووی تەوژمی سەرهەڵدەری پان عەرەبیزم هەڵشاخا.

بە سەرهەڵدانی ئیسلامیزم لەگەڵ ئاژاوەی ١٩٦٤دا، ئیدی ڕایەڵەی پەیوەندی لە نێوان ســـەدر و قوم لە لایەن ســـاواکەوە چاودێری کرا. پەیوەندییەکانی ســـەدر بە هەڵگەڕاوە ئێرانییەکان، بە شـــێوەیەکی ســـەرەکی لەگەڵ ئایەتوڵڵا خومەینی و ئیســـــلامییەکان، وای لێکرد ببێتە ســـــەرەکیترین کاراکتەری کێشـەدروسـتکەر بۆ سـەر ئاسـایشـی ئێران. تا دەهات سـاواک لە کۆمەکی داوای ئـایەتوڵاکـانی ئێران بۆ شـــیعەی لوبنـان نیگەران دەبوو. هەر بە ڕاسـتیش، ڕایەڵەی مەرجەعیەت لە ڕەوتی شـۆڕشـی ئیسـلامییدا بووبووە سەرچاوە و کوانووی جۆشدان. ڕایەڵەی بەرچاوی مەرجەعیەت لە ڕەوشی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا سەلمێنەری سروشتی جیاواز و ڕەهەندە کەلتوری-دینیەکە بوو، کە لە بەرانبەریدا "دەوڵەتەکە" توندوبەند و

لێبڕاو بوو، ئەمەش بە گەڕانەوە بۆ سروشتی بێلایەنی و سەروەری دەوڵەت، کە دەبووایە لەگەڵ "شیرازە ئاڵۆزەکە" هەڵبکات."[١٥٦]

جووڵەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران ئەوە نیشان دەدا، لەپاڵ شا، دامودەزگاکانی دیکەش ڕۆڵێکی چارەنووسسازانەیان لە شەقڵپێدانی پەیوەندییەکانی ئێران بە کوردی عێراق و شیعەی لوبناندا دا.

٤ ئەنجامی تیۆری

ڕژێمی ئێران بەر لە شۆڕشی ئیسلامی بە مەبەستی بەرزەفتکردنی هەڕەشە جیۆپۆلیتیک و جیۆکلتوریی ڕایەڵەیەکی ئاڵۆزی لەگەڵ کوردی عێراق و شیعەی لوبناندا ڕاچاندبوو. هەروەها ئێران بەسەر دەرفەتگەلی جیۆپۆلیتیکیشدا بازی دابوو. وێڕای ڕۆڵی یەکلاکەرەوانەی شا لە داڕشتنی فۆرمی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا، دامودەزگای دیکەش نەخاسمە ساواک لە دامەزراندنی ئەو پەیوەندییانە بەرپرسیار بوون (بڕوانە هێڵکاری ٢-١). هەروەها هێڵکاری ٢-١ ئەوە نیشان دەدا، کە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران، هەڕەشەکان، دەرفەتەکان، دەزگاکان و سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران سیاسەتێکی یەکتربڕی، کارلێکەربوو لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و هەرێمی و ناوەخۆ. وێڕای سەرقاڵی شا بە هەر سێ ئاستەکە، کەچی بە قورسی بە سیاسەتەکەی نێوانیان: بە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانەوە خەریکبوو.

156 Mesbahi, Mohiaddin, Free and Confined: Iran and the International System. (Spring 2011). Iranian Review of Foreign Affairs, 5 (2): 9–34.

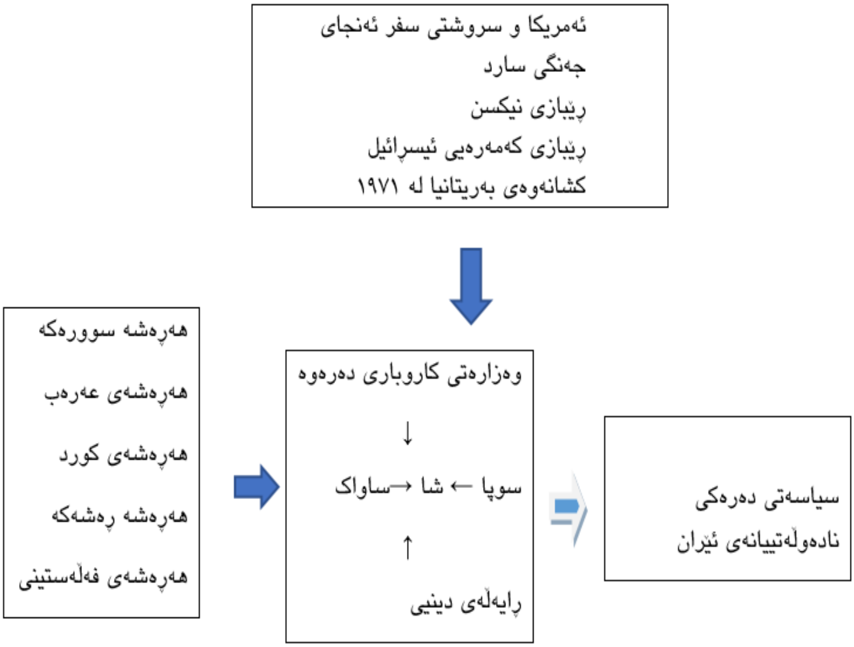
ئەمریکا و سروشتی سفر ئەنجای
جەنگی سارد
ڕێبازی نیکسن
ڕێبازی کەمەرەیی ئیسرائیل
کشانەوەی بەریتانیا لە ١٩٧١
هەڕەشە سوورەکە
هەڕەشەی عەرەب
هەڕەشەی کورد
هەڕەشە ڕەشەکە
هەڕەشەی فەلەستینی
وەزارەتی کاروباری دەرەوە
سوپا ← شا ←ساواک
ڕایەڵەی دینیی
سیاسەتی دەرەکی
نادەوڵەتییانەی ئێران

بیبیلۆگرافی
کۆبەرهەمی ئەرشیف ئێران

Markaz-e Amouzesh va Pajooheshhay-e Beynolmelali-e Vezarat-e Omour-e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs] Markaz-e Asnad-Enghelab-e Eslami [Islamic Revolution Document Center]
Sazman-e asnad va Ketabkhane Melli-e Jomouhori Eslami [National Library and Archives of Islamic Republic of Iran]

بەلگەنامەی بڵاوکراوەی حکومەت

Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Aval, Markaz-e Barrasi-e Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol I, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Dovom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol II, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Sevom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol III, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Hezb-e Democrat-e Kurdestan-e Araq be Ravayet-e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party According to SAVAK]
Ravabet-e Iran va Araq be Ravayat-e SAVAK [Iran-Iraq Relations According to SAVAK]

ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

US National Archives and Records Administration (NARAI), College
Park,
Maryland
Central Intelligence Agency Records Search Tool (Crest)
General Records of the Department of State, Record Group 59 (RG59)
Central Foreign Policy Files (CFP), 1967–69
Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–76, Access to Archival
Databases
(AAD). Available at: http://aad.archives.gov/aad/
Records Relating to Iran, 1965–1975, LOT 77D400
Library of Congress
Papers of Archibald B. Roosevelt, Jr.
Richard M. Nixon Presidential Library (RMNL), Yorba Linda, California.
Available at: https://www.nixonlibrary.gov/
Gerald R. Ford Presidential Library (GRFL), Ann Arbor, Michigan.
Available at:
https://www.fordlibrarymuseum.gov/collections-digital.aspx

تۆمارنامەی کۆنگرێس

Foreign Relations of the United States (FRUS) (Washington, DC: US
Government
Printing Office)
1946
VII: The Near East and Africa (1969)
1949
VI: The Near East, South Asia, and Africa (1977)

1952–1954
X: Iran, 1952–1954
1958–1960
XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula (1992)
1961–1963
XVII: Near East, 1961–1962 (1994)
XVIII: Near East, 1962–1963 (1995)
1964–1968

XXI: Near East Region; Arabian Peninsula (2000)
XXII: Iran (1999)
1969–1976
I: Foundations of Foreign Policy, 1969–1972 (2003)
XI: South Asia Crisis, 1971 (2005)
XXIV: Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969–1972
XXVII: Iran; Iraq, 1973–1976 (2012)
XXXVIII: Foundations of Foreign Policy, 1973–1976 (2012)
E-3: Documents on Global Issues, 1973–1976 (2000)
E-4: Documents on Iran and Iraq, 1969–1972 (2006)
Public Papers of the Presidents: Dwight D. Eisenhower, 1953.
Washington, DC:
US Government Printing Office, 1960.
Public Papers of the Presidents: Gerald R. Ford, 1976–77, Book III.
Washington,
DC: US Government Printing Office, 1979.
Online Document Collecti

بەلگەنامە کۆکراوەکانی بە ئۆن لاین

Cold War International History Project (CWIHP), Woodrow Wilson
International
Center for Scholars, Washington, DC.
“New Evidence on the Iran Crisis 1945–46: From the Baku Archives,”
Cold War
International History Project Bulletin 12/13 (2001):309–314. Available at:
http://www.wilsoncenter.org/publication/bulletin-no-1213-fallwinter-2001
Yegorova, Natalia I., The “Iran Crisis” of 1945–46: A View from the
Russian
Archives, Working Paper 15. Washington, DC: CWIHP, 1996. Available
at:
http://www.wilsoncenter.org/publication/the-iran-crisis-1945-46-view-
therussian-archives
National Security Archive, George Washington University (NSA-GWU),
Washington, DC

Digital National Security Archive (DNSA). Available: http://nsarchive.
chadwyck.com/
Electronic Briefing Book (EBB) 265. Available at: http://www2.gwu.
edu/~nsarchiv/NSAEBB265/
A. REISINEZHAD
57
Henry Kissinger Telephone Transcript (State-Kissinger), U.S.
Department of State
Electronic Reading Room. Available at: http://foia.state.gov/Search/
Collections.aspx

ڕوسیا

Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Archive of Political Parties and Social Movements of the Azerbaijan Republic.

دیدارە بڵاوکراوەکان

Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC)
General Mansur Qadar
Harvard Iranian Oral History Project (HIOHP)
Colonel Isa Pejman

کتێبەکان

Abdulghani, Jasim M, Iraq and Iran: The Years of Crisis (The Johns
Hopkins
University Press, October 1, 1984).
Afkhami, Ghoma Reza, The Life and Times of the Shah (Berkeley, CA,
2009).
Alam, Assadollah, Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az
Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I:
1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993).
Alam, Assadollah, Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az
Alinaqi

Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995).
Alam, Assadollah, Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973
(Bethesda, MD: Iranbook, 1995).
Alam, Assadollah, Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974
(Bethesda, MD: Iranbook, 2000).
Alvandi, Roham, Nixon, Kissinger, and the Shah: The United States and Iran in the
Cold War (Oxford, UK: Oxford University Press, 2014).
Barnett, Michael N., Dialogues in Arab Politics (Columbia University Press,
October 15, 1998).
Buzan, Barry, Ole Wæver and Jaap deWilde, Security: A New Framework for
Analysis (Boulder: Lynne Rienner, 1998).
DRIVING FORCES
58
Fardoust, Hossein, Khaterat-e Arteshbod-e Baznesheshteh Hossein Fardoust: Zohour
va Soqout-e Saltanat-e Pahlavi [The Memoirs of Retired General Hossein
Fardoust: The Rise and Fall of Pahlavi Dynasty] (Moasese-e Etelaat va Pajouhesh-ha-ye Siasi, 1990).
Hahn, Peter, Missions Accomplished? The United States and Iraq Since World War I
(Oxford University Press, 2011).
Jahanshahloo, Nosratollah, We and the Foreign: Political Memoirs of Dr Nosratollah

Jahanshahloo (Samarghand Publicatio, 1385).
Kissinger, Henry, The White House Years (Boston, MA: Little Brown & Co, 1979).
Laclau, Ernesto, New Reflections on the Revolution of Our Time (Cambridge:
Cambridge University Press, 1990).
Laclau, Ernesto, The Making of Political Identities (Cambridge: Cambridge
University Press, 1993).
Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe, Hegemony and Socialist Strategy: Towards a
Radical Democratic Politics (Verso, 1985).
Melucci, Alberto, Challenging Codes: Collective Action in the Information Age
(Cambridge University Press, 1996).
Mesbahi, Mohiaddin, Free and Confined: Iran and the International System.
(Spring 2011). Iranian Review of Foreign Affairs, 5 (2): 9–34.
O'balance, Edgar, The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd.,
1973).
Ostrovsky, Victor. By Way of Deception: The Making of a Mossad Officer. (Toronto:
Staddart, 1990).
Pahlavi, Mohammad-Reza Shah, The Shah's Story, Published by Michael Joseph
(London, September 29, 1980).
Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.
(Yale University Press, 2007).
Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After
Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran,

October 2011a).
Qaneifard, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A
Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011b).
Rajaiee, Farhang, The Iran-Iraq War: The Politics of Aggression, University Press of
Florida (April 20, 1993).
Ramazani, Rouhollah, Iran's Foreign Policy 1941–1973 (Charlottesville: University
Press of Virginia, 1975).
Ruhani, Hamid, Nehzat-e Imam-e Khomeini [Imam Khomeini's Movement], Vol.
II (Tehran, 1979).
Sayyid, Bobby S., A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of
Islamism (Zed Books; Revised edition, February 7, 2004).
A. REISINEZHAD
59
Sobhani, Sohrab, The Pragmatic Entente: Israeli-Iranian Relations, 1948–1988
(New York: Praeger, 1989).
Tafreshian, Aboulhasan, Qiam-e Afsaran-e Khorasan [The Revolt of Khorasan
Officers] (Atlas, Tehran, 1988).
Tripp, Charles, A History of Iraq (Cambridge University Press, 2010).
Torfing, Jacob, Poststructuralist Discourse Theory: Foucault, Laclau, Mouffe, and
Zizek (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

بەندی ٣

سەرهەڵدان: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بەر لە ١٩٥٨

بە شـێوەیەکی سـەرەکی سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەژێر قەڵەمڕەویێتی شـادا لە پەیوەندییە مێژووییەکانی ئێران لەگەڵ کوردی عێراق و شـیعەی لوبناندا شـەقڵی خۆی وەرگرت. بەرفرەوانبوون و سـروشـتی پەیوەندییەکانی ئێرانی پەهلەوی لەگەڵ ئەو دوو کاراکتەرە نادەوڵەتییانە، بە پلەیەک لە پلەکان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پەیوەندییە پێشـوەختانەی لەگەڵ بنەماڵەی پاشـایەتیی ئێران و کۆمەڵگەکە هەیانبوو. وەک پرسـێکی ڕەگەزی و کەلتوری خەڵکی ئێران، ئەوا کورد بەتـایبەتیش کوردی عێراق خۆی بەشـێک بووە لە خاکی ئێران. ئێران وەک وڵاتێکی سـەرەکیی شـیعە لە هەرێمەکەدا، هەر لە بەرایی سـەدەی شـانزەهەمەوە پەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵگە شـیعەکان گرێداوە. بەر لە کۆتایی پەنجاکانیش، ئەم پەیوەندییانە بە شـێوەیەکی هەرە زۆر کەلتوری و دینی بووە. ئەوە تەنیـا دوای کودەتاکەی ١٩٥٨دا بوو، کە ڕژێمی ئێران شـەقڵی سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی خۆی بە ڕووی کوردی عێراق و شیعەی لوبناندا وەرگرت.

١- سەرهەڵدان: کوردی عێراق

ئیحسـان نوری پـاشـا لە بـایۆگرافییەکەی وەهـای نووسـیوە: "***جەنگاوەرانی کورد بە چەشـنی ڕۆسـتەم و ئەسـفەندیار [ناودارترین پاڵەوانەی ئەفسـانەیی میتۆلۆژی ئێرانی و شـانامەن] بە خوێنی ئێرانیانەیان بۆ پاراسـتنی ناسـنامەی ئاریایەتی ڕەگەزی-کەلتوری خۆیان دژی عوسمانییەکان وەستاونەتەوە.***"[١٥٧]

شـێخ مەحمودیش لە نـامەیەکیدا بۆ ڕەزاشـای پەهلەوی وەهـای نوسـیبوو: "***ئێمە، هەروەک باوک و باپیرانمان ئامادەین بەرگری لە نەتەوە و دەوڵەتی ئێرانی دێرین بکەین، هەربۆیە هیوامـان وایە لە***

[157] Bayat, Kaveh, Vaghayeh–e Ararat: Khaterat–e Ehsan Nuri Pasha (Ararat Events: Ihsan Nuri Pasha's Memories). (Tehran, 1999).

لایەن شـاهەنشـاوە پشـتگیرییمان بکرێ. ئێمە لە مێژوودا بەشـێکی دانەبڕاوبووین لە ئێران."[١٥٨]

میدیییەکانی ئێران

کورد، نەوەی میـدییە ئێرانییەکـانی دێرین (٦٧٨-٥٤٩ بەر لە زایین)، نیشـتەجێی لە مێژیینەی چیاکانی زاگرۆسـن لە بەریەککەیشـتنی دەشـتی میزۆپۆتامیا و بانەکانی ئێران و ئەناتۆلیا. کورد لە لایەن مێژوونووسـە کلاسـیکەکان وەک زینەفۆن وەک "کاردۆخی Karduchoi" یان "گورتی Gurti"، کورد گرووپێکی ئەتنی هینـدۆ-ئەرووپی نـاوازەن. بە گوێرەی نەریتیش بێ کوردسـتان هەرگیز سـتاتوتێکی دابڕاوی نەبووە، بەڵکو لەبری ئەوە بۆ ماوەی هەزاران سـاڵ بەشـێک بووە لە ئیمپراتۆریەتی ئێرانی. بەر لە داگیرکردنی عەرەبی موسوڵمان بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین، ئوستانێکی ئێرانی ئیمپراتۆریەتی ئەخمینی، پارسـی و سـاسـانی بووە. کوردسـتان لە دوای هەرەسـهێنانی خەلافەتی عەباسیدا بووەتە بەشێک لە میرنشینە ئێرانییەکان و میرنشینی بچکۆلەی ئێرانی-تورکی، ئەمەش تا ئەو کاتەی شا ئیسماعیلی یەکەم (قەڵەمڕەویتی لە ١٥٠١-١٥٢٤)ی دامەزرێنەری بنەماڵەی پاشـایەتی سـەفەوی، ئەو کەسـەی لە بەرایی سـەدەی شـانزەهەمدا و لەژێر هەڵمەتی سـەربازیی- سیاسیانەی خۆیدا ئێرانی لەبن دەستی ڕکابەرەکانی دەرهێنا. بەدوای ئەودا کـاتێک عوسـمـانییەکـان لە جەنگی چاڵدێران (٢٤ی ئابی ١٥١٤)دا بەسـەر سـەفەوییەکاندا سـەرکەوتن، ئیدی ئێران، کوردسـتان واتە بەشە ڕۆژئاواییەکەی دۆڕاند، کە هەنووکە بە کوردستانی تورکیا و سوریا دەناسـرێ، هەروەهـا کوردی عێراقیش بوونە داشـی دامەی جەنگە کاولکارییەکانی ئێران—تورکیا. ئینجا کوردی ئێران بەنۆرە و ناوبەناو لە لایەن فارس و تورکەکان حوکمڕانییان دەکرا تا پەیماننامەی زەهاو لە ١٦٥٩، کە ئەوکات جڵەوی حوکمڕانییەکە درایە دەسـت عوسـمانییەکان.

[158] Tehran, The Center of Court and Prime Ministry Documents, No. 17353.

وێڕای ئەو ماوە کورتەی شـا عەباسـی گەورە (١٥٨٨-١٦٢٩) و نادرشـای گەورە (١٧٣٦-١٧٤٧) کوردستانی عێراقیان داگیرکرد، ئەو ناوچەیە هەرگیز نەکەوتە بەردەستی ئێرانییەکان. ناوچەکە لە لایەن سێ میرنشینی بابان و بادینان و سـۆران حوکمڕانی دەکرا، عوسـمانییەکانیش تا جەنگی یەکەمی جیهانی زاڵ بوون. لە میانەی جەنگی یەکەمیشـدا، هۆزەکانی کورد ڕەگەڵ سـوپای عوسـمانی کەوتن.[١٥٩] لەگەڵ شـکانی ئیمپراتۆریەتی عوسـمانیش لە ١٩١٨دا، نەخشـەی ڕۆژهەڵاتی ناوین داڕێژرایەوە. هەرچەندە داڕێژەرانی دابەشـکردنی ئیمپراتۆریەتی عوسـمانی لە ڕێی ڕێککەوتننامەی نهێنی سـایکس-پیکۆوە لە ئایاری ١٩١٦دا بناغەی دابەشـکردنەکەیان داڕشـت، لێ پەیماننامەی سـیڤەر لە ئابی ١٩٢٠دا بە شـێوەیەکی کاتی دەرفەتی بۆ دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ هێشتەوە. وێڕای پشتگیریی وردرۆ وڵسن بۆ کورد، کەچی شەڕی سەربەخۆیی تورکیا (١٩١٩-١٩٢٣)، ئینجا پەیماننامەی لۆزان لە تەممووزی ١٩٢٣دا خەونی کوردیان لەباربرد و خاکەکەشیان بووە بەشێک لە عێراق و تورکیا و سوریای نوێ. هەروەک مستەفا کەمال پاشای سـەرکردەی کۆماری تورکیا، کە دواتر بە ئەتاتورک ناوی دەرکرد، وای دەربڕی گوایە "ئەو دەوڵەتەی کە تازە دروست بووە دەوڵەتێکی تورکییە".[١٦٠] هەروەها سـەرکردە و خەڵکی تورک کوردیان بە "تورکە چیاییەکان" ناودێر کرد و زمانی کوردیشیان لە نزیکەی سەرتاسەری وڵاتەکە قەدەغە کرد. بە نامرادبوونیش لە کەمتەرخەمی پشتیوانیی هێزی دەرەکی و چەوساندنەوەی

---

[١٥٩] چەندین ڕاپۆرتی سـەرەکی لەبارەی ئەوەوە هەن کە هۆزی کوردیش لەژێر فەرماندەیی تورک بەشـدارییان لە جینۆسـایدی ئەرمەن لە بەشـی ڕۆژهەڵات و باکووری سـوریادا کردووە. نووسـەر. (هەڵبەتە ئەمـانە وەک هێزێکی دەسـەلاتـداریی کورد ئەم کارەیـان نەکردووە، بەڵکو وەک میلیشـاییەکی دەوڵەتی عوسـمانی، لە مێژووشـدا میلیشـیای بە ڕەچەڵەک کورد (جاش) دژی نەتەوەکەی خۆشیان وەستاونەتەوە، کەچی لە ڕاپۆتەکاندا ئەم ڕەچەڵەکبوونەیان بووەتە تۆقی نەفرەت بۆ نەتەوەکەیان. وەرگێڕ)

[160] Chaliand, Gerard, A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan. (Interlink Pub Group Inc., 1993). p. 48.

درندانەی بەردەوامی سیاسەتەکانی تورک،[١٦١] ئەوەبوو کوردیش ناسەرکەوتووانە لە شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران (١٩٢٥) و شۆڕشی ئارارات (١٩٢٧-١٩٣٠) بەرەنگاری دەسەڵاتی تورک بوونەوە.[١٦٢] دوابەدوای سەرهەڵدانی سیستمی دەوڵەتە نوێیەکان لە هەرێمەکەدا، کورد بەبێ دەوڵەتی خۆیی لە دواوە بەجێما. لەگەڵ ئەوەشدا، هێشتا خەونی کوردستانێکی سەربەخۆ بناغەی جیۆکەلتوری جووڵانەوە ڕزگاریخوازەکان بوون.

بە شێوەیەکی مێژوویی بێ، پرسی کورد لە ئێران کەمتر چارەنووسساز بووە لەوەی لە عێراق و تورکیادا، ئاخر لە هەردوو وڵاتەکەی دیکەدا بۆ چەندین دەیە حاشایی لە بوونی کورد دەکرا. لە ڕووی کەلتوری و زمانییەوە کورد پەیوەندی بە خەڵکی ئێرانەوە هەیە، کورد هەرگیز لە تاران ڕووبەڕووی ئەو درندایەتی و پاکتاوی نەژادی نەبوونەتەوە وەک لە ئەنقەرە و بەغدا و دیمەشق تووشی هاتن. لەسەرووی هەمووشیانەوە، سێیەکی کوردی ئێران شیعەی موسڵمانن. بە پێچەوانەشەوە دەوڵەتی عێراق بە چەشنی تورکیا پتر ڕووبەڕووی جیابوونەوەی کورد بووەتەوە. ناسنامەی نیشتمانیی عێراق هەر لە دروستبوونییەوە، کە بەهۆی پێکهێنانی لە هەرسێ ویلایەتی عوسمانی، بەغدا و بەسرا و موسڵ و لە هەرسێ گرووپە ڕەگەزی-دینیی شیعە و سوننە و کورد پێکهاتووە، بە ناڕوونی هاتووە. سەرباری دیارنەمانی ناسنامەی نیشتمانیی عێراقی و لەیەک نزیکی مێژوویی فارس-کورد، کە دواتر شایەکانی قاجار و ڕەزاشا پەهلەوی زۆر دوورکەوتنەوە لەوەی پشتی شۆڕشەکانی کورد لە کوردستانی عێراقدا بگرن. شۆڕەشە سەرەکییەکەشیان هی شێخ مەحموود بەرزنجی بوو لە

---

[١٦١] سەروبەندی ٧٠٠،٠٠٠ کورد لەسەر ماڵ وحاڵی خۆیان لەژێر فشاری سوپای تورکیا ڕاگوێزران و وەهاش بڕوا دەکرێ لەنێویشیاندا ٤٠٠،٠٠٠یان لێ مردبن.

[١٦٢] کەسی دیاری شۆڕشی ئارارات ئیحسان نوری بوو، کە سوپاسالاری سوپای نیشمانیی کوردی بوو، ئەو لە تاراوگە لە ١٩٧٦دا لە تاران کۆچی دوایی کرد.

نێوان سالانی ١٩١٩ و ١٩٢٢دا. لە هەڕەتی شۆڕشەکەشدا، شێخ مەحموود بۆ پشتگیریی هانای بۆ تاران برد، دڵسۆزی خۆی بۆ ئێران دەربڕی. لە نامەیەکدا بۆ ڕەزاشای پەهلەوی وەهای نووسی بوو: "**ئامادەم پارێزگاری لە ئاسایشی وڵاتی باوک و باپیران لە وڵاتی ئێران بکەم.**"[١٦٣] لەگەڵ ئەوەشدا، کورتهێنی دەوڵەتێکی بەهێز لە ئێران، ئاینزای سوننەی هۆزەکانی کوردی عێراق و ترس لە سەرهەڵدانی جیابوونەوەی کورد وای لەئێران کرد پشتی ڕاپەڕینەکەیان نەگرێ. لە بەرانبەریشدا، سەرکردە ئێرانییەکان ڕەگەڵ ڕابەرانی عێراقی و تورکی کەوتن تا لە تەمموزی ١٩٣٧دا پەیماننامەی سەعدئاباد مۆر بکەن، بۆ ئەوەی کردەیەکی سەربازیی هاوبەش لە دژی هەر ئەگەرێکی ڕاپەڕینی کوردیدا بخەنە سەرپێ.

خۆجیاکردنەوەی کورد هەڕەشەیەکی دەستبەجێی بوو بۆ سەر ئێران. لە کۆتایی ئابی ١٩٤١دا، ئێران بە شێوەیەکی کاتی لە لایەن هاوپەیمانان داگیرکرا. هەرچەندە ئێران جاڕی بێلایەنی خۆی لە دووەمین جەنگی جیهانیدا دا، کەچی بە شێوەیەکی کاتی لە ئابی ١٩٤١دا لە لایەن هاوپەیمانان داگیرکرا و ئەوسا ئەوەش وەک "پرسی سەرکەوتن" ڕاگەیەنرا. هەرچەندە سوپای ڕوسیش لە ناوچە داگیرکراوەکەی کاتی جەنگ لە باکووری ڕۆژئاوای ئێران نەکشایەوە، بەڵکو لەبری ئەوەدا، هەوڵیدا ئەوێ بە یەکێتیی سۆڤیەتەوە بلکێنێ، ئەمەش لە ڕێی دامەزراندنی کۆمارە تەمەن کورتخایەنەکانی ئازربایجان و مهاباد بوو لە ناوەڕاستی کانوونی یەکەمی ١٩٤٥دا. قازی محەمەدی سەرۆکی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و پاشان ڕابەری حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران وەک سەرۆکی کۆمارەکە دەستنیشان کرا. بە ڕێکخستنی ئەفسەرە ڕووسەکان کورد پشتگیری لە

163 Documents of Political Studies and Researches Organization [Asnad-e Motaleat va Pajouheshhay-e Siasi], S. 1307, p. 2, p. 28.

کۆماره تازه سەرهەڵداوەکە کرد.[١٦٤] لەگەڵ ئەوەشدا کۆمارەکە لە ١٧ی دیسامبەری ١٩٤٦ و دوای کشانەوەی هێزە چەکدارەکانی ڕووسیا لە ئێران ڕووخا و قازیش لە ٣١ی ئازاری ١٩٤٧دا لە دار درا.[١٦٥]

مەلای سوور و پارتی دیموکراتی کوردستان

پەیوەندییەکانی ئێران بە کوردی عێراق بە قورسی بە مەلا مستەفا بارزانییەوە کاریگەر بوون. بە ماوەیەکی درێژ بەر لە شۆڕشی کورد (١٩٦١-١٩٧٥)، مەلا مستەفا بووبووە سەرکردەیەکی دیاری کوردی عێراق، ئەویش ئەوکاتەی لە ١٩١٩ و سییەکان دژی ئینگلیز جەنگاوە، ئینجا لە چلەکانیش دژی پاشایەتی عێراقی بووەتەوە. لەو نێوەشدا پارتی ڕزگاریی کوردی لە سەرەتای ١٩٤٦دا دامەزراند.[١٦٦] بارزانی لە ئێوارەی[١٦٧] بەر لە دامەزراندنی کۆماری مهاباد بە خۆی شوێنکەوتوەکانی لە ٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٥دا لە سنوور پەڕینەوە، ئینجا لەژێر فشاری سۆڤیەتدا بە وەزیری بەرگری و فەرماندەی هێزی کۆمار دانرا. هەرچەندە پەیوەندی نێوان بارزانی و قازی محەمەد هەر زوو گرژ بوو، ئاخر قازی بڕوای بە بیرۆکەی "یەک حزبی" هەبوو، هەروەها ڕەخنەی سەبارەت بە زێدەماف و هەڵاوێردنی بارزانییەکان لە مەلا هەبوو.[١٦٨] دوای لەبارچوونی کۆماری

---

[١٦٤] کۆماری مهاباد لەسەر خاکێکی ڕووبەر بچووک پێکهات، کە مهاباد و شارە نزیکەکانی پیرانشار و شنۆ (نەغەدە)ی لەخۆگرتبوو.

[١٦٥] قازی لە لایەن پلەدارەکانی نێو سوپای ئێرانی لە دار درا، بەتایبەتیش لە لایەن لیوا حاجی عەلی ڕەزمارا. پێدەچوو شا دژی لەسێدارەدانی قازی محەمەد بووبێ. دواتر شا لە ڕووی داراییەوە پشتی ماڵباتەکەی قازی گرت و کوڕەکەی محەمەد قازی و سەیفی قازی ڕەوانەی ئەوروپا کردن.

[١٦٦] ڕزگاریی نەیاری سەرەکی پارتی هیوای کوردی بوو، کە لەلایەن نامیق سالم جاف لە ١٩٤٠دا دامەزرا. (نازانم مەبەست لێرە چییە، پێویستی بە ڕوونکردنەوە هەیە شەفیق)

[١٦٧] ئەم دەستەواژەیەم لەبری On the eve بەکارهێناوە، مەبەست واتای دەقاودەقی وشەکە نییە، بەڵکو ماوەی بەر لە ڕووداوەکە یان بۆنەکەیە. وەرگێڕ.

[168] McDowall, David. A Modern History of the Kurds. (London: I.B. Tauris, 2007 ed.). p. 242.

مهاباد لە کانوونی یەکەمی ١٩٤٦دا، بارزانی پێشمەرگەوی هەر ٥٠٠ شوێنکەوتووەکەی شەڕە هەڵاتووە ٥٠ ڕۆژییەکەی لەگەڵ سوپای ئێراندا کرد تا لە کۆتاییدا بەرەو کۆماری ئەرمینیای یەکێتیی سۆڤیەت و پاشان ئازربایجان هەڵات. بە پشتیوانی میر جەعفەر باقرۆڤی سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی ئازربایجان، بارزانی لە ١٩ی کانوونی دووەمی ١٩٤٨دا لە باکۆ کۆنفرانسێکی بۆ یەکخستنی کوردی عێراق و ئێران بەست، هێشتا هەرەشەی کورد هەر زیندوو بوو.

مەلا مستەفا سەرکردەیەکی ئازا بوو کە چەکدارەکانی دەیانپەرست. بەگوێرەی قسەی ئەبولحەسەن تەفریشیان بێ:[١٦٩]

> مەلا پیاوێکی ئاوەزمەند بوو، هەرچەندە نەشیخوێندبوو. ئەو زمانەکانی فارسی و عەرەبی بە باشی دەزانی هەروەها تورکیش... ئەو پێیگوتم: "من نە پیشاوەریم[سەرکردەی کۆماری دیموکراتیکی ئازربایجانی دەستکردی سۆڤیەتی (١٩٤٥-١٩٤٦)، هەروەها نە پەناهیانیشم [وەزیری جەنگی کۆمارە ئازربایجانەکەی دەستکردی سۆڤیەت ١٩٤٥-١٩٤٦] کە لە سەردەمی ئاشتیدا سەرۆکی سوپا بوو، بەڵام لەگەڵ هەڵگیرسانی شەڕ بەرەو باکۆ هەڵات [ئەمەش دوای کشانەوەی سۆڤیەت لە باکووری ڕۆژئاوای ئێران]. ***من تەنیا تفەنگەکەم هەیە، من نۆکەری هیچ هێزێک نیم، نە ئەمریکییەکان و نە ڕووس و نە بریتانییەکان. من تەنیا خزمەتکاری بارزانییەکانم.***" [١٧٠]

---

[١٦٩] تەفریشیان ئەفسەرێکی لایەنگری حزبی تودە بوو کە چووبووە ڕیزی شۆڕشی "ئەفسەرانی خوڕاسان (تییەممووزی ١٩٤٥) لە بیابانی تورکمانی باکووری ڕۆژهەڵاتی ئێران. هەروەها ئەو سەرۆکی هێزی تۆپخانەی کۆماری ئازربایجانی دەستکردی سۆڤیەت بوو لە ١٩٤٥-٤٦.

[170] Tafreshian, Aboulhasan, Qiam-e Afsaran-e Khorasan (The Revolt of Khorasan Officers). (Atlas, Tehran, 1988) p. 112–5.

لەگەڵ ئەوەی بەتاراوگەبوونی بارزانی بزووتنەوەی کوردی لە عێراق لاواز کرد، لێ پارتی دیموکراتی کوردی تازەدامەزراو تا ڕاددەیەک بۆشاییەکەی پڕکردەوە. پارتی دیموکراتی کورد لە بەغدا و لە ١٦ی ئابی ١٩٤٦دا و بە پلانی مەلا مستەفا وەک پارتێکی سەربەخۆ لەوەی قازی محەمەد و کۆماری مهاباد دامەزرا. پارتەکە لە ئەندامە پێشووکانی هەردوو حیزبی ڕزگاری و هیواوە پێکهات. لە میانەی یەکەمین کۆبوونەوەی خۆیدا، هەمزە عەبدوڵڵا وەک سکرتێری گشتی دەستنیشان کرا، مەلا مستەفاش سەرۆک (لە تاراوگە)، شێخ لەتیف و کاکەزیادیش جێگرانی سەرۆک. لەگەڵ ئەوەشدا بیچمە سەرەکییەکەی پارتی دیموکراتی کوردستان هەر ئیبراهیم ئەحمەد بوو. ئیبراهیم ئەحمەد ڕۆشنبیرێکی "دەستڕۆیشتوو"[١٧١] بوو، ئەو نووسەر/داڕێژەری سەرەکی ڕۆژنامەکانی ڕزگاری و خەباتی پارتی دیموکراتی کورد بوو. لە دووەمین کۆنگرەی حیزب لە هاوینی ١٩٥١دا، ئیبراهیم ئەحمەد بە سکرتێری گشتی هەڵبژێردرا. ئەو لە کۆنگرەی سێیەمدا لە کانوونی دووەمی ١٩٥٥دا ناوی پارتەکەی لە پارتی دیموکراتی کورد بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان گۆڕی. لە ئێوارەی گۆڕانی خوێناوی ڕژێم لە بەغدا، کورد خاوەن ڕێکخراویکی بەهێزی جۆشدراو بوون تا بگەنە ئامانجە مجێزبەزرە درێژخایەنەکەی خۆیان لە سەربەخۆیی.[١٧٢]

[171] SAVAK Documents, No. 313/29188, 5 May 1963.

[١٧٢] نووسەر ئەو زانیارییانەی لە بەڵگەنامەکانی ساواک و کتێبی نووسەرە بیانییەکانەوە وەرگرتووە، ڕەنگبێ دەقاودەق نەبن، لەم بارەیەوە نووسەرانی خۆمان چ لە یادەوەری و چ لە گێڕانەوە و نووسینی مێژوودا ڕاستییەکانیان باشتر ڕوونکردوونەتەوە. وەرگێڕ.

٢- سەرهەڵدان: شیعەی لوبنان

شا تەهماسبی سەفەوی بە شێخ موحەقەق کەرکی گوتبوو: ***تۆ پاشای ڕاستەقینەیت و منیش یەکێک لە ئاژانەکانتم.***"[١٧٣]

جەبەل عاملیی شیعە

شیعەی لوبنان وەک یەکێک لە کۆنترین کۆمەڵگە شیعە کۆنینەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا،[١٧٤] خەڵکێکی پەڕاوێزخراو بوون و زۆرینەشیان لە دۆڵی بیقاع و جەبەل عامر، ئەو ناوچە شاخاوییەی باشووری لوبنان نیشتەجێبوون، کە شارەکانی وەک نەبەتیە، مەرج عیون و بنت جەبەل نەبەتیە و بنت جەبەلن. ئەوان بە توندی لە لایەن عوسمانییەکان چەوسێندرابوونەوە، هەروەها بۆ ماوەیەکیش لە لایەن میسرییەکانەوە، بۆ ماوەی زیاتر لە چوار سەدە شیعەکان ناچارکرابوون لەسەر کەناراوەکانی دەریای سپیی ناوەڕاست باربکەن و لە ناوچە دوورەدەستەکانی چیادا نیشتەجێ ببن. سوڵتان و خدێوی و عولەما سوننەکان، شیعەی موسڵمانیان بە "لادەر" لە ڕێگای سوننەی موسڵمان دانابوو و بەشێوەیەکی دڕندانەش خستبوویانە بن تیغی شمشێری خۆیان. بەدەر لە لایەنی گێڕانەوەیان بۆ ئیسلام، ئەوا سوننەکان بەتایبەتیش تورک، گومانیان لە شیعە ئەوە بوو گوایە "ئەسپی تەڕوادەی ئێرانن."[١٧٥] چەوساندنەوەی شیعە لە لوبنان هاوسەرگیریەکی سیاسەت و دین بوو.

---

[173] Qaffari Qazvini, Qazi Ahmad, Tarikh-e Jahan-Ara. (Hafez press, 1343). p. 285.

[١٧٤] کۆنترین کۆمەڵگەی شیعە لە جیهانی ئیسلامییدا کۆمەڵگەی شیعەی حیجازن.

[175] Norton, Augustus R. Hezbollah: A Short History. (Princeton University Press, 2007). p. 13.

هەر لە بەرایی سەرهەڵدانەکەوە، ڕاچەنینی سیاسیی شیعە بە ئێرانەوە کارانگاز بووە. وێڕای بنەماڵە شیعە ئێرانییەکان، وەک بنەماڵەی بوەیهی کە ڕەچەڵەکیان بۆ دیلمییت (٩٣٤-١٠٥٥ زایینی) دەگەڕێتەوە، هەروەها شیعە زەیدیی عەلەوییەکان (٨٦٤-٩٢٨ی زایینی)،[١٧٦]کەچی شیعەگەرایی تا هاتنی شا ئیسماعیلی یەکەم بەسەر ئێراندا زاڵ نەبوو. شیعەگەرایەتی بە ڕابەرایەتی سەفەوییەکان ناسنامەی نیشتمانی جیاوازیان بە ئێران بەخشی، ئیدی ئێرانییەکانیان لە عەرەب و تورک جیاکردەوە، کە سوڵتانە عوسمانییەکان ڕابەراتییان دەکردن، ئەوانەی دوای ئەوەی میسریان لە ١٥١٧دا داگیرکرد بانگی خەلافەتیان هەڵدا. جێگەی سەرنجە، شیعەی لوبنان لەم پێواژۆیەدا ڕۆڵێکی قووڵیان هەبووە. ئاخر پاشاکانی سەفەوی خەریکی ئەوە بوون بە داری زۆر و بە هێنانەڕا ئێران بکەنە شیعە. شا ئیسماعیل لە کورتهێنانی دامەزراندنی فیقهی شیعە لە ئێراندا، داوای لە ئاخوندە شیعەکانی جەبەل عاملی لوبنان و بەحرەین و ئەلئەحساء (ڕۆژهەلاتی عەرەبستانی سعودیە) کرد تا بەرەو ئێران کۆچ بکەن.[١٧٧] ئەوسا سەرۆکی مەلاکانیشیان شێخ موحەقیق کەرکی بوو، کە بە موحەقیق سانی ناسراوو بوو،[١٧٨] ئەو کەسەی لەژێر قەڵەمڕەی شا تەهماسبی جێنشینی شا ئیسماعیل گەیشتبووە دەسەڵاتێکی بێ سنوور،

---

[١٧٦] بوەیهییەکان لە هەرمێنی دەسەڵاتی خۆیاندا بەسەر ناوچەیەکی پانوپۆڕی عێراقی ئێستا و ئێران (بەدەر لە باکووری عێراق هەروەک بەدەر لە ڕۆژهەلات و باکووری ئێران) فەرمانڕەوابوون؛ ئەمە لەکاتێکدا سنووری دەسەلاتی عەلەوییەکان تا باکووری ئێران دەڕۆیشت.

[١٧٧] مێرگە نەریتییەکەی ڕۆژهەڵاتی عەرەبستانی سعوودی و کەناراوی باکووری کەنداوی فارس.

[١٧٨] ناوی ڕاستەقینەی کەرکی نورەددین عەبدولحەسەن عەلی بن حوسەین بن عەبدولعەلی بوو. بەدەر لە کەرکی، حەسەن بن زەینودین ناسراو بە ساحیب ولمەعالم و محەمەد بن عەلی کە بە ساحیب مەدارک ناسراو بوو، ئەم دووانە لە دوو ئاخوندە هەرە بەناوبانگەکانی شیعە بوون، کە بۆ ئێران باریان کرد. هەموو ئەوانە بە عامیلەکان بەناوبانگن.

به جۆرێک هەروەک شای سەفەوی پێیگوتبوو: "**تۆ پاشای ڕاستەقینەی و منیش هەر یەکێکم لە نۆکەرەکانت.**"[179]لە بۆنەنامەیەکی ساڵی ١٥٣٢دا، شا تەهماسب لە بۆنەیەکی ڕێزلێناندا پلەی کەرکی وەها بەرزکردەوە، ناونیشانی بۆ نائیبی ئیمام (جێگری ئیمامی شاراوە) و خاتەمی موجتەهیدین (دوایین شەرعزان) ناوهێنا.[180] لەدوای کارتیر، سەردەستەی کەشیشە زەردەشتییەکان لە ئاخروئۆخری سەدەی سییەمی لە میانەی فەرمانڕەوایەتی ساسانییەکاندا[181]، ئەوە دووەمین جار بوو مەلایەک ببێتە پیاوێکی بەهێز و دەسەڵاتداری ئێران. کەرکی و جێگرەوەکانی بە عەلامە محەمەد باقر مەجلیسی و شێخ بەهائیشەوە لە شەرعزانە سەرەکییەکانی پاشاکانی سەفەوی بوون بۆ ئاڵنگاریی مەلا سوننەکانی عوسمانی. لە کێبەرکێی هەژموون هەرێمەکەدا، ئێرانییە سەفەوییەکان و تورکە عوسمانییەکان چەندین جار لە دژی یەکدا جەنگاون. هەرزووش

179 Qaffari Qazvini, Qazi Ahmad, Tarikh-e Jahan-Ara. (Hafez press, 1343). p. 285.

180 Amir Arjomand, Saeed, tr. And ed., “Two Decrees of Shah Tahmasb Concerning Statecraft and the Authority of Shaykh Ali al-Karki,” in Authority and Political Culture in Shi’ism, ed. S.A. Arjomand. (Albany, 1988). pp. 255–6; and Amir Arjomand, Saeed, The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi’ite Iran from the Beginning to 1890. (Chicago, 1984). pp. 133–34.

١٨١ کارتیر یان کاردیر لەلایەن پاشای ساسانییەکان هورمزی یەکەم (حوکمڕان لە ٢٧٠-٢٧١ی زایینی) کوڕی شاپوری یەکەم (حوکمڕان لە ٢٤٠-٢٧٠ی زایینی) وەک موبدانی موبەد (گەورەقەشەی زەردەشتییەکان) دانراوە. ئەم پایە دینییە ڕۆڵێکی سەرەکی لە شێوە ئەرسەدۆکسییانەی زەدەشتیایەتی بینوە هەروەک چۆن ڕۆڵی لە لەسێدارەدانی مانی ٢١٦-٢٧٤ی زایینی) بینیوە، مانیش پێغەمبەر و دامەزرێنەری مانیزم بوو. بەهرامی دووەم، شای ساسانییەکان (حوکمڕان لە ٢٧٦-٢٩٣ی زایین) ناونیشانی ئەوی کردبووە "بەخت ڕەڤان ڤارهاران ئورمەزد ئوبەد" (فرایدڕەسی گیانی بەهرام مازدا موبەد) و ئینجا وەک "هامشار موبەد ڤا داڤار" (سەرقەشەی ئێران و دادوەری داوەران)ی دانا. هێز و دەسەڵاتی کارتیر لەگەڵ شۆڕشی نارش (٢٨٤ی زایینی) کز بوو.

ئەم شـــەڕانە بۆ دووبەرەکی مەزهەبی شـــیعە و ســـوننە وەرچەرخان. ئەمەش پێکهاتەیەکی کلاسـیکی هێزی جیۆپۆلیتیکی و جیۆکەلتوری بوو، کە شـــەقڵی خۆی بۆ زیاتر لە چوار ســـەدە بە ڕەوتی ســـیاســـەتەکانی هەرێمەکەدا دا.

وێڕای ڕۆڵی مێژوویانەی ئاخوندە شیعەکان لە بەفرەوانبوونی شیعایەتی لە ئێراندا، کەچی پاشـــاکانی دوای ســـەردەمی ســـەفەوییەکانی هەرگیز نەیـانتوانی پەیوەنـدییەکـانی خۆیـان لەگەڵ شـــیعەکـانی لوبنـان وەک ســـەفەوییەکانی لێبکەنەوە. پاشـــا لاوازەکانی زەند و قاجارەکانی ئێران نەیانتوانی ســـــنوورەکـانی ئێران بپـارێزن، لەوە هەر گەڕێ، کە هێز و دەســـــەڵاتی خۆیـان بەرەو ڕۆژهەڵات بەفرەوانتر بکەن. تـاکە حـاڵەتی ڕیزپەڕیش لەم دۆخەدا نادرشـای دوا پاشـای گەورەی ئێران و "ناپلیۆنی ئێران" بوو،[182] ئەوکەسـەی سیاسـەتێکی دینی جیاوازی گرتەبەر. نادرشا لەگەڵ سیاسـەتی سـەفەوییەکاندا کۆک نەبوو بەوەی پشتی شیعە بگرێ، ئاخر ئەو لەو بڕوایەدا بوو؛ شـــیعەگەرایەتی ئێران بووبووە چڕترکردنی ناکۆکییەکان لەگەڵ ســـوننەکانی ئیمپراتۆریەتی عوســـمانی. بە لاوازی و کەمتەرخەمی پـاشـــــاکـانی ئێران لە پشـــــتگیریی کۆمەڵگە و جڤـاتە شـــیعییەکانی هەرێمەکە، ئیدی جەبەل عاملی شـــیعەی دوورەدەســـت تا دەهات لە ناوچەی هەژموونی ئێران دووردەکەوتەوە.

بۆ ماوەی زیاتر لە چوار سەدەدا تورکی سوننە حوکمی بەسەر شیعەی لـوبنـانـدا گـێـڕا؛ هەرچەنـدە وردەوردە لەگەڵ بەرەونەمـانـچـوونـی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، هەر گرووپێکی ئەتنی-دینی بەدوای پشتیوانی دەرەکییـدا گەڕان. دوای هەموو ئەو شـــتـانە، کۆمەڵگەی لوبنـانی لەیەکترازاو نێچیری داوی پەیوەنـدییە گرژییەکـانی نـاوەکی و دەرەکی بوو. لە مـاوەی ســـــەدەی نۆزدەهەمیشـــــدا، مـارۆنییەکـان لە لایەن

[182] Axworthy, Michael, The Sword of Persia: Nader Shah, from Tribal Warrior to Conquering Tyrant. (I.B. Tauris, 2006). p. xvii.

فەرەنسییەکانەوە پشتیوانیان لێدەکرا و دروزەکانیش لە لایەن بریتانییەکانەوە، ئەرسەدۆکسە گریکەکانیش پشتوپەنایان ڕوسیا بوو، سوننەکانیش سوڵتانەکانی عوسمانی. وێڕای ئەو پشتیوانە بەناوەی پاشا لاوازەکانی قاجار، کەچی شیعە لە پشتیوانی هێزێکی دەرەکییدا کورتهێن بوون. هەر بەڕاستیش ئەوان بێهێزترین کۆمەڵگەی لوبنانی بوون. بە چاکسازییە کشتووکاڵییەکانی عوسمانی لە ١٨٥٨دا چینێکی نوێ لە زوعەما (خانەدانەکان) پێکهات، ئیدی ئەوان و ئاغا دەوڵەمەندەکان، کە بوونە دەستڕۆیشتووی سیاسی، وردەوردە لە ڕێی ڕایەڵەی پەیوەندییەکانیان بەسەر خەڵکی ڕەشوڕووتی شیعە زاڵ بوون.[١٨٣]

لوبنان دوای ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، تا ١٩٤٣، واتە تا ئەوکاتەی سەربەخۆیی خۆی وەرگرت، کەوتە ژێر مانداتی فرەنسا. یەکەمین حکوومەتیش لەسەر بناغەی پەیمانی نیشتمانی "میثاق الوطني" دامەزرا، کە مەیدانی سیاسی لەنێوان مارۆنی و سوننە دابەشکردبوو. پەیمانەکە ڕێی بۆ داڕشتنی سیستمێکی ناوازەی جڤاتە مەزهەبییەکان لەنێو کۆمەڵگا دینی-ئەتنییەکان خۆشکرد، کە وەک لایەن و حزب بەدوای بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانیان وێڵ بوون.[١٨٤] هەرچۆنێک بێ پەیمانەکە ڕەوشی شیعەکانی نەگۆڕی. ئەوەبوو گەنجە شیعەکان مەیلیان بەرەو هێزە سیاسییەکان ڕۆیشت، بە شێوەیەکی سەرەکیش بەرەو حزبە چەپە-سیکیولارەکان، ئاخر بەڵێنی ئەوەیان دابوو بەڵکو لە ڕێی حوکمرانی دەستەبژێر کۆتایی بە چەوساندنەوەی گرووپە کەمینەکان

---

[١٨٣] ماڵباتی سەرەکی زوعەما پێکهاتبوو لە ئەلئەسەد، حەمادا، بیزون، خەلیل، ئوسەریان و ئەلزەیان.

[١٨٤] بە گوێرەی پەیماننامەکە، کۆمەڵگەی لوبنانی لەبن سیستمی بیرۆکراسی و پەرلەمانیدا دانی بە زێدەمافە سیاسییەکان بۆ هەر یەک لە ١٧ پێکهاتەکە نابوو. لەدوای جەنگی ناوخۆییساڵی ١٩٧٥یش بوونە ١٨ پێکهاتەی جڤاکی.

بێنن.[١٨٥] دوای مۆڵەتی ئایەتوڵڵا ئەلحەکیمی مەرجەعی شیعە،[١٨٦] ئەوەبوو شیعەکانی لوبنان چوونە ڕیزی جەنگاوەرانی فەڵەستین. بە گۆڕانی باری کۆمەڵایەتیش لە کۆتایی پەنجاکاندا، ئیدی نەشـــونماکردنی پێواژۆی بەشداربوون –کۆچی شیعەکان بۆ بەیرووت و شارە گەورەکانی دیکە– و خۆ بە سـیاسـەت خەریککردنی گەنجانی شـیعە، دەسـتی دەمڕاسـتە خانەدانەکانی شـیعە لەسـەریان لاکەوت. لەگەڵ ئەوەشـدا هێشـتا شـیعە دەسـتیان نەگەیشـتە دەسـەلاتی سیاسـی. هەرچۆنێک بێ سـەرکردەیەکی کـاریزمـایی کە لە ئێران لەدایکبوو بوو، بەتـاکبـاڵی پێگەی شـــیعەکانی ئەوێی گۆڕی.

سەیدی کاریزما

سـەید موسـا سـەدر لە ١٩٢٨ لە قوم لەدایکبووە. سـەر بە ماڵباتێک بوو کە ڕایەڵەیەکی پەیوەندی پەروەردە و فێرکردنی ئایینی دینی بەرفروانیان لە سـەرتاسـەری ئێران و لوبنان عێراقدا هەبووە، ئەو بیچمی سـەرەکی بەیەکەوە گرێدانی پەیوەندییەکانی ئێران بوو بە شـیعەی لوبنانەوە. هێڵی شــەجەرەی ســەدر بۆ ئاخوندە شــیعەکانی جەبەل عامل دەگەڕێتەوە.

---

[١٨٥] لەنێو ئەم حزبانەدا پارتی کۆمۆنیســتی لوبنان (LCP)، دوو لقی پارتی بەعســی عەرەبی (ئەوەی ســەر بە عێراق بوو لە لایەن عەبدولمەجید ئەلروفاعی ســوننی مەزهەب و نیکۆلا فەرزلی کریستیانی گریکی، هەروەها حزبەکەی سەر بە سوریاش بە سەرپەرشتی عاسم قەنســۆی شــیعە بوو، بزووتنەوەی ناســیونالیســتی عەرەب، باڵە چەپەکەی بزووتنەوەی ناســیونالیســتی لوبنانی دروزەکان بەڕابەرایەتی کەمال جونبلات، ســۆســیالیســتە پێشکەوتووخوازەکان و پارتی میللی سوری، بەتایبەتی ڕێکخراوی کاریگەریی کۆمۆنیست و پارتی ناسیونالیستی سۆشیالیستی سووری SSNP کە پشتگیری بیرۆکەی سوریایەکی مەزنتریان دەکرد و بە باشــیش لە لایەن حکومەتی ســوریایەوە پشــتگیرییان لێدەکرا، سەرنجی گەنجە شارییەکانی شیعەیان ڕاکێشابوو.

[186] Nasr, Vali, The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the uture. (W. W. Norton & Company, Apr 17, 2007). p. 111.

باوکی ئەو، واتە ئایەتوڵڵا سەید سەدرەدین سەدر و باپیرەکەی ئایەتوڵڵا سـەید ئیسـماعیل سـەدر، هەردووکیان لە کۆتایی سـەدەی نۆزدە و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا مەرجەعی بەناوبانگ بوون. باپیرە هەرە گەورەکەشی بەناوی سەید ساڵح بن محەمەد شەڕەفەدین گەورە مەلای شـاری سـور(صـور)، ئەوکات ناچارکرا لوبنان بەجێبێڵێ و لە نەجەف بگیرسـێتەوە. سـەید موسـا لە حەوزەی عیلمی قوم خوێندوویەتی.[187] موسـا سـەدر لەپاڵ خوێندنی فیقهی، لە زانکۆ نوێیەکەی تارانیش کە لە ١٩٥٣ دامەزرابوو، پلەیەکی لە خوێندنی قانون بەدەسـتهێنابوو.[188] دیار بوو موسـا سـەدر دوای مەرگی بـاوکی لە ١٩٥٣دا، بە مۆڵەتی ناڕاسـتەوخۆی سـاواک ڕووی لە نەجەف کرد، تا درێژە بە خوێندنی فیقهی ئیسلامی بدا.[189]

---

[187] مامۆستاکانی سەدر لە قوم هەریەک لە ئایەتوڵڵای گەورە حوسێن تەباتەبائی بروجەردی، محەمەد موحەقیق داماد، محەمەد حوجەت کۆخ کۆمری، عەلامە محەمەد حوسێن تەباتەبائی، ئایەتوڵڵا ئەحمەد خونسەری، ئایەتوڵڵا ڕوحوڵڵا خومەینی، ئایەتوڵڵا سەید جەلالەدین تاهیری ئەفشـانی، ئایەتوڵڵا محەمەد باقر سـوڵتانی، ئایەتوڵڵا عەبدولجەواد جەبەل عاملی و ئایەتوڵڵا حوسێن ئەلمونتەزەری بوون.

[188] مەنسـور قەدەری باڵوێزی ئێران لە لوبنان کە نەیاری سـەرەکی سـەدر بوو لە لوبنان، ئەوەی گوتبوو گوایە موسا سـەدر مەیلی بەرەو سۆشیالیزم هەبووە. بۆ یەکەمین جاریش ساواک چاودێری کرد کاتێک کۆبوونەوەی خوێندکارە چەپەکان لە زانکۆی تاران کرا. "کاتێ ئەو هاتە زانکۆ مێزەری نەبەسـتبوو، لێ لە کۆبوونەوە و گردبوونەوە فەرمییەکاندا مێزەری لەسـەر دەنا." مەنسـور قەدەر درێژەی بە قسـەکەی داو گوتی: "سـەید موسـا نەیدەویست بچێتە نەجەف... ئەوسـا ماڵباتەکەی ئەو فشـاری خسـتەسـەر تا تاران بەجێبێڵێ و بچێتە نەجەف و لەوێ تیۆلۆگی بخوێنێ." سـەیری دیداری لیوا مەنسـور قەدەر، مێژووی زارەکی، Oral History Foundations for Iranian History

[189] SAVAK Documents, No. 15/s/9880, 24 August 1959.

مامۆسـتاکانی موسـا سـەدر لە نەجەفدا هەریەک لە ئایەتوڵڵا سـەید موحسـین ئەلحەکیم، ئایەتوڵڵا ئەبولقاسـم خوئی، حاجی سـێخ حوسـێن حلی، عەلامە سـەدرا بادکوبیە، ئایوتوڵڵا مورتەزا ئەلیاسین و ئایەتوڵڵا عەبدولهادی ئەلشیرازی بوون.

سـەدر لە ١٩٥٥دا، گەشـتێکی کورتی بۆ لوبنان، بۆ ماڵی باپیرانی کرد و لەوێ چاوی بە ڕابەری شـــیعەکانی لوبنان، ئایەتوڵڵا عەبدولحوســـێن شـــەڕەفەددین ئەلموســـەوی ئەلعـاملی کەوت. بە کـارانگـازبوون بە کەسـایەتی سـەدر، ئەوەبوو شـەڕەفەددین داوای لێکرد بەڵکو لە لوبنان بمێنێتەوە و بەرپرسیارێتی شیعەکان بگرێتە ئەستۆ، بەڵام ئەوکات سەدر شـــتی دیکەی پێشـــنۆرەتری لەزەیندا هەبوو. لە ســـەرەتای ١٩٥٧دا گەڕایەوە قوم و گۆڤارێکی دیینی بە ناوی دەرسـهایی از مکاتب ئیسـلام (دەرس لە ئیســـلام هەروەها بە مەکاتبی ئیســـلامیش بەناوبانگ بوو) لەگەڵ محەمەد کازم شـــەریعەتمەداری و گەورە ئایەتوڵڵا بروجەردی دامەزراند. گۆڤارەکەشـــیان بووە مایەی هۆشـــداری بۆ بەختیاری بەڕێوبەری ســـاواک، کە گۆڤارەکەی بە "بردەبردی کۆمۆنیســـت" لە قومەوە ناوبرد. هەرچەندە دواتر ئەو لە لایەن ســـەدرەوە قەناعەتی هات و ڕێگەی بڵاوکردنەوەی گۆڤارەکەی دا.[190] لەنێو نووسەرانی گۆڤارەکەی ســـەدردا، مەرجەعی شـــیعەی وەک ئەو ناوانەی خوارەوە تێدابوون: محەمەد حوسێن بەهەشتی، ناسر موکەڕەم شیرازی، جەعفەر سوبحانی، مەجیـدەدین محەلەتی، عەبـدولکەریم موســـەوی ئەردەبیلی، مورتەزا جەزائیری، حوســێن نوری هەمەدانی، محەمەد فائیززادە خوراســـانی و عەلی داڤان هەروەها سەدر و بەهەشتی و موکەڕەم شیرازی نەخشـەی خشتەیەکی نوێی چاکسازییان بۆ سیستمی حەوزەی عیلمی قوم دانابوو. هەر بە ڕاستیش چالاکییەکانی سەدر و بەهرەکەی مژدەی قوتابخانەیەکی نوێ بوو لە هزری شـــیعەدا. لەگەڵ ئەوەشـــــدا زنجیرە ڕوداوی پێشبینینەکراو ڕێگەی نەدا لە خوێندنی دینییان بەردەوام بن. ئاخر قەدەر وای خواست سەدر ببێتە سەرکردەیەکی مەزن بۆ وڵاتێکی بچکۆلە.

---

[190] SAVAK Documents, No. do.1364/20944, 2 June 1959.

bIbLIography

Archival Collections *Iran*

Markaz-e Amouzesh va Pajooheshhay-e Beynolmelali-e Vezarat-e Omour-e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs]
Published Government Documents
Hezb-e Democrat-e Kurdestan-e Araq be Ravayet-e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party according to SAVAK]
Ravabet-e Iran va Araq be Ravayat-e SAVAK [Iran-Iraq Relations According to
SAVAK]

Published Interviews
Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC)
General Mansur Qadar
Books
Amir Arjomand, Saeed, tr. and ed., "Two Decrees of Shah Tahmasb Concerning
Statecraft and the Authority of Shaykh Ali al-Karki," in *Authority and Political
Culture in Shi'ism*, ed. S.A. Arjomand (Albany, 1988).
Amir Arjomand, Saeed, *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion,
Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*
(Chicago, 1984).
Axworthy, Michael, *The Sword of Persia: Nader Shah, from Tribal Warrior to
Conquering Tyrant* (I.B. Tauris, 2006).
Bayat, Kaveh, *Vaghayeh-e Ararat: Khaterat-e Ehsan Nuri Pasha* [Ararat Events:
Ihsan Nuri Pasha's Memories] (Tehran, 1999).
Chaliand, Gerard, *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan* (Interlink

Pub Group Inc, 1993).
McDowall, David, *A Modern History of the Kurds* (London: I.B. Tauris, 2007 ed).
Nasr, Vali, *The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future*
(W. W. Norton & Company, April 17, 2007).
Norton, Augustus R, *Amal and the Shia: Struggle for the Soul of Lebanon* (Austin,
TX: 1987)
Qaffari Qazvini and Qazi Ahmad, *Tarikh-e Jahan-Ara* (Hafez press, 1343).
Tafreshian, Aboulhasan, *Qiam-e Afsaran-e Khorasan (The Revolt of Khorasan
Officers)* (Atlas, Tehran, 1988).

بەندی ٤

دروستبوون: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە ١٩٥٨-١٩٦٣

لە ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨دا تەختی بنەماڵەی پاشایەتی هاشمی لە کودەتایەکدا کە "ئەفسەرە ئازادەکانی" پان-عەرەبیزم پێیهەڵسان، وەرگەڕا. ئەمەش خاڵی وەرچەرخانی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بوو. ئیدی وردە وردە بە ڕابەرایەتی عەبدولکەریم قاسم، کۆماری عێراق بەرەو یەکێتیی سۆڤیەت وەرسووڕا. لە هەمان کاتیشدا بارزانی گەڕایەوە عێراق و پشتی قاسمی گرت. لەم بەرڕەوتەدا، ئێران ناسەرکەوتووانە هەوڵی ئەوەی دا، بەڵکو لایەنگرانی هاشمی و شیعەکانی عێراق لە دژی بەغدا کۆبکاتەوە. کاتێکیش کەلێنی ساردبوونەوەی پەیوەندی لە نێوان بارزانی و قاسم فراوانتر دەبوو، ئێران وردە وردە ستراتیژی پەیوەندییەکانی خۆی بە ئاراستەی کوردی عێراق دارِشت. بە هەڵگیرسانی جەنگی کوردیش لە ١٩٦١دا، ئێران پشتی پێشمەرگەی کوردی گرت. سەرباری دەستبەخۆبەردانەوەی سیاسەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە بەرانبەر شەڕەکەدا، کەچی ئێران بەردەوام پشتی کوردی گرت تا لە ١٩٦٣دا ڕژێمی قاسم تووشی نسکۆ بوو.

سەرهەڵدانی پان عەرەبیزم لە ئاخروئۆخری پەنجاکاندا شای هێنایە سەر ئەو قەناعەتە، کە ستراتیژی پەیوەندییەکانی لەگەڵ شیعەی لوبنان، ئەوانەی هاوپەیمانی سروشتی ئێران بوون، دروستبکا تا پان عەرەبیزم لەخۆبگرێ و بەرزەفتی بکا. هەر لەو نێوەشدا، موسا سەدر لە ئێران باری کرد تا سەرکردایەتی کۆمەڵگە پەراوێزخراوەکەی شیعە لە لوبناندا بکا. ئەو لە ڕێی دامەزراندنی دامەزراوەی سۆشیال-پۆلیتیک و دینییەوە خەریکی ژیاندنەوەی ناسنامەی بەکۆمەڵی شیعەکانی ئەوێ بوو. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو لە پەیوەندییەکانی لەگەڵ تاراندا نەکەوتبووە نێو چەقی بازنەی ئەوەی پێیدەگوترا "ئاژانی سەردەستە"، کەچی پەیامەکانی ئەو لە بەرژەوەندی یەکخستنی لوبنان و سەربەخۆییدا و لە بەرانبەر مۆرکی پان عەرەبیزمی ناسردا پارسەنگ بوو.

١- دروستکردن: کوردی عێراق

"ئەلەم گوتی؛ ***بارزانی لە چەندین بۆنەدا لە شـــا نزیک دەبووەوە تا لە دژایەتی عێراقدا پشـــتی بگرێ. ئەو بەڵێنی گەورۆنەی هاوکاری ئەوەی دا بەڵکو کوردستانی عێراقیش بگەڕێنێتەوە سەر ئێران."*** [١٩١]

کودەتاکەی عێراق لە ١٩٥٨

لە ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨دا، ئەفســـەرە ئازادەکانی عێراق لە کودەتایەکی خوێناوییدا تەختی پاشـایەتی هاشـمایيان سـەراوبن کرد. شـا فەیسـەلی دووەم، شـازادە و عەبدولئیلاهی سـەرپەرشـتیاری سـەر تەخت و نوری سـەعیدی سـەرۆوەزیر بە شـێوەیەکی هۆڤییانە لەناوبران. سـەرکردەکانی کودەتاکە، عەمید عەبدولکەریم قاسـم و عەبدولسـەلام عارف دەسـەڵاتیان لەنێوخۆیاندا دابەشکرد.[١٩٢] سەردەمێکی نوێ لە عێراقدا هات.[١٩٣]

کودەتاکەی عێراق بۆ ئێران مایەی ســـەرســـامی بوو. هەواڵی کودەتاکە گەیشتە ئیستەنبول، ئەوکاتەی شا لەوێ لەگەڵ سەرانی تورک و پاکستاندا چـاوەڕێی ئەوەیـان دەکرد هـاوپەیمـانە عێراقییەکـانیـان ببینن و لەبـارەی پەیمـانی بەغـداوە وتووێژ بکەن. شـــا بە هێدمەگیرییەوە بەهۆی پیلانی کودەتـاچییەکـان، کە دەســـتیـان چوبووە خوێنی بنەمـاڵەی پـاشـــایەتی،

---

[191] Tehran 136 to the U.S. Department of State, August 2, 1962 (NARA/RG59/ R2/787.00/8–162), pp. 1–2.

[١٩٢] قاسم بووە سەرۆوەزیر و وەزیری بەرگری، عارفیش وەک جێگری سەرۆوەزیر و جێگری فەرماندەیی گشتی و وەزیری کاروباری ناوەخۆ.

[١٩٣] زۆر لە عێراقییەکان پێیان وابوو ئەو ناسەقامگیرییە بەسەر عێراقدا هات تۆڵەی کوشتنی شا فەیسەڵی دووەم بوو، هەروەها وەهایان ناونابوو کە "نەفرەتی پاشا"یە. بڕوانە
See Al-Samarrai, Wafiq, Hottam al-Bawabat al-Sharqi (The Destruction of the Eastern Gate). translated in Farsi. (Markaz Asnad va Moghaddas). p. 35. Tahghighat-e Defa-e

دەستبەجێ ئیستەنبولی بەجێهێشت و سوپاکەی خۆیشی لەسەر سنوور لەگەڵ عێراق بۆ چەندین مانگ خستە سەر هێڵی سووری هۆشداری. کاتێکیش بەغدا لە سۆڤیەتییەکان نزیکبووەوە، بەدگومانیی شا بەرانبەر ڕژێمە نوێیەکە پتربوو. لە ڕوانینی شاوە، دراوسێی دەوڵەمەند بە نەوت، کە لەسەر سنووری ڕۆژئاوای وڵاتەکەیەتی، بووەتە مەکۆی دارِسانی ئایدیۆلۆژی کۆمۆنیزم و پان عەرەبیزم. بەهۆی ڕەگئاژۆی قووڵی ڕێکخراوی خۆجێی حیزبی شیوعیی عێراق (ICP) کە عەبدولقادر بۆستانی سەرۆکایەتی دەکرد[194]، بووە بەهێزترین هاوپەیمانی قاسم.[195] حیزبی شیوعیی عێراقی دەقاودەق بە ڕێبازی مارکسیزم-لینینیزم پابەند نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا شا پێیوابوو ئەمە ڕەگەزێکی هەرە سەرەکیی پلانی گەورەی سۆڤیەتە بۆ کۆنترۆڵکردنی یەدەگی نەوت لە کەنداوی فارسییدا.

دوابەدوای کودەتاکەی عێراق، ئیدی تاران ڕەچاوی ئەوەی کرد، بەڵکو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای بە لۆژیکی ئەنجام سفری شەڕی سارد و لەخۆگرتن و بەرزەفتکردنی "هەڕەشەی سوور" قایل ببێ. مایەی سەرسامیش بوو کە سەرۆک ئایزنهاوەر سیاسەتی چاوەڕێ بکە و ببینەی پەیڕەو کرد. کۆشکی سپی لەو هزرەدا بوو، قاهیرە نەوەک مۆسکۆ لەپشت کودەتاکەی بەغداوە بێ. بە گوێرەی قسەی ئالن دەلەسی بەڕێوبەری سی ئای ئەی؛ "کودەتاکە... لە لایەن کەسانی سەر بە ناسر لەنێو سوپای عێراقییەوە کراوە و حکومەتە کۆمارییەکەش لە کەسانی سەر بە ناسر

---

[194] ئەوەی ڕاستی بێ عەبدولقادر ئیسماعیل بیستانی (١٩٠٧-١٩٧٩) یەکێکە بووەلە پێشەنگەکانی بیری سۆشیالیزمی و چەپ لە عێراق، ئەوکات ئەو سەرۆکی حیزبی شیوعی عێراقی نەبوو، لەکاتی کودەتاکەی ١٩٥٨دا لە پراگ بوو، هەینێ ناسنامەی عێراقیشی لێسەندرابووەوە، دوای کودەتاکە دێتەوە عێراق و دەبێتە ئەندامی لیژنەی مەرکەزی حزب و بەرپرسی دارایی و سەرنووسەری ڕۆژنامەی (اتحاد الشعب) و ناسانامەی عێراقیشی بۆ دەگەڕێندرێتەوە. وەرگێڕ.

[195] لەوێدا حزبی چەپی دیکەش هەبوون بە پارتی دیموکراتی نیشتمانی (NDP)، کە لە لایەن کامیل چادرچییەوە سەرۆکایەتی دەکرا، ئەویش پشتیوانی قاسم بوو.

پێکهێنراوە."[196] جووڵەی ڕادیکالییانەی دواتری قاسم بە داخستنی بنکەکانی هێزی سەربازی بریتانی هێشتا لە هەڵوێستی ستراتیژی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای نەگۆڕی. لەنێو سەرهەڵدانی گەف و هەڕەشەکانی پان-عەرەبیزم و کۆمۆنیزم لە بەغداوە، مەلا مستەفاش بارزانی گەڕایەوە عێراق و هەڕەشەی جیابوونەوەی کوردی لە ئێران بۆ زیادکرد.

قاسم و کورد

عەبدولکەریم قاسم دوابەدوای کودەتاکە، سیاسەتێکی لەخۆگری لە بەرانبەر گرووپە پەراوێزخراوەکان گرتەبەر. لە ماددەی سێیەمی دەستوری کاتییدا هاتبوو: "**عەرەب و کورد لە نیشتماندا هاوبەشن و مافە نەتەوەییەکانیان لەنێو یەکێتیی عێراقدا پارێزراوە.**"[197] قاسم "ئەنجوومەنێکی سەرداریێتی" سێتایەی لە شیعە و سوننە و کورد پێکهێنا. هەرچۆنێک بێ، ئەمە جووڵەیەکی کاتی بوو. ئیدی هەر زوو محەمەد مەهدی کوببە، ئەندامە شیعەکەی ئەنجوومەنی باڵای کۆمار، بەهۆی ڕەتکردنەوەی سیاسەتی چەپگەرانەی قاسم لە ئەنجوومەنەکە دوورخرایەوە.[198] کەچی کورد پەسنی دەستورە شۆڕشگێرییەکە و ئەنجومەنی سەرداریتیان دا. هەردووکیان، بارزانی و ئیبراهیم ئەحمەد داوایان لە پارتی دیموکراتی کوردستان کرد

---

[196] CIA, "Some Implications of Iraq's Oil Nationalization," IM 72–92, June 1972 (FRUS/1964–68/XXI/ doc.311), p. 2.

[197] Jawad, Sa'ad, Iraq and the Kurdish Question: 1958–1970. (London 1981) p. 38; Rubin, Avshalom, Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, Resistance, and Revolt: 1958–63. (2007). Middle Eastern Studies. 43 (3): 357; McDowall, David, A Modern History of the Kurds, (London, New York 2004). p. 302; and I.S. Vanly, "Kurdistan in Iraq" in People Without a Country; The Kurds and Kurdistan, edited by G. Chaliand. (London, 1980). p. 165.

[198] SAVAK Documents, No. 3-j/1191, 24 August 1959.

پشـــتی قاســـم بگرن. ئیبراهیم ئەحمەد وەها پشـــتگیری خۆی بۆ قاســـم ڕوونکردەوە: "ئێمە بە هەرســـێ دەوڵەتی ئێران و تورکیـا و عێراق دەورەدراوین و هەرهەمووشـــیان ئەندامی پەیمانی بەغدا بوون. ئێمە بۆیە پشـتی قاسـممان گرت، چونکە بەغدا [پاشـایەتی هاشـمی] دژی کورد بوو. ئێمە پێمان وانەبوو کەسـێک لە نوری سـەعید بەدتر بێ. هەر بۆیە یارمەتی قاسممان دا تا جڵەوی دەسـەڵات بگرێتەدەست."[199] لە دیوەکەی دیکەشـەوە، قاســـم پێویســـتی بە هاوپەیمانی بەهێز هەبووی وەک پارتی دیموکراتی کوردســـتان هەبوو تا جڵەوی دەســـەڵاتی لەدەســـتدابێ بۆ ئەوەی قانونی چاکســـازیی زەویوزار لە ئەیلوولی ١٩٥٨دا دەربچوێنێ و ئاغاکان لاواز بکا.[200] خۆی دەبووایە هاوپەیمانییەکە ناســـیونالیزمی کوردی دڵخۆش بکا بەوەی بەشە زۆرەکەی کوردی عێراق بە بەغداوە گرێ بداتەوە. لەسەرووی هەمووشیان، قاسـم لێبڕاوانە بڕیاریدابوو دەستی هێزی دەرەکی لە عیراقدا نەهێڵێ، نەخاسـمە دوای ئەو گرژییەی لە نێوان قاسـم و لایەنگرانی ناسـر-عـارف پەیدابووبوو. ئیدی لەبەر ئەو بەرڕەوتەدا بوو قـاســـم ڕێگەی بە بارزانی دا تا بەخۆی و هاوەڵانی لە ڕوسـیای تاراوگە بگەڕێنەوە. کاتێکیش بارزانی لە ڕێی قاهیرەوە گەڕایەوە تا لە ئۆکتۆبەری ١٩٥٨دا پێشـوازییەکی گەرموگوڕی لێبکرێ، ئەوەبوو قاسـم لە بری خەڵکی عێراق داوای لێبوردنی لێکرد، ئەوی بە سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان ناوبرد و ترومبێلێک و مانگانەیەکی باشـی بە بڕی ٣٠٠ دیناری عێراقی بۆ بڕییەوە.[201] هەروەها بەڵێنی ئەوەشـــی بە بـارزانی دا، پلەیەک لە ئۆتۆنۆمی بـداتە کوردان. لە

---

[199] ئیبراهیم ئەحمەد بیچمی ســـەرەکی پارتی دیموکراتی کوردســـتان بوو، کە پەیوەندی بە ئەفسەرە ئازادەکانی عێراقەوە هەبوو.

Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran, 2009). p. 854.

[200] ئاغاکان: دەستەبژێری هۆزەکانی کورد بوون.

[201] SAVAK Documents, No. d/16/16745, 12 March 1960.

بەرانبەریشـــــدا داوای لە بـارزانی کرد ئیبراهیم ئەحمەد لەبەر ئەو پەیوەندییانەی لەگەڵ عارف و ناســـردا هەیەتی لابدات.[٢٠٢] لە کانوونی دووەمی ١٩٥٩دا ئیبراهیم ئەحمەد لادرا و هەمزە عەبدوڵلای سۆشیالیست جێگەی گرتەوە، ئەو کەسـەی بەرەیەکی کۆمۆنیستی بۆ پشتگیریی قاسم پێکهێنا.[٢٠٣] ئەوســا ئیبراهیم ئەحمەد لە کانوونی دووەمی ١٩٥٨دا بە هەمزە عەبدوڵلا گۆڕدرا[٢٠٤]. هەمزە عەبدوڵلای لایەنگری ســـۆشـــیالیســـت بۆ پشــتیوانیکردنی قاسـم ڕێگەی بۆ پێکهێنانی بەرەیەکی کوردی-کۆمۆنیزمی خۆشکرد. لە تشرینی یەکەمی ١٩٥٨یشدا هەردوو حیزب گەیشتنە سازانێک بەوەی، "پارتی دیموکراتی کوردســتان وازی لە کوردســتانیکی ســەربۆخۆ هێنا و لە بەرانبەریشـدا حیزبی شـیوعیی عێراق ئۆتۆنۆمی ئیداری بۆ کورد سەلماند."[٢٠٥]

لە ڕوانینی شـادا، گەڕانەوەی بارزانی و هاوپەیمانیی کورد-شیوعی وای لە عێراق کرد ببێتە "چەقی بـازنەی شـــیوعییەکـان."[٢٠٦] ئەو لەبـارەی پلانی بارزانی بۆ دامەزراندنی کوردســـتانێکی ســـەربەخۆ لەســـەر ســـنووری

---

[٢٠٢] وێڕای بەدگومانیی عارف لە کورد، ئیبراهیم ئەحمەد لەو بڕوایەدا بوو، کە پان عەرەبیزم لە وڵاتە عەرەبییەکانی هەرێمەکە بە عێراقیشەوە دەبێتە هێزێکی باڵکێش.

[٢٠٣] بەرلەوە، لە ئۆکتۆبەری ١٩٥٨دا هەردوو حیزب گەیشـــتنە ســـــازانێک بەوەی "پارتی دیموکراتی کوردستان واز لە داوای کورستانێکی سەربەخۆ بهێنی و لە بەرانبەریشدا پارتی کۆمۆنیستی عیراق ئۆتۆنۆمی ئیداری بسەلمینێ.

"McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London, New York 2004) p. 304.

[٢٠٤] دیارە ئەو مێژووە دەق وەک خۆی دروســـت نییە، ئەوی ڕاســـتی بێ بارزانی لە ٦ی تشـــرینی یەکەمی ١٩٥٨دا گەڕایەوە، ئینجا لە کانوونی دووەمی ١٩٥٩دا ئیبراهیم ئەحمەدی لادا و هەمزە عەبدوڵلای هێنایەوە، پاشـــان جارێکی دیکە لە ٣٠ حوزەیرانی ١٩٥٩دا هەمزە عەبدوڵلای لادایەوە. وەرگێڕ.

[205] McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London, New York 2004) p. 304.

[206] SAVAK Documents, No.19456, 26 February 1959.

ڕۆژئاوای ئێراندا نیگەران بوو. پێدەچوو بارزانی لە پشـــتگیریی قاســـم بۆ دامەزراندنی "کوردســـتانێکی ئازاد" دڵنیابێ.[٢٠٧] هەروەها ســاواک لە ئەگەری پشـتیوانیکردنی بارزانی بۆ لایەنگرانی پێشـووی قازی محەمەد و هەروەها ئەفســـەرە ئێرانییەکـان نیگەران بوو، ئەوانەی بەرەو یەکێتیی ســـۆڤیەت هەڵاتبوون. ڕێک هەر دوای کودەتاکە، ئەحمەد تۆفیق هەوڵیدا قەناعەت بە ڕایەدارانی عێراقی بهێنی بەڵکو پشـــتی کوردی ئێران بگرن.[٢٠٨]ســـاواک لەو بڕوایەدا بوو، کوردی عێراق و شـــوعییەکان نەخشـــەیان بۆ ئەوە داناوە "ژمـــارەیەک پیـــاو بنێرنە خـــاکی ئێران تـــا پڕوپـــاگەنـــدەی (دژەڕژێم) بکەن.[٢٠٩]بەگوێرەی ســـاواک، حیزبی شـــیوعیی عێراق نەخشـــەکەی دانابوو، ئەمەش لەکاتێکدا بوو کە شـــوعییەکانی عێراق نەیانویســـتووە "ڕاســـتەوخۆ سیاسـەتی عێراقی هەڵبسوڕێنن نەبادا پەیوەندیی قاسـم-ناسـر تێکبچێ".[٢١٠] ساواک بە پێداگرتن لەسەر هاوپەیمانیی کورد-سوور، ئەوەی دەگوت گوایە ئەفســـەرەکانی ڕوســـیا لە حاجی ئۆمەران و ســـیدەکان و برادۆســـتی نزیک ســـنووری ئێران مەشـــق بە پێشـــمەرگەی کورد دەکەن، لەگەڵ ئەوەی لە هەمان کاتدا بارزانی لەبنەوە خەریکی پەیوەندی بوو بە کوردە ئێرانییەکانی مهاباد و ســـەردەشـــت.[٢١١] ســـاواک لە ئاخیروئۆخری ١٩٥٩دا گوتی گوایە ئەفســـــەرانی ڕوس لەبەرئەوەدان هۆزی جوانڕۆی ئێرانی دنەبدەن.[٢١٢] بە درەنگانێکی پەنجاکان لێکەوتەی کودەتاکەی عێراق پەڕیەوە و ئاســـایشـــی نیشـتمانیی ئێرانییان خستە مەترسییەوە. ئیدی تاران لە بەر ئەم ڕەوشـەدا، بەدوای ســـــتراتیژێکی گونجـــاودا دەگەڕا تـــا بە هۆیەوە لە دژی عێراق بوەستێتەوە.

---

[207] SAVAK Documents, No. 7b9/4287, 15 January 1960.

[208] SAVAK Documents, 2b4/531, 4 December 1958.

[209] SAVAK Documents, 2a6/5301, 11 November 1958.

[210] SAVAK Documents, No. 40449, 3 March 1959.

[211] SAVAK Documents, No. 8075/19445, 13 July 1959.

[٢١٢] هەمان سەرچاوە.

ساواک و نەخشەی "ڕزگارکردنی عێراق"

قاسم لە مانگە بەراییەکانی کودەتاکەدا نیازی نەبوو کەشوهەوای ئاسایشی ئێران تێک بدا. جەعفەر ڕائیدی باڵوێزی عێراق لە ئێران، لە بایۆگرافییەکەی خۆی وەهای نووسیوە: "هەرکاتێک ئەو [قاسم] ببینم، داوای ئەوە دەکا بەڵکو پەیوەندییەکی باشتر لەگەڵ شای ئێراندا هەبێ . ئەو لەکاتێکدا ئاماژەی بەوە دەکرد، کە شوێنکەوتووانی ئەو دژی هێزی پاشایەتی بوون لە عێراق، ئاخر ئەوان دژی شا نەبوون."[٢١٣] لەگەڵ ئەوەشدا ترسی ئەو لە ئیرادەی ئێران و ئەگەری جۆشدانی کورد و شیعە و گرووپە دژەکۆمۆنیستەکان لە عێراق وای لە قاسم کرد لەگەڵ تاران واز لە پێکهێنانی دانوستانێکی بنیاتنەرانە بهێنێ. شیرازەی پەیوەندییەکانی ئێران-عێراقی زیاتر بەوە لەیەکترازا، کاتێک قاسم لە کۆنفرانسە فەرمی و دیدارەکانییدا، شای ئێرانی بەوە شەرمەزار دەکرد، گوایە بووکەڵەیەکی دەستی ڕۆژئاوایە. ئینجا قاسم داوای ڕۆژهەڵاتی یەکاوی عەرەب (ئەروەند رود-شط العرب) و شاری ئێرانی خوڕەمشەهر دەکرد، دەیگوت گوایە بەشێکی دانەبڕاوی خاکی عێراقە. ئەم قسەیەی لە ئازاری ١٩٥٩دا کرد. هەروەها لێدوانی ئەوەشی دا، گوایە سەروەریی بەسەر پارێزگا بە نەوت دەوڵەمەندەکەی خوزستان لە باشووری ڕۆژئاوای ئێران بۆ عێراق دەگەڕێتەوە، ئەوەشی گوت؛ "برا عەرەبەکان [خەڵکە عەرەبزمانەکانی خوزستان] چەندین ساڵە لەژێر نیری ئێرانییەکان دان"[٢١٤] لە ١٨ی کانوونی یەکەمی ١٩٥٩شدا، قاسم ئەو گوتەیەی خۆی دووبارەکردەوە کە:

ئێمە حەز بەوە ناکەین ئاماژە بە مێژووی نیشتەجێبوونی هۆزە عەرەبییەکان لە ئەلئەهواز و موحەمەڕەدا بکەین (دوو ناوی عەرەبین بۆ

---

[213] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 81.

[214] SAVAK Documents, No. 2b2/10384, 15 March 1959.

خوزســـتان و خوڕەمشـــەهر). عوســـمانییەکان ئەو خاکەیان دایە ئێران کە دەکرا بەشێک بووایە لە خاکی عێراق... ڕێککەوتننامەی ١٩٣٧ بە شێوەیەکی ناڕەوا بەسەر بەغدادا سەپێنرا و عێراق ٥کم دووجای بە بەلاش دایە ئێران. هەرچۆنێک بێ ئەم بەخشندەییە لەژێر فشاردا بوو، هەنووکەش عێراق پێی قایل نییە. ئێران مافی بەسەر ئەو ٥ کلم دووجایەوە نییە و لە دواییدا عێراق هەر وەریدەگرێتەوە.[٢١٥]

هەروەها ئەو پشتی ئەو عەرەبە جیاخوازانەی بەرەی ڕزگاریی عەرەبستان (ALF)ی دەگرت و ناســـەرکەوتووانەش پرســـی داواکردنی خاکەکەی بۆ کۆمکاری عەرەبی بەرز دەکردەوە. لە لێکەوتەی زیادبوونی ناســـەقامگیری لە بەغدا، لەبلەبانێتی وتاری دژەئێرانیی قاســـم ئامرازێکی کاریگەر بوو بۆ ئەوەی خەڵکی عێراق لە دەوری خۆی خڕ بکاتەوە. بە گوێرەی ساواک بێ، "پڕوپاگەندەی دژ بە ئێران ببووە مایەی پتەوترکردنی یەکێتی نێوان ســـوپا [ی عێراقی] و قاسـم."[٢١٦] کاتێک شـا بە توندی ئەو دابەشـکردنەی قاسـمی ڕەتکردەوە و بە "شـــێتی" ناوزەد کرد، ئیدی گرژیی نێوان هەردوو وڵاتەکە گەیشـــتە ســـەر جاڕدانی جەنگ.[٢١٧] ئەرســـەلان خەلعەتبەری، نوێنەری دەســـتڕۆیشـتووی پەرلەمانی ئێران، لێدوانی دا بەوەی: "**١٥٠ ســـاڵ بەر لە ئێسـتا، هەردوو شـارەکە، بەغدا و بەسـڕا بەشـێک بوون لە ئێران. ئێسـتاش قـاســـم داوای ئەو پێنج کیلۆمەترە دووجـایە لە ئێران دەکـاتەوە.**"[٢١٨]

---

[215] Karsh, Efraim. The Iran–Iraq War: 1980–1988. (Osprey Publishing, 25 April 2002). pp. 1–8, 12–16, 19–82; Qaneifard, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 78.

[216] SAVAK Documents, No. 2b2/12592, 29 December 1959.

[217] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran, 2009), p. 620.

[٢١٨] هەمان سەرچاوە.

ئەلئیتلاعاتیش کە ڕۆژنامەی هەرەگرنگی بوو لە تاران دەردەچوو وەهای نووسی: "**ڕژێمە نوێیەکەی عێراق نازانی ئاخۆ ئەگەر ئێران بەدوای داواکانی خۆیدا بچێ، ئەوا هەموو پارچە خاکی دەوڵەمەند بە نەوتی عێراق بەتایبەتی هی کوردستان، دەبێ بگەڕێتەوە سەر ئێران.**"[٢١٩]

کودەتاکەی عێراق لەپاڵ هەڕەشـەکانی کورد و عەرەبی جیاخواز، قەناعەتی بە دژەشا، بە ئۆپۆزسیۆنی مارکسیستی هێنابوو بەوەی بۆ داڕسانە ڕژێمی پەهلەوی، ســـتراتیژی توندوتیژی بگرنەبەر، ئەمەش لە ســـۆنگەی دانانی بنکەی ســەربازیی خۆیان. بە گرتنەبەری ســیاســەتە توندەکەی ناســر لە بەرانبەر کۆمۆنیســـتەکانی میســـر و ســـوریا، مەکۆی ســـەرەکی حزبە شیوعییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین لە سۆفیای پایتەختی بولگاریا گواسترایەوە بۆ بەغدا. ئیدی لەو بەرڕەوتەدا، زۆرینەی ســـەرکردەکانی حزبی تودەی ئێرانی بەرەو عێراق ڕۆیشتن تا لەوێ چالاکییان دژی شا جۆش بدەنەوە.[٢٢٠] حیزبی توودە دوو ئەرکی هەبوو: مەشـقپێدانی حیزبی شـیوعیی عێراقی و بنیاتنانی پەیوەندی ژێربەژێر لەگەڵ ئەفســـەرە لایەنگرەکانی تودە لەنێو سوپای ئێرانیدا. سەرکردەکانی حزبی تودە سەرکەوتووانە حیزبی شیوعیی عێراقییان ڕێکخســتەوە.[٢٢١] ســەرهەنگە ســەربازییەکانی لایەنداڕانی تودەش

219 Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran, 2009) p. 620.

٢٢٠ ڕەزا ڕادمانش، ئیحســـان تەبەری، ڕەزا ڕوســـتا، حوســـێن جەودەت، نورەدین کیانوری، ڕەحیم ناموە، بزورگ عەلەوی، فەرەیدون کشاوەرز، ئیرەج ئەسکەندەری، ئەحمەد قاسمی و بزورگ عەلەوی هەروەک ســەرهەنگ پەرویز ئیکتشــافی، محەمەد (قاســم) پۆلازادە، هامید زەرگەری و لوتفعەلی موزەفەری: بڕوانە بەڵگەنامەکانی ساواک؛ No. 13977, 26 August 1958, and SAVAK Documents, No. 19456, 27 January 1959; SAVAK Documents, No. 19456, 27 January 1959.

٢٢١ ســـەرکردەکانی تودە لەنێویان ئیحســـان تەبەری و ڕادمانش و فەرەیدون کشـــاوەرز سەرپەرشتی ئەم پڕۆسەیان کرد. بەڵگەنامەکانی ساواک، بێ ژمارە.

وەک (پۆلازادە) و (پزشـــکیان) چوونە ڕیزی ســـوپای عێراقی. هەر زووش پۆلازادە بووە سەرۆکی فایلی ئێران لە دووەمین سوپای عێراقیدا.[٢٢٢] دواتر، ڕادیۆی ســـەر بە تودە، "دەنگی نیشـــتمانیی ئێران" لە لایەن ڕوســـەکان لە چەمچەماڵی کوردســــتانی عێراقدا دۆزرایەوە.[٢٢٣] هەروەها حزبی تودە لە عێراق ڕاهێنانی تەکتیکی شۆڕشگێرانەی بە پەنابەرە ئێرانییەکان دژی تاران دەکرد.[٢٢٤]

پشـــتیوانیی بەغدا بۆ لادەرە ئێرانییەکان بووە مایەی خێراترکردنی پیلانی هاوپەیمانییە شـــوومەکەی ســـۆڤیەت-بەغدا لە دژی ئاســـایشـــی نیشـــتمانیی ئێران.[٢٢٥] بە گوێرەی ســـــاواک؛ "لەپاڵ ئەو ١٥٠٠ ئەندامەی حزبی تودە، هەزاران کوردی ســـۆڤیەتیش[٢٢٦] هاتنە نێو عێراق تا لەگەڵ حیزبی شـــیوعیی عێراق هاوکار بن."[٢٢٧] ســـاواک لەبارەی کودەتایەکی ســـەر بە ســـۆڤیەت لە ئێران نیگەران بوو، بۆیە دەیگوت گوایە "چەند هەزار عیراقی و کۆمۆنیستی ئێرانی بە نیازی کردەی تێکدان و وێرانکاری بەتەمان دزەبکەنە نێو خاکی ئێران."[٢٢٨] هەڕەتی هەڕەشـــەی ســـوور-عەرەب –کورد بۆ ســـەر ئێران لە کۆنفرانســـی بەغدا بۆ پارتە کۆمۆنیســـتەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوینەوە هات، کە لە ٢٦ی شـــوباتی ١٩٥٩دا لە بەغدا بەســـترا. کۆنفرانســـەکە هەم پشـــتی سیاســـەتی قاســـم و هەم هی مافەکانی کورد لە وڵاتە دراوســـێکانی عێراقی گرت. هەروەهـا جەختی لەســـــەر پشـــتگیریی حزبی تودەی ئێران وەک ئامرازێکی ســـەرەکی بۆ "ڕزگارکردنی ئێران لە دیکتاتۆری" و دامەزراندنی

---

[222] SAVAK Documents, No. 2b2/3216, 29 May 1959.

[223] SAVAK Documents, No. 129, 2 January 1960.

[224] SAVAK Documents, No. 5111–3-2, 26 February 1960.

[225] SAVAK Documents, No. 13-1d/3356, 9 December 1959.

[٢٢٦] دیارە ساواک مەبەستی گەڕانەوەی پێشمەرگە تاراوگەنشینەکانینی یەکێتی سۆڤیەت بووە بۆ عێراق، لە ژمارەکەشدا زیدەڕۆیی زۆری کردووە. وەرگێڕ.

[227] SAVAK Documents, No. 129, 19 March 1959.

[228] SAVAK Documents, No. 2rd1/9431, 23 September 1959.

کۆمــارێکی دیموکراتیــک کردەوە." بە گوێرەی ڕاپۆرتی ســــــاواک بێ، کۆنفرانســەکە دنەی کردەی تێکدان و خۆپیشـاندانی لە پارێزگا ئێرانییەکانی ئازربایجان و کوردســـتان بە پشـــتیوانی بەغدا و مۆســـکۆ دا.[٢٢٩] بە هاتنی بەهاری ١٩٥٩ش عێراق بووە مەکۆی هێزەکانی ناسەقامگیربوونی ئێران.

ئیدی لەنێو ئەو ڕەوشـــەدا بوو، شـــا لەبەر دارشـــتنی ســـتراتیژێکی قەناعەتپێهێنەرانەدا بوو تا ئەو هەڕەشـانەی لە عێراقەوە دەهاتن لەخۆبگرێ و بەرزەفتیان بکا. فەرمان بە ســـاواک کرا نەخشـــەیەک ئامادەبکا بەڵکو ڕژێمی کۆمـاری لە عێراق بڕوخێنێ و حوکمی پـاشـــایەتی هـاشـــمی بگەڕێنێتەوە. بۆ ئەوەی ئەم کارەش بکرێ، ســـاواک پەیوەندی بە ئاغا و دەرەبەگی عێراق، بە ئەوانەی لایەنگری هاشـــمییەکان بوون، هەروەها بە ژەنەڕالانی ســـوپا کرد بەڵکو کودەتایەک بەســـەر قاســـمدا بکەن. کۆلۆنێل عیســا پژمان شــتەکە وەها دەگێڕێتەوە؛ "من بانگکرامە بارەگای ســەرەکی ســـــاواک. بەڕێوبەری ســـــاواک، ژەنەڕاڵ تەیمور بەختیـار، پرســـێکی ســەرنجڕاکێش (نەخشــەی کودەتایەک لە عێراق)ی وروژاند. خۆ ئەگەر ئەم نەخشــەیە ســەربگرێ، ئەوا دەبێتە شــاکاری ســاواک لە جیهاندا".[٢٣٠] دواتر نەخشـەکە بە پلانی "ڕزگارکردنی عێراق" ناسـرا، بە شـێوەیەکی سـەرەکیش بەئامانجگرتنی دەســـتەبژێری لایەنگرانی هاشـــمییەکان بوو لە بەیروت و بەغدا.[٢٣١] لەژێر ســـەرپەرشـــتی کۆلۆنێل پاکرەوانی جێگری بەڕێوبەری ساواک، نەخشەکە لە وێستگەی ساواک لە بەغدا و کۆلۆنێل عیسا پژمانیش بۆ ســـەرپەرشـــتیکردنی ئەم نەخشـــەیە لە عێراق دیاریکرا.[٢٣٢] لە هەنگاوی پاشــتریشــدا، ســەرگورد پاشــای ، ژەنەڕاڵ بەختیاری بەڕێوبەری گشــتیی

---

229 SAVAK Documents, (p. 20).

230 Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: گوتوبێژ با عیسا پژمانGoftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011). p. 73.

٢٣١ هەمان سەرچاوە.

٢٣٢ هەمان سەرچاوە.

ســــاواک و کۆلۆنێل حەســـــەن عەلەڤیکیا ســــەردانی بەیروتیان کرد تا دەســــتەبژێرە عێراقییەکانی لایەنگرانی بنەماڵەی هاشـــمی لەنێویشـــیاندا بەتایبەتی عەبدولهادی چەلەبی بۆ ئەم مەبەســـتە بهێننە ڕیزی خۆیان.[٢٣٣] ســاواک بانگهێشــتی چەلەبی و کۆلۆنێل مەهداوی ســەرۆکی ئەمنی عامەی عێراقی کرد بۆ ئێران.[٢٣٤] لە سەرەتاوە نەخشەکە بە پشتگیریی شا حوسێنی ئوردنەوە بوو، ئەو کەســـەی حوکمڕانییەکەی کەوتبووە بن گەف و هەڕەشـــەی ئاژاوە و پشـــێوی ناوەخۆ، ئەمەش دوای ئەوەی بەغدا شـــا حوســێنی بە بەبووکەڵەی ئیمپریالیزم وێناکردبوو، داواشــی لە ئوردنییەکان کردبوو بەڵکو تەخت و تاراجی هاشــمییەکانی ئەویش بڕوخێنن. بەختیار و پاشــایی و پژمان لە عەممان چاویان بە شــاحوســێن کەوت تا نەخشــەکە جێبەجێبکەن.[٢٣٥] پژمان دەگێڕێتەوە: "بەختیار لەســـــەر خوانی نانی نیوەڕۆ، پوختەی نەخشــەکەی بە شــا حوســێن ڕاگەیاند، شــا حوســێنیش تەواوی پشــتیوانی خۆی بۆ نەخشــەکە دەربڕی. ئینجا فەرمانی بە شــازادە حەســەن (بن تەڵال)ی جێنشین کرد کارئاسانی هاوکارییەکە بکا."[٢٣٦] پاشتر، کۆلۆنێل

---

[٢٣٣] لە کەسە سەرەکییەکان ئەو عێراقییانەی لە تاراوگەدا دەژیان؛ عەبدولهادی چەلەبی (باوکی ئەحمەد چەلەبی)، عەبدولکەریم ئوســــەری، جەودەت ئەیوبی، تۆفیق ئەلســــویەدی، ئەحمەد موختار بابان، محەمەد موختار بابان و ژەنەڕاڵ عەبدولمەجید ماج بوون. بڕوانە:
Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK. (January 1997) Middle Eastern Studies. 33 (1): 68.

[234] Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK. (January 1997) Middle Eastern Studies. 33 (1): 68.

[235] Summary of communiqué on the talks between President Shamun and the Shah of Iran, Beirut, 23 December 1957, in M.S. Agwani, The Lebanese Crisis: 1958: A Documentary Study. (Bombay, Asia pub. House. 1965). p. 29.

[236] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: ADialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011). Summary of communiqué on the talks between President Shamun and the Shah of Iran, Beirut, 23 December 1957, in M.S. Agwani, *The*

عەلی موتزاد بە پاشـــکۆی ســـەربازیی باڵوێزخانە لە عەمان دیاریکرا، لە بەرانبەریشـــدا کۆلۆنێل (عومەر مەدانی) وەک پاشـــکۆ لە ئێران دانرا.[٢٣٧] لەگەڵ ئەوەشـــدا بەختیار هاوکارییەکەی لەگەڵ ئوردنییەکان ڕاگرت. لە نێوەڕاستی گفتوگۆدا، ئەو بۆی دەرکەوت، کە شـا حوسـێن نیازی وەهایە تەختی پاشـایەتی هاشـمی لە بەغدا بژیێنێتەوە و ئینجا لەژێر جڵەوی خۆیدا عێراق و ئوردن یەک بخـا.[٢٣٨] هەروەهـا ســـاواک لەوەش تێگەیشـــت، دەستەبژێری لایەنگرانی پاشایەتی هاشمی شوڵیان لە بەڵێنداندا هەڵکێشاوە، لەکاتێکدا ئەوان لەبارەی هێزی ڕاستەقینەوە لەسەر زەمین بۆ پەیڕەوکردنی پلانەکە کورتهێنن. ئیدی نەخشەی "ڕزگارکردنی عێراق" کۆتاییپێهات.

ســاواک دوابەدوای نەخشــەی "ڕزگارکردنی عێراق"، ڕووی خۆی لە هۆزە شیعەکانی عێراق وەک هۆزی بەنی لام Beni-Laam کرد، ئەو هۆزەی لە گەشـــەکردنی کۆمۆنیزم نیگەران بوو.[٢٣٩] ئەوە بوو عیســـا پژمـان بەو کۆتاییەوە چاوی بە ڕەشـید کلیلدار، بیچمی دەسـتڕۆیشـتووی شـیعە لە کـازیمەین کەوت. هەرچۆنێـک بێ ئەم نەخشـــەیەش بە مەرەدی پلانی "ڕزگارکردنی عێراق" چوو. لەکاتێکدا خەڵکی شیعە لە عێراقدا زۆرینە بوون، کەچی لە مەیدانی ســـیاســـی و ئابوورییدا پەراوێزخرابوون و لەبارەی هەبوونی ڕێکخراوی بەهێزی سیاسیش کورتهێن بوون.

Lebanese Crisis: 1958: A DocumentaryStudy. (Bombay, Asia pub. House. 1965). p. 29. p. 73.

[237] Summary of communiqué on the talks between President Shamun and the Shah of Iran, Beirut, 23 December 1957, in M.S. Agwani, The Lebanese Crisis: 1958: A DocumentaryStudy. (Bombay, Asia pub. House. 1965). p. 29.

[238] Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK. (January 1997) Middle Eastern Studies 33 (1): 68.

[239] SAVAK Documents, No. d/16/14032, 15 January 1960.

عێراقی شڵۆق

بە ماوەیەکی کەم دوای دامەزراندنی ڕژێمی نوێ لە بەغدا، ململانێی پتری تیژ و لەپڕ پەیدابوون. قاسم و عارف لەسەر سێ پرسی دیار ناکۆک بوون: لەسـەر پرسـی کورد، لەسـەر ڕۆڵی حیزبی شـیوعیی عێراقی لە سـیاسـەت، لەگەڵ یەکگرتن لەگەڵ کۆمـاری عەرەبی یەکگرتوو. عـارف بە پێچەوانەی ڕوانینی قاســـم، پێی لەســـەر یەکێتی لەگەڵ کۆماری عەرەبی یەکگرتوو دادەگرت، لە کـاتێکدا ڕەخنەی لە بـارزانی و کۆمۆنیســـتەکـانیش هەبوو. هەروەها قاسـمیش هیچ پلانێکی وەهای بۆ کورد و حیزبی شـیوعیی عێراق نەبوو تا زیاتر بۆیان دانەوێنێ، ئەو وردە وردە لە دژی عارف لایەنی کورد و حیزبی شـیوعی گرت. لە کۆتایی ڕەوتی ململانێکەدا، عارف لە دەسـەڵات داماڵرا.[٢٤٠]ئینجا قاسـم فشـاری خسـتە سـەر سـوریا تا هاوپەیمانیەتییەکەی لەگەڵ میسـر هەڵبوەشـێنێتەوە.[٢٤١] قاسـم بە درەنگانێکی ١٩٥٨ پێگەی خۆی وەک تاکە ڕابەر (الزعیم الاوحد) لە عێراقدا چەسپاند. لەگەڵ ئەوەشدا عێراق تووشـی پاشـاگەردانی بووەوە[٢٤٢]. زۆر لە ئەفسـەرە عەرەبەکانی نێو سـوپا دژی کورد، دژی حیزبی شیوعیی عێراق و دژی سیاسەتی قاسم لە هەمبەر ئەو دوولایەنە بوون.[٢٤٣] ناسرییەکان لە عێراق پێیان وابوو حیزبی شیوعیی عێراق هۆکاری ســـەرەکی قووڵکردنەوەی کەلێنی نێوان کۆماری عەرەبی

---

[240] لە ســـەرتادا عارف لە ٣٠ ئەیلوولی ١٩٥٨دا وەک باڵوێزی بەغدا لە بۆن، لە ئاڵمانی ڕۆژئاوا دانرا. پاشـــان لە نۆڤێمبەری ١٩٥٨دا گیرا، ئەمەش لەوکاتەدا بوو کە ڕەگەڵ پیلانی کودەتا کەوت کە ناسـر پشتگیری لێدەکرد، ئەو کودەتایەی لە لایەن ڕەشید عالی گەیلانی ڕابەڕایەتی دەکرا. ناوبراو لە میانەی جەنگی دووەمی جیهاندا سـەروەزیری عیراقی دژەئینگلیز بوو. بڕوانە بەڵگەنامەی سـاواک: No. 84, 19 November 1959.

[241] SAVAK Documents, No. d/16/14415, 1 January 1960; SAVAK Documents, No. 3/A/53, 26 March 1960.

[242] SAVAK Documents, No. fb15/5177/38, 10 October 1959; SAVAK Documents, No. fb15/5357/38, 10 October 1959.

[243] SAVAK Documents, No. d/16/16644, 8 March 1960.

یەکگرتوو و عێراقە.[٢٤٤] ناسەقامگیرییەکەش لەو کاتەدا زیاتر پەرەیسەند کاتێک ئەفسەرە پان عەرەبیزم و بەعسییەکان بە پشتیوانی سوریا و بەسەرکردایەتی عەبدولوەهاب شەواف لە ٦ی ئازاری ١٩٥٩دا دەستی بەسەر موسڵدا گرت. هەرچەندە ئاژاوەکە خێرا لە لایەن سوپای عێراقی و پارتیزانانی حیزبی شیوعی و پێشمەرگەکانی بارزانی کپ کرایەوە، ئەمەش بەهانەی دایەدەست قاسم تا حکوومەت و سوپا لە ناسری و بەعسییەکان پاک بکاتەوە. هەروەها ئاژاوەنانەوەکە ئەو دەرفەتەی بە حیزبی شیوعیی عێراق بەخشی تا بە شێوەیەکی بێ پێشینە لە عێراق دەستی بڕوا و بەپێداگیرییەوە داوایان لە قاسم کرد بەرەو ڕووی بلۆکی سۆڤیەتەوە وەربچەرخێنێ. هەر لەبەر ئەو بەرڕەوتەداشدا بوو قاسم لە ٢٤ی ئازاری ١٩٥٩دا لە پەیمانی بەغدا کشایەوە. بۆ ئێرانیش پەردەی ئاسنین بەسەر عێراقدا درا.[٢٤٥]

بە تێپەڕینی کات، هێزی حیزبی شیوعیی عێراقیش کزبوو. بە دامرکاندنەوەی ئاژاوەی موسڵ و توانستی خەڵک کۆکردنەوە، بەرەبەرە خودی حیزبی شیوعیی عێراق بۆ قاسم بووە هەڕەشە. لە ١٠ی تەممووزی ١٩٥٩ دیسان ئاژاوەیەکی دیکەی دژوار لە کەرکوک پەیدابوو، ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە گروپێکی ڕێکخراوی شیوعی بە ناوی بەرەی بەرگریی میللی و تورکمان لەیەکیان دا. ئەم ڕووداوەش بۆ حیزبی شیوعیی عێراقی خاڵی وەرچەرخان بوو.[٢٤٦] قاسم بە توندی سەرکۆنەی توندوتیژییەکەی کەرکوکی کرد، لەبری کورد ئەو حیزبی شیوعیی عێراقی بە بەرپرسیاری

---

244 Baghdad 1540 to Ministry of Foreign Affairs, 18 March 1961.

245 Baghdad 2758 to the U.S. Department of State, March 26, 1959, (FRUS/1958–60/ XII/doc.166), p. 398.

246 SAVAK Documents, No. 12/586, 22 April 1960; SAVAK Documents, No. 12/3750, 29 August 1960; SAVAK Documents, No. 281, 11 October 1960.

هەراوزەنای کەرکوک زانی.[٢٤٧] قاسم هەروەک ئاژاوەکەی موسڵ، هی کەرکوکیشی بە بەهانەیەک زانی تا سنوورێک بۆ شیوعییەکان دابنێ. بە هاتنی مانگی کانوونی دووەمی ١٩٦٠، قاسم حیزبی شیوعیی عێراقی لاشەڕ کرد، ئینجا لە ئازاری ١٩٦٠دا ڕێگەی بە پێکهاتنی حزبێکی دیکەی کۆمۆنیست دا تا حیزبی شیوعیی عێراقی لاواز بکا.[٢٤٨] ڕاپۆرتەکانی ساواک ئاماژەیان بە لەیەکچوونی ڕەوشی عێراق بە ڕەوشی ئێران لە سەردەمی موسەدیق کرد:

دوو ساڵ دوای شۆڕش (ی تەممووزی ١٩٥٨)، ڕەوشی عێراق وەک ڕەوشی ئێران بوو لەژێر فەرمانڕەوایەتی دکتۆر موسەدیقدا. لەیەکچوونەکە لە ڕووی سیاسەتی دەرەکییەوە لە بەرانبەر بەرڕەوتی ناوەخۆ نارۆشنتر بوو... لە بەراییەوە قاسم پشتی حیزبی شیوعیی عێراقی گرت و بە ناوی "عێراقییە هەرە نیشتمانپارێزەکان" بانگیکردن... لە سۆنگەی نزیکبوونەوەی سیاسەتی مۆسکۆ لە قاسم، دیاربوو ڕۆژنامەکانی حیزبی شیوعیی عێراق پشتگیریی خۆیان بۆ قاسم دەردەبڕی. لەگەڵ ئەوەشدا لە کۆبوونەوە تایبەتییەکانی خۆیاندا ڕەخنەیان لە خۆپارێزییەکانی قاسم دەگرت... ئەویش ناچار بوو سنوورێک بۆ حیزبی شیوعیی عێراق دابنێ، هەرچەندە حیزبی شیوعی پشتی قاسمی گرت و هۆشداری دایە گرووپە ڕاستڕەوەکان کە، "هەر کردەیەکی دژەقاسم بە توندی وەڵام دەدرێتەوە و عێراقیش تووشی شەڕێکی ناوخۆی خوێناوی دەکا." ئەمەش هەروەک چالاکییەکانی حزبی تودە بوو لە ماوەی حوکمڕانی موسەدیقدا.[٢٤٩]

وێڕای ئەو ڕووداوە ناسەقامگیرییانە، دیاربوو هێشتا پەیوەندییەکانی قاسم لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان بێ زیان بوون. لە بەرەبەرەی کۆتایی

---

[٢٤٧] ئاخر ژمارەیەکی ناتەریبی هەردووکیان چ حیزبی شیوعیی عێراق و چ هێزی بەرگریی میللی لە باکووری عێراقدا کورد بوون.

[248] SAVAK Documents, No. 2/1965, 8 March 1960.

[249] SAVAK Documents, No. 2d1/355, 3 September 1960.

مانگی ئابی ١٩٥٩دا، حیزبی شـــیوعیی عێراق لە کوردســـتانی عێراقدا پاکسازی کرا.[٢٥٠] بارزانی بەوەی ئاگای لە هەستی سەخڵەتبوونی قاسم هەبوو، بۆیە ئەو ئەندامانەی نێو پارتی دیموکرات کە لایەنگری کۆمۆنیســـتەکان بوون، لە ڕیزی پارتیدا دەریکردن. لە کۆنگرەی چوارەمی پارتی دیموکراتی کوردستان لە تشرینی یەکەمی ١٩٥٩دا، بارزانی هەمزە عەبدوڵڵای لایەنگری کۆمۆنیســـتەکانی لادا و ئیبراهیم ئەحمەدی لە جێگەی ئەو کردە سکرتێری گشتی و ڕێگەشی بە مەکتەبی سیاسی دا جەلال تاڵەبانی وەک ئەندامی مەکتەب بهێننەوە. وێڕای دڵسۆزی بۆ قاسم، کەچی وردە وردە دەســـەڵاتی بارزانی وەک هەڕەشـــەیەک بۆ ســـەر بەغدا خۆی نیشان دەدا. قاسم لە ئاگایی خۆی بە گرژیی درێژخایەنی پێشتری نێوان هۆزە کوردییەکان هانی ئاغاکانی دا دژی بارزانی بوەســـتنەوە.[٢٥١] بە هاتنی پایزی ١٩٥٩، بەهێواشـــی کوردســـتان بەرەو یاخیبوون ملی نا. بەگوێرەی ساواکیش بێ؛ "خەڵکی سلێمانی ئامادەی ڕاپەڕین بوون."[٢٥٢] عەبدولکەریم قاسم لە سەرەتای شەستەکاندا، ڕاشکاوانە پارتی دیموکراتی کوردستانی شەرمەزار کرد و لایەنی هۆزە دژە بارزانییەکانی لە سورچی و زێباری و هەرکی گرت. هەرچۆنێک بێ بارزانی ئەوانی تا شوباتی ١٩٦١ سەرکوت کردن. دەسەڵاتی بێ ڕکابەری ئەو بەسەر کوردستاندا وای لە قاسم کرد بەڵێنەکانی خۆی بۆ کورد بەوەی "جیاکردنەوەی کەلتوری کوردی لە باقی عێراق و پێشـــکەشـــکردنی زمانی کوردی وەک زمانی مەشـــق و ڕاهێنان."

[250] SAVAK Documents, No. 48048, 27 February 1960.

[٢٥١] خۆی پێشتر بە هۆی چاکسازیی کشتوکاڵییەکانی قاسم و گەڕانەوەی بارزانی، دەسەڵاتی ئاغاکان کەم بووبووەوە. دوای کودەتاکەش چەندین ئاغا بەرەو ئێران هەڵاتن و هەندێکیشیان دژی ڕژێمی شۆڕشگێڕی بەغدا وەستانەوە. لە نیسان و ئایاری ١٩٥٩دا، پێشمەرگەکانی بارزانی و هێزی بەرگری میللی و سوپای عێراق ئاغاکانی برادۆست و پشدەرییان بەزاندن. بەدوای ئەودا، بارزانی، ئەحمەد محەمەد ئاغا، برای شـــێخ مەحمود بەرزنجی و ســـەرۆکی زێبارییەکانی کوشت و پەلاماری هەرکی و سورچی و برادۆستیشی دا.

[252] SAVAK Documents, No. 6/16/10659, 20 October 1959.

پشتگوێ خست.[253] بە هاتنی مانگی کانونی یەکەمی ١٩٦٠یش لەسۆنگەی ئەوەی قاسم زۆر جەختی لەسەر ناسیونالیزمی عەرەب دەکردەوە[254] کورد هەستیکرد لە قاسم نامراد بووە.[255] هەروەها کورد بەغدای بەوە تاوانبار دەکرد، کە ژێربەژێر لەگەڵ تاران لە دژی کوردان لە وتوویژ دان.[256] لەو نێوەشدا، ڕۆژنامەکانی سەر بە قاسم ناویان لە بارزانی نابوو مەلای سوور "ملا الاحمر"، وەک بوکەڵەی دەستی کۆمۆنیست ناویان دەهێنا. قاسم لە کۆتاییدا و لە حوزەیرانی ١٩٦١دا داخوازینامەی کوردی پشتگوێخست و مووچەی حکومەت و زێدەمافەکانی لەسەر بارزانی بڕی.[257] ئیدی لەبەر ئەم بەرڕەوتەدا بوو، ئێران لەگەڵ کورد خەریکی ڕۆنانی پەیوەندی بوو.

چاندنی تۆوی شۆڕش

کاتێک قاسم حکوومەتەکەی لە حیزبی شیوعیی عێراق پاککردەوە، کەمێک گرژیی پەیوەندی ئێران و عێراق خاوبوویەوە. بەغدا دژە پڕوپاگەندەی لەگەڵ ئێران ڕاگرت و هەوڵیدا لە نیسانی ١٩٦٠دا پەیوەندی دیپلۆماسی لەگەڵ تاراندا ببوژێنێتەوە. هەورەها قاسم بۆ نیشاندانی نیازپاکی بۆ تاران،

---

253 SAVAK Documents, No. 71, 21 September 1959.

254 SAVAK Documents, No. f-b-d/16/10272, 20 December 1960.

255 SAVAK Documents, No. j5/18801, 13 June 1961..

256 Baghdad 8457 to Ministry of Foreign Affairs, 13 March 1961.

٢٥٧ لابردنی "ئەفسەرە عەرەبە ناحەزەکان" و هێزی چەکداری حکوومەت لە هەرێمەکە، گەڕاندنەوەی کاربەدەستەی کورد لە ناوچە عەرەبییەکان بۆ باکوور، ناساندنی زمانی کوردی وەک زمانێکی فەرمی، پێشخستنی چاکسازییەکانی کەرتی کشتوکاڵ و پیشەسازی (بە خۆماڵیکردنی پیشەسازی نەوتیشەوە) و کۆتایهێنان بە حوکمی عورفی و وازهێنان لەوەی پێیدەگوترا قۆناغی گواستنەوە، بوژاندنەوەی ئازادییە دیموکراسییەکان و هەنگاوی کردەییان بۆ پیادەکردنی ماددەی سێیەمی دەستووری کاتی و ڕێگەدان بە دەرچوونەوەی ڕۆژنامە کوردییەکان: بڕوانە

Baghdad A-124 to U.S. Department of State, August 12, 1961 (NARA/RG59/R2/787.00/8-1261), pp. 1–2; McDowall, David, A Modern History of the Kurds. (London, New York 2004). p. 308.

پەنابەری سـیاسـی و لادەری ئێرانی ڕەتکردنەوە.[٢٥٨] ئەو عەبدولموتەلیب ئەمینی وەک باڵوێزی عێراق لە تاران دانا، لە بەرانبەریشـدا لە حوزەیرانی ١٩٦٠دا یەدوڵڵا ئازودی وەک باڵوێز نێردرایە بەغدا. لە دانیشـتنێک لەگەڵ ئازودیدا، قاسم خواستی خۆی بۆ باشترکردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێران دووبارە کردەوە. هەرچۆنێک بێ ئێرانییەکان لەسـەر ئەوە کۆدەنگییەک نەبوو. لە کاتێکدا غولام عەباس ئارامیی وەزیری کاروباری دەرەوە هەوڵیدا پەیوەندییەکان لەنێوان هەردوو وڵاتدا ببوژێنێتەوە، لێ سـاواک هێشـتا لە قاسـم بەدگومان بوو. لەنێو ئەو گرژییەی نێوان قاسـم و حیزبی شـیوعیی عێراق، هێزەکانی سـەر بە قاسـم سـۆڤیەتیان بەدەستوەردان لە کاروباری ناوخۆی عێراق تاوانبار کرد.[٢٥٩] لەگەڵ ئەوەشـدا سـاواک ئەو گرژییانە بە "شتێکی لەخشتەبەر" دانا.[٢٦٠] هەر بەڕاستیش ساواک وایدەبینی کە، هەردوو دنەدەری ئـابووری و دژە کۆمـاری یەکگرتووی عەرەبی لەپشـت ئەم سیاسەتە نوێیەی قاسم بوون لە بەرانبەر ئێراندا.[٢٦١] لەسەرێکی دیکەشەوە، بارزانی عەوداڵی پەیداکردنی پشتیوانیی دەرەکی بوو تا لەبەرانبەر قاسـمدا هـاوسـەنگی ڕابگرێ. لەوکاتەش بارزانی پێیوابوو شـا "کلیلی (لایەنی) ڕۆژئاوایە"، بۆیە مەبەسـتی سـەرەکی بۆ پشـتیوانییە دەرەکییەکە ئێران بوو.[٢٦٢] بیچمەکانی دیکەی پارتی دیموکراتی کوردسـتان، وەک ئیبراهیم ئەحمەد دژی پاڵدانە پاڵ تاران بوون. ئیبراهیم ئەحمەد گێڕایەوە: "بارزانی بۆ پشـتیوانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تکاخواز بوو. کەواتە ئەو دەیەویسـت لەگەڵ ئەندامانی ڕێکخراوی پەیمانی ناوەند سـەنتۆ CENTO

---

[258] SAVAK Documents, No. 13j/7665, 21 December 1961.

[259] Baghdad 1665 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 12 June 1961.

[260] SAVAK Documents, No. f-b-13d/10823, 4 March 1961.

[261] SAVAK Documents, No. 24 January 1961.

[262] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 637.

بێ بە[ئێران] و ئیمپریالیزمیشـــەوە.[٢٦٣] هەرچۆنێک بێ کەس نەیدەتوانی خۆی لە شانی مەلا مستەفا بارزانی بدا.

هەرچەندە سیاسەتی بارزانی دەکرا بێتە پشتگیرییەکی ستراتیژی بۆ ئێران تا هەڕەشەی عێراق لەخۆبگرێ و بەرزەفتی بکا، لێ هێشتا شا دوودڵ بوو. خەمی ســـەرەکی شـــا پەڕینەوەی یاخیبونی کورد بوو لە عێراقەوە بۆ نێو کوردی ئێران. سەرباری ئەو پەیوەندییە دۆستایەتییە نزیکییەی بە کوردی عێراقەوە، ئەو پاشـــکەوتنەی دۆخی ئابووری لە کوردســـتانی ئێراندا دنەدەرێک بوو بۆ گرووپە جیاخوازەکان. ساواک، بەتایبەتیش تەبرێزی کە ســەرۆکی هۆبەی دووەمی ســاواک بوو، قەناعەتی بە شــا هێنابوو بەوەی بەخێرایی هەندێک چاکســازیی ئابووری لە کوردســتانی ئێراندا بکا، بەڵکو هەستی دژەڕژێم لە کوردستانی ئێراندا خاوبکاتەوە.[٢٦٤]

لەوەش ســـەرنجڕاکێشـــتر، هێشـــتا شـــا لەبارەی پەیوەندی بارزانی بە مۆسکۆوە نیگەران بوو. ئاخر پێشتر پارتی دیموکراتی کوردستان ڕەخنەی لە پەیمانی بەغدا گرتبوو، بەگشـــتی پەیمانەکەی بە هاوپەیمانییەتێکی ئیمپریالیستی دیکەی لە دژی بلۆکی سۆشیالیستی و بە تایبەتیش بە دژە کوردی دانابوو. وتارێک لە ڕۆژنامەی خەبات، زمانحاڵی پارتی دیموکراتی کوردستان بڵاوکرابووەوە کە، پەسنی ڕۆڵی سوپای ڕوسی لە "ڕزگارکردنی پارچەکانی کوردســـتان لەدەســـت 'چەوســـاندنەوەی ئێرانییەکان'.. و دامەزراندنی کۆماری دیموکراتیکی مهاباد دابوو".[٢٦٥] لەگەڵ گەشـــتەکەی بارزانی لە کانوونی دووەمی ١٩٦١دا بۆ مۆسکۆ، هەڕەشەی کورد-سوور تیرتر بوو. ساواک ڕاپۆرتی دا گوایە مەبەستی سەردانەکە "دروستکردنی کوردســتانی مەزنی ســـەربەخۆیە، کە لە چیاکانی تۆروس لە تورکیاوە بۆ سـەر کەنداوی فارسـی درێژدەبێتەوە." ڕاپۆرتەکە ئەوەشـی لێ زیادکردبوو

---

[٢٦٣] هەمان سەچاوە ل ٨٤٥.

[264] SAVAK Documents, No. 234/5436, 29 May 1961.

[265] Baghdad 5384 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 10 March 1961.

گوایە "بارزانی لەبەردەم نەخشـــەیەکی ســـاختەی کوردســـتانی مەزن وەســـتابوو." ســـاواک ئەو شـــتەی بەوە دانابوو کە، "پلانی مۆســـکۆ بۆ دروستکردنی ڕێڕەوێکە لە کەناری باکوورەوە بۆ ســەر کەنداوی فارســی، ئەمەش لە ڕێی بەڵێنی ئەو لە خوزستانی بە نەوت دەوڵەمەند."[٢٦٦] بەگوێرەی ساواک، "نەخشـەی بارزانی بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سـەربەخۆ لە پارچەکانی کوردســتانی عێراق و تورکیا و ئێران و ســوریا و باشــووری ئەرمینیاوەیە. ئەوەش گوتراوە کە خرۆشـــۆف بەڵێنی بە بارزانی داوە کە بەشێکی باشووری ئەرمینیا ببەخشێتە کوردستانی ئازاد."[٢٦٧]

خۆی دەبووایە شـــا تـا هەتـایە گومـانی لە بـارزانی هەبووایە؛ کەچی ســەرهەڵدانی گرژیی لەنێوان کورد و قاســم، وردە وردە قەناعەتی ئەوەی پێهێنا بە دەســـت لە پشـــتدانی یاخیبووانی کورد عێراق بەرزەفت بکا. زووتریش، چەندین ســـەرکردەی کورد، وەک شـــێخ عەبدولقادر ئەوەیان خســـتە بەردەم ســـاواک، بەڵکو لە دژی بەغدا یاخیبوون جاڕبدەن. شـــێخ عەبدولقادر ئەفســەرانی ســاواکی دڵنیاکردبووەوە، لەوەی هۆزە کوردەکان دێنە ڕیزی بزووتنەوەکەی.[٢٦٨] هەرچۆنێک بێ، ساواک ئەم شتەی بە جدی وەرنەگرت، هۆیە ســەرەکییەکەشــی بۆ کورتهێنی پایەی ئەو لەنێو کورداندا دەگەڕایەوە. بەپێچەوانەوە، میللییەتی بـارزانی وایلێکردبوو تـاکە کورد بێ توانســـتی یەکخســـتنی چەنـدین هۆزی لەنێو بۆتەی پێکهێنـانی هێزێکی چەکداری بەرچاو هەبێ. دوابەدوای ســـەرنەکەوتنی ســـاواک لە "پلانی "ڕزگارکردنی عێراق"دا، تاکە بژاردە بۆ ئێران بۆ ئەوەی عێراق بەرزەفت بکا تەنیا پشتگرتنی بارزانی مابووەوە.

بە ماوەیەکی کەم بەر لە کودەتاکەی عێراق، (بەختیار)ی بەرپرسی ساواک عیســا پژمانی ناردبووە هەرێمی کوردســـتانی ئێران، لەوێش بە پشـــتیوانی

---

266 SAVAK Documents, No. 13j/10177, 15 February 1961.

267 SAVAK Documents, No Number.

268 SAVAK Documents, No. 2/969, 15 January 1960.

کۆلۆنێل کەمالی، بەرپرسی دەزگای ساواک لە سەقز بە دزییەوە ئاودیوی سنووری عێراق بووبوو. عیسا پژمان لە ڕۆژە ئارامەکانی بەغدادا، هۆشداری دابووە ساواک بەوەی کودەتایەک لە عێراق نزیکە بکرێ. کەچی لە لایەن کاربەدەستانی ساواک، لە لایەن بەختیار و تەنانەت شاشەوە گاڵتەیان بە ڕاپۆرتەکە هاتبوو.[269] دوابەوای ئەوە، پژمان سەردانی کوردستانی تورکیا و سوریاشی کردبوو تا زانیاری لەسەر پاشخانی کۆمەڵایەتی-سیاسی گەلی کورد کۆبکاتەوە. لە ڕاپۆرتی دووەمیدا ئەوەی تۆخ کردبووەوە، کە ئەگەری ڕۆڵی کورد لە گۆڕانکاریی ئایندەی عێراق پێویستی وەبەرهێنانی ستراتیژی پرسی کورد بۆ لاوازکردنی دراوسێ ڕۆژئاواییەکانی ئێران هەیە. ڕێک و ڕاستیش دوای کودەتاکە- عیسا پژمان کرایە بەرپرسی وێستگەی ساواک لە بەغدا- چاوی بە عیسا زەبیحی[270] بەرپرسی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان لە بەغدا کەوت، تا بۆی ڕوونبکاتەوە کە ستراتیژی نوێی ئێران بەرەو کوردی عێراق وەرچەرخاوە و داوایلێکرد بەڵکو کۆبوونەوەیەکی نهێنی بۆ لەگەڵ بارزانی ڕێکبخا.[271] بەرلەوە، پژمان لە ماوەی ئاهەنگی نەورۆزدا چووبووە سلێمانی و لەوێ سەرکەوتووانە قەناعەتی بە جەلال تاڵەبانی هێنابوو تا ڕەگەڵ پلانە نوێیەکەی ئێران بکەوێ.

---

269 Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 231.

270 عیسا زەبیحی واتە مامۆستا عەبدولڕەحمان زەبیحی (عولەما) وەرگێڕ.

271 Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p p. 97.

لەو نێوەشـــدا، عیســـا پژمان چووە پاریس تا چاوی بە کەســـایەتی دەســـتڕۆیشـــتووی ڕۆشـــنبیریی کورد، کامەران عالی بەردخان بکەوێ.[٢٧٢] پژمان ســتراتیژە نوێیەکەی ئێرانی بەرانبەر کورد بۆ ڕوونکردەوە. کامەران عالی بەدرخـانیش لە عیســـا پژمانی پرســـی؛ "خۆ ئەگەر شـــا لەگەڵ وەرچەرخانە نوێیەکەی ئێران ڕاســتگۆ بێ، کەواتە ئەدی کوا ڕۆژنامەیەکی کوردی لە ئێران؟"[٢٧٣] ئیـدی پژمـان لە گەڕانەوەی بۆ تـاران، قەنـاعەتی بە دەزگای ســاواک هێنا کە لە قازانجی ئەواندایە ڕۆژنامەیەکی کوردیزمان لە ئێران دەربکرێ. بە بودجەی بەڕێوبەرایەتی ســـاواک و پشـــتیوانی شـــێخ عوســـمان نەقشـــبەندی و ئەدەب، ڕۆژنامەیەک بۆ کوردســـتان لە لایەن عەبدولحەمید بەدیعولزەمان دەرچووێنرا.[٢٧٤] هەردوو برا موفتیزادەکان[٢٧٥] و شـوکرولڵای بابان ڕۆژنامەکەیان بەڕێوەبرد. کەچی ڕۆژنامە کوردییەکە بۆ هەردوو سـوپای ئێرانی و تورکی مایەی هۆشـداری بوو. ئەوەبوو باڵوێزی تورکیـا لە تـاران لە کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ شـــادا ڕەتیکردەوە کە ناســـیونالیزمی کوردی بەکاربهێنرێ. ژەنەڕاڵی ســـوپای ئێرانیش، نادر جیهانبانی و ژەنەڕاڵ محەمەد شـــابەختی بە دەوری خۆیان هۆشـــدارییان دایە شـــا بەوەی ئەم بڕیـارە لێکەوتەی کۆنترۆڵنەکراوی لە هـانـدانی بزووتنەوەی جیاخوازی لە ئێراندا بەدەواوە دەبێ. شاش فەرمانێکی دەرکرد بەوەی ڕۆژنامەکە بوەســـتێنرێ؛ کەچی عیســـا پژمان قەناعەتی پێهێنا ڕۆژنـامەکە دەربـچـووێـنـرێـتەوە. ئـیـدی ڕۆژنـامەکە دەرچـوویەوە، لـێ

---

[٢٧٢] کامەران عالی بەدرخان پرۆفیسـۆرێکی زانکۆی سـۆربۆن و سـەرۆکی هاوکاری کورد لە ئەورووپا بوو. هەروەها نەوەی بەدرخانی دوا میری میرنشینی جزیری بۆتان بوو.

[273] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 50.

[٢٧٤] هەر ناوی ڕۆژنامەکەش کوردستان بوو. وەرگێڕ.

[٢٧٥] مەبەست محەمەد سادق موفتیزادە و ئەحمەد موفتیزادەن. وەرگێڕ.

ئەمجارەیان بە شـــێوەیەکی ســـنووردار.[٢٧٦] هەروەها کامەران عالی بەدرخانیش بانگهێشتی تاران کرا و خشتەی چاوپێکەوتنێکی لەسەر خوانی نیوەڕۆ لەگەڵ شـــادا بۆ ڕێکخرا. شـــای پەهلەوی بەڵێنی پێدا بەڵکو ســـپۆنســـەری کۆنفرانســـێکی نێودەوڵەتی بۆ جڤاتی کۆچبەرانی کورد لە ئەوروپادا بکا.

لەوەش پتر، کۆلۆنێل بەهرامی، بەڕێوەبەری ساواک لە کرماشان، کە شاری هەرە گەورەی کوردنشـــینە لە ئێران، ئەوەی خســـتە بەردەم تاران، کە پارێزگاکە ڕادیۆیەک بۆ جۆشدانی هۆزەکانی کوردی عیراق لەسەر سنوور بەکاربهێنی، ئەمەش لە ڕێی نیشـــانـدانی گەنـدەڵی لەنێو ڕێکخراوە شـــیوعییەکانی نێو عێراق.[٢٧٧] ئینجا ســـاواک ڕادیۆی کوردی لە ڕێی ڕادیۆ میللی ئێران [ڕادیۆیی نیشتمانیی و دەزگای تەلەفزیۆنی ئێران] لە کرماشان و مەشهەد پەخشکرد.[٢٧٨] ڕادیۆی کوردی کە ساواک ڕێکیخست، هەڵمەتێکی پڕوپاگەندەی کارا بوو بۆ بەرپەچدانەوەی پڕوپاگەندەی هەردوو لایەنی شـۆڕشـگێڕێتی عێراقی و مۆسـکۆ، کە ڕادیۆیەکی نوێیان بە زمانی کوردی کردبووەوە. ڕادیۆکە شـــوکروڵڵای بـابـان بەڕێوەی دەبرد، ئەم کەنـاڵە کوردییە لەگەڵ کۆمەڵێک بیچمی ڕۆشنبیریی و کەلتوری کورد هاوکار بوو،

---

[٢٧٦] ڕۆژنامەکە تەنیا لە کوردســـتانی ئێران دابەشـــدەکرا و تەنیاش بۆ "کەســـایەتییە کوردە بڕواپێکراوەکان بوو." بڕوانە:
Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 92.

[277] SAVAK Documents, No. s/7272, 21 February 1959.

[٢٧٨] وێڕای ڕۆژئاوا و ڕۆژئاوای باکووری ئێران، کوردە ئێرانییەکان لە باکووری خوراســـان و لە باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتیش هەن. هۆزەکانی کورد ئەوسا لە سەردەمی قەڵەمڕەویی شا عەباسی یەکەمی سەفەوی لە بەرایی سەدەی حەڤدەهەمدا ناچارکراون بەرەو ناوچەی خوراسان کۆچبکەن تا ببنە بەربەستێک لە بەرانبەر پەلامارەکانی ئۆزبەگ کە پسانەوەیان بۆ نەبوو.

لەنێویـانـدا عەبـدولڕەحمـان شـــەڕەفکەنـدی (هەژار موکریـانی).[٢٧٩] هەر بەڕاســتیش، هەردووکیان ڕۆژنامە و ڕادیۆ کوردییەکە یارمەتی ئێرانیان دا تا لەنێو کوردی عێراقدا ناوبانگیان پەیدا ببێ و ببووژێنەوە.

هەروەها ســـاواک پەیوەندییەکی کەســـیی لەگەڵ بارزانی دروســـتکرد. سـەرباری ئاسایشـی توند و مەحکەمی عێراقی-ڕووسـی لە بەغدا، ئەوەبوو عیســـا پژمان بۆ یەکەمین جار بارزانی بینی و ئامادەیی تەواوی شـــای بۆ پشـــتگیریی کوردی عێراق پێڕاگەیاند، بارزانیش دەســـتبەجێ پێشـــوازی لە پلانەکە کرد و بەڵێنی دایە ئێران کە، "**دۆســتێکی هەمیشــەیی و خزمەتکاری شـا بێت." لە بەرانبەریشـدا داوای لە تاران کرد دوورکەونەوە لە پشـتگرتنی ئاغاکانی کورد بە شـێخ لەتیف حەفیدزادە (کوڕی شـێخ مەحمود بەرزنجی) و محەمەد ڕەشـــید بانەییشـــەوە، کە هەردووکیان بە نهێنییەوە لە لایەن پاسەوانانی سنووری ئێرانییەوە کۆمەک دەکران.**[٢٨٠] ئینجا ساواک بڕێکی تا ڕادەیەکی بـاش فیشـــەک و تەقەمەنی دایە بـارزانی و ڕێگەشـــیـان پێدا وێستگەی ڕادیۆیەک لەسەر خاکی ئێران دابنێ.[٢٨١] لەوەش سەرنجڕاکێشتر ئەوەبوو، ســاواک پلانێکی قاســمی بۆ لەناوبردنی بارزانی پووچەڵکردەوە. عیســـــا پژمـان گێڕایەوە:[٢٨٢] "ســــەرتیپ فوئـاد عـارف کە یەکێک بوو لە ژەنەڕاڵەکانی ســــوپای عێراقی، پلانێکی قاســـم بۆ لەناوبردنی بـارزانی

---

[٢٧٩] عەبـدولحەمیـد بەدیعولزەمـان، محەمەد ســـادق موفتیزادە، هەژار، ئەحمەد موفتیزادە و عـابـد سیراجەدینیش هاوکاری ڕادیۆی کوردستان بوون بڕوانە:
Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 93.

[280] SAVAK Documents, No. 213-821-314, 4 April 1962.

[281] O'balance, Edgar, The Kurdish Struggle, 1920–94 (London: Macmillan, 1996), p. 61.

[282] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 122.

پێڕاگەیاندم. منیش لە ڕێی تاڵەبانییەوە بە بارزانیم ڕاگەیاند کە تازووە بەغدا جێبێڵی." لە هەمان کاتیشـــدا، کۆلۆنیل ئیرەج مەنســـورپوور وەک پاشکۆی سەربازیی ساواک لە کوردستانی عێراق دانرا تا چاودێری ڕێگەی دابینکردنی ستراتیژیی سەرسنوور بکا لەگەڵ ئێران. بە پاڵپشتی دارایی ساواک، دوو بنکەی ستراتیژی سەربازیی بۆ پێشمەرگەکانی بارزانی لەسەر سنوور لەگەڵ ئێران کرانەوە. ئیدی دیمەنەکە بۆ شۆڕشی کورد ڕێکخرا.

پەیوەندییەکانی کوردی-ئیسرائیلی

بارزانی دوابەدوای پێکهێنانی هاوپەیمانیی تاران-کوردی لە هێزێکی دەرەکی دیکە دەگەڕا تا بەغدای پێ لاواز بکا. ئەگەر بەشێوەیەکی ستراتیژی دایبنێی، پشتبەستن بە شا بۆ کورد بڕیارێکی ئاوەزمەندانە نەبوو. لەپاڵ ئەمەشـــدا، بارزانی پێیوابوو دامەزراندنی پەیوەندی لەگەڵ ئیسرائیل وەک دەستپێکی ڕاکیشانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وایە بۆ نێو ململانێیەکە. ئاخر لە سەرووی هەموو ئەوانەوە، لۆژیکی جیۆپۆلیتیکی هەرێمەکە هەستیار بوو بۆ پێکهێنانی هاوپەیمانیی ئیسرائیل. کورد وەک پێکهاتەیەکی سەرەکی بۆ ڕێبازی کەمەربەندی ئیسرائیلی، ئەوا پشتگیریی ژێربەژێری تەلئەبیب بۆ کورد هەنگاوێکی لێبڕاوانە بوو بۆ بەرزەفتکردنی بەغدا. هەر بەڕاستیش، بەغدا بەشداری شەڕی عەرەب-ئیسرائیلی لە ١٩٤٨دا کرد بێ ئەوەی هیچ ڕێککەوتننامەیەکی ئاگربەستیش لەگەڵ ئیسرائیلدا مۆر بکا. بە ماوەیەکی کەمیش دوای دامەزراندنی پەیمانی "تریدەنت"ی ١٩٥٨، بارزانی، کامەران عالی بەدرخانی نارده زیوریخی سویسرا، ئەوەبوو لە ١٩٥٩ ئەو لەوێ بەگەرمی لە لایەن گۆلدا مایەری وەزیری کاروبارەی دەرەوەی ئیسرائیل پێشوازی لێکرا. بەڵێنی پشتگیری بێ قەیدوشەرت بە کامەران عالی بەدرخان بۆ جەنگان لە دژی بەغدای دوژمنی هاوبەش و دامەزراندنی دەوڵەتێکی غەیرە عەرەبی درا. ئێلیازەر تسافریر بەرپرسی ئۆپەراسیۆنەکانی مۆساد لە کوردستانی عێراق لێدوانی دابوو؛ "ئێمە بە

کوردمان گوت... [کە] هەرچی بیکەن ئێمە پشتیان دەگرین جا چ لە شەڕ بێ یان لە ئاشـــتی". [٢٨٣] تەلئەبیب لە ئاخیروئۆخری پەنجاکان دانووی لەگەڵ تاران نەدەکولا.

هێشـــتا شـــا لە ناوەڕاســـتی ١٩٥٩دا لە لایەنگرتنی کورد دوودڵ بوو. بە گوێرەی قســـەی تســـافریر بێ، ڕژێمی ئێرانی "مەلا مســـتەفا بارزانی خۆشنەدەویست، چونکە پێیانوابوو **مەلای سوورە**.. ئاخر ئەو دوازدە ساڵان وەک پەنابەر لە ڕووســـیای بەســـەربردبوو." [٢٨٤] ســـەرباری ئەمەش، تاران دژی ئامادەیی ئیســـڕائیل بوو لە کوردســـتانی عێراق. هەر کۆمەکێکیش بۆ کوردی عێراق بەبێ مۆڵەتی تاران دەکرا بووبایە هەڕەشـــەیەکی ئایندە بۆ سەر ئاسایشی نیشتمانیی ئێرانی. نابێ بایەخی ئەوەش نادیدە بگیرێ، کەوا شـــا لەوەدا خۆپـاریز بوو بەهۆی پشـــتیوانی ئیســـڕائیـل بۆ کورد پەیوەندییەکانی زیاتر لەگەڵ دەوڵەتە عەرەبییەکان تێک بدا. هەرچۆنێک بێ، قاســـم بە پشـــتیوانی ســـۆڤیەت داوای گێڕاندنەوەی خاکی ئێرانی چڕتر کردەوە، ئیدی شا لە پشتیوانیکردنی کوردی عێڕاق ڕەگەڵ ئیسڕائیل کەوت و ئینجا ڕێگەی دا چەکی پێشـــکەوتووی ئیســـڕائیلی لە ڕێی ئێرانەوە بگاتە بارزانی. [٢٨٥]

جووڵانەوەوی ئەیلوولی ١٩٦١

لە ١٠ی ئەیلوولی ١٩٦١دا، ڕەتلێک لە ســـوپای عێراق کەوتە نێو بۆســـەی هێزی گرووپێکی کوردی و قەتلوعـام کران، گرووپەکە لە لایەن عەبـاس مامەندی هاوپەیمانی بارزانی فەرماندەیی دەکرا و ڕووداوەکەش لە نزیک

---

[283] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 53.

[٢٨٤] هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٥٣.

[285] Rubin, Avshalom, Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, Resistance, and Revolt, 1958–63 (2007) Middle Eastern Studies, 43 (3): 373.

بارزان بوو. بەغداش کەوتە بەردەم دوو بژاردە، یان "ئۆتۆنۆمی بۆ کورد دەستەبەر بکا" یاخود "بە هێزی سەربازی لەگەڵیان بجووڵێتەوە".[٢٨٦] ئەوەبوو خێرا قاسم بژاردەی ستراتیژی مستی ئاسنینی گرتەبەر. لە کاتێک لە بەراییەوە بارزانی خۆی لە ململانێیەکە بەدوور گرت، کەچی هێزی ئاسمانی عێراقی بارزانی بۆمباباران کرد، ئەمەش وایکرد ئەو و ئاغاکانی دیکەش بدەنە پاڵ شەڕەکە.[٢٨٧]

ئێران و ئیسرائیل تەنانەت میسری نەیاریشیان پێشوازییان لە هەڵگیرسانی شەڕەکە لە کوردستانی عێراق کرد. ڕکابەری قووڵی نێوان ناسر و قاسم لەبارەی ڕابەرایەتیکردنی جیهانی عەرەبی، ئەوەبوو ڕادیۆی دەنگی عەرەب (صوت العرب)ی میسری دارِسایە ڕژێمی بەغدا.[٢٨٨] بارزانیش پێشتر بەرەو ناسر وەرچەرخابوو، هەروەها لە هەمان کاتیشدا لە پاڵپشتیکردنی خالد بێگی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستانی سووریا وەستا بۆ ئەوەی دڵی قاهیرە ڕازی بکا. ناسریش لە بەرانبەردا، بەڵینی پێدا، هەرچەندە بەزارەکیش بوو، کەوا پشتیوانی لە داواکانی کورد بکا تا لافوگەزافی قاسم بۆ ناسیونالیزمی عەرەبی لاواز بکا.[٢٨٩] لەگەڵ ئەوەشدا قاسم سەرکۆنەی کوردی کرد و بە "نۆکەری ئەمریکای" وێناکردن.[٢٩٠] خاڵی سەرنجڕاکێش

---

[286] Tabriz A–26 to the U.S. Department of State, “The Kurdish Movement in Iraq as seen from Mahabad,” September 3, 1961 NARA/RG59/ R2/ 787.00/9 –361) , pp. 1–4.

[287] Baghdad 162 to the U.S. Department of State, September 19, 1961 (NARA/RG59/ R2/787.00/9–1961), p. 1.

[288] Al–Samarrai, Wafiq, Hottam al–Bawabat al–Sharqi [The Destruction of the Eastern Gate], translated in Farsi, (Tehran, Markaz Asnad va Tahghighat–e Defa–e Moghaddas) pp. 33–4.

[289] SAVAK Documents, No. 2b/1729, 18 May 1961.

[290] Baghdad A–245, September 27, 1961, “Qasim Accuses British and Americans of complicity in Kurdish Revolt Exonerates USSR; Dissolve

لێرەدا ئەوەبوو، هیچ کامێکیان، نە ئێران و نە ئیسرائیل ئاگایان لە بڕیاری بارزانی نەبوو بۆ دانەپاڵ شەڕەکە. **دەگوترێ کەی جی بی فشاری خستووەتە سەر بارزانی تا شەڕەکە هەڵبگیرسێنێ.**[291] دیار بوو لۆژیکی ململانێی جیۆپۆلیتیک لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، هەروەها هەڵمەتی قاسمی دژە حیزبی شیوعیی عێراقی، سیاسەتەکەی سۆڤیەتیان گۆڕیبوو.[292] لە وەرچەرخانێکی مێژوویی بێوینەدا، ڕکابەرایەتی سیاسەتی نێودەوڵەتیی سۆڤیەت لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەرفەتێکی

Kurdish Democratic Party," September 27, 1961 (NARA/RG59/R2/ 787.00/9- 2761) p. 2.

[291] Zubok, Vladislove M. Spy vs. Spy: The KGB vs. the CIA, 1960–62, Cold War International History Project, Woodrow Wilson Center for Scholars, No 4 (1994). pp. 28–29.

[292] **لە سەرەتای حوزەیرانی ١٩٦١، کەمێک بەر لە شەڕی کورد، قەیرانی بەرلین سەریهەڵدا. کاتێکیش ڕووبەڕووبوونەوە لەبارەی بەرلینەوە تیرتر بوو، سەرانی ڕووس لەبەر نەخشەیەکدا بوون تا بە هۆیەوە ڕووی سەرنج و بایەخی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی لە قەیرانی بەرلینەوە بگۆڕن و "ستراتیژی پەیداکردنی قەیران" لە چەندین ناوچەی جیاجیای جیهان بە مەبەستی بەلاوەنان و پەرتەوازەکردنی هێزی ئەمریکا و وڵاتەکانی خولگەی ئەو وەربگێڕن، بەم جۆرە ئەوان بە شوێنی دیکە ببەستێتەوە، تا کێشەی ڕێککەوتنامەی ئاشتی ئاڵمان و بەرلینی خۆرئاوا چارەسەر دەکا." بۆ ناسەقامگیرکردنی ئێران و تورکیا لەپاڵ وڵاتە یەکگرتووەکان و بریتانی، ئەوەبوو ئەلێکساندەر شێلیپینی بەڕێوبەری کەی جی بی ڕێنمایی ئەوەی دا بەڵکو سۆڤیەت پەیوەندییە کۆنەکانی لەگەڵ بارزانی بژێنێتەوە "بۆ کاراکردنی جووڵانەوەی خەڵکی کورد لە عێراق و ئێران و تورکیا بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ، بە جۆرێک پارێزگاکانی ئەو وڵاتە ناوبراوانە بگرێتەوە... [لەو کاتەی] نیگەرانی جدی لە نێو زلهێزەکانی ڕۆژئاوا دەوروژێنێ و لەپێش هەمووشیان ئینگلستان، ئەمەش لەبەر "دەستهەبوونی لە نەوتی عێراق و ئێران، هەروەها بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش کە بنکەی سەربازی لە تورکیادا هەیە." کەی جی بی لە نامرادبوون لە وەرچەرخانە ناچاوەڕوانەکەی قاسم و پاکتاوکردنی حیزبی شیوعیی عێراق، وەهای بینی کە، شەڕی کورد ستراتیژێکی لەبارە بۆ هەژاندنی قاسم، "ئەو کەسەی بەتایبەتی لەم دواییانەدا خەریکبوو لەگەڵ سیاسەتی ڕۆژئاواییدا بڕوا."** بڕوانە ڤلادیسلۆڤ زوبوک :

Vladislove Zubok, "Spy vs. Spy: The KGB vs. the CIA, 1960–62," Cold War International History Project, Woodrow Wilson Center for Scholars, No 4 (1994), pp. 28–29.

ستراتیژی بۆ هێزە هەرێمییەکانی وەک ئێران و ئیسرائیل هێنایەپێشەوە تا لایەنی سەرکردەیەکی خۆجێی وەک بارزانی بگرن.

بە هاتنی مانگی کانوونی یەکەمی ١٩٦١، سوپای عێراق هێزە نارێکوپێکەکەی مامەندی بەزاند؛ لەگەڵ ئەوەشدا لێهاتوویی بارزانی لە شەڕی نانیزامییدا لەسەر حیسابی قاسم، شەڕەکەی توندتر کرد. وێڕای زاڵدەستی هێزی ئاسمانی، لێ سەربازەکانی بەغدا لەسەر وشکانی لە ئەزموونداکورتهێن بوون تا لە چیاکانی زاگرۆسی کوردستانی عێراقدا بجەنگن. کاتێکیش شەڕ بە زیانی قورسی سوپای عێراقییەوە درێژەی دەکێشا، بەشێک لە خاکی کوردستان کەوتە دەستی پێشمەرگە.[٢٩٣] بەڕێوەبردنی شاشی شەڕ و نەبوونی متمانەیەکی قووڵ بە فەرماندەکان بووە مایەی شکست لە دوای نوشستی ئەو لە چاوی سوپادا. ئەوەی قورەکەشی خەستتر کرد، ئەو خستنەڕووەی قاسم بوو بۆ ئاشتی، کە لە تشرینی دووەمی ١٩٦١ تا ئازاری ١٩٦٢ خستیە بەردەم بارزانی و ئەویش لە لای خۆیەوە ڕەتیکردەوە. لەو نێوەشدا، قاسم خستنەڕووەکەی سۆڤیەتی ڕەتکردەوە بەوەی پەلامارەکان ڕابگرێ و بە حکوومەتە ئۆتۆنۆمیدارەکەی بارزانی لە باکووری عێراق قایل بێ.[٢٩٤] ئیدی شەڕەکە بووە هەورێکی سەر بە گێژەڵووکە بۆ قاسم.[٢٩٥]

شەڕەکە بۆ ئێران دەستکەوتێکی ستراتیژی بوو. ئاخر نزیکەی هەموو کۆمەکی کورد یان لە ئێران یاخود بە ڕێی ئێرانەوە دەهات. بە ئاگابوون

---

[293] Baghdad D-635 to the U.S. Department of State, “Kurdish Revolt Reportedly Increase in Intensity; Qasim Offers Kurds ‘Last Chance’; Kurdish Propaganda Attacks Qasim,” April 3, 1962 (NARA/RG59/R2/787.00/4-362), pp. 1–3.

[294] SAVAK Documents, No. 311/763, 20 January 1962.

[295] Baghdad 127 to the U.S. Department of State, September 7, 1962 (KPL/NSF/ Countries/BOX 117/Iraq.1961–62), pp. 1–2.

لەو پشـــتگیرییەی ڕوســـییەکان بۆ کوردی عێراق،[٢٩٦] **ئێران چاوی خۆی لەو چەکەی لە ســـــۆڤیەتەوە بە قـاچـاغ ئـاودیو دەکرا دەنووقـانـد**. بەگوێرەی ڕاپۆرتەکانی ســـاواک بێ، ڕووســـەکان لە ڕێی ئێران و هۆزە کوردەکان بە ئاغاکانی هۆزی شـــــکاکیشــــەوە، چەکیان بۆ بارزانی دەنارد.[٢٩٧] هەروەها بارزانیش لە ڕێی ئەحمەد تۆفیقەوە پەیامی بۆ تاران نارد تا قەناعەت بە کاربەدەســـتە ئێرانییەکان بکا، بەوەی پشـــتی کورد بگرن.[٢٩٨] لەو مانگانەی بەدوایدا هـاتن، توخمەکانی ســــــاواک ڕۆڵێکی کلیلئاســــــایان لە گۆڕینی ســـیاســـەتی ئێرانی دەرهەق کوردی عێراقدا بینی. (ئەعلەم)ی ســـەروەزیری ئێران بە یولیوس هۆلمزی باڵوێزی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، لە تارانی ڕاگەیاند کە:

تا هەنووکە ئێران هەر ســــیاســــەتی خۆبەدوورگرتنی گرتووەتەبەر، تەنیا ڕێکاری پێویستی بۆ پاراستنی سنووری ئێران-عێراق لە هاوینی ڕابردوو گرتووەتەبەر، ئەوەش لەوکاتەدا بوو کە ئەگەری تەشـــەنەکردنی شـــەڕی بارزانی بۆ نێو ئێران لە ئارادابوو. ئەعلەم گوتی؛ بارزانی لە چەندین بۆنەدا بۆ داواکردنی پشـــتگیری لە دژی عێراق لە شـــا نزیکبووەتەوە. لە بەرانبەر هاوکاریدا بەڵێنی گەورۆنە گەورۆنەی داوەتە ئێران بەوەی کوردســـــتانی عیراق بە ئێرانەوە بلکێنێ. لە کاتێکدا شا ئەو خستنەڕوویانەی ڕەتکردنەوە، کەچی توخمگەلێک لەنێو سوپای ئێراندا هەن لەو بڕوایەدان، کە یارمەتیدانی کورد دەکرێ بۆ لاوازکردنی قاسم داردەستێکی لەبار بێ.[٢٩٩]

لە ٢٤ی حوزەیرانی ١٩٦٢دا، وەزارەتی کـاروبـاری دەرەوەی ئەمریکـا ئاماژەی بەوەدا، کە "کەســــانی گرنگ لە نێو حکومەتی ئێراندا.... دەکرێ بە

[296] SAVAK Documents, No. 311/706/2-d, 26 April 1963.
[297] SAVAK Documents, No. 313/29188, 5 May 1963.
[298] SAVAK Documents, 4632, 28 November 1962.
[299] Tehran 136 to the U.S. Department of State, August 2, 1962 (NARA/RG59/ R2/787.00/8-162), pp. 1–2.

گۆڕانکارییەک لە بنەمای سیاسەتی ئێرانییەکان لە ڕابردوو و هەنووکەوە دابنرێ بەوەی لە هەڵوێستێکی نەیارانەی ساردوسڕەوە لە هەمبەر یاخیبووە کوردەکان بۆ هەڵوێستێکی هاوکاری ژێربەژێر بگۆڕێ."[300] شا بە باوەڕپێهێنانی لەلایەن ساواکەوە "پێگە و هەڵوێستی ئەرێیانەی زیاتر لەهەمبەر کوردی عێراق" بگیرێتەبەر.[301] کۆمەکی ئێران تفەنگی ئاسایی بڕنۆ KAR98K و فیشەکی گرتنەوە، بەهۆی "دۆستایەتی و نزیکی" پەیوەندییەکانی بارزانی بە تاران لە سنوور بە ئازادانە دەگوازرانەوە.[302] بارزانیش لە بەرانبەردا وریابوو لەوەی کێشە بۆ ئێران دروست نەکا. ئەو چەندین جار هۆشداری دایە کوردانی ئێران بەوەی هیچ هەنگاوێک لە دژی ڕژێمی ناوەند لە تاران نەهاوێژن.[303] لە کاردانەوەی پشتگیری تاران بۆ کورد، قاسمیش هەوڵیدا هۆزە کوردەکانی ڕۆژئاوای ئێران، بە شێوەیەکی سەرەکیش جوانڕۆییەکان لە دژی تاران جۆش بدا و بجووڵێنێ و چەک و تەقەمەنییان بداتێ.[304] لەگەڵ ئەوەشدا یاخیبوونی جوانڕۆیی بە ئاسانی لەسەر دەستی سوپای ئێرانییەوە سەرکوت کرا.

ئێرانی و ئەمریکی و کورد

جێگەی سەرنجە، جەنگی کورد لە پەیوەندییەکانی ئێران –ئەمریکادا بووە پرسێکی کێشەلەسەر. لە کاتێکدا تاران وای دانابوو، کە کوردی عێراق بۆ فشارخستنە سەر عێراق داردەستێکی ستراتیژییە، کەچی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پێی وانەبوو عێراق کەوتبێتە تەوەرەی سۆڤیەتەوە،

---

[300] The U.S. Department of State Ca-2856 to US Embassy Tehran, May 24, 1962 (NARA/ RG59/R2/787.00/5-2462), p. 1.

[301] Tehran 136 to the U.S. Department of State, August 2, 1962 (NARA/RG59/ R2/787.00/8-162), pp. 1–2.

[302] Baghdad 150 to the U.S. Department of State, September 20, 1962 (NARA/RG59/ R2/787.00/9-2062), pp. 1–2.

[303] SAVAK Documents, No. 2/453, 12 January 1961.

[304] SAVAK Documents, No. 163, 5 May 1963.

نەخاسمە دوای ئەوەی قاسم حیزبی شیوعیی عێراقی ڕامالی. ئەمریکییەکان لە پەیوەندییەکانی بارزانی بە مۆسکۆوە بە گومان بوون. ئەوان بڕوایان وابوو، بارزانی مووچەیەکی مانگانە بە بڕی هەزار دیناری عێراقی (لە ١٩٦٢دا دەیکرد ٢٨٠٠ دۆلاری ئەمریکی) لە لایەن سۆڤیەتییەکانەوە دەیدرێتێ.[٣٠٥] هەروەها ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەو بڕوایەدا بوو دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ هەردوو ولاتی ئێران و تورکیا دەشلەژێنێ و بۆ سۆڤیەتیش دەبێتە بنکەیەکی ستراتیژی لە نێوچەرگەی ڕۆژهەلاتی ناویندا. بە درەنگانێکی مانگی ئەیلوولی ١٩٦١دا، کورد بەلێنی بە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دا بچنە ڕیزی سەنتۆ CENTOوە، بەلکو ببنە قەلایەکی قایم لە دژی یەکێتیی سۆڤیەت". لەگەل ئەوەشدا، جێمس ئاتکین، ئەفسەری بالوێزخانەی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە بەغدا، ئەو خواستەی کوردانی ڕەتکردەوە و یاخیبوونی کوردی لە عێراق بە کێشەیەکی ناوخۆ دانا.[٣٠٦] لە نێوەڕاستی شەڕەکەشدا، بارزانی ڕاشکاوانە داوای پشتیوانی لە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکرد، ئەو لێدوانی وەها دا: "**دەکرێ ئێمە بۆ ولاتە یەکگرتووەکان سوودبەخش بین. خۆ ئەگەر حیزبی شیوعی خزمەتی بەرژەوەندییەکانی یەکێتیی سۆڤیەت بکا، ئێمەش دەکرێ خزمەتی ولاتە یەکگرتووەکان بکەین... سەیری پێگە ستراتیژییەکەمان لە هەر جوولەیەکی سۆڤیەت لە ڕێی قەوقازەوە بۆ ڕۆژهەلاتی ناوین بکەن و ئەوە لەبیر نەکەن، گەر ئێمە ئەوسا چ پارتیزانی بین یان هێزێکی تەکوزی(نیزامی)، ئەوا لە ڕۆژهەلاتی ناویندا باشترین سەربازین.**"[٣٠٧] هەرچەندە ئەو بەلێنەی شا، کوردستانێکی سەربەخۆ دەکرێ

305 Baghdad 150 to the U.S. Department of State; September 20, 1962 (NARA/RG59/ R2/787.00/9-2062), pp. 1–2.

306 Baghdad 177 to the U.S. Department of State; September 29, 1961 (NARA/RG59/ R2/787.00/9-2961), pp. 1–2.

307 Dana Adams Schmidt, Kurdish Rebels Confident of Victory in Iraq: Warn United States to Aid Them or Soviet's Will, The New York Times, September

ببێتە: "ولایەتێکی دیکەی یەکێتییەکە، کە دەکرێ کۆمپانیا ئەمریکییەکان ئیمتیازاتی کێڵگە نەوتییەکانی کەرکوک وەربگرن،"[٣٠٨] کەچی وڵاتە یەکگرتووەکان ئەم داوایەیان ڕەتکردەوە. پەیوەندی بارزانی بە مۆسکۆ و بەشداریکردنی لە کۆماری مهابادی دەستکردی سۆڤیەت، کاربەدەستە ئەمریکییەکانی هێنا سەر ئەو قەناعەتە، کە ئەگەری نیازی سۆڤیەت هەیە کورد بۆ ئەوە بەکاربێنێ بەڵکو ستراتیژی لەخۆگرتن و بەرزەفتکردنی ئەمریکای ڕۆژهەڵاتی ناوین تێپەڕێنێ. هەروەها کاربەدەستانی ئەمریکا ڕەخنەی ئەوەیان لە پشتگیریی ئێران بۆ بارزانی گرت بەوەی دەکرێ هەڕەشە ناوخۆییەکانی لە ئێران و تورکیاش بوروژێنێ. لە ڕوانگەی ئەمریکاوە، "دەستوەردانی [ئێرانییەکان]... دەرخەری دژوارییە زیاترە لەوەی بەرژەوەندییە چارەنووسسازیەکانی ئێران یان ئەمریکا بێنێتەدی." لەگەڵ ئەوەشدا داوای ئەمریکا لە تاران بۆ ئەوەی "سیاسەتێکی "بێلایەنانەی توند و چاوەڕوانییەکی وریایانە" بگرێتەبەر لەوەی "ڕاشکاوانە یان ژێربەژێر بۆ دەستوەردان پابەند بێ"[٣٠٩] گوێی لێنەگیرا.

شۆڕشی ڕەمەزان[٣١٠] لە ١٩٦٣دا

پێشمەرگە بە هاتنی هاوینی ١٩٦٢ شوێنێکی کوشندەی لە ژێرخانی هێڵی لوولەکێشی نەوت و غاز کردە ئامانج و دەستی بەسەر دهۆکیشدا گرت.[٣١١]

10, 1962, ppBaghdad to the U.S. Department of State, September 20, 1962, (FRUS 1961–1963, XVIII, 49.. 1–14.

308 Baghdad to the U.S. Department of State, September 20, 1962, (FRUS 1961–1963, XVIII, 49.

309 The U.S. Department of State Ca-2856 to the U.S. Embassy Tehran, May 24, 1962 (NARA/RG59/R2/787.00/5-2462), p. 1.

٣١٠ سەیرە نووسەر بۆ ئەو کودەتایە ئاوەڵناوی شۆڕشی بۆ بەکارهێناوە! وەرگێڕ.

311 Baghdad A-210 to the U.S. Department of State, August 27, 1962 (NARA/RG59/ R2/787.00/8-2762), p. 1; London 3852 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 19 February 1962.

بەغـداش لە تۆڵەکردنەوەدا، پەلامـارەکـانی بە فرۆکە چڕترکردنەوە. هەرچۆنێک بێ بارزانی بە دەستلەپشتدانی ئێران، توانی بەرانبەر بە سوپای عێراق بوەستێتەوە. بە درەنگانی ١٩٦٢ هێزی کوردی لە زنجیرەیەک شەڕدا شـکسـتی بە سـوپای عێراق هێنا و زیانی لە ورە و ناوبانگی سـوپا دا.[٣١٢] دوای شـکسـتی هەڵمەتی سـەربازیی ٢٠ مانگی لە دژی کورد، قاسـم تا دەهات زیاتر لە ڕووی سـیاسـییەوە لە بەغدا گۆشـەگیرتر دەبوو. لە بەرانبەریشـدا دەروو لەسـەر حیزبی بەعسـی دژە قاسـم کرایەوە.[٣١٣]لە کـانوونی دووەمی ١٩٦٢دا و دوای گفتوگۆیەکی نهێنی لەگەڵ کورد دا، شـەوکەت ئاکرەیی سـەرکردەی بەعس داوای لە ئیبراهیم ئەحمەد کرد، هێرشـی نوێ نەکەنە سـەر سـوپای عیراق لەبەر ئەو هاوکارییەی سـوپا لەگەڵ پیلانگێڕانی کودەتـا. لە بەرانبەریشـدا، ئـاکرەیی بەڵێنی بە پـارتی دیموکراتی کوردسـتان دا ئۆتۆنۆمییەکی بەرفرەوانتر بداتە کوردسـتان.[٣١٤]لە ٨ی شـوباتی ١٩٦٣شـدا هاوپەیمانیی هێزە لایەنگرەکانی ناسـر، ئەفسـەرانی بەعسـی و ژەنەڕاڵە دەسـتڕۆیشـتووەکانی سـوپا بە سـەرۆکایەتی عەبدولسـەلام عارف، کودەتایەکیان جاڕدا، دواتر بە شـۆڕش(کودەتا-وەرگێڕ)ی ڕەمەزان نـاویـدەرکرد. قـاسـمیش ڕاپێچی دادگـایەک کرا کە عەبدولسـەلام سـەرۆکایەتی دەکرد و بەشـێوەیەکی دڵڕەقانە کوژرا.[٣١٥]

---

[312] Baghdad 309 to the U.S. Department of State, December 23, 1962 (NARA/RG59/ R2/787.00/12-2362), p. 1.

[313] SAVAK Documents, No. d/16/12509, 7 February 1961.

[314] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 685.

[٣١٥] ڕژێمە نوێیەکە لە پیاوەکانی سـێ گرووپ پێکهات، عەبدولسـەلام عارفی ناسـری بە سەرۆک، ئەحمەد حەسەن ئەبەکر، ژەنەڕاڵی بەعس بە سەرووەزیر و عەلی سالح ئەلسەعدی بە جێگری سـەرووەزیر، وەزیری ناوەخۆ و سـکرتێری حزبی بەعس هەرێمی (عێراق) حزبی بەعس کە ئەنجومەنێکی نیشتمانیی بۆ سەرکردایەتی شۆڕش دامەزراند کە دەسەڵاتی هەرە باڵای بوو لە وڵات.

پیلانگێڕانی کودەتاکە قاسـمیان بە دامەزرێنەری "سـەردەمی تیرۆر و بنکۆڵکەری برایەتی عەرەب-کورد تاوانبار کرد."[٣١٦] ڕاسـتەوخۆش هەر دوای کودەتایەکە، حەرەسی قەومی، میلیشیای بەعس شاڵاوێکی دڵڕەقانەی کوشـتن و بڕینیان لە دژی شـیوعییەکانی عێراق و "کوشـتارگەیەکی خوێناوییان" سـازدا.[٣١٧] کودەتاکەی ١٩٦٣ سـەرکردەکانی تودەشـی ترسـاند.[٣١٨] دیاربوو لە کۆتاییدا سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بەری گرتبێ.

٢ - دروستبوون: شیعەی لوبنان

کۆلۆنێل پاشـاهی لە کۆبونەوەیەکی سـاواکدا وەهای ڕوونکردەوە: " ***بۆ ئەوەی ڕێگربین لە خوێنڕژان لەسـەر خاکی ئێران، دەبێ ئێمە بجەنگین و هەڕەشـەی [ناسـریزم] لە کەناراوی ڕۆژهەڵاتی دەریای سـپیی ناوەڕاستدا بەرزەفت بکەین.***"[٣١٩]

پان عەرەبیزم و پەیوەندیی تاران- بەیروت

سـەرهەڵدانی پان عەرەبیزم شـای تیختیخە دا تا جموجۆڵی میسـر لە ڕۆژهەڵاتی ناوین بەرزەفت بکا. تاران سـەرباری پێکهێنانی پەیمانی بەغدا، سەرنجی خۆی وەرگەڕاندە سەر لای ڕۆژهەڵاتی دەریای سپیی ناوەڕاست تا لە لوبنان (وەک یەکێک لە مەکۆکانی کەلتوری-ڕۆشـنبیریی جیهانی

---

316 The Declaration of Iraq Ramadhan Revolution, Baghdad to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, February 8, 1963.

317 CIA, “Background on 8 February Revolt in Iraq.” OCI No. 0487/63, February 8, 1963 (JFK/NSF/RKF/Box426/Iraq.1961–63), pp. 1–2.

318 SAVAK Documents, No. 312/1211, 6 July 1963.

٣١٩ بۆ زیاتر وتووێژکردن لەسـەر پلانە سـەوزەکە، بڕوانە نامەی عیسـا پژمان کە ئەلەموتی مستەفا چاپی کردۆتەوە:

Iran dar Asr-i Pahlavi [Iran in the Pahlavi Era] Vol.II, Jang-i Qodrat dar Iran [Power Struggle in Iran] (London, 1992) pp. 521–3.

عەرەب) لە ڕێی ڕاچاندنی تەونی پەیوەندی لەگەڵ جڤاتەکانی لوبنانی دابڕسێتە سەر جەمال عەبدولناسر. ئێران وێڕای پەیوەستی دیینی-کەلتوری مێژوویی لەگەڵ شیعەی لوبناندا، لە دەستپێکەوە تیشکی خستە سەر ڕاچاندنی پردی پەیوەندی لەگەڵ دەستەبژێری مارۆنییە بەدەسەڵاتەکان.[٣٢٠] دەستەبژێری مارۆنییەکانیش تەوژمی پان عەرەبیزمیان بە هێزێکی پاڵنەری نوێی عەرەبی سوننە دەزانی بۆ ئاڵنگاری سەر سیستمی سیاسی. لە کاتێکدا کەسایەتییەکانی پان عەرەبیزم لە لوبنان، وەک سائیب سەلام، وەلید جنبلات و ئیبراهیم کولەیلات پشتی میسرییان دەگرت، کەچی کەمیل شەمعونی سەرۆک و دەستەبژێری مارۆنی بە شێوەیەکی تاکتیکیانە لایەنگری پەلاماری سەر نۆکەندی سوێس بوون و ئەوەیان ڕەتکردەوە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ڕۆژئاوادا بپچڕێنن. دوابەدوای قەیرانی سوێسیش لە ١٩٥٦دا، سەرۆک کەمیل شەمعون لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و لە ئینگلستانێ نزیک بووەوە و لایەنگریی ئەندامانی پەیمانی بەغدای گرت بەتایبەتیش هی ئێران.

شا لە کانوونی دووەمی ١٩٥٧دا چاوی بە کەمیل شەمعون کەوت. لە کۆبوونەوەکەدا هەردوو سەرکردەکە پێیان لەسەر دژایەتیکردنی هەر دەستوەردانێکی دەرەکییدا گرت، مەبەستیش دەستوەردانی میسری بوو لە کاروباری ناوەخۆی وڵاتەکانیان.[٣٢١] بە ماوەیەکی کەمیش دوای ئەو کۆبوونەوەیە، پێکهێنانی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو بەدوای خۆیدا ئاژاوە و پشێوی سیاسیی لە نێو کۆمەڵگە عەرەبییەکاندا، نەخاسمە لە لوبناندا هێنا. لە کاتێکدا مارۆنییەکان نیازیان وابوو لوبنان بە هاوپەیمانی ڕۆژئاوا

---

[٣٢٠] بەگوێرەی پەیمانی نیشتمانی (میثاق الوطني)ی ساڵی ١٩٤٣، دەبوایە هەمیشە سەرۆکی کۆماری لوبنان لە مارۆنییە کاسۆلیکەکان بێ.

[321] Summary of communiqué on the talks between President Sham'un and the Shah of Iran, Beirut, 23 December 1957, in Agwani (ed.), The Lebanese Crisis, 1958: A Documentary Study (Bombay, 1965), p. 29.

بهێڵنەوە، کەچی سوننەکان بە ڕابەرایەتی ڕەشید کەرامی سەروەزیر، پاڵی بە بەیروتەوە نا بەرەو کۆماری عەرەبی یەکگرتوو بڕوا. لە حوزەیرانی ١٩٥٨دا، کەمیل شمعون داوای لە ئێران و تورکیا و کۆمکاری عەرەبی کرد لە دژی حزبەکانی سوننە و دروزی پشتبەستوو بە کۆماری عەرەبی یەکگرتوو لە لوبنان پشتیان بگرن.[٣٢٢]

هەر بەتەنیا ئێران بوو کە پشتی بەیروتی گرت و فەرمانی بە ساواک کرد کۆمەکی سەربازیی بگەیەنێتە دەستی مارۆنییەکان. ئەو ئۆپەراسیۆنەش لە لایەن سەرهەنگی هێزی ئاسمانی حامید ناسریی، پاشکۆی سەربازیی ئێران لە بەیروت و مەنسور قەدەری بەڕێوبەری ئەوسای کونسلخانەی ئێران لە دیمەشق بەڕێوەچوو.[٣٢٣]پشتگیریی ئێران بۆ بەیروت قەناعەتی بە ئیسرائیل هێنا چەکی دەستکردی سۆڤیەت، ئەو چەکەی لە کاتی جەنگی سویس لە ١٩٥٦ دەستی بەسەرداگیرابوو، بدەنە مارۆنییەکان. چەک و تەقەمەنییەکەی ئیسرائیلی لە فڕۆکەخانەی میهرئاباد دابەزێنرا و لەوێش لە تاران لە ڕێی ساواکەوە گەیەنرایە دەستی هێزەکانی سەر بە شمعون لە بەیروت.[٣٢٤] ئۆپەراسیۆنی بەیروتی ساواک-مۆساد لە لایەن ئەحمەد ئەمزای ئەفسەری دەریاوانی هۆبەی هەواڵگریی دەرەکی ساواک و ئەمیر فەرید شەهاب بەڕێوبەری گشتی ئاسایش بەڕێوەچوو.[٣٢٥] ڕەحمەت ئەتابکی، باڵوێزی

---

[٣٢٢] حزبە پشتیوانەکانی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو لە لوبنان پێکهاتبوون لە بزووتنەوەی سەربەخۆیی ناسرییەکان (حركة الناصريين المستقلين یان بە سادەیی المرابطون) بە ڕابەرایەتی ئیبراهیم کولەیلات، پارتی سۆشیالیستی پێشکەوتوخواز (حزب التقدمي الاشتراكي) بە ڕابەرایەتی کەمال جونبلات و حیزبی شیوعی لوبنانی.

[٣٢٣] بەگوێرەی قسەی مەنسور قەدەر بێت، پێدەچوو ئەوکات ناسری زۆر جێگەی متمانە نەبێ. ئاخر ئەو یەکێک بوو لە خزمەکانی سالاری سەرلەشکر باتمانخیلیش. بڕوانە دیدار لەگەڵ ژەنەڕاڵ مەنسور قەدەر:

General Mansour Qadar, Oral History, Foundation for Iranian Studies.

[324] Interview with General Mansour Qadar, Oral History, Foundation for Iranian Studies.

[٣٢٥] هەروەها شەهاب ئەندامی هۆبەی دژەکۆمۆنستیش بوو لە لوبنان.

ئێرانیش لە بەیروت بەشــداری ئۆپەراســیۆنەکە بووبوو. لەگەڵ ئەوەشــدا، هاوپەیمانیی تاران-بەیروت سەری نەکێشا بۆ ڕۆنانی قەڵایەکی مەحکەم لە دژی ڕەوتی پـان عەرەبیزم. بە گوێرەی قســـەی مەنســـور قەدەر بێ؛ "هێزەکانی ســــەر بە کەمیل شـــمعون چەک و تەقەمەنییان لە ئێرانەوە بۆ دەهات. هەرچەندە ئەوان زۆر لە چەکەکانیان بە هێزەکانی ســەر بە ناســر فرۆشـت! هەروەها کەسـانێک لە نێو هێزەکانی سـەر بەناسـریش چەکیان بە هێزەکانی سەر بە کەمیل شمعون دەفرۆشت. ئاخر لەوێ گەندەڵییەکی زۆر قەبە لە ئارادا بوو. هەر بەتەواوی ئۆپەراسـیۆنەکە ئۆپەراسـیۆنێکی بێ بەر بوو."[٣٢٦]ئێران لە لوبنان پێویستی بە هاوپەیمانێکی بەهێزتر هەبوو.

کودەتاکەی عێراق لە ١٩٥٨ و "پلانە سەوزەکە"ی ساواک

لە ١٤ی تەممووزی ١٩٥٨دا، تەختی بنەماڵەی پاشـــایەتی هاشـــمییەکان وەرگەڕێنرا. ئەم ڕووداوەش لەپاڵ ســـەرهەڵدانی میلیشـــیاکانی لوبنان ئەوانەی لە لایەن کۆماری یەکگرتووی عەرەبی پشـــتیوانی لێدەکران، دنەی سـەرۆک کەمیل شـمعونی دا تا داوای پشـتگیریی سـەربازییانە لە سـەرۆک ئایزنهاوەر بکا. لەسەر داوای پاشای عەرەبستانی سعوودی،[٣٢٧]هەروەها بە فشـاری شـا لەسـەر ئازنهاوەر، لە کۆبوونەوەی تەممووزی ١٩٥٨دا،[٣٢٨]وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ١٥ی تەممووزدا و لەژێر ناوی ئۆپەراســـیۆنی شـەمشـەمەکوێرەی شین Blue Batدا، شـەشـەمین کەشتیگەلی مارینزی لە

---

[326] Interview with General Mansour Qadar, Oral History, Foundation for Iranian Studies.

[327] Memorandum of Conference with President, White House, 14 July 1958, (FRUS 1958–1960, Vol. XI, 212).

[328] The U.S. Department of State telegram, 16 July 1958, (FRUS, 1958–1960, Vol. XI, pp. 306–308). The Shah's doubts are seen again in "internal Political Situation in Iran," the U.S. Department of State Memorandum, 788.00/11 February 1961, FOIA; and CIA, "The Arab Threat to Iran."

بەیروت دابەزاند.[٣٢٩]لە هەمان کاتیشـدا هێزی سـەربازی بریتانی لە ئوردن دابەزین. هەرچۆنێـک بێ، قەیرانی نـاوەخۆی لوبنـان تـا لاچوونی کەمیـل شمعون لەسەر تەختی سەرۆکایەتی و جێگرتنەوەی لە لایەن فوئاد شەهاب لە ٣١ی تەمموزی ١٩٥٨دا درێژەی کێشـــا. دەســـتبەجێش فوئاد شـــەهاب ڕێکـاری چـاکســـــازیی ســـــیاســـــی و پێشـــوەچوونی کۆمەڵایەتی بۆ هێواشـکردنەوەی گرژیی لەگەڵ ناسـرییەکان گرتنەبەر.[٣٣٠] سـەرباری کەمە سـەرکەوتنێکی چاکسـازییە سـیاسـییەکانی فوئاد شـەهاب، کەچی نەبوونە بەربەســـت لەبەردەم ســـەرهەڵدانی پان عەرەبیزم لە لوبنان. بە جۆشـــی کودەتاکەی ١٩٥٨ی عێراق، پان عەرەبیزم بووە مایەی ئەوەی چاو و دڵی گەنجان، سوننە و دروزە شارنشینەکان بۆ خۆی ڕابکێشێ.

کردە ســـنووردارەکەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا شـــای ئێرانی هێنایە ســـــەر ئەو ڕایە، بۆ بەرزەفتکردنی میســـــر و عێراق ناتوانێ پشـــــت بە هاوپەیمانەکانی ببەسـتێ. بۆیە فەرمانی بە بەختیاری بەڕێوەبەری سـاواک کرد تا پلانێک بۆ ڕاگرتنی تەشـــەنەســـەندنی هەڕەشـــەی پان عەرەبیزم دابڕێژێ. بە سـەرکردایەتی حەسـەن پاکرەوان، دەزگای ئاسـایشـی ئێران نەخشـــەی گەڕانـدنەوەی تەختی پـاشـــــایەتی هـاشـــمی بۆ عێراق

---

329 ee Beirut 358 to the U.S. Department of State, July 14, 1958 (FRUS/1958–60/XI/doc.121), p. 208; Eisenhower, pp. 271–271; White House, Memorandum of Conferencewith the President, July 14, 1958 (FRUS/1958–60/XI/doc.128), pp. 226–28; and U.S.Navy, Director of Naval Operations to the Commander in Director, U.S. Naval Forces, July15, 1958 (FRUS/1958–60/XI/doc.130), p. 231.

330 See Beirut 358 to the U.S. Department of State, July 14, 1958 (FRUS/1958–60/XI/doc.121), p. 208; Eisenhower, pp. 271–271; White House, Memorandum of Conferencewith the President, July 14, 1958 (FRUS/1958–60/XI/doc.128), pp. 226–28; and U.S. Navy, Director of Naval Operations to the Commander in Director, U.S. Naval Forces, July15, 1958 (FRUS/1958–60/XI/doc.130), p. 231.

دارِشـــــت.[٣٣١] لەکاتێکدا نەخشـــــەی "ڕزگارکردنی عێراق" بۆ تاران پلانێکی شـــکســـتخواردوو بوو، ســـەردانە بەردەوامەکانی ســـاواک بۆ بەیروت هـاوپەیمـانی نوێی بۆ ئێران لەگەڵ خۆیـدا هێنـا. لوبنـان وەک وڵاتێکی دیموکرات، بەڵام ناســـکی جەنجاڵ بە فرە ئەتن و ئایین و ئایینزا، کارێکی وایکرد ببێتە ئامـانجێکی تەواوعەیار بۆ ئێران تا ســـیاســـەتی دەرەکی نادەوڵەتیانی خۆی لەســەر ڕۆبنێ. هەر زووش ساواک نەخشـەیەکی نوێی دانا، کە بە "پلانی ســـەوز" ناســـرا. هەروەک پێشـــڕە/ڕائید پاشـــاهی بە پێداگرتنەوە داوایکرد، " **بۆ ئەوەی ڕێگربین لە خوێنڕژان لەســـەر خاکی ئێران، دەبێ ئێمە بجەنگین و هەڕەشـــەی [ناســـریزم] لە کەنـاراوی ڕۆژهەڵاتی دەریای سپیی ناوەڕاستدا بەرزەفت بکەین.**"[٣٣٢] ئامانجی ئێران لە شەقڵپێدانی پلانی سەوز بەرزەفتکردنی پان عەرەبیزم بوو لە لوبنان لەبری ئەوەی ســـەر ســـنووری ڕۆژئاوای لە عێراق، ئەمەش بەوە پێکهات، کە لە جیاتی مارۆنییەکانی لوبنان ڕایەڵەی پەیوەندی لەگەڵ شـــیعەکانی ئەوێ ڕابچێنێ. بەســـەرپەرشـــتی ئەفســـەری هێزی ئاســـمانی حەمید ناســـری، بەرپرســی وێســتگەی ساواک لە بەیروت،[٣٣٣] پلانە ســەوزەکەی ساواک، کۆمەکە داراییەکـانی بۆ کۆمەڵگەی شـــیعە بۆ ٣٣،٠٠٠ دۆلار ســـاڵانە بەرزکردەوە. بۆرەکۆمەکی پێشـتری ئێران بۆ شیعەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین بە شـیعەی لوبنانیشــەوە لە لایەن بونیادی پەهلەوی بوو (پاش شـۆڕشـی ئیســـلامی لە ١٩٧٩ بووە دامەزراوی عەلەوی). دامەزراوەکە ئەو کۆمەکە

---

[331] Letter from Isa Pejman, reprinted in Alamuti, Mostafa, Iran dar Asr-i Pahlavi [Iran inthe Pahlavi Era] Vol.II, Jang-i Qodrat dar Iran [Power Struggle in Iran] (London, 1992)p. 521; and Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 95.

[٣٣٢] بۆ زیاتر باسوخواسی پلانی سەوز بڕوانە نامەکەی عیسا پژمان:
Pejman letter, in Alamuti, Mostafa, Iran dar Asr-i Pahlavi, Vol.II, Jang-i Qodrat dar Iran (London, 1992), pp. 521–3.

[333] The U.S. State Department, 4 May 1958, (FRUS, 1958–1960, Vol.XI, 29).

داراییەی لە ڕێی ڕایەڵەی پیاوە ئاینییەکان بەتایبەتیش لە ڕێی ئایەتوڵڵای گەورە بروجەردییەوە دەگەیاندە جڤاتە شیعییەکەی ئەوێ. لە سایەی پلانی سەوزیشەوە، ساواک ڕاستەوخۆ، نەوەک ڕایەڵەی مەرجەعی شیعە ٨٠٪ی کۆمەکەکەی بەسەر قوتابخانە و ئاخوندە شیعەکانی لوبنان دابەش دەکرد.[٣٣٤]

هەرچەندە کۆمەڵگەی شیعە ئامانجی سەرەکی ساواک بوو، لێ پلانە سەوزەکە ڕایەڵەی پەیوەندی لەگەڵ لایەن و جڤاتەکانی دیکەی بەیروتیش کردەوە. لە بەرەبەرەی هەڵبژاردنی پەرلەمانی ١٩٦٠دا، تاران هەڵمەتێکی دژەناسری سەرپێخست. ساواک بڕی ٣٣٠،٠٠٠ دۆلاری ئەمریکی بۆ خەرجی دارایی کەتائیبی مارۆنەکان (کە بە حیزبی کەتائیبیش دەناسرا) و سەرکردەکەیان پیری جمەیل،[٣٣٥] و کەمیل شمعونی سەرۆکی پێشوو و هەروەها بلۆکی نیشتمانی (الكتلة الوطنية) بە سەرۆکایەتی ڕیمون ئەددە خەرجکرد.[٣٣٦]حیزبی داشناک، باڵی ڕاسترەوی حیزبی ئەرمەنییەکانیش کۆمەک کران، ئەمەش دوای ئەوەی ئێران ڕەزامەند بوو لەسەر گەشتی ئاسمانی یەریڤان-بەیروت بەسەر ئاسمانی ئێراندا. ساواک بە ناڕاستەوخۆش کۆمەکی ڕۆژنامە و گۆڤارە دژەناسرییەکانی دەکرد، بەتایبەتیش ئەلحەیات و ستوونووسە ناودارەکەی بە ناوی کەمال مەروە

---

334 Samii, Abbas William, The Shah’s Lebanon Policy: The Role of SAVAK (January, 1997) Middle Eastern Studies. 33 (1): 67.

335 Letter from Isa Pejman, reprinted in Alamuti, Mostafa, Iran dar Asr-i Pahlavi [Iran in the Pahlavi Era] Vol.II, Jang-i Qodrat dar Iran [Power Struggle in Iran] (London, 1992) p. 524; Stoakes, The Super vigilantes: The Lebanese Kataeb Party as a Builder, Surrogate, and Defender of the State, (January 1975) Middle Eastern Studies, 11 (1): 233.

336 Samii, Abbas William, The Shah’s Lebanon Policy: The Role of SAVAK, (January, 1997) Middle Eastern Studies, 33 (1): 70.

و دە دێیلی ستاریش The Daily Star.[٣٣٧] پارتی سۆشیالیستی نەتەوەیی سووریش (الحزب السوري القومي الاجتماعي)، کە کۆمەکی دارایی لە هاشمییەکانی عێراق وەردەگرت، ئەوانیش کەوتنە بەر ئامانجە لە پێشینەکانی ساواک. لەگەڵ ئەوەشدا شا بەخۆی فەرمانی لادانی لیستەکەی کۆمەکی ساواکی دەرکرد، ئەمەش دوای ئەوە هات کە پارتی سۆشیالیستی نەتەوەیی سوری پشتگیریی ڕوانینی سوریای گەورەتری دوای پیکهێنانی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو کرد.[٣٣٨] پلانە سەوزەکە مژدەی پەیوەندییەکانی ئێران-لوبنانی پێبوو.

سەدر و تاران

ناو و ناوبانگی موسا سەدر بە درەنگانێکی پەنجاکان لە قوم وەک گەنجێک، وەک موجتەهیدێکی بەهرەدار گەشایەوە.[٣٣٩] لە کانوونی یەکەمی ١٩٥٧دا، سەید عەبدولحوسێن شەڕەفەددین مرد، دەستبەجێش لە لایەن شوێنکەوتووانی شەڕەفەددینەوە داوا لە سەدر کرا بچێتە سور (صور). ئەوەی ڕاستی بێ، شەڕەفەددین بەر لەمردنی وەسیەتی کردبوو، موسا سەدر جێگەی بگرێتەوە.[٣٤٠]سەید جەعفەری، کوڕەکەی شەڕەفەددین داوای لە سەید ڕەزای براگەورەی سەید موسا کرد، بەڵکو قەناعەت بە برا بچووکەکەی بهێنێ تا جڵەوی ڕابەرایەتی شیعە لە سور بگرێتەدەست.[٣٤١]

---

337 CIA, Intelligence Memorandum: The Arab Threat to Iran, 21 May 1966, in the Declass. Docs. 1988, #3107, LOC, and M. Copeland, The Game of Nations (London, 1969), pp. 246–7.

338 Little, Douglas. Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945–1958 (Winter 1990) Middle East Journal, 44 (1): 64.

٣٣٩ موجتەهید ئەو کەسەیە لە بەرەوپێشبردنی فیقهی شیعەدا لێهاتوو بێ.

340 Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Socio-political Diaries] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1, p. 89.

341 Interview with Seyyed Hussein Sharaf al-Din (he was Seyyed Abd al-Husayn Sharaf alDin's grandson and Seyyed Musa's brother-in-law. See:

بەگوێرەی قســـەی ئایەتوڵڵا ســـەید محەمەد عەلی موەحید ئەبتاهی بێ، منداڵەکانی شـــەرەفەددین لە بۆنەی بەخاکســـپاردنی باوکیان لە نەجەف داوایان لە ســەید موســا کرد، ڕابەرایەتی شـیعە لە باشـووری لوبنان بکا. هەروەهـا ئەوان چوونە قومیش تـا داوا لە ئـایەتوڵڵای گەورە بروجەردی بکەن، بەڵکو ســەید موســا ســەدر بهێنێتە ڕایێ، قایلبێ و بچێتە لوبنان. هەر بەڕاســـتیش زۆرینەی ئـاخونـدە شـــیعەکـانی ئەوکـات پیر و گەنـدەڵ بوون.[٣٤٢] گەورە مەرجەعەکانی دیکەش، بە ئایەتوڵڵا ئەبولقاســـم خوئی و ئایەتوڵڵا موحسین ئەلحەکیم هەروەها شێخ مورتەزا ئەلیاسریش خواستی خۆیـان بۆ ڕابەرایەتیکردنی ســـەدر بۆ شـــیعەکـانی لوبنـان دەربڕی. بروجەردیش پەســەندی کرد و لە کۆتاییدا ســەید موســا ســەدر بۆ لوبنان باریکرد.[٣٤٣]

سەرباری وەسیەتنامەکەی شەرەفەددین، پێدەچوو کۆچکردنی موسا سەدر بۆ باشـــووری لوبنان بەشـــێک بێ لە نەخشـــەی دیینی گەورە ئایەتوڵڵا بروجەردی. وەک ڕەواترین پیـاوی دینی و دوامەرجەع، کە دەســـەڵاتە دینییەکەی بە پەســـەندنامەی جیهانی شـــیعە بوو، ئەوەبوو بروجەردی ستراتیژێکی نۆژەنکردنەوەی گرتەبەر، بەوەی خوێندکارەکانی بۆ وڵاتەکانی دیکە بنێرێ، بەڵکو فیقهی شـیعە بڵاوبکەنەوە. بۆ ڕاییکردنی ئەم کارەش، لە کۆتـایی پەنجـاکـانـدا مەهـدی حـائری یەزدی نێردرایە وڵاتە یەکگرتووکـانی ئەمریکـا و محەمەد موحەقیقی لەحجی ڕەوانەی هـامبورگ کرا. لەبەراییدا

http://www.lakzaee.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2135&Itemid=64.

342 Abtahi was Seyyed Musa’s classmate in Hawza Qom. See: http://www.mashreghnews. ir/fa/news/459203.

343 Interview with Seyyed Hussein Sharaf al-Din (he was Seyyed Abd al-Husayn Sharaf alDin’s grandson and Seyyed Musa’s brother-in-law). See: http://www.lakzaee.com/index. php? option =com_ content &t ask=view&id =2135 &Itemid=64.

بروجەردی نیازی وابوو موسا سەدر بە دەسەڵاتی تەواوی نوێنەرایەتی خۆی بینێرێتە ئیتاڵیا. کەچی سەید موسا سەدر لەگەڵ ئەو داخوازییەی ئایەتوڵڵای گەورە نەبوو، بەڵکو لەبری ئەوە داوای لە بروجەردی کرد بینێرێتە لوبنان. موسا سەدر خۆیشی بەڵگەوبەندی بەهێزی هەبوو تا لە ئێران بڕوا. ئاخر دوابەدوای کودەتای ١٩٥٣ هاوئاهەنگ لەگەڵ سی ئای ئەی، مەرجەعی شیعە عولەماکان بەزۆری ناچارکرابوون لە مەیدانی سیاسەت دابڕێندرێن. بەگرژبوونی کەشوهەوای سیاسی لە ئێران، زۆرینەی عولەمای شیعە شوێنکەوتەی هێڵی سیاسیانەی گەورە ئایەتوڵڵا بروجەردی بوون. چالاکییەکانیان بە تیختیخەدانی خەڵکیش لە دژی بەهائییەکان، تەنیا بە پرسی ئایینەوە سنووردارکرابوو. ئیدی بۆ مەلایەکی گەنج، کەسێک کە سەری لە سیاسەت بخوریَ، بەجێهێشتنی ئێران و ڕابەرایەتیکردنی کۆمەڵگەیەک هەرچەندە دوور و بێدەسەڵاتیش بیَ، دەرفەتێکی قۆزراوە بوو. وێڕای نارەزایەتی ماڵباتی موسا سەدر،[٣٤٤] ئەوەبوو لە ئاخروئۆخری ١٩٥٩دا موسا سەدر بۆ س(ص)ور، شارە سەرەکییەکەی باشووری لوبنان باریکرد.

بەگوێرەی گێڕانەوەیەکی دیکە، دیاربوو ساواک ڕۆڵێکی کلیلئاسای لەم قۆناغەدا وازیکردبیَ. ساواک بە پلانە سەورزەکەوە لە وردەکاری سیاسی ناو لوبناندا زیاتر تێکەڵ بوو، بەتایبەتیش لە باشوور. دوابەدوای مەرگی شەڕەفەددین، لە سەرەتاوە بەختیاری بەڕێوبەری ساواک لایەنگیریی یەکێک لە کوڕەکانی شەڕەفەددینی کرد تا ڕابەرایەتی شیعەی لوبنان بکا. بە فشاری سەید ئەحمەد تەباتەبائی قومی، کە خزمێکی نزیکی سەدر

344 دیدار لەگەڵ سەید حوسێن شەڕەفەددین (کوڕە گەورەی سەید عەبدولحوسێن شەڕەفەددین و برای هاوژینی سەید موسا سەدر بوو) بروانە: http://www.lakzaee.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2135&Itemid=64.

بوو،[٣٤٥] بەختیار ڕای خۆی گۆڕی و وای دانا کە موسا سەدر بۆ شیعەکانی لوبنـان ڕابەرێکی گونجـاوە. بەختیـار لە کۆبوونەوەکەی لەگەڵ موســـا ســـەدردا، بە کەســـایەتییەکەی کارانگاز بوو. ئیدی بەختیار بە یەک مەرج بە ڕابەرایەتیەکەی ئەو قایل بوو، ئەوەیش ئەوەبوو ســـــەدر هاوکاری تاران و مەنســـــور قەدەر بکا تا ببێتە "هـاوپەیمـانیی ئێران لە لوبنـان."[٣٤٦] هەروەک مەنسور قەدەر گوتی، بە قایلنامەی بەختیار، بروجەردی –کە هەرگیز داوای ســاواکی ڕەتنەدەکردەوە- موســا ســەدری بە ئیمامی شــاری ســور دانا.[٣٤٧] ســـەید حوســـێن نەســـر فەیلەســـوفی گەورەی ئێران گوتی: "موســـا ســـەدر ئاژانێکی ساواک نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا پەیوەندی بە بەختیار و سـاواکەوە هەبوو. ســــــەدر بە چرای ســــــەوزی بەختیار چووە لوبنان."[٣٤٨]بەختیاریش

---

[٣٤٥] ســـــەید ئەحمەد تەباتەبائی قومی براچووکی ئایەتوڵڵا ســـــەید ئاغا حوســـــێن قومی بوو. ئایەتوڵڵا حوسێن قومیش لە دوای ئایەتوڵڵا سەید عەبدولحەسەن ئیسفەهانی پێش ئایەتوڵڵا حوسێن کازیمەینی بروجەردی مەرجەعی سەرەکی شیعە بوو. سەید سەدرەدین سەدری باوکی موسـا سـەدریش زاوای ئایەتوڵڵا حوسـێن قومی بوو. مەنسـور قەدەر ئەوەی گوت گوایە تەباتەبائی کوڕە خاڵی دووەم یان سێیەمی موسا سەدر بوو. هەروەها مەنسور قەدەر ئەوەیشـــــی گوت، گوایە تەبـاتەبـائی پەیوەنـدییە تـایبەتی بە مەلاکانی شـــــیعە و تەیمور بەختیارەوە هەبوو. هەروەها ئەوەشی گوت کە، موسا سەدر خۆی داوای لە سەید ئەحمەد کردبوو تا بەختیار قەناعەت بە بروزوردی بهێنێ بەڵکو ئەو بە ڕابەری شـــــیعەکانی لوبنان دابنێن. بڕوانە دیدار لەگەڵ سوپاسالار مەنسور قەدەر:
Oral History, Foundations for Iranian History; Bakhtiar, Chapoir. Ma fidélité (Paris, 1982), p. 217; and Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK, Middle Eastern Studies, vol. 33, No. 1 (January, 1997). p. 72.

[346] قەدەر ئەوەی گوت گوایە ســەدر بەنهێنییەوە بۆ ماوەی چوار مانگ لەلایەن ســاواکەوە فێرکراوە. ئەو بڕی ١٥٠٠ لیرەی لوبنـان(٤ ملیۆن تومەنی ئێران)ی. Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

[347] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

[348] Interview with Seyyed Hossein Nasr, Baltimour, 24 February 2017.

دەستەبەجێ ڕێنمایی ئامادەکاریی بۆ ڕۆیشتنی سەدر بۆ لوبنان دەرکرد.[٣٤٩] خۆ ئەگەر ئەم گێڕانەوەیەش ڕاست نەبێ، ئەوا ئامادەیی موسا سەدر لە لوبنان دەستکەوتێک بوو بۆ ئێران. دوابەدوای گەڕان و کنجکۆڵی ئێران بۆ ڕۆنانی پەیوەندی ستراتیژی لەگەڵ شیعەی لوبناندا، مجێزبەرزیی سەدر بۆ ڕابەرایەتیکردنی جڤاکی شیعە، پاشخانە لوبنانییە ئێرانییەکەی، پەسەندنامەی شەڕەفەددین، نەخشەی دینیی بروجەردی و پلانە سەوزەکەی ساواک، هەموو ئەمانە ئەوەی لێکەوتەوە، موسا سەدر ئێران بەرەو باشووری لوبنان بەجێبێڵێ.

ڕابەرە لاوەکە

موسا سەدر بە درەنگانێکی ١٩٥٩ گەیشتە باشووری لوبنان. بەگەیشتنی ئەو بۆ ئەوێ تووشی ناڕەزایەتی چەند کەسێکی شیعە بووەوە، ئەوانەی پشتی سەید محەمەد حوسێن فەتحوللایان دەگرت تا ڕابەرایەتی شیعە بکا. لەگەڵ ئەوەی ناڕەزاییەکان دینیی بوون، لێ ڕوخساری سەردەستایەتیی عەرەبییانەیان پێوە دیار بوو، ئاخر ڕەخنەیان لە سەدر هەبوو کە لە ئێران لەدایک بووبوو. هەرچۆنێک بێ کاریزامی سەید سەدر هەر زوو دڵی شیعەکانی بۆ خۆی ڕاکێشا. "سەدر پیاوێکی قۆز بوو... ئەو زیرەک بوو، خوێندنی تەواوکردبوو، پیاوێکی قسەزان و کاریزما بوو."[٣٥٠] پیاوێکی باڵابەرزی شەش پێ و شەش ئینچ، ڕووخسار جوان، چاوکەسکی تیژبین، "پیاوی خوایی" هاوچەرخ، ئەوکەسەی بە عەرەبی و فەرەنسییەکی جوان دەئاخاوت، چارەنووسی وای هێنا ناسنامەی بەکۆمەڵی شیعە لە لوبنان ببووژێنێتەوە.

شیعە لە بن باری هەژاری و پاشکەوتووی دەیانناڵاند. ئەوان لەبارەی ناسنامەی سیاسییانەی تایبەت بە خۆیان هەروەک دەسەڵاتی سیاسی و

349 SAVAK Documents, No. 231/466, 10 September 1957.

350 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

زێدەمافەکانییان کورتهێن بوون. وێڕای زیادبوونی ژمارەیان، کەچی داواکانیان بۆ پلەوپایەی زیاتر لە داڕشتنی بڕیار و ناسنامەی نیشتمانیی لوبناندا پشتگوێخراو بوو. لەو بەرڕەوتەدا بوو موسا سەدر بانگی بۆ چەوساوە و بەشمەینەتییەکانی کۆمەڵگەکەی ڕادەهێشت. ئەو دەستی بە دامەزراوەییبوون کرد. بەپێچەوانەی زۆر لە مەلا نەریتخوازەکان، "ئەو پیاوێکی منەوەر بوو،[٣٥١] کەسێک "باوەشی بۆ تەکنەلۆژیای هاوچەرخ کردەوە و لە هەردوو شت، لە هێز و ڕای گشتیی گەیشت و ئامرازەکانیان گەیشت کە چۆن جیهانی نوێی پێ جۆشدەدرێ."[٣٥٢] ئەو دەرسی زمانی فارسی و چەندین دەرسی لەبارەی ئێران لە قوتابخانەی عاملی، فیقهـ لە قوتابخانەی ئەلقاسیدی سوننی و فەلسەفەی ئیسلامی لە زانکۆی شیینت یوسف لە بەیروت گوتەوە. هەروەها ئەو دامەزراوە دینیی و دەزگا خێرخوازییەکانیشی وەک جماعة البر و الاحسان (کۆمەڵەی چاکە و خۆشگوزەرانی) ڕۆنایەوە، کە تێیدا منداڵە بێ دایک و باوکەکانی فێردەکردن،[٣٥٣]هەروەها الموسسة الاجتماعية (دامەزراوەی کۆمەڵایەتی) و هەتیوخانەیەکی شیعەی لە سور دامەزراند. لە ١٩٦٣ بيت الفتات (ماڵی کچان)، قوتابخانەی پەرستاری و دروومان و معهد الدراسات الاسلامية (پەیمانگای خوێندنی ئیسلامی) دامەزراند. هەروەها کارخانەیەکی مافوورچنینیشی کردەوە.[٣٥٤] بەگوێرەی قسەی ئیبراهیم یەزدی بێ، "موسا سەدر لە لوبنان زیاتر لە هەزار کیلۆمەتر بە بە ترومبێلەکەی خۆی گەڕا و سەردانی هەموو گوند و شارەکانی کرد تا ڕاستەخۆ لە دەستی یەکەمەوە

[351] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[352] Bonnin, Richard, Arrows of the Night: Ahmed Chalabi and the Selling of the Iraq War (Anchor; Reprint edition November 13, 2012) p. 57.

[٣٥٣] جەماعەتی ئەلبڕ وەلئیحسان بۆ یەکەمجار لە لایەن سەید عەبدولحوسێن شەرەفەددین دامەزرا.

[٣٥٤] سەید موسا سەدر داوای لە براگەورەی خۆی سەید ڕەزا سەدر کرد، بەڵکو کەرەستەکانی کارخانەکەی بۆ چاکبکاتەوە. بڕوانە http://www.imamsadr.com .

زانیـاری لە لوبنـانییەکـان کۆبکـاتەوە."[355] بەرەبەرە لەلایەن بـازرگـانە دەوڵەمەندەکان و گەنجانی شـارسـتان پشـتگیری بیرۆکە نوێخوازییەکان و چالاکییەکانی موسا سەدر کران.

لە بەراییەوە ساواک پێشوازی لەو چالاکیيانەی سـەدر کرد. بەرنامەی ئەو هەم چارەی پان عەرەبیزم و هەم مارکسیزمیشی لە لوبنان دەکرد، ئەوەش لە ڕێی باشـترکردنی پێگەی شـیعە بوو تا وایان لێبکا نەچنە ڕیزی حیزبە پان عەرەبییەکان. لە کاتێکدا لە سـەرەتاوە بیرۆکەی پان عەرەبیزم وەک بیرۆکەیەکی گشـتگر خۆی نیشـان دەدا، لێ نەیتوانی سـەرنجی کەمینەی شـیعە بۆ لای خۆی ڕاکێشـی، ئاخر بیرۆکەی نەتەوەیەکی عەرەبی مەزن هەر نمایشـێک بوو بۆ زاڵکردنی دەسـەڵاتی سـوننە. کۆمەڵگەی شـیعە بە نـاسـنامە بەکۆمەڵە بەهێزەکەی خۆی دەکرا هەر وەک هـاوپەیمـانییەکی "سـروشـتکرد"ی ئێران، بەوەی لەبەرامبەر هێزی سـوننەی پان عەرەبیزمدا پارسـەنگێک بێ. بە پێچەوانەی کوردسـتانی عێراق، تاران خۆی لەوە دوورخسـتەوە چەک و تفاقی سـەربازی بداتە شـیعەکانی نیشـتەجێی کەنـاراوی دیوی ڕۆژهەڵاتی دەریـای سـپی نـاوەڕاسـت، لەبری ئەوە، پەیامەکەی سـەدر خۆی دەکرا تەواوکارییەک بێ بۆ پلانە سـەوزەکەی ئێران. سـەدر پارێزگاری لە پەیوەندییەکی دۆسـتانەی لەگەڵ باڵوێزخانەی ئێران و ویسـتگەی سـاواک لە بەیروت کرد. لە بەراییەوە پەیوەندی بە ناسرییەوە هەبوو. مەنسور قەدەریش وەهای گوت گوایە "ناسری پیاوێکی تورەوتۆسـن و میزاج گەرم بوو، کەچی سـەدر پیـاوێکی زۆربلێی مـاکیـاڤیلییـانە بوو. کەواتە ئەوان نەیـاندەتوانی بەیەکەوە هەڵبکەن."[356] لە سـەرێکەوە، بەختیاری مجێزبەرز، ئەو کەسـەی نەخشـەی ئەوەی هەبوو

---

[355] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[356] قەدەر ئەوەشـی گوت گوایە سـەدر لە ڕووی داراییەوە لە لایەن بەختیارەوە کۆمەک دەکرا. ئەم پشـتگیرییە داراییە یارمەتی سـەدری دا تا وا لە شـیعەی لوبنان بکا ببنە ناوەندێک بۆ خۆیان. Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

دەستەبژێری دینیی و سیاسی لە دەورەی خۆی کۆبکاتەوە، سەدری بە هاوپەیمانێکی بەهێز دانابوو. هەروەک مەنسوور قەدەر گوتی، بەختیار ڕێنمایی دابووە سەدر لە ڕێی پاشاییەوە خۆی بە ئەو گرێبدا و باز بەسەر باڵوێزخانەی ئێرانیشدا بدا. سەدریش لە ٢٠ تشرینی دووەمی ١٩٦٠ تا ٢٠ی کانوونی یەکەمی ١٩٦٣مانگانە لە بەیروت لەگەڵ پاشایی کۆدەبووەوە.[357] سەرباری کارێزمایەتییەکەی سەدر، ئەوە پاشایی بوو لە سەرەتاوە پەیوەندییەکانی سەدری بە دەستەبژێری لوبنانی لە بەیروتەوە گرێدا. ئەم پەیوەندییانەش لەنێوان سەدر و پاشاییدا بوونە دۆستایەتییەکی درێژخایەن. بە گوێرەی بەڵگەنامەکانی ساواک بێ، سەدر جەختی لەسەر پاشخانە ئێرانییەکەی دەکردەوە و لە چەندین دوان و وتەی کۆبوونەوەکانیدا ڕێزێکی زۆر مەزنی بۆ ئێران دەربڕیوە.[358]لەگەڵ ئەوەشدا هەرگیز سەدر نەبووە ئاژانێکی نۆکەر بۆ ڕژێمی شا. ئەو لەوە بەئاگا بوو، کە مەودایەک لە دووری ڕژێم وەستاوە و هەرگیزیش ڕاستەوخۆ کۆمەکی دارایی لە تاران وەرنەگرتووە. سەدر هێشتا لەو بڕوایەدا بوو، کە کۆمەکی ڕاستەوخۆ لە شا، دەکرێ وڵاتە هەرێمییەکانی دیکە کۆسپ و تەگەرە بخەنە بەردەم بەرژەوەندییەکانی شیعەی لوبنان. ئاخر لە نێو کۆمەڵگەیەکی پارچەپارچەبووی وەک لوبناندا، پشتگیریی ڕاستەوخۆی ئێران بۆ شیعە دەبووە مایەی دنەدانی ڕکابەرییەکی تێکدەرانە و دەستوەردانی هێزەکان لە لوبنان. لەوەش پتر، دەوڵەتێکی غەیرە عەرەبی دووری وەک ئێران بەو پەیوەندییە ژێربەژێرییانەی لەگەڵ ئیسرائیلدا دەکرا ببێتە هەڕەشەیەک بۆ سەر کۆمەڵگەیەکی پەراوێزخراوی وەک شیعە لە لوبنان. کەچی لەگەڵ ئەو هەموو نیگەرانیانەشدا، هێشتا سەدر پەیوەندی توندوتۆڵی لەگەڵ ئەفسەرە ئێرانییەکاندا هەر پاراست.

---

357 amii, Abbas William, Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK (January 1997) Middle Eastern Studies, vol. 33 (1): 73.

358 SAVAK Documents, No. do.231/362, 7 September 1963.

bibLiography

Archival Collections *Iran*

Markaz-e Amouzesh va Pajooheshhay-e Beynolmelali-e Vezarat-e Omour-e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs]

Published Government Documents

Hezb-e Democrat-e Kurdestan-e Araq be Ravayet-e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party according to SAVAK]

Ravabet-e Iran va Araq be Ravayat-e SAVAK [Iran-Iraq Relations According to
SAVAK]

United States of America

US National Archives and Records Administration (NARAI), College Park,
Maryland

Central Intelligence Agency Records Search Tool (Crest)

General Records of the Department of State, Record Group 59 (RG59)

Central Foreign Policy Files (CFP), 1967–69

Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–76, Access to Archival Databases
(AAD). Available at: http://aad.archives.gov/aad/

Records Relating to Iran, 1965–1975, LOT 77D400

Congressional Record

Foreign Relations of the United States (FRUS) (Washington, DC: US Government
Printing Office)

1958–1960

XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula (1992)
1961–1963
XVII: Near East, 1961–1962 (1994)
XVIII: Near East, 1962–1963 (1995)
1914–1968

XXI: Near East Region; Arabian Peninsula (2000)
XXII: Iran (1999)
Public Papers of the Presidents: Dwight D. Eisenhower, 1953. Washington, DC:
US Government Printing Office, 1960.
National Security Archive, George Washington University (NSA-GWU), Washington, DC
Digital National Security Archive (DNSA). Available: http://nsarchive.chadwyck.com/
Electronic Briefing Book (EBB) 265. Available at: http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB265/

Author's Interviews and Correspondence

Ebrahim Yazdi
Seyyed Hossein Nasr

Published Interviews

Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC)
General Mansur Qadar
Harold Saunders
Harvard Iranian Oral History Project (HIOHP)
Colonel Isa Pej

Books

Agwani, M.S., *The Lebanese Crisis: 1958: A Documentary Study* (Bombay, Asia
pub. House, 1965).
Alamuti, Mostafa, *Iran dar Asr-i Pahlavi [Iran in the Pahlavi Era]* Vol.II, Jang-i
Qodrat dar Iran [Power Struggle in Iran] (London, 1992).
Al-Samarrai, Wafiq, *Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of*

the Eastern
Gate]. translated into Farsi. (Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas).
Bakhtiar, Chapour, *Ma fidélité*. A. Michel (Paris, 1982).
Chaliand, Gerard, *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan* (Interlink
Pub Group Inc, 1993).
Jawad, Sa'ad, *Iraq and the Kurdish Question: 1958–1970* (London 1981).
Karsh, Efraim, *The Iran–Iraq War: 1980–1988* (Osprey Publishing, 25 April
2002).
Little, D, Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945–1958.
(Winter 1990). *Middle East Journal*, 44 (1).
McDowall, David, *A Modern History of the Kurds* (London: I.B. Tauris, 2007 ed).

O'balance, Edgar. *The Kurdish Revolt, 1961–1970* (London: Faber and Faber Ltd.,
1973).
Parsi, Trita, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S*.
(Yale University Press, 2007).
Qaneifard, Erfan, *Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After*
Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran,
October 2011).
Qaneifard, *Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A*
Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011).
Rubin, Avshalom H, Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization,

Resistance, and Revolt: 1958–63. (2007). *Middle Eastern Studies*, 43 (3).
Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK. (January
1997). *Middle Eastern Studies*, 33 (1).
Stoakes, F, The Supervigilantes: The Lebanese Kataeb Party as a Builder, Surrogate
and Defender of the State. (January 1975). *Middle Eastern Studies*, 11 (1).
Tabatabai, Mohammad Sadeq, *Kahterat-e Siasi Ejtemai [Social Diaries]* (Moassese
Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1.
Zubok, Vladislove M., *Spy vs. Spy: The KGB vs. the CIA, 1960–62,* Cold War
International History Project, Woodrow Wilson Center for Scholars, No 4 (1994).

بەندی ٥

هەڵکشان: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە ١٩٦٣-١٩٦٨

سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەم ماوەیەدا چالاکتر بوو. کودەتاکەی عێراق لە ١٩٦٣دا بەشـێوەیەکی کاتی بۆ ئێران سـەرکەوتنێک بوو بۆ خۆی. وێڕای سروشـتی دژەکۆمۆنسـتانەی خۆی، ڕژێمی بەعس-عارف لە عێراق بە گەرمییەوە پێی لەسـەر تۆنی دەنگی پان عەرەبیزمدا گرت، دانوسـتانەکانی سـەبارەت بە یەکێتیی عەرەب لەگەڵ ناسـردا بوژاندنەوە و داوای خاکی بەری ڕۆژهەڵاتی یەکاوی عەرەب (ئەروەند ڕود) و پارێزگای خوزسـتانی ئێرانیشـیان کرد. بە پەلاماردانی عێراق لە هاوینی ١٩٦٣[1] بۆ سـەر کوردسـتانی عێراق، ئیدی ئێران پشـتیوانی خۆی بۆ کورد چڕتر کردەوە. سـەرەڕای ناڕەزایەتی ئاشـکراکەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەژێر ئیدارەی هەردوو سـەرۆک کەنەدی و جۆنسـۆندا، کەچی ئێران لایەنی کوردانی گرت تا ڕێگربێ لەوەی پـان عەرەبیزم وەک هەڕەشەیەک بۆ خوزستان و کەنداوی فارسی بپەڕێتەوە.

ئێران هاوکات لەگەڵ ئەم پێشـهاتانەدا، پەیوەندییە سـتراتیژییەکانی خۆی لەگەڵ شیعەی لوبنان پاراست، بەو مەبەستەی لە لوبنان قەڵایەک لە دژی ناسر ڕۆبنێ. ئەم پەیوەندییانە ئەوەندە مەحکەم و توندوتۆڵ بوون، تەنانەت پشـتیوانی ناڕاسـتەوخۆی سـەدریش بۆ پشـێویەکانی ١٩٦٤ و ئایەتوڵڵا خومەینی، هەروەک دیداری لەگەڵ بەختیاری بەڕێوەبەری ساواک، سـەری نەکێشـا بۆ گۆڕانکارییەکی گەورە لە سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبناندا. بە پێچەوانەوە باڵوێزەکانی ئێران لە بەیروت هاوکاریی تەواوی سـەدریان کرد، سـەدریش ئەوکەسـەبوو، ناو و ناوبانگی وەک بیچمێکی دیاری نیشـتمانیی لە شـەسـتەکاندا گەیشـتە ئەوپەڕی چڵەپۆپەی خۆی.

---

[1] هێرشەکە ڕێک لە ١٩٦٣/٦/١٠ەوە بوو. وەرگێڕ.

١- هەڵکشان: کوردی عێراق

مەلا مستەفا گوتی: "کورد لە هەر کوێیەک بژی، ئەوێ ئێرانە."

ئیبراهیم ئەحمەدیش لێدوانی دا: "کورد لە هەرکوێیەک بژین، ئێرانین."

یەکەمین ڕژێمی بەعس

دوابەدوای کودەتاکەی عێراق لە ١٩٦٣دا، شـا وای بینی پێکهێنانی ڕژێمێکی دژەکۆمۆنیستی لە بەغدا دەکرێ هەژموونی سۆڤیەت لە هەرێمەکە کز بکا. وێڕای هاوکاریی سـەرەتاییانە لەگەڵ عێراق لەبارەی ڕادەسـتکردنەوەی پەنابەرە کۆمۆنیسـتەکان، کەچی ئەو لە پەیوەندی گەرمی نێوان بەغدا و قاهیرە بەدگومان بوو. ئەوەی ڕاستی بێ، کودەتاکەی ١٩٦٣ پرسی یەکێتیی عەرەبی میسر و عێراق و سوریای ژیاندەوە. بە دانوستاندنی ٢٢ی شوباتی ١٩٦٣ لە نێوان عێراق و میسردا، شـا وەهای خوێندەوە؛ کودەتاکە بۆ ئەوە سـەردەکێشـێ دەسـەڵاتی میسرییەکان لە هەرێمەکەدا بەرفرەوان ببێ. ئیدی ئێران زۆر پێویستی بە کوردی عێراق بوو.

وێڕای پێشـوازی بەراییان بۆ کودەتاکە، کەچی هەردوو لایان، چ کورد و چ خەڵکی شیعەی عەرەبزمان لەوە ناڕازی بوون ببنە بەشێک لە "قەوارەیەکی گەورەتری عەرەب کە عەرەبی سوننە تێیدا باڵادەست بن."[٢] لەگەڵ گەیشتنی نێردەی عێراقی بۆ دووەمین خولی دانوستان بۆ یەکێتیی عەرەب بۆ قاهیرە، بارزانیش تاڵەبانی بۆ ئەوێ نارد تا جەمال عەبدولناسـر ببینێ.[٣] ناسـر یەکێک بوو لەو ژمارە کەمەی سەرکردەی عەرەب، بڕوای بە چارەسەرییەکی ئاشـتییانە بۆ کێشـەی کورد هەبوو.[٤] لەگەڵ کودەتاکەی ١٩٦٣دا داوای لە بەغدا کرد بەڵکو سـیسـتمێکی فیدراڵی بۆ عێراق بە چەشـنی یۆگسـلاڤیا و

[2] CIA, Office of Current Intelligence, OCI No. 2024/63, 13 June 1963.

[3] SAVAK Documents, No. d/16/12509, 7 February 1961.

[٤] لە گەرمەی کودەتاکەی قاسـمدا، جەمال عەبدولناسـر لە ئۆکتۆبەری ١٩٥٨دا بەگەرمی پێشـوازی لە ئیبراهیم ئەحمەد کرد و بەڵێنی دانانی ڕادیۆیەکی پەخشی کوردی پێدا.

یەکێتیی کۆمارەکانی یەکێتیی سۆڤیەت دابمەزرێنن و ئۆتۆنۆمییەک بدەنە کەمایەتی کورد. تاڵەبانی لە دیدارەکەی لەگەڵ ناسردا پێی لەسەر دۆستایەتی لەمێژینەی کورد-عەرەبدا گرت، لەکاتێکدا مشتومڕی ئەوەی کرد، کاتێ عێراق لەگەڵ میسر و سوریا یەکدەگرێ، ئەوا کورد لە نێو قەوارەی کۆمەڵگەی زۆرینەی عەرەبدا پەراوێزدەخرێ. کەواتە داوای گرەنتی لە قاهیرە کرد تا پشتیوانی لە ئۆتۆنۆمی کوردستان بکا. ناسریش "پشتییوانەیەکی تەواوی لە داواکانی کورد بۆ ئۆتۆنۆمی لەنێو عێراقدا کرد و هیوای خواست بگەنە ڕێککەوتنێکی پێگەیشتوو."[5] لەگەڵ ئەوەشدا ناسر لەبارەی ڕوانینی پاکانەئاسای شا، تاڵەبانی ئاگادارکردەوە و پێیگوت: "ئاگادار بە، محەمەد ڕەزا شا دوژمنی کوردە. ئەو خاوەنی بەشێکی گەورەی خەڵکی کوردە. خۆ ئەگەر ئەو پشتی ئێوە بگرێ، ئەوا لەبەر ئەوەیە ئێوە لە دژی عەرەب بەکاربهێنێ و بگاتە ئامانجی خۆی."[6] هەروەها داوای لە نێردەی کورد کرد جارێ داخوازییەکانیان بۆ پێکهێنانی حکوومەتی هەرێمی دوابخەن.[7] کاتێکیش دانوستانێکی دیکە لە ٥ی ئازاری ١٩٦٣دا لەگەڵ بەغدا کرا، پارتی دیموکراتی کوردستان داخوازییەکانی خۆی ڕاگەیاند و داوای لە سەرانی عەرەب کرد دان بە کوردستاندا بنێن وەک "کۆڵەگەی چوارەم، هەرچەندە عێراق پشتی بە دینگەی سێکوچکەی

---

[5] Baghdad 501 to the U.S. Department of State, March 1, 1963 (KPL/NSF/Countries/ Box117a/Iraq.3/63-5/63/doc.2), pp. 1–2.

[6] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 783.

[7] Baghdad 501 to the U.S. Department of State, March 1, 1963 (KPL/NSF/Countries/ Boxes117a/Iraq.3/63- 5/63/doc.2), pp. 1–2; Heikal, Nasser's ghostwriter and editor-inchief of the Al-Ahram, also put emphasis on the peaceful settling of the Kurdish question in the north of Iraq. See Baghdad 774 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 28 April 1963.

فیدراسیۆنی میسر و سوریا و عێراق بەستووە."[٨] سەرانی کورد هەڕەشەی ئەوەیان کرد دەســـت لە دانوســـتانەکان بەربدەن ئەگەر هاتوو عێراق داخوازییەکانیان ڕەتبکاتەوە.[٩] لەگەڵ ئەوەشـــدا، لەترســـی ئەگەری داوای شـیعە بۆ ئۆتۆنۆمی وای لە بەغدا کرد هەڵویـستێکی توند لەبەرانبەر کورد بگرێتەبەر.[١٠] لە ١٠ی ئازاری ١٩٦٣دا، سـالّح عەلی سـەعدی لێدوانی ئەوەی

---

[٨] لەندەن ١٣٠٥ بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوە، ٢ی ئابی ١٩٦٣. داوا ســـەرەکییەکانیان پێکهاتووە لە: (١) داننان بە عێراق لەســـەر بنەمای دوو نەتەوەی کورد و عەرەب بە مافی هاوشان. (٢) پێکهێنانی حکوومەتێکی ئۆتۆنۆمی هەرێمی بۆ کورد کە لە سلێمانی و کەرکوک و هەولێر و کوردە نیشتەجێیەکانی موسڵ پێکبێ. (٣) دامەزراندنی ئەنجومەنێکی جێبەجێکار لەگەڵ ئەنجومەنێکی قانوندانەر بۆ ئیدارەی هەرێمە کوردییەکە و بەئەندامبوونی ســـەرکردە کوردەکان لە ئەنجوومەنی شـــۆڕش. (٤) دابەشـــکردنێکی گونجاویی پارە و داهاتی نەوت و گومرگە ســـنوورییەکان لەنێوان کورد و عەرەب و (٥) ئەندامێتی کورد لە حکوومەت بە ڕەچاوکردنی ژمارەی دانیشتوان. بڕوانە :

London to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 8 May 1963.

[٩] لە ٨ی نیســـانی ١٩٦٣دا جەلال تاڵەبانی لێدوانی دا: "ئەگەر عێراق بیەوێ بچێتە نێو کۆماری عەرەبی یەکگرتوو، ئەوا پێویســـتە کورد حکومەتی ئۆتۆنۆمییان بدرێتێ. خۆ ئەگەر عێراق بڕیاریدا بەهاوپەیمانیی گەورەتر لەگەڵ وڵاتە عەرەبییەکانی دیکە بلکێ، ئەوســـا کورد دەبێ خاوەن ناسنامەی تایبەتی هەرێمایەتی خۆیان بن. کورد نیازی نییە سەربەخۆ بێ. بڕوانە:

Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani (After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani), Elm Publication, Tehran, p. 710

هەورووەها بارزانیش هەڕەشەی هەڵگیرسانەوەی جەنگی لە بەغدا کرد، مەگەر ڕژێمی عێراق و فیدراسیۆنی عەرەب ئۆتۆنۆمی بۆ هەرێمی کوردی نەپەژرێنن. بڕوانە: See Amman 198/21/2 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 8 May 1963.

[10] CIA, Office of Current Intelligence, OCI No. 2024/63, 13 June 1963

لەگەڵ ئەوەی کورد هەنگـاوی نیـازپـاکی بە بەردانی ١٥٠٠ دیلی عەرەبی گرتەبەر، کەچی ڕژێمی بەعس گیراوە کوردەکانی ئازاد نەکردن و لەبری ئەوەدا ئابڵوقەی ئابووری لەســـەر توندتر کردن.

دا، کە عێراق تەنیا بە ئۆتۆنۆمی کەلتوری لەبری ئۆتۆنۆمی سیاسی بۆ کورد قایلە.[11] بەغدا داوای ئەوەی کرد گوایە زۆر لە هۆزەکانی کورد نایانەوێ ڕەدووی سەرچڵییە بێ بەرهەمەکانی بارزان بکەون.[12] لە ناوەڕاستی ئەپریلی ١٩٦٣دا[13]، عێراق و میسر و سوریا ڕێککەوتنێکی فەرمییان لەبارەی کۆماری عەرەبی کۆنفیدرالی مۆرکرد، لەکاتێکدا مافەکانی کوردیشی ناوهێنابوو.[14] هێشتاش پردی نێوان کورد و بەغدا دورەدەست بوو هەڵببەسترێ.

جی ئێف کەنەدی لە بەرانبەر شا

لەو کاتەی شەڕی کورد لە ١٩٦١دا هەڵگیرسا، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بەدژ لە بەرانبەر سیاسەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە عێراق وەستا. مایەی سەرسوڕمان نەبوو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پێشوازی لە ڕژێمی بەعسی دژەکۆمۆنیست کرد. وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو؛ "وەک لێکەوتەی کودەتاکەی عێراق، سۆڤیەت لەبن باری نسکۆی عێراق و سیاسەتی گشتییان لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا ناڵاند."[15] باڵوێزی ئەمریکا لە بەیروت ڕایگەیاند؛ "وڵاتە

Baghdad 500 to U.S. Department of State, March 1, 1963 (KPL/NSF/Countries/Boxes117a/ Iraq.3/63-5/63/doc.1), pp. 1–3.

[11] ئەلسەعدی وەک سکرتێری گشتیی فەرماندەیی هەرێمایەتی حزبی بەعسی عێراق دەستڕۆیشتووترین بیچمی سیاسی بوو لە بەغدا.

[12] Amman 276/21/2 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 20 May 1963.

[13] ڕێککەوتنەکە لە ١٩٦٣/٤/١٧دا ڕاگەیەنرا. وەرگێڕ.

[14] McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London, New York 2004) p. 313.

[15] The U.S. Department of State, Bureau of Intelligence and Research, "Implications of Iraqi Coup for Soviet Policy," BSB-25, February 15, 1963 (JKF/NSF/RKF/Box426/Iraq- 1961-63), pp. 1–2.

یەکگرتووەکانی ئەمریکا پشتگیریی ڕژێمی بەعس لە عێراق و سوریا دەکا، چونکە لەسەر هێڵی سیاسەتی دژە کۆمۆنیست دەڕۆن."[16] لە ڕوانگەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا، پێکهێنانی فیدراسیۆن عێراق و سوریا و میسری دژە کۆمۆنیستی دەکرێ وەک قەڵایەک لە دژی دزەکردنی سۆڤیەت لە هەرێمەکەدا بکەوێتەکار.[17] ئەمریکییەکان هێشتا لەبارەی ئەنجامە کاولکارییەکانی جەنگی کورد بۆ زەبوونکردنی ڕژێمی عێراقی دژەکۆمۆنیست و هاندانی گرووپە کوردییە جوداخوازەکان لە تورکیا و ئێران نیگەرانتر بوو، کە دەکرا لەلایەن مۆسکۆوە بەکاربهێنرێ.[18] کورد پێشتر داوایان لە کاربەدەستانی ئەمریکا کردبوو، بەڵکو فشار بخاتە سەر بەغدا تا قەیرانەکە بە ئاشتیانە چارەسەر بکا.[19]کەچی داواکەیان گوێی پێنەدرا. مشتومڕی کاربەدەستە ئەمریکییەکان لەسەر ئەوەبوو، گوایە پرسی کورد "بە تەواوی کێشەیەکی ناوخۆیی عێراقە بەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هیچ ڕۆڵێکی نە بەڕاستەوخۆ نە ناڕاستەوخۆ تێدا نییە."[20]

پشتیگیریی ئەمریکا بۆ بەغدا ڕێک پێچەوانەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بوو. ئیدارەی کەنەدی فشاری خستە سەر ئێران تا دەستوەرنەداتە سەختانگەکە، هۆشداری دایە ئێران بەوەی "دەستی خۆی

---

16 Jeddah 1249 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 10 August 1963.

17 CIA, "The Soviet Role in the Arab World," DNSA, Soviet Estimate Collection, Item Number: SE00382, 6.

18 (FRUS, 1961–1963, Vol. XVIII, Near East, 1962–1963, p. 674); and CIA, "The Soviet Role in the Arab World," DNSA, Soviet Estimate Collection, Item Number: SE00382, 5.

19 Baghdad 500 to the U.S. Department of State, March 1, 1963 (KPL/NSF/Countries/ Boxes117a/Iraq.3/63- 5/63/doc.1), pp. 1–3.

20 The U.S. Department of State CA-9411 to Certain Posts, "Interim Policy Guidelines for Dealing with Iraq and with the Implications for the Middle East of the Recent Iraqi Coup," March 2, 1963 (FRUS/1961-63/XVIII/doc. 174), pp. 382–389.

لە سـەر عێراق هەڵبگرێ". کاربەدەسـتە ئەمریکییەکان مشـتومڕی ئەوەیان بوو، کەوا سـیاسـەتی شـا لە بەرانبەر کوردی عێراقدا ئەوەندە "کورتبینە"، دەکرێ 'لەگەڵ بەرژەوەندیی ئاسـایشـی هەمەلایەنەی ئێران ناحەز بێ."[٢١] هەروەها ئەوان هۆشـداربیان دایە شـا بەوەی "دوورکەوێتەوە لەوەی لەوانەیە ببێتە زۆنگاوێکی سـیاسـی و سـەربازیی بۆ وڵاتێکی بێگانە."[٢٢] هەرچەندە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ژێربەژێر چەکی دەدایە سـوپای عێراقی،[٢٣] کەچی شـا پشـتگیریی ئێرانی بۆ کورد چڕترکردەوە بۆ ئەوەی سیاسەتی ئەمریکا بنکۆڵ بکا.

لەگەڵ بەرایی حوزەیرانی ١٩٦٣دا، دوا خولی دانوسـتانی عێراقی-کورد، بەتایبەتیش لەبارەی کەرکوکی دەوڵەمەند بە کانە نەوتییەکان، گەیشـتە بنبەسـت. لەگەڵ ئەوەی عەبدولسـەلام عارف مەیلی لێبوو قەیرانەکە ئاشتییانە چارەسەر بکا، بەڵام سەروەزیری بەعس، ئەحمەد حەسەن بەکر ڕێککەوتنێکی ئاشـتی لەگەڵ بارزانی بۆ قوت نەدرا، ئاخر ئەو ئاژاوەی بەعسی ١٩٥٩ لە موسڵ سەرکوتکرد. کاتێکیش مۆسکۆ بەرەبەرە پشتی کوردانی گرت و ڕادیۆیەکی دژەبەعسی لە کوردستانی عێراق پەخشکرد، ئیدی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پێیوابوو "شـکسـتهێنان لە چارەسـەرکردنێکی سـیاسـییانە بۆ کێشـەی کورد تەنیا لە بەرژەوەندی سـۆڤیەتییەکان و شـیوعییەکانی عێراق دایە."[٢٤] دیاربوو بارزانیش بە

---

[21] White House, Memorandum, Saunders to Bundy, April 2, 1963 (JKF/NSF/RKF/ Box426/Iraq-1961-63-White House Memoranda, p. 1.

[٢٢] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[23] SAVAK Documents, No. 1083, 28 July 1963; Komer to Bundy, March 1, 1963, FRUS 1961–1963, XVIII, 305.

[24] The U.S. Department of State CA-9411 to Certain Posts, “Interim Policy Guidelines for Dealing with Iraq and with the Implications for the Middle East of the Recent Iraqi Coup,” March 2, 1963 (FRUS/1961-63/XVIII/doc.174), pp. 382–389.

دانوســـــتانەکان قایل بوو، داوای لەبەغدا کرد بەڵکو ڕژێمێکی یەکگرتووی نیشـتمانی لە هەردوو گرووپی چەپ و ڕاسـت پێکبهێنرێ، بە گوێرەی ڕای تاڵەبانیش ئەم خواســـتە دژی پێواژۆی ئاشـــتی بوو.[٢٥] لەو نێوەشـــدا، هێزە چەکدارەکانی عێراقی جۆشـــدرانەوە و بنکەوبنەیان لە ناوچەی کوردســـتان دامەزراند. هێزی ئاســـمانیش بە شـــێوەیەکی بەرچاو بەهێز کرا.[٢٦] لە ٥ی حوزەیرانی ١٩٦٣دا، هێزەکانی بەعس ســـولەیمانییان گەمارۆدا و حوکمی عورفیان چەســـپاند. لەبەرانبەریشـــدا، کورد هەڕەشـــەی تەقاندنەوەی هێڵی لوولەکێشی نەوتیان کرد.[٢٧]بەم جۆرە جەنگ دەبوو هەر بقەومێ.

یەکەمین شەڕی بەعس –کورد

لە ٩ی حوزەیرانی ١٩٦٣دا، بەغـدا بە هێزێکی ٤٥٠٠٠ ســـــەربـازەوە، کە دەیکردە نزیکەی دووســـێیەکی ســـوپای عێراق، هێرشـــی کردە ســـــەر کوردســــتـان.[٢٨] کـاتێکیش بۆمبـاردمـانی خەســـتی بۆســـــەر گونـدەکـان دەســـتپێکرد،[٢٩] ڕادیۆی بەغدا پێشـــمەرگەی کوردی بە شـــیوعی و جیاخواز ناوزەدکرد.[٣٠] هێزەکانی بەعس دەســـــتەبژێری کوردیان لە بەغدا گرتن،[٣١] و دوا هۆشـــداریشـــیان دایە کورد تا خۆیان بەدەســـــتەوە بدەن، هەروەها پاداشـــتی ٢٨٠،٠٠٠ دۆلاریشـــیان بۆ ئەو کەســـە ڕاگەیاند، کە بارزانی

---

[25] SAVAK Documents, No. 234/0876, 24 August 1963.

[26] CIA, Office of Current Intelligence, OCI No. 2024/63, 13 June 1963.

[27] Kuwait 1897 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 6 July 1963.

[28] CIA, “Iraq-Kurdish Rebellion,” OCI No. 2024/63, June 13, 1963 (KPL/NSF/Countries/Box117a/Iraq.6/63- 8/63/doc.7), p. 2.

[29] CIA, Office of Current Intelligence, OCI No. 2024/63, 13 June 1963.

[30] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 720.

[31] London 1305 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 2 August 1963.

بکوژێ.[٣٢] ســــەرۆک عارفیش گوتی: "بەم زووانە یاخیبوونی کورد کۆتایی پێدەهێنرێ. ئـاخر چیدی لەوان نـابوورین."[٣٣] لەو نێوەشـــــدا ڕۆژنـامەی ئەلجمهوریەی عێراقی هێڵی بەژێر پەیوەندییەکانی کوردی-شـــیوعیدا داهێنا و دزەکردنی سۆڤیەتی بۆ ناو عێراق شەرمەزارکرد. ڕۆژنامەی ئەلشەعبیش بارزانی بەوە تۆمەتبارکرد گوایە "ئیمپراتۆریەتێکی نەوتی" لە باکوری عێراق پێکهێناوە.[٣٤] لە هەمان کاتیشدا بەغدا هۆزەکانی دژەبارزانی تاودەدا.[٣٥] بەغدا چاوەڕێی ســـــەرکەوتنێکی ئاســـــان بوو.[٣٦] کەچی شـــــتەکە تراویلکە بوو. بەگوێرەی ڕۆژنـــامەی ئەلمەنـــار؛ "ئەوە گوتراوە مێژوو خۆی دووبـــارە دەکاتەوە؛ کەچی لە عێراق پێدەچێ ئەم شتە بە بەردەوامی ڕوویدا."[٣٧]

جەنگی کوردی ١٩٦٣ کەلێنی نێوان هێزە عێراقییەکانی ناســـــرپەروەر وەک حیزبی حەرەکەت لەلایەک و حیزبی بەعس لەلایەکی دیکە بەرفرەوانتر کرد. هەرچەندە حزبی بەعس لە ســـەرەتادا لە لایەن ناســـرەوە پشـــتی دەگیرا،[٣٨] کەچی ئەوان هەرگیز بەتەواوی پشـتی یەکگرتنی سـیاسـییان لەگەڵ قاهیرە

---

32 New York 514 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 14 June 1963.

33 Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 720.

34 Baghdad 1788 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 19 June 1963.

٣٥ لەنێویاندا خێڵی زێباری بە ســــەرۆکایەتی شـــێخ مەحمود زێباری، خێڵەکانی زاخۆ بە ســەرۆکایەتی شـەمدین ئاغا و مەزنی نەقشـبەندییەکان وەک شـێخ مەسـعود نەقشـبەندی و شـــێخ جەلالەدین بریفکانی. Baghdad 1639 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 13 June 1963.

36 Baghdad 854 to the U.S. Department of State, June 10, 1963 (KPL/NSF/Countries/ Box117a/Iraq.6/63-8/63/doc.3), pp. 1–3.

37 Amman 438/28/2 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 16 June 1963.

38 Al-Samarrai, Wafiq, Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern Gate] translated in Farsi, (Tehran, Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas) p. 36.

بە ڕابەرایەتی ناسـر نەدەگرت.[٣٩] کەواتە حزبەکانی بەعس لە سـووریا و عێراق زۆرینەی ڕۆژنامە ناسرپەروەرەکانیان سنووردارکرد و توخمەکانی ئەوانیـان لە نێو حکومەت و سـوپـاتـا پـاکتـاو کرد.[٤٠] قـاهیرەش لە تۆڵەکردنەوەدا، پڕوپاگەندەیەکی توندی لە دژی بەغدا کرد.[٤١] لە کـاتێکدا ڕژێمی بەعس کوردسـتانی بە "ئیسـڕائیلێکی نوێ" وێناکرد، بەوەی گوایە پلانێکی "ئیمپریالیزم و کۆمۆنیزم و زایۆنیزمە" و وبارزانیش وەک "ئاژانێکی ئەوان" سـەرۆکـایەتی دەکـا تـا "یەکێتیی عەرەب ڕابگرێ،" کەچی قـاهیرە ڕایگەیـاند، حزبی بەعس "تـاوانبـارێکی جەنگە" لە دژی کورد.[٤٢] هەرچەندە پشـتیوانی ناسـر بۆ کورد "لێبڕاوانە نەبوو"،[٤٣] کەچی بیرۆکەی یەکگرتنی عێراق لەگەڵ میسـر بە جەنگی هەڵگیرسـاو لەگەڵ کورد وردوخاش بوو. لە

---

[٣٩] ئەو جاڕنامەی دوای کۆبوونەوەی سـەرانی عەرەب ڕاگەیەنرا دەسـەڵاتێکی بێ ڕکابەری دایە جەمال عەبدولناسری سەرۆکی پێشبینکراوی فیدراسیۆنی عەرەب. محەمەد حەسەنێن هەیکەلیش جەختی لە "فەرماندەیی یەکێتیی سـیاسـی" لەژێر ڕابەرایەتی ناسـر کردەوە و هاوپەیمانێتی هەڵکشـاوی نێوان "ئیمپریالیزم و ئیسـڕائیل لە دژی "یەکێتیی عەرەب" بە ئاڵا سـێ ئەسـتێرەکەی" ڕوونکردەوە. Baghdad 774 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 28 April 1963. بە پێچەوانەشـەوە سـەرانی بەعس ڕابەرایەتی تایبەتی ناسـر و هەژموونی ئەویان بەسـەر عێراق و سـوریا و ئەگەری ئوردنیش هەبوو ڕەتکردەوە. شـا حوسـێن قایلنامەی خۆی بۆ چوونە ڕیزی فیدراسـیۆنی عەرەب دەربڕی بە مەرجێک هەر ئەندامێکی ئەو فیدراسـیۆنە هاودەسـەڵات بێ. سـەرانی بەعسیش داوای سـەرکردایەتییەکی هاوبەشیان دەکرد کە لە بڕیارداڕشتندا هاوشان بن.

[40] London 1305 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 2 August 1963

[٤١] ناسر ئاماژەی بەوە دا: "دۆستایەتی بەعسی فاشت شتێکی مەحاڵە." بڕوانە:
See Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 722.

[42] Baghdad 1626 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 12 June 1963.

[43] SAVAK Documents, No. 311-2-v-791, 26 May 1963; London to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 13 June 1963; SAVAK Documents, No. 311-2-v-791, 25 July 1963.

وەرچەرخانێکی مێژوویی بێ وێنەدا، ئێران لەبارەی پشتگرتنی کورددا لایەنی دوژمنە هەرێمییەکەی خۆی گرت.

لەو نێوەدا، بەغدا بۆ بوژاندنەوەی یەکێتیی عەرەب لە ڕژێمی بەعسی دیمەشق نزیکبووەوە. سەروەزیری سوریاش، سەلاحەددین ئەلبیتار بەڵێنی هاوکاری سەربازی لە دژی یاخیبووانی کورد بە عێراق دا.[44] ئەگەری کشانی کەمایەتی کورد و دۆزینەوەی کانە نەوتییەکان لە پارێزگا کوردنشینەکانی جزیرەدا دیمەشقی هێنایە سەر ئەو قەناعەتە بەشداری جەنگی کورد بکا.[45] **دیمەشق فڕۆکەی جەنگی و تڕومبێلی زرێپۆش و ٦٠٠٠ سەربازی ڕەگەڵ شالاوی سەربازییانەی عێراق خست تا دژی کورد بوەستنەوە.** وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێرانیش بڕوای وابوو، ئەم هاوکارییە یەکێتیی عێراق-سوریا بسازێنێ.[46] **سوپای عێراقی بە پشتیوانی دیمەشق دڕندانە لادێی کوردی وێران کردن و خەڵکی مەدەنی کوردی قەتلوعام کردن.**[47] بە هاتنی مانگی ئەیلوولی ١٩٦٣ش، سوپای عێراق زۆرینەی بەشی کوردستانی عێراقی گرتەوە، بە بارزان و سلێمانیشەوە.[48] لەگەڵ ئەوەشدا، نەخشەی سوپا بۆ سەرکوتکردنی پێشمەرگە لە ماوەی چەند هەفتەیەکی کەمدا سەلماندی کە شتێکی ناڕاستە. "تێچوونی شالاوە درێژخایەنەکە"ی سەر کوردستان کەلێنی جیاوازیی نێوان کورد و عەرەبی بەرفرەوانتر کرد.[49] بە هاتنی هاوینی ١٩٦٣، جەنگی کورد بووە پرسی سەرەکی هەرێمەکە.

---

[44] Baghdad 1639 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 13 June 1963.

[45] لە ٢٣ی ئابی ١٩٦٢دا، حکومەتی سوریا لە دژی کورد ئامارێکی تایبەتی بە سەرژمێری خەڵکی جزیرە کرد.

[46] London to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 25 September 1963.

[47] London 1305 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 2 August 1963.

[48] McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London, New York 2004) p. 315.

[49] CIA, Office of Current Intelligence, OCI No. 2024/63, 13 June 1963.

مۆســـکۆش لەو نێوەدا بە پشـــتیوانی کردنی کورد هەڕەشـــەی لە بەغدا دەکرد.[٥٠] دوای پەلامـاردانی کوردســـتـان، ڕووســـەکـان پڕوپـاگەنـدەی دژەبەعســییان چڕترکردەوە و یارمەتی دابینکردنی چەک و جبەخانەیان بۆ بەغدا هەڵپەســـارد.[٥١] ســـەرانی حزبی شـــیوعی عێراقیش لایەنی کوردیان گرت.[٥٢] بـارزانیش لە بەرانبەردا، ڕێگەی بە شـــیوعییەکـان دا بچنە کوردستان.[٥٣] سۆڤیەت لە ٦ی حوزەیرانی دا بە فەرمی پشتگیریی خۆی بۆ کوردان ڕاگەیاند،[٥٤] فشاریان خستە سەر ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان تا لە جەنگی کورد بکۆڵێتەوە و تاوانی جینۆســـایدکردنی دایەپاڵ بەغدا.[٥٥] ئەو جووڵەیەی ڕووس وای لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کرد پشتگیریی خۆی بۆ بەغدا چڕتر بکاتەوە. ئیدی لەبەر ئەم بەرڕەوتەدا بوو کە ئەمریکا داوای کوردانی ڕەتکردەوە بەوەی فشـار بخاتە سـەر بەغدا بەڵکو شـەڕەکە ڕابگرێ.[٥٦] بە هـاتنی پـایزی ١٩٦٣ش، جەنگی کورد بووە گۆڕەپـانی جەنگی سارد.

---

[50] New York 564 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 21 June 1963.

[51] London 1305 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 2 August 1963; CIA, "Moscow Turning Against Baathist Regime in Iraq," Current Intelligence Weekly Summary, June 28, 1963 (JKF/NSF/RKF/Box426/Iraq-1961-63/doc.23), p. 9.

[٥٢] ئەنوەر مســتەفا ئەندامی پلەباڵای حیزبی شـیوعی عێراقی بە توندی پشـتی کوردی گرت و لەبارەی "تاوانی قەتلوعامی خەڵکی بێتاوانی کورد" دابەزیبە سەر بەغدا.

Paris 36 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 7 July 1963.

[53] SAVAK Documents, No. 313/38548, 19 December 1963.

[54] London 1305 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 2 August 1963.

[55] On July 27, 1963, Outer Mongolia, one of the Soviet satellites, asked the UN. See USUN 12 to the U.S. State Department, July 2, 1963 (KPL/NSF/Countries/Box117a/ Iraq.6/63-8/63/doc.21), p. 1.

[56] Tabriz 1 to the U.S. Department of State, July 24 (KPL/NSF/Countries /Box117a/ Iraq.6/63-8/63/doc.31), pp. 1–2; and Tehran A-67 to U.S. Department of State, "Mullah Mustafa Barzani's Letter to President

ئێران بە پێچەوانەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، بە چاوی هەرێمایەتی لە شـــەڕی کوردی دەڕوانی نەوەک وەک جەنگی ســـاردیی نێودەوڵەتی. هەڵگیرســانەوەی شــەڕەکە ئامرازێکی ســەرەکی ئێران بوو تا هەڕەشــەی هەرێمایەتی پان عەرەبیزم لەجێی خۆی ڕابگرێ و بەرزەفتی بکا. لە بەرایی مانگی ئەیلوولی ١٩٦٣دا بارزانی چووە تاران تا بۆ یەکەمین جار چاوی بە شـا بکەوێ و داوای پشـتگیریی جەوهەریانەی زیاتری لێکرد. (شـا)ش قایل بوو، فەرمانی بە ساواک کرد خۆی کۆبکاتەوە و کۆمەکی کوردان بکەن. لە ١٦ی ئەیلوولدا، پاکڕەوانی بەڕێوەبەری سـاواک چاوی بە یۆلیۆس هۆلمزی باڵوێزی ئەمریکا لە ئێران کەوت و داوای لێکرد ڕوانینی شـــا بۆ کورد لەبەرچاوبگرێ. بەگوێرەی شـــا هەروەک پاکڕەوان لێدوانی دا، ئامانجی سـەرەکی بارزانی ئەوەبوو؛ "ئۆتۆنۆمییەکی سنووردار" بەدەستبێنێ نەوەک "کوردســتانێکی ســەربەخۆ" و ســەرکردەی کوردیش پێیباشــتر بوو لەگەڵ بەغدا بکەونە دانوســـتان؛ هەربۆیە دەکرێ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا گرەنتییەکی بەهێز بداتە کورد تا قەنـاعەتیـان پێبهێنێ بەوەی شـــەڕەکە ڕابگرن.[٥٧] بەڵێ بە ئاگابوون لەوەی هۆکاری ئەمریکا بۆ پشـــتگرتنی بەغدا بەوەی ســروشــتی ڕژێمی بەعس دژە کۆمۆنیســتە،[٥٨] بۆیە شــا دڵنیا بوو لەوەی ڕۆڵی چارەنووسسازانەی ئەو لە هاوپەیمانیی ئەمریکا-کورد، وێنەی بارزانی لە بووکەڵەیەکی ڕووســـی بۆ هەڵپەرســـتێک دەگۆڕێ.[٥٩] ئەوەش یەکەمین جار بوو تاران بە فەرمی لەبری کورد بە کردەیەکی دیپلۆماســـی ڕاببێ.

Kennedy," letter attached, July 30, 1963 (NARA/ RG59/CFPF/ Box3944/ POL- 13-Non -Party Blocs [Iraq] 2/1/63), pp. 2–3.

[57] Tehran 276 to U.S. Department of State, September 17, 1963 (KPL/NSF/Countries/ Box117a/Iraq.9/63- 11/63/doc.8), pp. 1–3.

[58] SAVAK Documents, No. 1106, 30 July 1963.

[59] White House, Memorandum, Komer to Bundy, June 19, 1963 (KPL/NSF/Countries/ Box117a/Iraq.6/63- 8/63/doc.12), p. 1.

لەگەڵ ئەوەشـــدا داوای شـــا لەم بارەیەوە لە لایەن ئیدارەی کەنەدییەوە ڕەتکرایەوە. وەزارەتی کاروباری دەرەوە ڕێنمایی دا، "پشکی چارەنووسساز لە هەر سیاسەتێک سەبارەت بەو پنتە پێویستە لێدان بێ لە شا."[٦٠] هەروەها باڵوێزی ئەمریکاش لە بەغدا لەبارەی پشـتگیری ئێران بۆ کورد هۆشـداری دایە باڵوێزی ئێران لە بەغدا.[٦١] کەچی شـا ئەم شـتەی لەبەرچاو نەگرت و لەسەر دابینکردنی "پشتگیریی سنووردار بۆ کورد" بەردەوام بوو.[٦٢] ساواک بەشی سەرەکی چەکەکانی لە ئەورووپاوە ئامادەکراو بۆ کوردستانی عێراقی گواسـتەوە.[٦٣] وێڕای ئاسـانکاری بۆ بۆ کۆمەکی ئیسـڕائیلی بۆ دابینکردنی خۆراک بۆ کورد،[٦٤] ئێران وێســـتگەیەکی ڕادیۆی بۆ کورد لە ئـاڵمـانەوە کڕی،[٦٥] دواتر بەقاچاغ ئاودیوی کوردســـتانی عێراقیان کرد و بە ئامرازی نوێی هـاوچەرخەوە لە ئەشـــکەوتێکی بەرینیان دامەزراند.[٦٦] بە چاودێری عیسا پژمان و عیسا زەبیحی ڕادیۆی ئازادی پارتی دیموکراتی کوردستان کە لەنێو خەڵکی کورد بە ڕادیۆی سـاواکیش ناسـراو بوو، پڕوپاگەندەی لە دژی بەغـدا بڵاوکردنەوە.[٦٧] زۆر لە ڕاگەیەنراوەکـانی پـارتی دیموکراتی

---

[٦٠] هەمان سەرچاوی پێشوو.

[61] SAVAK Documents, No. 234/535, 30 September 1963.

[62] CIA, Office of Current Intelligence, OCI No. 2024/63, 13 June 1963.

[63] CIA, "Iran Increases Clandestine Support of Kurds in Iraq," Central Intelligence Digest, October 7, 1963 (JKF/NSF/RKF/Box426/Iraq. Kurds-1961-63/doc.1), p. 1.

[64] SAVAK Documents, No. 1540, 2 October 1964.

[65] Beirut 236 to U.S. Department of State, September 13, 1963 (KPL/NSF/Countries/ Box117a/Iraq.9/63- 11/63/doc.4), p. 2.

[٦٦] SAVAK Documents, No. 313/38548, 29 November 1963. (ئەوەی ڕاســتی بێ ئێزگەی دەنگی کوردســتان لە ٢٠ی ئابی ١٩٦٣دا لە گوندی گردەڕەش لە ناوچەی ماوەت پەخشــی خۆی کرد .وەرگێر)

[٦٧] لە بەراییەوە ناوی ڕادیۆکە "دەنگی کوردستان " بوو. لە ترسی گەلی کورد لە هەردوو دیوی تورکیا و ئێران، شــا و ژەنەڕاڵ پاکڕەوان ئەو ناوەیان ڕەتکردەوە. بەم جۆرە ناوەکەی گۆڕا و بۆ ڕادیۆی ئازادی پارتی دیموکراتی کوردستان بڕوانە:

کوردســـــتان لەبن چاودێری ســـــاواک لە باڵوێزخانەی ئێران لە بەغدا بڵاودەکرانەوە.[٦٨] لە هەمان کاتیشــدا، ئێران چاوی لە ئاودیوبوونی کوردانی ئێران بە سـنووری عێراقدا پۆشــی.[٦٩] هەر بەڕاســتیش، بەرگریی بارزانی لە دژی ســـوپای عێراق جورئەتی دایە بەر کوردانی ئێران، بەتایبەتی ئەوانەی مهاباد تا بچنە ڕیزی پێشــــمەرگە و لە دژی بەغدا بجەنگن.[٧٠] بە هـاتنی هاوینی ١٩٦٣ شـۆڕشــی کورد بووە توخمێکی ســەرنجڕاکێشــی سـیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران.

ئاگربڕەکەی کوردی عێراق لە ١٩٦٤

لەوکاتەی شـــەڕەکە خەریکبوو لەدەســـت دەربچێ، ململانێی دەســـەڵات لە بەغدا لەبارەی پرســـــی یەکێتیی عەرەب تیرتر بوو. لەکاتێکدا ئەلســـــەعدی پشــتی یەکگرتنی لەگەڵ ســوریادا دەگرت، کەچی ئەحمەد حەســـەن بەکری سەرکۆمار لەگەڵ یەکگرتندا بوو لەگەڵ ناسر. لە کۆتاییدا ئەم بەریەککەوتنە وای لە عـارف کرد لە کودەتـای ١٨ی نۆڤێمبەری ١٩٦٣دا بەعســـــییەکـان ڕابماڵێ.[٧١] ڕوخانی حکومەتی بەعس وای لە عارف کرد هێڵی گرژ و فشــار

Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 132.

68 Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 132.

69 SAVAK Documents, No. 331/15417, 10 July 1963; SAVAK Documents, No. 423/3438, 4 November 1963.

70 SAVAK Documents, No. 311/2-d/1476, 7 July 1963.

71 عەبدولســەلام بە یارمەتی براکەی ســەرتیپی سـوپا عەبدولڕەحمان عارف، بەعســییەکانی ســەرکوت کردن و میلیشــیای حەرەســی قەومی تێکشــکاندن و بارەگاکانیانی بۆمباباران کرد. CIA, "Military Activity and Possible Coup," November 18, 1963 (KPL/NSF/Countries/Box117a/Iraq. 9/63-11/63/doc.63), p. 1.

لەبارەی کێشەی کورد خاوبکاتەوە. بە قەناعەتپێهێنانی ناسر و ئەحمەد بنبێلای سەرۆکی جەزائیر، ئەوەبوو عەبدولسەلام عارف خولی دانوستانی لەگەڵ کورددا گڕدایەوە. ئەو داوای لە سوپای سوریا کرد، کوردستانی عێراق جێبهێڵن. بە مەبەستی باڵکێشبوون بەسەر کوردستان لەبری شەڕوشۆڕی خوێناویی لەگەڵ بەغدا، بارزانیش پێشوازی لە نیازپاکیی عارف کرد.[٧٢] بارزانی وەها لێدوانی دا: **"ئێمە دەبێ شەڕەکە ڕابگرین... ئاخر عارف [موسڵمانێکی} ئیمانداره و پێویستە بڕواش بە ئیمانداران بکرێ."**[٧٣] بارزانی بە پێچەوانەی پێشبینییەکانی ساواک، لە ١٠ی شوباتی ١٩٦٤دا ڕێککەوتننامەی لەگەڵ عارفدا واژۆکرد. هەرچەندە ئاگربەستەکە ئۆتۆنۆمی بۆ کورد تێدا نەبوو، هەروەها لەبری "کوردستان" دەستەواژەی "ناوچەی باکوور"ی نەرمونیانی پانعەرەبیزمی تێدابوو، کەچی بارزانی پەسەندی کرد و شالاوێکی دڵڕەقانەشی لە دژی حیزبی شیوعی عێراقی سەرپێخست.[٧٤] بارزانی ئەوەشی گوت گوایە: "**دەوڵەتی عێراق وەک باوکێک وایە کە بیر لە دواڕۆژ و پێشخستنی ماڵ و منداڵەکانی دەکاتەوە.**" هەروەها پەسنی

[72] پێدەچوو عارف بەر لە کودەتاکەی لەگەڵ بارزانی لە پەیوەندیدا بێ، داوای لێکردبوو درێژە بە شەڕی بەعسییەکان بدا: Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. Qaneifard, Erfan, *Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani]* (Elm Publication, Tehran) p. 768. 873.

[73] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 768.

[٧٤] ئاگربەستەکە بە شێوەیەکی بەشەکی دانی بە مافەکانی کورد دانا کە پێکهاتبوو لە مافە زمانی-کلتوورییەکان لەنێو عێراقێکی یەکگرتوو، هەڵگرتنی ئابڵوقەی ئابووری و ئازادکردنی گیراوەکان. SAVAK Documents, No. 316/16041, 7 July 1964.

ناسـریشـی دا و گوتی کە کورد "ئامادەیە [بۆ ڕەگەڵکەوتن لەگەڵ ڕژێمە عەرەبییەکانی هەرێمەکە] بۆ شەڕکردن لە دژی ئیسرائیل."[٧٥]

لەگەڵ ئاگربەسـتی ١٩٦٤دا، دیپلۆماتەکانی ئەمریکی لە بەغدا پێزانینیان بۆ بارزانی هەبوو بەوەی "ئاوەزمەندانە بەرگەی دنەدەرییە هیچوپووچەکانی ئێرانیـان گرت" و داوایـان لێکرد بەڵکو "ئـارام بگرێ و هەوڵبـدا لەگەڵ حکومەتەکەی عێراق کار لەسـەر چارەسـەرێک بکەن."[٧٦] بەپێچەوانەوە ئاگربەستەکە شـای ئێرانی هێدمەگرتی کرد. کوردی عێراق وازیان لە تاران هێنـا و لای عـارفی نـاسـرپەروەرییـان گرت. ئەنجـامی ڕاسـتەوخۆی ئاگربەسـتەکەش دەبووە مایەی دروسـتبوونی قەوارەیەکی گەورەتری عەرەب لەسـەر سـنووری ڕۆژئاوای ئێران، هەروەها ئەگەری ئەوەش لە گۆڕێدابوو، کە بارزانیش بەسـەر کوردسـتانی ئێراندا باڵبکێشـێ. ئیدی بە گوێرەی سـاواک، پێکهێنانی حکومەتێکی ئۆتۆنۆمی لە کوردسـتانی عێراقدا کوردی ئێرانی تـاودەدا تـا ئەوانیش هەنـدێ سـازش بە ئێران بکەن.[٧٧] کوردانی ئێرانیش پێشـوازییان لە ئاگربەسـتەکە کرد، ئەوان شـتەکەیان بە سەرکەوتنێکی مێژوویی بۆ هەموو کورد بینی.[٧٨] ئێران بە درەنگانێکی ساڵی ١٩٦٤دا، ڕووبەڕووی سـەرهەڵدانی هەڕەشـەکانی پـان عەرەبیزم و جیابوونەوەی کورد بووەوە.

شەڕی ناوخۆیی (براکوژیی) کورد

ڕێککەوتنامەی ئاشـتیی ١٩٦٤ بۆ ئێران نسـکۆ بوو. بۆ خوێ بە بریندارکردن لە نێوان کوردانی عێراقدا براکوژی سەریهەڵدا. ئیبراهیم ئەحمەد و تاڵەبانی ئاگربڕەکەیان سـەرکۆنەکرد، ئاخر ڕێککەوتننامەکە ئۆتۆنۆمی خۆجێیی بۆ

[75] Baghdad 6020 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 23 February 1964.

[76] Baghdad 486 to U.S. Department of State, December 16, 1964, FRUS 1964–1968, XXI, 171.

[77] SAVAK Documents, No. 2r/75, 27 March 1963.

[78] SAVAK Documents, No. 313/44155, 6 March 1964.

کورد تێدا نەبوو، هەروەها ڕەخنەشیان لە بارزانی گرت بەوەی ڕێککەوتننامەکەی بەبێ ڕاوێژکردن لەگەڵ ئەندامانی پارتی دێموکراتی کوردستان واژۆ کردووە.[٧٩] ئەمەش بە دووکەرتبوونی پارتی دیموکراتی کوردستان کۆتاییهات، پارتەکە بووە دوو بەرەی بارزانیپەروەر و ئیبراهیم ئەحمەد-تاڵەبانی.[٨٠] سوپای ئێران وەها لە گرژیی نێوان بارزانی و تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەدی ڕوانی کە شتێکی ساختەیە، ئاخر هەردوولایان نەخشەی ئاسانکارییان بۆ پێشڕەوی پێشمەرگە بۆ ناو خاکی ئێران داناوە.[٨١] ساواکیش بە پێچەوانەوە پێیوابوو ئەو دوژمنایەتییە مێژوویەی نێوان خێڵە کوردییەکان و بەڵگەوبەندی توند لەبارەی ئاگربەستەکەدا ڕەگوڕیشەی سەرەکین بۆ لەیەکترازانی کورد و فرەوانبوونی کەلێنی نێوانیان.[٨٢] لەپاڵ ئەمەشدا "خۆپەرستی بارزانی، گۆترەکاری، ناڕەوایی،

---

[79] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 148.

[٨٠] پشتیوانانی ئیبراهیم ئەحمەد و تاڵەبانی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان بوون، پێکهاتبوون لە: عەلی عەسکەری، عومەر دەبابە، نوری شاوێس، ئەحمەد تەها، عومەر مستەفا،

عەلی عەبدوڵڵا و حیلمی عەلی شەریف.

The U.S. Department of State 198 to U.S . Embassy Tehran, September 3, 1964 (FRUS/1964–68/XXI/doc.166); Tehran A-466 to the U.S. State Department, "Implications of the Kurdish Cease-Fire: One Iranian Official View," enclosure 1, February 29, 1964 (NARA/RG59/CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), p. 1.

[81] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 893.

[٨٢] کەرتبوونە سیاسییەکەی هەردوو بەرەی ناکۆک دیارخەری پێگەی نالەباری بنکەی پشتیوانانی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو، ئاخر بارزانیپەروەرەکان لە خێڵە گوندنشینەکان، لە ڕەوەند و توخمگەلی نەریتپارێزی نێو کۆمەڵگەی کوردی بوون، لە سەرەکەی دیکەشەوە، ئەوانەی سەر بە

پاشـــکەوتووی خێڵەکی و تەنانەت ناراســـتگۆییش" لە تەگەرەکانی بەردەم پێواژۆی بڕیاری دیموکراتییانەی پارتی دیموکراتی کوردســـتان بوون.[٨٣] بەگوێرەی قســـەی عیســـا پژمانیش بێ، "هەر خودی بارزانی نە بەهرەی هەبوو نە مەیلیشـــی لە بەڕێوەبردن و بیرۆکراســـیەتی حزبەکە هەبوو. بە پێچەوانەوە، ئەوە ئەندێشەی ڕۆشنبیریانەی ئیبراهیم ئەحمەد و کەسایەتی ئەو بوو گەنجەکان و کوردی خوێندەواری تێگەیشتووی بەر لە شۆڕش بۆ حزب ڕادەکێشـــا.[٨٤] لە کۆتـاییـدا و لەگەڵ ڕاگرتنی شـــەڕ لە ١٩٦٤دا جیاوازییەکانی نێوان هەردوو بەرە چڕتر بوونەوە.

هەر یەکسەریش دوای ڕێککەوتننامەی ئاگربەستەکە، عیسا پژمان نێردرایە بارەگای بارزانی لە حاجی ئۆمەران تا هۆکاری وەستاندنی شەڕەکەی بەبێ ڕاوێژکردن لەگەڵ ئێرانی لێ بپرسێ. لە وەڵامدا بارزانی وەهای گوت: "ئاخر من حیزبم"[٨٥] – ئەو دەربڕینەی کە گوتە ناوبانگەکەی لویســـی چواردەیەم بـــیـــردەهـــێـــنـــێـــتەوە "مـــن دەوڵەتـــم L’État, c’est moi" سەرباری بەڵێنی پژمان بەوەی ئێران پشتیوانی بۆ کۆمەکی قورسی سەربازی پشتیوان دەبێ، کەچی بارزانی هیچ نەرمونیانییەکی نیشـان نەدا و وەڵامی دایەوە؛ "**ئێمە هیچ هەنگاوێکمـان لە دژی ئێران و بەرژەوەندییە نیشتمانییەکانی نەهاوێشتووە. هەرتەنیا نیازمان وابووە لەبارەی داواکانمان لەگەڵ عارف بکەوینە دانوستان. داواکانمان دژی شـا و دژی ئێران نین. لە**

ئیبراهیم ئەحمەد بوون ڕۆشـــنبیرە پێشـــکەوتنخواز، شـــارســـتانەکان و کوردە خوێندەوارەکان (دەرچووەکان) بوون.

SAVAK Documents, No. h4/2367, 1May 1964; SAVAK Documents, No. 313/123, 9 February 1964.

[83] Dann, Uriel, Iraq under Qasim: A Political History, 1958–1963 (London, Praeger, 1969) p. 335.

[84] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 84.

[٨٥] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٤٨

سەرووی هەمووشیانەوە، پێشمەرگەی ئێمە لە شەڕی خوێناوی سوپای نوێی عێراقدا ماندوو بووە."[٨٦] ئینجا ساواک فشاری خستە سەر بەرەی ئیبراهیم ئەحمەد و تاڵەبانی تا بەرانبەر بارزانی ببنەوە. ئەم بەرەیە ڕاشکاوانە دابەزیە سەر ڕێککەوتنەکە، جەختیان لەسەر داوای کورد بۆ ئۆتۆنۆمی کورد کردەوە و جاڕیاندا کە بارزانی چیدی ڕابەری بزووتنەوەی کوردی نییە. عومەر دەبابەش گوتی؛ گوایە بارزانی "جانتایەکی ڕەشی پڕ لە دیناری عێراقی" لە عارف وەرگرتووە.[٨٧] لەو نێوەشدا، تاڵەبانی سەری بەغدای دا تا لەگەڵ ساواک و شادا ڕاوێژ بکا. هەرچۆنێک بێ ئەوان نەیانتوانی دابڕسێنە پێگەی بارزانی وەک تاکە ڕابەری کورد. ئەوەبوو هەر زوو بارزانی لەگەڵ گەیشتنی نوێنەرانی ئەو بەرەیە بۆ کۆنگرەی شەشەمی پارتی لە تەمموزی ١٩٦٤ لە قەڵادزێ گرتنی و ئیدریسی کوڕە گەورەکەشی ڕوانەی سەر بارەگاکەی ئەوان لە ماوەت کرد، ئەمەش لەوکاتەدا بوو کە تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەد فەرمانی بارزانییان ڕەتکردەوە بەوەی هێزی چەکدارییان هەڵبوەشێننەوە.[٨٨] تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەد هێزی خۆیان کێشایەوە سەردەشت لە باکووری ڕۆژئاوای ئێران.[٨٩] ئەوان لەوێ چەکەکانیان ڕادەستی سوپای ئێران کردن و لەوێشەوە ڕەوانەی هەمەدان کران، کە تا هاوینی ١٩٦٥ لەوێ مانەوە.[٩٠] **شەڕی ناوەخۆی کورد لە**

---

[٨٦] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەرە ١٤٨.

[٨٧] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٤٨.

[88] McDowall, David, A Modern History of the Kurds, London (New York 2004) p. 316.

[٨٩] بە عومەر دەبابە و عەلی ئەسغەری و عەزیز ئاکرەییش.

[90] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 148.

ناوەڕاستی شەستەکاندا کوردی عێراقی بۆ چەندین دەیە بەسەریەکدا دابەشکرد و تۆوی شەڕی براکوژی نەوەدەکانیشی چاند.[٩١]

هەرچەندە شەڕی ناوخۆی کورد سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی لە عێراق تووشی سەرسامی کرد، کەچی ئێران کۆمەکی دارایی و لۆجستی لەسەر بارزانی نەبڕی. وێڕای بڕیاری شا بۆ بڕینی پشتگیری، کەچی ساواک ڕۆڵی کلیلئاسایان لە پاراستنی پەیوەندی بەکراوەیی بینی. عیسا پژمان گێڕایەوە: "خاوەن شکۆ، پێموایە عارف و عەبدولڕەحمان ئەلبەزازی سەروەزیر لە کۆتاییدا ڕێکەوتننامەکە جێبەجێ ناکەن. لەوەش پتر، زۆرینەی سەرکردەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لە دژی ڕێککەوتنەکەن. لە کۆتاییشدا ئێمە پەیوەندیی قووڵمان لەگەڵ هەردوو بەرەکەدا دروستکردووە. کەواتە، ئەمە بیرۆکەیەکی باش نییە کە بە تەنیا جێیان بێڵین."[٩٢] لە کۆتاییشدا شا هاتەڕایێ بەوەی ناردنی چەک و جبەخانە لەسەر بارزانی نەبڕین، هەرچەندە بۆ ئەوەش تێکۆشا، بەڵکو گرژیی نێوانی هەردوو بەرەکە خاوبکاتەوە.

---

[٩١] پاشان تاڵەبانی دانیپێدانا؛ "**یەکێک لە هەڵە گەورەکان کە من کردبێتم ئەوەیە لە بارزانی جیابوومەوە. خۆی نەدەبووایە وەهام بکردبایە. ئەگەر بە گشتی قسە بکەین، نەدەبووا بەو شێوەیە جووڵابامەوە کە لە هاوینی ١٩٦٤دا جووڵامەوە. ئەوێ دەمێ، هەڵوێستی هەردوولا، هی بارزانی و ئیراهیم ئەحمەدیشم بەر ڕەخنەدا. هەردوولایان ڕادیکاڵ و کەڕەپ(لامل و نەسەلمێن) بوون. دەبووایە لە ناوەڕاستی گۆڕەپانەکە بوەستابامایە. هەرچۆنێک بێ، بەهۆی کۆمێنتی توندم لە حیزب، ئەوەم لێهەڵبژارد لەگەڵ ئیبراهیم ئەحمەد و شوێنکەوتووانی بمێنمەوە**"
Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 991.

[92] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 149.

یەکێتیی عێراق-میسر و ڕوخانی ئاگربڕەکەی ١٩٦٤

ڕێککەوتننامەی ئاگربەستی ١٩٦٤ شەڕی کوردی لە کۆڵ عارف کردەوە و لە بەرانبەردا دامەزراندنی "یەک سوپا و یەک ئابووری و یەک نەتەوە"ی لە عێراق و میسر بووژاندەوە.[٩٣] عارف بە پشتیوانی سوپاوە لە ٢٢ی ئازاری ١٩٦٤دا نەخشەی یەکگرتنی لەگەڵ میسردا ڕاگەیاند، هەر دوو مانگیش دواتر، واتە لە ٢٦ی حوزەیراندا، ئەنجوومەنێکی سەرۆکایەتی هاوبەش بە ڕابەرایەتی ناسر پێکهێنرا.[٩٤] بەهۆی سەرکوتکردنی پیلانی بەعس لە لایەن هێزەکانی ناسرپەروەرەوە لە بەغدا، قاهیرە هێزێکی ٦٠٠٠ کەسی بۆ ئاسایشپارێزیی ڕژێم نارده عێراق. هەرچۆنێک بێ ساواک ئەم جووڵەیەی ناسری بە نەخشەیەک بۆ تێکدانی ئێران دانا.[٩٥] پاشان میسر خەریکی پێکەوەنانی هێزێکی دەریایی بوو لە فاو، فاویش تاکە دەروازەی ئاویی عێراق بوو لەسەر کەنداوی فارس، ئەو ئەنجوومەنە نوێیەی سەرکردایتیش ناوی نا کەنداوی عەرەبی.[٩٦] بە مانۆڕی سەربازییانەی عێراق و میسر، گەفی یەکێتیی عەرەب لەسەر سنووری ڕۆژئاوای ئێران گەیشتە ئەوپەڕی لووتکەی خۆی.[٩٧] کاتێکیش عارف داواکردنەوەی عێراقی بۆ خوزستان چەند پاتە کردەوە، ئینجا شا مشتومڕی لەسەر ئەوەکرد؛ "سەرەکیترین هەڕەشە لەسەر ئێران یەکێتیی سۆڤیەت نییە، بەڵکو کۆماری عەرەبیی یەکگرتووە."[٩٨] هەر لەو کەشوهەوایەشدا بوو شا فەرمانی بە ساواک کرد، پەیوەندییەکان لەگەڵ بارزانییدا ببووژێننەوە.

---

[93] SAVAK Documents, No. 477, 27 May 1964.

[94] SAVAK Documents, No. 316/11439, 22 June 1964; SAVAK Documents, No. 321/26593, 16 October 1964.

[95] SAVAK Documents, No. 1/1073, 6 September 1964.

[96] SAVAK Documents, No. 2/910, 7 August 1964.

[97] SAVAK Documents, No. 1470, 22 September 1964.

[98] SAVAK Documents, No. 213/45247, 13 March 1965.

کات تێدەپەڕی و ئاگربەستەکەی ١٩٦٤یش سەری نەکێشا بۆ ئاشتییەکی هەمیشەیی. ئەوەی ڕاستی بێ، ئەو جووڵە تاکتیکەی هەردوو لایان، ڕێگەی پێدان خۆیان ڕێکبخەنەوە و پێگەکانیان سەقامگیر بکەنەوە.[٩٩] جاڕدانی دەستووری کاتیی لە حوزەیرانی ١٩٦٤دا بەبێ ئەوەی باسی داواکانی کوردی تێدابێ ئەوانی نامراد کرد. هەر لە هەمان کاتیشدا بارزانی لەژێر فشاری ئێرانی و ئیسرائیلییەکاندا بوو تا شەڕەکە هەڵبگیرسێنێتەوە. بارزانی لە ١١ی ئۆکتۆبەری ١٩٦٤دا بەئاشکرا داوای ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عێراق کرد. ئەو هەڕەشەی لە بەغدا کرد بەوەی ئەگەر هاتوو عێراق لەگەڵ میسر یەکبگرێ، ئەوانیش جاڕی سەربەخۆیی دەدەن.[١٠٠] عارف بەو قەناعەتەی لە لایەن ژەنەڕاڵەکانی پێیکرابوو، داوای بارزانی ڕەتکردەوە.[١٠١] سوپای عێراقی هەر لە کۆتایی پەنجاکانەوە وەک بەهێزترین دامودەزگا دژی هەر سازشکردنێک بوو بۆ کورد. بە گوێرەی ساواک بێ، "فاکتەری هەرە گرنگی بۆ حوکمگێڕانی عێراق و سەقامگیری لە وڵاتێکی ناسک،

---

[٩٩] بە جێگیربوونی دەسەڵاتی پارتی دیموکراتی ، بارزانی سێ ئەنجوومەنی بۆ ڕایکردنی کاروباری کوردان پێکهێنان. مەلا مستەفا کوردستان ئەنجوومەنێکی پیرانی لە ٤٣ ئەندام بە سەرۆکایەتی شێخ لەتیف و ئەنجومەنێکی ڕاوێژکاری لە ١١ ئەندام بە سەرۆکایەتی مامەندی عەباساغا و ئەنجوومەنێکی جێبەجێکاریشی بە ناوی "ئەنجوومەنی شۆڕشگێڕی" لەژێر سەرپەرشتی خۆی پێکهێنا. بڕوانە:

O'Ballance, Edgar. The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd., 1973). p. 123.

[١٠٠] بارزانی داوای کانە نەوتەکانی کەکوک و خانەقینی وروژێنەری کرد، بەوەی دەبێ داهاتی نەوتی عێراق بە عادیلانە دابەش بکرێ و بە فەرمیش دان بە زمانی کوردی لە کوردستاندا بنرێ.

Baghdad 3298 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 29 October 1964.

[101] Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 906.

پێویستە سوپای عێراق لایەنگیریی ئێوە بێ."[١٠٢] لە ٣ی دیسێمبەری ١٩٦٤دا، سوبحی عەبدولحەمیدی وەزیری کاروباری ناوەخۆ داواکەی بارزانی ڕەتکردەوە و لێدوانێکی دا؛ "حکوومەتی ناوەندی هیچ نەخشەیەکی بۆ پێدانی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ هیچ ناوچەیەکی عێراق نییە."[١٠٣] سەرباری فشاری ناسر بۆ چارەسەرکردنێکی ئاشتییانەی کێشەکە،[١٠٤] کەچی بەغدا هێرشێکی دیکەی کردە سەر کوردستانی عێراق.

هەڵگیرساندنەوەی شەڕی کورد لە بەرژەوەندی ئێران بوو. ساواک و مۆساد بۆ لاوازکردنی بەغدا و قاهیرە بەسەر وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بازیان دا و لە ڕووی لۆجستی و تەقەمەنییەوە کۆمەکی کوردانیان کرد. ئێران لەپاڵ پڕچەکردنی پێشمەرگەی بارزانی، تێکۆشا پردی پەیوەندیشی بەسەر کەلێنی نێوان هەردوو بەرەی کوردا ڕانا. ئاخر ساواک بەئاگا بوو لەوەی لە کاتی هەڵگیرسانەوەی جەنگەکەدا عارف پشتی بەرەی ئیبراهیم ئەحمەد-تاڵەبانی گرتبوو تا پێگەی بارزانی لاواز بکا. ئەوەبوو بە پشتیوانی بەغدا، تاڵەبانی لقێکی پارتی دیموکراتی کوردستانی لە هەولێر و ڕواندزدا کردەوە.[١٠٥] ساواک پێیوابوو ئەم پێشهاتە هەنگاوێکی ناسرە بەسەر عارف تا پشتی تاڵەبانی بگرن، بەڵکو شۆڕش لە دژی ئێران هەڵبگیرسێنن و هاوپەیمانێتی ئێران-بارزانی لاواز بکەن.[١٠٦] بەگوێرەی ساواک، پلانی

---

[102] London 1305 to Ministry of Foreign Affairs, 2 August 1963.

[103] The U.S. Department of State, INR, “The Kurdish Situation in Iraq,” RNA-11, April 5, 1965 (JPL/NSF/Box.28/RWK /Iraq–Kurds [1964–March 1966]/doc.9), pp. 3–12.

[١٠٤] ئاخر ناسر به دڵنیاییەوە دەیزانی هەڵگیرساندنەوەی شەڕ لە کوردستان نەخشەی یەکێتیی عەرەب لەباردەبا.

Baghdad 362 to U.S. Department of State, October 26, 1964 (FRUS/1964–68/ XXI/doc.167).

[105] SAVAK Documents, No. 314/34828, 12 October 1965.

[106] SAVAK Documents, No. 232, 8 June 1967.

عێراق بۆ ئەوە داڕێژرابوو تا کوردی ئێران تیختیخە بدەن.[١٠٧] ئێران لەبەر ئەم ڕەوتەدا هەوڵیدا هەردوو بەرە لەیەکجیاوازەکە بەیەک بگەیەنێتەوە. ئیبراهیم ئەحمەدیش بە فشاری ساواک لە ١٦ی ئازاری ١٩٦٥دا نامەیەکی بۆ بارزانی نووسی و داوای لێکرد چاو لە دوژمنایەتی نێوەخۆیی کورد بپۆشێ.

بەغدا لەو نێوەدا و لەگەڵ پەرەسەندنی ئارەزووی بۆ تێکشکاندنی پێشمەرگەدا پڕوپاگەندەیەکی توندیشی لە دژی تاران کرد. ناجی تاڵب، وەزیری کاروباری دەرەوەی عێراق لە نیسانی ١٩٦٤دا لەسەر پشتگیریی بۆ کورد سەرکۆنەی ئێرانی کرد و وەهای باسکرد کە دەستوەردانی ئێران هۆکاری سەرەکی شکستیی عیراق بووە لە جەنگی دژی کورددا. ناجی تاڵیب گوتی گوایە؛ "چەندین بار تفاق و کەلوپەل لە ئێرانەوە بە جێبی بێ ژمارە گوازراونەتەوە بۆ نێو خاکی عێراق."[١٠٨] عارفیش ئاماژەی بەوە دا؛ "ڕژێمێکی بیانی دواکەوتوو [واتە ئێران] پشتی گرژیی ئەتنی و خێڵەکی لە عێراق دەگرێ."[١٠٩] محەمەد حەسەنێن هەیکەل، ڕۆژنامەنووسی گەورەی ناسرپەروەریش شای ئێرانی تۆمەتبار کرد بەوەی وەک "ئاژانێکی ڕۆژئاوا" بە کۆمەکردنی کورد و گەریلا دڵسۆزەکانی خۆی لە یەمەن شەڕی گەلی عەرەب دەکا. سەرتیپی سوپا عەبدولقادر یاسینیش گوتی؛ کورد ڕاستەوخۆ لە لایەن ئێرانەوە کۆمەک دەکرێن و ئێرانییەکان ٤٠،٠٠٠ تفەنگیان

---

[١٠٧] وەهادانرا بوو پشتیوانی هەریەک لە قوباد سمکۆ لەگەڵ ڕەحیم سەیفی قازی و کوڕی قازی محەمەد بکرێت تا سەرپەرشتی کوردستانی ئێران بکەن. بەڵگەنامەی ساواک:
SAVAK Documents, No. 4394, 25 August 1966.

[108] he U.S. Department of State, Memorandum of Conversation, “The Kurdish Problem,” December 10, 1964 (JPL/NSF/Box.28/RWK/Iraq [December 1963–March 1966]/doc.18a), pp. 1–2.

[109] SAVAK Documents, No. 231/45304, 19 March 1965.

داونەتێ.[110] لەگەڵ ئەوەشدا ئێران هەر سووربوو لەسەر پشتیوانیکردنی کورد.

شا لە بەرانبەر جۆنسندا

سیاسەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە بەرانبەر کورد و بەغدا دا هێشتا هەر لەگەڵ هاوپەیمانەکانی ناکۆک بوو.[111] دوابەدوای هەڵگیرسانەوەی شەڕ لە کوردستانی عێراقدا، ساواک و مۆساد کۆمەکی سەربازیی و داراییان بە پێشمەرگەی بارزانی کرد. هەردوو دەوڵەتەکە لە لایەن لەندەنەوە پشتگیری دەکران، سیاسەتی لەندەنیش ئەوەبوو میسر لە کەنداوی فارسی بەرزەفت بکرێ و ڕابگیرێ. ستیڤن ئیگرتن، باڵوێزی ئینگلستان لە بەغدا بە پێداگرییەوە داوای لە بارزانی کرد شەڕەکەی لەگەڵ عارف هەڵبگیرسێنێتەوە و بەڵێنیشی پێدا لە ڕێی ئێرانەوە هاوکارییان بکاتەوە.[112] بەگوێرەی سترۆنگی باڵوێزی ئەمریکا؛ "بریتانیان بۆ دژایەتی ناسر لەگەڵ ئیسرائیل و شادا بە قووڵی هاوئاوازە... بەگوێرەی ئەو ناحەزییە قووڵەی {بریتانی] بۆ ناسر و بایەخی کەنداوی[فارسی] بۆ ئینگلستان. لەوانەیە بریتانیا هاوکاری ژێربەژێری ئێران و ئیسرائیل لە دژی ڕژێمی عێراقی بکا، کە لەبن هەژموونی ناسرییەکاندا دایە هەروەک ئەوەی

---

[110] SAVAK Documents, No. 142613.

[111] Patterson E.A., “Airgram from the Embassy in Iraq to the Department of State,” FRUS, 1964–1968, Volume XXI, Document 177; and Patterson E.A., “Telegram from theEmbassy in Iraq to the Department of State,” FRUS, 1964–1968, Volume XXI, Document 171.

[112] یاداشتی باڵوێزخانەی ئینگلستان لە بەغدا، "ئاماژەکانی چالاکیی بەریتانی لە دژی عێراق هاوکاریکردنی ئێران لەو جۆرە چالاکییانە."
October 15, 1964 (JPL/NSF/Box.28/RWK/Iraq [December 1963 –March 1966] /doc. 23a), p. 1.

لە دژی ناسـریش لە هەر شـوێنێک بێ بجوولێنەوە."[113] پاکڕەوانی بەڕێوبەری سـاواک لە ئابی ١٩٦٤دا چاوی بە کاربەدەسـتانی MI6ی بریتانی لە لەندەن کەوت و سـەرکەوتووانە پلانی پاڵپشـتی ئێرانی-ئینگلیزییان بۆ کوردان داڕشت.[114] هەر بەڕاستیش پان عەرەبیزم بووبووە هەڕەشـەی هاوبەش بۆ ئێران و ئیسـڕائیل و بریتانیا. کوردی عێراقیش بووبوونە داردەسـت بۆ شـلۆقکردنی عێراق، بۆ ئەوەی بەغدا لە ڕەوتی ئەگەری شـەڕی عەرەب-ئیسڕائیل لاپەڕگە بکەن و میسـریش لە کەنداوی فارسی دووربخەنەوە.

لەگەڵ توندبوونی شەڕەکە لە باکووری عێراقدا، عەبدولسەلام عارف داوای لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کرد فشار بخاتە سەر ئێران تا کۆمەک لە سـەر بارزانی ببڕێ. ئیدارەی جۆنسـۆنیش پێشـتر داوای بارزانی بۆ پشـتگیریی ڕەتکردبووەوە، ئاخر ئیدارەکە پێیوابوو هەڵگیرسـانی جەنگ لەوانەیە دنەی چالاکی تێکدەرانەی مۆسکۆ لە دژی بەغدادا بدا.[115] کۆشکی سپی هەوڵیدا قەناعەت بە شا بهێنێ تا خۆی لە پشتیوانی کورد نەبان بکا،

---

[113] هەمان سـەرچاوەی پێشـوو لاپەڕە ٢؛ ئامانجی لەندەن ئەوەبوو؛ "بەربەسـتێک لەبەردەم یەکگرتنی عێراق- میسردا دابنرێ،" "هێشـتنەوەی عێراق بە پارچەپارچەکراوی و لاوازی،" و "هێشتنەوەی پاراستنی بەرژەوەندیی نیشتمانی لە کەنداوی فارسی دوور لە دەستی بەغدا و هەروەها بەردەوامبوون لە هەڵقوڵانی نەوت لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا."
Baghdad A-424 to U.S. Department of State, enclosure: "Kurds – Iraq," no date (NARA/RG59/ CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), p. 1.

[114] U.S. Embassy Baghdad, Memorandum, "Indicators of British Activity Against Iraq and Cooperation with Iran in such Activity," October 15, 1964 (JPL/NSF/Box.28/RWK/Iraq [December 1963–March 1966]/doc.23a), p. 2.

[115] Tehran A-625 to U.S. Department of State, "Iran-Iraq: Letter to President Johnson from Mullah Mustafa Barzani," March 12, 1965 (NARA/RG59/CFPF/1964-66/ Box2339 /POL 13- 3–Ethnic Minorities), pp. 1–2.

بۆ ئەم مەبەســـتەش کاتێ (دین ڕســـک)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی لە میانەی مانەوەی لە کۆبوونەوەی ســـەنتۆ لە ٧ی نیســـانی ١٩٦٥دا چاوی بەشـــا کەوت، پەیامەکەی پێڕاگەیاند. شـــا لە نێوەڕاســـتی گفتوگۆدا، نیازی خۆی ئاشـکرا کرد، کەوا پشـت لەکورد ناکا مەگەر ڕژێمێکی نیشـتمانیی لە بەغدا دانەمەزرێ. هەروەها ئەوەشـــی بە ڕوونی گوت؛ بۆیە پشـــتی کورد دەگرێ تا دەســـتوپێی ســـوپای عێراق ببەســـتێتەوە، چونکە بەغدا لایەنی قاهیرەی گرتووە.[116] ئێران پشـــتگیریی بۆ کورد چڕترکردەوە، بەتایبەتیش دوای سـرووردی نیشـتمانیی عێراق و ئالای یەکگرتنەوەیان لەگەڵ میسـر لە ٣١ی حوزەیرانی ١٩٦٥دا.[117]لە ١٣ی ئابیشدا، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا "نیگەرانی خۆیان لەبارەی فشـــارەکانی عێراق ســـەبارەت بە زیادبوونی ڕاددەی کۆمەکی ئێرانییەکان بۆ کورد" بە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێرانی ڕاگەیاند.[118]عەباس ئارام، وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێرانیش لە بەرسڤدا، حاشای لە پشتیوانی کورد کرد و گوتی گوایە؛ "ئەوە عێراقە سیاسەتی هەراسانکردنی ئێرانی گرتووەتەبەر."[119]

پەیوەندییەکانی ئەمریکا لەوکاتەی عەبدولڕەحمان بەزازی ی پارێزەری مەیل ڕۆژئاوایی لەدوای ١٩٥٨دا کرایە یەکەمین ســـەروەزیری مەدەنی لە عێراق لەگەڵ بەغـدا بەرەوپێشـــەوەچوون. ڕێـک هەر دوای کودەتـا شـــکســـتخواردووەکەی ســـەروەزیر عارف عەبدولڕەزاقی ناســـرپەروەر، ئەوەبوو ســـەرۆک عەبدولســـەلام عارف توخمە ناســـرییەکانی لە کابینەی حکومەتەکی ڕیشـــەکێش کردن و پەیوەندییەکانی بەغدا-قاهیرەش لاواز

[116] Tabriz A-25 to State, “Iranian Government Policy in Kurdestan and its Effect on Kurdish Attitudes,” March 24, 1966 (NARA/RG59/CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), pp. 5–9.

[117] SAVAK Documents, No. 314/16084, 1 June 1965.

[118] The U.S. Department of State 138 to U.S. Embassy Tehran, August 11, 1965 (FRUS/1964-68/XXI/doc.175).

[119] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

بوو.[١٢٠]یەکەمین جووڵەی بەزازیش داواکردن بوو لە ئەمریکا تا فشار بخاتە سـەر تاران شـەڕە ژێربەژێرەکەی لەهەمبەر عێراق ڕابگرێ. بەزاز لە ئۆکتۆبەری ١٩٦٥دا بە (ڕسک)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەمریکای گوت؛ "ئێرانییەکان بە درێژەدانیان بەو پشـتیوانییە ژێربەژێرە کاولکارییەی بۆ یـاخیبوانی کوردی عێراق، کێشـەیەکی ئـایندەییـان بۆ خۆیـان دەخوڵقێنن."[١٢١] وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـاش هەمـان ڕوانینی هەبوو، ئـاخر "**پلەیەکی بـاڵا لە ئۆتۆنۆمی یـان سـەربەخۆیی بۆ کوردی عێراق سـەقـامگیریی نـاوچەکە دەهەژێنێ و لە مـاوەیەکی دوورمەودادا بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا دەخاتە مەترسی، ئەمەش بە وروژاندنی پرسی کورد لە ئێران و تورکیـا و دەشـکرێ مۆسـکۆ بیقۆزێتەوە.**[١٢٢] کەواتە، **باشـترین بژاردە بۆ ئەمریکا ئەوەبوو قەناعەت بە کوردان بهێنێ بەڵکو لە "یەکێتیی عێراق" بەشـدار بن.**[١٢٣] (سرتۆنگ)ی باڵوێزیش ئامۆژگاری کوردی کـرد بەوەی خـۆیـان لە لایەنـگـیریی هـێـزێـکی دەرەکی، کە ئـێرانە بەدووربگرن[١٢٤]، چونکە دانوسـتـانەکـانی بەغـدا-بـارزانی دەکرێ ببێتە "گەرەنتی چوارچێوەی دەوڵەتی عێراق و دەسـتوەدانی دەرەکیش کەم بکـاتەوە."[١٢٥] هەر بەڕاسـتیش، نیگەرانی سـەرەکیی ئەمریکـا لە عێراق

---

120 SAVAK Documents, No. 313/20851, 27 June 1966; SAVAK Documents, No. 313/27705, 4 September 1965.

121 U.S. Department of State, Memorandum of Conversation, “Kurdish Affairs,” October 8, 1965 (JPL/NSF/Box.28/RWK/Iraq [December 1963–March 1966]/doc.8), pp. 1–2.

122 Baghdad A-424 to U.S. Department of State, “Analysis of the Kurdish Problem,” October 30, 1965 (NARA/RG59/CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), pp. 1–2.

١٢٣ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

124 Patterson E.A., “Telegram from the Embassy in Iraq to the Department of State,” FRUS, 1964–1968, Volume XXI, Document 167.

١٢٥ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ڕێگریکردن بوو لە کۆمۆنیزم و وڵاتەکەش نەکەوێتە باوەشی مۆسکۆ.[126]لەگەڵ ئەوەشدا ئامانجی سەرەکی ئێران ئەوەبوو عێراق "لاواز و پارچەپارچە و دووربێ لە ناسر" تا خۆی بەسەر کەنداوی فارسیدا زاڵ بێ.[127]ئیدی لەبەر ئەو بەرڕەوتەدا بوو باڵوێزخانەی ئەمریکا لە بەغدا هۆشداری ئەوەی دا، کە "بەردەوامبوونی دەستوەردانی ئێرانی-ئیسرائیلییەکان هەڕەشەیەکە بۆ سەر پێگەی ئەمریکا لە عێراق، بەڵام بۆ بەدبەختی هیچ کامێکیان لەم پرسەدا بەرژەوەندی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەبەرچاو ناگرن."[128] ئێران بەشێوەیەکی کارایانە دارڕسایە بەرژەوەندییەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

سێکوچکەی ناعەرەبی: ئێران و ئیسرائیل و کورد

لە پایزی ١٩٦٥دا شەڕ بۆ عێراق بووە کارەسات. ئاخر کورد لە نۆڤێمبەری ١٩٦٥دا بە پشتیوانی قورس و گەورەی سوپای ئێرانییەوە هێرشێکی سەرکەوتووانی کردە سەر قەڵا و چەپەرەکانی عێراق.[129] لە تۆڵەشدا و لە ٧ی کانوونی یەکەم ١٩٦٥دا لە لایەن چەکداری ناتەکوزی (نانیزامی) عێراقییەوە[130] تەقە لە چەند سەربازێکی ئێرانی کرا. ئیدی گرژی لەنێوان

---

[126] Baghdad A-424 to U.S. Department of State, enclosure: "Kurds – Iraq," no date (NARA/RG59/CFPF/1964 –66/Box2339/POL 13-3 – Ethnic Minorities), p. 1.

[127] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[128] Baghdad A-424 to State, "Analysis of the Kurdish Problem," October 30, 1965 (NARA/RG59/CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), pp. 1–2.

[129] Tehran A-607 to U.S. Department of State, "The Iran-Iraq Crisis of December/ January: An Analysis," March 5, 1966 (NARA/RG59/CFPF/1964– 66/Box2339/ POL 13-3– Ethnic Minorities), pp. 2–3.

[130] لەوانەیە مەبەست لەو چەکدارە نانیزامییانە جاشەکان بن. وەرگێڕ.

هەردوو وڵاتەکە لەگەڵ بۆمبـابـارنکردنی فڕۆکەی میگی عێراقی لە ٢١ی دیســامبەری ١٩٦٥ بۆ ســەرســنوور بەرزبوویەوە. ئێرانیش لە بەرتەکدا هێزەکانی لەســەر ســنوور خســتە حاڵەتی ئامادە و ئەم جارەیان بە چڕی پشــتیوانی لە کورد کرد. پێشــمەرگە بە پاڵپشــتی چارەنووســسـازیانەی تۆپخانەی ئێرانییەوە پاشـەکشـەی بە هێزی سـەربازی عێراقییەوە کرد و بۆ هێڵەکانی دواوەی گەڕاندەوە. کاتێکیش بەهاری ١٩٦٦ نزیک بووەوە، بەزاز ســـەرچڵییەکی کرد تا لە بارزانی نزیک ببێتەوە، پێشـــنیازکردنی پڕۆژەی قانونی لامەرکەزی کرد، بەوەی لە کوردستانی عێراق لە ڕووی ئابووری و کلتوری و کۆمەڵایەتییەوە بووژێنێتەوە و بەتەواویش دان بە ناســـنامەی کوردییدا بنێ.[١٣١] لەو نێوەشـــدا ئەو بانگهێشـــتی ئەمیر عەباس هوەیدای ســـەروەزیری ئێرانی بۆ بەغدا کرد. لەگەڵ ئەوەشـــدا ژەنەڕاڵەکانی نێو ســوپای عێراقی بەر لە هەر دانوســتانێک داوای وەســتاندنی پشــتگیریی ئێرانیان بۆ کورد دەکرد، بۆیە پڕۆژەکەیان لەباربرد.[١٣٢] هەردوولاشـــیان هەم عەبدولســـەلام عارف و هەم ژەنەڕاڵ عەبدولعەزیز عەقیلی، وەزیری بەرگریی عێراق و ســوپاســالاری عێراق دژی پلانەکە بوون.[١٣٣] ئەوان لەو

---

[١٣١] بەزاز پڕۆژەکەی وەها ڕوونکردەوە: "ئەم قانوونە ئیدارییە نوێیە ڕاستیی نەتەوەیی کوردی دەســـەلمێنێ و وا لە هەموو هاووڵاتیانمان لە باکوور دەکا میراتی زمان و کلتووری خۆیان بهێڵنەوە و بیپارێزن. هەروەها ئەو توانستەشیان دەداتێ، چالاکیی خۆجێیی ڕاستەڕێ بخەن ئەو چـالاکییـانەی لەگەڵ یەکێتیی دەوڵەتەکەدا نـاکۆک نـابن، ئـاخر هیچ ڕێگەیەک بۆ ئەوە خۆش ناکرێ کە هیچ بەشێک لە نیشتمانەکەماندا لەدەست بدرێ." بڕوانە:
See McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London, New York 2004) p. 318.

[132] Tehran A-607 to the U.S. Department of State, "The Iran-Iraq Crisis of December/ January: An Analysis," March 5, 1966 (NARA/RG59/CFPF/ 1964–66/ Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), p. 3.

[133] Baghdad A-801 to U.S. Department of State, "Confidential Contacts Between the Iraqi Government and the Kurdish Rebels," March 26, 1966 (NARA/RG59/CFPF/1964–66/
Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), pp. 1–4.

بڕوایەدابوون، هەر ســــــازانێک بۆ کرد دەبێتە مایەی لاوازکردنی بەغدا.[١٣٤] ئیدی وتوویژی ژێربەژێر لەگەڵ بارزانیدا وەستا، ئەوەش لەوکاتەدا بوو کە ئەلعەقیلی لێدەوانی دا بەوەی؛ "ئۆپەراســـیۆنە ســـەربازییەکانمان تا 'لەوێ کورد' دەبەزێ، بەردەوام دەبن."[١٣٥] لە کاتێکدا بەزاز مشـــتومڕی لەســـەر چارەســـەرییەکی ئاشـــتییانەی بۆ پرســـی کورد دەکرد، بەوەی مەرجی پێشـوەختەیە بۆ بەرەوپێشـوەچوونی عێراق، کەچی ئەلعوقەیلی سـوور بوو لەسـەر ئەوەی بارزانی بەچۆکدا بێنێ، ئاخر ئەو بەتوندی لەو بڕوایەدا بوو؛ "هەردوو بەرە، ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات، خەریکی دروسـتکردنی 'ئیسـڕائیلێکی نوێن' لە باکووری عێراقدا."[١٣٦]

بۆ بەغـدا ســـێکوچکەی هـاوپەیمـانێتیی ئێرانی- ئیســـڕائیلی- کوردی هەڕەشەیەکی دەرەکی بوو. ئیسڕائیل بۆیە پشتی کوردانی گرتبوو تا ڕووی سـوپای عێراق لە جەنگی داهاتووی عەرەب –ئیسـڕائیلدا لە بەرەی ئوردن یان سوریا وەربگێڕێ. لە ١٩٦٤دا کامەران عالی بەدرخانی نێردەی بارزانی بانگهێشـتی ئیسـرائیل کرا تا چاوی بە سـەرانی ئیسـڕائیلی بکەوێ. ئەوسـا داود بنگۆریۆن دەستی مۆسادی کردەوە تا کۆمەکی پارە و چەکی دژەتانک و دژەفڕۆکەیان بۆ بنێرێ، هەروەها داود کیمخ (David Kimche)ی وەک نێردەیەک ناردە کوردســـتانی عێراق. ئەوەبوو کیمخ لە حوزەیرانی ١٩٦٥دا چووە کوردســـتانی عێراق و چاوی بە بارزانی کەوت. پێشـــتریش شـــا لە ١٩٦١ەوە ڕێگەی بە پشـــتگیرییەکی ســـنوورداری ئیســـڕائیلی بۆ کورد

---

134 SAVAK Documents, No. 232/47162, 1 March 1966; SAVAK Documents, No. 233/43229, 12 April 1966

135 Baghdad A-792 to U.S. Department of State, "Iraqi Defense Minister Uqaili on Kurdish Situation; Outlook for Spring Campaign," March 26, 1966 (NARA/RG59/ CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3– Ethnic Minorities), pp. 1–2.

136 Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 916.

دابوو،[137] بەڵام ڕێگر بوو لەوەی ئیسرائیل هاوکاریی تەواوی کوردی عێراق بێ. بۆ ئیسرائیلیش ئەو دوودڵیەی شا دارسانێکی گەورە بوو بۆ ڕێبازی کەمەربەندی ئیسرائیلی. بە تێپەڕینی ڕۆژگاریش، کاتێک داواکردنەوەی خاکی خوزستان و یەکاوی عەرەب (ئەروەند ڕود) لە لایەن عارفەوە کرا، ئیدی ئەو دووڵییەی ئێرانی نەهێشت تا بۆ پاڵپشتیی کوردی عێراق بەتەواوی لەگەڵ ئیسرائیلدا هاوکار بن. بۆ سووککردنی باری گومانی شا، مایەر ئامیتی بەڕێوەبەری مۆساد لە پاریس چاوی بە پاکرەوانی بەڕێوبەری ساواک کەوت. پاکرەوان لەو دیدارەدا لەبارەی نیگەرانی تاران لەمەڕ هەرەشەی کورد هۆشداری دایە مایەر ئامیت و پێی لەسەر ئەوە داگرت، لەمەودوا هەر ئۆپەراسیۆنێک دەبێ لە ڕێی ساواکەوە بێ.[138] هەروەها پاکرەوان ئەوەشی خستە بەردەم هاوتاکەی لە مۆساد، کە هاوکارییەکەیان بە نهێنی بهێڵنەوە. ئیسرائیلیش دەستبەجێ مەرجەکەی تارانی پەژراند و قایلبوو لەسەر ئەوەی وردەکاری زانیارییەکانیان لەگەڵ ساواکدا ئاڵوگۆڕ بکەن. هەروەها ئەوان بڕیاریشیان دا هاوکارییەکانیان لە هاوپەیمانەکەی خۆیان، لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بشارنەوە و ئەگەر هاتوو پشتگیرییەکەیان بۆ کورد ئاشکرا بوو، حاشایی لێ بکەن.[139] خۆی ئەمەش یەکێک بوو لەو حاڵەتە دانسقانەی ئێران و ئیسرائیل وەک هاوپەیمانی ئەمریکا، هەوڵی ئەوە بدەن بەسەر هاوپەیمانە زلهێزەکەیان باز

---

[137] Rubin, Avshalom, Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, Resistance, and Revolt, 1958–63, (2007) Middle Eastern Studies, 43 (3): 373.

[138] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 53.

[139] Schonmann, Noa, Israel's Phantom Pact: Foreign Policy on the Periphery of the Middle East: Foreign Policy in the Periphery of the Middle East (I.B. Tauris & Co Ltd., 2015) p. 259.

بـدەن.[١٤٠]هەرچەنـدە ئەمریکـا ئـاگـای لە دیـدارە ژێربەژێرییەکەی ئێران-ئیسرائیل لەبارەی پرسی کورد هەبوو، لێ ئاستی بەرفرەوانی هاوکارییەکە بۆ کۆشکی سپی ڕوون نەبوو. لە یاداشـتێکی سـترۆنگی باڵوێزی ئەمریکا، بۆ یەکەمین جار باس لە هاوکاریی ئیسرائیل و ئێران بۆ کوردستانی عێراق دەکا: "ئیســـرائیل ڕۆڵێکی گرنگ لە ئێران وازیدەکا و ئەوەش دیارە کە پشتی کورد دەگرێ."[١٤١]

پاش چەندین مانگ لە لۆبیکردنی ئیســـرائیل و لە کۆتاییدا لە حوزەیرانی ١٩٦٥دا یەکەمین ڕێککەوتنی ســـێکوچکەی ناعەرەبی ئێران، ئیســـرائیل و کورد مۆرکرا.[١٤٢] **ئەوەبوو ژەنەراڵ تڤزی تزور، ســـوپاســـالاری ســـوپای بەرگری ئیســرائیلی و دوو ئەفســـەری پایەبەرزی هەواڵگریی ئیســرائیل بە جلی کوردی و بە یاوەری عیسـا پژمان بە پێ لە سـنووری ئێران عێراق لە حـاجی ئۆمەران بەرەو بـارەگـای بـارزانی پەڕینەوە.**[١٤٣] دوای دوو ڕۆژ لە وتووێژکردن، ئیســرائیل بڕێکی قەبەی لە کەرەسـتە و تفاقی سـەربازی، لە فیشـــەک لەگەڵ کۆمەکی دارایی خســـتە بەردەم بارزانی. ئێرانیش کۆمەکی مـادیی و دارایی بۆ کردن و بووە ســـەرەکیترین کەنـاڵی بۆ کەلوپەلی ســـەربازیی و داودەرمانی ئیســـرائیلی. **کەشـــتی باری چەک و تەقەمەنی**

---

[١٤٠] لە بۆنەیەکی دیکەدا، ئێران و ئیسرائیل هەوڵێکی زۆر بەردرێژیان دا تا هاوکاریی موشەکی بالیســـتیکییان، ئەوەی پێی دەگوترا پرۆژەی گوڵ، لە هاوپەیمانە ئەمریکاییەکان بشـــارنەوە. بڕوانە؛ Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) pp. 74–78.

[١٤١] لە یاداشـتی باڵوێزخانەی ئەمریکا لە بەغدا، "ئاماژەی چالاکی بەریتانی لە دژی عێراق هەیە و لەگەڵ ئێرانیشدا بۆ ئەو جۆرە چالاکییانە لە هاوکارییدان.
" October 15, 1964 (JPL/NSF/Box.28/RWK /Iraq [December 1963–March 1966]/doc.23a), p. 2.

[142] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 13.

[143] Qaneifard, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman (Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman) (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 165.

ئیسرائیلی، کە بەزۆریش چەکەکان چەکی ڕووسی بوون، لەو چەکانە بوون کە دەستکەوتی جەنگی عەرەب – ئیسرائیل بوو لە هاوینی ١٩٦٥دا بەڕێگەی ئێران گەیشتنە کوردستانی عێراق.[١٤٤] ئاماژەی کاریگەری ئەو خۆتێهەڵقورتاندنەی ئیسرائیل لە باکوری عێراقدا باشتر دەرکەوتنی تاکتیکەکانی پێشمەرگە بوو. پێشتر بەشێوەیەکی سەرەکی سەرکەوتنەکانی پێشمەرگە بۆ ناتوانایی سوپای عێراق دەگەڕایەوە نەوەک بۆ هونەری جەنگی پێشمەرگەی جەنگاوەر، ئاخر هەردوولایان، پێشمەرگە و سوپای عێراق لەبارەی تەکتیکی جەنگەوە لێهاتوو نەبوون.[١٤٥]بە پێچەوانەشەوە، کورد لەپاش هاوکاریی مۆساد-ساواک، ڕەتیانکردەوە بەرگری لە ناوچە دەشتاییەکان بکەن، لێگەڕان حکوومەت بەرەو ناوچە شاخاوییەکان بکشێ ئەگەرچی لەسەر حیسابی هەندێ قوربانیدانیش بووایە، ئەوان پەلاماری هێڵی دابینکردنی ئازوقەی سوپایان دەدا و ئینجا دیاربوو پەلاماری مۆڵگە کاتییەکانیان دەدا."[١٤٦]

مایەی تەوسیشە هۆبە وەها لەنێو ساواک و سوپای ئێرانیدا هەبوون لەگەڵ هاوکاریی ئێرانی-ئیسرائیلی- ناکۆک بوون. ئەوان پێیان وابوو، پەیوەندی گەرم لەگەڵ ئیسرائیلدا بە شێوەیەکی بەرچاو زیان بە پێگەی هەرێمایەتی وڵاتەکە دەگەیەنێ، چونکە خۆی لەبەر پڕوپاگەندەی پان عەرەبیزم ڕووت دەکاتەوە. هەروەها ئەوان مشتومڕیشیان لەسەر ئەوە دەکرد، گوایە چاکەی

---

[١٤٤] **خۆی ئەمە بیرۆکەیەکی زیرەکانە بوو لە لایەن ساواک و مۆسادەوە پەیرەوکرا. ئاخر بە پلەی یەکەم چەکی دەستکردی ڕووسی لە جیهانی سێیەم و لە ناوەڕاستی جەنگی ساردا کێشەی وەهای نەدەنایەوە. بە پلەی دووەمیش بە پێچەوانەی چەکی دەستکردی ئەمریکا، ئەوا چەکی ڕوسی ڕێگە بە ئێران دەدا بەوەی حاشای لێ بکەن لەوەی دەستیان وەرداوەتە نێو خاکی عێراق. بە پلەی سێیەمیش، هەبوونی چەکی ڕوسی لە کوردستانی عێراقدا گرژیی نێوان مۆسکۆ و بەغدای قووڵتر دەکردەوە.**

[145] Baghdad A-1115 to U.S. Department of State, “Kurdish Revolution of 1961,” June 30, 1965 (NARA/RG59/CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), pp. 14–15.

[١٤٦] هەمان سەرچاوی پێشوو.

هەر سـەرکەوتنێکی پێشـمەرگە بەسـەر سـوپای عێراق لە کۆتاییدا بۆ ئیسرائیلییەکان دەگەڕێتەوە نەوەک بۆ ئێران، چونکە ئەوان لەبواری مەشق و ڕاهێنانی پێشـمەرگەدا لە ئێرانییەکان کاراترن. کەواتە ئەم کارە وێڕای "سنووره خوێناوییەکەیان" مەودایەکی ستراتیژیی دەداتە دەوڵەتی جوو کە دەکرێ لە بەرانبەدا و لەداهاتوو بە هۆی چاندنی تۆوی جیاخوازیی کورد ببێتە مەترسی لەسەر ئاسایشی نیشتمانیی ئێران.[١٤٧]

عیسا پژمانیش گێڕایەوە:

"لە لایەن سـوپاسـالار عەلی مورتەزای سـەرۆکی هۆبەی دەرەکی دەزگای هەواڵگریی سـاواک لە بەغداوە بۆ تاران داواکرامەوە. سـوپاسـالار پێیگوتم کە، سـوپاسـالاری ئیسـڕائیلی و جێگرەکەی خۆی بە یاوەری سـەرۆکی بەڕێوبەرایەتی دووەم و سـێیەمی سـاواک بارزانییان بینیوە. منیش لە هۆکاری پێویسـتی پەیوەندی بە مۆسـادم بە کوردەوە لێپرسـی. ئەویش دەستبەجێ وەڵامی دامەوە: 'هەر شا دەیزانێ.'"[١٤٨]

ئەو لە هەبوونی ستراتیژێکی ئیسرائیلی لەسەر سنووری ڕۆژئاوای ئێراندا نیگەران بوو، ئـاخر بەمە هیچ مەودایەک بۆ ئێران نەدەمـایەوە. لەگەڵ ئەوەشـدا، نە سـاواک و نە سـوپای ئێران زاتی ئەوەیان نەکرد بڕیارەکەی شا ڕەتکەنەوە.

لە دیوەکەی کوردیشـەوە، کۆدەنگییەک لەبارەی لایەنگرتنی ئیسـڕائیلەوە نەبوو. لەکاتێکدا بارزانی پێشـوازی لە ڕۆنانی پەیوەندی لەگەڵ ئیسـڕائیلدا دەکرد، کەچی تـاڵەبـانی و ئیبراهیم ئەحمەد دژی بوون. هەروەهـا ئەوان بێئاگابوون لە دیدارە نهێنییەکانی کامەران عالی بەدرخان لە ئەوروپا و

---

[147] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 164.

[١٤٨] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٦٤.

ئیســـــڕائیل. تاڵەبانیش ڕوونیکردەوە: "ڕوســـــەکان بەڵێنیاندابوو بەتەواوی پشـتی بزووتنەوەکەمان بگرن. تەنانەت پێیان گوتم، دەکرێ کورد پەیوەندی لەگەڵ شـــا لە دژی بەغداشــــدا بپارێزێ. هەرچەندە ئەوان بە توندی هۆشــــداریـان داینێ لەوەی نـابێ پەیوەنـدی لەگەڵ ئیســــڕائیلـدا گرێ بدەین."[149]هەرچۆنێک بێ کەس نەیدەتوانی ئاڵنگاری بڕیارەکانی بارزانی ببێتەوە.

بەغدایەکی لەرزۆک

بەغدا لە نیسـانی ١٩٦٦دا پلانی دوا هێرشـی خۆی داڕشـت. هەرچۆنێک بێ عەبدولسەلام لە ١٣ی نیساندا لە تێکشکانی هەلیکۆپتەرێکدا کوژرا.[150]مەرگی عـارف لە بەغـدا بووە مـایەی ململانێیەکی تونـدی توخمگەلی مەدەنی و سـەربازی لەسـەر دەسـەڵات. لەپاش چوار ڕۆژ لە وتووێژ و مشـتومڕ و ســـەرۆکایەتی کاتیی بەزاز، بڕیاردرا ژەنەڕاڵ عەبدولڕەحمان عارف، واتە برای عەبدولســـەلام عارف ببێتە ســـەرۆکی نوێ. کوردیش پێشـــوازی لە مردنی چاوەڕواننەکراوی عەبدولسـەلام عارف کرد.[151] لەو نێوەشـدا، شـەڕ

---

[149] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011). p. 785

. پاش سێ دەیە و لە ناوەڕاستی شـەڕی براکوژی لە نەوەدەکاندا، ئەو ناوی مەلا مستەفای بە "کرێگرتەیەکی" ئیسرائیلی هێنا. هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٧٨٦.

[150] بە لایەنی زۆری بڕوای ئەوە هەبوو کەوا تێکشکانی کۆپتەرەکە لە لایەن کەسـانی بەعسی لەنێو هێزی چەکدرای عێراقییەوە کرابێ. بڕوانە:

Abdul-Rahman Aref, 91, Former Iraqi President, Is Dead," The New York Times. August 25, 2007.

[151] بە گوێرەی گێڕانەوەی تاڵەبانی: "**بە هیچ شێوەیەک عەبدولسەلام عارف پەیوەندییەکی باشی لەگەڵ کورداندا نەبوو. من بەڕوونی دەتوانم بڵێم کە قاسـم و عارف سـیاسـەتی لەیەک جیاوازیان دەرهەق کورد هەبوو. هەرچەندە ئێمە دژی قاسم وەستاینەوە، لێ ئەو دژی کورد نەبوو. لە بری ئەوە، قاسم بە توندی بڕوای بە مافە سیاسی و بیرۆکراسی کورد هەبوو، هەرچەندە بە شێوەیەکی سنوورداریش**

لە مەیدانی شـەڕگەدا لەسـەر قسـەی بارزانی بۆ ماوەی مانگێک ڕاوەسـتا، بەڵکو بەغـدای نوێ لەهەمبەر داواکـانی کورددا کـاردانەوەیـان هەبێ. لە بەرانبەریشـدا عەبدولڕەحمان عارف، ئەلعوقەیلی شـەڕخوازی لادا و زیاتر پشـتی بە عەبدولڕەحمان ئەلبەزاز بەسـت. لەگەڵ ئەوەشـدا گەشـبینییەکەی کوردان زوو ڕەوایەوە، ئاخر ژەنەڕاڵەکانی سـوپا گرەوی مشـتومڕی وتووێژەکانیان لەبارەی شـەڕەکە بردەوە و لە ٢ی حوزەیرانی ١٩٦٦دا جاڕی شاڵاوێکی دیکەی هێرشیان بۆ سەر کورددا دا.[١٥٢] دەزگای سوپا بە ٤٠،٠٠٠ سـەربازەوە پەلاماری کوردسـتانی عێراقیان دا. مەبەسـتی سـەرەکییان بڕینی هێڵی ئازوقەی چیا بوو کە لە ئێرانەوە بۆ بارەگاکانی بارزانی لە ڕواندز دەهات. سەت فڕۆکەی جەنگی کوردیان بە گازی ژاراوی بۆمباباران کرد، گوندەکانی ئێرانی نزیک سـنوور لەگەڵ عێراقیان وێران کردن.[١٥٣]هەروەها سوپای عێراق ڕێگای دابینکردنی سەرەکی ئازوقی کە لە سـنووری ئێرانەوە دەهات و چیایەکی سـتراتیژیش، وەک چیای زۆزکی گرت.[١٥٤]لەگەڵ ئەوەشـدا ، هێشـتا ژەنەڕاڵەکانی عێراقی بێ ئاگا بوون لەو

بووبێ. ئەوەی ڕاسـتی بێ، ئەو سـووکە گرژییانە [لە نێوان قاسـم و پارتی دێموکراتی کوردسـتان] بوونە مایەی ئەوەی مەیلی بۆ [هاوکاریکردنی] کورد نەچێ. بە پێچەوانەی ئەویشـەوە، عەبدولسـەلام عارف ڕوانینێکی پان عەرەبیانە، راسـیزمی و تەنانەت شـۆڤێنیانەشـی دەرهەق کورد هەبوو. ئەو بڕوای وەهابوو کە کورد عەرەبن... ئەو تیۆری قۆڕی هەبوو، وای دەگوت گوایە کورد عەرەب بوون، ئەو عەرەبانە بوون کەوا وردە وردە بە تێپەڕینی سـەدەکان زمانیان گۆڕا و لە شـاخان نیشـتەجێ بوون!"

Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran) p. 786.

[152] O'Ballance, Edgar, The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd., 1973) pp. 136–7.

[153] Paris 3800 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 18 March 1966.

[154] Baghdad A-212 to U.S. Department of State, "Kurdish and General Iraqi Situations," September 14, 1966 (NARA/RG59/CFPF /1964–66/Box2339 /POL 13-3–Ethnic Minorities), p. 1.

قووڵایی پشتگیریی مۆساد-ساواک بۆ کورد. **بە پشتیوانی لۆجستییانە سوپای ئێرانی و ساواک و بە فەرماندەیی ئەفسەری ئیسرائیلی، زوری ساگی Zuri Sagy، پێشمەرگە لە چیای هەندرێندا گەمارۆی لەشکری عێراقیان دا. دوای دوو ڕۆژ لە شەڕێکی دەستەویەخەی خوێناوییدا، ١٤٠٠ تا ٢٠٠٠ سەربازی عێراقی کوژران و بەسەدانیشیان لێ بەدیل گیران و بڕێکی زۆری چەک و تەقەمەنیشیان لەپاش بەجێما.**[155] شەڕی چیای هەندرێن ورەی سوپای عێراقی وردوخاش کرد و هەڕەشەکەی سوپای عێراقیشیان بە پەندی زەمانە برد. ئەمەش لووتکەی شەڕی ژێربەژێری ئێران-ئیسرائیل بوو لە کوردستانی عێراقدا.

شەڕی چیای هەندرێن بێکەڵکبوونی بەکارهێنانی زەبروزەنگی دڵڕەقانەی بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کوردی سەلماندەوە، ئیدی بەغدای ناچارکرد چارەسەرییەکی ئاشتیانە بخاتە بەردەم بارزانی. پاش چەند هەفتەیەکی کەم لە گفتوکۆ، عەبدولڕەحمانی سەرۆکوەزیر "نەخشەی دوازدە خاڵی" ڕاگەیاند، کە بە "جاڕنامەی بەزاز" ناسراوە و لە ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦دا ڕاگەیەنرا. ئەم جاڕنامەیە داخوازییە سەرەکییەکانی کوردی لەخۆگرتبوو،[156]

---

[155] Pollack, Kenneth. Arabs at War: Military Effectiveness, 1948–1991 (University of Nebraska Press, 2002) p. 163.

[156] جاڕنامەی بەزاز پێکهاتبوو لە: **(١) دانتان بە مافە نەتەوەییەکانی کورد. (٢) لامەرکەزی ئیداری بۆ ئەوەی ئەو مافانە دەستەبەر بکا، (٣) دانان بە زمانی کوردی وەک زمانێکی فەرمی، (٤) نوێنەرایەتی کورد لە پەرلەماندا هەبێ، (٥) کورد هاوبەش بێ لە پلەوپایە فەرمییەکان، (٦) کوردی خوێندن بۆ کوردان و لقی زانکۆی بەغداش لە باکوور بکرێتەوە، (٧) حکوومەتی کاربەدەستی خۆجێی کوردی دابمەزرێ، (٨) ڕێگە بە ڕێکخراوە کوردییەکان بدرێ، (٩) لێخۆشبوون بۆ کوردان دەربکرێ، (١٠) پێشمەرگە بۆ پلە و پێگەی جارانیان بگەڕێنەوە و هەندێکیان لە ڕێکخراوی خۆیان (وەک پێشمەرگە) بمێننەوە؛ (١١) باری ئابووری ئاسایی و کۆمەک بکرێ و لە کۆتاییشدا (١٢) نیشتەجێکردنەوەی کورد و غەیرەکورد لە شوێنەکانی جارانیان.** بڕوانە: Baghdad A-1065 to U.S. Department of State, “Iraqi Government’s 12-Point Proposal to the Kurds,” June 22, 1966v(NARA/RG59/CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), pp. 1–2.

دەستبەجێش جاڕنامەی بەزاز لە لایەن بارزاییەوە پەسەند کرا، هەرچەندە شەشەمین کۆنگرەی پارتی دیموکراتی کوردستان ئاماژەی بەوەدا، کەوا کورد هێشتا لە نۆڤێمبەری ١٩٦٦دا ئاماژە بۆ بەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی دەکا. هەروەها جاڕنامەی بەزاز لە لایەن ئەمریکاوە پێشوازی لێکرا، لەگەڵ ئەوەشدا لەبەر کەسایەتی لاوازی عەبدولڕەحمان عارف نەیتوانی لە بەغدا کۆتایی بە ململانێی دەسەڵات بهێنێ. لەگەڵ ئەوەی جاڕنامەی بەزاز دەستکەوتێکی بازگرتوو بوو، کەچی بە توندی لە لایەن سوپاوە ڕەخنەی لێگیرا، ئاخر گومانیان لە نیازی بەزاز هەبوو بەوەی بودجە و زێدەمافەکانی سوپا سنووردار بکا. ئیدی بەهۆی کودەتایەکی لەبارچووی ناسرپەروەرەکان لە ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٦٦دا، کە لەلایەن ژەنەڕاڵ عارف عەبدولڕەزاقی سەروەزیری پێشتر سەرکردایەتی دەکرا،[١٥٧] ئەوەبوو سوپا فشاری لەسەر عەبدولرەحمان عارف چڕتر کردەوە و لە ٦ی ئابی ١٩٦٦دا بەزازیان بە ژەنەڕاڵ ناجی تالّب گۆڕی و ئەو تاکە حکوومەتە مەدەنییەی پێش سەردەمی ٢٠٠٣ عێراق کۆتاییپێهات.

شەڕەکەی چیای هەندێک سووکە بووژانەوەیەکی بە پەیوەندییەکانی بەغدا-تاراندا دا. بەزاز تکای لە شا فەیسەڵی عەرەبستانی سعوودی کرد بەڵکو نێوانی ئێران و وڵاتەکەی بکا. بە ڕۆڵی کارای مەهدی پیراستەی باڵوێزی ئێران لە بەغدا، هەردوو وڵات دوای چەند خولی گفتوگۆ، گرژییەکانی نێوانیان خاوکردنەوە و بەوەی پڕوپاگەندی قوڕس و توندیان لە دژی یەک هەڵگرت و کۆمیتەیەکی هاوبەشیشیان بۆ ناکۆکییەکانی سەرسنووریان پێکهێنا و ئێرانیش هێزی خۆی لە خاڵە وروژێنەرەکانی سەر سنور کێشایەوە. لە دیسێمبەری ١٩٦٦دا، عەباس ئارامی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران چووە بەغدا، لە بەرانبەریشدا عەبدولرەحمان عارف لە

---

[١٥٧] ئەو لەوکاتدا سوپاسالاری هێزی ئاسمانی بوو.

Baghdad 12 to U.S. Department of State, July 2, 1966 (FRUS/1964–68/XXI/doc.182).

١٣ی ئازاری ١٩٦٧دا سـەری تارانی دا و لە کۆشـکی نیاڤاران لەگەڵ شـادا کۆبووەوە. هەردوو سـەرۆکەکە لەبارەی یەکاوی عەرەب و کێشـەی کورد گەیشتنە ڕێککەوتنێک. عەبدولڕەحمان عارف هەولێدا پەیوەندیەکی دۆستانە لەگەڵ شـا خۆی ببەسـتێ. بە گوێرەی قسـەی جەعفەر ڕائیدی دیپلۆماتی ئێرانی بێ، لە گەرمەی گفتوکانیاندا، عارف پێشـنیازی بۆ شـا کرد بەڵکو گفتوگۆکانیان دووبەدوو، بەبێ ئامادەبوونی هیچ کام لە دیپلۆمات و وەزیر و باڵوێزەکانیش بێ. "عارف هەر عەرەبی دەزانی، ئەوسا بانگی وەرگێڕ کرا. لە کۆبوونەوەکەدا، عارف بەڵێنی بە شا دا کۆتایی بە کێشەی ئەروەند ڕود بهێنێ و ئامانجەکانی شـا بەدیبێنێ. داواشـی لە شـا کرد کۆمەک لە سـەر کورد ببڕێ. شاش دەستبەجێ ڕەزامەند بوو[١٥٨] ئەمەش سەرکەوتنێکی شا بوو. ئامانجی سـەرەکی شـا بردنەوەی کێشـەی سـنووری بوو لە ئەروەند ڕود و ڕێگریش بکا لە پێکهێنانی ڕژێمێکی ناسـرپەروەر لە بەغدا. کاتیش لە پشتی شاوە بوو.

ساڵە وەرچەرخاوەکانی ١٩٦٧-١٩٦٩

ئیسرائیل لە ٥ی حوزەیرانی ١٩٦٧دا، شەڕێکی خۆپارێزی لە دژی میسر و سـوریا و ئوردن جاردا. هێرشـەکە بۆ عێراق مایەی سـەرسـامی بوو، ئاخر نەیدەتوانی بەشـداری شـەڕەکە بێ، هەرچەندە مۆڵگەی فرقەی سـێیەمی زرێپۆشـییشـی لە ئوردن، لە نزیک کەناری ڕۆژئاوا دامەزرابوو. لەپاڵ سـەرکەوتنە تەڕدەست و چارەنوسسازییەکەی ئیسرائیل بەسەر سوپای ئوردنی لاوازدا، هەڕەشـەی کوردیش دەسـت و پێی سـوپای عێراقی لە کوردستان بەستبووەوە. بەغدا بەهۆی دابەزینی ورەی دوای شەڕی چیای هەندرێن نەیدەویسـت سـەرچڵی بکا و ڕووی سـوپاکەی لە کوردسـتان

[158] Qaneifard, Erfan, [Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman (Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 159.

وەربگێڕی.[159] بە ماوەیەکی کەم بەر لە هەڵگیرسانی شەڕی شەش ڕۆژە، "ئاژانێکی ئیسرائیلی... سەردانی مەلا مستەفای کرد بەڵکو ئەگەر ڕێیتێبچی کورد دەست بکاتەوە و هەندێ شت بکا تا دەستوپێی سوپای عێراقی ببەستێتەوە."[160]**هەرچەندە کورد لە حوزەیرانی ١٩٦٧دا هیچ هێرشێکی نەکرد، لێ هاوکاریی سەربازییانەی کورد-ئیسرائیلی گومانەکانی ساواک و سوپای ئێرانی پشتڕاستکردەوە بەوەی ڕۆڵی ئیسرائیلییەکان لە کوردستانی عێراقدا لە هەڵکشاندایە. شتەکە ئەوەی نیشان دا کە بارزانی دەتوانێ بەسەر ساواکادا بازبدا و خۆی لەگەڵ لە دژی هەر دەوڵەتێکی هەرێمی خۆی گرووپبەندی بکا. لەسەرووی هەمووشیانەوە ئەو سەرکەوتنە وێرنکارییەی ئیسرائیل، تەوژمی ڕادیکالیزم و دژە ئامریکایی لە جیهانی عەرەبدا تاودا.** لەوەش باڵکێشتر کاردانەوە ناکاراییەکەی بەغدا لە شەڕەکەدا، ڕژێمی نەرمڕۆی عارفی لەبەرژەوەندی "توندئاژۆکان لەژێر ناوی یەکێتیی نەتەوەییدا" لاواز کرد.[161] لەسۆنگەی زەرەرمەندبوونی نمایشی پێگەی ڕژێمی عارف لەپاش شەڕی چیای هەندرێندا، مەیدانەکە بۆ پیلانی بەعس و گرووپە ناسیونالیستەکانی عەرەب لەبارتر بوو.[162]

---

[159] Pollack, Kenneth. Arabs at War: Military Effectiveness, 1948–1991 (University of Nebraska Press, 2002) p. 167.

[160] U.S. Department of State, Bureau of Intelligence and Research, "New Kurdish Insurgency Threatens," IN-709, September 1, 1967 (FRUS/1964–68/XXI/doc.197).

[161] Baghdad 2143 to U.S. Department of State, June 8, 1967 (FRUS/1964–68/XXI/ doc.195).

[162] بەگوێرەی سی ئای ئەی بێ؛ "هاوسەنگی هێز بە شێوەیەک هیچ گرووپێک ئەوەندە هێز و دەسەڵاتەی نەبی کە هەنگاوی لێبڕاوانە بنی، ئەنجامەکەی هەر ئەوەی لێدەکەوێتەوە کە زۆر لایەنی بایەخداری سیاسی و ئابووری بە سووک و ئاسانی بەلاوە بنرێن.

" CIA, "Iraq: The Stagnant Revolution," SM 11-68, May 22, 1968 (JPL/NSF/HSF/Box16/Iraq 4/1/66-1/20/69/doc.25), pp. 1–15.

وەرچەرخانی ژێرخانی قۆناغی دوای جەنگەکە لە مەودای جیۆپۆلیتییکی لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا جاڕنامەی ١٩٦٨ی لەندەنی بۆ کشـــاندنەوەی هێزە چەکدارەکانی لە "بەری ڕۆژهەڵاتی نۆکەندی ســـوێس لە کۆتایی ١٩٧١دا" بەدواداهـات. لەنێو جەرگەی جۆشـــوخرۆشـــی ڕەوتی دژە ئـامریکـایی دوابەدوای جەنگی شـەش ڕۆژە و ڕاگەیاندنی بریتانی لەبارەی کشـانەوەی هێزەکانی لە ناوچەکەدا ، ئەوەبوو مۆسکۆ جووڵەی خۆی بۆ دەستڕۆیشتنی لە نێو عێراقدا چڕترکردەوە. لە ٢ی نیسـانی ١٩٦٨دا، مۆسـکۆ ڕێککەوتنێکی نەوتی لەگەڵ بەغدا مۆرکرد و لە ١١ی حوزەیرانیشـــدا، هێزی دەریـایی ڕوســـی بۆ یەکەمین جار لەوەتەی ١٩٠٣ەوە گەیشـــتە کەنداوی فارســـی سـەردانی بەندەری فاوی عێراقییان کرد. ئەمەش پێشوەچوونێکی بەرچاوی پەیوەندییەکانی ڕوسـی-عێراقی بوو کە بۆ ئەمریکا هۆشـداری بوو. هارۆلد سـاندرس پێشنیازی بۆ کۆشـکی سپی کرد، بەڵکو پشتگیری کورد بکەن "تا ئەوکاتەی هۆکاری گونجاو بۆ گۆڕینی هەڵوێســـتەکەیان دیتەگۆڕێ."[١٦٣] بۆ یەکەمین جار بوو "کێشەی کورد وەها ختوکەدەر نەبێ."[١٦٤]

بریکاری ئێرانیی غەیرەکورد

لادانی بەزاز، کەسـایەتی لاوازی عەبدولرەحمان عارف ئەگەری کودەتایەکی نزیک لە بەغدا، هەموو ئەمانە بەســـەریەکەوە دوودڵییەکەی شـــای ئێرانی قووڵترکردەوە لەوەی ســـەبارەت بە ســـنوری کێشـــەلەســـەر لەگەڵ عارفدا بکەوێتە دانوسـتاندن. وێڕای قایلنامەی تەواوی عارف بە داواکانی ئێران بۆ خاک کە لە لێدوانەکەی تارانیدا دیاربوو، کەچی شـــا نەیدەویســـت گرەو

---

[١٦٣] ساندرس گەورە یاریدەدەری ئەنجومەنی ئاسایشی نیشتمانی بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین، دوای دیدارێکی لەگەڵ شـەفیق قەزازی نوێنەری بارزانی ئاماژەی بە پێشـنیازی وەها بۆ کۆشـکی سپی کرد

. “Memo for Mr. Goldstein,” March 13, 1968 (JPL/NSF/HSF/Box16/Iraq 4/1/66–1/20/69/ doc.6), p. 1.

[١٦٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو

لەســـەر ڕژێمێکی لاوازدا بکا، کە لە گیانەڵای ململانێی دەســـەڵاتدایە. لە هەمان کاتیشـــدا ئێران، خۆی لەوە بەدوور گرت هەموو هێلکەکانی خۆی بخاتە نێو ســـەبەتەی کورد. شـــیعەی عێراق و حزبی بەعســـی دژەناســـر ئامانجی ژێربەژێری ئێران بوون. هەرچەندە هاوپەیمانیی شـــیعە-ســـاواک دوای کـودەتـاکەی ١٩٥٨ی عـێـراق زۆر کـارا نەبـوو، کەچـی ئـێـران پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ ئەواندا هەر پاراســـتبوو. لە ناوەڕاســـتی شـەسـتەکاندا، هەڕەشـەی هاوپەیمانیی عێراق-میسـر ختووکەی شـیعەی عێراقی دا. هەردوو لایان، کورد و شیعە دژی یەکگرتنی عێراق بوون لەگەڵ میسـردا.[١٦٥] مەلا گەورەکانی شـیعە لە کەربەلا دابەزینە سـەر هاوپەیمانێتی پـان عەرەبیزم[١٦٦] و ڕەخنەیـان لەوەگرت کە میســـر جڵەوی بەغـدای کەوتووەتەدەســـت.[١٦٧]لەپاڵ عولەماکانی شـــیعەدا، حیزبی فاتیمی دژی یەکگرتنی میسر-عێراق بوو. حزبی فاتیمی وەک حیزبێکی شیعە هێشتا هەر پشتگیریی لە بیرۆکەکانی قاسم دەکرد،[١٦٨] پشتی داواکانی کوردیشی گرت و بەڵێنی بە بارزانیش دا کە شـــیعە لەگەڵ ئۆتۆنۆمییە بۆ کورد.[١٦٩] حیزبی فاتیمی بە ڕاوێژی تاران تێکۆشـــا بەڵکو کوردی عێراق و حیزبی بەعس لە دژی عارف بگەیەنێتە یەک.[١٧٠] سـەرباری پڕوپاگەندەی عێراقی لە دژی شـا و وێناکردنی بەوەی هاوپەیمانی ئیسڕائیلە، کەچی ئێران بەرەی دووەمی لە بـاشـــووری عێراق پێکهێنـا. بە زیـادبوونی لایەنـداریێتی ئێران لە لایەن شیعەکانی عێراقەوە، ئەوەبوو عارف هەڕەشـەی دەرکردنی لە ئاخوندەکانی شـــیعە کرد، بەتایبەتیش لە ئایەتوڵلا ئەلحەکیم کە وای لێبکا بۆ ئێران بار بکا. ئەم جووڵەیە ڕووهەڵماڵراوە بە توندی لە لایەن جڤاتە شـــیعییەکانی

165 SAVAK Documents, No. 326/609, 8 June 1964.
166 SAVAK Documents, No. 768, 15 July 1964.
167 SAVAK Documents, No. 1097, 14 August 1964.
168 SAVAK Documents, No. 7 March 1965.
169 SAVAK Documents, No. A–872, 4 December 1964.
170 SAVAK Documents, No. 313/35298, 1 January 1965.

هەرێمەکە بەر ڕەخنە درا.[171] لەگەڵ ئەوەی عارف هەڕەشەکەی جێبەجێنەکرد، کەچی لەنێو ڕێکخراوە سیاسییەکانی شیعەدا، تا دەهات هەستی دژەبەغدا پتر گەشەی دەکرد.

حیزبی بەعس لە ۱۹٤۳[172] و لەسەر دەستی میشێل عەفلەق و سەلاحەدین ئەلبیتار بە دروشمی "یەکێتی، ئازادی، سۆسیالستی" وەک دەربڕێکی نوێی پان عەرەبیزم و شۆشیالیزم دامەزرا. وێڕای پەسندانی بۆ چالاکیی شۆڕشگێڕیی بۆ گەیشتن بە یەکێتیی عەرەب، کەچی حزبی بەعس لە شەستەکاندا هێزی سەرەکی بوو لە جیهانی عەرەبیدا کە داڕسابووە ناسر. لەپاڵ ڕوانینە دژەناسرییەکەی خۆی، ئایدۆلۆژیای دژەکۆمۆنیستی حزبی بەعس ڕێک لەگەڵ ئاسایشیی نەتەوەیی ئێرانیدا دەهاتەوە. هەر بەڕاستیش، بۆ سەرکوتکردنی خوێناوی حزبی شیوعی عێراقی، ساواک هاوکاریی حزبی بەعسی کرد.[173] دیاربوو پەلاماری میلیشیای بەعس بۆ سەر کورد لە هاوینی ۱۹٦۳دا وایکرد پەیوەندییەکانی لەگەڵ ساواک بپچڕێ؛ هەرچۆنێک بێ کاتێکیش عەبدولسەلام عارف لە هاوینی ۱۹٦٤دا حزبی بەعسی دەرکرد ، ساواک پەیوەندییەکانی لەگەڵ سەرکردەکانی بەعس گرێدایەوە، بەتایبەتیش لەگەڵ ئەحمەد حەسەن بەکری سەروەزیری پێشوو. سەرانی بەعسیش بەشێوەیەکی بەشەکی پشێوازییان لە پشتگیری ساواک بۆ ڕووخانی ڕژێمی عارف کرد. لەگەڵ ئەوەشدا، هاوکاریی ژێربەژێری بەعس-ساواک ئەنجامی خۆی بەدەستەوە نەدا، هۆکارە سەرەکییەکەشی

---

171 SAVAK Documents, No. 313/20615, 5 July 1965.

172 ئەوەی ڕاستی بێ وەک لە بڵاوکراوەکانی مێژووی حزبی بەعسدا هاتووە، حیزبەکەیان لە ۱۹٤۷دا دامەزراوە. وەرگێڕ.

173 Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 170.

بۆ مەیلی پێشـــنۆرەی ئێران دەگەڕایەوە کە لەگەڵ پێکهێنـانی ڕژێمێکی هاشمیپەروەر بوو لە بەغدا.[١٧٤]

٢ هەڵکشان: شیعەی لوبنان

*شا بە ئەفسەرەکانی ساواکی گوت: "**سەدر (لە بەرژەوەندی ئێراندا) بەقەد سێ باڵوێزی ئێران لە لوبنان کارایە.**"*[١٧٥]

*لە ڕاپۆرتێکی سـاواک لە شـەسـتەکاندا هاتووە: "**سـەدر بووەتە 'دڵی لوبنان'**"*[١٧٦]

یەکەمین گرژی

سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبنان لە ناوەڕاسـتی شـەسـتەکاندا گەیشـتبووە لووتکەی خۆی. ڕایەڵەی سـاواک لەگەڵ چەندین ڕۆژنامە و کەسانی دەستەبژێری لوبنانییدا هەروەک لەگەڵ شیعەی لوبناندا سەرکەوتووانە هەڵمەتێکی دژە ناسری لە بەیروت ڕاگەیاند. نزیکەی هەموو توخمگەلە پان عەرەبییەکان لە لوبنان سـوننەمەزهەب بوون، فشـاریان خستبووە سەر بەیروت تا لەگەڵ کۆماری عەرەبیی یەکگرتوو یەکبگرن یان لەگەڵ قەوارەیەکی گەورەتری عەرەبی. ئیدی لەژێر ئەو بەرڕەوتەدا بوو کە تێکۆشـانی سـەدر بۆ بووژاندنەوەی ناسنامەی شیعە و لابردنی بەربەستە بەردرێژەکانی بەردەم جڤاتە شیعییەکان بووە مایەی لاوازکردنی توخمگەلی ناسرپەرەوەرەکان. سـەدر بە شـێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بووبووە بزوێنەری سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبناندا.

لەپاڵ کەسایەتییە کارێزمایەکەی، هەندێ کردەنیازی دیاریکراوی دەسـەڵات لە لوبنـاندا ئەو دەرفەتەی بە سـەدر دا ناسـنامەی بەکۆمەڵی شـیعە

---

[١٧٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٧١.

[175] SAVAK Documents, No. h/7/9048, 14 October 1965.

[176] SAVAK Documents, No. (39–40).

ببووژێنیتەوە. مارۆنییەکان لە بەرانبەر داڕسانی ناسرپەروەرەکان و سوننەی لوبناندا، سەدریان وەک ئەگەرێکی هاوپەیمانی خۆیان دانا. ئاخر هەر لە بەرایی شەستەکانەوە، سەدر ڕایەڵەی پەیوەندییەکی دۆستانەی لەگەڵ کریستیانەکان ڕاچاندبوو. "**جەنابی خاوەن پایە! من زۆرم لەبارەی تۆوە بیستووە! من بڕوام بەوە هەیە کە مێژووی لوبنان دابەش دەبێتە سەر دوو سەردەم، "هی پێش سەدر و هی دوای سەدر،**" ئەمە قسەی کاردینال فرانس کوینینگی سەرقەشەی ئاشوورییەکان بوو بە سەدری گوت.[١٧٧] مارۆنییەکان، نەخاسمە سەرۆک فوئاد شەهاب هەر لە بەرایی شەستەکانەوە پشتگیریی دارایی سەدری کردوە.[١٧٨] هاوپەیمانێتی مارۆنی-شیعە ڕەنگدانەوەی هەڵبژاردنی پەرلەمانی بوو.[١٧٩]بەگوێرەی قسەی باڵوێزی ئەمریکا لە بەیروت بێ، کەسایەتی سەدر "ئاڵنگاری پڕجەماوەریی ناسری دەکرد لە لوبنان."[١٨٠] مارۆنی و دەستە و تاقمەکانی دیکەی کریستیانی وەهایان دەڕوانییە هەوڵوتەقەللای سەدر بۆ بووژاندنەوەی ڕەگوڕیشەی شیعە لە لوبنان، کەوا قەڵا و چەپەرێکی مەحکەمە بەرووی هاتنە ناوەوە و دزەکردنی ناسر بۆ لوبنان. بەو زانیارییەی هاوپەیمانی دژەناسریی شیعە-مارۆنی، پێدەچوو سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبنان بەری دابێ.

---

[177] Kamalian, Mohsen and Ali-Akbar, Ranjbar-Kermani, Ezat-e Shia, (winter 1377, Sahife Kherad press, Qom) p. 20.

[١٧٨] مەنسوور قەدەر گوتی گوایە مارۆنییەکان لە حازمییەدا تەلارێکی ناوازەیان بۆ سەدر کڕیوە.

Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian Hi Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History story.

[179] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

[180] SAVAK Documents, No number, 15 June 1966.

لەگەڵ ئەوەشـــدا لە حوزەیرانی ١٩٦٣دا وێنەی ســـەدر لە تاران تەڵخ بوو، ئەمەش دوای "شۆڕشی سپی" شا هات، کە چەندین مەلای گەورەی شیعە بەتایبەتیش ئایەتوڵڵا ڕوحوڵڵا خومەینی دارِسایە دەسەڵاتی پەرەسەندووی شـــا. ســـەدریش لەپاڵ زۆر لە بیچمە بەناوبانگەکانی دینییەوە، نامەکەی لە دژی شـا واژۆ کردبوو.[١٨١] لەو نێوەشـدا شـەپۆڵی نارەزایەتی خۆپیشـاندانی بزووتنەوەی ١٥ی خورداد هەرزوو بەنێو ئێراندا تەقییەوە و بووە ئاژاوە و ڕاوەدوونانی پڕ لە توندوتیژی. ئیدی دەســـتبەجێ شـــا و ســـاواک هێزی دەرەکیان بەتایبەتیش میسریان سـەرکۆنە کرد بەوەی لەپشتی ئەو پشێوی و ئاژاوەوە بووە. ڕێک و ڕەوانیش هەر دوای خۆپیشـــاندانەکان، ســـەدر هەوڵیدا ئایەتوڵڵا خومەینی ئازاد بکا، ئاخر ئەو حوکمی مەرگی بەســـەردا درابوو. بۆ ئەم کارەش، ئەو داوای لە مامۆســـتاکەی خۆی، لە ئایەتوڵڵا سـەید ئەبولقاسـم کرد بەڵکو قەناعەت بە شـا بێنێ تا حوکمی لەسـێدارەدانی خومەینی ڕابگرێ.[١٨٢] هەروەها ســـەدر، پاپا پاولی شـــەشـــەمیشـــی بینی و داوای لێکرد فشـار بخاتە سـەر شـا. "دوابەدوای پشێوی و ڕاوەدونانەکەش، چەندین ئاخوندی گەورە داوایان لە ســـەدر کرد بەڵکو تکا لە شـــا بکا ئایەتوڵڵا خومەینی و چەندین ئاخوندی شـــیعە دیکە لە زیندان ئازاد بکا. ئیبراهیم یەزدیش لێدوانی وەهای دا؛ "من ئەوە دەزانم کە ســـەدر نامەیەکی بۆ شـا نووسـی."[١٨٣] هەر بەڕاسـتیش هەوڵ و تەقەللای سـەدر لەپاڵ داوای پـاپـا و نـاوبـژیـی کـاریـگەرانەی ژەنەڕاڵ پـاکـڕەوان و ئـایەتـوڵـڵا شـەریعەتمەداری،[١٨٤] لە هەمووشـی سـەرنجڕاکێشـتر هەوڵەکانی ئایەتوڵڵا

---

[181] SAVAK Documents, No. 241/573, 17 July 1965.

[١٨٢] ئایەتوڵڵا خوئی پشـتڕاسـتیکردەوە کە بەهۆی سـەدر بوو شـا ئایەتوڵڵا خومەینی بەردا. بڕوانە: .http://fa.alalam.ir/news/1511871

[183] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[١٨٤] لەکاتێکدا هەڵوێست توندەکان لەناو ڕژێمدا وەک ئەعلەمی سەروەزیر و نیعمەتوڵڵا ناسری سەرۆکی ساواک فشاریان خستە سەر شا تا خومەینی لە سێدارە بدا، کەچی پاکڕەوانی بەڕێوبەری ساواک قەناعەتی بە شا هێنا تا ڕێگە بە ئایەتوڵڵا شـەریعەتمەداری مەرجەعی

حوسێن عەلی مونتەزری هۆکاری سەرەکی بوون قەناعەتیان بە شا هێنا بە حوکمی مەرگی ئایەتوڵڵا خومەینیدا بچێتەوە. باڵوێزخانەی ئێرانیش لە بەیروت بە توندی ڕەخنەیان لە سەدر گرت کە چۆن نامەکەی لە دژی شادا واژۆ کردووە. سەدریش هەوڵیدا گرژییەکە خاوبکاتەوە بەوەی بڵێ نامەکەی لەبەر خاتروخۆتری ئاخوندەکان واژۆکردووە تا پەیوەندییەکانی لەگەڵیان بپارێزێ.[185] ئەو بە وەزیری کاروباری دەرەوەی پاپای گوت کە "گەورە ئایەتوڵڵاکان نارەزایەتییەکی گشتییان لەسەر شۆڕشی سپی نییە، هەرچەندە دەیانەوەێ هەندێ لە وردەکارییەکان هەموار بکرێنەوە؛ بۆ مایەی بەدبەختیش، هەندێ لە سەربزێوەکان لەپشت ئەو ئاژاوەی هەنووکەیەی ئێران بوون و هەرزووش تەمی نیگەرانی گەورە مەلاکانیش ڕەوایەوە."[186] وێڕای گومانی ساواک، کەچی تاران نەیدەویست پەیوەندییە ستراتیژییەکەی لەگەڵ ئەودا بپچڕێنێ. سەدریش لای خۆیەوە گرژییە هەڵچووەکانی لەگەڵ ئێراندا خاوکردنەوە. بە گوێرەی قسەی یەزدی بێ، "دوابەدوای خۆپیشاندانەکانی ١٩٦٣، ئایەتوڵڵا خونساری ڕێنمایی دایە سەدر تا پەیوەندی باشی لەگەڵ شادا هەبێ، بەهۆی ئەوەی کە شیعەی لوبنان بۆ شا گرنگن."[187] دوای هەموو شتێکیش، بەجەماوەربوون و پێگەی سەدر لە نێو کۆمەڵگەی لوبنانیدا هی ئەوە نەبوو بوەستێنرێ.

ڕێزلێگیروای قوم بدا بۆ ئەوەی ڕایبگەیەنێ کە ئایەتوڵڵا خومەینیش مەرجەعە، بەم جۆرە ژیانی بپارێزرێ.

185 Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK (January 1997) Middle Eastern Studies, 33 (1): 74.

186 SAVAK Documents, No. 231/2/8702, 16 December 1963.

187 Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

بەجەماوەربوونی ئیمام

هەرزوو سـەدر لە لوبنان سـەرکەوتنیی سـیاسـی-کۆمەڵایەتی و پێگەیەکی بێپێشـینەی لەنێو جڤاکی شـیعەدا بەدەسـتهێنا. دەسـتکەوتەکانی بەزۆری لەسـەر توانسـتی بۆ کۆکردنەوەی هێزی شـیعە ڕۆنرابوون. کاریزمای کەسـایەتی ئەو و وزە لەڕادەبەدەرەکەی سـەرنجی ڕووبەرێکی زۆری لە شـیعەکان بۆ خۆی ڕاکێشـا. بەردی بناغەی هزری سـەدر لەسـەر بنەمای ڕەتکردنەوەی شـیعەگەرایەتی نەریتخوازی بوو، کە ئەویش لەسـەر پەسـەندکردنی بێبەشـکردنی شـیعە ڕۆنرابوو. ڕوانینی ئەو بە توندی دژی ڕۆڵی بیچمە دینیەکانی شـیعە لە نێو کۆمەڵگا و لە بواری سـیاسـییەوە وەسـتایەوە. بۆ چەندین سـەدە، شـیعەکانی لوبنان پێیان باشـتر بوو "ڕاڤەکردنێکی نەرمونیانانەی" ئەو گۆشـەنیگایە هەڵبگرن و بەرگەی ژیانە کولەمەرگی و چەوسـاندەوەکەیان بکەن تا "دونیا کۆتایی پێدێ"، تا ئەوکـاتەی "مەهـدی"ی دوازدەمین ئیمـام دەگەڕێتەوە و حکوومەتێکی دادپەروەرانە بۆ کۆمەڵگـای مرۆڤـایەتی دادەمەزرێنێ. هەربۆیە ، دەبووایە ئاخوندەکانی شـیعە خۆیان لە هەڵقورتاندن لە کاروباری سـیاسـی بەدوورگرتبا، ئاخر خۆ حکومەت ناڕەوایە، هەقە لەبری ئەوەدا دەبێ ئەوان خۆیـان بۆ دین و چـالاکییەکانی دینی تەرخـان بکەن. ئەم ڕوانینە لەبۆتەی ڕوانینی جەبریەت/جەبرگەرای جیهانبینی بوو بەوەی دەبێ شیعەی ئیماندار بە چارەنووسـی خۆی قایل بێ، هەروەک چۆن حوسـێنی کوڕی عەلی [ئیمامی سـێیەمی شـیعان] لە کەربەلا کردی. ئەوەش ڕوون و بەرچاو بوو کەوا هیچ بوارێک بۆ چاکسـازیی کۆمەڵایەتی-سـیاسـیی نەبوو کە مەلایەکی دیار ڕابەرایەتی بکا. کەچی بەپێچەوانەوە سەدر ڕێچکەیەکی دیکەی نیشانی شـیعەی لوبنان دا. زۆریش لە قەشـە کاسـۆلیکەکانی ئەمریکای لاتین و لاهوتییە ڕزگارکەرەکەیان دەچوو، ئاخر سـەدر ماندونەسـانە کاری لەسـەر باشـکردنی پێگەی کۆمەڵگەی شیعە کرد و وای لێکردن دەنگ و و ناسـنامە و هێزیان هەبێ. ئەو پەیامەکەی وەها ڕوونکردەوە: "**لەهەر کوێیەک هەزاران**

خۆیان لە شـۆڕشـی کۆمەڵایەتی تێوەگلاند، ئەوا ئەوە پشـتڕاسـت دەبێتەوە کە نادادی چارەنووسـی نووسـراو نییە."[188] سـەدر بڕوای وابوو کە مەلای شـیعە لەپاڵ ڕۆڵە دینییەکەی، هەردوو ئەرکی سـیاسـی و کۆمەڵایەتی لە ئەسـتۆ دایە. بە لەیەکدانی چالاکیی کۆمەڵایەتی لەگەڵ ناسـنامەی شـیعەدا ئەو بەڕوونی لە پرسـی سـیاسـییانە لە لوبنان نزیک بووەوە. ئەم تێهەڵکێشـییەی بووە هۆی بەدیهێنانی ناسـنامەیەکی نوێی بە کۆمەڵ بۆ شـیعە لەگەڵ عەرەبە سـوننە سـەردەسـتەکانی لوبنان جیابکاتەوە. پەیامە نوێیەکەی سـەدر توێژ و چینە نوێیەکانی ناو کۆمەڵگەی شـیعەی وەک پارێزەران بۆخۆی ڕاکیشـا و ئیدی پردی پەیوەندی بەسـەر ئەو کەلێنە بێمتمانەیەی نێوان خەڵکی هاوچەرخ و نەریتخواز هەروەک لەنێوان دیندار و سـێکولارەکانی نێو کۆمەڵگایەکە هەڵبەسـت. هێز و دەسـەڵاتی سـەدر لە میانەی جەژنی ڕەمەزاندا گەیشـتە لووتکە، کە سـەرۆک شـارل حلو لەنێوان سـەدر و حەسـەن خالیدی گەورە مفتی و ڕابەری سـوونەکانی لوبنان دانیشـتبوو.[189] **وەک دەنگێکی ئاوەزمەندانە پێگەی سـەدر ئەوەندە لای لوبنانییەکان قووڵ بووبووە، ئەوەندە خۆشـەویسـت بووبوو تەنانەت دەنگەکەشیان لاسایی دەکردوە کە شێوەزاری فارسییانەی پێوە دیاربوو.**

لەگەڵ ئەوەشدا ئەو جەماوەرییەی ئەو لەلایەن شیعەی زوعەما بەتایبەتیش کامل ئەلئەسـعەد و کازم ئەلخەلیل (کازم بەگ)ی وەزیری پێشـوو، مایەی ئاڵنگاری بوو. کازم بەگ ناسـەرکەوتووانە هەڵمەتێکی لە دژی سـەدر ڕاگەیاند، ئەوی بە لادانی سـێکسـی لەقەڵەم دا.[190] هەروەها لەسـەر ئەوەش سـەرزەنشـتی کرد، گوایە کار بۆ هەواڵگریی لوبنانی دەکا، کە کارایانە

---

188 Norton, Augustus R. Hezbollah: A Short History (Princeton University Press, 2007) p. 40.

189 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

190 Cobban, H. The Making of Modern Lebanon (London, 1985) p. 172.

سەرۆک شەهابی گەڕاندەوە بۆ ئەوەی زوعەما لاواز بکا.[191] وێڕای شیعەی زوعەما، کۆمەڵگەی سوننەش سەدری بە گەف بۆ هێز و دەسەڵاتی خۆی لە لوبناندا دەبینی. سونە کە زۆربەیان شارنشین بوون هەر لە کۆنەوە لەو وڵاتەدا ناحەزی شیعە بوون. ناسرپەروەرەکانیش لە لوبنان، بەتایبەتی ئەلمروابتون (جووڵانەوەی سەربەخۆی ناسرپەروەر یان INM) بەڕابەرایەتی ئیبراهیم کولەیلات ڕەخنەی لەسەدر دەگرت، بەوەی لەبەرانبەر پان عەرەبیزم وەستاوەتەوە و بەوە تۆمەتباری دەکرد کە پشتیوانی لە شای ئێران و پەیمانی سەنتۆوە وەردەگرێ. سوننەش جا قەیدی نەبوو چ هەواداری ڕۆژئاوا بووایە یان پان عەرەبیزم یاخود چەپ، ئەوا دەسەڵاتداریی کەسێک کە لای ئێران (سەید)ی پێدەڵێن وەک ناپاکییەک لە ئامانجی سونە تەماشا دەکرا و بۆ ئەندێشەی یەکێتیی عەرەبی مایەی ئاڵنگاری بوو. ئەمەش دەبووە هەڕەشەیەک بۆ سەر ئەو واقیعە مەحکەمە سەپێبراوەی هەژموونی سوننە لە لوبنان و هەروەها بۆ کشان بەنێو ڕۆژهەڵاتی ناویندا.

سەدر بایی ئەوەندە زیرەک بوو تا بتوانێ هەڕەشەی سوننە و شیعە بەرهەڵستکارەکانی خۆیی سنووردار بکا. ئەو پشتی چاکسازییە سیاسییەکانی شەهاب و پەرەسەندنە کۆمەڵایەتییەکانی کرد. ئەوەی ڕاستی بێ، ئەو هاوپەیمانی سەرەکی شەهاب بوو بۆ بەهێزکردنی سوپا و دەستوەردانی حکومەت بۆ کاروباری ئابووری وڵات. بە ڕوانینی سەدر ئەو بەرنامەیە دەیتوانی شیعە لە ئەگەری پەلاماری ئیسرائیل بۆ باشووری لوبنان بپارێزێ و ڕێکارە جیاکەرەوەکانیش (دیسکریمینێشن)ش لە دژی شیعە هەڵبگرێ. لە سەرووی هەمووشیان، هاوپەیمانیی شەهاب-سەدر ڕێک لەگەڵ سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی بۆ ڕاگرتن و بەرزەفتکردنی

191 Johnson, M. Factional Politics in Lebanon: The Case of the Islamic Society of Benevolent Intentions (Al-Maqasid). in Beirut (January 1978) Middle Eastern Studies, 14 (1): 74, n. 31.

پان عەرەبیزم لە لوبنان دەهاتەوە. پاشـــان ئەو هاوپەیمانێتییە لە ٢٤ی ئازاری ١٩٦٤دا بە پێدانی ڕەگەزنامەی لوبنانی بە سـەدر و هاوژینەکەی بە ناوی پەریڤان خەلیلی پتەو و مەحکەمتر کرا. سـاواکیش لەلای خۆیەوە لەبارەی ئەم پێشـهاتە بێدەنگ نەبوو، چونکە ڕەگەزنامەی ئێرانی لە سـەدر هەڵپەسـارد.[١٩٢] هەرچۆنێک بێ ئەم دۆخە کاتی بوو. ئاخر سـەدر بە قەناعەتپێهێنانی پاشـایی لە ٢٩ی تەمموزی ١٩٦٥دا سـەردانی ئێرانی کرد و شاش فەرمانی بە وەستانی هەڵپەساردنی ڕەگەزنامەی ئەوان کرد.[١٩٣]

لەو نێوەشـدا، سـەدر پەیوەندییە مەحکەمەکانی بە باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروتەوە پاراسـت. سـەدر لە ٥ی نۆڤێمبەری ١٩٦٥دا چاوی بەو ژەنەڕاڵ پەرویز خۆسـرەوانی کەوت و وڵاتپارێزی و دڵسـۆزیی خۆی بۆ شـا بۆ دەربڕی.[١٩٤] پاش سـەردانەکەی سـەدر بۆ ڕۆژئاوای ئەفریقا، ئەوەبوو لە ١٤ی تەمموزی ١٩٦٧دا و لە شـاری سـوردا مەنوچەهر داودی، کە ئەفسـەرێکی سیاسـیی باڵوێزخانەی ئێران بوو لە لوبنان بینی و لێیپرسـی ئاخۆ دەکرێ باڵوێزی ئێران لە لوبنان ببینێ. سـەدریش پێشـوازی لە بیرۆکەکە کرد و ئەوەی نیشـان دا گوایە پشـتگیریی ئەو بۆ ئێران لەسـەر بنەمای "وڵاتپارێزی"یە و لەودیوی سیاسـەتەوەیە.[١٩٥] بەڵێ شـا ڕاسـت بوو لەوەی جارێکیان وەها مشـتومڕی لەسـەر سـەدر کرد و گوتی "**کارەکانی سەدر [لە بەرژەوەندی ئێراندا دەشکێنەوە] بەقەد [کارابوونی] سێ باڵوێزی ئێرانییە لە لوبنان.**"[١٩٦]

لەگەڵ ئەوەشدا ساواک ڕوانینێکی هاوئاوازانەی لەگەڵ سەدردا نەبوو. هەر بۆ نموونە لە کاتێکدا هۆبەی حەوتەمی سـاواک مشـتومڕی لەسـەر ئەوە

[192] SAVAK Documents, No. 821/5749, 29 July 1965.

[193] SAVAK Documents, No. 6300, 25 August 1965.

[194] The summarized background of Seyyed Musa Sadr," SAVAK's Seventh Office. Khosravani was the founder of the famous sports club Taj.

[195] SAVAK Documents, No. 1584, 14 July 1967.

[196] SAVAK Documents, No. h/7/9048, 14 October 1965.

دەکرد کە سەدر و پێشوەچوونی شیعە لە لوبناندا "دەکرێ زێدەمافێک بداتە ئێران"[197] کەچی لە هەمان کاتدا هەندێ توخم لە ساواکدا سەدریان بە وتەی دژتاران تاوانباردەکرد. مەبەستیش لە وتەکەی سەدر بوو لە ٢١ی تەمموزی ١٩٦٦ کاتێک پەیمانی سەنتۆی بە "پیلانێکی ئەمریکی " دانا.[198] ئەو توخمانەی نێو ساواک لەو بڕوایەدابوون، کە ڕەخنەی سەدر لە پەیمانی سەنتۆ پشتڕاستکردنەوەی ڕوانینی ناسرییە.[199] هەروەها لەسەر پەیوەندییەکانی لەگەڵ میسر لۆمەیان کرد و ئەویان وەک ئاژانێکی قاهیرە لە لوبنان وێناکرد.[200] هەرچەندە دواتر جێگرتنەوەی سەرۆکی ساواک بە بەختیار وەها لێکدرایەوە کە هۆکاری سەرەکی گۆڕانی سروشت و جەوهەری پەیوەندییەکانی سەدر بە تارانەوە.[201] خۆی ئەو هێز و دەسەڵاتە هەڵچووەی سەدر لە سیاسەتەکانی لوبناندا وایکرد ببێتە بنەمایەک بۆ لێکدانەوە دژەیەکە ڕووکەشەکانی ساواک. ساواک مشتومڕی لەسەر ئەوە دەکرد؛ هەرچەند سەدر خۆشەویستتر و پڕجەماوەرتر دەبوو، ئەوەندە کەمتر پشتی بە ئێران دەبەستێ، لە بەرانبەریشدا هانی سەدر دەدرا، بەڵکو خۆی لە تاران دووربخاتەوە. لەگەڵ ئەوەی سەدر کراوە بوو بۆ پشتگیریی ئێران لە شیعە، بەڵام ئەوەشی نەدەویست وەها وێنا بکرێ گوایە ئاژانێکی تارانە لە نێو وڵاتێکی عەرەبییدا. لە دیدارێکیدا لە ١٥ی ئابی ١٩٦٦دا، ئەو خۆی وەها نمایش کرد، "سەرکردەیەکی دینیی"یە و ئەو "ئەوە دەکا کە بڕوای پێی هەیە" و بۆیە لەکاتێکدا دەکرێ "بە هاوپەیمانی دەسەڵاتدارێکی دیکە لەقەڵەم بدرێ [مەبەستیشی شای ئێران بوو]، بەڵام نابێ ئەوە وەها لێکبدرێتەوە ئەو ملکەچی دەسەڵاتێکی بێگانەیە [نموونەی ئێران]."[202] لەگەڵ

[197] SAVAK Documents, No. 12/54, 3 April 1967.

[198] SAVAK Documents, No. 212/877, 21 July 1966.

[199] SAVAK Documents, No. 241/573, 16 June 1965.

[200] SAVAK Documents, No. 241/573, 16 June 1965.

[201] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[202] SAVAK Documents, No. 212/8219, 17 July 1966.

ئەوەشـــدا ئەم ڕوونکردنەوەیەی قەناعەتی بە توخمەکانی نێو ســـاواک نەهێنا،[203] کەچی شا هێشتا سەدر و شیعەی لوبنانی بە ئەگەری هاوپەیمانیی ئێرانی دەزانی بۆ بەرزەفتکردنی ڕەوتی پان عەرەبیزم.

---

[203] SAVAK Documents, No. 4610/14/702, 17 May 1963.

bibLiogrAphy

***Archival Collections** Iran*

Markaz-e Amouzesh va Pajooheshhay-e Beynolmelali-e Vezarat-e Omour-e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs]*Published Government Documents*
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Aval, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol I, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Dovom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol II, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]

Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Sevom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol III, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Hezb-e Democrat-e Kurdestan-e Araq be Ravayet-e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party according to SAVAK]
Ravabet-e Iran va Araq be Ravayat-e SAVAK [Iran-Iraq Relations According to
SAVAK]
United States of America
US National Archives and Records Administration (NARAI), College Park,Maryland
Central Intelligence Agency Records Search Tool (Crest)
General Records of the Department of State, Record Group 59 (RG59)
Central Foreign Policy Files (CFP), 1967–69
Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–76, Access to Archival Databases
(AAD). Available at: http://aad.archives.gov/aad/

Records Relating to Iran, 1965–1975, LOT 77D400
Congressional Record
Foreign Relations of the United States (FRUS) (Washington, DC: US Government
Printing Office)
1958–1960
XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula (1992)
1961–1963
XVII: Near East, 1961–1962 (1994)
XVIII: Near East, 1962–1963 (1995)
1964–1968
XXI: Near East Region; Arabian Peninsula (2000)
XXII: Iran (1999)
Online Document Collections
National Security Archive, George Washington University (NSA-GWU),
Washington, DC
Digital National Security Archive (DNSA). Available: http://nsarchive.chadwyck.com/
Electronic Briefing Book (EBB) 265. Available at: http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB265/
Author's Interviews
Ebrahim Yazdi

Published Interviews
Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC)
General Mansur Qadar
Harvard Iranian Oral History Project (HIOHP)
Colonel Isa Pejman
Books
Al-Samarrai, Wafiq, Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern
Gate]. translated in Farsi. (Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas).
Cobban, Helena, The Making of Modern Lebanon (Westview Press, London,
November 7, 1985).
Dann, Uriel, Iraq under Qasim: A Political History, 1958–1963 (London, Praeger,
1969).
Johnson, Michael, Factional Politics in Lebanon: The Case of the Islamic Society

of Benevolent Intentions (Al-Maqasid) in Beirut (January 1978) Middle Eastern Studies, 14 (1): 74, n. 31.
Kamalian, Mohsen and Ali-Akbar, Ranjbar-Kermani, Ezat-e Shia (winter 1377, Sahife Kherad press, Qom).
McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London: I.B. Tauris, 2007 ed).
Norton, Augustus R, Hezbollah: A Short History (Princeton University Press, 2007).
O'balance, Edgar, The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd., 1973).
Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S. (Yale University Press, 2007).
Pollack, Kenneth, Arabs at War: Military Effectiveness, 1948–1991 (University of Nebraska Press, 2002).
Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran, October 2011).
Qaneifard, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011).
Rubin, Avshalom H., Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, Resistance, and Revolt: 1958–63. (2007). Middle Eastern Studies. 43 (3).
Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK. (January 1997). Middle Eastern Studies, 33 (1).
Schonmann, Noa, Israel's Phantom Pact: Foreign Policy on the Periphery of the Middle East: Foreign Policy in the Periphery of the Middle East (I.B. Tauris & Co Ltd, 2015).

بەندی ٦

بەرزەخ: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە ١٩٦٨-١٩٧٣

سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەم ماوەیەدا گەیشتە لووتکەی خۆی. ئێران بە پێکهێنانی دووەمین ڕژێمی بەعس لە بەغدا، کۆمەک و پشتیوانی خۆی بۆ کوردی عێراق چڕتر کردەوە، لە هەمان کاتیشدا لەبارەی ڕێرەوی ئاوی یەکاوی عەرەب (ئەروەند ڕود) فشاری خستە سەر عێراق. لەو نێوەدا شا قورسایی خۆی خستە سەر داوای کورد لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، بەڵکو بۆ بەرزەفتکردنی هەڕەشەی عێراق لایەنی ئێران بگرێ. شا بە بەکارهێنانی زمانە بەرفرەوانەکەی جەنگی سارد و لە کۆتاییدا لە کۆبوونەوەی لووتکە لە ١٩٧٢ تاران قەناعەتی بە نیکسن و کیسنجەر هێنا لە بەرانبەر عێراقدا سیاسەتەکەی ئەو پەیڕەو بکەن. لەو نێوەشدا شا وردە وردە شەڕی کوردی بە کێشەی سنوور لەسەر ئەروەند ڕود لەگەڵ عێراقدا دەبەستەوە. ئەمەش دەنگ و سەدای گۆڕانێکی لە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە کوردستانی عێراق دەگەیاند.

دوابەدوای پاشەکشەی جۆشوخرۆشی پان عەرەبیزم(عروبە/عەرەبایەتی) لەپاش شەڕی شەش ڕۆژەدا و دوای وەرچەرخانی ڕەوتی جیۆپۆلیتیکی ڕێکخستنی هێزی هەرێمی، پێگەی بەرچاوی لوبنان بۆ ئێران لەبەرچاو ون دەبوو. سەدریش لەوماوەیەدا پشتگیریی خۆی بۆ جەنگاوەرە فەلەستینییەکان دەربڕی، پەیوەندییەکانی ئەو بە دەوڵەتە عەرەبییەکانی ناوچەکە و پشتگیرییە زیادبووەکەی بۆ شۆڕشگێڕانی ئێرانی، پەیوەندییەکانی ئەوی بە تارانەوە کز کرد. لەوەش سەرنجڕاکێشتر مەنسور قەدەری باڵوێزی ئێران بوو لە بەیروت؛ ئەو کەسەی پەیوەندییەکانی سەدری بە ئێرانەوە بنکۆڵ کرد. ئەم هۆکارانە پێشباری گۆڕان و وەرچەرخانی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بوو لە لوبنان.

١- بەرزەخ: کوردی عێراق

*شا لە کۆبوونەوەکەی لەگەڵ سەرۆک فۆرد و کیسنجەر بە پێداگیرییەوە گوتی: "**یەکێتیی سۆڤیەت هیلالێکی سووری لە سووریا و عێراق دەوێ.**" [٢٠٤]*

جەنابی خاوەنشکۆ، گەلی ئێمە بە چاوی باوک و پارێزەر تەماشای تۆ دەکا ، هەروەها دڵنیاشە لەوەی هەر دەرگایەکی دیکە لەسەر ئێمە بکرێتەوە ئەوا هەوڵوتەقەللای تۆی لەپشتەوەیە... تۆ لە چەندین بۆنەدا لێدوانت داوە... کە پەیوەندی ئێران و کوردی عێراق پێویستە قووڵتر بێ لەو پەیوەندییەی لەنێوان تورکیا و تورکی قوبرسدا هەیە. [٢٠٥]

کودەتاکەی بەعسی ١٩٦٨

حزبی بەعس بە پشتیوانی سوپاوە لە ١٧ی تەممووزی ١٩٦٨دا سەرکەوتووانە کودەتای کرد و ڕژێمی عارفی ڕوخاند.[٢٠٦] ئەحمەد حەسەن بەکری سەرەوزیر، حیزبی بەعس و سوپا بە یارمەتی دەزگای نوێی دامەزراو، ئاسایشی بەعس کە لە لایەن سەددام حوسێن دامەزرابوو، پێگەیان لەنێو حکومەتدا زیاتر چەسپاند.[٢٠٧] لە هەنگاوی دووەمیشیاندا،

---

204 Memorandum of Conversation, Ford, the Shah, Kissinger, and Scowcroft, May 15, 1975. May 15, 1975

205 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995), p. 115–116.

٢٠٦ پیلانگێڕە سەرەکییەکانی کودەتاکە ئەمانە بوون: سەددام حوسێن، سەرهەنگ ئیبراهیم عەبدولڕەحمان داود، سەرهەنگ عەبدولڕەزاق ئەلنایف و سەرگورد/پێشڕەو سەعدون غەیدان. بڕوانە Al-Samarrai, Wafiq, Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern Gate], translated in Farsi, (Tehran, Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas) p. 38.

٢٠٧ ئەحمەد حەسەن بەکر وەک ڕابەری ئۆپەراسیۆنی کودەتا چەکدارییەکە پێگەی خۆی لە سکرتارییەتی هەرێمایەتی حزبی بەعسدا وەرگرتەوە و ئەنجوومەنی باڵای وڵات کە بە ناوی

سەددام حوسێن لە ڕووی سیاسییەوە هەردوو لایەن، ناسرپەروەرەکان و کۆمۆنیستەکانی ڕامالین.[208] لە بەراییەوە لە لایەن شاوە سروشتی دژەناسری و دژە کۆمۆنیستی حیزبی بەعس پێشوازی لێکرا، ئاخر ئێران یەکەمین دەوڵەت بوو دانی بە ڕژێمی بەعسدا نا. بە ڕوانینی شا، کودەتاکەی بەعس سێیەمین شکستی بەدوای یەکدا هاتووی جەمال عەبدولناسر بوو لەپاش شەڕی شەش ڕۆژە و شەڕی ناوەخۆی یەمەن.

هەرچۆنێک بێ مانگی هەنگوینی لەنێوان هەردوو وڵاتەکەدا زوو کۆتایی هات. دوابەدوای کودەتاکەی ١٩٦٨دا، بەغدا پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ سۆڤیەت چاککردەوە.[209] لەپاڵ ئەمەشدا، بەغدا هیچ نەرمونیانی لەبارەی سنووری کێشەلەسەر لەگەڵ ئێراندا نەنواند. لە دیدارێکی لەگەڵ شادا، ژەنەڕاڵ حەردان تکریتی سوپالاری لەشکری عێراق و جێگری سەروەزیر، هێڵی تالوک –هێڵی ناوەڕاستی بەرینی ئەروەند ڕود- نەپەژراند و داوای عێراقی بۆ گەڕاندنەوەی کەناری ڕۆژهەڵاتی ئەروەند ڕودیش دووبارە کردەوە. لەوەش پتر، ڕوانینی شۆڤێنیانەی عێراق دەرهەق بە کورد و شیعە، پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێراندا تێکدا. سەرباری بانگەوازی یەکسانی بۆ کەمایەتییە دینی و ئەتنییەکان، کەچی حزبی بەعس هەردوو کەمایەتی وەک تابووری پێنجەمی ئێران لەقەڵەم دان. هەرچەندە ئەحمەد حەسەن بەکر سەرکۆنەی چاودێریی ئیسرائیلی-ئەمریکی کرد کاتێ لێدوانی دا؛ "لەکاتێکدا عێراق ڕووبەڕووی دوژمنەکەی خۆی لەبەرەی جەنگی عەرەب-ئیسرائیلدا دەبێتەوە، کەچی تابووری پێنجەمی ئاژانی ئیسرائیل و ئەمریکا لەپشتەوە

ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بوو، ئەویش بە سەرۆک، سەروەزیر و فەرماندەی گشتیی هێزە چەکدارەکان و سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش دانا.

208 Tripp, Charles. A History of Iraq (Cambridge University Press, 2010) p. 188.

209 U.S. Department of State, Hughes to Rusk, “Right-wing Ba’thi Takeover in Iraq: Nearterm Outlook,” IN-618, August 6, 1968 (NARA/RG59/SN/1967-69/Box 2221/ “POL 15-Iraq 1/1/67”), p. 7.

خەنجەر دەوەشێنێ،"[٢١٠] بەغدا هەر لەسەر ئەو مشتومڕەی خۆی بوو، گوایە کورد و شـــیعە مەیلێکی "ســــروشــــتکردیان" بۆ ئێران هەیە. ئیدی لەو بەرڕەوتەدا بوو دانوسـتانەکان وەسـتان و ڕژێمی بەعس بۆ دووەمین جار بەکارهێنانی هێزی چەکداری بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە لێگرت.

لە بەراییەوە بەغدا بۆ لاوازکردنی پێگەی بارزانی لە کوردســــتانی عێراقدا، ســـــتراتیژی پەرتکە و زاڵبەی بەکارهێنا، بەوەی لایەنی تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەدی گرت. بە پێچەوانەی دوودڵیی بارزانی، ئەو دووانە پێشوازییان لە بەعســی بەغدا کرد. لە تشـرینی یەکەمی ١٩٦٨دا، پێشـمەرگە دڵسـۆزەکانی بارزانی زەبرێکی کوشـــندەیان لە هێزەکانی تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەد دا. لە بەرانبەریشـدا، سـوپای عێراق لە ٣ی کانوونی دووەمی ١٩٦٩دا هێرشـی خۆی پترکرد.[٢١١] تارانیش دەستبەجێ پشتیوانی خۆی بە کۆمەکی تۆپخانەی پێشـــکەوتوو زیـاترکرد. هەر تەنیـا لە دوای ســـێ هەفتەدا، شــــاڵاوی چەکدارییانەی بەعس بەهۆی زستانی سەختی ١٩٦٩ بە بنبەست گەیشت.[٢١٢] ســەرباری بەبنبەســتگەیشــتنی لەناکاوی جەنگەکە، کەچی شــا فەرمانی بە بارزانی کرد دامودەزگاکانی نەوتی عێراق لە کەرکوک و موسـڵدا پەک بخا. ئەوەبوو پێشــمەرگە لە ١ی ئازاری ١٩٦٩دا، دامودەزگای کۆمپانیای نەوتی عێراقی بۆمباباران کرد و توانســـتی پەمپدانی نەوتی عێراقی لەوێوە بڕی. ئەمەش زەبرێکی کوشـــنـدە بوو بەر شـــکۆی بەعس کەوت.[٢١٣] ئەعلەم گێڕایەوە: "شـا هەسـتی بە گەورەیی کرد. بەنهێنییەوە پێمڕاگەیەنرا کە کورد

---

[210] U.S. Department of State, Bureau of Intelligence and Research, Hughes to Rusk, "Iraq: Internal Stresses and the Search for the Bogeyman," RNA-6, February 14, 1969 (FRUS/1964–68/XXI/doc.251), p. 6.

[211] Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

[212] O'Ballance, Edgar. The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd., 1973) p. 151.

[213] Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, p. 23827.

هێڵی لوولەکێشی نەوتی عێراقی لە موسڵ و کەرکوکدا بۆمبابارن کردووە، کۆمپانیاکانی نەوتیش پاکانەی ئەوەیان کەوتە دەست هاوکاریی عێراقییەکان نەکەن، چونکە لە ڕووی ئاسایشپارێزییەوە کورتهێنن، هەروەها لە بەرانبەریشدا و لەسەر حیسابی عێراق ڕووی ئامانجی بەرهەمداری خۆیان وەرسووڕاندە سەر ئێران.[٢١٤] هەرچەندە جارێکی دیکە سوپای عێراق بنبەستبوونی لە دژی کوردستان شکاندەوە، لێ لە کۆتایی مانگی نیساندا گرژییەکەی لەسەر سنوور لەگەڵ ئێران دژوارتر بوو. ئەمجارەیان ئێران بە پێچەوانەی هێرشەکانی پێشووتری عێراق بۆ سەر کوردستان، بە هەڕەشە و گوڕەشەوە فشاری خۆی خستە سەر عێراق بەوەی ڕاستەوراست لە یەکاوی عەرەبدا لەگەڵیدا دەکەویتە جەنگ.

قەیرانی یەکاوی عەرەبی لە ١٩٦٩

پشتگیریی ئێران بۆ کوردی عێراق بەرەبەرە تێهەڵکێش بوو لەگەڵ کێشەی درێژخایەنی سنوور لەگەڵ عێراق لەسەر ئەروەند ڕود یان یەکاوی عەرەب(شط العرب)، ئەو ڕێڕەوە ئاوییەی لە بەیەکگەیشتنی هەر سێ ڕووباری دیجلە و فرات و کارون دروست بووە. ڕەگوڕیشەی ئەو ناکۆکییە درێژخایەنەی چەندین سەدەیە بۆ شەڕی عوسمانی-سەفەوی بۆ دەستبەسەرداگرتنی میزۆپۆتامیا دەگەڕێتەوە. تەنانەت لە ڕێککەوتننامەی زەهاوی ١٦٣٩دا چارەسەری کێشەی کۆنترۆڵکردنی ئەو ڕێڕەوە ئاوییەی نەکرد.[٢١٥] دووەمین ڕێککەوتنامەی ئەرزەڕۆم و پاشان هی ئیستەنبول لە

[214] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993), p. 143.

[٢١٥] لە ١٧ی ئایاری ١٦٣٩دا، ئێران و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ڕێککەوتننامەی زەهاویان مۆرکرد. بەگوێرەی ڕێککەوتننامەکە بێ، ئێران بۆ هەتاهەتایە میزۆپۆتامیا، واتە عێراقی ئێستای بۆ عوسمانییەکان لەدەست دا. هەر لە سەردەمی هەخامەنشی ئیمراتۆریەتی ئێراندا، عێراق بەشێک بوو لە هەرێمە لەیەکجیاوازەکانی ئیمپراتۆریەتی ئێرانی.

١٩١٣دا ســـــنووری عوســـــمانی-ئێرانیـــان بە درێژایی هێڵی تـــالوک پشتڕاستکردەوە.[٢١٦] هەرچەندە ڕێککەوتننامەی ١٨٣٧یش، دانی بە سنووری عێراق بە درێژایی تەنکاودا لە دیوی کەناری ئێرانی ڕێڕەوە ئاوییەکەدا دانا و تا ڕاددەیەک تەواوی ئەروەند ڕودی بەدەر لە عەبادان و خوڕەمشـــەهر دایە دەستی عێراقی نوێ، واتە لەو شوێنەی ڕێککەوتننامەکە سنوورەکەی بە درێژایی هێڵی تـالوکدا دانـا.[٢١٧] ئەوەی ڕاســـتی بێ، ڕێککەوتننـامەکە سەروەریی تەواوی خاکەکەی بەسەر ئەروەند ڕودا وەک دەرچەیەکی کارا بۆ سەر کەنداوی فارسی دایە عێراق و لە بەرانبەریشدا، ئێران لە یەکێک لە ڕێڕەوە ئاوییە سەرەکییەکان بێبەش کرا. شـا لەو بڕوایەدا بوو مەرجەکانی ئەو ڕێککەوتننامەیەی بە پشـــتیوانی بەغدا کۆنترۆڵی ڕێڕەوی ئاوییەکەی ئەروەند ڕودی بە تەواوی داوەتە دەســـت بەغدا، ئەمەش ئەگەری ئەوەی هێنـایەپێشـــەوە لەوانەیە پـالاوگەی عەبـادان، بەنـدەری ســـتراتیژی خوڕەمشـەهری ئێرانی بخاتە مەترسییەوە.[٢١٨] سـەرباری بێدەسـەڵاتییەکەی، کەچی بەغـدا ئەوەی داوادەکرد گوایە تەواوی ئەروەنـد ڕود تـا کەنـاراوی دیوی ئێران، خاکێکی ناوەخۆیی دانەبڕاوی خۆیەتی. بەپێچەوانەشـەوە، شـا پێداگیر بوو لەسـەر ئەوەی نزیکەی هەموو سنووری ڕووبارەکە بە درێژایی هێڵی تالوک هی ئەوانە. شـــا بەنیاز بوو بنەماڵەی پاشـــایەتی پەهلەوی لە دەست ڕێککەوتننامەی ١٩٣٧ ڕزگار بکا.

ســـەربـاری بەرزەفتکردنی ڕژێمەکـانی پـان عەرەبیزم لە بەغـدا و پووچەڵکردنەوەی ئەگەری هەڕەشەی سۆڤیەت لە کەنداوی فارسدا، کەچی

[٢١٦] یەکەمین جەنگی جیهانی مەرجەکانی ڕێککەوتننامەی ئیستەنبولی ١٩١٣ی هەڵوەشاندەوە.

[217] Boundary Treaty and Protocol Concerning the Shatt-al-Arab Waterway, 190 UNTS 4423 (4 Jul. 1937).

[٢١٨] وێڕای ئەوەی توانســـتی ڕێڕەوی بەندەری عەبادان بۆ دوورگەی خەرجی لە کەنداوی فارسی گۆڕدرا -ئەوەش پێشهاتێک بوو کە دەکرا بە ڕێژەی ٩٨٪ی نەوتی ئێرانی پێ بنێرێتە دەرەوە- لێ هێشـــتا کانەکان و پاڵاوگەی نەوتی عەبادانی ئێرانی هەر لەبن مەودای تۆپخانە و هێزی هەوایی عێراقییدا بوون.

شا بەرەبەرە دەبووە شوانی سەرەکی کوردی عێراق، بۆ ئەوەی سەرنجی بەغدا لەسەر ئەروەند ڕود لابدا. ئاخر هەر لە ناوەڕاستی شەستەکانەوە، ستراتیژی درێژخایەنی شا لە کوردستانی عێراقدا "قۆستنەوەی پەیوەندییە گرژییەکان بوو تا کێشەی یەکاو (شط)ەکەی پێ چارەسەر بکا."[٢١٩] ئەو بە متمانەبەخۆبوونەوە بە ئارمین مایەری باڵوێزی ئەمریکا لە تارانی گوت، کەوا چاوەڕێی چەند ساڵێکی کەم دەکا تا لە کۆتاییدا عێراق بەخۆی بێت لە هەڵگرتنی باری کێشەکە بەشداربێ و یەکاوەکەش لە نێوانماندا دابەش بکەین."[٢٢٠] پێدەچوو ئامادەبێ دەستبەرداری کارتە براوەکە، کارتی کوردی عێراق بێ، بەڵام تەنیا لەوکاتەی بەغدا سازش لەسەر ئەروەند ڕود بکا. هەرچۆنێک بێ، حکومەتە غەیرە پان عەرەبییەکەی بەغدا زۆر دوور بوو لەوەی جورئەتی ئەوەی هەبێ بۆ دوژمنە مێژوویەکەی: بۆ ئێران، سازش لەسەر خاک بکا.

لە نێوەڕاستی ئاگربڕی پچڕپچڕ لە کوردستاندا، ئەوەبوو بەغدا سەرچڵییەکی لە بەرانبەر دراوسێ ڕۆژهەڵاتییەکی کرد. لە ١٥ی نیساندا، جێگری وەزیری کاروباری دەرەوەی عێراق ئەوەی گوت گوایە ئەروەند ڕود بەشێکە لە خاکەکەیان، کەواتە کاتێ بەلەم و کەشتی ئێرانی دەگەنە ڕێڕەوە ئاوییەکە، دەبێ ئاڵای ئێرانی دابگرن و کارمەندی هێزی دەریاییان لەسەر پشتی کەشتی و بەلەمەکانیان بکێشنەوە. بەغدا هۆشداریشی دا ئەگەر هاتوو ئەو داوایەیان جیبەجێنەکەن ئەوا "لە داهاتوودا ڕێگە نادەن کەشتی ئێرانی بێتە نێو یەکاوی عەرەبی (شط العرب)ەوە."[٢٢١] لە بەرتەکیشدا، شای ئێران لە نیسانی ١٩٦٨دا ڕێککەوتننامەی ١٩٣٧ هەڵوەشاندەوە و ڕایگەیاند کە "بەهای ئەم ڕێککەوتننامەیە نەما و

[219] hran A-1044 to U.S. Department of State, "Iran-Iraq Relations," January 20, 1966 (FRUS/1964–68/XXI/doc.179).

[٢٢٠] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[221] Abdulghani, Jasim, Iraq and Iran: The Years of Crisis, The Johns Hopkins University Press (October 1, 1984), p. 118.

هەڵوەشـــــایەوە"، چونکە عێراق پابەندییەکانی پێشـــێل کردووە.[٢٢٢] ئیدی ســـەرانی بەغدا هەڕەشـــەی جەنگیان لە بەرانبەر ئەو جووڵە ڕووقایمیەی ئێراندا کرد و ئەوەیـان گوت کەوا دژەکرداری قـانونی و ڕەوایـان دەبێ. ئەوەبوو پڕوپاگەندەیەکی توند لەنێوانیاندا تەقییەوە. ئەحمەد حەســەن بەکر دوانێکی دووروودرێژی ئاگریناوی دا و گەفی لە ئێران کرد کە، "ئەگەر هات و ئەو هەڵوێستەی ئێران لەبیر بکەم ئەوا من نە عەرەبم و نە موسڵمانیشم. ئەوان [عەرەب و موسڵمان] لە دەستی منن. هەر کاتێک ویستم ئەوا لێیان [لە ئێران] دەدەم."[٢٢٣] ژەنەڕاڵ ســـاڵح مەهدی عەماش، وەزیری کاروباری ناوەخۆش شـــای بە "مەڕ" ناوبرد.[٢٢٤] لە دیوەکەی دیکەشـــەوە، ئەعلەم لە هەڵگیرســـانی جەنگ لەگەڵ عێراقدا نیگەران بوو؛ "من مێنتالیتی عێراقی دەناسم. سووکە شکستێک ئێران شلۆق دەکا، بەتایبەتیش ئەگەر شکستەکە لەسەردەستی وڵاتێکەوە بێ کە دەوڵەتێک [ی ڕاستەقینە] نەبێ."[٢٢٥] دیاربوو هەڵگیرسانی جەنگ شتێکی حاشاهەڵنەگر بێ.

ئێران گرژییەکانی تاودا و خەریک بوو لەڕێی ئامادەباشـــی هێڵی ســـووری ســـوپاوە بە تەواوی جەنگی ســـەرتاســـەری جاڕ بدا. ئێران بە پێگەی لاوازی عێراقی دەزانی، ئاخر ٦٠،٠٠٠ لە هێزی چەکداری لە کوردســـــتانی عێراق بڵاوکردبووەوە ســـێ فرقەشـــی لە ئوردن دامەزرابوون،[٢٢٦] ئەوەبوو شـــا لە ٢٢ی نیســـانی ١٩٦٩دا فەرمانی بە کەشـــتییەکی بارگواســـتنەوەی ئێرانی بە

---

[٢٢٢] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١١٩.

[223] Al-Samarrai, Wafiq, Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern Gate], translated in Farsi, (Tehran, Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas) p. 52.

[٢٢٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٥٣-٥٤

[225] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993). p. 172–3.

[226] O'Ballance, Edgar. The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd., 1973) p. 154.

ناوی ئیبن ســـــینا و ١١٧٦ بوو، کرد بە یاوەری دەســـــتەیەک لە فڕۆکەی جەنگی و کەشتی جەنگییدا بەرەو ڕێڕەوی ئاوی لە کەنداوی فارسی شۆڕ ببێتەوە بە بێ ئەوەی ئاڵای ئێرانیش نەوی بکاتەوە.[٢٢٧] کەشـــــتیەکانی بار وەک ئاریا فار بە هەڵکرانی ئاڵای ئێرانەوە بەردەوامبوون بە ڕێڕۆیشـــــتن بەنێو ئەروەند ڕودا. هەرچەندە عێراق ســـــوپاکەی لە بەســـــرا خســـــتبووە حاڵەتی ئامادەوە، لێ لەوەدا ســـــەرنەکەوت بەلەم و کەشـــــتییەکانی ئێرانی بخاتە مەترسییەوە. تانکی قورسی ئێرانی، هێزی ئاسمانی و تۆپخانە وایان لە ســـــەرانی بەعس کرد ڕێڕەوە ئـــاوییەکە دانەخەن. ئەمەش زەبرێکی کوشندەبوو لە بەغدا کەوت.

تاکە ڕێکاری تۆڵەکردنەوەی بەغدا بەدرەفتارییبوو لەگەڵ هەزاران ئێرانیی نیشتەجێی عێراق، هەروەها قەدەغەکردنی کاڵای ئێرانی بوو، ئەمەش لەپێناو "پشـــــتیوانیکردنی ئامانجەکانی نەتەوەی عەرەب بوو."[٢٢٨] لە ٨ی ئەیلوولی ١٩٦٩شـــــدا مەدەنییەکی ئێرانی کە لە لایەن هێزەکانی عێراقییەوە لە نزیک ناوچەیەکی بندەستی کوردان گیرابوو، بە تۆمەتی سیخوڕی لەسێدارە درا. لە ١٨ ئەیلوولدا ڕادیۆی بەغدا ڕایگەیاند؛ تەقە لە ٣٠ سەربازی ئێرانی کراوە و چواردەی دیکەشیان لە لایەن سەربازانی عێراقییەوە لە نزیک ناوچەیەکی بندەســـــتی کورداندا بەدیل گیراون. وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران، ئەردەشیر زاهیدی حاشای لە ڕاپۆرتەکەی عێراقییەکان کرد، لێدوانی دا کە؛ "چەند کەسێکی دیار لە خەڵکی نزیک سنووری هەرێمەکە، ئەوانەی نزیکەی ڕۆژانە ماڵوحاڵیان دەدرێتە بەر هێرشـــــی ناپاڵم، ئەو هێرشـــــانەی هێزی ســـــەربازی عێراقی شـــــەڕ لەگەڵ جەنگاوەرانی بارزانی دەکا، لەوانەیە ئەو

[227] Ramazani, Rouhollah, The Persian Gulf: Iran’s Role, University Press of Virginia; First edition (1972) p. 44.

[228] Abdulghani, Jasim, Iraq and Iran: The Years of Crisis (The Johns Hopkins University Press, October 1, 1984) p. 121; Ramazani, Rouhollah, The Persian Gulf, at p. 44; Baghdad 2202 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 26 August 1969.

کەسانە بەبێ زانیاری حکومەتی ئێرانییەوە خۆیان لە شەڕەکە گلاندبێ."[٢٢٩] هەرچەندە عێراق پرسەکەی گەیاندە بەردەم ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان، لێ قەیرانی ئەروەند ڕود سەرکەوتنی بەرچاوی ئێران بوو.

لەبارچوونی پیلانی کودەتاکە

دوابەدوای قەیرانی ئەروەند ڕود، پێشمەرگە سوپای عێراقی تێکوپێکشکاند و لە ئاخروئۆخری حوزەیرانی ١٩٦٩دا دەستی بەسەر پێنجوێن و قەڵادزەدا گرت.[٢٣٠] سوپای عێراق لە ئابی ١٩٦٩دا بەسەختی هێرشی کرد تا سنووری لەسەر ئێران پەک بخا و ڕێگەی ئازوقە و تفاقی سەربازی لەسەر کورد ببڕێ. هێزی هەوایی عێراقی ناپاڵم و بۆمبی ترشی نیتریکی بەسەر گوندی کورداندا باراند.[٢٣١] لەگەڵ ئەوەشدا دیسان هێرشەکە بەهۆی زستانی سەختەوە وەستا. وێڕای تاکتیکی نابەرابەرانەی سوپای عێراق، پشتیوانی قورس و مەحکەمی ئێران بۆ کورد قەناعەتی بە لاباڵێکی حیزبی بەعس بە ڕابەرایەتی سەددام حوسێن هێنا، بەدوای چارەسەرییەکی ئاشتیانە و پەسەندکراو بۆ قەیرانی کوردی بگەڕێ، بەڵکو ڕێگە لەوە بگرێ سازش لەسەر ئەروەند ڕود بۆ شای ئێران بکا. بۆ حیزبی بەعس، هەر سازشکردنێک لەسەر خاک بۆ ئێران دەبووە مایەی لەباریەکترازانی ڕەوایەتییە ناسکەکەی حزبی بەعس لەسەر خاکی نیشتمان و ئەو خۆهەڵکێشانەشی بنکۆڵ دەکرد گوایە پاڵەوانی عروبەن لە هەرێمەکەدا. ڕژێمی بەعس لە حوزەیرانی ١٩٦٩دا، بەنهێنی لە ماڵی میشێل عەفلەق لە

---

229 Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

٢٣٠ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٢٣١ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

لوبناندا لەگەڵ بارزانی کەوتنە دانوســـــتان.[232] نێردەی کوردیش لە بنەماوە ڕەتی کردەوە بەدەر لە جاڕنـامەی بەزازی ۱۹٦٦ هیچ شـــــتێکی دیکە بە چارەســەر بزانن، لە کاتێکدا سـوپای عێراق لەسـەر شـاڵاوی خۆی لە دژی پـێشــــــمەرگە بەردەوام بـوو. لە بەرایـی ئۆکـتـۆبەری ۱۹٦۹دا، بەغــدا ڕێککەوتننامەیەکی خســتە بەردەم کورد، بەڵام ئەوان ڕەتیانکردەوە.[233] هەر

[232] میشێل عەفلەق وەک دامەزرێنەر و بیرمەندی حزبی بەعس فشاری خستە سەر ڕایەدارانی بەغدا تا کێشــەی کورد بە ئاشــتییانە چارەســەر بکەن. لە وتارێکیدا کە لە ۱۷ی ئۆکتۆبەری ۱۹٦۹دا بڵاویکردەوە، عەفلەق نووسـیبووی: "ناسـیونالیزمی کوردی ڕەنگدانەوەی هەسـتێکی ڕەوایەتییە کە نابێ ســـەرزەنشــت بکرێ، بەڵام قۆزراوەتەوە و ئامانجەکانی بەلاڕێدا براون. خۆی دەســـــتکردی ئیمپریالیزم نییە، ناحەزیش نییە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی شـــۆڕشـــی عەرەب." هەروەها ئەو ئەم ڕاستییەی هێنایە پێشەوە کە کورد و عەرەب بۆ چەندین سەدەی دوورودرێژ بەیەکەوە ژیاون و فشــــاری خســــتە ســــەر عێراق "پێویســــتە نەخشــــەی ئیمپریالیزمەکان پوچەڵ بکرێتەوە کە ئەوان بەدوای کەلێنی ڕق و ناحەزی لەنێوان هەردوو گەلــدا دەگەڕێـن." بـڕوانە: Keesing’s Record of World Events (formerly Keesing’s Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

{هەروەک مامۆستا مومتاز حەیدەری پشتڕاستی کردەوە، میشێل عەفلەق لە دوای کارەساتی ئازاری ۱۹۷٥دا لێدوانێکی یەکجار فاشــیایانەی لە ژمارە (۸) (افاق العربیة)دا بڵاوکردۆتەوە، دەق دەڵێ: بە گەڕانەوەی هاوڕێ ســەروکەوتووەکان و کۆتایی جێبی بەکرێگیراو دڵخۆش و شــاگەشــکەبووم، بەڵام کێشــەی کورد مەگەر بە ڕێگەی خەلیفە راشــیدییەکان نەبێ، دەنا چارەســـەر نابی (کە مەبەســت لێی بنبڕکرنە!)، ئەوســا حیزبی شــیوعی عێراق هاوپەیمانی بەعس بوو لە بەغدا، هەوڵیان دا ئەم ژمارەیەی (افاق عربیة) لە بازاڕ بکێشنەوە، بەلام دیسان وتارەکە لە گۆڤاری المعلم الجدید بڵاوکرایەوە. هەر بۆ زانیارییش گۆڤارەکەی (افاق عربیة)لە ئەرشیفی مامۆستا مومتاز حەیدەرییدا پارێزراوە. وەرگێڕ}.

[233] بەغدا دابەشـکردنێکی نوێی بۆ بەپارێزگاکردنی وڵات خسـتەڕوو، کە لەبری ١٤ پارێزگا لە ١٦ پـارێزگـا پێکهـاتبوو، هەروەک ڕابردوو بە ڕێکـارێکی قەبەی ئۆتۆنۆمی خۆجێی لە ڕێی هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی؛ کە سـێ پارێزگای کوردی دەبن لە سـلێمانی و هەولێر و دهۆک و پارێزگایەکی عەرەبی کوردیش کە کەرکوک دەبێ. ڕژێمی بەعس قایل بوو بە بەکارهێنانی زمانی کوردی لە دامودەزگا پەروەردە و فێرکردنی ناوچە کوردییەکان، دامەزراندنی زانکۆی سلێمانی، پێکهێنانی یەکێتیی نووسەرانی کورد، دامەزراندنی خانەی چاپ و پەخشی کوردی

بەڕاستیش هەرگیز بارزانی متمانەی بە بەعسییەکان نەبوو. لە دیدارێکیدا لەگەڵ پەیامنێری ڕۆژنامەی لیمۆند Le Monde، لێدوانی دا؛ " **ناکرێ ئێمە لەگەڵ گورگان لەسەر هەمان مێز دانیشین.**"[٢٣٤] باڵوێزی عێراقیش لە پاریس وەڵامی ئەم گووتەیەی دایەوە بەوەی بڵێ کە تەواوی سەرژمێری دانیشتوانی لە پارێزگاکانی باکوور ١،٥٠٠،٠٠٠ کەس کە ٥٠،٠٠٠ کورد نین، هەروەها گوتی گوایە کورد "تەنیا لەوە سەرکەوتوو بوون کە بە هاوکاریی تانکەکانی ئێرانی ڕێرەوێکی باریک لە بەرەی جەنگەوە بشڵەژێنن."[٢٣٥] لەگەڵ ئەوەشدا سەرانی بەغدا لێبڕاوبوون لەسەر ئەوەی بەرەی کوردی لەبن پێی ئێران دەربهێنن.

شا بە ئاگاداربوون لە دانوستانەکانی عێراقی-کوردیدا فەرمانی بە ساواک کرد، بەڵکو کودەتایەکی دژەبەعسی بەرپابکەن. ئاخر هەر لەو کاتەی لە ١٩٥٨ کودەتاکەی عێراق ڕوویدا، ساواک ڕایەڵەیەکی ئاڵۆزی ژێربەژێری لەگەڵ لادەر و یاخیبووە عێراقییەکان هەبوو، کە لە ژەنەڕاڵە بەرهەڵستکارەکانی ناوسوپا و مەدەنییە شیعەکان و ئەو کوردانەی لە بەغدا دەژیان پێکهاتبوون. وێڕای پەرسەندنی کەشوهەوای کۆنترۆڵکراوی بەغدا، کەچی ئەم تۆڕەی دروستکرابوو لە سەردەمی هەردوو سەرۆک، هی قاسم و هی هەردوو برا عارفییەکان سەلامەت مابوونەوە. لەسەردەستەی ئەو

هەروەها چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە و گۆڤار بە کوردی. هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەرە ٢٣٨٢٧

[٢٣٤] سەرباری ئەم قسەیەی، بارزانی لێدوای ئەوەشی دا کە حکومەتی ناوەندی لە بەغدا پێویستە لە سەرۆکێکی عەرەب و جێگرێکی کورد و کابینەییەک پێک بێ، کە لە نێوان کورد و عەرەبدا بەگوێرەی قەوارەی هەردوو پێکهاتەکە بێ. لە سەرووی هەمووشیانەوە، لە کوردستان (پێکبێ لە پارێزگاکانی سلێمانی، کەرکوک و هەولێر و ناوچە زۆرینە کوردنشینەکان لە موسڵ و دیالە)، لەوێ پێویستە ئەنجومەنێکی قانوندانان و کارگێڕیش هەڵبژێردرێ. ڕۆژنامەی لیمۆند ٢١ی دیسامبەری ١٩٦٩.

[235] Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

کەسـایەتییە سـەربازییانە هەر یەک لە ژەنەڕاڵ عەبدولغەنی ئەلڕاوی و ژەنەڕاڵ سەعید سالیبی و سەرهەنگ ساڵح مەهدی ئەلسامەڕائی بوون.[٢٣٦] ئەوان لەبارەی بڕیاری بەعس بە چارەسەرکردنی ئاشتیانەی کێشەی کورد و مەیل بەرەو مۆسکۆ ناڕازی بوون. لەنێو شیعە مەدەنییەکانیشدا سەید مەهدی ئەلحەکیم، کوڕی ئایەتوڵڵا سەید موحسین ئەلحەکیم[٢٣٧] و ئەحمەد چەلەبی کوڕەکەی عەبدولهادی چەلەبی هەبوون، ئەحمەد چەلەبی ئەو کەسە بوو کە ڕەگەڵ گرووپێکی بچکۆلەی کوردان و ساواک لە ئێران کەوت. چەلەبی دوای بینینی بارزانی "هەم وەک ڕێنوێن و هەم وەک میدیاکارێک بۆ لەندەن، ئیسپانیا و ئوردن یان هەر شوێنێکی دیکە دەهات و دەچوو، هەم پەیامی دەگەیاند هەم لە جیاتی پیلانگێڕەکانیش دانوستانی دەکرد... ئەمە و لەگەڵ چەندین بیچمی دیاری نێو کۆمەڵگەی شیعەی عێراقیشەوە.[٢٣٨] چەلەبی لە لوبنان ڕێگەی بۆ پەیوەندی نێوان نێردەی کوردی و تۆماس کارۆلانی ئەفسەری سیاسی لە باڵوێزخانەی ئەمریکا لە بەیروت خۆشکرد بەڵکو "پشتگیری بارزانی بکەن" و (شا)ش وەک کەسێکی

---

[٢٣٦] ئەلڕاوی جێگری سێیەمی سەرۆوەزیر بوو لە حکومەتی عارفدا، ئەو بۆ ماوەی چەندین مانگ لە تاران بوو. سلێبیش فەرماندەی بنکەی بەغدای هێزەچەکدارەکان بوو، بڕوانە:

Al-Samarrai, Wafiq, Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern Gate], translated in Farsi, Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas, p. 55; Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 180.

[237] Al-Samarrai, Wafiq, Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern Gate] translated in Farsi (Tehran, Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas) p. 55.

[٢٣٨] مار دۆستێکی نزیکیماڵباتی شەهاب بوو. ماربڕینی ژنەکەی چەلەبی بە ئامادەیی سەید موسا سەدر بوو، چونکە ئەو دۆستێکی نزیکی بنەماڵەی شەهاب بوو:

Bonnin, Richard, Arrows of the Night: Ahmed Chalabi and the Selling of the Iraq War (Anchor; Reprint edition November 13, 2012) p. 57.

متمانەپێکراو لە نێوبژێکردن بەلاوە بنێن."[٢٣٩] هەروەها ئەو بە شـــێوەیەکی ناڕاســـتەوخۆ پەیوەندی بە نیعمەتوللا ناســـری، بەڕێوەبەری ســـاواکەوە هەبوو. داود تاهیری، ســـێیەمین ســـکرتێری باڵوێزخانەی ئێران لە بەغدا لە ١٥ی نیســـانی ١٩٦٩دا، پەیوەندی بە کەســـایەتییەکانی هێزی ســـەربازی عێراقییەوە کرد و لە ٢٨ی ئەیلوولیشـــدا پیلانگێڕانی کودەتاکی عێراق لە بـالوێزخـانەی ئێران لە کوێـت چـاویـان بە نوێنەرانی ئێرانی کەوت.[٢٤٠] ســـەرکردەی کودەتاکە، ژەنەڕاڵ ئەلڕاوی و هەروەها نزیکەی ٣٠٠ کەس لە ئەفســـەران "بەتـایبەتی ئـاگـایـان لە پیلانەکە هەبوو" بەتەواوی لەگەڵ بـالوێزخـانەی ئێران لە بەغدا هـاوکـار بوون.[٢٤١] هەرچەنـدە تـاران هەوڵیدا شـــتەکە لە ئەمریکییەکان بشـــارێتەوە، لێ ئەوان تێبینی ئەوەیان کرد کە، ئێرانییەکـان لەبەر ئەوەدان ڕژێمی بەعس بڕوخێنن.[٢٤٢] شـــا تـا ئەوپەڕی ڕاددە نیگەرانی پلانەکە و وردەکارییەکانی بوو.[٢٤٣]

لەگەڵ ئەوەشـــدا دەزگای ئیســـتخبارات، دەزگای ئاســـایشـــیی عێراقی ســـەرکەوتوانە دزەی کردبووە نێو ڕایەڵەی ســـاواک.[٢٤٤] ئەوەبوو لە ٢٠ی

---

239 Bonnin, Richard, Arrows of the Night: Ahmed Chalabi and the Selling of the Iraq War (Anchor; Reprint edition November 13, 2012) p. 57.

240 Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

٢٤١ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

242 Talcott Seelye, "How to Buy a Revolution: Talk with an Iraqi Plotter," October 15, 1969 (FRUS/1964–68/XXI/doc.262), pp. 1–4.

243 Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 180.

٢٤٤ دیاربوو ئەفســـەرێکی ســـوپای عێراقی لە کانونی یەکەمەمەوە بە پیلانەکەی زانیبوو، ئینجا هەواڵەکەی بە حکوومەت ڕاگەیاندبوو. هەرچەندە ئاژانســـی ڕۆژنامەوانی ســـوری باســـی ئەوەی کردبوو گوایە حکوومەتی عێراقی سێ مانگ دەبێ گومانی لە پیلانەگێڕانەکە کردبێ.

ینایری ١٩٧٠دا و لە شەوی کودەتایە نەخشەبۆکێشراوەکەدا، پیلانگێران لە مۆڵگەی سەربازیی ئەلڕەشید لە دەرەوەی بەغداد کۆدەبنەوە، لەوێ بەتەواوی دەکەونە داوەکەوە. بۆ ڕۆژی پاشتر، ڕژێمی بەعس ڕایگەیاند لە کودەتایەک بە پشتیوانی ساواک لە ئارادابووە. بە گوێرەی کاربەدەستانی عێراقی، ساواک ٣٠٠٠ تفەنگی ڕەشاش و ٦٥٠،٠٠٠ گوللە و دوو دەزگای ڕادیۆیی بیتەلی بە هاوکاریی باڵوێزخانەکانی ئێران لە بەغدا و کوێت گەیاندووەتە دەستی پیلانگێڕەکان.[٢٤٥] هەروەها ئەوەشیان ڕاگەیاند گوایە دەستیان بەسەر گفتوگۆی تۆمارکراوی هەموو پیلانگێڕانی کودەتاکە و نوێنەرانی ئێراندا گرتووە. بەهۆیەوە چەندین کەسایەتی سەربازیی گوللەباران کران.[٢٤٦] سێ ئەندامی ساواکیش بە ئیسماعیل ناهید سەرۆکی وێستگەی ساواک لە بەغدا و ڕێکخەری پیلانەکە، هەروەها لەگەڵ چەندین کورد و عێراقییە ئێرانییەکان بە بارستاییەک لە بەڵگەنامەکانەوە گیران. هەروەها بەغدا لە ٢٢ی ینایری ١٩٧٠دا عیزەتوللا عاملی، بالوێزی ئێران لە

Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

[245] Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

[٢٤٦] وێڕای هەڵاتنی عەبدولغەنی ئەلڕاوی بۆ ئێران، ٨٧ ژەنەڕاڵ، سەرباز و مەدەنی لەنێویشیاندا ژەنەڕاڵ موسلح و سەرهەنگ ناسری، ئەمانە هەر هەموویان بە تۆمەتی پیلانگێڕان تاوانبارکران ئەمانە لەگەڵ حەوت کەسی دیکە کە پێشتر تاوانبارکرابوون، لەماوەی چوار ڕۆژی دوای ڕۆژی پووچەڵکردنەوەی کودەتاکە بە تاوانی سیخوڕی لە سێدارە دران. پیلانگێڕەکان لە لایەن دادگایەکی تایبەت بوو لە هەریەک لە نەقیب جەزراوی (ئەندامی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)، نازم گزار (بەرپرسی پۆلیسی ئاسایش) و عەلی ڕەزا (بەڕێوبەری گشتی پەیوەندییە گشتییەکانی ئەنجوومەن)]پێکهاتبوو. بڕوانە:
Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

بەغدا و داود تاهیر و ئیسماعیل ناهیدی لە عێراق وەدەرنان.[٢٤٧] لە کاردانەوەشدا باڵوێزی عێراق لە تاران و پاشکۆی سەربازییەکەی ناچارکران ئێران بەجێبێڵن و بگەڕێنەوە بەغدا. [٢٤٨] هەروەها ئێران هێزی خۆی بە درێژایی سنووری لەگەڵ عێراقدا زیدەتر کرد. لە بەرانبەریشدا بەغدا سەرنجی نەتەوە یەکگرتووەکانی بۆ پرسەکە ڕاکێشا و سکاڵای لە پڕکێشییە چەکدارییەکەی ئێران وەک هەڕەشەیەک بۆ سەر ئاشتی و ئارامی ڕۆژهەڵاتی ناویندا کرد. (زاهیدی) وەزیری کاروباری ئێرانیش گەفی لە بەغدا کرد بەوەی لە حاڵەتی هەر پەلاماردانێکی عێراق بۆ سەر ئێران، ئەوا ئێران دوودڵ نابێ لە تۆڵەکردنەوەی "ئاگر بە ئاگر" و "خاکی دەکرێتە خۆڵەمێش و لە تووڕەکە دەنرێ."[٢٤٩] بە ناوبژی هەریەک لە نەتەوە یەکگرتووەکان و تورکیا[٢٥٠] لە کۆتاییدا گرژییەکە خاوکرایەوە و سەری نەکێشا بۆ هەڵگیرسانی جەنگ.

---

[٢٤٧] پاشکۆی سەربازیی ئێرانی، یاریدەدەری پاشکۆی سەربازیی و پاشکۆی ڕۆژنامەوانی لە بەغدا بە یەکەوە لەگەڵ دەستەی کونسولخانەی ئێران لە کەربەلا و بەسرادا لە عێراق وەدەرنران و ڕەوانەی ئێران کرانەوە.

[٢٤٨] لە گەڕانەوەی بۆ بەغدا دا باڵوێزی عێراق لە ٢٨ی ینایری ١٩٧٠دا ئەوەی گوت گوایە ئێرانییەکان "دڵڕەقانە" لەگەڵ ئەو و ستافەکەی جووڵاونەتەوە بە مەش عورفی دیپلۆماسییان پێشێل کردووە. تارانیش بە توندی سەرزەنشتی "بەدڕەفتاریی" سەر مەجید میهرانی هەڵسوڕێنەری کاروباری ئێرانی لە بەغدا کرد، کەوا پاسەوانانی سنوور ترۆمبێلەکەیان وەستاندووە و پشکنیویانە. هەروەها ئێران ناڕەزایی لەسەر ئەو ڕەفتارەی لەگەڵ عەبدولخالق بوشەهری زادەی سکرتێری دووەمی باڵوێزخانەی ئێران دەربڕی، کەوا ڕفێنرابوو هەروەها ئازار و ئەشکەنجەش درابوو. بڕوانە:

Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

[249] Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

[٢٥٠] لە ٣ی شوباتدا ژەنەڕاڵ عەباسی وەزیری ناوەخۆی عێراق گەیشتە تورکیا و نامەیەکی لە سەرۆک ئەحمەد حەسەن بەکرەوە بۆ سەرۆک سونای بردبوو، تێیدا داوایکردبوو کە دەسەڵاتی خۆی لەگەڵ حکوومەتی تاران بەکاربهێنێ بۆ ئەوەی جەنگی سەرتاسەری

بەغداش لە بەرتەکی ئەو دوژمنکارییەی ئێراندا پشـــتی بەختیاری گرت. بەختیاریش لە ئازاری ١٩٦١دا دوای ئەوەی گەشـــتی وڵاتە یەکگرتووەکانی کردبوو گفتوگۆی لەگەڵ جەی ئێف کەنەدیدا کردبوو، بە گومانی ڕێکخستنی کودەتا لە دژی شا، لە ئێران دەرکرابوو. دوای ئەوەی لە ئەوروپا لە تاراوگە گیرســـابووەبوە، ئەوە بوو دوای ســـاڵێک لە ســـویســـڕاوە بەرەو لوبنان ســـەفەری کرد، لەوێ بە شـــێوەیەکی کاتی لەســـەر داوای ئێران لە بەیروت گیرا. لەوکاتەی شـــا لەبەر ئەوەدا بوو فەرمانی گرتنی و ڕادەستکردنەوەی بۆ دەربچوێنێ، بەختیـار خۆی گەیـانـدبووە عێراق و لەوێ بـارەگـایەکی دامەزراند بوو. لەوێ چەندین ئێرانی خۆبەخش ڕەگەڵ کەوتبوون، لەوێوە بە نهێنی لە دژی شـــا خەریکی ســـازدانی پیلانێک بوو. عێراقیش لە ١٩ی حوزەیرانی ١٩٧٠دا مافی پەنابەری سیاسیی بە بەختیار بەخشی. هەروەها بەغدا ســێ تا پێنج وێستگەی ڕادیۆیی بۆ بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەی دژە شـــا دامەزراند و ٥٠ ملیۆن دۆلاریشـــی بۆ چالاکی دژە شـــا تەرخانکرد.[٢٥١] ســـەددام حوســـێن بە خۆی دانی بەوەدانا کە "ئێمە بۆ حەفت ســـاڵی ڕەبەق بەرنامەی پەخشـــی ڕادیۆییمان دانێ؛ ئێمە پارە و چەک و هەموو شـــتێکمان دانێ کە بۆ دژایەتی شـــا پێویســـت بێ."[٢٥٢] هەرچۆنێک بێ بەختیار لە ١٢ی ئابی ١٩٧٠دا لە ئەلســـەعدیەی نزیک خانەقین لە لایەن ئاژانێکی ســـاواکەوە لەناوبرا.

لەگەڵ ئەوەی تاران لە بەرتەکدا بەکردەوە و لەســـــەر مەیدان ڕووبەڕووی هیچ تۆڵەکردنەوەیەکی ســـــەربازی نەبوو، بەڵام لەبارچوونی کودەتاکەی ١٩٧٠ ڕایەڵەی پەیوەندییەکانی ســـــاواکی لە بەغدا لەناوبرد. هەرچەندە

هەڵنەگیرســێ. ئەوەبوو لەهەمان ڕۆژ ئۆرهان ئیرالپ، بەڕێوەی گشـتی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی تورکیا بۆ تاران فڕی تا شا لە وتووێژی عێراقی-تورکی ئاگادار بکاتەوە.

251 Abdulghani, Jasim, Iraq and Iran: The Years of Crisis, The Johns Hopkins University Press (October 1, 1984), p. 52.

252 Abdulghani, Jasim, Iraq and Iran: The Years of Crisis, The Johns Hopkins University Press (October 1, 1984), p. 52.

ساواک ناسەرکەوتووانە هەوڵیدا ڕایەڵەی کاری خۆی لە هاوینی ١٩٧٢دا دروستبکاتەوە،[253] کەچی شا هەرگیز لە ناسری خۆش نەبوو، چونکە لە سەرکردایەتیکردنی کودەتاکە لێهاتوو نەبوو.[254] خۆی لەوەش بەدتر بوو لەڕێ بوو بگات. سیاسەتی تا سەر لێواری خەرەند لەگەڵ عێراق لە ئەروەند ڕود دا و کودەتا لەبارچووەکە قەناعەتی بە بەغدا کرد تا ڕێککەوتنی عێراقی-کوردی سازبدا.

ڕێککەوتنی ئازاری ١٩٧٠

پاش سێ ڕۆژ لە شکستپێهێنانی پیلانەکە، بەغدا بۆنەنامەیەکی دەرکرد، تێیدا پشتگیری چارەسەرییەکی ئاشتیانەی بۆ کێشەی کورد بە پشتڕاستکردنەوەی جاڕنامەی بەزاز دەربڕی.[255] هەرچەندە بەکر لە ئاخروئۆخری کانوونی دووەمی ١٩٧٠دا داواکانی کوردی ڕەتکردەوە،[256]

---

[253] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995) p. 299.

[254] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 181.

[255] پێشتر ئەحمەد حەسەن بەکر خواستنامەی خۆی بۆ دانوستان لەگەڵ بارزانی دەربڕیبوو، هەر بۆیە لیوا فوئاد عارفی وەزیرە کوردەکەی پێشووی لە کۆتایی دیسێمبەری ١٩٦٩دا ناردبووە لای. عارفییش وەها ڕاوێژی بۆ بارزانی کردبوو کە دەبێ هەر ڕێککەوتننامەیەک لەلای نەتەوە یەکگرتوەکان تۆماربکرێ تا لە جێبەجێکردنی دڵنیابن.

Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

[256] نێردەکە ئەم داوایانەی کرد: (١) شێوەیەک لە حوکمڕانی خۆجێی، داننان بە کورد، بە مافە نەتەوەییەکانی لە زمان و کلتوری خۆیان و خەرجکردنی ٨٠٪ داهاتی نیشتمانیی بۆ قوتابخانە، ڕێگا و نەخۆشخانە و پڕۆژەی سەرمایەگوزاری دیکە لە ناوچە کوردییەکانی عێراق؛ (٢) دوورخستنەوەی هۆزە نیشتەجێکراوەکانی عەرەب لە کوردستان؛ (٣)

کەچی هەر دوولای ئێران و ئیسرائیل پەرۆشی زیانەکانیان بوون لە باکووری عێراق. ئەوەبوو لە ٤ی ئازاری ١٩٧٠دا، ئیدریس، کوڕە گەورەکەی بارزانی لە تاران چاوی بە ناسری و ئەفسەرانی هەواڵگریی ئیسرائیلی کەوت. هەردوولایان، چ ئێرانی و چ ئیسرائیلی بۆ هەڵگیرساندنەوەی شەڕ لەگەڵ بەغدا فشاریان خستە سەر کورد. مۆساد بەڵێنی چەکی پێدا، لە کاتێکدا ساواکیش بەڵێنی زیادکردنی کۆمەکی دارایی پێدان بەوەی مانگانە بگاتە نزیکەی ٣ ملیۆن دۆلار.[257] بەڕێوەبەری ساواک، نیعمەتوڵا ناسری بە ئیدریسی گوت کە " ئێران بە تەواوی لە پشتی پلانەکەی ئیسرائیلە بەوەی شەڕ لە باکوری عێراق هەڵبگیرسێتەوە... بارزانیش پێویستی بەوەیە بە وریاییەوە ئەو تێبینییانە بنووسێتەوە کە ئیسرائیلییەکان پێشنیازی دەکەن."[258] لەگەڵ ئەوەشدا بارزانی پێشتر بڕیارەکەی خۆی دابوو. لەوکاتەی ئیدریس لە تاران بوو، ئەحمەد حەسەن بەکر جێگرەکەی خۆی سەددام حوسێنی ناردبووە کوردستان تا بگاتە ڕێککەوتنی ئاشتی.[259] دوای مانگێک لە وتوویژ، گەیشتنە ڕێککەوتنی ئازاری ١٩٧٠. بە داننان بە ناسنامەی دوانەیی بۆ عێراق، ڕێککەوتنەکە گەیشتە ئەو ئاکامەی؛ "**مێژوو گەواهی ئەوە دەدا کە ئێوە [کورد] نەبراتان هەبووە**

هەڵوەشاندنەوەی پێشمەرگەکانی تاڵەبانی؛ (٤) کشانەوەی سوپای عێراقی لە پێگە ستراتیژییەکان لە کوردستان، هێزی کوردیش هەمان شت لە دیوەکەی لای خۆی دەکا؛ (٥) میکانیزمی جێبەجیکردنی ڕێککەوتننامەکە بە گرەنتی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە بێ؛ (٦) مانەوەی هێزێکی کوردی ژمارە کەم وەک پاسەوانی نیشتمانی بۆ **باکووری عێراق**. بڕوانە: O'Ballance, Edgar. The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd., 1973), p. 157–8; Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

[257] CIA, Information Cable, March 9, 1970. (FRUS 1969–1976, E–4, 267).

[258] CIA, "Israeli Aid to Kurdish Rebels," March 7, 1970 (FRUS/1964–68/XXI/doc.267), pp. 1–3.

[259] لەو کاتەدا سەددام حوسێن جێگری سەرۆک و جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و یاریدەدەری سکرتێری گشتیی حزبی بەعسیش بوو.

و نە هەرگیز برایەک و هاوپەیمانییەکی پشتبەستووتان وەک گەلی عەرەب دەبێ."[٢٦٠] بارزانی داهاتێکی مانگانەی بەدەستگەیشت و لەکاتێکدا پارەی پێشمەرگەش وەک پاسەوانی سنوور درا. بە هاتنی مانگی نیسان، بەشە سەرەکییەکانی ڕێککەوتننامەکە جێبەجێکران.[٢٦١] هەندێ لە کەسایەتییەکانی بەعس لەبارەی چارەسەری کێشەی کورد گەشبین بوون. تاریق عەزیز لێدوانی دا، "کاتێ ڕێککەوتننامەی ئازارمان ڕاگەیاند، ئێمە ڕاستگۆ بووین. شتەکە هەر بۆ پڕوپاگەندە نەبوو."[٢٦٢] تەنانەت کەسێکی ڕەشبینی وەک بارزانیش ئەوەی بینی کە پەرەسەندنێکی بەرچاوە بەرەو پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی. لە دیسێمبەری ١٩٧٠دا ئەو لێدوانی دا؛ "بۆ ئەم ساتە ئێمە گەشبینین. دوای دە ساڵ لە شەڕ وکوشتار، حکومەتی عێراقی لە ئازاری ئەم دواییە ئۆتۆنۆمی بۆ ئێمە خستەڕوو، پێدەچێ ئەوانیش ڕێککەوتننامەکە جێبەجێ بکەن."[٢٦٣]

ڕێککەوتننامەی ئازاری ١٩٧٠ بۆ ئێران شکستێک بوو. ئەسەدوللا ئەعلەم نیگەرانییەکانی لەبارەی ڕێککەوتننامەکە بەم شێوەیە هێنابووە گۆ: "**ئەگەر هاتوو [ڕێککەوتنەکە] دەرەنجامی بەرچاوی لێکەوتەوە، بەلای کەمییەوە ئەوا ٢٠،٠٠٠ سەربازی عێراقی لە سنوورەکانی کوردستان دەگەڕێنەوە سەر سنووری ڕۆژاوایمان و ئیدی عێراق دەسوپێوەندی [لە یاخیبوونی**

---

[260] Harris, G. S. Ethnic Conflict and the Kurds (1977) Annals of the American Academy of Political and Social Science, 433 (1): 118–120.

[٢٦١] ڕژێمی بەعس پێنج کوردی لە کابینەی حکومەتەکەیدا جێکردنەوە هەرچەندە ئەوان بە پلەی نزمتر لە وەزارەت و بەڕێوبەرایەتییەکاندا هەبوون، دەست بە بووژاندنەوە ناوچە هەژارنشینەکانی کوردستانی عێراق کرایەوە؛ زمانی کوردی بۆ یەکەمین جار بە فەرمی لە قوتابخانەکاندا دەرسی پێگوترایەوە، ئەنجوومەنێکی قانوندانان لەهەولێر کرایەوە تا لە ڕووی نەزەرییەوە سەرپەرشتی پارێزگا کوردییەکانی دهۆک و هەولێر و سلێمانی بکا.

[262] McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London, Tauris. 2005) p. 528.

[٢٦٣] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٥٢٩

کوردی] کراوە دەبێ... هەروەهـا دەکرێ ببێتە پڕۆشـــکی پێکهێنـانی کوردسـتانێکی سـەربەخۆ لە ئێران و تورکیاش."[٢٦٤] لە تەمموزی ١٩٧٠شـدا سـەددام داڕسـایە ئێران و ئەوەی گوت گوایە "ئێمە ئامادەین ڕووبەڕووی ئاژانەکانی ئێران و ئەمریکا و بریتانیا و هەموو پاشـــکەوتونخوازەکان ببینەوە."[٢٦٥] هەرچەندە بارزانی پێگە ستراتیژییەکانی لەسەر سنوور لەگەڵ ئێراندا وەک خۆی بە ئاسـایشـپارێزی هێشـتبووەوە و ڕێگای دابینکردن ئازوقەش هەر پارێزراو بوو. لێ ڕێککەوتننامەکە دیاربوو دەکرا نەخشـەی شـا بنکۆڵ بکا لەوەی کێشـەکانی کوردی و ئەروەند ڕود بەیەکەوە ببەستێتەوە.

بە تێپەڕبوونی کاتیش، ئەوە ڕوون دەبووەوە کە بەغدا خەریکە کات بکڕێ. هەرچەندە سـەددام دروشـمی چارەسـەری "تەواو و کۆتایی" دەکێشـا، لێ ڕێککەوتننامەکە هەندێ پرسی کێشەلەسەری تێدابوو، کە ڕوون نەبوو ئاخۆ بەڕاسـتی جێبەجێ دەکرێن یان نا.[٢٦٦] ئەوەبوو بەغدا ڕەتیکردەوە کوردێک بکرێتە جێگری سـەرۆک و کەرکوکی دەوڵەمەند بە نەوتیش بخرێتە سـەر کوردستانی ئۆتۆنۆم. لە جیاتی ئەوە ڕژێم بەردەوام بوو لەسەر سیاسەتی تەعریب بۆ ئەوەی کورد لە ناوچە کێشـەلەسـەرەکانی کەرکوک و خانەقین کەم بکاتەوە. بارزانی بەو نواڕینەی کە ئۆتۆنۆمی داوێک بێ بۆ کورد و دەرفەتێکیش بێ بۆ بەغدا تا میکانیزمی سـەربازییانەی خۆی ببووژێنێتەوە، ئامادە نەبوو مل بدا بۆ "جوانکاری ڕوخسـاری ئۆتۆنۆمی" لەکاتێکدا بەعس "هەموو سەرەداوە ڕاستەقینەکانی جڵەوی دەسەڵاتی سیاسی" لەبن دەستی

264 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993). p. 393.

265 Abdulghani, Jasim, Iraq and Iran: The Years of Crisis (The Johns Hopkins University Press, October 1984) p. 52.

٢٦٦ بۆ دامەزراندنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی کوردی ڕێککەوتنی دووبەدوو ئاماری ناوچەی زۆرینەی کوردنشین دیاریدەکا.

خۆیـدا بهێڵێتەوە.[٢٦٧] بە هـاتنی هـاوینی ١٩٧٠، کورد کەوتە هەوڵی جێگیرکردنی هێز و کۆکردنەوەی هـاوپەیمـانـان لە دەوری خۆی.[٢٦٨] لە نـاوەڕاســتی دوودڵیی بـارزانی بەوەی ڕەگەڵ حکوومەتێکی یەکگرتووی نیشـتمانی بکەوێ، **بەغدا بە ڕاوێژی پشـتگیری ڕوسـەکان پلانێکی ژێربەژێری بۆ لەناوبردنی ئەوی لە ٢٩ی ئەیلوولی ١٩٧٠دا دانا.**[٢٦٩] وێڕای حاشـایکردنی ڕژێم، لێ بارزانی هەر لەسـەر ئەو قەناعەتە بوو کە سـەددام لە پشت پیلانەکەدا بووە.[٢٧٠] بەو لەقبوونەی متمانە بە بەغدا، هێشتا بارزانی گومـانی لەوە هەبوو کە ئێران بە تەواوی پشـتی کوردان بگرێ. ئەوەی مایەی سـەرنجدانیشـە، **سـاواک بەو بەدگومانییەی ئەوی دەزانی.**[٢٧١]بارزانی پێیوابوو کە پراگماتییە چاوقایمییەکەی شـا لەبەرانبەر سـازشـکردن لەسـەر ئەروەند ڕودا کورد دەفرۆشێ. هەروەها ئەو لە "دەستی قوڕسی کۆنترۆڵی

---

[267] Beirut A-38 to the U.S. Department of State, February 2, 1972, FRUS 1969–1976, E-4, 297.

[268] CIA Information Cable, August 10, 1970, FRUS 1969–1976, E-4, 273.

[269] U.S. Department of State, Bureau of Intelligence and Research, “The Kurds of Iraq: Renewed Insurgency?” 31 May 1972 (NPL/HAK/Box138/Kurdish Problem-Vol. I/June 1972–Oct 1973), p. 3; U.S. Interests Section to U.S. Embassy Brussels, “Attempt on the Life of AL-BARZANI,” October 4, 1971 (NARA/RG59/Records Relating to Iraq/1966–1972/Box12/POL 23–7), p. 2; and Lawrence, Quil. Invisible Nation: How the Kurds’ quest for Statehood is shaping Iraq and the Middle East, New York: Walker & Co. 2008. p. 22.

[270] Belgian Ministry of Foreign Affairs and Trade to the U.S. Department of State, “REPIR: Reports on Assassination Attempt Made on Al-Barzani,” November 2, 1971 (NARA/ RG59/Records Relating to Iraq/1966–1972/Box12/POL 23–7), p. 2; Primakov, Yevgeny. Russia and the Arabs: Behind the scenes in the Middle East from the Cold War to the present. New York: Basic Books. 2009. p. 334)

[271] National Security Council, Memorandum, Saunders to Kissinger, “Supporting the Kurdish Rebellion,” March 27, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.301), p. 3.

ئێران بەســـەر چالاکییە کوردییەکان" ماندوو بووبوو.[٢٧٢] بارزانی بۆ ئەوەی هەموو هێلکەکانی نەخاتە نێو ســـەبەتەی ئێرانییەکان، بەدوای پشـــتگیریی دەوڵەتی هەرێمی دیکەیدا گەڕا، بەتایبەتی ئوردن و عەرەبســتانی ســعودی. شا فەیسەلی عەرەبستانی سعودی پێشتر "لە ڕووی بنەماییەوە پشتگیری خۆی بۆ بیرۆکەی شـــۆڕشـــی عێراقی ڕاگەیاندبوو"، بەڵام بەرلەوەی هیچ جووڵەیەک بکا، پێویستی بە سەرچاوەی باوەڕپێکراوی دیکە هەبوو.[٢٧٣] شا حوسێنیش لە سۆنگەی پشتگیرییە ناکاراکەی بۆ ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەســتینی لە ئەیلوولی ڕەشــدا،[٢٧٤] مەیلی بەلای جەنگی کورددا ڕۆیشــت. ئەو بەڵێنی بە بارزانی دا قەناعەت بە وڵاتە یەکگرتووەکان بهێنێ بەڵکو بە ســـتراتیژی خۆیان دەرهەق بە کوردی عێراقدا بچنەوە.[٢٧٥] لێ هیچ کام لەم دوو دەوڵەتە توانستی ئەوەی نەبوو لە دژی بەغدا پشتی کورد بگرن.

پەیوەندی بەغدا- مۆسکۆ و زەمانی جەنگی ساردی شا

ڕێککەوتننامەی ئازار، جەنگێکی دە ســاڵەی لە کۆڵ بەغدا کردەوە و لەبری ئەوە دەســتی والاکرد بپڕژێتە ســەر کێشــە هەرێمییەکان. ڕژێمی بەعس لە ئــاخــروئــۆخــری ١٩٦٩دا هەوڵــیــدا خــۆی لەگەڵ هەردوولای کــورد و شـــیوعییەکان بگونجێنێ، بنکەی ســـیاســـییانەی خۆی فرەوانتر بکا و لە

---

272 Beirut 222 to U.S. Department of State, July 16, 1971, FRUS 1969–1976, E–4, 292.

273 Baghdad 291 to U.S. Department of State, March 14, 1970 (NPL/NSC/NSF/ Box601/Country Files/Middle East/Iran/Vol. I/1/20/69–5/31/70), p. 1.

٢٧٤ ئەیلوولی ڕەش ئاماژەیە بە شـــەڕی ناوخۆیی لە ئوردن لەنێوان ١٦ و ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٧٠، کە ناکۆکییەکی خوێناوی لە نێوان ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەســـتینی و هێزی سەربازی ئوردندا ڕوویدا. ئەو ناکۆکییە چەکدارییە بە دەرکردنی سەرکردایەتی ڕێکخراوەکە و هەزاران شەڕکەری فەڵەستینی بۆ لوبنان کۆتایی پێهات.

275 Baghdad 291 to U.S. Department of State, March 14, 1970 (NPL/NSC/NSF/ Box601/Country Files/Middle East/Iran/Vol.I/1/20/69–5/31/70), p. 1.

مۆســـکۆش نزیـک ببێتەوە و بۆ لای خۆی کێش بکـا.[٢٧٦] لەگەڵ ئەوەی ڕوســـەکان دەیـانزانی کە هـاوپەیمـانییـان لەگەڵ بەغدا دەکرێ زیـان بە ناوبانگی ئەوان لەنێو کەماتییەکانی جیهاندا بە کوردیشـــەوە بگەیەنێ، لێ لە کۆتاییدا ئەوان هێلکەکانی خۆیان خســـتنە نێو ســـەبەتەی عێراقەوە، ئاخر ئەوان نەیاندەویســـت دەرفەتی بۆشـــایی دەســـەڵات لە کەنداوی فارســـی لەدەست بدەن. هەر بۆیە ڕووسەکان لە ڕێی تێکەڵەیەک لە بەرتیل و فشـار وایان لە بارزانی کرد چارەســـەرێک بۆ کێشـــەکە ببینێتەوە تا لە کۆتاییدا سەریکێشا بۆ ڕێککەوتننامەی ئازار. ئەوەبوو پەیوەندییەکانی بەغدا-مۆسکۆ تەکـانێکی گەورەی بەخۆیەوە بینی و عێراق ڕێککەوتنێکی نهێنی بۆ کڕینی چەک لە ئەیلوولی ١٩٧١دا لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەت مۆرکرد.[٢٧٧] سەددامیش لە شـــوباتی ١٩٧٢دا ســـەردانی مۆســـکۆی کرد و چەندین ڕێککەوتننامەی ســـــەربازی و ئابووری لەگەڵدا واژۆکردن.[٢٧٨] لە ٩ی نیســـــانی ١٩٧٢دا پەیماننامەی دۆســتایەتی و هاوکارییان مۆرکرد، کە بە هۆیەوە مۆســکۆ بۆ ماوەی ١٥ ساڵ کۆمەک و هاوکاریی سەربازیی و ئابووری پابەند کردبوو.

---

[٢٧٦] بە پێچەوانەوەی ئەو ماوە کورتەی ١٩٦٣، ڕژێمی بەعس هەوڵیدا حزبی شیوعی ڕابکێشێتە ناو دەســـەڵات بە دەســـتنیشـــانکردنی ســـەرکردەکانیان بۆ پلەوپایە و ئازادکردنی زۆر لە شـیوعییەکان ئەوانەی لە زینداندا بوون. لە ٢٨ی کانوونی دووەمی ١٩٧٠دا، ژەنەڕاڵ تکریتی کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانی لە بەیروتدا گرت و گوتی چەندین شـــیوعی پلەوپایەی خۆیان لەنێو ئیـدارەکەدا پێـدراوەتەوە و ئەوانەش شـــوێنەکـانیـان گیرابوو مووچەی خۆیـان پێدراوەتەوە. بڕوانە : Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives), Volume XVII, February 1970 Iraq, Page 23827.

[٢٧٧] ڕێککەوتنەکە پێکهـاتبوو لە چەکی دژە هەوایی، ڕۆکێتی دژەتـانـک، زرێپۆشـــی بۆ گواستنەوەی سەرباز و فڕۆکەی شەڕکەریش بڕوانە:

CIA, "Moscow and the Persian Gulf," IM-0865/72, May 12, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.307), p. 2; U.S. Department of State 12,737 to U.S. Embassy Iran, January 22, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.295).

[278] Moscow 1501 to U.S. Department of State State, February 18, 1972, FRUS 1969–1976, E-4, 298.

دوابەدوای سەردانی کۆسیجن بۆ بەغدا لە نیسانی ١٩٧٢دا ، حزبی بەعس ڕێگەی بە حزبی شیوعیی عێراق دا بگەڕێنەوە نێو کابینەی حکوومەت و بە فەرمیش بێنەوە نێو بەرەی نیشتمانپارێزیی وڵات، هەرچەندە دەسەڵاتی ڕاستەقینە هەر لەبن دەستی بەعسییەکاندا بوو. لەگەڵ ئەوەشدا پەیوەستبوونی بەغدا تا دەهات کەمتر دەبووەوە، هۆکاری سەرەکیش ئەو هەڵکشانە زۆرەی نرخی نەوتی خاو بوو، کە بەدوای قەیرانی نەوت لە ١٩٧٣-١٩٧٤ی دا هات، ئیدی وردە وردە حیزبی شیوعیی عێراق سەرکوت کرایەوە.

ئەو پەیوەندییە گەرمەی نێوان بەغدا و مۆسکۆ، شای ئێرانی نیگەران کرد. لەبەرڕەوتێکی بەرفرەوانتری خاوبوونەوەی گرژیی لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و حەزنەکردنی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بە دەستوەردانی ڕاستەوخۆ لە هەرێمەکەدا، ئەوا شا ئەو پێشڕەوییەی ڕوسیای بۆ بەغدا بە هەڕەشەیەکی تەشەنەکردووی بۆ سەر ئێران دانا. شا لە ئەنجامە پێشبینینەکراوەکان نیگەران بوو، لێدوانێکی دا بەوەی پەیمانن‌امەکە "جارنامەی نمایشێکی هەرمێنپەیداکردنە بۆ هەردوولایان، هەرچەندە مایەی تێڕوانینیشە."[٢٧٩] ئەو دەیزانی کە جێبەجێکردنی تەواوی بەندەکانی ڕێککەوتننامەی ئازار زەبرێکە لە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە کوردستانی عێراق و لە بەرانبەردا وا لە عێراق دەکا دەستوپێوەندی بۆ دەستوەردان لە ناوچەی کەنداوی فارسی بکاتەوە. ئەمەش بۆ پیاوێک کە وڵاتەکەی خۆی بە میراتگری سروشتی بەریتانییەکان لە کەنداوی فارسی دەبینی، مایەی پەژراندن نەبوو. بە ڕوانینی شا، ڕێککەوتننامەکە هەر بەراییەکی باڵکشانی زلهێزێتی مۆسکۆ نەبوو بەسەر هەرێمەکەدا، بەڵکو نیشانەنمای دامەزراندنی قەوارەیەکی کوردی گەورەتر بوو. لەپاش

[279] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 328.

کودەتاکەی ١٩٥٨دا، ئەوە یەکەمین جار بوو هەڕەشــە ســەرەکییەکانی پان عەرەبیزم و کۆمۆنیزم و جیابوونەوەی کوردان، هەر هەموویان بەیەکەوە کۆ ببنەوە. بەم بارودۆخەوە تاکەڕێگای دەربازبوونی ئەو ئەوە بوو، بە ڕاکێشـــانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ ناو شــــەڕەکە، قەناعەت بە بارزانی بکا تا شەڕی کوردی هەڵبگیرسێنێتەوە.

شــا لە ئیدارەی نیکســن خەریکی لۆبیکردن بوو، بەڵکو واز لە ســیاســەتی دەســـــتبەردان لە بەرانبەر کوردی عێراق بهێنن. ئامرازە هەرە ســـەرەکییەکەشـــی قەناعەتپێهێنانی وڵاتە یەکگرتووەکان بوو بە ســتراتیژییەکەی خۆی، واتە زمانی جەنگی ســارد، بەوەی جەنگی کورد و پەیوەندییەکانی بەغدا-کرملین نەخشــەیەکی بەربەرینی ســۆڤیەتە بۆ ئەوەی دزە بکاتە نێو هەرێمەکە. هەر چەند ڕۆژێک لە دوای ڕێککەوتننامەکە، هوەیدا ڕوانینی شــای لەبارەی ڕێککەوتننامەکە بۆ دۆگلاس ماکئارســەری باڵوێزی وڵاتە یەکگرتوەکان لە تاران ڕوونکردەوە، بەوەی "پێشـــهاتێکی پەرەسەندووی مەترسیدارە، ئاخر مەترسییەکان بۆ سەر ناوچەی کەنداوی فارســـی و نیمچە دوورگەی عەرەبی پتر دەکا"، ئەو پێداگرتنەی هوەیدا — لەڕاســـتیدا هی شـــا بوو- کەوا بەغدا زۆر کەوتۆتە بن کاریگەریی سۆڤیەتییەکان، چونکە بە پەیوەستبوونی بە هێزی سەربازیی سۆڤیەتی و ئەوانی دیکەیەوە خۆی دەرباز دەکا." هەروەها ئەوەشی بۆ زیاد کرد، گوایە ڕێککەوتننامەی ئازار دەستوپێوەندی عێراقی بەعس لە کوردستان دەکاتەوە و ڕێگەی پێدەدا ٢٠،٠٠٠ ســـەربازی خۆی و ســـامانی دیکەی عێراقی بخزێنێتە کەنداوی فارســـی، "بۆ تێکدان و زیانگەیاندن بە وڵاتە بچکۆلەکانی کەنداوی فارســـی و یان بۆ ئیســـڕائیل." هوەیدا ئەوەشـــی خســـتەســـەر، ڕێککەوتننامەکە لە چاوی شـــا نیشـــانەنمایەک بوو بۆ ڕووس تا "ڕۆڵێکی بەهێز لە وروژاندنی هەســـتی نەتەوەیی گەلی کورد وازی بکەن و هانی کوردی تورکیا و ئێران بدەن دەســـت بە چالاکیی تێکدەرانەی خۆیان بکەن

تا دەوڵەتی سەربەخۆیی کوردی بەربەرینتر داوابکەن."[٢٨٠] **ئەو گەیشتە ئەو دەرەنجامەی بڵێ کە ڕێککەوتننامەکەی ١٩٧٠ دەکرێ "ئامادەکاری بێ بۆ هەنگاوی داهاتووی نەخشەی سۆڤیەت تا لە کۆتاییدا ئۆتۆنۆمی پارێزگا کوردییەکانی عێراق ببێتە دەوڵەتێکی کوردی ئۆتۆنۆم، بەو ڕوانینەی دەوڵەتی کوردی بەرفرەوان بکرێ تا لە کۆتاییدا سنووری بگاتە سەر سنووری یەکێتیی سۆڤیەت، ئیدی لەوێوە سۆڤیەت بتوانێ بە ئاسانی بەربەستی تورکی-ئێرانی تێپەڕێنێ و ڕاستەوخۆ دەستی بگاتە ڕۆژهەڵاتی ناوین.**"[٢٨١] بەکارهێنانی زمان جەنگی سارد نمایشێکی جەوهەری ستراتیژی شا بوو. بەپێی بیرکردنەوەی شا، "باڵکێشبوونی کۆمۆنیستی" واتای دامەزراندنی حکومەتێکی نیشتمانیی عێراقی یەکگرتووی دەگەیاند کە دەستوپێی سوپای عێراق لە کەنداوی فارسییدا بکاتەوە و بشبێتە مایەی پایەبەرزبوونەوەی پێگەی شیوعییەکان لە بەغدا.[٢٨٢] ئەمەش هەمان "ڕەوشی لەیەکچووە لەگەڵ وڵاتە گرێدراوەکان بە یەکێتیی سۆڤیەت لە ئەورووپای ڕۆژهەڵاتدا."[٢٨٣] هەر لەسەر هەمان هێڵیشدا، حکومەتێکی نیشتمانیی یەکگرتووی عێراقی "دەکرێ شیوعی و ناسری و کوردانی سەربە بەعس لەخۆبگرێ... هەروەها ببێتە ڕەوشێکی دژ بە بەرژەوەندییەکانی ئێرانی و

---

[280] Tehran 928 to U.S. Department of State, March 12, 1970, FRUS 1969–1976, E-4, p. 53.

[281] Tehran 00928 to U.S. Department of State, "Soviet-Iraq Threat to Middle East (Shah's Views)," March 12, 1970 (FRUS/1964–68/XXI/doc.53), pp. 1–3.; and Tehran 928 to U.S. Department of State, March 12, 1970, FRUS 1969–1976, E-4, p. 53.

[282] National Security Council, Memorandum, Saunders to Kissinger, "Supporting the Kurdish Rebellion," March 27, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.301), pp. 3–4.

[٢٨٣] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ولآتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا."[٢٨٤] لەگەڵ ئەوەشدا بۆ ئەمریکا شەڕی کورد ئەوەندە وەک توخمێکی ڕکابەری جەنگی سارد لەگەڵ مۆسکۆ نەدەهاتە پێش چاو وەک ئەوەی ناکۆکییەکی هەرێمی-خۆجێی دوورەدەست بێ.

دوودڵیی ئەمریکییەکان

ولآتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ ماوەی زیاتر لە یەک دەیە خۆپارێز بوو لەوەی خۆی لە جەنگی کورد هەڵبقورتێنێ. هەرچەندە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا لەسەر زیادکردنی پشتگیریی خۆی بۆ هاوچەرخکردنی هێزە چەکدارەکانی ئێران بۆ بەلاوەنانی هەڕەشەی سۆڤیەت دەربڕی، لێ ئەو چوارچێوە بیرکردنەوەی شای ئێرانی ڕەتکردەوە کە ڕێککەوتننامەی ئازاری بە بەشێکی گەورەی "نەخشەڕێگای مۆسکۆ" بۆ دروستکردنی "ڕێرەوێکی کوردی" بۆ سەر کەنداوی فارسی بێ، ئاخر ئەوان پێیان وابوو "پێناچی مۆسکۆ بیەوێ پەیوەندییە وریاییە سروشتتیەکەی لەگەڵ ئێران و تورکیا بەشتێکی وەها بخاتە بەر مەترسی."[٢٨٥] وەزارەتی کاروباری دەرەوە پێیوابوو هەر یەک لە ئێران و ئیسرائیل لەبارەی هەڕەشەی سۆڤیەتەوە زیادەڕۆییان کردووە.[٢٨٦] تەنانەت کاردانەوەی عێراق بۆ وەرگرتنەوەی سێ

---

[284] National Security Council, Memorandum, Saunders to Kissinger, “Supporting the Kurdish Rebellion,” March 27, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.301), p. 3.

[285] Tehran 00928 to U.S. Department of State, “Soviet-Iraq Threat to Middle East (Shah’s Views),” March 12, 1970 (FRUS/1964–68/XXI/doc.53), pp. 1–3.

[286] Baghdad 291 to U.S. Department of State, March 14, 1970 (NPL/NSC/NSF/ Box601/Country Files/Middle East/Iran/Vol.I/1/20/69–5/31/70), p. 1; and U.S. Department of State 54,598 to U.S. Embassy in Tel Aviv, “Soviet Pressure for Iraqi-Kurdish Agreement,” April 14, 1970 (FRUS/1964–68/XXI/doc.269), p. 3.

دوورگە ستراتیژییەکەی کەنداویشی بە هەڕەشە حیساب نەکردبوو.[٢٨٧] وەزارەت ڕەتیکردەوە هەژموونی عێراق لە دوای مۆرکردنی ڕێککەوتننامەکە لە جیهانی عەرەبدا زیادی کردبێ.[٢٨٨] لە بری ئەوە ئەوان مشتومڕیان لەسەر ئەوە بوو، کە بەغدا لەگەڵ ئەو پەیوەندییە گەرمەی لەگەڵ مۆسکۆ پەیدایکردووە، "تەنانەت لە لایەن تەوژمی سەرەکی جیهانی عەرەبیش گۆشەگیر بووە."[٢٨٩] کاتێکیش ئەندرێ گرۆمیکۆی وەزیری کاروباری دەرەوەی سۆڤیەت بۆ واژۆکردنی ڕێککەوتننامەی چەک سەردانی بەغدای کرد،[٢٩٠] ئەوا وەزارەت ئەمەی بەوە دانەنا "بەشێک بێ لە سیاسەتی دوژمنکارانەی لە کەنداوی فارسی و مەبەستیش لێی ئێران بێ"؛ بەڵکو بە چوارچێوەیەکی دانا کە هەنگاوێکە "بۆ هێورکردنەوەی بەغدا نەوەک بۆ

---

[٢٨٧] لە ٣٠ تشرینی دووەمی ١٩٧١دا، بەغدا بە توندی کاردانەوەی لە هەمبەر وەرگرتنەوەی دوورگەکانی ئەبو موسا و تونبی گەورە و بچووکەوە هەبوو، بەوەی پەیوەندییە دیپلۆماتەکانی لەگەڵ تاراندا بپچڕێنێ، هەروەها ٦٠،٠٠٠ عێراقی بە ڕەچەڵەک ئێرانی لە عێراق دەربکا، داوای خوزستان بکات و بە چڕیش پشتگیری جوداخوازە عەرەب و بلووچەکانی ئێران بکا.

[288] The U.S. Department of State 213,299 to Tehran, November 24, 1971, FRUS 1969–1976, E-4, 294

ڕاپگەیاند گوایە هەڕەشەی سوپای عیراقی لە لایەن شای ئێرانەوە شوڵی لێهەڵکێشراوە، باڵوێزخانەی ئەمریکا لە بەیروت پێی لەسەر ئەوە دادەگرت دەست بە سیاسەتی لەمێژینەی دەستنەخستنە کاروباری شەڕی کورددا بگرن، ئاخر خۆ سوپای عێراقی" دوای ئەو پاکتاوە وێرانکارییەی بەعس کردوویەتی هی ئەوە نییە بە ئاسانی لەسەرپێی خۆی بوەستێ و بجەنگێ. Beirut A-38 to U.S. Department of State, February 2, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 297).

[289] U.S. Department of State 67,409 to Certain Posts, April 21, 1971, (FRUS 1969–1976, E-4, 286).

[290] Beirut A-38 to U.S. Department of State, February 2, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/ doc.297), pp. 8–9.

هەڕەشـــەکردن لە شـــا."[291] ڕێککەوتننامەی ئاشـــتی ناویشـــی نرابوو "هیچ شـــتێک ســـەرســـام و یان لەناکاو نییە، بەڵکو جێگیرکردنی دۆســـتایەتییە هەبووەکەیە."[292] ئەوەی بە دانەیەکی دیکەی ڕێککەوتنی ســـۆڤیەت لەگەڵ هیندستان و میسر دانا،"[293] وەزارەت پێیوابوو هێزی سەرەکی پاڵنەری ئەم واژۆکردنەی پەیماننامەیە، کەمتر لەسەر بنەڕەتی هەڕەشەکانی جیۆپۆلیتیکی ڕۆنراوە، لەوەی دەســتپێشــخەرییەکی خودی ســەددام بووە، ئەو کەســەی گرتنەدەســتی جڵەوی دەســەڵات بەدوای پشــتیوانی ســۆڤیەتیدا دەگەڕێ.[294] لەبەر ئەو بەرڕەوتەدا جۆزێف فارلاندی باڵوێزی ئەمریکا لە ئێران لێدوانی دا، هەر پشــتگیرییەکی کوردی عێراق دەکرێ "**بە بەراورد بە ســوودەکانی، ســەرچڵییەکی لە ڕادەبەدەر بێ و لەدەست دەربچێ**."[295] هارۆلد ساندەریش مشــتومڕی لەســەر ئەوە بوو، کە دەســتتێکەڵکردنی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە جەنگی کوردی دوورەدەســـتی نـاڕۆشـــن، دەکرێ "لە لایەن ســۆڤیەتیەکانەوە بە جووڵەیەکی ڕاســتەوخۆی دژ بە ئەوان دابنرێ."[296] بە گوێرەی ڕای ســاندەر هەردوولایان، ئێران و ئیســڕائیل هەوڵی ئەوە دەدەن ئەمریکا بخزێننە نێو قەیرانەکە بەوەی بە زیادەڕۆیی باســی پەیوەندییەکانی عێراقی –ڕوســـی دەهێننەگۆڕێ، لەکاتێکدا و لە هەمان کاتدا ئەوان دەتوانن

---

[291] The U.S. Department of State 12,737 to U.S. Embassy Iran, January 22, 1972, (FRUS, 1969–1976, E–4, doc.295).

[292] National Security Council, "Iraq," May 18, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.308), p. 5.

[293] Saunders to Haig, March 27, 1972, (FRUS 1969–1976, E4, 301).

[294] Eliot to Kissinger, April 13, 1972, (FRUS 1969–1976, E–4, 305); Kissinger, Years of Renewal, (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 581.

[295] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 581.

[296] National Security Council, Memorandum, Saunders to Kissinger, "Supporting the Kurdish Rebellion," March 27, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.301), p. 1; Saunders to Haig, March 27, 1972, (FRUS 1969–1976, E–4, 301).

بەبێ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پشتی کورد بگرن. ئەوان "بە شێوەیەکی ڕەهـاوە هیچیـان پێویســـــت بە ئێمە نییە لەوە زیـاتر دەیـانەوێ ئێمە لە کوردستانی عێراقەوە بگلێین."[٢٩٧] کاتیش لەبەرژەوندی ئێراندا نەبوو.

لەو نێوەشدا بارزانی لێبڕاوتر بوو لەسەر ڕێکخستنەوەی هێزی پێشمەرگە بۆ هەر شـــاڵاوێکی داهاتووی چەکدارییانەی بەعس. ســـەرباری گومانی لە تاران، کەچی گوێی هۆشـــدارییەکەی لە ڕومیانتەســـێڤی جێگری ســـەرۆکی یەکێتیی ســـــۆڤیەت نەگرت کە گوتبووی "بڕوا بە شـــــا مەکە."[٢٩٨] ئەو لە نەخشـــەداڕشـــتنی پلانی کودەتاکەی ئازاری ١٩٧٢ کە بەســـەرپەرشـــتی ســـەرهەنگ عەبدولڕەزاق ئەلنایف بوو، ڕەگەڵ ســـاواک کەوت.[٢٩٩]هەرچەندە ســـاواک پێداویســـتییەکانی دارایی و ســـەربازیی بۆ پیلانەکە ئامادە کرد، لێ بارزانی گومانی لەوە هەبوو نەوەک ســـاواک "بەڵێنەکانی نەباتەســـەر." ئاخر نە بارزانی و نە هیچ ئۆپۆزسیۆنێکی دیکەی عێراقی پێشوازی لەوە نەدەکرد " راســـتەوخۆ ئێران کاروباری ناوەخۆی عێراق کۆنترۆڵ بکا یان دەســـتی

---

297 National Security Council, Memorandum, Saunders to Kissinger, “Supporting the Kurdish Rebellion,” March 27, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.301), p. 1; Saunders to Haig, March 27, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 301).

٢٩٨ ڕومیانتەسێڤ سەرۆکی بەشی عەرەب یان ڕۆژهەڵاتی ناوین بوو لە هۆبەی کاروباری نێودەوڵەتی کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیســـتی یەکێتیی ســـۆڤیەت، کە بەســـەرۆکایەتی نێردەیەکی پلە باڵا لە ٢٨ی شـوباتی ١٩٧٢دا نێردرابووە کوردسـتان تا قەناعەت بە بارزانی بکا ڕەگەڵ حزبی شیوعی عێراقی بکەوێ و بەرەی نیشتمانی پێکبهێنن.
Saunders to Haig, March 27, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 301); Helms to Kissinger, Rogers and Laird, March 31, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 303); Central Intelligence Agency, 20,505, March 29, 1972.

٢٩٩ عەبدولڕەزاق ئەلنایف سەرۆوەزیری پێشوو، سوپاسالاریش بوو.

بخاتە ناو و هەڵیسوڕێنی."[٣٠٠] هەر بۆیە بارزانی داوای لە وڵاتە یەکگرتووەکان و هەروەها لە شا حوسێنی ئوردنی کرد، بەڵکو پشتگیری پیلانەکە بکەن.[٣٠١] لە هەمان کاتیشدا، ساواک بە پێداگیرییەوە داوای لە سی ئای ئەی کرد بە "پاڵپشتی دارایی و سەربازی" و "کۆکردنەوەی عێراقییە تاراوگەنشینەکان بۆ ئەوەی ببنە کرۆکی دەستپێشخەری حکومەتێکی جوداخواز کە بارزانی داڵدەی دابوون،" پشتی پیلانگێرانی کودەتاکە بگرێ.[٣٠٢] لەگەڵ ئەوەشدا وەزارەتی کاروباری دەرەوە ئەگەری ڕوخانی ڕژێمی بەعسی بەکەم گرت، بەو بەڵگەوبەندەی کە ڕژێمی نوێی عێراق لاوازە و پەیوەستە بە سۆڤیەتەوە لە ڕێی "ئەو ناوکەپەتکەی بارزانی بە مۆسکۆوە هەیەتی." بەگوێرەی وەزارەتی کاروباری دەرەوە، هەر هاوکارییەک بۆ کودەتا دەکرێ بەوە شەقڵە لێی بڕوانرێ کە نموونەیەکی هاوپەیمانی وڵاتە یەکگرتووەکانە لەگەڵ وڵاتە ناعەرەبییەکان لە دژی دەوڵەتە عەرەبییەکان و دەبێتە مایەی زیانگەیاندن بە نمایشی پەیوەندییەکان

---

300 Helms to Kissinger, Rogers, and Laird, March 29, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 302); Helms to Kissinger, June 6, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 313).

٣٠١ هەردوو لایان، چ ئۆپۆزسیۆنی عێراقی و چ کورد لەسەر دەستتێکەڵکردنی شا حوسێن لە پیلانەکە سوور بوون، چونکە (١) ئوردن وەک کەناڵێکی پشتگیری بۆ عێراق باشترین جێگرەوەیە بۆ ئێران؛ (٢) شا حوسێن دۆستێکی زۆر نزیکی شا بوو، دەکرا ناوبژیوانی لەنێوان ئێران و کورددا بکا. بڕوانە":

Killogre to Sisco, April 3, 1972, (FRUS 1969–1976, 3–4, 304).

٣٠٢ لە یاداشتییێکی سی ئای ئەی، لە والەرەوە بۆ سیسۆ؛ "نیازی بارزانی سەرکردە بۆ نزیکبوونەوە لە حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکان بۆ پشتیگیری؛ دەزگای هەواڵگریی ئێرانی داوای دەربڕینی خواستی حکومەتی وڵاتە یەکگرتووکان دەکەن بۆ ڕوخاندنی ڕژێمی بەعس لە عێراق،"

March 9, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.299), p. 1–2; CIA, Memorandum, Helms to Kissinger, et al., “Kurdish Efforts to Recruit International Support…,” March 29, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.302), p. 1.

لەگەڵ هـاوپەیمـانـانی عەرەب بۆ ئەمریکـا. لەوەش پتر، ئەگەری هەیە ئەنجامەکەی بەوە بشکێتەوە کە، دەوڵەتێکی کوردی لە عێراق پێکبێ بەوەی پرسی ناسیونالیزمی کوردی لە ئێران و تورکیا دنەبدا و "زیاتر ببێتە مایەی شیرازەتێکچوونی ناوچەیەکی پێشتر شیرازەتێکچوو."[٣٠٣] لە هەمان کاتیشدا، سی ئای ئەی لەسـەر ئەوە پێداگیربوو کە هەر دەستتێکەڵییەک لە پیلانێکی وەها دەکرێ "سـۆڤیەتییەکان بە جووڵەیەکی ڕاسـتەوخۆی دژ بە خۆیان بزانن."[٣٠٤] **ولاتە یەکگرتووەکان نەیاندەویست لە کوردستانی عێراقدا لایەنی ئێران بگرن.**

کۆبوونەوەی لووتکە / تاران لە ١٩٧٢

ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە سـەرەتای ١٩٧٢ هێشـتا هەر پەرگیر بوو بەوەی لە دژایەتی بەغدا دا لایەنگیری ئێران و ئیسـڕائیل نەکا، تەنانەت کاتێک شـا حوسـێنیش ڕەگەڵ هەڵمەتی شـا کەوت تا گوشـار بخرێتە سـەر کۆشـکی سـپی.[٣٠٥] لەگەڵ ئەوەشـدا شـا دەسـتبەرداری ئەو هیوایەی نەبوو بەڵکو ولاتە یەکگرتووەکان بە سـیاسـەتی دەسـت بەدوورگرت لە کێشـەی کوردسـتان بچێتەوە. لە شـوباتی ١٩٧٢دا سـەرۆک نیکسـن سـەردانێکی

---

303 The U.S. Department of State, Memorandum from Seeyle, "Some Reasons Why We Should Not Support Barzani Against the Iraqi Government," March 14, 1972 (NARA/ RG59/Records Relating to Iraq/1973–1975/Box1/POL 13), p. 1.

304 National Security Council, Memorandum, Saunders to Kissinger, "Supporting the Kurdish Rebellion," March 27, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.301), p. 1.

305 Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 581; SAVAK had already offered a secret "corridor," Jordan, to channel assistance "with only Barzani being aware." U.S. Department of State, Memorandum from Scotes, "Kurdish Appeal for U.S. Assistance," Memorandum of Conversation, April 3, 1972 (NARA/RG59/ Records Relating to Iraq/1966–1972/Box14/POL 13), p. 2.

پەکینی کرد، بە دوای سیاسەتێکی نوێدا گەڕا تا دواتر بە کۆبوونە لووتکەییە مێژووییەکەی مۆسکۆ لە حوزەیرانی ١٩٧٢دا بەرجەستە بوو. لە ڕوانگەی شاوە پەیماننامەی سنووردارکردنی چەکی ستراتیژی نیکسن-بریجینێڤ وەهای نمایش کرد کە، وڵاتە یەکگرتووەکان مەیلێکی وەهای نییە تا پشتگیریی تەواوی هاوپەیمانەکانی خۆی بکا و داننانی تەواوی بە ناوچەی هەژموونی مۆسکۆ بە عێراق و ئەگەری کەنداوی فارسیشەوە.

نیکسن و کیسنجەر دوای یەک ڕۆژ لە کۆبوونەوە لووتکەییەکەی مۆسکۆیان، گەیشتنە تاران و لەوێ لە کۆشکی سەعدئاباد لەگەڵ شادا کۆبوونەوە. نیکسن لەسەر نانی نیوەڕۆدا لەگەڵ شا جەختی لەسەر پەیوەندییە تایبەتییەکەی لەگەڵ ئێراندا کرد و گوتی: "کرەملین کۆشک بوو، بەڵام مانەوە لەوێ بۆ هەشت ڕۆژ زۆر خنکێنەر بوو. من لێرە لە ماڵی تایبەتی شادا بە ئاسوودەیی هەناسە دەدەم، ئاخر ئەو ماڵەکەی لەگەڵ بەش کردووم وەک ئەوە وام لە ماڵی خۆم بم."[٣٠٦] نیکسن بە ئاگاداربوون لە نیگەرانی شا لەبارەی لێکەوتەکانی کۆبوونەوەی لووتکە لە مۆسکۆ بۆ ئێران، بۆیە پابەندبوونی خۆی بۆ پشتگیری تەواو بۆ ئێران نیشاندا و چەکی نوێی پێدان بەتایبەتیش فڕۆکەی F-14و F-15 ئەویش بۆ بەرپەرچدانەوەی فڕۆکە هەرە نوێیەکانی عێراق لە جۆری مێگ MIG-23 کە تازە درابوونە بەغدا.[٣٠٧] شا سەرکەوتووانە بە ئەعلەمی گوت؛ "نیکسن هەموو شتێکی دامێ کە داوام کرد."[٣٠٨]بڕیارەکەی نیکسن لەسەر ئەوە

---

[306] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 286.

[307] White House, Memorandum of Conversation, "May 31, 1972–10:30 a.m. to 12:00 p.m.," (FRUS/1964–68/XXI/doc.201), p. 3.

[308] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 287.

بنیاتنرابوو کە ئەمریکا؛ "پێویستی بە پتەوکردنی پەیوەندی دۆستایەتییە لەگەڵ شای ئێران، کە وەک کلیلێکە بۆ پاراستنی سەقامگیریی ئێران.[٣٠٩] لەوەش سەرنجڕاکێشتر، بڕیارەکەی ئەو بناغەی ڕۆنانی ڕێبازی نیکسن بەوەی ئێران تاکە کۆڵەگە بێ لە ڕۆژهەڵاتی ناوین، "لەگەڵ بەڕواڵەت کۆڵەگەبوونی عەرەبستانی سعوودی لەوێ بۆ هۆکاری سیاسی هەرێمی پێویست بوو."[٣١٠]ئەمەش بۆ شا سەرکەوتن بوو.

هەروەها شا فشاری خستە سەر نیکسن بۆ ئەوەی پشتگیریی کوردی عێراق بکا.[٣١١] ئەو لێزانانە زمانی جەنگی ساردی بەکارهێنا، بەوەی چوارچێوەی حکومەتی یەکێتیی نیشتمانی لە بەغدای بە پلانێکی سۆڤیەتی بۆ "پێکهێنانی هاوپەیمانییەتییێک لە کورد و بەعسی و شیوعییەکان دانا." ئەو بەپێداگرتنەوە گوتی، "لەبری ئەوەی کێشەی کورد ببێتە دڕک لەبەرپێی [ڕژێمی بەعس لە بەغدا] دەکرێ ببێتە پێگەیەکی پاڵپشت بۆ شیوعییەکان" لە دژی ئێران و تورکیا. کاتێکیش هنری کیسنجەر پرسی؛ "چی بکرێ؟" شا هەر خێرا وەڵامی دایەوە؛ "دەکرێ ئێران یارمەتیان بدا."[٣١٢] ئەو بۆ ڕۆژی پاشتر داواکەی دووبارە کردەوە بەوەی جەختی کردەوە کە مەترسی ڕاستەوخۆی سەر ئێران، "بە زۆری لە بەغداوە دێ، یان بەلای کەمییەوە

---

309 Offiler, US Foreign Policy and the Modernization of Iran: Kennedy, Johnson, Nixon and the Shah, Palgrave Macmillan UK, 2015.

310 Harold Saunders in an interview with William Burr, February 24, 1987, Washington, DC, tape 2B, FISOHC in Nixon, Kissinger, and the Shah: The United States and Iran in the Cold War by Roham Alvandi (Oxford University Press, Oxford, UK, 2014).

311 White House, Memorandum of Conversation, May 30, 1972–5:35 to 6:35 p.m. (FRUS/1964–68/XXI/doc.200), pp. 1–2; and Memorandum of Conversation, May 31, 1972–10:30 a.m. to 12:00 p.m. (FRUS/1964–68/XXI/doc.201), pp. 1–3.

312 Memcon, May 30, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 200).

بەشێکی بەر بەغدا دەکەوێ."[٣١٣] هەر بەڕاستیش شا لێزانانە یاری بە پرسە هەستیارەکانی وەک بڵاوبوونەوەی کۆمۆنیزم و جوداخوازی لە هەرێمەکەدا لەگەڵ وڵاتە یەکگرتوەکاندا کرد.

لە هەمان کاتدا، نووسینگەی هەواڵگریی و لێکۆڵینەوە BIR هۆشداری دایە وڵاتە یەکگرتووەکان بەوەی لە کوردستانی عێراقەوە بگلێ، ئاخر خۆی گەمەیەکی دۆڕاوە وا پڕکێشی ئەوە بوون نەخشەکەی شا بۆ ڕاکێشانی وڵاتە یەکگرتووەکان بۆ نێو جەنگی کورد ڕەتبکرێتەوە.[٣١٤] دەزگاکە مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو کە بارزانی تەمەن ٦٩ ساڵە؛ "**تاقە سەرکردەی کوردە بتوانێ گەلەکەی بۆ خاڵی یاخیبوون و شۆڕشی چەکدارانە یەک بخا**" و "**کەسایەتی سەرنجڕاکێشی ئەو بەهێزترە لە هەر بیچمێکی کوردی لەنێو نەوەی خۆیدا**،" وەهای بینی "ئەو ئامانجانەی کە گەلەکەی بۆی تێدەکۆشێ خەریکبوو بەدی بێن، لەبار بچێ، مەگەر ئەو بتوانێ هەندێ دەستکەوتی سیاسی گەورە بەدیبێنێ لەو هەڵمەتەی کە پێدەچێ دوا تێکۆشانی بێ. هەروەها پێدەچێ ئەو پێشبینی ئەوەی کردبێ ئەگەر ئەو لەو داڕسانە لابدا، ئەوا خۆری کەسایەتی ڕابەرایەتییەکەی ئاوا دەبێ." هەروەها ئەوەشی بۆ زیادکردبوو، کە بارزانی دوو مژاری وێرانکەری لەپێش بوو. لەکاتێکدا چوونەڕیزی حکوومەتێکی یەکگرتووی نیشتمانی کۆتایی هەوڵ و تەقەللایە بۆ ئۆتۆنۆمییەک لە کوردستانی عێراق، شەڕی "یاخیبوون(شۆڕش)ێکی بەردرێژیش بێ ئەنجامە. هەروەها دەزگاکە پێشبینی ئەوەشی کرد، شکستی بارزانی دەبێتە مایەی سەرهەڵدانی دەستەیەکی هەراسانی لایەنگری بەعس یان تەنانەت سەر بە سۆڤیەت بۆ جڵەوگرتنەدەستی کوردستانی عێراق، [کە] هەڵبەت فشار دەخاتە سەر ئێران و تەنانەت سەرئێشەش بۆ

[313] Memcon, May 31, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 201).

[314] Research Study RNAS-10 prepared by the U.S. Department of State, May 31, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 201).

ڕۆژهەڵاتی تورکیا دروست دەکا."[٣١٥] کەچی ئەم ڕایە بەر گوێی کەڕە کەوت و نەبیسترا. نیکسن ڕەزامەند بوو لەسەر "پشکداریی ئەمریکا بە شێوەیەک لە شێوەکان کە پێویست بە پاراستنی ورەی هاوپەیمانییە سەرەکییەکانی وەک ئێران و ئوردن، هەرچەندە ئەم دوو دەوڵەتەش لە ئامانجەکانیان جیاواز بوون، هەروەها بۆ ئەوەی لە هێزی هاوسەنگی هەرێمەکە پشکدار بێ".[٣١٦] بە لەبلەبانێتی زمانی جەنگی سارد کە شا هانای بۆ برد، نیکسن و کیسنجەر قایلبوون پشتگیری کوردی عێراق بکەن.[٣١٧]

شا متمانەی بەخۆ بوو بەوەی سیاسەتی وڵاتە یەکگرتووەکان دەرهەق کوردستانی عێراق وەربچەرخێنێ. شا بە ئەعلەمی گوت؛ "کاتێک لەگەڵ نیکسن لەبارەی کوردستان و عێراق هەژموونی سۆڤیەت لە [عێراقەوە] قسەم کرد، ئەو زۆر خەمبار بوو و پێیگوتم ئەو هەر پلانێک پێشکەشی بکەم جێبەجێ دەکا."[٣١٨] ئاژانسەکەی ئەو بۆ گۆڕینی سیاسەتی ئەمریکییەکان لەسەر بنەمای "دۆستایەتییە تایبەتییەکەی" ئەو بوو لەگەڵ نیکسن. هەر بەڕاستیش نیکسن ئێرانی وەک "یەک دۆست لەوێ" دەبینی. ئەو جارێک گوتی؛ "بەهۆی خواوە ئەگەر ئێمە لەگەڵ ئەوان ڕێ بکەین و دەکرێ ئەو بەهێز بکەین و ئەوان لە نێو چەقی بازنەدان و دۆستێکی ئەمریکان، -لەوە پتر ناتوانم قایل بم- خۆی ئەوە شتێکە."[٣١٩] سەرباری

---

[٣١٥] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[316] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 581.

[317] Kissinger, Henry, White House Years, (Little Brown & Co, Boston, Massachusetts, 1979) pp. 1264–1265; Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 583.

[318] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 306.

[319] Conversation among President Nixon, MacArthur, and Haig, Washington, April 8, 1971, FRUS 1969–1976, E-4, 122.

ئەمەش هەردووکیان، چ نیکسن و چ کیسنجەر شتێکی کەمیان لەبارەی بنەچەکە و بزوێنەری پرسی کوردان دەزانی. "**ئێمە لەبارەی کوردەوە شت زۆر نازانین... پێمان وایە تیرە و هۆزی نیشتەجێی بەرزایین.**"[٣٢٠]

کۆبوونەوەی لووتکەی ١٩٧٢ بۆ شەڕی کورد خاڵی وەرچەرخان بوو. هەرچەندە هەوڵدانیان بۆ دیتنی نیکسن و کیسنجەر ڕەتکرایەوە،[٣٢١] لێ کوردەکان لەبەر وەرچەرخانی سیاسەتی ئەمریکا نەدەکرا لەوە شادمانتر بان. هەر ڕۆژێک دوای ئەوەی نیکسن تارانی بەجێهێشت، بەغدا کۆمپانیای نەوتی عێراقی خۆماڵی کرد. ئەمەش جووڵەیەکی چارەنووسساز بوو کە ڕێک لەگەڵ زمانی جەنگی ساردی شا هاتەوە و ڕەوایەتی بە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بەخشی لەوەی بەردەوام بە دوای ڕاگرتنی "دزەکردنی سۆڤیەت بۆ سەر ناوچەی بەرهەمهێنی سەرەکی نەوت لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا" دەگەڕا."[٣٢٢] هەر تەنیا پاش هەفتەیەک، شا داوای لە کیسنجەر کرد بەڵکو بۆ مەبەستی درێژەدان بە هاوکاریی ئیدریس بارزانی و مەحمود عوسمان ببینێ.[٣٢٣] وێرای نارەزایییەکی توندی وەزارەتی کاروباری دەرەوە،[٣٢٤] کیسنجەر چاوی بە نێرەدە کوردییەکە کەوت. هەر

---

[320] Randal, Jonathan After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with Kurdistan. (London: Westview Press, 1999) p. 149.

[321] Helms to Kissinger, June 6, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 313).

[322] Randal, Jonathan. After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with Kurdistan (London: Westview Press, 1999). p. 152.

[323] National Security Council, Memorandum, Saunders to Kissinger, "Message from Shah on Kurds," June 7, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.313), pp. 1–3.

[٣٢٤] لە ٧ی حوزەیرانی ١٩٧٢دا، هارۆلد ساندەرس داوایەکی شای ڕەتکردەوە، بەوەی لەسەر ئاستێکی باڵا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پەیوەندی بە کورد بکرێ و هۆشداریشی دایە کیسنجەر کە خۆی لە تیوەگلانی ڕاستەوخۆ لە کوردستانی عێراقدا بەدووربگرێ. ئەو بە وریاییەوە هۆشداری دایە کیسنجەر کە، "لە باشترین حاڵەتدا بە بنبەست گەیشتنە و ئەگەر شەڕیش ڕووی لە کورد کرد ئەوا ئێمە نە دەستمان پێیان دەگا و نە لە بەرژەوەندیشماندایە گردەبڕانە کۆمەکیان بکەین." هەروەها ڕاوێژی ئەو دژی هەر پشتگیرییەکی ڕاستەوخۆ بوو،

یەک دوو ڕۆژیش پاشـــتر، جۆن کۆنلی وەزیری پێشـــووی گەنجینە چووە تاران و چۆنیەتی بڕیارە وەرچەرخاوەکەیان بۆ پشـــتگیریی کورد بە شـــا ڕاگەیاند.[٣٢٥] ئەمەش بۆ جەنگی کورد قۆناغێکی نوێ بوو.

ســـی ئـای ئەی بۆ دەســـتپێکی کردەوەکە ئەوەی خەملاند کە وڵاتە یەکگرتووەکان پێویســـتە ســـاڵانە ٢٤ ملیۆن دۆلار بداتە کوردان، ئەوەش تەنیا بۆ مووچەی سـوپای بارزانی کە لە ٥٠،٠٠٠ کەس پێکهاتبوو.[٣٢٦]وێڕای ئاگادارییەکانی ساندەرس،[٣٢٧]ئەوەبوو ڕیچارد هێلمزی بەڕێوبەری سی ئای

ئەوەشی بۆ زیادکردبوو بەهۆی بەردەستبوونی "سەرچاوەی دەرامەتی دارایی لە (لەوانەیە ئێران بێ)...، ئەوا لەسەر ئەمریکا پێویستە ڕاوێژ لەگەڵ وڵاتە هەرێمییەکان بکا، ئاخۆ دەکرێ ئەوان بەڕێگەی هەمەجۆر ئامادەی پشـتگیریین." لەوەش پتر، سـاندەریس لەوەش نیگەران بوو کە، خۆتێهەڵقورتاندنی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکرێ لە لایەن سـۆڤیەتەوە وەک "جووڵەیەکی دژ بە سۆڤیەت" بزانرێ، " ئاخر لەم دواییانەدا سۆڤیەت هەوڵوتەقەللای بۆ ئەوە داوە بەڵکو کوردان قایل بکا بۆ حکومەتی یەکێتیی نیشـتمانی لە بەغدا ڕەگەڵ حزبی بەعس بکەون." هەروەها ئەو ئەوەشـــی خســـتەڕوو کە خۆی لەگەڵ نێردەی کورد "لەگەڵ ئیدریس بارزانی کوڕی سـەرکردەی کورد و مەحمود عوسـمان" لەجیاتی کیسـنجەر دابنیشـێ، بۆ ئەوەی ئەو سەرنجە لای بارزانی پەیدا نەبێ کە کۆشکی سپی بە پرسەکەیانەوە پابەندە. لە دواییشدا ئەو ڕاوێژی ئەوەی دابوو "خۆ ئەگەر ئێمە بڕیارمان دا کۆمەکیان بکەین، ئەوا وای دادەنێم بەشێوەیەک بێ دەستی ئێمە لەپاشخان بێ و شاراوەبێ." بڕوانە:

rom Harold H. Saunders to Kissinger, Subject: Message from Shah on Kurds, June 7, 1972."

325 United States Congress, House Select Committee on Intelligence, CIA: The Pike Report (Nottingham, England: Spokesman Books, 1977). pp. 196, 212.

326 Waller to Helms, June 12, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4. 315).

٣٢٧ سـاندەرس لەوە نیگەران بوو کە ڕۆڵی ئەمریکا هەر بە ژێربەژێری نامێنێتەوە و لە بەرانبەریشـدا دەکرێ زیان بە باری دۆخی ئاسـایکردنەوەی لەگەڵ یەکێتیی کۆمارەکانی سـۆشـیالیسـتی سـۆڤیەت بگەیەنێ، هەروەک پێشـتر چۆن زیان بە ناوبانگی کۆشـکی سـپی لە جیهانی عەرەبدا گەیاندووە. هەروەها ئەو بڕوای وابوو کە هەردوو لایان، چ ئێران و چ ئیسـرائیل پێشـتر یارمەتی پێداویسـتییە چارەنووسـسـازەکانی کوردیان داوە، کەواتە کۆمەکی ئەمریکا پێویسـتی نەدەکرد. بڕوانە:
Saunders to Haig, June 23, 1972, (FRUS 1969–1976, e-4, 318).

ئەی و ســـــەرهەنگ ڕیچارد کەنەدی گەورە ئەندامی ســــتافی ئەنجومەنی ئاســایشــی نیشــتمانی لە ٣٠ حوزەیرانی ١٩٧٢دا چاویان بە نێردەی کورد کورت. هێلمز "هـاوســـــۆزیی وڵاتە یەکگرتووەکانی بۆ بزووتنەوەی کورد" دەربڕی و "**ئـامـادەیی خۆی بۆ لەبەرچـاوگرتنی پێـداویســـتی ئەوان بۆ کۆمەککردن**" نیشـــان دا، **ئەمە لە کاتێکدا کە پێی لەســــەر داپۆشـــران و نـهـێـنـیـبـوونـی ئـۆپـەراســـیـۆنـەکـە داگـرت.** ئەو ئــاگــاداریـکـردنـەوە کـە "پەیوەندییەکەمـان دەشـــێوێ ئەگەر هـاتوو ڕێزی نهێنیبوونەکەی نەگرن." لەوەش ســـەرنجڕاکێشــتر، هێلمز بە ڕوون و ئاشــکرایی پێیڕاگەیاندن، کە "لەبەرئەوەی شـــــا داوای لە حکومەتی ئەمریکـا کردووە" تـا یـارمەتی پێشـــمەرگەکانی بارزانی بدا، هەر بۆیە ئەوان نابێ بیر لە بازدان بەســـەر تاراندا بکەنەوە و ڕاســتەوخۆ پەیوەندی بە کۆشــکی ســپییەوە بکەن.[٣٢٨] لە کۆتـایی دیـدارەکەشـــــدا، ئەو داوای لە ئێران کرد کەنـاڵێـک بۆ کۆمەکە ســەربازییەکانی ئەمریکا بدۆزێتەوە.[٣٢٩] ســەرباری هۆشــدارییە بەراییەکان، کەچی سی ئای ئەی دوای دیدارەکە لەگەڵ کوردان، مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو ئاخۆ پشــتگیری ئەمریکا بۆ ئۆپەراســیۆنی کوردی لە لایەن ئەمریکا لە بەرانبەر هەڕەشــەی سۆڤیەت و عێراق بۆ ســەر بەرژەوەندییەکانی خۆرئاوا ڕەوا بوو.[٣٣٠] هیچ گومانێکیش لەوەدا نەبوو کە لەبەرژەوەندی خۆماندا بوو،

---

[328] Randal, Jonathan, After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with Kurdistan (London: Westview Press, 1999). p. 153.

[329] CIA, "Washington Meetings with Kurdish Representatives," July 5, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.319), pp. 1–4; Memcon, July 5, 1972, (FRUS 1969–1976, E–4, 319).

[٣٣٠] **سی ئای ئەی وەهای شرۆڤەکرد کە هەر پشتگیرییەکەی بۆ کورد دەبێتە مایەی "ئەگەرێکی حەتمی" خۆتێکەڵکردنی سۆڤیەت لە شـەڕەکە کە وەک هەڕەشـەیەکی "زۆر هەسـتیاریشـە" بۆ ئەنقەرە لەبارەی هەڵکشـــانی ناســـیۆنالیزمی کوردی. لەپاڵ ئەوەشـــدا، تەمەنی مەلا مســـتەفا و کورتهێنی لەبارەی ســەرکردەیەکی بەهێز و هەروەها دابەشـبوون و لەیەکترازانی ڕەگوڕیشـەیی خێڵەکی و سـیاسـی و کۆمەڵایەتی لەنێو کورداندا، پشـــتگیری ئەمریکا بۆ کوردان پلانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەشـــی بنکۆڵ کرد لەوەی پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان لەگەڵ بەغدادا ببوژێنێتەوە.**

هاوپەیمانەکانمان و حکومەتە دۆستەکانی دیکەی ناوچەکەش ببینن کە ڕژێمی بەعس لە عێراق هاوسەنگی هێزی لاسەنگ ببێ و ئەگەر بشکرێ بڕووخێنرێ، خۆ ئەگەر ئەو شتە بەبێ زیادبوونی دەستڕۆیشتنی سۆڤیەتەوە لە عێراق، یان بەبێ پەرەسەندنی دوژمنایەتی بۆ خستنە ژێر مەترسی ئاستی نێودەوڵەتی بکرێ،" بەم جۆرە ڕاپۆرتەکە داکۆکینامەی بۆ پشتگیری کوردان بەرزکردەوە.[٣٣١] **لە کۆتاییدا زمانی جەنگی ساردی شا لە لایەن ئەمریکییەکانەوە گوێی لێگیرا.**

لەو نێوەشدا ١٥،٠٠٠ سەربازی ڕوسی لە میسر کشانەوە. ئەمەش گۆڕانێکی بنەڕەتی بوو لە تەداروکاتی هێز لە هەرێمەکەدا.[٣٣٢]بەهاتنی هاوینی ١٩٧٢، بەغدا بووە توخمێکی باش بۆ ستراتیژی ڕۆژهەڵاتی ناوینی مۆسکۆ.[٣٣٣] ئەمەش بۆ شا گۆڕینێکی بنەڕەتی بوو لە ڕێسای یارییەکە، بەوەی کۆمەککردنی زیاتری کورد لە جاران زۆر گرنگتر بوو.[٣٣٤] هەروەک کیسنجەریش گێڕایەوە، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا "زۆر هاتیەوە بوو بۆ یارمەتیدانی کورد."[٣٣٥] کەواتە ئەو ستراتیژەی لێهەڵبژارد؛ "لاوازکردنی هەر

CIA, "Support for Barzani: A Preliminary Estimate," no date (FRUS/1964–68/XXI/doc.321, attachment C), pp. 12–13. pp. 1–18. 128White House, Memorandum, Haig to Kissinger, "Kurdish Problem," July 28, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.321), p. 9.

331 White House, Memorandum, Haig to Kissinger, "Kurdish Problem," July 28, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.321), p. 9.

332 Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 584.

٣٣٣ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

334 White House, Memorandum, Haig to Kissinger, "Kurdish Problem," July 28, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.321), p. 1.

335 Randal, Jonathan. After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with Kurdistan (London: Westview Press, 1999). p. 151.

وڵاتێک کە دەستی لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەت تێکەڵ کردبێ." لە ١ی ئابی ١٩٧٢دا جووڵە بە ئۆپەراسیۆنی کورد کرا.

سێکوچکەی هاوکاری لە کوردستانی عێراقدا

بە ماوەیکی کەم دوای سەرکەوتنی نیکسن لە هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی لە ١٩٧٢دا، یەکەمین کۆمەکی دارایی و باری چەکوچۆڵی دەزگای سی ئای ئەی لە ڕێی ساواکەوە گەیشتە دەستی بارزانی.[٣٣٦]شاحوسێنی ئوردنیش لە کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ شای ئێراندا، ڕەزامەند بوو بەوەی پشتیوانی کورد بەو چەکانە بکا کە "لە فیدایيە فەڵەستینییەکانی گرتبوو"، ئەوەی لە ماوەی هەرای ئەیلوولی ڕەشی ١٩٧٠دا دەستی بەسەرداگرتبوو. لە ڕێی ساواک و سی ئای ئەی و مۆسادەوە ١٤ فڕۆکەی باری لە فڕۆکەخانەی میهرئاباد نیشتنەوە و لەوێ بارەکەی خۆیان دابەزاند و گەیاندندیانە دەستی پێشمەرگە.[٣٣٧]ئۆپەراسیۆنی کوردی لە لایەن سەرهەنگی ئێرانی عیسا پژمان و ژەنەڕاڵ مەنوچەهر هاشمیی بەرپرسی هۆبەی هەشتەمی ساواک و ئارسەر کالاهانی بەرپرسی وێستگەی سی ئای ئەی لە تاران و دایڤید کیمخی ئیسڕائیلی بەڕێوەبرا.[٣٣٨] بە پێچەوانەی سی ئای ئەی، هەریەک لە

[336] White House, Memorandum, Haig to Kissinger, "Kurdish Problem," July 28, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.321), p. 1.

[٣٣٧] **یەکەمی فڕۆکەی باری بریتی بوو لە ١٠ تەن چەک و فیشەکی دەستکردی سۆڤیەت، کە پێکهاتبوو لە ٥٠٠ کلاشینکۆف AK-47، ٥٠٠ ڕەشاشی ڕوسی و ٢٠٠.٠٠٠ فیشەک گەیشتنە کوردستانی عێراق. بە کۆتایی مانگی ئۆکتۆبەریش ١٠٠،٥٦٦ کیلۆ لە چەک و تەقەمەنی لە جبەخانەکانی سی ئای ئەیەوە هەروەها ٦٤،٣٢٦کیلۆش لە ئێرانەوە .** بڕوانە:

White House, Memorandum, Kissinger to the President, "Progress Report on the Kurdish Support Operations," October 5, 1972 (FRUS/1969–76/E-4/doc.325), p. 1–103. See also Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[338] James Schlesinger in an interview with William Burr, Washington, May 15, 1986, Tape 1A, FISOHC.

ساواک و مۆساد سەربازی هەمیشەیی و ئەفسەری پەیوەندیی هەواڵگرییان لە حاجی ئۆمەران هەبوون. ئەو دەستە ژمارە کەمە ئیسرائیلیەی لەوێ بوون بە دەگمەن بەشداری شەڕی قورس بوون و کاریان مەشقپێکردنی پێشمەرگە بوو.[339] حزووری گەورەی سەربازی ئێرانی خۆی لە یەک بەتالیۆنی تۆپخانە و بەتالیۆنێکی هێزی دژە ئاسمانی و چەند کارهەڵسووڕێنەرێکی ساواک دەبینییەوە.[340] ئەوکات ئێران بە تۆپخانەی دوورمەودا پاڵپشتی دەکردن. هەرچی بەلایەنی ئەمریکییەکانیشەوە بوو، ڕیچارد هێلمزی بەڕێوەبەری پێشووی سی ئای ئەی، تازە باڵوێزی ئەمریکا لە تاران بیچمێکی کلیلئاسای ئۆپەراسیۆنەکە بوو.[341] ڕوانینی ڕیجارد هێلمز بە ئەرکڕابوونەکەی وەک "ئەمریکی پلە یەک"[342] و "باڵوێزی پلە هەرە باڵای" ولاتە یەکگرتووەکان لە هەرێمەکەدا،[343] بۆ ئۆپەراسیۆنی کوردی و کاروباری ئێران لە لایەن سی ئای ئەیەوە بێ ڕکابەر بوو، وەزارەتی کاروباری دەرەوەش هەوڵەکانی خۆی دووقات کردنەوە تا تێوەگلانی ئەمریکا لە کوردستانی عێراقدا بە نهێنی بهێڵێتەوە. کۆمەکی سی ئای ئەی بۆ دابەزاندنی باری فڕۆکەکانی لە فڕۆکەخانەی میهرئاباد و تاران بەردەوام

---

[339] تاکە حاڵەتی ڕیزپەڕی سەرەکی شەڕی چیای هەندرێن بوو. بڕوانە :
Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 54; Yaacov Nimrodi was an Iraqi Jew who served as the Israeli Army's first military attaché in Tehran.

[340] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 54.

[341] هێلمز دۆستێکی دێرینی شا بوو، ئاخر بەیەکەوە لە سویسرا خوێندبوویان. دانانی هۆلمز بە باڵوێزی ئەمریکا لە تاران باشترین گواستنەوەی کارگوزاری بوو بۆ سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتییانەی ئێران. شا ئەوی وەک "بەبایەخپێدانی بێژماری ولاتەکەی" دەزانی.
CIA Station in Tehran to Helms, December 11, 1972, CIA-Helms.

[342] CIA Station in Tehran to Helms, January 11, 1973, CIA-Helms.

[343] Conversation, Nixon and Helms, January 25, 1973

بوو تا لە کۆتاییدا لە ڕێی ســـاواکەوە بگاتە دەســـتی کوردان.[٣٤٤] **کاتێکیش ئێران ڕاددەی کۆمەکی دارایی خۆی سالانە بۆ ٣٠ملیۆن دۆلار بەرزکردەوە، ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش پشـتگیرییە سـالانەکەی خۆی لە ٣ ملیۆن دۆلار گەیاندە ٥ ملیۆن. هەروەها ئیسـرائیلیش بڕی ٥٠،٠٠٠ دۆلار موچەی مانگیانەیان دایە بارزانی.** ئەم کۆمەکە بەخشـــرایە بارزانی تا وای لێبکا دەســـت بە "حاڵەتی بەرگرییەوە" بگرێ و ئۆپەراســـیۆنەکەش بە نهێنی بهێڵێتەوە. کیســـنجەر وەها لێدوانی دا ؛ "حەزمان لێیە... لەو ســـەرنجە دووربکەوینەوە کە پابەندی پەرەســـەندوومان درێژخایەن بێ بەوەی بە بارزانی ڕابگەیەنین کە بەخشـینی پارەی ئەم سـاڵ لەسـەر بنەمای مانگانە دەبێ، بەڵام لەهەر پێشهاتێکدا جەخت لەوە دەکرێتەوە کە ئێمە ڕوانینی شا لەبەرچاودەگرین و دەیپارێزین کە حاڵەتی بەرگری کوردانە."[٣٤٥] بە هـاتنی سەرەتای ساڵی ١٩٧٣ش، هەموو ڕێگاکان دەچووونەوە سەر تاران.

مایەی ســەرنجدانە لە لایەن شــا و ســی ئای ئەیەوە باز بەســەر وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکادا درا. ئاخر لە دیســـێمبەری ١٩٧٢دا هۆبەی هەڵســـووڕاندنی کاروباری ئەمریکا لە بەغدا کرایەوە، کەچی بەرپرســـی هۆبەکە، کە ئارســـەر لاوری بوو ئاگای لە هاوکاری ژێربەژێری ســـاواک-ســـی ئای ئەی-مۆســـاد نەبوو. [٣٤٦]ســـەرانی بەغداش ئاگایان لە پشـتگیریی

---

[344] Kissinger to Nixon, March 29, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 207).

[345] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 385.

[٣٤٦] لە بەرایی مانگی دیسـێمبەردا، لاوری هیچی لەبارەی ئۆپەرانسـیۆنە ژێربەژێرییەکەی سـی ئای ئەی نەدەزانی، لەبری ئەوە چارەســەرکردنی کێشــەی باکووری عێراقی بەرز دەنرخاند وەک ئەوەی؛ "هیچ کام لە لایەنەکان نایانەوێ شــــەڕی مەودادرێژ هەڵبگیرســــێننەوە، لێ متمانەیەکی تەواو نییە بۆ ئەوەی هەنگاوی جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەکە بهاوێژرێ". بڕوانە : See Baghdad A-6 to U.S. Department of State, December 1, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, p. 328).

ئێرانی و ئیســـڕائیلی و ئوردەنییەکانەوە هەبوو بۆ کورد؛[٣٤٧] کەچی هیچیان لەبارەی تێوەگلانی ســی ئای ئەیەوە نەدەزانی. براوەی ڕاســتەقینەش هەر شا بوو. ئەو سەرکەوتوانە توانی بارزانی لە حکوومەتی یەکێتیی نیشتمانی دووربخاتەوە و ڕێگریش لە بەغدا بکا هێزی ســـەربازی خۆی بۆ ئەروەند ڕود بگوازێتەوە و جێگیری بکا. بە فرۆشـــتنی بڕی قەبە قەبەی چەک و تفاقی ئەمریکی بۆ ئێران، شا مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو کە عێراق زیاتر ڕوو لە یەکێتیی ســـۆڤیەت دەکات و ئەوەش ســـەردەکێشـــی بۆ کێبڕکێی چەکسازیی جەنگی سارد لە هەرێمەکەدا، ئەم ڕەوشەش وادەکا بەغدا وەک دەوڵەتێکی پاشـــکۆی ســـۆڤیەت نیشـــان بدا، هەر بۆیە ڕەوایەتی بە سیاسەتەکەی ئەو، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە کوردستانی عێراق دەدا.

دوودڵیی شا

لە ناوەڕاســـتی ئۆپەراســـیۆنی کوردیدا، گۆبەندی واتەرگێیت لەبارەی پشتگیری کورداندا تۆوی گومانی لە مێشکی شادا چاند. ئەو وای بۆچوو لەوانەیە ئەم گۆبەندە وا لە کۆشکی سپی بکا چیدی پشتی شا لەبارەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە کوردستانی عێراقدا نەگرێ. بە ڕوانینێکی نێودەوڵەتییانەی بەرفرەوانتریش، ئەو لەبارەی توانســـتی وڵاتە یەکگرتووەکان نیگەران بوو لەوەی نەتوانێ لەنێو جەرگەی کشانەوەیان لە ڤێتنامدا، مۆسکۆ بەرزەفت بکا. ئەوەی ڕاستی بێ گۆبەندی واتەرگێیت "بۆ هەمووان بەدبەختی بوو."[٣٤٨] ئیدی لەو کەشـــوهەوایەدابوو شـــا خەریکی تاقیکردنەوەی چارەسەری دیپلۆماسییانە بوو لەگەڵ عێراق. ئەو پشتگیرییە پەکخەرانەی (شـــا)ش بۆ بارزانی قەناعەتی بایەخی دۆخ خاوکردنەوەی بە

[347] Baghdad 92 to U.S. Department of State, December 19, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, p. 329).

[348] Helms to Kissinger, July 7, 1973 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–8.

بەغدا هێنابوو.[٣٤٩] لەسۆنگەی باسکئەستووری ئێران لە هاوکێشـەی هێزدا، ئیدی بەعس ڕێزی توانای سەربازیی شایان لەبەرچاوبوو، بۆیە لە شاڵاوی ڕووبەڕوونەوە، کە ئەگەری هەبوو بەبەرفرەوانی ڕووبـدا، پەشـــیمـان بوونەوە. تەنانەت هەر بۆ ناویش دارِسانە شا هێشتا وریایی و خۆپارێزی لەبەرچـاو بوو.[٣٥٠] ئەوەبوو وەزیری کاروبـاری دەرەوەی ئێران، عەبـاس عەلی خەلعەتبەری لە نیسانی ١٩٧٣دا لە جنێڤ چاوی بە هاوتا عێراقییەکەی کەوت؛ کەچی هەر زوو کـاتێ بەغـدا بە تونـدی داواکـانی ئێرانی لەبـارەی ڕێڕەوی ئاوی یەکاوی عەرەب ڕەتکردەوە، گفتوگۆکان وەستان.[٣٥١]شا زانی عێراق بە هێڵی تـالوکی یەکاوی عەرەب قـایل نـابێ تـا پێشـــوەختە ئێران پشـتیوانی و کۆمەکی خۆی لەسـەر کورد نەبڕێ. لەپاڵ ئەوەشـدا، ئەوەشـی زانی کە بارزانی بۆ هەمیشـە خۆی ناگرێ. هەرچەندە "گەمەی قورسـی شـا لەساتەوەختی" جنێڤدا هیچ ئەنجامێکی یەکلاکەرەوەی لی بەرهەم نەهات،[٣٥٢] لی کۆبوونەوەکە بۆ یەکەمین جار ئامانجە ســـەرەکییەکەی ئەوی هێنایە پێشەوە: "***واز لە کورد بێنە، ئەروەند ڕود ببە***."

لە ســـەرێکی دیکەوە، گفتوگۆی جنێڤ کوردی دڵگران کرد. بارزانی دوای دزەپێکردنی گفتوگۆکان لەســەر زاری دوو دیپلۆماتی سـۆڤیەتی[٣٥٣]، چووە تاران تا ڕوانینی شـــا بزانێ. بارزانی ئەگەری چوونەڕیزی کوردانی بۆ نێو

---

349 Baghdad 266 to U.S. Department of State, May 17, 1973, (NPM, NSCF, CFME, Box 603).

350 National Intelligence Estimate 36-2-72, December 21, 1972, (FRUS 1969–1976, E-4, 330); and CIA, NIE 36.2–72, “Iraq’s Role in Middle Eastern Problems,” December 21, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.330), pp. 1–14.

351 CIA Station in Tehran to Helms, January 11, 1973, CIA-Helms.

352 Tehran 3974 to U.S. Department of State, June 9, 1973, RG59, SNF 1970–73, Box 2380.

٣٥٣ یاداشــتێک، [دەهێنراو] بۆ ریچارد هێلمز، "یاداشــتەکەت ئەوەی لێدوانەکەی شــا لەبارەی نیگەرانی بــارزانی گەیەنراوە،" June 11, 1973 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–6; and Helms to [excised], June 9, 1973 (CIA/FOIA/Helms), p. 1.

حکوومەتی یەکێتیی نیشتمانی هێنایە پێشەوە. وەڵامی شاش کورتر و بەڵام گردەبڕانە بوو: "**ئەگەر دەتەوێ خۆبکوژی، بیکە!**"[٣٥٤] شـــا لەجیاتی ئەمە، ئەوەی خســـتە بەردەم بـارزانی کە، **داوا لە بەغـدا بکـا وەک مەرجێکی پێشوەختە بۆ چوونە نێو حکوومەتی بەعس و حیزبی شیوعیی عێراقی ئەوا پێویستە هەڵبژاردنێکی ئازاد بکا، ئاخر ئەم داوایە هەم فشـارەکانی مۆسکۆ لەســـەر کورد کەم دەکاتەوە و هەم ســـەرکردە عێراقییەکانیش دەڕەنجێنێ، چونکە لە توانـــایـدا نییە هەڵبژاردنی ئـــازاد بکەن.**[٣٥٥]بـارزانی لەبـارەی نیگەرانییەکانی ســـەبارەت بە پابەندییەکانی ئەمریکا داوای لە شـــا کرد "بە ناوی ئێمەش قســـە لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هەر شـــوێنێکی دیکە بکە، کە تۆ بە پێویســـتی دەزانی و ئێمەش ئامادەین پابەندییەکانی ســـەرشـــانی خۆمان قبووڵ بکەین لەگەڵ ئەو ڕێگایەی تۆی خاوەنشـــکۆ پێتوایە دەبێ پـــابەنـــدییەکـــان پەیڕەوبکەین."[٣٥٦] هەروەهـــا ئەو لەبـــارەی "پشتگیری مەعنەوی ئەمریکاش" داوای لە شا کرد بەڵکو ببێتە دەستەبەری "تێگەیشتنی تەواوی ئەمریکییەکان لە پرسەکە و پشتگیرییان" بۆ پێشمەرگە. (شـــــا)ش بە متمـــانەوە بەرســـــڤی دایەوە؛ "ئێمە ئەوە دەســـــتەبەر دەکەین."[٣٥٧]بارزانی بە ئاگاداربوون لە ئەگەری ناپاکیی شا بەوەی ئەوان لە بەرانبەر عێراقدا بە ڕێڕەوە ئاوییەکەی ئەروەند ڕود بفرۆشێ، بۆیە هەوڵیدا پارە و چەکی زیاتر بەدەســـــتبێنێ، ئەمەش بە گەفکردن لە هاوپەیمانەکان بەوەی دەچێتە ڕیزی بەغدا. لە دیداری مەحمود عوســـــمان و مەســـــعود بـارزانی لەگەڵ ڕیچارد هێلمزدا داوایان لە ئەمریکا و ئێران کرد بەڵکو بە

---

[354] Helms to CIA Offal, June 9, 1973, and CIA Official to Helms, June 11, 1973, CIA-Helms.

[355] Helms to Kissinger, August 25, 1973 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2.

[356] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 115–116.

[357] Helms to Kissinger, August 25, 1973 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2.

چەکی قورس پشتیوانیان بکەن، ئاخر دەکرێ بەو زووانە بە "گازی ژاراوی" هێرشیان بکاتە سەر.[358] هێلمزیش لە ٢٣ی تەمموزی ١٩٧٣دا وەک ڕاویژێک بۆ هینری کیسنجەری نووسی، **بەڵکو پارەی مانگانە بەبڕێکی کەم زیادبکرێ و لە بەرانبەریشدا چەک و تفاقی هێرشکردنیان نەدرێتێ.** کیسنجەریش بەمە قایل بوو و نووسیەوە، " با ئەوان [کورد] بڕە پارەیەکی دەربەستیان لەدەست بێ تا وەک دڕک لە چاوی حکومەتی عێراقیدا بمێننەوە."[359] ئەمەش بۆ بارزانی ڕێککەوتنێکی سوودبەخش بوو.

سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە کوردستانی عێراقدا کەلێنی جیاوازیی لەنێو گەورە سیاسەتداڕێژەرانی پێواژۆی سیاسەتی دەرەکی وڵاتە یەکگرتووەکاندا بەرفرەوان کرد. سی ئای ئەی، هێلمز، کیسنجەر و نیکسن وێناکردنەکەی شایان بۆ شەڕی کوردی وەک گۆڕەپانی جەنگی سارد پەسەند بوو، هەربۆیە پشتگیری بەرچاو بۆ کورد بۆ ئەوەی عێراق وەک "دەوڵەتێکی پاشکۆی یەکێتیی سۆڤیەت" بەرزەفت بکرێ.[360] بە پێچەوانەشەوە وەزارەتی کاروباری دەرەوە شتەکەی بە "پێشبینییەک کە خۆی بەدیدێنێ" وێناکرد.[361] لوری لەو لێکدانەوەی مانگی تەمموز بۆ ڕەوشەکە، داکۆکی لەوە کرد بەڵکو کۆشکی سپی "یەخەی خۆی لە کۆڵ قەیرانی کوردی بکاتەوە. ئەو مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو "لە هەر سازشێکی بەعس بۆ ئێران ئەوا کۆتایی بە بەرگریی کوردی دێ،" پێشی لەسەر ئەوە داگرت کە هەر چارەسەرییەک لەنێوان کورد و بەغدا دا دەکرێ خزمەتی بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا بکا، ئاخر بە نەمانی شەڕی

---

[358] See CIA Station in Tehran to Helms, December 11, 1972, CIA-Helms.

[359] ehran 4475 to U.S. Department of State, June 25, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 218).

[360] Tehran 4475 to U.S. Department of State, June 25, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 218).

[361] Baghdad 379 to U.S. Department of State, “Iraqi-Soviet Ties,” July 1, 1973 (NARA/ AAD/RG59/CFPF/ET/1973), pp. 1–2.-150.

کورد پشــتبەســتنی عێراق بە بە مۆســکۆوە نامێنێ."[٣٦٢] ڕوانینی (لوری) بۆ هەوڵوتەقەلای سـەرکردەکانی بەعس بۆ "نمایشـی سـەربەخۆیی" لە بەرانبەر سـۆڤیەتدا، بە سـیاسـەتی نوێی عێراقییەوە پشـتبەسـتوو بوو.[٣٦٣] بەغدا لە ئـازاری ١٩٧٣دا لەگەڵ کـۆمـاپـانـیـای نەوتـی خـۆرئـاوا گەیشـــتە ڕێککەوتننـامەیەکی بێ پێشـــینە.[٣٦٤] دوای لەبـارچوونی کودەتـای ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٧٣ کە بەسەرۆکایەتی نازم گزاری بەرێوەبەری ئیستخبارات بوو، سـەددام حوسـێن لێدوانی دا کە "عێراق پێشـوازی جووڵەکانی ئەمریکا و بریتانیا دەکا، کە بۆ ئاســایکردنەوەی پەیوەندییەکان ســەربکێشــێ"[٣٦٥] لەگەڵ ئەوەشـدا هێشـتا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەر بەدوای ڕوانینی شا کەوتبوو.

ئۆپەراســیۆنە ژێربەژێرەکەی ســاواک و ســی ئای ئەی و مۆســاد لە کوردســتانی عێراق لەگەڵ ســەردانەکەی شــا بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ٢٤ی تەممووزی ١٩٧٣دا گەیشــتە ئەوپەڕی لووتکەی خۆی، ئەو لەوێ لە ئۆڤال ئۆفیس چاوی بە نیکســن کەوت و نیازی ئێرانی بۆ ڕێگرتن لە "هـاوپەیمـانێتی حزبی بەعس و کورد و شــیوعییەکـان پێڕاگەیـانـد." نیکسنیش بە قەناعەتهێنان بە لێکدانەوەکانی شا لەگەڵ "سیاسەتی هاوکاری تەواو"[٣٦٦] کۆک بوو. ڕۆژێک پاشـتر، لە کۆبونەوەی ئەو لەگەڵ کیسـنجەر و هێلمزدا داوای پشــتگیری زیاتری بۆ کورد کرد. **لەکاتێکدا شــا ناکۆکبوونی**

---

[362] Baghdad 379 to U.S. Department of State, “Iraqi–Soviet Ties,” July 1, 1973 (NARA/ AAD/RG59/CFPF/ET/1973), pp. 1–2.–150.

[363] Baghdad 202 to U.S. Department of State, March 3, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 212).

[364] Eliot to Kissinger, March 3, 1973, (FRUS 1969, XXVII, 203).

[365] U.S. Department of State 140,125 to U.S. Interests Section Baghdad, “Press Interview with Saddam Hussein,” July 17, 1973 (NARA/AAD /RG59/CFPF/ ET/1973), pp. 1–2.

[366] Memorandum from Kissinger for the President’s File, undated, (FRUS 1969–1976, XXVII, 28).

خۆی بۆ کوردستانێکی سەربەخۆ دەربڕی، لێ هێڵی بەژێر ئەوەشدا هێنا کە بڵێ کورد "تاکە دەسکی کردنەوەی دەرگای حکوومەتی عێراقن بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان و بۆ ئێران". ئەو کوردی بە کارتێکی براوە چوواند کە هەق نییە [ئێران و ئەمریکا] لەدەستی بدەن"، ئەوەشی بۆ کیسنجەر دووپاتکردەوە کە کورد پێشتر "ئامادەیی خۆیان دەربڕیوە بەوەی هیچ هەنگاوێک بەبێ ڕەزامەندی (بەڵێ)ی ئەوان نەهاوێژن".[٣٦٧] لە کۆبوونەوەی دوای ئەودا، شا کیسنجەری لەوە ئاگادارکردەوە کە بە بارزانی گوتووە "بەهیچ شێوەیەکی بەشداری حکوومەتی هاوپەیمانی بەغدا نەکا. من پێمگوتن چیدیکە پێشوازی لە نوێنەرانی سۆڤیەت یان نوێنەرانی بەعس لە بەغداوە نەکەن. لێ ئەگەر ئێمە ئەو شتانەیان لێ داوابکەین، خۆ هەر دەبێ بڕە پارەیەکی زیاتریان بدەینێ."[٣٦٨] لەپاڵ ئەمەشدا، شا زانی کە کیسنجەر و سی ئای ئەی ئاگاداری ئەو گفتوگۆ نهێنییانەن لەگەڵ بەغدا، ئەوانەی لە جنێڤ سازدران. شا لەپێناو کەمکردنەوەی ئەگەری ڕێککەوتن لەگەڵ بەغدادا، دانیشتنەکانی جنێڤی بە جووڵەیەکی عێراقی بەنیازی "کات بەدەستهێنان" وێناکرد، گوایە ئەویش بە شتێکی لاوازی دەزانی.[٣٦٩] هەر بە ماوەیەکی کەم دوای گەڕانەوەی شا بۆ تاران، کیسنجەر ڕێنمایی بۆ سی ئای ئەی دەرکرد بەڵکو "چەک لە جبەخانەیەک بۆ حاڵەتی پێویست دابکەن" **بۆ شەڕی داهاتووی کورد و کۆمەکە داراییە مانگانەکەش بەڕێژەی ٥٠٪ زیاتر بکەن.[٣٧٠] لە هەمان کاتیشدا شای ئێران بڕی کۆمەکە داراییە ساڵانەکەی بۆ بارزانی "هەندێک پتر" لە ڕێژەی ٥٠٪ زیاتر کرد و گەیاندییە**

---

[٣٦٧] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[368] Memcon, July 27, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 30).

[٣٦٩] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[370] Kissinger to Helms, August 16, 1973, (FRUS 1969–1976, XXVII, 229); Helms to Kissinger, August 17, 1973 (CIA/FOIA/Helms), p. 1. Kissinger responded to Helms' cable in WH 31939.

٣٠ ملیۆن دۆلار.[٣٧١] شا هەم "سەرسام و هەم دڵگەرم" بوو ئەو پشتیوانییە بۆ سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران و بە پشتیوانییەکی "هێمادار"ی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەقەڵەم دا.[٣٧٢]

شەڕی ئۆکتۆبەر هەڵکشانی هەڕەشەی عێراقی

لە ٦ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٣دا، میسر و سوریا هێرشێکی کتوپڕی بەیەکەوەیان کردە سەر پێگە داگیرکراوەکانی ئیسرائیل لە نیمچە دوورگەی سینا و بەرزاییەکانی جۆلان. **ئیسرائیلییەکان لەناوجەرگەی شکستەکانیان لەبەرەی جەنگەوە، فشاریان خستەسەر بارزانی، بەڵکو ئەویش لە باکووری عێراقدا هێرش بەرێتە سەر سوپای عێراقی تا بەغدا بەری ئەوەی نەبێ ڕووبکاتە شەڕی عەرەب-ئیسرائیل. بارزانیش بە کیسنجەری ڕاگەیاند کە "ئیسرائیلییەکان پێشنیازی ئەوە دەکەن، هەوڵبدەین لەو سەرقاڵییەی جەنگدا شوێنی دیکەی کوردستان بگرین. ئەوان بەڵێنیان دابوو کە لەگەڵ ئێران لەوە دەکۆڵنەوە بەچەک و تفاق یارمەتیمان بدەن. ئاخر نە هیچ هێزێک لە ناوچەکانی ئێمە کشاونەتەوە و ئێمەش ئەو جۆرە چەکەی پەلاماردەرمان نییە. ئێمە دەمانەوێ لەو بارەوە ڕای ئێوە بزانین."[٣٧٣] لەگەڵ ئەوەی کیسنجەر لە ئەو پلانەی ئیسرائیلییەکان دڵنیا نەبوو[٣٧٤]، داوای لە هێلمز کرد شا ئاگاداربکاتەوە.**

---

[371] Helms to Kissinger, August 25, 1973 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2; Kissinger, Years of Renewal, p. 585.

[372] Helms to Kissinger, August 25, 1973, (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2.

[373] [excised] to Director, October 15, 1973 (CIA/FOIA/Helms), p. 1.

[٣٧٤] کیسنجەر دەگێڕێتەوە: **"کورد ژمارەکی زۆر کەمی لە چەکی قورس لەبەردەستدا بوو؛ لەو جۆرە تۆپخانەیە کە ئێرانییەکان هەڵیاندەسوڕاند زاتیان نەکردبوو لەسەر سنووری ئێران دووربکەونەوە. کورد دەیتوانی بەرگری لە نیشتمانە شاخاوییەکەیان بکەن ئاخر تانک و فڕۆکەی عێراقی بەزەحمەت پێیدەکرا لەوێ کردەی خۆی بکا. لێ هێزی چەکداری بە چەکی سووک نەیدەتوانی لە پێدەشت و بانەکانی دوور لە چەپەرەکانیان لەدژی سوپای عێراقی**

شا بە توندی دژی ئەو پێشنیازە بوو، بە "خۆکوشتن"ی لەقەڵەم دا.[٣٧٥] ئاخر دەیزانی کورد لە چەکی قورسی پەلاماردەری کەمە، ئەو مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، هەر هێرشێکی پێشمەرگە بە نسکۆیەکی کارەساتبار کۆتاییپێدێ. ئەو کۆک نەبوو لەسەر ئەوەی کورد لە پێناوی ئاسایشی ئیسرائیلییەکان لەناوببرێن، لێدوانی دا بەوەی؛ "نامەوێ کورد ببنە بریگرتەی ئیسرائیل و ئەمریکا."[٣٧٦]هێلمزی باڵوێزی ئەمریکاش لەگەڵ شا هاوڕا بوو و کیسنجەری ئاگادارکردەوە لەوەی "**ئەگەر بە شێوەیەکی سەربازییانە سەری کورد پانبکرێتەوە ئەوا کارتی کوردی لەدەست شا دەردەچێ و ئەویش ئەمەی ناوێ**."[٣٧٧]بە ڕاوێژی شا، کیسنجەر "وای دانا شتێکی ئاوەزمەندانە نییە کورد بە تەکتیکە تایبەتییەکەی ئیسرائیل ببەسترێتەوە و بەهۆیە تووڕەیی دەوڵەتانی عەرەب لە کورد کە هەرخۆیان پێشتر تووڕە بووبوون، زیاتر ببێ"[٣٧٨] و ئینجا فەرمانی بە بارزانی کرد پێشنیازی ئیسرائیلییەکان ڕەتبکاتەوە.[٣٧٩] **شا جارێکی دیکە ڕۆڵی جڵەوگیرانەی خۆی وەک بزوێنەری سیاسیانەی ڕۆژهەڵاتی ناویندا نیشاندایەوە.**

پڕچەک بە چەکی پێشکەوتووی سۆڤیەتی بجەنگن، کە بە سەدان تانکی هەبوو. هێرشێک بەدەر لە مەیدانی سەنگەرەکانیان واتای لەناوبردنی تەواوی هێزی چەکداری کوردی دەگەیاند.

'"Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 586–7.

375 Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 586–7.

376 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 222.

377 Helms to Kissinger, October 16, 1973, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL.

378 Kissinger, Years of Renewal, (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 587.

379 White House, WH32507 to U.S. Embassy Tehran, October 3, 1973 (CIA/FOIA/ Helms), p. 1.

ســـەربارى ئەو قســـەيەى خۆى گوايە ئێران دەتوانێ "لە ماوەى چەند ســەعاتێکدا عێراق تێکبشــکێنێ"،[380] کەچی شــا لە دەســەڵاتە هەڵکشــاوەکەی ســەددام حوســێن نیگەران بوو. دوای ئەوەی ســەددام قەناعەتی بە حیزبی شـــیوعیی عێراقی هێنا بچنە ڕیزی حکوومەتی یەکگرتوو، ئەوەبوو چەک و تفاقی جەنگی قورســـی لە ڕوســـیاوە دابینکرد.[381] جەنگی ئۆکتۆبەری ۱۹۷۳ عێراقیەکـانی بەهێزتر کرد. بە ئـاگـادارنەبوون لەو هێرشـــە لەنـاکـاوەی هـاوپەیمـانی لە قـاهیرە، دیمەشـــق ، مۆســـکۆ[382] کردیـان، کەچی بەغـدا ڕەتیکردەوە بەشـــداری ئابڵۆقەی نەوتناردنی عەرەبی بکا، ئاخر فرۆشـــتنی نەوت داهـاتی بە دۆلار بۆ بەغـدا بوو. ئەوە لەبەر ئەو بەرڕەوتەدا بوو کیســنجەر بەغدای لەکاتی ســەردانەکەی بۆ تاران لە نۆڤێمبەری ۱۹۷۳دا و بە "نۆکەری سۆڤیەت لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا" وێناکرد. ئەو ئەوەی گوت کە "حکومەتی بەعس لەژێر جڵەوی ســـەددام حوســـێندا بەردەوام پارەی داوەتە ڕێکخراوە تیرۆرســـتەکان... و هەر ئەویش هێزی پاڵنەری بەرەی ڕەتکەرەوەی بایکۆتکردنی دەستپێشخەرییەکانی ئاشتی عەرەب-ئیسرائیل بووە... و پێویســـتە ڕەوتی شـــڵۆقکردنی ئەو کەســـە برەوی پێبدرێ."[383] لە

---

[380] The U.S. Department of State 118,336 to Tehran, (FRUS 1969–1976, XXVII, 59); Tehran 2166 to the U.S. Department of State, (FRUS 1969–1976, XXVII, 39).

[381] پێکهاتبوو لە ۲۰۰ هەلیکۆپتەر و١٤ فڕۆکەی بۆمبهاوێژی

14TU 22 .Alam, ssadollah. Yad'dashtha- ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 213; Baghdad 513 to the U.S. Department of State, "Iraqi-Indian Relations," September 23, 1973 NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1973), p. 1.

[382] Baghdad 596 to U.S. Department of State, "Post War Assessment of Iraq and Policy Recommendations," November 4, 1973 (NARA/AAD/ RG59/ CFPF/ ET/1973), pp. 1–3.

[383] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 385.

ئەمریکا و بە درەنگانێکی ســاڵی ١٩٧٣ پابەندبوون بە پاشــایەتی پەهلەوی باڵی بەسەر هەموو شتێکدا کێشابوو.

٢ -بەرزەخ" شیعەی لوبنان

ئیبراهیم یەزدی گوتی: " ***مەنســـور قەدەر چاوەڕێی ئەوەی دەکرد ســـەدر بەدوای کەوێ، بەڵام سەدر شکۆی خۆی هەبوو. ڕەتیکردەوە وەها بکا.*** [٣٨٤]

سەدر بە ئیحسان نەراقی گوت: " ***من داوام لە شا کرد بەڵکو نەخۆشخانەیەک بۆ شــیعە دروســت بکا. ئینجا ئێمە دەتوانین زانکۆیەکیشــیان بۆ دروســت بکەین. شـــاش ڕەزامەند بوو، بەڵام مەنســـور قەدەر هەوڵی دا شـــا ساردبکاتەوە."*** [٣٨٥]

شەڕی شەش ڕۆژە و کزبوونی ناسریزم

ئیســـڕائیل لە ٥ی حوزەیرانی ١٩٦٧دا لەشـــکرەکانی عەرەبی تێکشـــکاند. قەبارەی ســەرکەوتنە ڕووخێنەرەکەی ئیسـڕائیل بەو تەڕدەسـتییە خێرایەی دەســـتبەســـەرداگرتنی ناوچەیەکی بەرفرەوان لە خاکی عەرەب، شـــکۆ و نمایشــی ناســریزمی تێکشــکاند. نســکۆی ١٩٦٧ ناســری هێنایە ســەر ئەو بڕوایەی ستراتیژی خۆی هەڵبسەنگێنیتەوە و بەدوای باڵادەستێتی هەرێمیدا بگەڕێ، بەوەی بەلای یەکێتیی ســۆڤیەتدا بیشــکێنێتەوە و دابڕســێتە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئێران.[٣٨٦] بەرەبەرە سەهۆڵبەندانی پەیوەندییەکانی

---

[384] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[385] Naraghi's interview with Khabar-Online, 2 May 2011.

[٣٨٦] بە ناوبژیی کوێتیەکان ناسر هەوڵیدا گرژییەکانی لە گەڵ شای ئێراندا خاوبکاتەوە. شا بەو ئاگابییە لە دۆخی شپرزەیی ناسر تێیکەوتبوو، داوای لە قاهیرە کرد بە فەرمی داوای لێبوردن لە ئێران بکا لەســـەر ئەو پڕکێشـــییەی پێشـــتری دژی تاران، ئەمەشـــی وەک مەرجێکی پێشـوەختی نۆژەنکردنەوەی پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان لەگەڵ میسـر هێنایە کایە. ناسـریش بەدەر لە پەژراندنی مەرجەکە هیچ بژاردەیەکی دیکەی لەدەســـتدا نەمابووەوە. ئەوەبوو

نێوانیان دەتوایەوە. هەر مانگێک لەپاش ئاسـایکردنەوەی پەیوەندییەکانی قاهیرە لەگەڵ تاراندا، جەمال عەبدولناسـر مرد و چیدی شـای ئێرانیش لە لایەن میملە سـەرەکییەکەی لە هەرێمەکەدا گەف و هەڕەشـەرەی لێنەکرا.[٣٨٧] ئەوەش دوا بزمار بوو لە تابوتی ناسریزم درا.

بە نسـکۆی ١٩٦٧، هەسـتوسـۆزی پان عەرەبیزم زەبرێکی کوشـندەی بەرکەوت، هەڕەشـەی میسـریش تـا دەهـات کەم دەبووەوە. ئەمەش ساتەوەختی خاڵی وەرچەرخانی بوو بۆ سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەسەر کەناراوی ڕۆژهەڵاتی دەریای سپیی ناوەڕاستدا. بە کورتهێنی قاهیرە لە ڕووی هێز بەوەی ببێتە هەڕەشـەیەک بۆ سـەر ئاسـایشـی نەتەوەیی ئێران و پێویسـتی بەرزەفتکردنی میسـر و ئینجا پێویسـتی ئێران بە شـیعەی لوبنان لەبەین نەما. لەپاڵ ئەوەشـدا چوار هۆکار ئێرانیان ناچارکرد سـیاسـەتی دەرەکی ناوەدوڵەتیانەی لە لوبنان وەربچەرخێنێ: پەیوەندییەکانی سـەدر بە جەنگاوەرە فەلەسـتینییەکان، پەیوەندییەکانی ئەو لەگەڵ ئۆپۆزسیۆنی ئێرانی، پەیوەندی ئەو لەگەڵ هێزودەسەڵاتی عەرەب لە هەرێمەکەدا و لە کۆتاییشـدا گرژیی ئەو لەگەڵ باڵوێزخانەی ئێران لە

ساڵێک بەر لە مردنی، باڵوێزی میسر لە بەلگرادۆ، سربیا قسەی لەگەڵ باڵوێزی ئێران کرد و مەیلی قاهیرەی بۆ سـەرلەنوێ دەسـتپێکردنەوەی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکان نیشـان دا. ئینجا میسـر یەکەمین هەنگاوی بەرەو گرێدانەوەی پەیوەندییەکانی هاوێشـت، کاتێک لە ئابی ١٩٧٠دا ڕەزامەند بوو لەسـەر بەیاننامەیەکی هاوبەش بە دەسـتپێکردنەوەی تەواوی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکانیان. سەهۆڵبەندانی پەیوەندییەکانیان لەکاتی سەردانکردنی هوەیدای سەروەزیری ئێران بۆ قاهیرە و بەشدارکردنی لە ڕێوڕەسمی بەخاکسپاردنی عەبدولناسردا بەتەواوی توایەوە.

Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History; Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 32.

[387] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993). p. 125.

بەیروت. لەگەڵ ئەوەشـــدا هێشـــتا بەجەماوەربوونی ســـەدر لە کۆتایی شەستەکاندا هەر وەک خۆی لە برەودا مابووەوە.

ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامیی شیعە

ســـەدر لە نیســـانی ١٩٦٦دا نەخشـــەی پێکهێنانی دەزگایەکی بە ناوی ئەنجوومەنی باڵای ئیســلامی شـیعە (المجلس الاسـلامي الشـيعية العليا) بۆ "یەکخستنی هەموو شیعەکان" لە دژی نادادیی کۆمەڵایەتی و پەراوێزخستنی سیاسی و ئابووری و بۆ تێکۆشان بۆ "بەدیهێنانی مافەکانیان" پێکهێنا.[٣٨٨] لە ١٥ی ئابی ١٩٦٦دا داوای لە بەیروت کرد پڕۆژەکەی پەســـەند بکرێ. لە کۆتاییدا نەخشـــەکە لە لایەن ســـەرۆک شـــارل حلو لە ١٩٦٧دا مۆرکرا. لە ٢٩ی ئایاری ١٩٦٩دا ئەنجوومەنی باڵای ئیسـلامی شیعە بە فەرمی دامەزرا و ســـەدریش بە ســـەرۆکی دانرا، بەمە بەســـەر ڕکابەرە نەیارەکەی کەمال ئەلئەســـعەد (کەمـال بـای)دا زاڵ بوو.[٣٨٩]دامەزراندنی ئەنجوومەنی بـاڵای ئیســـلامی شـــیعە گەورەترین دەســـتکەوتی دیاری ســـەدر بوو، بە هۆیە دەزگایەکی ســـەربەخۆی لە بەرانبەر ســـوننی زۆرینەدا دامەزراند، ئیدی ڕەوایەتی بە کۆمەڵگەی شـیعە بەخشـی. ئەمەش لەوێ خاڵی وەرچەرخانی بەرجەستەبوونی ناسنامەی شیعە بوو.

هەر زوو ئەنجوومەنی باڵای ئیسـلامی شـیعە داوای پشـتگیری سیاسـی و ئـابووری لە بەیروت کرد، بە پـارێزگـاریکردن لە بـاشـــوور، پەرەپێدانی ناوچەی شـــیعە و زیادکردنی پلەوپایەی شـــیعە لە پێگەکانی حکوومەتدا. پاشـــان نازناوی "ئیمام" لە لایەن شـــوێنکەوتووانیەوە لە ســـەدر نرا،[٣٩٠] لە

SAVAK Documents, No. 212s/1445, 19 September 1966.[٣٨٨]

[٣٨٩] کەمال ئەلئەسـعەد وتەبێژی پێشـووی پەرلەمان، وەزیری خوێندن و هونەرە جوانەکان و زەعیمێکی دەسترۆیشتووی شیعەکان بوو لە ئەلتیبەدا.

[٣٩٠] لەکاتێکدا سـوننە ئەو زاراوەیە بۆ ڕابەرە هەر چالاکەکانی گرووپێکی ڕێکخراو بەکاردەهێنن هەروەک نوێژکردن، کەچی شـــیعە هەرگیز وەک بیچمێکی دینی بەکـاری نـاهێنن ئـاخر

١٠ی ئابی ١٩٦٩شدا سەدر ئاڵنگاری هەم ئاخونده شیعه نەریتخوازەکان و هەم چەپەکانیش بووەوه بەوەی بانگی هەموو جڤاتەکانی لوبنانی کرد، به یەکسانی و ماندونەناسانه ڕیفۆرمی سیاسی بکەن و دژی بێبەشکردنی هەموو دینەکان له لوبنان بوەستنەوه. بەگوێرەی یەزدی بێ؛ "بانگەوازی سەدر هەر بەتەنیا بانگەوازێکی دینی نەبوو. ئەوەی ڕاستی بێ چەندین ئەندامی نادیندار به کۆمۆنیسته شیعەکانیشەوه له نێو ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعەدا هەبوون."[391]بەگوێرەی ساواک، ڕاگەیەنراوەکه وێنه و نمایشی سەدری وەک سەرکردەیەکی سیاسی له لوبنان پشتڕاستکردەوە،

سەید موسا سەدر مەلایەکی شیعەی پێگە "بەهێزە" له لوبنان وەک ئەوەی ببێته "دڵی بەیروت". هیچ [سیاسییەکی} لوبنانی زات ناکا گوێڕایەڵی فەرمانەکانی نەکا. بۆ هەر کوێیەک، به کورته سەفەر بێت و بڕوا، ئەوا هەموو دەستەبژێری بەیروتی پێشوازی لێدەکەن و بەخێری دەهێنن. ئەو زۆر له سەرۆکی لوبنان بەدەسەڵاتتره. مرۆ دەتوانی به ئاسانی پەیامەکانی ئەو لەسەر ڕووپەڕی هەموو ڕۆژنامه و گۆڤارەکان هەروەک له هەموو بازاڕی لوبناندا ببینێ... سەدر چەندین دامەزراوەی له بەیروت دروستکردوون. ئەو سەرۆکی ئەنجوومەنی شیعەکانه و له لایەن شوێنکەوتووانی نازناوی ئیمامیان لێناوه. [خۆی لەوێدا دەنگۆیەک هەبوو] گوایه سەرۆکی لوبنان له دەسەڵاتەکەی ئەو دەترسێ. هەموو ژەنەڕاڵەکانی هێزی سەربازی فیداییەکانی سەدرن... له بەیروتدا هیچ هێزێک لەپشت هێزی سەدرەوه نییه و هەر کوێیەکی بوێ ئەوا به ڕێوڕەسمی تایبەت

لەوەتەی ئیمام "بەرەکەت"ێکی خواییه تەنها به مەعسومەکان دەدرێ. لەگەڵ ئەوەشدا سەدر یەکەمین مەلای شیعان بوو که نازناوی ئیمامی پێبدرێ. ئایەتوڵڵا سەید ڕوحوڵڵا خومەینی یش دواتر لەبەر ڕەوشی ١٩٧٩ ی شۆڕشی ئیسلامی به ئیمام ناوبانگی دەرکرد.

[391] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

سەری ئەوێ و هەر پارچەیەکی ئەم جیهانە دەدا... بە کورتی سەدر واتا لوبنان و لوبنانیش واتا سەدر. [392]

دیاربوو ڕۆژگار لەپشتی سەدرەوە بوو.

دامەزراندنی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە لە لایەن مارۆنییەکانەوە پێشوازی لێکرا، ئاخر سەرهەڵدان و هەڵکشانی شیعە، بەرەی سوننەکانی پان عەرەبیزمی بنکۆڵ دەکرد. بە پێچەوانەشەوە، سوننە دابەزینە سەر ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعەی سەدر. پێشتریش دەستەبژێری سوننە هەوڵیاندا سەدر لە پێکهێنای ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە ساردبکەنەوە بەوەی پلەوپایەی جێگری هاوپەیمانیی ئیسلامییان پێبەخشی کە سوننە بەسەریدا زاڵ بوو. سەدر بە ڕەتکردنەوەی ئەو داوایە، ئەوەبوو سەرکردەکانی سوننە بە شێخ حەسەن خالید، مفتی سوننی و سەرۆکی هاوکاریی ئیسلامی، سەدری بە ناپاکی بەرەی موسڵمانان لە دژی کریستیانەکان لەقەڵەم دا. توخمگەلی ناسرپەروەریش لە لوبنان، کە ژمارەی هەرە زۆرییان لە سوننەکان بوون، مشتومڕیان لەسەر ئەوە بوو کە "دیاریکردنی موفتییەک بۆ سوننە و ئیمامێکیش بۆ شیعە ، شتێکی پووچە، ئاخر خۆ دەبێ هەموو موسڵمان یەکبگرن." [393] چەپەکان و فەڵەستینییەکانیش دژی پێکهێنانی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە بوون. هەندێک توخم لە کۆمەڵگەی شیعەکانیش، بە سیاسی، دەوڵەمەند و زەویدار و مەلا نەریتخوازە دەستڕۆیشتووەکانیش ڕەخنەیان لە سەدر و ئەنجوومەنە پێکهێنراوەکەی گرت. شێخ حوسێن خەتیب، [394] ڕیاز تەها [395] و کامل ئەلئەسعەد لە نەیارە سەرەکییەکانی سەدر بوون لە باشوور. تەنانەت

---

[392] SAVAK Documents, No. (39–40).

[393] SAVAK Documents, No. 212/306, 3 May 1965.

[394] خەتیب یەکێ لە مەلا شیعە دەستڕۆیشتووەکان بوو.

[395] ڕیاز تەها سیاسییەکی لایەنگری حزبی بەعسی عێراقی بوو. بڕوانە:
SAVAK Documents, No. 212/971, 1 July

جەعفەر شــەڕەفەددینیش پەیوەندییەکی باشــی لەگەڵ ســەدر نەبوو، ئاخر وای دەبینی کە ســـــەدر ناونیشـــــانی باوکی ئەوی بۆ خۆی بردووە.[٣٩٦] دەستەبژێری شیعە هەر هەمان دروشمی بەکرێگیراوە شیعە و سوننەکانیان لەدژی ســـــەدر دەگوتەوە؛ "ئێمە نۆکەری ئێرانمـان [لە لوبنـان] ناوێ."[٣٩٧] ســەدریش لە وەڵامدا ئەوەی بۆ دووپات دەکردنەوە کە دامەزراوە نوێیەکەی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شــیعە بۆ ئەوە پێکنەهاتوە تا وەک ڕێبازێکی نوێ کێشە دروست بکا؛ بەڵکو بۆ سووککردنی باری لەیەکترازانی ڕێباز و مەزهەبە دیینییەکانە [لە لوبنان]."[٣٩٨] لەگەڵ ئەوەشـــــدا ســـــەرکردە سوننەکان ئەویان بێزراند و وەک ئاژانێکی شای ئێرانیان لە لوبنان لەقەڵەم دا. ڕۆژنامەکانی ســوننەمەزهەب شــاڵاوێکی توندیان کردە ســەر ســەدر و وەهاین دانا؛ "یەکێک لە ئێرانییەکانە، کە هەموویان ســـوســـەکاری شـــان، ئەوەی کە هەر دوێنێ هاتووەتە ئێرە [لوبنان] و بەنیازیشـــە چارەنووســـی گەلی لوبنـان بخـاتە ژێر جڵەوی خۆی."[٣٩٩] هەروەهـا ســـــەدر بەوەش تۆمەتبارکرابوو کەوا کار لەگەڵ ســـــاواکدا دەکا و کەســـێکە کە جووڵە ســـیاســـییەکەی لەســـــەر بنەمای پڕۆژەی ســـــاواکەوە بەندە."[٤٠٠] لەگەڵ وەرگەڕانی ســیاســەتی دەرەکی ئێران لە لوبنانەوە هێشــتا ســەدر لەلایەن نەیارە لوبنانییەکانەوە بە ئاژانێکی شا دادەنرا.

پرسی فەڵەستین

جوگرافیا و مێژوو لەســەر پرســی فەڵەســتین نەفرەتیان لە لوبنان کردووە. هەر لە جاڕنامەی ســـــەربەخۆیی ١٩٤٨ەوە، ئاســـایشـــی لوبنان بەڕووی

[٣٩٦] جەعفەر کوڕی سەید عەبدولحوسێن شەڕەفەددین بوو.

[397] SAVAK Documents, No. 212/1494, 11 August 1970.

[398] Sadr’s declaration, 29 May 1969.

[399] SAVAK Documents, No number, No date.

[٤٠٠] غەسان توینی، سەرنووسەری ئەلنەهار بە ئاژانی تاران تۆمەتبار کرا. بڕوانە:
SAVAK Documents, No. (p. 50).

هەڕەشـــەی دەوڵەتێکی بێگانەوە ناســـک بووە، کە ئەویش ئیســـڕائیل و کاراکتەرەکانی نادەوڵەتین کە خۆی لە جەنگاوەرانی فەلەستینی دەبینێتەوە. ڕێک هەر دوای دامەزراندنی ئیسڕائیل، ١٠٠،٠٠٠ فەلەستینی بەرەو لوبنان هەڵاتن و لەوێ لەسەر سنووری باشوور لە ئۆردوگاکاندا مانەوە. شلۆقی لوبنانیش لەوکاتە زێدەتر بوو کاتێک ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی لە حوزەیرانی ١٩٦٤دا و لە کۆبوونەوەی لووتکەی عەرەب لە عەممان دامەزرا. هەرچەندە دوای شەڕی شەش ڕۆژەی ١٩٦٧ سوپای لوبنانی مەشـقی بە دەیان جەنگاوەری فەڵەستینی کرد،[٤٠١] لێ بەیروت ڕەخنەی لە دامەزراندنی ئۆردوگای ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی لەسەر خاکەکەی خۆی گرت. لەگەڵ ئەوەشـدا جەنگاوەرە فەڵەستینییەکان لە بەیروتی ڕۆژئاوا و لە بەشی باشووری لوبناندا دەوڵەتیان لەنێو دەوڵەتدا دروستکرد. هەندێ لە سەرکردەکانی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی، وەک ئەحمەد شوکری، یەکەمین سەرۆکی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی تا ١٩٦٨دا هەر لە لوبنان مانەوە. لە دوای هەموو شتێک سوننەکانی لوبنان پشتی فەڵەستینییەکانین گرت. دەوڵەتە عەرەبییە سوننەکانیش وەک لیبیا پشتگیری کۆچی فەلەستییەنییەکانیان بۆ باشووری لوبنان کرد. لەسەرووی هەمووشیانەوە، هەبوونی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی وای لە ئیسڕائیل کرد باشووری لوبنان بکاتە ئامانجی خۆی. لە کانوونی دووەمی ١٩٦٥دا ڕێکخراوی فەتح (بزووتنەوەی ڕزگاریی نیشتمانیی فەڵەستین) ئۆپەراسیۆنەکانی خۆی دژ بە ئیسڕائیل لە باشووری لوبنانەوە جۆشدا، ئەمەش بووە مایەی ئەوەی سوپای ئیسڕائیلی هێرش بکاتە سەر لوبنان. لە بەرانبەریشدا، بەیروت لەسەر هێرشەکەی ئیسڕائیل بۆسەر لوبنان سەرکۆنەی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی

---

[401] Sayigh, Yezid. Turning Defeat into Opportunity: The Palestinian Guerrillas after the June 1967 War, (Spring 1992) Middle East Journal, 46 (2): 260.

کرد.[٤٠٢] ئەیلوولی ڕەشـــی ١٩٧٠ش هەبوونی جەنگـاوەری چەکـداری فەڵەســـتینی لەســـەر خاکی لوبنان زیاتر وروژاند، لە بەرانبەردا ناوبەناو بەیەکهەڵشاخان لەنێوان بەیروت ڕێکخراوە فەڵەستینییەکە نوێ دەبووەوە.

لە بەراییەوە ســـەدر پشـــتگیریی فەڵەســـتینییەکانی کرد. جەختی لەســـەر یەکێتیی ئیسلام دەکردەوە، ئەو دۆزی فەڵەستینی بە ڕەهەندێکی هاوبەشی بەرژەوەندیی موســـڵمانان دەزانی. ئەوەی ڕاســـتی بێ، ســـەدر گرووپە فەڵەســـتینییەکانی هێنایە ســـەر ئەو ڕایە کە ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی دروست بکەن. سەدر بە عەرەفاتی گوتبوو: "خەباتی ئێوە بێ ئەنجامە ئەگەر هاتوو خۆتان داوای وڵاتی خۆتان نەکەنەوە، بەڵکو لەبری ئەوە ڕێگە بە خەڵکی دیکە دەدەن لە جیاتی ئێوە ڕەفتار بکەن."[٤٠٣] بەشـێکی ســەرنجڕاکێشــی ئەندامانی ڕێکخراوی ئەلفەتح لە گەنجە شـیعەکانی لوبنان بوون، کە هاوســـۆزییەکی قووڵیان لەگەڵ کوێرەوەیی فەلەســـتیەنییەکاندا هەبوو. ئەوان لە ئۆردوگاکانی ڕێکخراوی ڕزگاری خوازی فەڵەســـتینی لە یمونە و عەین ئەلبونیە لە دەوروبەری بەعلبەگ مەشـــقیـان پێـدرابوو. دروشمی ناوداری سەدریش؛ "ئێمە بەیتولمەقدسمان بەر لە صور دەوێ"،

---

[٤٠٢] هێزی ئاســـمانی ئیســـرائیلی چەندین کاربەدەســـتی پلەباڵای ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی، بارەگاکانی بەرەی دیموکراتی ڕزگاری فەلەستینی و ئۆردوگای پەنابەرانی وەک نهرالبانِد و بە داوی و چەندین گرووپی شـــۆڕشـــگێڕیی نێودەوڵەتی وەک چینی، ژاپۆنی، تورک، قوبرســـی و ئێرانی کردە ئامانج، کە بەرچاوترین ئۆردوگای مەشـــقی جەنگاوەرانی ڕێکخراوەکە بوو. حکوومەتی ناوەندیی لوبنانیش لە نیســـانی ١٩٦٩دا باری ناکاوی ڕاگەیاند و هێرشێکی گەورەشیان کردە سەر الصاعقەی فەڵەستینی، ئەو گرووپەی فەڵەستینییەی لە خوارووی لوبنان بوون و ســووریا دەســتی لەپشــت دەدان. دوای شــەڕی نێوان ســوپای لوبنانی و جەنگاوەرانی فەڵەســـتینی، ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەســـتینی و بەیروت لە کۆتایی ١٩٦٩دا ڕێککەوتنێکیان مۆرکرد و ئاگربەستیان پەژراند.

[403] See http://tarikhirani.ir/ Modules/News/ Phtml/News.Print Version.Html.php ?Lang =fa&TypeId=4&NewsId=924.

بەم جۆرە ڕوانینی خۆی لەبارەی دۆزی فەڵەســـتینییەکان دەردەبڕی.[٤٠٤] وێڕای نــاکۆکی جەوهەری، کەچی ســـوننەی لوبنـانی و ڕێکخراوی ڕزگاریخوزازی فەڵەستینی پشێوازییان لەو پشتگیرییە بەرەو هەڵکشـاوەی ســەدر بۆ فەڵەســتینییەکان و میلیشــیا چەکدارەکانی کرد. ئیدی کۆمەڵگەی مارۆنی و کریستیانەکان خۆیان لە سەدر دوور دەخستەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا بە تێپەڕینی کات پەیوەندییەکانی نێوان سەدر و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەســتینی بەرەو خراپی ڕۆیشــت. شـــەڕی جەنگاوەرانی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەســـتینی لەســـەر خاکی باشـــووری لوبنان سەریکێشا بۆ هەڵمەت و پەلاماری بێ وەستانی سوپای بەرگری ئیسرائیلی. هەرچەندە شیعەی لوبنان دڵسۆزیی خۆی بۆ دۆزی فەڵەستینی نیشـان دا، کەچی جەنگاوەرە بێ دیسپلینەکانی فەڵەستینی کێڵگە و مەزرا و گوندەکانی شـــیعەکانیان داگیرکردن، ڕێگاوبانەکانیان لەســـەر بڕین و بە زۆرەملێش گەنجە شــیعەکانیان ناچارکرد بخزێنە ڕیزی میلیشــیاکانیان.[٤٠٥] شــیعە لە ســـەرەتـای هەفتـاکـانـدا بە زۆرەملێ خزانە نێو دۆزە خوێنـاوییەکەی فەڵەســـتینییەکان، لەناو لوبناندا شـــەڕیان لەگەڵ ئیســـرائیل و مێلەکانی ڕێکخراوی ڕزگـاریخوازی فەڵەســـتینیدا دەکرد. هەر بەڕاســـتیش دۆزی فەڵەستینی بۆ شیعە هەر بەتەنیا ماڵوێرانی بوو، باشـووری لوبنانیش بووە مەیدانی شـــەڕێکی خوێناوی. هەر بۆیە ســـەدر تکای لە هەردوو لایەن، لە بەیروت و وڵاتە عەرەبییەکـانی کرد بەڵکو کوێرەوەریی شـــیعەکـان لەبەرچاوبگرن. ئەوەبوو ســەرکۆنەی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی کرد کە بووەتە مایەی ئەوەی ئیســـرائیل پەلاماری باشـــووری لوبنان بدا. سەدر لە ئایاری ١٩٧٠دا ڕاشکاوانە دژی ڕەفتاری جەنگاوەرانی فەلەستینی

---

[404] Khosrowshahi, Seyyed Hadi. Jonbesh-e Amal va Emam Musa Sadr [Amal Movement and Imam Musa Sadr], See http://iscq.ir/ ?part=menu&inc = menu&id =41.

[405] Nasr, Vali, The Shia Revival: How conflicts within Islam Will Shape the Future (W.W. Norton & Company, 2007) p. 111.

لەگەڵ کچ و ژنانی شیعە وەستایەوە.[406] "سەدر ڕایگەیاند؛ "باشوور بووەتە شڵۆقترین ناوچەی لوبنان... لەکاتێکدا لە سەرەتاوە شیعە پشتی میلیشیا فەڵەستینییەکانی گرت، کەچی هەندێ لە فەڵەستینییەکان کێشەیان بۆ شیعە دروستکرد، وەک ئەوەی باج و سەرانەیان لێ بستێنن... من هەوڵم دا قەناعەت بە شیعە بهێنم بەوەی ئەو جۆرە ڕادیکالە تێکدەرانە هیچیان ناچنەوە سەر جەنگاوەرە فەڵەستینییە ڕاستەقینەکان."[407] سەرباری ئەمەش، زیادبوونی ژمارەی شاڵاوی ئاوارە فەڵەستینییە سوننەکان بۆ ئەوێ دەبووە مایەی زیانگەیاندن بە دیمۆگرافیای پێگەی شیعە لە باشوور، کە لە بەرانبەردا وای لە شیعەکان دەکرد بە کۆمەڵ ئەوێ جێبهێڵن و بەرەو بەیروت کۆچ بکەن، لەوێ لە گەڕەکە هەژانشینەکان هەژار و نەدارتر بژین، ئینجا ئەمەش دنەی ئیسرائیل دەدا تا باشووری لوبنان داگیربکا. بەهۆی ناتوانایی بەیروت لە بەرگریکردن لە باشوور لە بەرانبەر ئیسرائیل و ئەو هەرا و پاشاگەردانییەی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی نابوویەوە، ئەوەبوو سەدر پێی لەسەر یەکێتیی نیشتمانیی لوبناندا داگرت. هەرچۆنێک بێ پشتگیریکردنی ئەو لە کارابوونی دەوڵەت لوبنان، فەلەستینییەکانی لەخۆی هاندا و بەوە سەرزەنشتیان کرد گوایە کرێگرتەی دەزگای هەواڵگریی لوبنانییە.[408] هەر بەڕاستیش کەس دانی بە پێزانین و پشتگیری باوەڕدارانەی شیعە بۆ فەڵەستینییەکان نەنا. جارێکی دیکە لە لایەن سوننەوە بە بێ باکی پشت لە ژانوناسۆری شیعە کرایەوە.

پاڵپشتی بەرایی سەدر بۆ جەنگاوەرە فەڵەستینییەکان لێکەوتەی خۆی بەسەر پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێراندا هەبوو. بەرەبەرە ساواک وای دەبینی کە پەیوەندی نزیکی سەدر لەگەڵ ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی وەک هەڵکشانی تەوژمێکی ئیسلامگەراییە کە لە لایەن گرووپە چەپە

---

[406] SAVAK Documents, No. 212/320, 9 May 1970.

[407] SAVAK Documents, No. 213/895, 11 March 1978.

[408] SAVAK Documents, No. 213/895, 11 March 1978.

ڕادیکالەکانەوە دەستیان لەپشت دەدرێ. ڕەوشەکەش زیاتر ئەوکاتە شێوا، کە سەدر لەبەر خۆدوورخستنەوەی لە فەڵەستینییەکان و پشتیگیری ئیسرائیلییەکان ڕەخنەی لە تاران گرت. "خەڵکی ئێران پشتگیری عەرەبی کرد، چونکە ئەوان موسڵمانن. بۆ بەدبەختیش، حکومەتی ئێرانی پشتگیری فەڵەستینییەکانی نەکرد، لەبری ئەوە پەیوەندی باشی لەگەڵ ئسرائیلدا هەیە... خۆی دەبوایە ئێران پشتی فەڵەستینییەکانی بگرتبایە بەوەی چەکیان بداتێ هەروەک [ئێران] لە پاکستان کردی."[409] دوابەدوای کزبوونی ناسریزم، چوونەپاڵ یەکدی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی و شیعەی لوبنان، پەیوەندییەکانی سەدر و تاران شێواوتر بوو. گرژتربوونی پەیوەندییەکانی نێوان سەدر و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی گومانەکانی تارانی نەڕەواندەوە. لەجیاتی ئەوە باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت سەدری بەوە تۆمەتبار کرد، گوایە پەیوەندی دۆستانەی لەگەڵ میلیشیا فەلەستینییەکان و سەرکردەکانیان هەیە هەروەک جۆرج حەبەش و نایف حەواتمە.[410] لەکاتێکدا سەدر بە ڕوونی ڕەخنەی لە میلیشیا فەڵەستینییەکان دەگرت، چونکە ئەوان ئازار بە شیعە دەگەیەنن، ئەوکات ئەو لە لایەن ساواکەوە بە هاوپەیمانێکی "سروشتی" فەڵەستینییە ڕادیکالەکان دادەنرا.

سەدر و ڕژێمە عەرەبییەکان

لوبنان وەک دەوڵەتێکی ناسک بەخۆی و ئەو لەیەکترازانەی مەیدانی سیاسی و ناسنامەی لاوازی نیشتمانی، هەموو ئەمانە بوارێکی بەرفرەوانیان دایە دەست وڵاتە عەرەبییەکان تا پەیوەندی خۆیان لەگەڵ

409 Norton, Augustus R. Amal and The Shia: Struggle for the Soul of Lebanon (Austin, TX: 1987) p. 43; Ajami, Fuad, The Vanished Imam: Musa Al Sadr and The Shia of Lebanon (London, 1986) p. 175.

410 SAVAK Documents, No. 213/54013, 6 April 1974.

هەریەک لە جڤاتە لوبنانییەکان ببەستن. ڕاچاندنی ڕایەڵەی ئەم پەیوەندییانەش ڕێگەی بە دەستەبژێر و دەستە و تاقمە لوبنانییەکان دا تا مانۆری خۆیان بکەن و لە بەرابنەر یەکدیدا یاری بەو هێز و دەستە دەرەکییانە بکەن. دوابەدوای ئەوەی ڕووی خۆی لەسەر باشووری لوبنان وەرسوڕاندەوە، ئیدی سەدر بۆ جڤاکەکەی خۆی بەدوای پشتیوانییەکی دەرەکییدا گەڕا. سوریا و ڕایەدارە سیاسییە عەلەوییەکان یەکەمین ئامانجی ئەو بوون. عەلەوییەکان بەر نەفرەتی سوننە کەوتبوون و بە لادەر و بێ بڕوا و کافر و موشریک لە قەڵەم دەدران، بۆیە تادەهات کۆمەڵگەی عەلەوییەکان لە نێو کۆمەڵگەی بەرفرەوانتری موسڵمانانداندا پەراوێزخراوتر دەبوون.[٤١١] هەروەها جڤاتێکی بچکۆلەی عەلەوییەکان لە تەڕابلوس و عەکار لە باکووری لوبنان هەبوو، کە بۆ ماوەی چەندین سەدە لە لایەن عوسمانییە سوننەکان دەچەوسێندرانەوە. تەنانەت دوای سەربەخۆیی لوبنانیش، هێشتا ئەوان بە شێوەیەکی ڕەوا و قانونییانە ڕێگەیان نەدرا تێکەڵ بە کۆمەڵگەی لوبنانی ببن. دوابەدوای دامەزراندنی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە، هەوڵ و تەقەلای عەلەوییەکان بۆ دۆزینەوەی هاوپەیمانێک لە لوبنان لە لایەن سەدرەوە بەخێرهێنرا. هەرچەندە شیعەکانی لوبنان پەیوەندییەکی لەمێژینەی ڕەگئاژۆیان لەگەڵ عەلەوییەکاندا هەبوو، سەدر پەیوەندییەکی دۆستانەی لەگەڵ ئەل ئەلواشی ڕابەری عەلەوییەکانی تەڕابلس پەیداکرد و جڤاتی عەلەوییەکانی هێنایە ژێر سایەی مەرجەعی فیقهی دوازدە ئیمامی.[٤١٢] وێڕای "ئاماژەی ناڕوونی سەرچاوەکانی شیعەی دوازدە ئیمامی بۆ

[٤١١] ئایەتوڵڵا سەید حوسێن ئەلحەکیم گەورەمەرجەعی دوازدە ئیمامییەکانی شیعە لە نەجەف، یەکەمین ڕابەری شیعە بوو پرسی عەلەوییەکان بەهەندهەڵگرت و شێخ حەبیب ئەلئیبراهیمی مەلای دۆڵی بیقاعی لە ١٩٤٧دا بۆ هەرێمەکە نارد. بڕوانە:

Martin Kramer, “Syria’s Alawis and Shi’ism,” in Shi’ism, Resistance, and Revolution, ed. Martin Kramer (Boulder, Colorado: Westview Press, 1987), pp. 237–54.

[412] SAVAK Documents, No. 212/4822, 7 February 1972.

عەلەوییەکان"، لێ وتار و دوانی سەدر بۆ بووژاندنەوەی ناسنامەی بەکۆمەڵی شیعە و یەکێتیی موسڵمانان هەروەک مجێزبەرزییەکەی "کشا تا گەیشتە باکووری لوبنانیش"،[٤١٣] سەری بۆ سیاسەتی لەخۆگرتنی عەلەوییەکان کێشا. لە کۆبوونەوەیەکی پڕ لە مقۆمقۆی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە لە درەنگانێکی ساڵی ١٩٦٩دا سەدر عەلەوییەکانی وەک لقێکی کۆمەڵگای شیعە ڕاگەیاند و ئەوانی هێنانە ژێر باڵی خۆی. وێڕای پێناخۆشبوونی سەرەتایی شێخە دیندارەکانی عەلەوی، ئەوەبوو حافز ئەسەدی عەلەوی لە کودەتاکەی ١٨ی ئایاری ١٩٧٠دا گەیشتە دەسەڵات و توندوتیژی سوننەکانیش لە ١٩٧٣دا عەلەوییەکانی هێنایە سەر ئەو ڕایە کە، دەبێ پەیوەندی شیعە-عەلەوی لە خۆرهەڵاتدا تۆکمە و بەهێز بکرێ. لەسەرێکەوە، ڕژێمە نوێیەکەی ئەسەد پێویستی بە ڕەوایەتی دینییەوە هەبوو. لەسەرەکی دیکەشەوە، شیعەی لوبنان پێویستیان بە پارێزەرێکی بەهێز هەبوو. ئەم ڕەوشەش قەناعەتی بە سەدر هێنا پەیوەندییەکی دۆستانە و ستراتیژیانە لەگەڵ دیمەشق ببەستێ.[٤١٤] سەدر لە تەممووزی ١٩٧٣دا، فەتوا مێژووییەکەی خۆی بۆ ناساندنی عەلەوییەکان وەک هاودینداریيەکی شیعە دا و "**عەلەوییەکی خۆجێی وەک موفتییەکەی شیعەی**

---

[٤١٣] مارتین کرامەر مشتومڕی لەسەر ئەوەبوو کە نامە و نامەگۆڕینەوەکانی ئاتوڵڵا موحەمەد کازم شەریعەتمەداری لەگەڵ شێخ ئەحمەد کفتارۆی گەورە مفتی سوونەکانی سووریا و خزمەتکاری ڕژێمی سووری بووە. لە دانیشتنێک لەگەڵ شەریعەتمەداری لە قوم لە هاوینی ١٩٧٣دا، شێخ ئەحمەد داوای لە شەریعەتمەداری کرد تا دان بە عەلەوییەکاندا بنێ، بەڵام شەریعەتمەداری لەسەری بێدەنگ بوو هیچ هێمایەکی نەدایە شێخەکانی عەلەوی کە بە پێداگرییەوە دەیانگوت ئێمە لەسەر دینی ئەوین. بڕوانە:

Martin Kramer, "Syria's Alawis and Shi'ism," in Shi'ism, Resistance, and Revolution, ed. Martin Kramer (Boulder, Colorado: Westview Press, 1987), 237–54.

[414] SAVAK Documents, No. 211/1064, 25 May 1971.

دوازدە ئیمامی لە تەڕابلس و باکووری لوبناندا دانا".[415] ئەمەش جووڵەیەکی سیاسی-دینی یەکلاکەرەوە بوو کە ڕێگەی کردەوە عەلەوییەکان بخزێنە ژێر چەتری ڕەوایەتی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە.[416]هەروەها فتواکەی سەدر ڕەوایەتی دایە ڕژێمی ئەسەد و "ڕێی لە کەوتنی گرت" لە وڵاتێک کە زۆرینەکەی سوننەیە.[417] **دیمەشقیش لە بەرانبەردا، پشتگیری تەواوی سیاسی و دارایی و سەربازی پێبەخشی. ئیدی ئەوکات بەرژەوەندییە نیشتمانییەکانی سوریا و شیعەی لوبنان ئاوێزان بوون.**

ئەو پەرەسەندنەی هاوپەیمانی شیعەی لوبنان-دیمەشق بووە مایەی هەڕەشە بۆ هەریەک لە مارۆنی و سوننەکانی لوبنان. سەرەڕای هاوبەشبوون لە هەمان ڕوانین لەگەڵ شیعەدا سەبارەت بە سەرکۆنەکردنی ڕادیکالیزمی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی، کەچی مارۆنییەکان،

---

[415] Martin Kramer, “Syria’s Alawis and Shi’ism,” in Shi’ism, Resistance, and Revolution, ed. Martin Kramer (Boulder, Colorado: Westview Press, 1987), pp. 237–54.

[416] لە کۆبوونەوەکەدا سەدر هاوپشکیی عەلەوییەکانی لوبنان و شیعەی دوازدە ئیمامی ڕاگەیاند، **ئاخر خۆ هەردوولایان لەبن چەوساندنەوەدا دەیانناڵاند. "ئەمڕۆ ئەو موسڵمانانە پێیان دەگوترێ عەلەوی برای شیعەکان، ئەوانەی لە لایەن بەدکارانەوە پێیاندەگوترێ موتەوەلی... کاتێک گوێمان لەو دەنگانەی ناو سوریا و دەرەوەی سوریا بوو کە ئیسلام بۆ خۆیان پاوان دەکەن، دەبوایە ئێمەش بجووڵێینەوە، بەرگری بکەین، ڕووبەڕوویان ببینەوە... ئێمە ڕاستەوخۆ داوای بەیەکگەیشتنی برایانمان، عەلەوییەکانی تورکیاش دەکەین. ئێمە دان بە موسڵمابوونی ئێوەدا دەنێن." شێخ عەلی مونسوور، موفتی نوێش لێدوانی دا: "ئێمە بۆ ئەوانەی لە دژی ئێمەدا وەستانەوە ڕایدەگەیەنین کە ئێمە جەعفەری دوازدە ئیمامیین و قوتابخانەکەمان جەعفەرییە و دینیشتمان ئیسلامە.**" بڕوانە:
Martin Kramer, “Syria’s Alawis and Shi’ism,” in Shi’ism, Resistance, and Revolution, ed. Martin Kramer (Boulder, Colorado: Westview Press, 1987), pp. 237–54.

[417] Fawzi al-Qawuqji, the former heads of the Arab Liberation Army (Jaysh al-Inqadh alArabi or ALA). See SAVAK Documents, No. 212/4164, 11 December 1971.

ســــوورییان وەک پارێزەرێکی بەهێز بۆ کۆمەڵگەیەکی لوبنانی بۆ قووت نەدەدرا. حکوومەتی لوبنانیش "بە گەمارۆدراوی لە باکوور و ڕۆژهەڵاتەوە بە ســــووریا" وەهای دانا لەوەتەی کاتی ســــەربەخۆییەوە پەیوەندی لەگەڵ ســوریا 'گرنگ و چارەنووســسازە".[٤١٨] پاش هەموو شــتێکیش، خۆ هێشــتا سوریا بەدوای بەرجەستەکردنی بیرۆکەی سوریایەکی مەزنتردا وێڵ بوو، کە بەشی خۆرهەڵاتی لوبنان و سوریا و ئوردن و خۆرئاوای میزۆپۆتامیش لەخۆبگرێ.[٤١٩] شــتێکی ڕوون و ئاشــکرا بوو، بیرۆکەکە دژی مارۆنییەکان بوو، ئەوانەی وەهایان دەبینی کە ناسیونالیزمی سوری وەک هەڕەشەیەک بووە بۆ ســـەر لوبنــان. لە چــاوی مــارۆنییەکــانەوە، نزیکبوونەوە پەرەسەندووەکەی سەدر لە دیمەشق یەکەمین هاوپەیمانی نێوان کۆمەڵگەی شیعی و ڕژێمێکی پان عەرەبیزمە.

ئێران وێڕای ناکۆکی لەبارەی بەرژەوەندییەکانی هەرێمی لەگەڵ دیمەشــقدا، نەچووە بن باری پەیوەندییەکانی ســـەدر-ســـوریای ئەســـەد. ئاخر هەر لەوەتەی کێبڕکێی بەغدا-دیمەشـــق هەبوو، شـــای ئێران ســـووریای دوورەدەست ئەگەرێک بێ لە دژی بەغدا بەکاربێبهێنرێ. ڕێنمایی ساواکیش ئەوەبوو دیمەشـــق لە دژی بەغدا بخرێتەکار. "لە ناوەڕاســـتی حەفتاکاندا، پێشنیازمکرد بەڵکو شا پەیوەندییەکی دۆستانە لەگەڵ دیمەشق دروستبکا، ئاخر ســـوریا ناحەزی بەغدایە. ئەوەم بەبیر شـــا هێنایەوە، کەوا من پەیوەندییەکی دۆستانەم لەگەڵ حافز ئەسەددا هەیە. ئێمە [مەنسور قەدەر و حافز ئەســەد] لە دیمەشــق دراوســێ بووین. دوابەدوای ئەیلوولی ڕەشــی ١٩٧٠، ئەو بانگهێشــتی کردم ســەردانی دیمەشــق بکەم. لە کۆبوونەوەیەکدا ئەو ئــامــاژەی بە مێزێــک لە نــاوەڕاســـتی هۆدەکەدا داو گوتی، "**وا بێنە**

---

[418] Madrid 1982 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 8 October 1970.

[٤١٩] کاتێک لوبنان لە ١٩٤٣شدا سەربەخۆی خۆی لە فەرەنساوە وەرگرت، ڕژێمی سوریی بێ هوودە نارەزایەتی خۆی لە دژی حکومەتی فەرەنسی نیشاندا بەوەی بەشێک لە خاکەکەی دابڕیوە تا لوبنانی پێدروست بکا و بەمەش ناسیونالیزمی عەرەبی پێ لاواز بکا.

پێشــچاوی خۆت مێزەکە عێراق بێ. باشــە بۆچی نایەی ئێمە لەســەر ئەو مێزە تۆقە لەگەڵ یەک بکەین؟ ئێمە دەتوانین بەســـەر عێراقدا باز بدەین. بەڵی، هەڵبەتە شــای خاوەنشــکۆ نابێ شــتێکی وەها لەمن ڕەچاوبکا، کە بە فەرمی جاڕی پشــتگیریی ســوریا بۆ ئێران بدەم لەســـەر وەرگرتنەوەی دوورگەکانی کەنداوی فارســـی [وەک ئەبو موســـا، تونبی گەورە و تونبی بچووک]. لێ من لەو باوەڕە دام ئەو دوورگانە هی ئێوە {ئێرانییەکان] بن. گوێ لە ڕۆژنامە و میدیا مەگرە،" قەدەر بەم قســـانە ئەوەی گوت گوایە ڕۆڵی لە قەناعەتپێهێنانی شـــا هەبووە تا پەیوەندییەکی دۆســـتانە لەگەڵ ئەســەددا پەیدا بکا. پەرەســەندنی پەیوەندی نێوان ئەســەد و ســەدر ڕێگەی لەوە نەگرت کە پەیوەنــدییە دیپلۆمــاتییەکــانی تــاران-دیمەشـــق بۆ بەرزەفتکردنی عێراق ببووژێننەوە.

لەگەڵ ئەوەشــدا تاران ڕەخنەی لە باشــبوونەوەی پەیوەندییەکانی ســەدر-ناســر گرت. هەوڵ و تەقەللای ســەدر لە شــەســتەکاندا بۆ بووژاندنەوەی ناســنامەی بەکۆمەڵی شــیعە لە لایەن ناســر و ناســرپەروەرەکانی لوبنان ڕەخنەباران کرا.[٤٢٠]هەندێ دەنگۆش پەیدا بوون کە چەند کەســـایەتییەکی ناســـرپەروەر لە لوبنان نەخشـــەیان بۆ لەناوبردنی ســـەدر دانابێ.[٤٢١] هەرچۆنێک بێ وەرچەرخانە جیۆپۆلیتیکەکەی بەدوای شـــەڕی شـــەش ڕۆژەدا هات، پاڵی بە قاهیرەوە نا بە ســـیاســـەتی هەرێمایەتی خۆیدا بچێتەوە. موســا ســەدر لە دوای گەشــتە کورتەکەی بۆ کوێت لە ئازاری ١٩٧٠دا، بۆ قـاهیرەش بـانگهێشـــت کرا.[٤٢٢] لە دیـدارێـک لەگەڵ محەمەد حەســـەنێن هەیکەل لە قاهیرە لە ١٢ی ئازاری ١٩٧٠دا، ســـەدر لەبارەی

---

420 SAVAK Documents, No. 212/306, 3 May 1965.

421 SAVAK Documents, No.3000/A, 27 August 1967.

٤٢٢ خۆی ئەوە ســـەبری حەمادەی وتەبێژی پەرلەمانی لوبنان بوو کە دیداری نێوان جەمال عەبدولناسر و سەید موسا سەدری ڕێکخست. بە پێچەوانەوە هەریەک لە کەمال جونبولاتی ڕابەری دروزەکان و ســەرۆکی پارتی سـۆشـیالیسـت و حەســەن خالیدی موفتی ســوریا ناسەرکەوتووانە تێکۆشان ناسر لە بیبینی سەدر سارد بکەنەوە.

پەیوەندییە تایبەتییەکەی لەگەڵ شـــۆڕشـــگێڕە ئێرانییەکان دواوە.[٤٢٣] هەر دوای چەند ســـەعاتێکی کەم لەو دیدارە، چاوی بە ناســـریش کەوت. لە یەکدیبینینەکەدا، ناسر پێداگیر بوو لەسەر ئەوەی کەوا هیچ دوژمنایەتیەکی لەگەڵ ئێراندا نییە و ئامادەیە تەواوی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکانی لەگەڵ تاراندا دەســـتپێبکاتەوە، هەرچەندە قەیرانی ئەروەند ڕودی ئێران-عێراق بەربەســـتی ســـەرەکی دژی گرێدانەوەی پەیوەندییەکان بوو.[٤٢٤] هەروەها ناسری ڕێگەی بە سەدر دا خوتبەی ڕۆژی هەینی لە ئەلئەزهەر، کە زانکۆی هەرە شکۆداری سوننەکاندا بدا.[٤٢٥] هەر زووش کاربەدەستانی لە بەرانبەر دیدارەکەی ســـەدردا کاردانەویان پەیدا بوو. لە هەڵســـەنگاندنامەی شـــا بۆ هەڕەشە ئەوەبوو کە، مەحکەمی پەیوەندی شیعە-میسر ڕەوتی لاوازبووی پان عەرەبیزم لە لوبنان دەبووژێنێتەوە یان ڕێگە بۆ یەکێتیی عەرەب خۆش دەکا بە شیعە و سوننە و تەنانەت کریستیانیەکانیشـەوە. لەپاڵ ئەمەشـدا ڕووەرگێرانی ســـەدر بەرەو میســـر، دەکرێ دنەی جۆشـدانی بوژاندنەوەی ئیســـلامیزم بدرێ –دواتر لە ئێران پێیگوترا ئیســـلامیەت-. لەســـۆنگەی خۆشـــەویســـتی و بەجەماوەربوونی ســـەدر لەنێو مەلا شـــیعەکاندا ئەوا پەیوەندی سەدر لەگەڵ ناسردا دەکرا بەیەکەوە ئاشتبوونەوە و گرێدانەوەی هەڕەشـــەی عەرەب-ڕەش بێ بۆ ســـەر ئێران. ئیدی لەبەر ئەم بەرڕەوتەدا بوو کە باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت و توخمگەلی نێو ساواک سـەدریان بە ئاژانێکی میســری لەقەڵەم دا. بە ئاگابوون لە گومانی شـا لە دیدارەکەی لەگەڵ ناســـردا، ئیدی ســـەدر تێکۆشـــا گرژییەکەی نێوانیان خاوبکاتەوە. ئەوەبوو لە ١٧ی نیســـانی ١٩٧٠دا، ڕاپۆتێکی بە وردەکاری دیدارەکەی

---

[423] Interview with Zahir Assiran. See: http:// www. shianews. com/fa/ news/ 78226.

[424] SAVAK Documents, No.212/83, August 1970.

[425] Tabatabai, Mohammad Sadegh, Khaterat-e Siasi Ejtemai [Socio-political Diaries] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1, p. 221. 223SAVAK Documents, No. 316, 27 August 1970.

لەگەڵ ناسر دایە مەنوچەهر داودی و ئەوەشی خستەسەر کە سیاسەتی میسری نەرمڕەوتر و ئاوەزمەنداتر بووە لە قۆناغی بەر لە ساڵی ١٩٦٧. هەروەها ئارەزووی ئەوەشی کرد کە تاران بە هاوکاریی سەربازییانە پشتی شیعەکانی لوبنان بگرێ.[٤٢٦] هەرچۆنێک بێ، داوانامەکەی ڕەتکرایەوە. تاران هێشتا لە پەیوەندییەکانی سەدر بە قاهیرەوە هەر بەدگومان بوو.

لە پاش سەردەمی ١٩٦٧دا، سەرانی بەعس تێکۆشان تا عێراق وەها وێنا بکەن کە سەرکردەی نوێی دونیای عەرەبە. لە سەروبەندی ئەوەدابوون کۆمەکی چەندین مەلای شیعە بکەن بەڵکو جێپێیەکی ستراتیژی لە باشووری لوبنان بۆ خۆیان بکەنەوە و بەهۆیەوە سوریاش بەرزەفت بکەن و تەنانەت بەڕاددەیەک ئێرانیش. دیاربوو عێراق بە زۆرینەی دانیشتوانی کە لە شیعە پێکهاتبوو توانستێکی لەخۆدا دەبینی بۆ سەرنجڕاکێشانی ئاخوندە شیعەکانی دژ بە تاران و ئاشتکردنەوەی هەندێ لە نەیارەکانی. عێراقی حزبی بەعس، سەدری بە هەڕەشەیەک بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی خۆی دانابوو. بەغدا سەدری وەک نوێنەرایەتی نەجەفی دژەبەعس لە لوبنان هەژمار کردبوو.[٤٢٧] دۆستایەتی گەرمی سەدر لەگەڵ حافز ئەسەد و مەلا هەڵگەڕاوە شیعییەکان بەتایبەتی ئامۆزاکەی ئایەتوڵڵا سەید محەمەد باقر ئەلسەدر بەغدای هێنایە سەر ئەو ڕایە، کە دەستبەژێری دژەسەدری لە لوبنان بە سەرۆکایەتی کامل ئەلئەسعەد شێخ حەسەن خالید و ڕیاز تەها جۆش و دنە بدا.[٤٢٨] هەرچەندە سەدر وریابوو لە ڕەفتارنواندن لەگەڵ دەستەبژێر لوبنانی، ئەوانەی عیراق دەستیان لەپشت دەدا، ئاخر دەکرا بەغدا بە کوشتنی ئایەتوڵڵا سەدر تۆڵەی خۆی بکاتەوە.[٤٢٩] لەوەتەی

---

426 SAVAK Documents, No. 316, 27 August 1970.

427 SAVAK Documents, No. 212/13518, 11 August 1970.

428 SAVAK Documents, No. 212/971, 1 July 1970.

429 Interview with Mohammad-Sadegh Tabatabaie, (Winter 1377) Quarterly Periodical Mofid, IV (IV). See also SAVAK Documents, Imam Musa Sadr, vol. II, p. 347.

ڕەوشی سیاسی عێراق لەگەڵ شیعەکان توند و گرژ بووبوو، سەدر زۆر بەخەستی هەوڵیدەدا قەناعەت بە ئێران بێنێ تا یارمەتی ئایەتوڵلا شیعەکانی عێراقی بدا. لە گفتوگۆی سەدر لەگەڵ داودیدا ئەوەی ڕاگەیاند کە "جەعفەر شەرەفەددین لە دوای پچڕانی پەیوەندییە دیپلۆماتەکانی ئێران-لوبنان، پەیوەندییەکی ژێربەژێری لەگەڵ ئیستخباراتی عێراقی گرێداوە." هەروەها ئەوەشی گوتبوو کە عێراقییەکان ٨٦ بکوژیان بۆ ڕەوانە کردووە تا لەناوییەرن.[٤٣٠] لەوکاتەی سەدر ناڕاستەوخۆ هەوڵی دەدا قەناعەت بە تاران بهێنێ تا سیاسەتی خۆی لە لوبنان بگۆڕێ، کەچی ساواک پێی باشتر بوو لە دەرەوەی بازنەی ناکۆکییە ناوخۆییەکانی شیعەدا بمێنێتەوە. لەپاڵ ئەمەشدا، ساواک مشتومڕی ئەوەی بوو کە هاوپەیمانی سەرەکی عێراق لە لوبنان چەپخواز و جەنگاوەرە فەڵەستینییەکانن نەوەک شیعەکان. لە کاتێکدا ڕوانینی سەدر بۆ بەغدا لەگەڵ سیاسەتی ئێرانیدا یەکی دەگرتەوە، کەچی تاران توانستی سەدری بۆ زیانگەیاندن بە بەرژەوەندییەکانی عێراق لە لوبنان و نەجەف پشتگوێخست.

سەرباری یەکێتیی لوبنانی و دیارنەمانی دیاردەی جیاخوازی لە دژی کۆمەڵگەی چەوساوە و بندەستی شیعە، کەچی پەیامی سەدر زەنگی بووژانەوی ئیسلام و یەکێتیی ئیسلامی بوو. هەرچەندە ئەو دژی ڕوانینی سوننە وەستایەوە سەبارەت بە دانانان بە شیعەکانی لوبنان، لێ ئەو لە وتارەکانیدا هەڵوەدای یەکێتی بوو لە جیهانی ئیسلامییدا. بۆ تەواوکردنی ئەرکەکەی، ئەو ماندونەناسانە هەوڵیدا ڕوانینی سەرکردە عەرەبەکان لەبارەی ناکۆکییە هەرێمییەکاندا یەکبخا. ئەو خۆی لە عەرەبستانی سعودی و بەتایبەتیش لە شازادەکەی پاشان لە خودی شا عەبدوڵلاش نزیک کردەوە، ئەو کەسەی لە ڕووی داراییەوە کۆمەکی سەدری کرد تا قوتابخانەی عاملی و دامەزراوەکانی دیکەی شیعە دابمەزرێنێ.[٤٣١]

---

[430] SAVAK Documents, No.316, 7 May 1970.

[431] SAVAK Documents, No. 223/10, 24 March 1966.

دۆستایەتی شازادە عەبدوڵڵا و سەدر بەڕادەیەک پەرەیسەند، ڕێگە بە سەدر درا گۆڕستانی پیرۆزی ئەلبەقیع نۆژەنبکاتەوە.[٤٣٢] هەرچۆنێک بێ ساواک ڕەخنەی لە پەیوەندییەکانی سەدر لەگەڵ وڵاتە هەرێمییەکان گرت. مەنسوور قەدەری باڵوێزی ئێران لە لوبنان گوتی گوایە؛ "سەدر چووەتە عەرەبستانی سعودی وتاری داوە و ڕایگەیاندووە: "من بۆیە لێرەم چونکە یەکەمین خەلیفە، ئەبوبەکری سەدیق خەڵکی ئێرە بوو." ئاخر وەک شیعەیەک، نەدەبوو سەدر قسەیەکی وەها بکا. ئینجا شا خالید فەرمانیدا وتارەکەی سەدر لەنێو شیعەکانی عەرەبستانی سعودییدا بڵاوبکەنەوە."[٤٣٣]
لە هەمان کاتیشدا، سەدر لە لایەن شێخنشینەکانی کەنداوی فارسییەوە بانگهێشت کرا. لە ئازاری ١٩٧٣دا ئەو چووە بەحرەین و قەتەر ئینجا ئیماراتی عەرەبی. هەرچەندە سەدر نیازی نەبوو هیچ جووڵەیەک لە دژی ئێران بکا، لێ ساواک پێی وابوو پەیوەندییەکانی سەدر بە ڕژێمە عەرەبییە نەریتپارێزەکان لە کەنداوی فارسییدا دەکرێ بووبێتە ئەوەی لە ڕووی داراییەوە کۆمەک کرابێ. ئیدی ساواک گەیشتبووە ئەو دەرەنجامە کەوا بەم کۆمەکە، دەکرێ سەدر "زانکۆیەک بۆ سەرجەم شیعەکانی جیهان لە باشووری لوبنان دابمەزرێنێ، لە بەرانبەریشدا زانکۆکە ببێتە بنکەیەکی ستراتیژی بۆ بەرهەڵستکارانی دژ بە شا لە ناوچەکە و ئەودیوی ناوچەکەدا." هەر بۆیە ساواک پێشنیازی کرد؛ "باشتر وایە تاران زانکۆیەکی ئیسلامی شیعە لە ئێران بکاتەوە تا ڕووبەڕووی نەخشەی دژەشابوونی

---

432 Masira al-Imam al-Seyyed Msa al-Sadr [Seyyed Musa Sadr's Journey], Vol III, Second Edition, p. 357. See http:// moodkerbes. info/1394/ 02/01/ imam-sadr-and-Al-Baqi.

گۆڕستانی جەننەت ئەلبەقیع لە مەدینە لە عەرەبستانی سعودیە دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەڵاتی مەسجید ئەلنەبەوی (مزگەوتی پێغەمبەر). گۆڕستانەکە گۆڕی زۆر لە یاران و خزمانی و ئیمامانی شیعە لەخۆدەگرێ. ڕژێمی وەهابی لە ڕیاز لە ساڵی ١٩٢٦دا گۆڕستانەکەی تێکدابوو.

433 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

سەدر ببێتەوە، کە دەکرێ نەخشەکەی سەدر ببێتە مایەی هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نیشتمانیی ئێران."[٤٣٤] ئیدی وردە وردە سەدر لە لایەن ساواکەوە وەک میملێک سەیردەکرا.

بەختیار و سەدر

پەیوەندییەکانی تاران-بەیروت بەهۆی دۆزی سەرتیپ (تەیمور بەختیار) تێکچوو. لە ناوەڕاستی پەنجاکاندا ئەو هەڵمەتێکی دڵڕەقانەی بۆ تێکشکاندنی هێزەکانی دژەشا سەرپێخست.[٤٣٥] بەختیار وەک ئەفسەرێکی گەنجی سێ ئەستێرە لەسەر شان، لە شوباتی ١٩٥٦دا وەک یەکەمین بەڕێوەبەری دەزگای ساواک دەستنیشان کرا. ئەو لەنێوان ساڵەکانی ١٩٥٨ تا ١٩٦١ قۆناغی سەرەتایی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی داڕشت و بەڕێوەبرد. هەرچەندە هەڵکشانی ئەو هەر زوو وەستا، ئاخر (عەلی ئەمین)ی سەرۆوەزیر هۆشداری دایە شا بەوەی بەختیار پەیوەندی ژێربەژێری لەگەڵ کەنەدی سەرۆکی ئەمریکادا هەیە. (شا)ش لە ترسی ئەوەی نەبادا بە پشتیوانی ئەمریکییەکان کودەتایەک بکا، بۆیە لە ١٩٦١دا بەختیاری لادا و پاشان ناچاری کرد لە جنێڤ لە سویسرا بە تاراوگەنشینی بژی. ویڕای سەرکۆنەکردنی جەمال عەبدولناسر بەدەستلەپشدانی خۆپیشاندانەکان،[٤٣٦] شا لە دەستوەردانی ناڕاستەوخۆی بەختیار لە

---

[434] SAVAK Documents, No. 334/936, 10 June 1973.

[٤٣٥] بەختیار، (حوسێن فاتیمی)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی دکتۆر موسەدیقی گرت و لەسێدارەی دا. هەروەها حزبی تودەشی تێکوپێکشکاند.

[٤٣٦] پەیوەندییەکانی جەمال عەبولناسر بە ڕێکخەرانی خۆپیشاندانەکان ساختە بوو. تەنانەت مەنسور قەدەریش دانیپێدا نا، "خۆی ئەوە ڕاستییەکە نەبوو." ئەو بۆی زیادکرد؛ "لەو کاتەدا دۆلار لە تاران زۆر گران بوو، لە کێبڕکێشیدا زێڕ لە بەیروت هەرزان بوو. کەواتە، دەستەیەک لە ئاڵوگۆڕکەرانی دراو پەیوەست بوون بە بەقاچاخبردنی پارە لەنێوان تاران و بەیروت. لەگەڵ ئاژاوە و ڕاوەدونانەکانیشدا یەکێک لەوان بە ناوی عەبدولهادی ئەباچی کە نووسینگەی هەم لە دیمەشق و هەم لە بەیروتیش هەبوو، زیاتر لە یەک ملیۆن دۆلاری نارده تاران. پارەکە لە

هەراوهوریای ١٩٦٣ بەگومان بوو. بە پەرەسەندنی گرژییەکانی نێوان شا و بەختیار، ئەوەبوو بەڕێوەبەری پێشووی ساواک پەیوەندییە نهێنییەکانی لەنێو تۆڕی ساواک و هاوپەیمانەکانی ئێران لە هەرێمەکەدا زیندوو کردەوە. مەنسور قەدەری باڵوێزیش وەهای دەگوت، گوایە گرووپێکی بەهێزی سەر بە بەختیار لەنێو ساواکدا هەیە. بە قسەی مەنسور قەدەر "سەرۆکی ئەو گرووپەش سەرهەنگ پاشایی بوو. ئەندامە سەرەکییەکانی دیکەش هەریەک لە تاجبەخش، ئەزمون، عیسا پژمان، ساڤادکوهی تا ڕاددەیەکیش ئالڤیکیا بوون."[٤٣٧] هەروەها بەختیار هەوڵیدا پەیوەندی لەگەڵ لادەرە ئێرانییەکان لە ئەوروپا و لوبنان و عێراقەوە بکا بە ئایەتوڵڵا خومەینی و ڕەزا ڕادمەنش و مەحمود پەناهیانیشەوە.[٤٣٨] لە شەستەکاندا بەختیار و ئایەتوڵڵا خومەینی لە گەورە لادەرە بەرهەڵستاکارەکانی شا بوون.

سەدریش لەنێو ئامانجە سەرەکییەکەی بەختیار بوو. مەنسور قەدەری باڵوێز، سەدری بەوە تۆمەتبار کرد گوایە پەیوەندییەکی نەگۆڕی لەگەڵ

فڕۆکەخانەی میهرئاباد دەستی بەسەردا گیرا و پاشانیش ئەباچی گیرا. هەرزوو ساواک جەمال عەبدولناسری بە پشتگیری دارایی بۆ ڕێکخەرانی خۆپیشاندانەکە تۆمەتبار کرد. لە کاتێکدا بەختیار پارەی دەناردە ئێران [بۆ دارِسانە سەر دەسەڵتی شا]، پارەکە هیچ پەیوەندی بە ناسرەوە نەبوو. ئەمە کورتە چیرۆکێکی ساختە و ئەوکات بۆ میدیاکان هەڵبەسترا. بروانە :

Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

[٤٣٧] سەرتیپ ئەردەشیر تاجبەخش سەرۆکی دژەهەواڵگریی سوپای ئێرانی بوو. مەنوچەهر ئەزمونیش وەزیری کار و کاروباری کۆمەڵایەتی بوو.

Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[٤٣٨] ڕەزا ڕادمەنش لە ١٩٤٨ تا ١٩٦٩دا سکرتێری گشتیی حزبی تودە بوو، مەحمود پەناهیانیش وەزیری جەنگی کۆماری ئازربایجانی دەستکری سۆڤیەتەکان و سەرۆکی بەرەی نیشتمانی نەتەوەی ئێران بوو.

بەختیاردا هەبووە، تەنانەت دوای ئەوەی لە ئێران دەرکراوە و لە تاراوگەشدا ژیاوە. ئەو وەهای دەگوت گوایە:

کاتێک شـــــای ئێران بەختیاری لادا، ســــەدر پەیوەندییەکانی لەگەڵ تاراندا پچڕاند و لە بەرانبەریشـدا سـاواک بڕیارپدا پاڵپشـتییە داراییەکانی ڕابگرێ. لەگەڵ ئەوەشــــدا ســــەدر هەرگیز پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ بەختیاردا نەپچڕاند. کاتێک من لە باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت بوومە هەڵسوڕێنەری کـاروبـاری ئێران، ئەوەبوو تەیمور بەختیـار پێنج جـاران لە مـاوەی نێوان ساڵەکانی ١٩٦٥ تا ١٩٦٧دا هاتبووە لوبنان. هەرچەندە تاران فشاری لەسەر دەکردم کە بەختیار بگرین، منیش داوام لە کاربەدەســـتان کرد خۆبگرن، ئاخر نووسینگەی سکرتاریەتی لە بەیروت بوو، بەحر ئەلعلومیش ئاژانێکی سـاواک بوو... بە ڕەوانی بە فارسـی قسـەی دەکرد، بەحر ئەلعلوم پیاوێکی عێراقی بوو، ڕایەڵەیەکی بەرفرەوانی لەگەڵ چەندین مەلای شـیعەدا هەبوو. هەردووکیان سـەید موسـا سـەدر و سـەرهەنگ پاشـائیش بەشـداری کۆبوونەوەکانیان دەکرد... ئێمە بە تەواوی لە وردەکاریی نەخشەی بەختیار و هاوپەیمانەکانی ئاگادار بووین." [٤٣٩]

بەختیار لە ١٩٦٩دا گەیشتە لوبنان، بەڵام بۆ مایەی سەرسامی ئەمجارەیان گیرا. وێڕای پێداگیری شا، کەچی ڕادەستی تاران نەکرایەوە و لە کۆتاییشدا لە ٤ی نیسانی ١٩٦٩دا بەیروتی بەجێهێشت. لەبەرئەوە ئێرانیش دەستبەجێ پەیوەندییە دیپلۆماتەکانی لەگەڵ لوبناندا پچڕاند. "شـــا ئەوەندە تووڕە بوو فەرمانی دەرکرد هەموو قەنەفە و کورســـــی و ڕایەخەکانی باڵوێزخانەی ئێران لە لوبنان بفرۆشـــن، ئاخر بەگوێرەی شـــا نەدەبوو جارێکی دیکە بگەڕێنەوە ئەوێ."[٤٤٠] لە کاتێکدا ڕژێمی مارۆنی بەیروت و سەرۆک (حلو) لە گرژییە دیپلۆماتییەکانی ئێرانی-لوبنانی بەرپرســـیار بوو، کەچی هەرزوو

---

[439] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[٤٤٠] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

سـاواک ڕەخنەی لە سـەدر گرت، ئاخر ئەو "تاکەکەسـییانە بۆ ئازادکردنی بەختیار فشاری خستە بەیروت"، هەڵبەتە ئەمەش بەگوێرەی قسەی مەنسور قەدەر بوو.[٤٤١] پێدەچوو سەدر بە نهێنیی بەختیاری دیبووبێ. مەنسور قەدەر وەهای گوت:

کاتێک من وەک باڵوێزی ئێران لە ئوردن دانرام، بەختیار دوو جاری دیکە هاتە بەیروت. مایەی سەرنجڕاکێشان بوو ئەوکات مەنوچەهر زەلی باڵوێزی ئێران بوو لە لوبنان، ئەو ئاگای لە پەیوەندییە بەربڵاوەکانی ئەو نەبوو، ئاخر سـاواک لەو شـتانە ئاگاداری نەکردبووەوە. کاتێکیش بەختیار هاتە لوبنان، ئەو کەوتە حاڵەتی بەرتەک و بێمەبەستانە پرسەکەی بە سیاسیی کرد. وێڕای هەوڵ و تەقەلای بێ ماندووبوونی باڵوێز زەلی و سـەرمایەگوزارییەکی بێژماری تاران و هەڵڕشـتنی پارەیەکی زۆر بۆ کاربەدەسـتانی لوبنان بە سـەرۆک و وتەبێژی پەرلەمان کەمال ئەلئەسـعەدیشـەوە، کەچی سـەدر پارێزەرێکی بۆ دۆزی بەختیار گرت و قەناعەتی بە بەیروت هێنا ئازادی بکەن. بە ئازادکردنی بەختیار، پەیوەندییە نهێنییەکەی سەدر لە گەڵ ئەودا ئاشکرا بوو.[٤٤٢]

لەگەڵ ئەوەشـدا سـەدر هەر هاوکارییەکی لەگەڵ بەختیار لە دژی تاراندا ڕەتکردەوە. سـەدر مشـتومڕی لەسـەر ئەوە بوو، کەوا هەرگیز بە پیلانی بەختیار بۆ ڕوخاندنی ڕژێمی پاشایەتی پەهلەوی قایل نەبووە و دیدارەکەی لەگەڵ بەختیاردا هەر لە بەر پێگە دینییەکەی خۆی بووە لە نێو لوبناندا.[٤٤٣] سـەدر بۆ مەنوچەهر داودی ڕوونکردەوە، کە ئەو ئێرانی بووە، کەسـێک بووە "وڵاتەکەی خۆی خۆشـویسـتووە، بەڵام پێدەچێ لەسـەر ئەوەی من ئێرانیم سزا درابم. لە لایەن جەعفەر شەڕەفەددینەوە بە سەرچیخچوونەوە

---

[٤٤١] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[442] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[443] SAVAK Documents, No. 27 December 1971.

ڕاپۆرت لەســــەر من داروەتە ڕژێمی ئێرانی، گوایە من یەکێک بوومە لەو کەســــانەی لێنەگەڕاون بەختیـار ڕادەســــتی ئێران بکرێتەوە."[٤٤٤] لەگەڵ ئەوەشــــدا هەوڵ و تەقەلای ســــەدر بۆ خۆپاکردنەوە لە چالاکییەکانی دژەشـابوونی بەختیار بەر گوێی کەڕە کەوت و بایەخی پێنەدرا. هەرچەندە پەیوەندییەکانی تەهران-بەیروت لە کۆتاییدا و لە تەممووزی ١٩٧١دا لەگەڵ سەردانی سـەرۆکی لوبنان کەمیل شمعون بۆ تاران و دیداری لەگەڵ شـادا نوێکرانەوە، کەچی هێشـتا سـاواک لەسـەر سـەرزەنشـتکردنی سـەید موسـا سەدر بۆ ئەو پەیوەندییە ژێربەژێرەی لەگەڵ بەختیاردا هەیبوو، نەکەوت.

شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان

بە پێچەوانەی پەیوەندییە تەمومژاوییەکانی لەگەڵ بەختیـاردا، پشــــتیوانی ڕاســتەوخۆ و ناڕاســتەوخۆی ســەدر بۆ ئۆپۆزسـیۆنی ئێرانی لێکەوتەیەکی زۆر گەورۆنەی لەسەر سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبناندا هەبوو. ئاخر بەیروت هەر لە پەنجاکانەوە سەرەپردی سەرەکی ژمارەیەکی بەرفرەوانی لە ڕۆشـنبیر و لادەری[٤٤٥] سیاسـیی هەمەڕەنگ بووە. هەبوونی جەنگاوەرانی فەڵەســتینی لەوێ، ســــەرکەوتنی ســــەدر لە دروســــتکردنی دامودەزگای شـــیعەگەرایی، جوگرافیای تایبەتمەندی لوبنان و ناســـنامەی دەوڵەت و ســیاســەتی کراوە، هەر بەلای کەمیەوە گەر ئەم شــتانە لەگەڵ دەوڵەتەکــانی دیکەی هەرێمەکە بەراورد بکرێن، ئەوا وادەکـا لوبنـان موگناتیسانە ببێتە ڕاکێشەر بۆ چەندین گرووپی ئۆپۆزسیۆنی لە ڕۆژهەڵاتی نـاوینـدا تـا لق و بـارەگـایـان لە بەیروت بکەنەوە. دوابەدوای کودەتـا هەماهەنگییەکەی ئەمریکا لە ١٩٥٣ و دانانەوەی شـا لەسـەر تەختی تاوس، ئەوا هەڵگەڕاوە و لادەرەکانی دژەشا بە بەرەی نیشتمانیی موسەدیقپەروەر و حزبی تودەی کۆمۆنیسـتیشـەوە، بەشـێوەیەکی کارایانە سـەرکوتکران.

---

[444] SAVAK Documents, No. 316, 6 May 1970.

[٤٤٥] لێرە لادەرم لە بەرانبەر dissidents و (منشق)ی عەرەبی بەکارهێناوە. وەرگێڕ.

هەردوو لایان، چ هێزی ڕادیکالی دینی بەتایبەتی ئایەتوڵڵا سـەید ڕوحوڵڵا خومەینی و نەهزەتێ ئـازادیێ ئێران (جووڵانەوەی ئـازادی ئێران) لە دوای ئـاژاوە و ڕەشـبگیریی حوزەیرانی ١٩٦٣ لە وڵات دەرکران و بوونە تاراوگەنشـین و سـەرکوت کران. باقی مەلا نەریتخوازەکانی دیکە ملکەچ کران و هێنرانەڕیز تا هاوکاربن یان وەک ئایەتوڵڵای گەورە بروجێردی هێڵێکی سـیاسـیی لێگرت. هەرچۆنێک بێ بە ناوەڕاسـتی شـەسـتەکان چەوسـاندنەوە و سـەرکوتکردنی حزبە سـیاسـییە جەماوەرییە کۆنەکان وردەوردە کارێکی وەهای کرد، لادەر و هەڵگەڕاوەکانی دوای ئەو ڕادیکال ببن و وەک تاکە دەرەتانێک بۆ زیانگەیاندن بە ڕژێمی پەهلەوی دەسـت بۆ چەک ببەن. بە کاریگەری ماوتسی تۆنگ و شۆڕشی شۆڕشگێڕانی جیهانی سـێ لە جەزائیر، کوبا، فەڵەسـتین و ڤێتنام، شـەپۆلێکی نوێی یاخیبوو و لادەری ئێرانی پەیدابوون، کە زۆربەشـیان لە خوێندکاران بوون. لە هەرە گرنگەکەیان سـازمانی موجاهینی خەلقی ئێرانی ئیسـلامی -چەپگەرا و سازمانی چریکهای فیدائین خەلقی چەپ بوون. هەبوونی بنکە و بارەگاکانی مێلیشـیا فەلەسـتینییەکان لە لوبنان زەمینێکی لەبار و ئاسایشـپارێز بوو بۆ نەهزەتی ئـازادیی ئێرانی شـێخ خەرج، موجـاهیـدین و فیـداییەکـان. بە درەنگانێکی شـەسـتەکانیش ئەو چالاکیانە بە چڕی و بەتایبەتی لە لایەن سـاواکەوە چـاودێری دەکران. سـاواک بە شـێوەیەکی تـایبەتمەنـد پەیوەندییەکانی لەگەڵ بەڕێوبەرایەتی ئاسـایشـی گشـتیی لوبنانی بۆ جڵەوکردنی ئەو گروپە مێلیشـیاییە ئێرانییانە بەکاردەهێنا. لەگەڵ ئەوەشـدا، کاتێک سلێمان فرەنجیە لە ساڵی ١٩٧٠دا گەیشتە سەر دەسەڵات، دەزگای ئاسـایشـی لوبنانی لە هێزی لایەنداری سـەر بە شـەهاب پاکسـازی کرا،[٤٤٦] ئینجا دەسەڵاتی هەواڵگریی ئێرانی لە لوبنان سنووردار کرا.

[446] Stoakes, Frank. The Supervigilantes: The Lebanese Kataeb Party as a Builder, Surrogate and Defender of the State, (January 1975), Middle Eastern Studies, 11 (1): 220.

بە گەڕانەوەی ڕەگوڕیشـــە بۆ هـاوکاریی خوێندکارانی ئیســـلامی، کە یانەیەکی خوێندکاران بوو لە دوای جەنگی دووەمی جیهانیەوە دامەزرا و مەبەســـت لێی ڕێگرتن بوو لە بڵاوبوونەوەی و بەرفرەوانبوونی کۆمۆنیزم لە ئێران، بەوەی پێ لەســـەر توانســـتی بەیەکەوە گرێدانی ئیســـلام و هاوچەرخایەتیدا بگرن، بزووتنەوەی ئازادیی ئێران لە لایەن ئەندامە لیبرال دینییەکانی نزیک لە بەرەی نیشـتمانیی دکتۆر موســـەدیق دامەزرا بوو، کە مەهدی بازرگانی یەکەمین سەروەزیری دوای شۆڕشی ئیسلامی، ئایەتوڵڵا ســـەید محەمەد تاڵەقانی گەورەئاخوند و ڕیفۆرمخوازە ناودارەکە لەگەڵ سیاسی ڕیفۆرمخواز ئەدوڵڵا شـەهابی لە ١٩٦١دا دامەزرا.[٤٤٧] دوای ئەوەی ڕێکخراوی نەهزەتێ ئازادی لە ١٩٦٣دا پشـــتی خۆپیشـــاندانەکانی گرت، قەدەغە کرا. بە ماوەیەکی کەمیش پاش ئەوە، ئەندامێکی گەنجی ڕێکخراوەکە هۆبەیەکی لە دەرەوە بۆ نەهزەتی ئازادی دامەزراند.[٤٤٨] دوای کۆبوونەوە سەرنەکەوتووکەی لە ئەلجەزائیر، ئەوەبوو مستەفا چەمران، سادق قوتبزادە و ئیبراهیم یەزدی سازمانی مخصوص ئیتحاد و امل (ڕێکخراوی تایبەت بە یەکێتی و کاریان) لە میســـر لە ١٩٦٤دا دامەزراند.[٤٤٩]دوای دوو ســـاڵ لە مەشقی سەربازی لە ئەلخاص، مۆڵگەیەکی سەربازی لە دووری ٩٠ کلم لە قاهیرەوە، ڕێکخراوە تایبەتەکە لە ١٩٦٦دا میســـری بەجێهێشـــت، ئەمەش

---

[٤٤٧] بەر لە بزووتنەوەی ئـازادیی ئێران، ئەوان لەگەڵ ئـایەتوڵڵا زنجـانی بۆ دامەزرانـدنی ڕێکخراوی ژێرزەمینی بەرگری نیشتمانیی هاوکار بوون.

[٤٤٨] هەموو ئەندامە دامەزرێنەرەکانی ئەم ڕێکخراوەیە لە دوای شـــۆڕشـــی ئیســـلامی بوونە بیچمی دیار و ناســـراو. ئیبراهیم یەزدی (دووەمین وەزیری کاروباری درەوە لە پاش شۆڕش)، مستەفا چەمران ساڤیهی (لە دوای شۆڕش بووە یەکەمین وەزیری بەرگری وڵات) و ســـادق قوتبزادەش (بووە وتەبێژی ئیمام خومەینی و بەرپرســـی ڕادیۆ و تەلەفزیۆنی نیشتمانیی ئێران) لە وڵاتە یەکگرتووەکان، عەلی شەریعەتیش (بیرمەندی سەرەکی شۆڕشی ئیسـلامی)، عەبدولحوسـێن بەنی سـەدر (یەکەمین سـەرۆکی) لە فەرانسـە و سـەید سـادق تەباتەبائی (ئامۆزای سەید موسا سەدر و جێگری سەروەزیش) لە ئاڵمان.

[449] SAVAK Documents, No.213/16463, 16 October 1977.

بەهۆی سیاسەتی پەرەسەندووی میسری دژەئێران بوو، کە ئاماژەی بە وە دەدا گوایە کەنداوی فارسی نییە بەڵکو کەنداوی عەرەبییە و خوزستانیشیان بە عەرەبەسـتان دادەنا. ئینجا ڕێکخراوەکە بارگەوبنەی بۆ بەیروت پێچایەوە؛ هەرچۆنێک بێ بەهۆی فشاری ئێران، هەردووکیان، چ یەزدی و چ چەمران گەڕانەوە بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

لەو نێوەشدا سەدر داوای لە دۆستەکانی، لە مەهدی بازرگان و ئیبراهیم یەزدی کرد،[٤٥٠] بەڵکو بەڕێوەبەرێکی "مولەتەزیم" بۆ پەیمانگای تەکنیکی برج الشمالی بۆ بدۆزنەوە.[٤٥١] بە گوێرەی قسەی یەزدی، "سەدر نەخشەی بۆ دامەزراندنی دوو پرۆژەی سەرەکی هەبوو: پەیمانگەیەکی تەکنیکی و نەخۆشخانەیەک لە ڕاس بەیروت. منیش پێشنیازم کرد بەرەو نەخۆشخانەکە بڕوا؛ هەرچەندە وەها دانرابوو من بچمە نەخۆشخانەکە، بەڵام لەبەر کورتهێنانی بودجەکە، ڕەتمکردەوە بچمە ئەوێ."[٤٥٢] سەدر خەریکبوو پەیمانگەیەکی تەکنیکی دابمەزرێنێ، پەیمانگەیەک لە شاری برج الشمالی لە باشوور و دەرەوەی شاری صور، لەوێ هەم مەشقی تەکنیکی و هەم ئایدۆلۆژی بۆ دابین دەکرا. یەزدی ئەمەشی بۆ زیادکرد؛ "مەهدی بازرگان و من پێشنیازی چەمرانمان بۆ سەدر کرد."[٤٥٣] ئینجا مستەفا چەمران بۆ دووەمین کەڕەت لە ١٩٧١دا ئەمریکای جێهێشت و بۆ لوبنان ڕۆیشت. هەرزووش چەمران بووە بیچمێکی سەرەکی لە ئۆپۆزسیۆنی ئێرانی لە لوبنان. مستەفا چەمران وەک "ئەندامێکی پێشووی کۆنفیدراسیۆنی

---

[٤٥٠] دۆستایەتی ئەوان دەگەڕایەوە بۆ ڕۆژانی زانکۆی تاران، بڕوانە: nterview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[451] Tehran, April 4, 2016. 247Tabatabaie, Mohammad Sadegh, Khaterat-e Siasi Ejtemai [Socio-Political Diary] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) Vol. II, p. 16.

[452] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[453] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

خوێندکارانی ئێرانی"[454] "پشتیوانی بەرەی نیشتمانی"[455] "دەرچووی خوێندنێکی باڵا بوو لە وڵاتە یەکگرتووەکان و بە ڕژێمی ئێرانیش ڕەشبین بوو".[456] دوای دەرچوونی لە زانکۆ، هەر زوو وڵاتە یەکگرتووەکانی بەجێهێشت و ڕووی کردبووە کوبا تا مەشقی سەربازی وەربگرێ.[457] ئەو پێگەکەی خۆی وەک گەورە توێژەری ستافی زانستی لە تاقیگەی بێل و تاقیگەی جیت پرۆپلژنی ناسا بەجێهێشت تا بچێتە میسر و ڕێکخراوی نەهزەتی ئازادی دابمەزرێنێ. لە میسردا ئەو بە بەرپرسی سەربازییانەی ڕێکخراوەکە دانرا. دوای گەڕانەوەی بۆ ئەمریکا درێژەی بە چالاکییە شۆڕشگێرییەکانی دا.[458] بەگوێرەی ساواکیش بێ، چەمران "کەسێکی زۆر دیندار بوو. لەکاتێکدا هاوڕێکانی پێیانخۆش نەبوو کە ئەو بەم جۆرە دیندارە، ئەو دۆزەکەی لە مەزاجێکی ساردی خوێناوی سەیردا دەبینییەوە".[459] مەنسور قەدەر کەسایەتییە تایبەتمەندییەکەی چەمرانی پشتڕاستدکردەوە: "چەمران کەسێکی هەژار، لەخواترس، بەڕێز، مامۆستا و پاک و زیرەک بوو. ئەو خاکییانە بوو، تەنیا لە دوو هۆدەی بچکۆلانە لە

---

[454] SAVAK Documents, No.213/265, 16 July 1975.

[455] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

[456] چەمران ماستەرنامەی لە زانکۆی تەکساس و دکتۆراشی لە ئەندازیاریی ئەلەکترۆنی پلازمای فیزیکی لە ١٩٦٣دا لە زانکۆی کالیفۆرنیا بێرکلی بەدەستهێنابوو. بڕوانە:
SAVAK Documents, No.222/2158, 16 March 1973.

[457] Zabih, Sepehr, Aspects of Terrorism in Iran, (September 1982). Annals of the American Academy of Political and Social Science. International Terrorism (Sage Publications) 463: 84–94.

[458] چەمران لە سان جۆیس گرووپێکی بە ناوی شیعیزمی سوور بە مەبەستی مەشقی میلیشیایی دامەزراند. هەرساڵێکیش دوای دامەزراندنەکە، واتە لە ١٩٦٨دا، ئیبراهیم یەزدی و چەمران گرووپێکی دیکەیان دامەزراند بە ناوی ڕێکخراوی هاوکاریی خوێندکارە موسڵمانەکان لە ئەمریکا کە لقیان لە ئەمریکا و فەرانسەدا هەبوو.

[459] SAVAK documents, 27 August 1967.

صوردا دەژیا. ئێمە چەندین جار هەوڵماندا وای لێبکەین هاوکاری ئێران بکا و لەسەر دژایەتیکردنی ڕژێم ساردی بکەینەوە".[٤٦٠] وێڕای بەرهەڵستکاری ئەو لە دژی تاران کەچی چەمران "هەرگیز چالاکوانێکی سۆشیالیست-کۆمۆنیست نەبووە."[٤٦١] هەرچەندە بە ئەرنستۆ چی گیڤارا سەرسام بوو، لێ ئەو بیچمێکی دژە کۆمۆنیستی بوو.[٤٦٢] ئەو "هەر بڕوای بەوە هەبوو کە بڕوای پێی هەبوو."[٤٦٣] هەرزووش چەمران بووە دەستە ڕاستی سەید موسا سەدر. پەیوەندی چەمران-سەدر پەیوەندی عاشق و مەعشوق بوو، هەروەک چەمران ناوی لێنابوو "کەسێک لە هەمووان پتر خۆشدەوێ،" و "مانیفێستۆی ئیمام عەلی و جێگرەوەی ئیمام حوسێن."[٤٦٤] هەروەها ئەو بە قووڵی کاری لە سەدر کردبوو.[٤٦٥] لە پەیمانگا تەکنیکییەکەدا، ڕێگەیەکی داهێنراویان بۆ مەشقپێدانی کۆمەڵگەی شیعی پەیڕەو کرد. ئەوان لەهەر گوند و شارێکی شیعەنشیندا دوو خوێندکاریان لێهەڵدەبژارد و فێریان دەکردن، ئینجا دەیانگەڕاندنەوە زێدی خۆیان بۆ چاککردنی جڤاکەکانیان.[٤٦٦] مەنسور قەدەر ئەوەی گوت گوایە چەمران پەیوەندی لەگەڵ باڵوێزخانەی ئەمریکا لە تاراندا هەبووە! هەر بۆیە سەرکۆنەی دەکرد بەوەی "ئەمریکییەکان بۆ ئامانجە شۆڕشگێرییانەکەی خۆی لە ئێران

---

460 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

٤٦١ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

462 SAVAK documents, 27 August 1967.

463 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

464 Tabatabaie, Mohammad Sadegh, Khaterat-e Siasi Ejtemai [Socio-Political Diary] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. II, pp. 83–84.

465 SAVAK Documents, No.5489, 29 July 1974.

466 Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

دەقۆزێتەوە."[٤٦٧] هەروەها ســـاواک ئەوەیشـــی دەگوت، گوایە هەر چەمران پەیوەندی "کاربەدەســتە دەرەکییەکانی بۆ ســەدر پەیدا کردووە."[٤٦٨] لە پاش شـۆڕشـی ئێرانیش، چەمران لەنێو شـۆڕشـگێڕە دیندارەکاندا بووە هێمایەکی ســـەرەکی شـــەهیدبوون، ئەو کەســـەی بۆ خەباتکردن لە دژی شـــا و ئیمپریالیزم دەســـتبەرداری کارنامە ئەکادیمی و پێگە باڵاکەی بوو لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا.

وەنەبێ چەمران بە تەنیا بیچمی لایەنگریی ســەدر بێ لەنێو شــۆڕشــگێڕە ئێرانییەکان. بەگوێرەی قسەی مەنسور قەدەر بێ، سادق قوتبزادە سەدری بە وڵاتە ئەورووپییەکان ناســاند و گرێدا.[٤٦٩] گوایە ئەو پەیوەندییەی ســەدر لەگەڵ ئەوروپییەکان لە ڕێی قوتبزادەوە پەیدایکردبوو، بە لای ســـاواکەوە بووبووە مایەی هەڕەشــە.[٤٧٠] ســاواک هەر لە بەراییەوە چاودێری بەســەر پەیوەندییەکانی سەدر بە قوتبزادوە کردبوو.[٤٧١] هەروەک ساواک گوتبووی، گوایە ســەدر لە ڕێی قوتبزادەوە ئەو باڵەخانە چوارنهۆمییەی ســەر جادەی کەنەدی لە پاریس کڕیبوو، تا کۆمەڵەی هاوکاریی ئیسـلامی لێ دابمەزرێنێ و قوتبزادەش لە نهۆمی چوارەمیدا دەژیـا.[٤٧٢] قوتبزادە هەروەک چەمران

---

[467] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[468] SAVAK Documents, No.849, 25 August 1977.

[469] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

[470] SAVAK Documents, No.213/479, 15 January 194

[471] SAVAK Documents, No.21/3916, 22 December 1971; SAVAK Documents, No. 30 September 1971.

[٤٧٢] مەنســـور قەدەر ئەوەی گوت گوایە قوتبزادە و ســـەدر دڵشـــاد و دەم بەخەندە بوون. هەروەها ئەو ســـەدریشـــی بەو تۆمەتبار دەکرد گوایا دەرمانی بێهۆشـــکەری دەخوارد و شەڕابیشی دەخواردەوە. بڕوانە؛

Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

دەسـتکورت نەبوو.[٤٧٣] قەدەر ئەوەشـی گوت گوایە: سـەربارى دۆسـتایەتیە درێژخـایەنییەکەی لەگەڵ قوتبزادەدا، کەچی چەمران ڕوانینێکی نەرێیـانەی لەبارەی ئاهەنگە خۆشـــەکانی قوتبزادەوە هەبوو."[٤٧٤] تارانیش ســـکاڵای لە سـەدر هەبوو سـەبارەت بەوەی چەندین جار پشـتی قوتبزادەی گرتووە،[٤٧٥] بەڵام هەموو داوایەکی لەم جۆرە بەر گوێی کەڕە کەوتن. لەکاتێک ســـەدر قوتبزادەی بە کەســـێکی "میانڕەو و ئاوەزمەند" دەبینی،[٤٧٦] کەچی ســـاواک ئەوی بە "لایەنگری کۆمۆنســـتی،" "ئیســـلامێکی کۆمۆنیســـتی" و "یەکێک لە ســـەرکردەکانی بەرەی نیشـــتمانی" دەبینی، کە چالاکی تێکدەرانە لە دژی تاران بەڕێوەدەبا.[٤٧٧] لە ڕاسـتیشـدا سـەدر کارئاسـانی بۆ پەیوەندییەکانی لادەرە هەڵگەڕاوە ئێرانییەکان و دیمەشـــق دەکرد.[٤٧٨] بە ڕوانینی ســـاواک ســـەدر لە هەوڵی ئەوەدا بوو ئۆپۆزســـیۆنە ئێرانییەکان لە دژی شـــا یەک بخا.[٤٧٩]

بە جووڵانی چەمران بۆ لوبنان، شـــەپۆلێک لە دژایەتی شـــا لەنێو گەنجە ئێرانییەکاندا ڕێگەی خۆیان بۆ لوبنان دۆزییەوە. پەنجەی تاوانبارییش بۆ

473 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for IranianHistory.

474 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

475 SAVAK Documents, No.213/479, 15 January 1974; SAVAK Documents, No. 5636–5637, 24 November 1974; SAVAK Documents, No. 9, 10 November 1976; SAVAK Documents, No. 134/3583, 10 November 1976; SAVAK Documents, No. 170/033- 3/1068, 7 May 1977; SAVAK Documents, No. 213/16463, 16 October 1977.

476 SAVAK Documents, No.6335, 12 December 1973.

477 SAVAK Documents, No.213/54013, 6 April 1974; SAVAK Documents, No.2219/8, 1 March 1976.

٤٧٨ سادق قوتبزادە یارمەتی لە سورییەکان وەردەگرت.

479 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

سەدر درێژ دەکرا، بەوەی پەیوەندی بە خوێندکارانی بەرەی نیشتمانییەوە هەیە، هەروەک چۆن هەمان پەیوەندی بە گرووپە میلیشیاییەکانی ئیسلامییە چەپەکانی موجاهیدین و فیدایيە مارکسی لینینییەکانەوە هەیە. ئەو ڕێکخراوەی لە لایەن شەش ئەندامی پێشووی بزووتنەوەی ئازادی ئێران لە ٥ی ئەیلوولی ١٩٦٥ەوە دامەزرا،[٤٨٠] موجاهیدیش بە خەستی کەوتبووە بن کاریگەری مەهدی بازرگان و تاڵەقانی و بەتایبەتیش عەلی شەریعەتی بیرمەندی سەرەکی شۆڕشی ئیسلامی. فیدایيەکانیش لە لایەن ئەندامی پێشووی بەرەی نیشتمانی بیژەن جازانی و خوێندکارە لاوە مارکسییەکانی دیکەوە لە بەرایی شەستەکانەوە دامەزرا.[٤٨١] هەرچەندە ئەو دوو گرووپە دوور بوون لە خۆتێکەڵکردن لە سیاسەتی لوبنانی، لێ هەردوو گرووپەکە گومانیان لە سەدر هەبوو، ئەویش لەبەر هۆکاری سەرەکی کە دۆستایەتییەکی باشیان لەگەڵ جەنگاوەرە ڕادیکالە فەلەستینییەکان هەبوو. بەزۆری فیدایيەکان لە ئۆردوگای میلیشیای فەتح لە ئوردنەوە ڕاهێنایان پێدەکرا ئینجا لە لوبنان لەلایەن بەرەی میللی ڕزگاریخوازی فەلەستینی جۆرج حەبەش[٤٨٢] و بەرەی میللیی ڕزگاریخواز بە سەرۆکایەتی ئەحمەد جبریلەوە. لەپاڵ ئەمەشدا بەرە بەرە فیدایيەکان هەڵوێستی دژە دیمەشقیان وەرگرت، بەتایبەتیش کاتێک مەحمود زێدان (ئەبو عەباس) لە گرووپەکەی جبریل جیابووەوە. وێڕای جیاوازی ئایدیۆلۆژییان، کەچی موجاهدینی خەلق هەمان هەڵوێستی فیدائییەکانیان دەرهەق بە سەدر هەبوو. دوابەدوای ١٩٦٣، موجاهیدەکان بۆ یەکەم جار لە ڕێی دوبەی و ئیماراتی یەکگرتووی عەرەبییەوە خەریکی پەیوەندی بوون لەگەڵ ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی

---

[٤٨٠] لەنێویاندا محەمەد حەنەفیزادە، سەید موحسین و عەلی ئەسعەر بادیزادەگان بوون.

[٤٨١] لەنێویاندا حەسەن زیا زەریفی، ئەمیر ئەمیر پەروێز پاویان، مەسعود ئەحمەدزادە، حامید ئەشرەف و میفتاحی بوون. بە فەرمی فیدایيەکان لە ٨ی شوباتی ١٩٧١دا جاڕی هەبوونی خۆیا دا، ئەوکاتەی جەنگاوەرانی فیدایی ناسەرکەوتووانە هێرشیان کردە سەر بنکەی سەربازیی ئێرانی لە سیاهـ کال لە باکووری ئێران.

[482] SAVAK Documents, No. 213/869, 7 March 1978; 25 February 1978.

فەلەســـتینییەوە.[٤٨٣] لە ســـۆنگەی ئەم پەیوەندییەوە، لە تەممووزی ١٩٧٠ەوە چەندین ئەندامی موجاهیدین ئێرانیان بەجێهێشـــــت و ڕوویان لە بنکە و بـــارەگـــاکـــانی ڕێکخراوی فەتح لە لوبنـــان و ئوردن کرد. لە کەســـــە ســـەرەکییەکانیشـــیان مەســـعود ڕەجەوی، ئەو کەســـەی لە ١٩٧٨دا لقێکی غەیرە مارکســی-لینینی لەنێو موجاهیدیندا ژیاندەوە. ئیدی هەرزوو بەیروت بووە ســـەرەپرد بۆ لقی دەرەوەی موجاهیدین لە دیمەشـــق، عەدەن، بەغدا، پاریس، لەندەن و تەڕابلوســـــی لیبیا. کاتێکیش پەیوەندیی ســـــەدر لەگەڵ ڕێکخراوی ڕزگـاریخوازی فەلەســـتینی تێکچوو، موجـاهیـدینەکـان کەوتنە ڕەخنەگرتن لە ئەو و لە چەمران. لەوێدا هیچ گرێدانێک لەنێوان ســـــەدر و میلیشیا ئێرانییەکاندا نەبوو.

ســـــەرباری مەیلی ئایدیۆلۆژیای چەپگەرایی فیداییەکان و موجاهیدین و گرژییان لەگەڵ سـەدردا، کەچی سـاواک هێشـتا پێی لەسـەر ئەوە دادەگرت گوایە ســـەدر ژێربەژێر پەیوەندی بە گرووپە چەکدارە ئێرانییەکانەوە هەیە. لە کـاتێکدا موجـاهیـدینەکـان بە شـــێوەیەکی ســـــەرەکی لە لایەن پـارتی سـۆشـیالیسـتی پێشـکەوتنخوازی کەمال جونبلاتەوە پشـتگیرییان لێدەکرا، کەچی سـاواک هەر سـەرزەنشتی سـەدری دەکرد بەوەی کۆمەکی داراییان دەکا. مەنسور قەدەر وەهای گوت گوایە؛

"یەکەمین شـــــت کە ســـــەدر کردی پەیوەندی پەیداکردنی نێوان گرووپە فەلەستینییەکان و شەریعەتمەداری بوو. سەید موسا سەدر داوای کۆمەکی دارایی بۆ شـــیعە و خۆبەخشـــەکانی ڕزگاریخوازە فەلەســـتینییەکان کرد. هەرچەنـدە پـارەکەش بۆ موجـاهیـدینی ئێرانی بوو، ئەوانەی لە لایەن فەلەســـتینییەکانەوە مەشـــقیان پێدرابوو. برە پارەیەکی یەکجار زۆر، بڕی پێنج ملیۆن دۆلار لەژێر ناوی کۆمەک بۆ شـــیعە لانەوازەکانی باشـــووری لوبنان و خۆبەخشـانی ڕزگاریخوازی فەلەسـتین دراوەتە دەسـتی سـەید

---

[483] Samii, Abbas William, The Shah’s Lebanon Policy: The Role of SAVAK (January,1997) Middle Eastern Studies 33 (1): 78.

موسا سەدر. من نازانم ئاخۆ شەریعەتمەداری زانیویەتی پارەکە بۆ موجاهیدینەکان بووە یان نا. ئیدی لەوێ پارەکە لەبری ئەوەی بدرێتە خەڵکی شیعە، بەسەر گرووپە فەلەستینییەکان و موجاهیدینەکان دابەشکرا. بەڕێوەبەری هەرەگەورەی کارەشکەش بە دڵنیاییەوە سەدر بوو". [٤٨٤]

هەورەها ساواک بڕوای وەهابوو، کە لیبیاش لە ڕێی سەدرەوە کۆمەکی موجاهیدینەکانی کردووە.[٤٨٥] وێڕای حاشاکردنی سەدر لەم شتە، کەچی ساواک لەسەر تۆمەتبارکردنی سەدر نەوەستا بەوەی **بە "مامۆتک"ی گرووپە ئۆپۆزسیۆنەکانی ئێرانی دابنێ.**

سەرباری بزووتنەوەی ئازادیی ئێران، موجاهیدین و فیداییەکان و شوێنکەوتووانی سەید ڕوحوڵڵا خومەینی لە کۆتایی شەستەکانەوە لە لوبنان چالاک بوون. ئایەتوڵڵا خومەینی وتار و دوانی دژی شا هەبوو، ئەوی وەک کەسێکی "داماو" ناونابوو، هەروەها خۆپیشاندانە خوێناوییەکانی ٥ی حوزەیرانی ١٩٦٣ بووە مایەی سەرهەڵدانی هێزی مەلا شیعەکان، **سەدریش ڕۆڵێکی کلیلئاسای بۆ ڕزگارکردنی گیانی ئایەتوڵڵا بینی و لە مەرگی ڕزگارکرد.**ساڵێک دوای ئەو ڕووداوەش، لە ٢٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٤دا، ئایەتوڵڵا خومەینی ڕەخنەی لە شا گرت بەوەی پارێزبەندی دیپلۆماسی داوەتە کەسە سەربازییەکانی ئەمریکا لە ئێران. **ئەم جارەیان خومەینی لە وڵات دەرکرا، سەرەتا بۆ بورسای تورکیا پاشان بۆ نەجەف لە عێراق دوورخرایەوە، ئیدی ١٤ ساڵی ژیانی دواتری لەوێ بەسەر برد. هەر کەمێک دوای ئەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی گەیشتە نەجەف، سەدر کە خومەینی بە "ئیمامی هەرەگەورە" دەبینی، یەکەمین دیداری بۆ لەگەڵ گۆڤارێکی بیانی ڕێکخست. لوسین جۆرجی هەواڵنێری لیمۆندی فەرەنسی لەسەر دەستی سەدر بووبووە موسڵمان، ئەوەبوو بە یاوەری قوتبزادە**

---

[484] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[485] SAVAK Documents, No. 1013, 9 March 1974.

چووە عێراق و دیدارەکەی لەگەڵ خومەینی ساز دا.[486] **لەبەرانبەریشدا، ئایەتوڵڵا خومەینی پەیوەندییەکی دۆستانەی لەگەڵ سەدردا هەبوو، پێدەچوو سەدری بە جێگرەوەی خۆی دانابێ.**[487] بە گوێرەی قسەی یەزدی بێ، ئایەتوڵڵا خومەینی زۆر ڕێزی سەدری دەگرت.[488] بە پێچەوانەشەوە سەید حوسێن نەسر ئاماژەی بە گرژیی لەنێوان خومەینی و سەدردا دا. "سەدر پەیوەندییەکی باشی لەگەڵ [ئایەتوڵڵا] خومەینیدا نەبوو. لەبری ئەوەدا ئەو زۆر لە [ئایەتوڵڵا] خوئی، [ئایەتوڵڵا] خونساری، عەلامە تەباتەبائی و [ئایەتوڵڵا] شەریعەتمەدارییەوە نزیک بوو."[489]

دوابەدوای تاراوگەنشینی، پەیوەندییەکانی خومەینی لەگەڵ سەدر لە لایەن ساواکەوە سووسە دەکران. بە ڕوانینی ساواک، پەیوەندییەکانی سەدر-خومەینی ئیسلامیزمی شیعەی برەوپێدەدا، سیاسەتی ناوخۆیی و سیاسەتی ئێرانی لە عێراق و ڕۆژهەڵاتدا دەشڵەژاند بەوەی شیعە لە دژی شادا بوروژێنن. باڵوێز مەنسور قەدەریش بە پێلێهەڵبڕینەوە باسی ڕۆڵی سەدری کرد کاتی گوتی؛ "**تەنانەت خومەینیش لەلایەن سەدرەوە ڕابەرایەتی دەکرا. خۆی ئەوە سەدر بوو بیرمەندی ڕاستەقینەی پشت خومەینی بوو.**"[490] هەر بەڕاستیش چەندین توخم لە پەیوەندی نێوان سەدر و خومەینیدا مایەی گومان بوون. ئەم گومانانەش زیادیان کرد کاتێ سەدر لە ٦ی نیسانی ١٩٦٨دا صوری بەجێهێشت و بەرەو نەجەف ڕۆیشت تا سەردانی خومەینی بکا.[491] ساواک لەو بڕوایەدا بوو، کە خوێندکارە ئێرانییەکان لە ئەڵمان (وەک

---

[486] Interview of Ayatullah Khumayni with the Correspondent of Le Monde, Lucien Ge (Liberation Movement of Iran, 1978).

[487] SAVAK Documents, No. (62).

[488] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[489] Interview with Seyyed Hossein Nasr, 24 February, 2017.

[490] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

[491] SAVAK Documents, No. 537, 28 April 1968.

ســـــادق تەباتەبائی کە ئامۆزای ســـــەدر بوو) هەروەک چۆن ڕۆژنامە و گۆڤاری لایەنگریی بەرەی نیشـــــتمانیی وەک باختاری ئەمڕۆ (ڕۆژئاوای ئەمڕۆ) و خەبەرنامە جبهە میلی (هەواڵنامەی بەرەی میللی) زەمینەســـــازی ئەو پەیوەندییانەن.[٤٩٢] بەگوێرەی ســـــاواک بێ، یەزدی، چەمران و قوتبزادە بەرپرســـــبوون لە پەیوەندی دروســـــتکردنی نێوان خومەینی و ســـــەدر.[٤٩٣] ئەحمەدی کوڕە بچووکی خومەینی [بە نوێنەرایەتی باوکی} چەندین جار چووەتە بەیروت و ســـــەدری بینیوە. لە هەندێک لەو دیدارانەدا، ســـــادق قوتبزادە، چەمران و من لەوێ بووین تا پەیوەندیی نێوانیان ڕێکبخەین،" یەزدی ڕۆڵی خۆی لە زەمینەســـــازی پەیوەندی نێوان ســـــەدر و خومەینی پشتڕاستکردەوە.[٤٩٤]

بە پەرەســـەندنی ســـتراتیژی ســـەرکوتکردنی شـــیعە بۆ لاوازکردنی ئەگەری دەســـتڕۆیشـــتنی شـــیعەی عێراق، پاڵ بە مەلا گەورەکانی شـــیعەوە نرا بەڵکو عێراق بەجێبێڵن و ڕووبکەنە لوبنان. لە گەرمەی بەزۆردەرکردنی ژمارەیەک لە ئێرانی و عێراقییە بەڕەچەڵەک ئێرانییەکـان لە عێراق، خومەینی لەلایەن ســـــەدرەوە بـانگهێشـــــت کرا، بەڵکو بۆ لوبنـان بـاربکـا. هەرچەنـدە بانگهێشتنامەکەی بە ڕێزەوە ڕەتکرایەوە، لێ سەدر تێکۆشا ناوبژی لەنێوان بەغدا و ئایەتوڵڵا شـیعەکاندا بکا. قەدەر گوتی گوایە "سـەید موسـا سـەدر پەیامێکی بۆ خومەینی ناردوە. ســـاواک لە ڕێی ســـکرتاریەتی بەختیارەوە چاودێری نامەکەی کرد. لە نامەکەدا هاتبوو، ســـــەدر داوای لە خومەینی کردبوو هۆشـداری بداتە ڕایەدارانی بەغدا کەوا دەرکردنی شـیعە لە عێراق دەبێتە مایەی پشـــتڕاســـتکردنەوەی هەڵوێســـتی ئێران بۆ پشـــتگیریکردنی

---

[492] AVAK Documents, No. 315/7480, 9 August 1968; SAVAK Documents, No. 315/115606, 8 March 1969.

[493] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[494] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

شــیعەی عێراق."[495] **هەرچەندە خومەینی عێراقی بەجێنەهێشــت و بڕیاری دابوو لە نەجەف بمێنێتەوە، لێ هەندێک لە شــاگردەکانی عێراقیان بەرەو باشووری لوبنان جێهێلا.** بە تێپەڕبوونی کاتیش توخمگەلی خومەینیپەروەر، پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ســەدردا لاواز کرد. هەر بەڕاســتیش هەبوونی ئۆپۆزســیۆنی ئێرانی نەوەک هەر بەتەنیا پشــتیوانی ئێرانی بۆ شــیعەکانی لوبنان شــل و خاوکردەوە، بەڵکو گرژیی نێوان ســەدر و شــۆڕشــگێرە ئێرانییەکانیشی تاودا. **گەشتەکەی سەدر بۆ تاران، دوا مێخ بوو لە دارەبازی پەیوەندییەکانی ئەو و توخمگەلی سەربە خومەینی درا.**

گەشتێکی بە مقۆمقۆ

هێشــتا ســەدر لە ســەرەتای حەفتاکاندا لەبارەی قەناعەتپێهێنانی تاران گەشبین بوو، بەڵکو بە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی خۆیدا بچێتەوە. ســەدر پێیوابوو بە ئاوابوونی خۆری دەســەڵات و هەژموونی میســر لە هەرێمەکەدا، ئەوا پەرەســەندنی دەســەڵاتی هەرێمایەتی ئێران دەکرێ بەرژەوەندییەکانی شیعە لە باشووری لوبنان بپارێزێ. بە گوێرەی ساواک، ســەدر "ســیاســەتوانێکی ڕۆشــنبیر، زیرەک و وریا و خۆپارێز بوو، کە سەرکەوتووانە سەرکردە کریستیانەکانی بۆ لای خۆی ڕاکێشابوو، بووبووە دەمڕاســت و مەزنی کۆمەڵگەی شــیعە. ئەو خەســڵەتی مەلایانەی وەک مجێزبەرزیی و دیماگۆگیی هەبوو... ئەو هەوڵیدەدا لە ئێران نزیک ببێتەوە، تا نمایشــی خۆی لە لوبنان باشــتر بکا، هەربۆیە ئەو هیچ شــتێکی لە دژی جەنابی خاوەنشــکۆدا نەکردووە!"[496] لە دیدارەکەی لەگەڵ ســەید حوســێن ناسری سەرۆکی کۆلیژی ئەدەبیات لە زانکۆی تاران و فەیلەسوفی گەورەی ئێران، ســەدر داوای لێکرد بەڵکو بە شــا ڕابگەیەنێ کە پەلامارێکی نوێی

---

[495] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[496] SAVAK Documents, No. 213/1940, 8 November 1972.

ئیسرائیل بۆ سەر باشووری لوبنان نزیکە. تکای لە شا کرد بەڵکو پشتگیری ئێران بەدەستبێنێ، ئاخر شا "دەیتوانی لە ڕێی کۆشکی سپییەوە فشار بخاتە سەر ئیسرائیل بەڵکو هێرشەکەی سەر لوبنان ڕابگرێ."[٤٩٧] هەرچەندە داواکەی ئەو بەر گوێی کەرە کەوت، کەچی هێشتا تاران نەیدەویست بە تەواوی دەستبەرداری سەدر ببێ. هەر بۆیە داوای سەدر لە ڕوکنەدین ئاشتیانی، باڵوێزی ئێران لە لوبنان[٤٩٨] بۆ بوژاندنەوەی پەیوەندی دۆستانە لەگەڵ تاران پێشوازی لێکرا. دیاربوو ئاشتیانیی باڵوێز بۆ کارکردنە سەر سەرکردەی شیعە، ئاسانکاری بۆ گەشتەکەی تاران بۆ کرد و ئەوەشی ڕێکخست بەڵکو لەوێ چاوی بە شا بکەوێ. بەگوێرەی قسەی یەزدی بێ، "سەدر مەیلی لێ نەبوو سەردانی شا بکا، ئاخر پاشای ئێران ناوبانگێکی خراپی هەبوو. بە پێچەوانەوە، ئەوە شا بوو مەیلی لەسەر ئەوە بوو پەیوەندییەکی دۆستانە لەگەڵ سەرکردەیەکی دینی شیعەی وەک سەدری هەبێ."[٤٩٩] هەرکەمێک بەر لە گەشتی سەدر بۆ ئێران، ساواک وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ڕاسپارد بەڵکو داوا لە گەورە مەلاکانی حەوزەی قوم بکا، بانگهێشتی سەدر بۆ ئەوێ بکەن.[٥٠٠] ئەوەش هەنگاوێکی تاران بوو بۆ زیاترکردنی نمایشی سەدر وەک سەرکردەیەکی دینی لە هەرێمەکە، هەروەها بۆ ئەوەی دیدارەکەی لەگەڵ شا دا بکەنە شتێکی زۆر جەوهەری. بە بانگهێشتنامەی ئایەتوڵڵا شەریعەتمەداری، ئەوەبوو سەدر لە ٢٦ی تشرینی دووەمی ١٩٧١ لە بەیروتەوە بەرەو تاران فڕی. لە ١٨ی

---

[497] SAVAK Documents, No. 4 March 1970.

[٤٩٨] ئاشتیانی خزمی سەدر بوو. ئەو لە مەلاکانی خوراسان بوو. مەنسور قەدەر گوتی گوایە ئاشتیانی دەرفەتەکەی قۆزیوەتەوە بەڵکو دیدارێک لە نێوان شا و یەکێ لە خزمەکانی ڕێک بخا. ئاشتیانی ڕۆڵێکی سەرەکی بینی لەوەی قەناعەت بە شا بکا تا سەدر ببینێ. بڕوانە:
Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[499] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[500] SAVAK Documents, No. 212/17101, 27 April 1971; SAVAK Documents, No. 312/1233, 17 May 1971.

دیســـیمبەردا لە تاران چاوی بە هویدای ســـەروەزیر و خەلیل ئەلخەلیلی باڵوێزی لوبنان لە تاران کەوت. ئەو "بارودۆخی نالەباری سیاسیی شیعەی لە لوبنان" بە هوەیدا ڕاگەیاند. ســەدر داوای پێشــووی خۆی بۆ پشــتگیری دووپـاتەکردەوە و جەختی لەســـەر ئەوە کردەوە کە هەموو شـــیعە بە شـــیعەکانی لوبنانیشـــەوە" ڕێزی شـــا دەگرن و وەک ســـەرکردەیان سەیریدەکەن." بە دەربڕینی وڵاتپارێزی، پاشخانی ئێرانییانەی و دڵسۆزیی بۆ شـا، سەدر لەسەر گرژییەکانی ئەو دوایەی لەگەڵ تاران بەهۆی چالاکی "هەندێ ئەفســـەری پلەنزم" لە لوبنان داخ و حەســـرەتی خۆی دەربڕی. لە دواییدا ســـەدر پێشـــنیازی بۆ هوەیدا کرد، کە ئێران دەکرێ کاریگەری زیاتری لەناو لوبنان و لە نێو کۆمەڵگەی شـــیعەی ئەوێدا هەبێ، ئەویش بە دامەزراندنی زانکۆیەک و نەخۆشـــخانەیەک بۆ شـــیعە.[٥٠١] لە دیدارەکەشـــی لەگەڵ پاشای پەهلەویدا، سەدر هەمان داوی خۆی دووبارەکردەوە. **(شا)ش پەســـەندی کرد و بەڵێنی پێکەوەنانی ٣٠ ملیۆن دۆلاری بۆ دامەزراندنی زانکۆیەک و نەخۆشـــخانەیەک و فەتواخانەیە (دار الفتوی) بۆ کۆمەڵگەی شـــیعەی لوبنان دا.[٥٠٢] بە پشـــتگیری هوەیدا و ڕێپێدانی پەرلەمانەوە بڕی پارەکە پەســـەند کرا، کە لە ڕێی کۆمەڵەی شـــێروخورشـــیدی ســـووری ئێرانییەوە بـدرێ."[٥٠٣] ئەوەش تەکـانێکی گەورە بوو لە بـاشـــبوونەوەی پەیوەندییەکانی سەدر- تاران.**

لەوێدا هۆکاری دیکەش لەپشــت دیدارەکەی ســەدر لەگەڵ شــا دا هەبوون. هەر کەمێک دوای ئەوەی ســەدر گەیشــتە تاران، هەندێ بیچمی ڕابەرایەتی

---

[501] SAVAK Documents, No. h/15–264(s)–49, 18 December 1971.

[502] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[٥٠٣] ئەعلەم ڕاوێژی بە حکومەت دا، کە لەڕێی کۆمەڵەی شـــێروخورشـــیدەوە پـارەکە ڕادەستبکرێ.

Samii, Abbas William, The Shah’s Lebanon Policy: The Role of SAVAK, Middle Eastern Studies, vol. 33, No. 1 (January, 1997). p. 81.

ئۆپۆزسیۆن، لە نێویاندا مەهدی بازرگان، مورتەزا موتتەهیری، سەید محەمەد حوسەینی بەهەشتی و ئایەتوڵڵا یەدوڵڵا شەهابی داوایان لە سەدر کرد بەڵکو وا لە شا بکا حوکمی لەسێدارەدانی سەرکردە دامەزرێنەرەکانی موجاهیدین هەڵبوەشێنێتەوە.[٥٠٤] بە گوێرەی قسەی حوججەتی کرمانی بێ، "لەو دانیشتنەی لە ماڵی بەهەشتیدا بوو، ئەوان داوایان لە سەدر کرد شا ببینێ، بەڵکو سەرکردە دامەزرێنەرەکانی شیعە لەسێدارە نەدا. بەهەشتی پێی لەسەر داواکەی داگرت... هەر چەند شەوێکیش دوای ئەوە، عەباس مەسعودی پرسیاری لە سەدر کرد ئاخۆ شا دەبینێ. سەید موسا سەدریش وەڵامی دایەوە هێشتا بڕیاڕی خۆی نەداوە."[٥٠٥] ئەوان پێیانوابوو خاتری سەدر لە لای شا هەیە و دەکرێ قەناعەتی پێبێنێ بە فەرمانەکانیدا بچێتەوە. **هەندێ لە ماڵباتی زیندانییە سیاسییەکانیش وەک عەلی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانی داوایان لە سەدر کرد قەناعەت بە شا بهێنێ، بەڵکو شۆڕشگێڕەکان ئازاد بکا.**[٥٠٦] هەرچەندە سەدر مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو کەوا هەرگیز شا، دەسەڵاتدارەکەی پەهلەوی بە خۆتێهەڵقورتاندنەکەی ئەو قایل نابێ، لێ کۆمێنتەکەی ئەو بەر گوێی کەڕە کەوت. بەگوێرەی قسەی یەزدی بێ، "سەدر مەیلی لەسەر دیدارەکەی لەگەڵ شادا نەبوو. ئەو، ئەو دیدارەی هەر بۆ ئەوە کرد، بەڵکو بەر بە لەسێدارەدانی موجاهیدینەکان بگرێ."[٥٠٧] ئەعلەم بە خۆی بانگی سەدر و سەید ڕەزای برای سەدری کرد

---

[٥٠٤] ئەوانیش محەمەد حەنەفینەژاد، عەلی ئەسغەر بادزادەگان، سەعید موحسین، عەلی بەکری و ناسر سادق بوون. بڕوانە:

also http://www.mashreghnews.ir/fa/news/459203/.

[505] KhosrowShahi, Seyyed Hadi, Yad-Nameh Emam Musa Sadr [Imam Musa Sadr's Memoirs], 1387, pp. 384–5.

[506] SAVAK Documents, No. (66).

[٥٠٧] یەزدی بە ڕاستی ئاماژەی بەوە داوە کە زۆرینەی مەلا و دیندارەکانی شیعەی بەشێک لە کۆمەڵگەی ئێرانی لە دژی لەسێدارەدانی موجاهیدینەکان بوون. ئەو پێی گوتم؛ تەنانەت ئایەتوڵڵا محەلاتیش ڕایگەیاندبوو کە ڕێ لە لەسێدەرانی دامەزرێنەرانی موجاهیدین بگیرێ، هەرچەندە بەتەواویش لەگەڵ ڕوانینیان هاوڕانەبوو. لەوەش گرنگتر ، تاڵەقانی و بازرگان

تا شا ببینن.[508] لە ٢٩ی شوباتی ١٩٧٢دا سەدر چاوی بە ئەعلەم، وەزیری دەربار کەوت تابزانێ ئاخۆ شا بە داواکەی قایل بووە. پاشان ئەو لە دیدارەکەی لەگەڵ شادا داواکەی خۆی دووبارە کردەوە. **هەرچەندە شا لە بەراییدا بەڵێنی ئەوەی دا زیندانییەکان لەسێدارە نەدا، لێ ئەو هەرگیز بەڵێنەکەی خۆی بەجێنەهێنا.[509] دامەزرێنەرانی موجاهیدین لە ٢٤ی ئایاری ١٩٧٢ لەسێدارە دران.**

جێگەی تەوس و سەرسوڕمانیشە، ڕکابەرەکانی سەدر لە حەوزەی قوم هەروەک شۆڕشگێڕە ڕادیکالەکانی لە ئێران و لوبنان سەدریان بە بەکرێگیراوێکی شا تاوانبارکرد.[510] عەلی ئەکبەر موحتەشەمپوری شاگردە گەورەکەی خومەینی و وەزیری کاروباری ناوخۆ لە دوای شۆڕشی ئیسلامی گوتی کە دیداری سەدر لەگەڵ شادا "خاڵی وەرچەرخانی پەیوەندییەکانمان بوو لەگەڵ سەید موسا سەدردا." ئەوە ئەوەشی خستەسەر:

ئێمە لە دژی شا دەجەنگاین. زۆر لە مەلاکان خۆیان لە سەردانکردنی شا بەدوور دەگرت، بەڵام ئەم پیاوە چاوی بە شا کەوت. پیاوێک، کە چەندین سەرکردەی عەرەبی بینیبوون و لە نێو عەرەبدا ناودار بوو، چاوی بە شا

قسەیان لەگەڵ شا حوسێنی ئوردن کردبوو، بەڵکو لە گەشتی داهاتووی بۆ تاران شا لە بڕیاری لەسێدارەدانی موجاهینینەکان پەشیمان بکاتەوە." بڕوانە:

Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

508 Sadr, Seyyed Mohammad, Enghelab va Diplomacy dar Khaterat-e Seyyed Mohammad Sadr [Revolution and Diplomacy in Seyyed Mohammad Sadr's Memories], Soureh Mehr publication, pp. 36–8. See also http:// khateemam. Com / 1392/ 12/25/4/ 4216.html/ . 305Tabatabaie, Mohammad Sadegh, Khaterat-e Siasi Ejtemai [Socio-Political Diary], Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388, vol. 1, p. 211.

509 Tabatabaie, Mohammad Sadegh, Khaterat-e Siasi Ejtemai [Socio-Political Diary], Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388, vol. 1, p. 211.

510 SAVAK Documents, No. (67).

کەوت. پاشـــان ئەوەی گوت گوایە مەهدی بازرگان و شـــەهابی تکایان لێکردووە بەڵکو شا ببینێ. بەڵام من گومانم هەیە، کە سەدر هەرلەبەر داوا پشتڕاستنەکراوەکەی بازرگان شای بینیبێ. لەجیاتی ئەوە، من لەوە دڵنیام کە سەید موسا سەدر خۆی مەیلی لەسەر بووە شا ببینێ." [٥١١]

سـەید حامد ڕوحانی (زیارەتی)، شۆڕشگێڕێکی دیکەی خومەینیپەروەر،[٥١٢] لەســـەر دیدارەکەی لەگەڵ شـــادا ڕەخنەی لە ســـەدر گرت، وەها دوا کە "پەیوەندی ســـەدر بە ڕژێمی پەهلەوی هەر بە دیتنی شـــاوە ســـنووردار نەبووە، بەڵکو لەوەش پتر ئەو پەیوەندی لەگەڵ کاربەدەستە ئێرانییەکان لە لوبنان و دەربار لە تاران هەبوو. دیاربوو دایکی شـــاش ســـەدری بینیبێ. پەیوەندییە نزیکییەکەی ســـەدر لەگەڵ دیکتـاتۆرانی هەرێمەکە وێنەکەی لەبەردەم ڕزگارکەران (ئێرانییەکان) شـــێواندبوو."[٥١٣] دیدارەکەی ســـەدر لەگەڵ شادا وێنەکەی ئەوی لەنێو شۆڕشگێرە ڕادیکالە ئێرانییەکان شێواند. ســـەدر بە عەلی داڤانی توێژەری ســـەرەکی لێکۆڵینەوەی ئیسـلامی گوتبوو: "جەنابی داڤانی، ئێمە دوو کێشەمان لێرە [لە لوبنان] هەن. کاتێک کە دەچینە ئێران، هەندێ لە ڕکابەرەکانمان بە سیخوڕی شا ناومان دەهێنن. کاتێکیش لێرەین [ئەو] ئێرانییانە بە لایەنگری ناسر و سوننەکانمان لە قەڵەم دەدەن. باشـــە ئێمە چیبکەین؟ هیچ کامێک لەوانە ئێمەیان خۆش ناوێ".[٥١٤] ئەمە زەبرێکی کوشـــندە بوو بۆ ئەو، هەرچەندە هەرگیز ســـەدر تووڕەیی خۆی دەرنەبڕی. بەگوێرەی قســـەی حوججەتی کرمانی بێ، "کاتێک لەبارەی ئەو

---

[511] Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

[٥١٢] دامەزرێنەر و سەرۆکی پێشووی مەکۆی بەڵگەنامەی شۆڕشی ئیسلامی.

[513] See http:// tarikhirani.ir/ Modules/News/Phtml/ News.PrintVersion. Html. Php ?TypeId = 4&NewsId=1649.

[514] http://www.mashreghnews.ir/fa/news/459203.

ڕەتکردنەوانەم لێپرسی، ئەو بە خەندەوە پێیگوتم؛ "خوا دەزانێ بۆچی شام بینی." ئەو بەسینگفراوانییەوە ئەو پرسەی بەلاوەنا."[٥١٥]

سەرباری شۆڕشگێرە ڕادیکالە ئێرانییەکان، گەشتەکەی سەدر بۆ تاران لە لایەن ناحەزە هەرێمییەکانی شاشەوە ڕەخنەباران کرا، بەتایبەتی لە بەغدا. سەرهەنگ وەلید محەمەد سیراتی پاشکۆ لە باڵوێزخانەی عێراق لە بەیروت سەدری بە بەکرێگیراوی شا لەقەڵەم دا، گوایە لەوکاتەدا سەردانی تارانی کردووە کە ئێران بە ناڕەوا هەرسێ دوورگە کێشەلەسەرەکانی کەنداوی فارسی داگیرکردوون.[٥١٦] لەسەرووی هەمووشیانەوە، دەنگۆیەک لە بەیروت بڵاوبوویەوە، کە گەشتەکەی سەدر نەخشەیەک بووە تا قەناعەت بە شا بهێنێ بەڵکو دەستوەربداتە کاروباری هەڵبژاردنی لوبنانی بۆ ئەوەی پشتگیری خۆی و کەمیل شەمعونی پێبکا.[٥١٧] وێڕای ئەو هەموو دەنگۆیانە ڕەزامەندبوونی شا لەسەر کۆمەکی دارایی بۆ جڤاتی شیعە وای لە سەدر کرد پەیوەندییەکان بەکراوی بهێڵێتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەفسەرێکی ساواک بەتەنیا پەیوەندییەکانی ئێرانی لەگەڵ جڤاتی شیعە لە لوبناندا پچڕاند.

مەیدانبازی[٥١٨] قەدەر لەگەڵ سەدردا

پەیوەندییە گرژییەکەی سەدر لەگەڵ مەنسور قەدەر کاری کردە سەر ڕەوتی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبنان. لەپاش نۆژەنکردنەوەی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکانی تاران-بەیروت، ئاشتیانی کرایە باڵوێزی ئێران لە لوبنان. هەردووکیان، هەم ئاشتیانی و هەم جێگرەکەی

---

515 Khosrowshahi, Seyyed Hadi, Yad-Nameh Emam Musa Sadr [Imam Musa Sadr's Memoirs] 1387, pp. 384–5.

516 SAVAK Documents, No. 212/4412, 18 December 1971.

517 SAVAK Documents, No. 212/4965, 6 February 1972.

٥١٨ وشەی (مەیدانبازی)یم لە بەرانبەر وشەی *Duel*ی ئینگلیزی و *(مبارزة)ی عەرەبی بەکارهێناوە. وەرگێڕ.*

بەناوی لاڤانی پاشـــخانێکی دینییان هەبوو، کە ســـەرکەوتووانە ڕایەڵەی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ شـــیعەی لوبناندا ژیاندەوە. لەپاڵ ئەمەشـــدا، ناووڕومەتی ســـەدر لە لوبنان هێشـــتا هەر لە لووتکەدا بوو. بەگوێرەی ســـاواک بێ، ســـەدر "تەونێکی پەیوەندی خانەوادەیی چڕی دینی لە ئێران هەبوو."[٥١٩] کەمێک بەر لە گەشـتەکەی سـەدر بۆ ئەوروپا، سـاواک ڕێنمایی دایە وەزارەتی کـاروبـاری دەرەوە، هـاوزەمـان نوێنەری خۆی بۆ وڵاتـانی ئەوروپا بنێرێ. کاربەدەستانی ساواک گوتیان بەم کارە هەم نمایشی سەدر باڵاتر دەبێ و هەم پابەندبوونیش بە ئێرانەوە قووڵتر دەبێتەوە.[٥٢٠] لەگەڵ ئەوەشـــدا کاتێ ئەم کەســـایەتیانە گۆڕدران و مەنســـور قەدەر جێگەیانی گرتەوە، قۆنـاغێکی نوێ لە پەیوەنـدی ئێرانی بە شـــیعەی لوبنـانەوە سەریهەڵدا. بەهۆی پاشخانە دیپلۆماتیی و ئاسایشیەکەی، ئەوەبوو قەدەر لە ئابی ١٩٧٣دا هەم وەک باڵوێزی ئێران لە بەیروت هەم وەک بەرپرســـی وێستگەی ساواک دانرا. قەدەر بەخۆی ئەوەی گوت گوایە، تاران پێویستی بە ئەزموونی ئەو بۆ هەڵســـووڕاندنی کاروبـاری باڵوێزخانەی بەیروت هەبوو، ئاخر "ڕەوشـی سـیاسـی لە ئوردن هێوربووبووە، بەڵام کۆمەڵگەی لوبنانی لەســـەر لێواری گرژییەکی قووڵ بوو. کەواتە شـــا فەرمانی کرد من لەبەر ئەزموونەکەم لە ڕەوشـــی ئوردن بنێرێتە لوبنان.[٥٢١] قەدەر بە عەقڵی

---

519 SAVAK Documents, No. 213/1940, 8 November 1972.

520 SAVAK Documents, No. 3266, 11 August 1972.

521 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

پیلانگێڕانەی خۆی،[٥٢٢] هەر زوو باڵوێزخانەکە لە ڕکابەرەکانی پاککردەوە.[٥٢٣] وەک هەنگاوی داهاتووشـی، ئەو سـەرەتا بە نیازی چاودێریکردن بەسـەر لادەرە ئێرانییەکان لە سەدر نزیکبووەوە. قەدەر فشاری خستە سەر سەدر تا ببێتە ئاژانی ئەو، لەبری ئەوەی وەک مەلایەکی ڕێزلێگیراوی شـیعە یان سـەرکردەیەکی دەسـتڕۆیشـتویی لوبنانی ڕەفتاری لەگەڵدا بکا. سـەدریش

[٥٢٢] قەدەر وەهای گوت گوایە؛ "کاتێک من بە باڵوێزی ئێران لە بەیروت دیاریکرام، حکومەتی لوبنانی هۆشـــداری دایە تاران، بەڵکو دام نەنێن. ڕۆژنامەی لوبنانی هەڵمەتێکی لە دژی من جاڕ دا، ئاخر من ئەندامی هێزی ئاسـایشـی سـوپا بووم. ئەوان بە شـایان گوتبوو کە هێزی ئاسـایشـپارێزی لوبنان لەوانەیە نەتوانێ ڕێ لە لەناوبردنی قەدەر بگرێ. (شـا)ش بە توندی وەڵامی دانەوە و گوتی: 'خۆ ئەگەر ئێوە نەتوانن ئاسـایشـی باڵوێزەکەمان بپارێزن، کەواتە پێمان بڵێن کە هیچ باڵوێزێک بۆ ئەوێ نەنێرین. بەدەر لەوە قەدەر تاکە بەربژێری ئێمەیە بۆ باڵوێزخانەمان لەوێ.' هەر کەمێکیش بەر لەچوونم بۆ ئەوێ، وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران پێیگوتم: "قەدەر، ئەرێ تۆ دڵنیایت لەوەی بچیتە ئەوێ؟ تۆ دەچیتە شانەی زەرگەتەوە.' منیش بەرسـقم دایەوە، بەڵێ گەورەم من دەمەوەی ئەوە بکەم کە جەنابی خاوەنشـکۆ لێم دەخوازێ." بڕوانە:

Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[٥٢٣] دیاربوو قەدەر کودەتایەکی بەسـەر باڵوێز ئاشـتیانیدا کردبێ بەوەی تاوانباری کردبوو گوایە پەیوەندی بە وەزیری کاروباری دەرەوە حوسـێن فاتیمی، ڕاوێژکاری نزیک لە موسـەدیقی سەرۆوەزیری پێشوو هەبووە (موسەدیق لە خێڵی ئاشتیانی لەدایک بووە دەگوترێ سێ ڕۆژ بەر لە کودەتاکەی ١٩٥٣ زەنگی بۆ موسـەدیق لێیداوە ئاگاداری کردۆتەوە، کە ناسـری لەڕێیە بۆ لای پاشـا بۆنەنامەی لادانی ئەویشی پێیە؛ بڕوانە:

Dr. M. Mosaddegh (H. Katouzian, ed.) and Mosaddegh's Memoirs (London, 1988), p. 69).

هەروەها قەدەر بە پشتیوانی ژەنەڕاڵ ناسری بەرەی لەژێر پێی سەرهەنگ عەباس شەقاقی بەرپرسی وێستگەی ساواک لە بەیروت دەرهێناوە. ناسری بەرپرسی ساواک هەر لەوکاتەی لەگەڵ شەقاقی لە گاردی پاشـایەتی لە ١٩٥٣دا بەیەکەوە کاریان کردووە ڕقی لێبووەتەوە. دەگوترێ شـەقاقی ڕۆڵی لە ڕاگرتن و دوورخسـتنەوەی تەیمور بەختیار لە ئێران بینیوە. لە کۆتاییشـدا قەدەر کەسـەکانی نێو باڵوێزخانەی ئێرانی لە لوبنان گۆڕیە وەک کییار. بڕوانە:

Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK, Middle Eastern Studies, vol. 33, No. 1 (January, 1997), p. 81.

وێڕای پێویستی بە پشتگیری تاران، کەچی ڕێککەوتنەکەی لەگەڵ قەدەردا ڕەتکردەوە. سەدر دوابەدوای پەرەسەندنی گرژی لە لوبنان و قووڵبوونەوەی دوژمنایەتی لەگەڵ جەنگاوەرە فەلەستینییەکان و شیعەی زوعەما، بڕوای وەهابوو، کە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە دەزگایەکی ئاسایشپارێزی دەرەکی دەکرێ ناو و نمایشی سەرمایەی سۆشیال سیاسییەکەی بنکۆڵ بکا. ئیبراهیم یەزدی ڕوونیکردەوە؛ "قەدەر وای ڕەچاودەکرد سەدر بەدوای ئەو بکەوێ، بەڵام سەدر بەشانوشکۆ بوو، ڕەتیکردەوە وەها بکا."[٥٢٤] بە ڕەتکردنەوەی سەدر بۆ پێشنیازی هاوکاریکردنی قەدەر لەدژی بەرهەڵستکارە ئێرانییەکاندا، ئەوەبوو قەدەر سەدری وەک کێشەیەکی سەرەکی بۆ ئێران لەقەڵەم دا. قەدەر گوتی گوایە: "دوای دیتنی پاترایرک مەعوشی سەرۆکی دینی مارۆنییەکان و حەسەن خالید، چاوم بە سەدریش کەوت. من دەمزانی کە پیلانگێڕیی موسا سەدر لەپشت ئەو هەموو هەراوزەنایەی دژی ئێران و دژی من بوو. سەدریش دەیزانی کە ئەوە من بووم پەیوەندییەکانی بەختیارم لە بەیروت ئاشکراکردوون."[٥٢٥]

لەوەش خراپتر بەڕێوە بوو. پەسەندنامەی شا بۆ پشتگیریی دارایی شیعەی لوبنان دەکرا پەیوەندییەکانی سەدر-تاران جۆشبداتەوە. هەرچەندە ئەمە بۆ قەدەر هەڕەشەیەک بوو، ئیدی ئەو زۆر ماندونەناسانە هەوڵی ئەوەی دەدا کاریگەریی خۆی لە لوبنان بەرفرەوانتر بکا. کاتێک هەواڵی پەسەندنامەی شا بەرگوێی قەدەر کەوت، هەوڵیدا ڕەوتی پێواژۆی کۆمەکە داراییەکە بگۆڕێ و پارەکە لە ڕێی وەزارەتی کاروباری دەرەوە و پاشان لە ڕێی باڵوێزخانەی ئێران لە لوبنانەوە بەڕێ بکا. هەرچۆنێک بێ شا ئەم پلانەی ڕەتکردەوە. تادەهاتیش ڕق و کینەی قەدەر لە سەدر زێدەتر دەبوو. لەگەڵ

[524] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016

[525] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

تێپەڕینی کات و لە کۆتاییدا ئەو توانی سیاسەتی تاران دەرهەق بە سەدر وەرگێڕێ. هەرچەندە لە بەراییدا شـا فەرمانی دەرکرد کۆمەکە داراییەکە بدرێتە سـەدر، لێ کۆمیتەیەک لە ساواک، وەزارەتی کاروباری دەرەوە و وەزارەتی پەروەردە و خوێندن لە ١٥ی ئازاری ١٩٧٢دا کۆبوونەوە و بیرۆکەی دامەزراندنی زانکۆیەکیان لە لوبنان ڕەتکردەوە. هوەیداش لە بەرانبەردا (٣٠) کورسی خوێندنی بۆ خوێنداکارانی شیعەی لوبنان تەرخان کرد. هەرچی لەبارەی نەخۆشـخانەکەش بوو، کۆمیتەکە بڕیاڕیدا نۆڕینگەیەکی بچکۆلە لەبری نەخۆشخانەیەکی گەورە لە صور دروست بکا.[526] کاتێکیش سـەدر لەم بڕیارانە ئاگادارکرایەوە و باڵوێزخانەی ئێرانی بە "درۆزن" لەقەڵەم دا و ئەوەی گوت کە "ئەوان [باڵوێزخانەی ئێران] هیچ کورسـییەکی خوێندن نادەنە هیچ کەس مەگەر تایبەتمەند نەبێ (یەکێک ڕایەڵەیەکی لەگەڵ تاراندا نەبێ)."[527]

بە پێچەوانەشەوە قەدەر حاشایی لە ڕۆڵی خۆی بۆ ئەو ڕێنماییانە کرد، ئەو وەهای گوت گوایە:

سەدر پەیوەندییەکی ژێربەژێری لەگەڵ قەزافیدا هەیە. پێشتر قەزافی داوای لە سەدر کرد بەڵکو مزگەوتێک لە میونیخ بکاتەوە. سەدر لە ١٩٧٢دا پەسنی قەزافی دا و لەبری ئەوە لە میونیخ شـای ڕەخنەباران کرد. یەکێک لە ئاژانەکانی ساواک دوانەکەی سەدری تۆمارکردبوو، ئینجا بە شا ڕاگەیەنرا. (شـا)ش کە بە خزمایەتی بنەماڵەیی ئاشـتیانی لەگەڵ سـەدردا دەزانی، دەستبەجێ ئاشتتیانی لەسەر کار لادا و منی لەجێگەی ئەو کردە باڵوێزی ئێران لە بەیروت... کەمێک بەرلەوەی تاران بۆ بەیروت بەجێبێڵم، شـا پێیگوتم: "پێشتر فەرمانم بە تەرخانکردنی ٢٠ ملیۆن دۆلار بۆ سەدر دابوو. تۆ بە سـەدر مەڵێ کە ئێمە ئەو پارەیەی نادەینێ، لەبری ئەوە یاری لەگەڵدا

[526] SAVAK Documents, No. 16 March 1972.

[527] SAVAK Documents, No. 6095, 6 February 1975.

بکە." لێ سەدر پێیوابوو من بوومەتە بەربەستی ئەم ڕێکارە. هەر بۆیە ئەو نەخشەی لەناوبردنی منی دانا." ٥٢٨

گێڕانەوەی قەدەر هەڵە بوو. ئاخر بە گوێرەی ئیحسان نەراقی، نووسەری ئێرانی و ڕاوێژکاری پێشووی فەرەحی شابانو، ئەوە خۆی قەدەر بوو قەناعەتی بە تاران هێنا کە سیاسەتی خۆی دەرهەق بە سەدر بگۆڕێ. "سەدر پێیگوتم، کە قەدەر پەیوەندی نێوان شیعەی لوبنان و تاران پچڕاند." ئەو تێبینی کردبوو، قەول وابوو شا لە ڕووی داراییەوە پشتی سەدر بگرێ بۆ ئەوەی نەخۆشخانەیەک بۆ شیعەکانی لوبنان دروست بکا. نەراقی گوتی؛ "ئیمام سەدر بە خۆی بە منی گوت، ئەو قسەی لەگەڵ شا کردبوو."

"ئیمام گوتی کە "من بە شام گوت کە عەرەب [ڕژێمەکانی هەرێمەکە] پشتگیریی سوننەی لوبنان دەکەن لەکاتێکدا ئەورووپی و ئەمریکییەکانیش پشتی مارۆنەکان دەگرن، لە سەرێکی دیکەوە شیعە نەیانتوانیوە پشتیوانێک [ی دەرەکی] بدۆزنەوە. لە وەڵامدا شا دڵنیای کردمەوە، هەموو شتێک دەکا کە من بمەوێ. داواملێکرد نەخۆشخانەیەک بۆ شیعە دروست بکا. دەکرێ دواتریش دامەزراندنی زانکۆیەکی پزیشکی بۆ شیعە دابمەزرێ و ئینجا زانکۆ سەرەکییەکە. شا قایل بوو بەڵام قەدەر تاکلایەنە نەخشەکەی گۆڕی. لە بەرانبەریشدا هەوڵیدا لەبری نەخۆشخانەکە چەند نۆڕینگەیەکی بچووک دروست بکا. مکوڕیش بوو لەسەر ئەوەی ناوی شایان لەسەردا دابنێ. سەدر لە دژی ئەو پلانە وەستایەوە و مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، کە هیچ پشتیوانییەکی دەرەکی بەو شێوازە دابین ناکرێ. قەدەریش ئەم شتەی لە دژی سەدر قۆستەوە و لەبەرچاوی شای خست." ٥٢٩

528 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

529 Fars News Agency, Interview with Ehsan Naraghi, http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8711240772.

گێڕانەوەکەی نەراقی لە لایەن سـەید هادی خوسـرۆشـاهیشـەوە دووپات کرایەوە. مایەی سـەرنجڕاکێشـانە، هەردووکیان، هەم کەمال ئەلئەسـعەد و جەعفەرە شـەڕەفەددین لەسـەر پەکەوتنی کۆمەکی شـا بۆ شـیعەی لوبنان سەرکۆنەی سەدریان کرد.[٥٣٠]

کشـــانەوەی ئێران لە پشـــتگیریی ســـەدر دەرفەتێکی بە ڕووســـەکان دا پشـــتگیری نەخشـــەکانی بکەن. لە ١٢ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٢دا، شـــێخ زیائەدین باباخانۆڤی موفتی تاشـــقەند لە ناوەڕاســـتی ئاســـیا بانگهێشـــتی سەدری کرد تا سەردانی یەکێتیی سۆڤیەت بکا. دوای گەشتەکەی بۆ ئەویێ، کە بۆ شیعە گەشـتێکی "ناوازە" و "مایەی تێڕامان" بوو.[٥٣١] سـۆڤیەت بەڵێنی ١٥ ملیۆن لیرەی بە سـەدر دا تا نەخۆشـخانەیەک دروست بکا. کاتێک لێیان پرسـی لەوانەیە ئەم سـەردانەی دەوڵەتەکانی دیکە، نەخاسـمە ئێران تووڕە بکا، ســـەدریش وەڵامی دایەوە کەوا ئەو پێشـــتر داوای لە ئێران کردووە بەڵکو نەخۆشـــخانەیەک دروســـت بکەن، بەڵام ڕایەدارانی ئێران تەنیا قایل بوون چەند نۆڕینگەیەک دروســـت بکەن.[٥٣٢] ئیدی گەشـــتەکەی ســـەدر بۆ ســـۆڤیەت پاســـاوی دایە دەســـت قەدەر تا ســـەدر بە توخمێکی بەهێزی پیلانگێڕی ڕووســـی لە ڕۆژهەڵاتدا دابنێ. بە بڕوای ســـاواک پشـــتگیریی سۆڤیەت بۆ سەدر دەبێتە مایەی ئەوەی پێگەیەکی ستراتیژی لە باشووری لوبنان بداتێ.[٥٣٣] لە کۆتاییشدا سەدر پشتگیرییەکەی مۆسکۆی ڕەتکردەوە. بەگوێرەی قســـەی یەزدی بێ، "قەول وابوو ڕووســـەکان بڕی ٤٠ ملیۆن دۆلار بدەنە شیعە تا نەخۆشخانەیەک لە (ڕاس بیروت) دروست بکا. کەچی

---

[530] See http:// tarikhirani.ir/ Modules/News/ Phtml/News. PrintVersion. Html.php?Lang =fa&TypeId=4&NewsId=924.

[531] SAVAK Documents, No. 212/509, 24 November 1972.

[532] SAVAK Documents No. 213/2491, 26 December 1972.

[533] SAVAK Documents, No. 213/54013, 6 April 1974.

ســـەدر دوودڵ بوو لەوەی ئەو بەخشـــندەییەی ئەوان وەربگرێ.[534] ئاخر سەدر نەیدەویست دۆخەکە لەگەڵ تاران گرژتر بکا.

ســـەرباری نامرادبوونی، کەچی ســـەدر هەوڵی خۆی دا بەڵکو ئێران بە هەڵوێســـتی خۆی لە بەرانبەر شـــیعەدا بچێتەوە. ئەو ئاماژەی بەوە دا؛ پەیوەنـدییەکـانی ئەو لەگەڵ تـاران لە ســـەردەمی بـاڵوێزایەتی بـاڵوێز شارستانیدا لەوپەڕەی گەشەی خۆیدا بووە، کەچی لەوەتەی قەدەر هاتووە، ڕەوشـەکە شـێواوە. ئەو ئەوەشـی خسـتەسـەر کە، "باڵوێزە نوێیەکە [قەدەر] لێیدەویســـتم ببمە ئاژانێکی ئەو و ئینجا کۆنترۆڵی هەموو دانیشـــتن و وتووێژەکانم بکا." لە دیدارێک لەگەڵ محەمەد عەنانی نووســـەری ئەلحیات دا، گەفی ئەوەی کرد ڕاشـــکاوانە جاڕی ئەوە دەدا کە ئێران دوژمنایەتی شـــیعەی لوبنان دەکا و دانانی باڵوێزە نوێیەکەش تەنیا بۆ کۆکردنەوەی زانیاری لە دژی شیعە.[535] سـەدر ئەوەی گوت کە قەدەر پیاوێکی دژوارە و هەر بەدوای شـکسـتی شـیعەی لوبناندا دەگەڕێ، ئاخر ئەو بڕوای وایە کە دەبێ جڵەوی تەواوی کاروباری شیعە لەدەستی ئەودا بێ. ئەو مشتومڕی لەسـەر ئەوە دەکرد، کە گۆڕینی ئاشتیانی بە قەدەر، دیپلۆماسییەتی ئێرانی بۆ چـالاکییەکی هەواڵگریی و دەزگـایەکی ئـاســـایشـــی گۆڕی، بەمەش بەرژەوەندییەکانی ئێرانی لە لوبنان خسـتۆتە بەر مەترسـی.[536] سـەرباری هەوڵ و تەقەلاکانی، کەچی ســـەدر لەوەدا ســـەرنەکەوت تاران دەرهەق شـیعەی لوبنان بە سـیاسـەتەکەی خۆیدا بچێتەوە. قەدەری باڵوێز، کارایانە وێنەی ئەوی شێواند.

---

534 Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

535 SAVAK Documents, No. 213/479, 15 January 1974.

536 SAVAK Documents, No. 213/2395, 26 January 1974.

bibLiography
*Archival Collections*Iran

Markaz-e Amouzesh va Pajooheshhay-e Beynolmelali-e Vezarat-e Omour-e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs]
Markaz-e Asnad-Enghelab-e Eslami [Islamic Revolution Document Center]
Sazman-e asnad va Ketabkhane Melli-e Jomouhori Eslami [National Library and
Archives of Islamic Republic of Iran]
Published Government Documents
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Aval, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol I, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Dovom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol II, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Sevom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol III, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Hezb-e Democrat-e Kurdestan-e Araq be Ravayet-e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party according to SAVAK]
Ravabet-e Iran va Araq be Ravayat-e SAVAK [Iran-Iraq Relations According to
SAVAK]
United States of America
US National Archives and Records Administration (NARAI), College Park,
Maryland
Central Intelligence Agency Records Search Tool (Crest)
General Records of the Department of State, Record Group 59 (RG59)
Central Foreign Policy Files (CFP), 1967–69

Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–76, Access to Archival Databases
(AAD) Available at: http://aad.archives.gov/aad/
Records Relating to Iran, 1965–1975, LOT 77D400
Richard M. Nixon Presidential Library (RMNL), Yorba Linda, California.
Available at: https://www.nixonlibrary.gov/
Gerald R. Ford Presidential Library (GRFL), Ann Arbor, Michigan. Available at:
https://www.fordlibrarymuseum.gov/collections-digital.aspx

Published Government Documents
United States Congress, House Select Committee on Intelligence, CIA: The Pike
Report. With an Introduction by Philip Agee, (Nottingham, England:
Spokesman Books, 1977).
Keesing's Record of World Events (formerly Keesing's Contemporary Archives),
Volume XVII, February 1970 Iraq.
Congressional Record
Foreign Relations of the United States (FRUS) (Washington, DC: US Government
Printing Office)
1964–1968
XXI: Near East Region; Arabian Peninsula (2000)
XXII: Iran (1999)
1969–1976
I: Foundations of Foreign Policy, 1969–1972 (2003)
XI: South Asia Crisis, 1971 (2005)
XXIV: Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969–1972
XXVII: Iran; Iraq, 1973–1976 (2012)
XXXVIII: Foundations of Foreign Policy, 1973–1976 (2012)
E-3: Documents on Global Issues, 1973–1976 (2000)
E-4: Documents on Iran and Iraq, 1969–1972 (2006)
Public Papers of the Presidents: Gerald R. Ford, 1976–77, Book III. Washington,
DC: US Government Printing Office, 1979.
Online Document Collections

National Security Archive, George Washington University (NSA-GWU),
Washington, DC
Digital National Security Archive (DNSA). Available: http://nsarchive.
chadwyck.com/
Electronic Briefing Book (EBB) 265. Available at: http://www2.gwu.
edu/~nsarchiv/NSAEBB265/
Henry Kissinger Telephone Transcript (State-Kissinger), U.S. Department of State
Electronic Reading Room. Available at: http://foia.state.gov/Search/
Collections.aspx
Israel State Archives, On-Line Collection: Prime Minister Golda Meir and the
Shah of Iran in 1972. Available at: http://www.archive.gov.il/ArchiveGov/
pirsumyginzach/TeudaBareshet/GoldShah/
Special Collection: A Life in Intelligence—The Richard Helms Collections (CIAHelms), US Central Intelligence Agency Electronic Reading Room. Available at: http://www.foia.cia.gov/collection/life-intelligence-richard-helms-collection

Author's Interviews
Ali Akbar Mohtashampour
Seyyed Hossein Nasr
Ebrahim Yazdi
Published Interviews
Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC)
General Mansur Qadar
Harold Saunders
Harvard Iranian Oral History Project (HIOHP)
Colonel Isa Pejman
Books
Abdulghani, Jasim M., *Iraq and Iran: The Years of Crisis* (The Johns Hopkins
University Press, October 1, 1984).
Ajami, Fuad, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shia of Lebanon* (Cornell

University Press, 1986).
Alam, Assadollah, *Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi*
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993).
Alam, Assadollah, *Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi*
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995a).
Alam, Assadollah. *Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi*
Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973
(Bethesda, MD: Iranbook, 1995b).
Al-Samarrai, Wafiq, *Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern*
Gate]. translated in Farsi. (Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas).
Bonnin, Richard, *Arrows of the Night: Ahmed Chalabi and the Selling of the Iraq*
War (Anchor; Reprint edition, November 13, 2012).
Harris, G. S., Ethnic Conflict and the Kurds. (1977). *Annals of the American*
Academy of Political and Social Science, 433 (1).
Kissinger, Henry, *Years of Renewal* (New York: Simon & Schuster, 1999).
Khosrowshahi, Seyyed Hadi, *Yad-Nameh Emam Musa Sadr [Imam Musa Sadr's*
Memoirs] Moaseseh Farhangi-Tahghoghati-e Emam Musa Sadr, Tehran, 1387).
Kramer, Martin, *Shi'ism, Resistance, and Revolution*, ed. Martin Kramer (Boulder,
CO: Westview Press, 1987).

Lawrence, Quil, Invisible Nation: How the Kurds' Quest for Statehood Is Shaping
Iraq and the Middle East (Walker Books, July 7, 2009).
Masira al-Imam al-Seyyed Msa al-Sadr [Seyyed Musa Sadr's Journey], Vol III,
Second Edition.

McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London: I.B. Tauris, 2007 ed).
Mohtashamipour, Ali-Akbar, Khaterat-e Siasi [Political Diaries] (Kahneh-e
Andisheh-e Javan) Vol I.
Mohtashamipour, Ali-Akbar, Khaterat-e Siasi [Political Diaries], (Kahneh-e
Andisheh-e Javan) Vol II.
Nasr, Vali, The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future
(W. W. Norton & Company, April 17, 2007).
Norton, Augustus R., Amal and The Shia: Struggle for the Soul of Lebanon (Austin,
TX: 1987).
Offiler, US Foreign Policy and the Modernization of Iran: Kennedy, Johnson, Nixon
and the Shah (Palgrave Macmillan, UK, 2015).
O'balance, Edgar, The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd.,
1973).
Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.
(Yale University Press, 2007).
Primakov, Yevgeny, Russia and the Arabs: Behind the scenes in the Middle East from
the Cold War to the Present (New York: Basic Books, 2009).
Qaneifard, Erfan, Pas az Shast Sal: Zendegi va Khaterat-e Jalal Talabani [After
Sixty Years: The Life and Memories of Jalal Talabani] (Elm Publication, Tehran,
October 2011).
Qaneifard, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A
Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011).
Ramazani, Rouhollah K., The Persian Gulf: Iran's Role (University Press of Virginia, 1972).
Randal, Jonathan, After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with
Kurdistan (London: Westview Press, 1999).
Sadr, Seyyed Mohammad, Enghelab va Diplomacy dar Khaterat-e

Seyyed
Mohammad Sadr [Revolution and Diplomacy in Seyyed Mohammad Sadr's
Memories] (Soureh Mehr publication).
Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK. (January
1997). Middle Eastern Studies, 33 (1).
Sayigh, Yezid, Turning Defeat into Opportunity: The Palestinian Guerrillas After
the June 1967 War. (Spring 1992). Middle East Journal, 46 (2).
Stoakes, F., The Supervigilantes: The Lebanese Kataeb Party as a Builder, Surrogate
and Defender of the State. (January 1975). Middle Eastern Studies, 11 (1).

Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Social Diaries], Vol. 1
(Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388).
Tripp, Charles, A History of Iraq (Cambridge University Press, 2010).
Zabih, Sepehr, Aspects of Terrorism in Iran. (September 1982). Annals of the
American Academy of Political and Social Science. International Terrorism
(Sage Publications) 463: 84–94.

بەندی ٧

هەرەس: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە ١٩٧٣-١٩٧٧

لەو قۆناغەدا بەتەواوی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە هەردووکیان، لە کوردستانی عێراق و لە لوبناندا گۆڕا. کاتێک شەڕەکە لە سەر حیسابی کوردی عێراق و ئەگەری زیاتربوونی بەشداری ڕاستەوخۆی ئێرانی هێنایەگۆڕی، ئیدی شا بەسەر ئەمریکا و ئیسرائیلە هاوپەیمانەکانی بازیدا و پشتگیرییەکەی بۆ بارزانی ڕاگرت. لە ڕێککەوتننامەی ١٩٧٥ی جەزائیردا، عێراق لەسەر ئەروند ڕود بۆ ئێران سازشی کرد، لە بەرانبەریشدا ئێران پشتگیرییەکەی بۆ کوردان ڕاگرت. بەرگری پێشمەرگەی کوردیش، کە تا دەهات پشتی بە سوپای ئێران دەبەست، هەر زوو دارما.

لەو نێوەشدا مەنسور قەدەری باڵوێز و ساواک لە کۆتاییدا قەناعەتی بە شا هێنا سیاسەتی خۆی لەبارەی شیعەی لوبنانەوە وەربچەرخێنێ. شەڕی ناوەخۆی لوبنان لە ١٩٧٥دا پێگەی سەید موسا سەدری لاواز کرد و کەلێنی نێوان کۆمەڵگەی شیعە و لایەنە لوبنانییەکانی دیکە، ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی و ڕژێمە عەرەبییەکانی قووڵ و بەرفرەوانتر کرد. سەرباری هەڵکشانی گرژیی نێوان سەدر و توخمە لایەنگرەکانی خومەینی، کەچی برەوسەندنی ئامادەیی شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان لە باشووری لوبناندا وێنەی سەدری لە تاران تەڵخاند و شێواند. لە کۆتاییدا ڕژێمی پەهلەوی پەیوەندییەکانی لەگەڵ سەدر بڕی پاسپۆرتە ئێرانییەکەشی لێ سەندەوە.

١- هەرەس: کوردی عێراق

شا بە جێراڵد فۆردی گوت: ***"ئەوان [کورد] نەجەنگان؛ ئێمە بووین [لە کوردستانی عێراق لە دژی سوپای عێراقدا] جەنگاین."*** [1]

[1] یاداشتنامەی گفتوگۆی فۆرد، شا، کیسنجەر و سکۆوکرۆفت

May 15, 1975. Ford Library, National Security Adviser, Memoranda of Conversations, Box 11.

لە نامەیەکدا سەرۆک ئەنوەر سادات بۆ مەلا مستەفا بارزانی نووسیبوو:
"گرفت نییە کە شا چی کردووە، ئەو گەلی کوردی زۆر خۆشدەوێ." [٢]

ئیسحاق ڕابینی سەرۆوەزیر بە حەسرەتەوە لە بەردەم کیسنجەردا وەها گلەیی لە شا کرد: ***"شا کوردی فرۆشت."*** [٣]

دیپلۆماسییەتی جرت وفرت

ئێران لە ئاخروئۆخری ١٩٧٣دا، سەرکەوتووانە دەستوپێی سوپای عێراقی لە کوردستان بەستبووەوە و لێشنەگەڕا بارزانی ڕەگەڵ حکوومەتی یەکگرتووی نیشتمانی بەغدا بکەوێ. لەگەڵ ئەوەشدا شا گەواهی هەڵکشانی بەغدای دەدا. تەنانەت بووژاندنەوەی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکانی لەگەڵ بەغدا لەپاش جەنگی ئۆکتۆبەری ١٩٧٣دا، هەڕەشەی عێراقی هەر نەڕەواندەوە.[٤] لە ٤ی شوباتی ١٩٧٤دا لەسەر سنووری عێراق-ئێراندا، بەیەکهەڵشاخانێکی نەخوازراو ڕووی دا. هەر چەند ڕۆژێک دواتر، ئەم بەیەکدادانە تەشەنەی سەند و خەریکبوو ببێتە جەنگ و بە تەواوی تۆپخانە

---

[٢] دیدارێک لەگەڵ د. ئەحمەد چەلەبی: ئەرێ چۆنە تا ئێستا سەددام لە بەغدا لە دەسەڵات ماوەتەوە؟ بڕوانە:
http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows /saddam/ interviews / chalabi. html.

[3] Memcon, March 9, 1975, NSA, Kissinger Reports on USSR, China and Middle East Discussions, Box 3, GRFL.

[٤] عێراق لە ٧ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٣دا باڵوێزخانەکەی لە تاران کردەوە. وێڕای ئاماژەهەبوون سەبارەت بە وەرگەڕانی سیاسەتی هەرێمایەتی، کەچی نیازی سەرەکی سەرانی عێراق زیندووکردنەوەی پەیوەندییەکانیان بوو لەگەڵ تاران و ئینجا لەگەڵ لەندەن، ئەمەش ڕێکارێکی تۆڵەکردنەوە بوو لە ئەنوەر سادات و حافز ئەسەد و ڕووس. ئاخر عێراق هەستیکرد سووکایەتی پێکراوە چونکە لە لایەن عەرەبە دۆستەکانی لە پەلامارە هاوئاهەنگییەکەیان، واتە شەڕی ئۆکتۆبەر نەپرسی پێکرابوو نە ئاگاداریش کرابووەوە.

بکەوێتە گەڕ.[5] لەو کاتەی ســـوپای عێراقی ٤٠ پاســـەوانی ئێرانی لە بەدرە کوشـــــت، ئێرانیش پشـــتگیرییەکەی خۆی بەبێ گوێدانە لێکەوتەکانی بۆ هەڵگەڕاوە شیعەکانی باشووری عێراق چڕترکردەوە.[6]

لەپاڵ قەیرانی کورد و ڕێڕەوە ئاوییە کێشـــەلەســـەرەکەی ئەروەند ڕود، **ئەوەی لەبن بەرەی ئەو ڕووبەڕووبوونەودا بوو جرتوفرتە دیپلۆماسییەکەی هێنری کیسـنجەر بوو.[7] کیسـنجەر بە یارمەتی ئەنوەر سـادات قەناعەتی بە شا هێنا لەسەر سنوور فشار بخاتە سەر بەغدا بەڵکو ناچاری بکا هێزەکانی لە بەرزاییەکانی جۆلان بکێشـێتەوە بۆ ئەوەی کشـانەوەی ئیسـڕائیلییەکان**

---

[5] United States Mission to the United Nations 472 to the U.S. Department of State, "Iraqi Request for SC Meeting," February 12, 1974 NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 12; and Tehran 1159 to the U.S Department of State, "Iraqi-Iranian Border Clashes," February 11, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–2.

[6] Al-Samarrai, Wafiq, Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern Gate], translated in Farsi (Tehran, Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas) p. 56.

[7] لە ناوجەرگەی هەوڵوتەقەلای ڕۆنانی پێواژۆکەی کیسنجەر بۆ پێواژۆی ئاشتی عەرەب-ئیسـڕائیل لە دوای شـــەری ئۆکتۆبەری ١٩٧٣وە، کیســـنجەر ڕووبەڕووی کێشـــەیەکی کوشـــندەی چۆنیەتی ڕێکخستنی کشانەوەی سوپای ئیسڕائیل بووبوو لە بەرزاییەکانی جۆلانی سەر بە سوریا. هەرچەندە ئەو دەســـتەبەری ڕێککەوتننامەی بە ئاشـــتی لەیەکجیاکردنەوەی هێزی چەکداری و کشـــانەوەی ئیســـڕائیل لە نیمچە دوورگەی ســـینا لە ینایری ١٩٧٤دا کردبوو، لێ هەبوونی لیوایەکی زرێپۆش کە نزیکەی ســـێیەکی ســـوپای عێراقی دەبوو. لەســـەر خاکی ســـوریا بوو، بە هەڕەشـــەیەکی بۆ دەســتپێشــخەری ئاشــتی دەبینی. بەڵێ ڕێک هەر دوای دروســتبوونەوەی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکان لەگەڵ ئێران و لاشـەڕکردنی سنووری ڕۆژئاوا، ئیدی عێراق یەک لیوای زرێپۆشـی ڕەوانەی سـوریا کردبوو تا لە دژی ئیسڕائیلدا بجەنگێ. بڕوانە:
Years of Renewal (New York: Simon &Schuster, 1999). p. 586.
بەغدا هەر زوو لە ناوەڕاسـتی شـەڕەکەدا لە سـوریا کشـایەوە، ئاخر سـەرانی عێراقی لە ئۆپەراسـیۆنە ژێربەژێرەکەی میسـر و سـوریا دەهری بووبوون. هەرچۆنێک بێ بە ناوبژیی لیبیا و جەزائیرییەکان، بەغدا لە نۆڤێمبەری ١٩٧٣دا جارێکی دیکە هێزی سەربازی خۆی ڕەوانەی سوریا کردەوە. بڕوانە:
Baghdad 600 to U.S. Department of State, "Iraq Rejoins Battle," November 7, 1973 (NARA/AAD/ RG59/CFPF/ET/1973), pp. 1–2.

لەوێ لە ئایاری ١٩٧٤دا مسـوگەر بكا. "میسـرییەكان داوایان لە من كرد قسـە لەگەڵ شـا بكەم بۆ ئەوەی فشـار بخاتە سـەر عێراق بەڵكو هەموو هێزی خۆیان لە سوریا بكشێننەوە.... هەر بۆیە لە مانگی شوباتدا كێشە لە نێوانی عێراق و ئێراندا دروسـت بوو،" كیسـنجەر وەها بە گۆلدا مایەری سەروەزیری ئیسرائیلی گوت.[٨] بە دەستبەستراوی لە كوردستان نەیدەتوانی هێرش بەرێ، بۆیە بەغدا داوای لە ئەنجوومەنی ئاسـایشی نەتەوە یەكگرتووەكـان كرد كۆبوونەوەیەكی بە پەلە بكـا و سـەركۆنەی شەڕانگێزییەتی ئێران بكا.[٩] وێڕای جووڵە سەختەكەی شا[١٠]، كەچی عێراقی

[8] White House, Memorandum of Conversation, Kissinger and Meir, May 7, 1974 (DNSA/ KT01143), p. 12.

[9] U.S. Mission to the United Nations 531 to U.S. Department of State, “Baghdad: SC Meeting on Iraqi Complaint,” February 15, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974),
p. 1; and U.S. Mission to the United Nations 575 to State, “Iraqi Complaint in SC,” February 20, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–2.

لە فایلەكەی خۆیدا ئەنجوومەنی ئاسـایش وەهای باسـكردووە كە لێدوانی بەغدا وەها بووە؛ "ڕەوشـی بەرەی پێشەوە بە خێراییەكی زۆر لەگەڵ دەستدرێژی بەردەوامی ئێرانییەكان شڵۆق بووە و هێزێكی زۆری سەربازی ئێرانی هێشتا لەسەر سنوور لە پێشڕەویدایە... هێزی چەكداری ئێرانی بە ئاستی هەمەجۆر لەسەر سنوور دەبینرێن و بەردەوامن لەسەر كردەوەی سەربازییانەیان، بە ڕاشكاوی و بە پلان خاكی عێراق پێشێل دەكەن، لەكاتێكدا هێزی ئاسمانیشیان هەڕەشەن بۆ سەر ئاشتی و سەروەری خاكمان." بڕوانە: .See SCOR Supp. S/11216 (12 Feb. 1974)

ئێرانیش لە بەرانبەردا عێراقی بە سنووربەزاندن و هێرشكردن تۆمەتبار كرد و داوای قەرەبوكردنەوەی قوربانییەكانی دەكرد. بڕوانە: See SCOR Supp. S/11218 (12 Feb. 1974).

یەمەن و ئیمارات و لیبیا چوونە ڕیزی گفتوگۆی ئەنجوومەنی ئاسـایش و داوایان كرد " دەسـتدرێژی ئێران بۆ سەر پێگە سنوورییەكانی عێراق بە تەشەنەسەندنی گرژیی و مایەی نانەوەی دوژمنایەتی پلە باڵا لەقەڵەم دەدەن." بڕوانە:
Sturchler, Nikolas, The Threat of Force in International Law, 2009, p. 231.

[١٠] **بۆ دووركەوتنەوە لەبەكارهێنانی ڤیتۆ بۆ ڕێگرتن لە بڕیاری ئەنجوومەنی ئاسـایش لە دژی تاران، ئەوەبوو كیسـنجەر داوای لە شـا كرد بەیاننامەیەكی كۆدەنگی سـووك بپەژرێنێ، كە پێشـتر لە ٢٨ی شـوباتدا ئامادەكرابوو و ڕێگەی بە كۆمەڵەی گشـتیی دا لێكۆڵینەوەی خۆی بكا.** بڕوانە:

لاواز نیازی وابوو تاران بهێنێتە سەر مێزی دانوستاندن. ئیدی سەددام داوای لە باڵوێزی ئێران لە بەغدا کرد، بەڵکو بانگهێشتنامەی بگەیەنێتە شا بۆ دانوستانی "پاکێجێکی ڕێککەوتن" لە ٣ی ئازاری ١٩٧٤.[11] کەچی هیچ شتێک ڕوووینەدا.

هەرەسهێنانی ڕێککەوتننامەی ئازار

ناڕوونی لەبارەی پرسەکان لە ڕێککەوتننامەی ئازاردا، بە پلەی ئۆتۆنۆمیشەوە بۆ هەرێمی کوردان، چەکەرەکردنی گومان بوو سەبارەت بە درێژەی تەمەنی و هەروەها بە کاریگەرییەکەی.[12] بە کۆتاییهاتنی پایزی ١٩٧٣، سوپای عێراقی پێگە و مۆڵگەکانی خۆی لە پێدەشتەکانی کوردستانی عێراقدا قاییم کردن، لە کاتێکدا پێشمەرگەش ناوچە شاخاوییەکانی کۆنترۆڵ

U.S. Mission to the United Nations 634 to U.S. Department of State, "Developments in Iraqi SC Complaint," February 26, 1974 (NARA/AAD/RG59/ CFPF/ ET/1974), pp. 1–2; U.S. Mission to the United Nations 674 to U.S. Department of State, "Iraqi Complaint in SC," February 27, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), p. 1; U.S. Mission to the United Nations 697 to U.S. Department of State, "SC Adopts Consensus in Iran-Iraq Dispute," February 28, 1974 (NARA/AAD/ RG59/CFPF/ET/ 1974), pp. 1–2; and United Nations Security Council, "Note by the President of the Security Council," February 28, 1974, S/11229, pp. 1–2. But the Shah ignored it. See Tehran 1735 to U.S. Department of State, "Iran-Iraq Border Clash," March 4, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), p. 1; and Tehran 1779 to State, "Latest Iran-Iraq Border Clash," March 5, 1974 (NARA/AAD/RG59/ CFPF/ET/1974) , p. 1.

[11] کۆبوونەوەکە لە دووشەممەی ٨ی نیسانی ١٩٧٤ لە وەرزارەتی کاروباری دەرەوەی عێراق لە بەغدا لە سەعات ٥:٣٠خولەکی دوای نیوەڕۆدا کرا.

S-0904-0022-08, UNARMS.

[12] The U.S. Department of State 37806 to Tehran, "Soviet-Iraq Threat to Iran in Middle East," March 14, 1970 (FRUS/1964-68/XXI/doc.268), pp. 1–3.

کردبوو. وێڕای ئەو بەیەکهەڵشاخانە کاتییەکەی ساڵی ١٩٧٣، نەخاسمە لە کەرکوک و لە شـــەنگال، کەچی هیچ کامێکیان کارێکی وەهایان نەکرد هەڵگیرسانی جەنگ بوەستێنن. بارزانی بە پشتیوانی ئێرانی و ئیسرائیلی و ئەمریکییەکان هێزی پێشمەرگەی ڕێکخستەوە. لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٣دا ئەو داوای کوردانی بۆ کۆنترۆڵکردنەوەی کەرکوک و کـانە نەوتییەکـان ڕاگەیاند.[13] بە ڕەتکردنەوەی داواکانی بارزانی، ئەوەبوو بەغدا لە کۆتاییدا تـاکلایەنە قـانونی ئۆتۆنۆمی ســـنووردار لە ١١ی ئـازاری ١٩٧٤دا بۆ کوردســـتانی عێراق ڕاگەیاند.[14] پڕۆژەکەی بەغدا ئەو بەڵێنانەی داواکانی کوردی سـاڵی ١٩٧٠ی تێدا بەرجەستە نەبوون.[15] سـەرباری فشـارخستنە ســـەر بارزانی بەوەی تەنیا دوو هەفتە ماوەیان بۆ دانابوو تا پڕۆژەکە بپەژرێنێ، ئەوەبوو بەغدا ویســـتی نیشـــانی تارانی بدا کە لێبڕاوانەیە بۆ شـــکاندنی ڕێگەی بە بنبەســـت گەیشـــتنی لە کوردســـتان. **دیمەنەکان بۆ نسکۆپێهێنانی ڕێککەوتننامەی ئازاری ١٩٧٠ داڕێژران.**

بارزانی بە مانەوە لەنێوان بەرداشـــی ئاخۆ جەنگ هەڵبگیرســـێنێتەوە یان خۆڕادەستی بەغدا بکا، چووە تاران. لە ١٨ی ئازاری ١٩٧٤دا چاوی بە شـا کەوت و تکای چەک و تفاقی بۆ پێشـــمەرگە لێکرد بە چەکی دژەتانک و دژەفڕۆکە بۆ ئەوەی بتوانێ هێرشـێکی گەورە و سـەرتاسـەری بکاتە سـەر

[13] دووجار لەسـەر یەک سـەرژمێری ناوچە کێشـەلەسـەرەکان دواخرا، نەتوانرا بەسـەر بەربەستی درێژخایەنی بەردەم پایتەختە پێشنیازکراوەکەی دەوڵەتی کوردیدا زاڵ بن، کە کەرکوک بوو. بارزانی پێشـــتر لە ســـاڵی ١٩٧٢دا پێشـــنیازەکەی بەغدای بە پەژراندنی ســـەرژمێری ســـاڵی ١٩٥٧ بۆ یەکلاکردنەوەی کەرکوک ڕەتکردەوە ئاخر، واپێدەچوو بەگوێرەی ئامارەکە تورکمان زۆرینە دەربچن و تورکمانیش لەبەر ڕۆژە خوێناوییەکانی ١٩٥٩ لایەنی دەسەڵاتی بەعسییان پێ باشتر بوو.

[14] قانونی حوکمەزاتییەکەی بەعس لەژێر ســـەرپەرشـــتی شـــەش کەس لە دژەبارزانی و لە کوردە سۆشیالیستەکان بوو. بڕوانە:

McDowall, David, A Modern History of the Kurds (London, New York 2004) pp. 332–335.

[15] Baghdad 136 to U.S. Department of State, “Nominal Autonomy for Kurdistan,” March 10, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–2.

عێراق. داوای لە شـــا کرد ڕێگە بە کورد بدا ئۆتۆنۆمییەک بۆ کوردســـتان ڕابگەیەنن و بڕی ١٨٠-٣٦٠ ملیۆن دۆلاریش سالآنە وەک پشتگیری دارایی بۆ خەرجییەکـانیـان بـداتێ، هەروەهـا ئێران دانی پێدابنێ و لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانیش پشتی بگرێ، دەنا ئەوا "داوای مافی پەنابەرێتی لە ئێران دەکا بە گەلی کوردیش دەڵێ باشترین ڕێککەوتن کە بگونجێ لەوانەیە لەگەڵ بەعس بیکەن."[١٦] **شـــا بەڵێنی زیادکردنی پشـــتیوانی ســـەربازیی و دارایی پێدا، بەڵام ئەوەشـــی گوت کەوا لەبارەی جاڕدانی ئۆتۆنۆمییەوە پێویستە ڕاوێژ بە هاوپەیمانەکانی بکا.**[١٧] بارزانی لە تاران لەبەردەم ئارسەر کـالاهـان داواکـانی دووبـارە کردنەوە. لەگەڵ ئەوەشـــدا ئەمریکییەکـان ڕەتیانکردەوە بە ڕوونی وەڵامی بدەنەوە و پێشنیازیان کرد شا لە پێگەیەکی باشـتردایە لەوان بۆ ئەوەی لە بەرانبەر داوای ئەوانەوە بجوولێ.[١٨] لە ٢١ی ئازاری ١٩٧٤دا، بەڕێوبەرە نوێیەکی ســـی ئای ئەی بە ناوی ویلیەم کۆلبی ســـووکە نـاڕەزایەتییەکی ســـەبارەت بە زیـادکردنی پشـــتیوانی وڵاتە یەکگرتووەکان بۆ کوردان نیشان دا.[١٩] ئەو بڕوای وابوو، ئامانجی سەرەکی بۆ هـاوکـارییە ژێربەژێرییەکەیـان لەگەڵ ســـاواک کەمتر بۆ پشـــتیوانی ئۆتۆنۆمی کوردســـتـان بووە لەوەی دۆخەکە لە کوردســـتـان هەروا بە بنبەســـتی بهێڵدرێتەوە.[٢٠] ئەنجوومەنی ئاســـایشـــی نیشـــتمانیی ئەمریکا و ژەنەڕاڵ برێنت سکۆوکرافت هۆشداریان لە دژی کوردستانێکی سەربەخۆ

[16] Helms to Scowcroft, March 18, 1974, CIA-Helms; Helms to Scowcroft, March 18, 1974, (FRUS, 1969–1976, Vol XXVII).

[17] United States Congress, House Select Committee on Intelligence, CIA: The Pike Report (Nottingham, England: Spokesman Books, 1977). p. 197.

[18] Helms to Scowcroft, March 20, 1974 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2.

[19] CIA, Memorandum for Kissinger, “Mullah Mustafa Barzani’s Request,” March 21, 1974 (NPL/HAK/Box138/Kurdishs Problem-Vol. I/June 1972–Oct 1973), p. 1.

[20] United States Congress, House Select Committee on Intelligence, CIA: The Pike Report (Nottingham, England: Spokesman Books, 1977). p. 214.

دا.[٢١] هەرچەندە هەردووکیان، چ کیسنجەر و چ شا پەرۆش بوون یارمەتی کورد بدەن، کەچی دوودڵ بوون لەوەی کوردستانێکی سەربەخۆ بپەژرێنن و پشتیوانییەکی ئەوتۆ بکەن لەودیو داواکاری کوردانەوە بێ بۆ مانەوەی شەڕکردنیان. **لە کۆتاییدا شا قەناعەتی بە بارزانی هێنا، جاڕدانی سەربەخۆیی دوا بخا، بەمەش کۆمەکی ساڵانەی ئێرانی بۆیان لە ٣٠ ملیۆن دۆلارەوە بگەیەنێتە ٧٤ ملیۆن.** شا بە زیادکردنی بڕی کۆمەکە بۆ کوردان، "**بۆ هێنانە کایەی دۆخێک بوو تا دووربکەونەوە لە خۆڕادەستکردنەوەی بەغدا.**"[٢٢] کیسنجەریش ڕێنمایی بۆ پترکردنی کۆمەکەی بۆ کوردان دەرکرد تا بگاتە بڕی 8.06 ملیۆن دۆلار ساڵانە بۆ ئەوەی "**حکومەتی عێراقی دەستوپێی ببەسترێتەوە و توانستی لە سەرچڵیکردن لە دەرەوەی سنوری**

---

[٢١] ئەنجوومەنی ئاسایشی نیشتمانیی ئەمریکا و سکۆوکرافت پێشنیازی پشتگیرییەکی داراییان بۆ کورد کرد لەگەڵ "بڕە پارەیەکی ڕەمزی" بە ٥٠٠،٠٠٠ – ٧٠٠،٠٠٠ بۆ کۆمەکی پەنابەری. ئەوان لەوەش نیگەران بوون نەوەک ئۆپەراسیۆنەکە تورکیا، یەکێتیی کۆمارە سۆشیالیستەکانی سۆڤیەت و وڵاتە عەرەبییەکانیش بوروژێنێ. ئەوان وا باسیانکرد گوایە جاڕدانی بارزانی بۆ "جۆرە حکومەتێکی ناکام" دەبێتە خاڵێکی دژوار و گەورەترین ئاڵنگاری بۆ عێراق [بە پشتگیری بەهێزی سۆڤیەت و تەنانەت تورکیاش] [بۆ چوونە جەنگ] و "هیچ بژاردەیەکیش لەدەست عێراقدا ناهێڵێتەوە تەنیا هێرشێکی سەرەکی نەبێ بۆ سەر کوردستان، ئەوەش ئەگەر هاتو بیەوێ یەکێتیی نیشتمانیی خۆی بپارێزێ" بەبێ هیچ دەستەبەرییەک لە پشتگیری شاوە. هەروەها "ئەوە [بۆ ئەمریکا] پڕۆژەیەکە لەودیو سنوورەکانی ڕێککەوتنی نهێنی بوو، چونکە نهێنیبوون لە ئۆپەراسیۆنێکی وەهادا ئەستەمە و زیان بەتەواوی سیاسەتەکانی دیکەی دەگەیەنێ" ئەنجوومەنی ئاسایشی نیشتمانیی ئەمریکا مشتومڕی لەسەر ئەوەبوو کە هەر پشتگیرییەک بۆ کورد دەبێ وەک هاوسۆزییەکی ئەمریکا بۆ ڕاپەڕینی کوردان نمایش بکرێ، لەکاتێکدا بارزانی ساردبکەنەوە لەوەی داوایەکی ئەوەندە زۆر لە ئەمریکا نەکا بەوەی ئەمریکا نەتوانێ ئۆپەراسیۆنەکەی هەر بەژێربەژێری بهێڵێتەوە، ئاخر ئەمریکا نەیدەتوانی "ڕۆڵێکی سەرەکی لەیاری دووگۆڵیدا وازی بکا." بڕوانە:
White House, Memorandum, Scowcroft to Helms, no date, (NPL/HAK/ Box138/Kurdish Problem–Vol. II/doc.7), pp. 1–4.

[22] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). pp. 588–589.

خۆیدا سنووردار بکرێ."[٢٣] بە هاوئاوازبوون لەگەڵ سیاسەتی شا بۆ پشتیوانییەکی سنووردار، کیسنجەریش لەسیاسەتی پارچەپارچەکردنی هەمیشەیی عێراق دوورکەوتەوە، ئاخر "**ناوچەی کوردستانێکی سەربەخۆ لە ڕووی ئابورییەوە ناتوانا بوو، هەروەها وڵاتە یەکگرتووەکان و ئێرانیش بەرژەوەندییان لە دەرگەداخستن نییە لەسەر پەیوەندی باش لەگەڵ عێراقێک لەبن دەسەڵاتێکی میانڕەودا بێ.**"[٢٤] کیسنجەر لە پەیامەکەی ئەو بۆ شا و ئینجا بۆ بارزانی، مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو کە "پشتگیری حکوومەتێکی کوردی لەسەر بنەمای ماوەیەکی درێژ خایەن بەم قەبارەیە بەو داوایانەی بارزانی هەیەتی لەودیو سەرچاوە داراییەکانی ئێمەوەیە و ئەم پڕۆژەیە ناتوانێ [بەنهێنی] بەدیبێ. ئێمە هەست ناکەین کە ڕووبەڕووبوونەوەیەکی کراوە لەگەڵ حکومەتی عێراق خزمەت بە بەرژەوەندی وڵاتە یەکگرتووەکان و ئێران و خۆگری و مانەوەی مەودادرێژی کوردانیش بکا."[٢٥] ئەمریکییەکان وەهایان دانابوو، کە "بەردەوامبوونی شا لە پشتگیرییە گران و قورسەکەی بۆ کورد وەک باشترین هەڵوێستی ڕاستەقینەیە لەوەی پەیوەندییە

---

[23] Kissinger to Nixon, April 11, 1974, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL.

پشتگیرییەکە پێکهاتبوو لە زیادکردنی بڕی یەک ملیۆن دۆلار بۆ بەردەوامبوون لەسەر "بەهانەوەچوونی پەنابەران"، هەروەها زیادکردنی کۆمەکی دارایی بە بڕی ٨ ملیۆن دۆلار و پێدانی 408.233کیلۆ چەکی بچووک و فیشەک کە سەرچاوەکانی ناناسرێتەوە. بڕوانە:

Kissinger to Nixon, April 11, 1974, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL; and U.S. Department of State, Memorandum of Conversation, “The Secretary’s Principals and Regionals Staff Meeting, Monday, April 22, 1974—3:00 p.m.,” April 23, 1974 (DNSA/KT01111), p. 41; Kissinger to Nixon, June 24, 1974, NSA, KSWOF, Box 19, GRFL.

[24] The U.S. Department of State, Memorandum of Conversation, “The Secretary’s Principals and Regionals Staff Meeting, Monday, April 22, 1974—3:00 p.m.,” April 23, 1974 (DNSA/KT01111), p. 41.

[25] Kissinger to Helms, undated, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL; Memorandum, Kissinger to Helms, no date (NPL/HAK/Box138/Kurdish Problem–Vol. II/doc.20), pp. 1–2.

دیپلۆماتییەکانی لەگەڵ عێراق نۆژەنبکاتەوە و دەستبەجێش ڕووبەڕووبوونەوە سەربازییانەکەی لەسەر سنووری هەردوولا بوەستێنێ."[٢٦] لۆژیکی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە عێراق لە لایەن کۆشکی سپییەوە پەسەند بوو.

بارزانی بەڵگەوبەندی شای پەژراند و لە بەرانبەریشدا پاشایەتی پەهلەوی پێزانینیان بۆ پێگەی ئەو هەبوو بەوەی "خۆیان بەو هێڵەوە نووساندەوە و خۆیان بە بەشێک لە عێراق دەزانن و تەنیا دەیانەوێ بەرگری لە خۆیان بکەن لە دژی ڕژێمێکی ناڕەوا و بۆ هەموو خەڵکی عێراق بەدوای ئازادییە دیموکراتییەکاندا دەگەڕێن.[٢٧] **بۆیە بارزانی لێگەڕا دوا مۆڵەتی بەغدا بۆ قایلبوون بە پرۆژەکەی تێبپەڕێ کە ٢٦ی ئازار بوو.**[٢٨] ئەمەش کۆتاییهاتنی چوار ساڵی ئاگربەستە ناسکەکە بوو. هەرچەندە پێگەی بارزانی هەژا کاتێک کوڕەکەی خۆی بە ناوی عوبەیدوڵڵا هەروەها لەگەڵ چەند کەسێک لە ئەندامانی مەکتەبی سیاسی و چەپە عێراقییە هاوسۆزەکانی داواکانی کورد، وایان دانا کە بڕیارەکەی بارزانی ناپاکییە لە بنەما سۆشیالیزمییەکەی پارتی دیموکراتی کوردستان و لە کۆتاییشدا گەڕانەوە لای بەغدا. هەروەک عوبەیدوڵڵا لێدوانی دا، باوکی "ئۆتۆنۆمی نەدەویست تەنانەت ئەگەر کەرکوک و هەموو نەوتەکەشیان بدابووایە. ئاخر پەسەندکردنی قانوونەکە هەموو شتی لێوەردەگرتەوە و ئەویش دەیەویست وەک دەسەڵاتداری ڕەها بمێنێتەوە."[٢٩] کاردانەوەی بارزانیش لەناوبردنی ڕکابەرەکانی بوو لە ڕێی پاراستنەوە، ئەو هێزەی لە لایەن ساواک و مۆسادەوە ڕاهێنرابوو. لە

[26] [Excised] to [Excised], June 27, 1974 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2.

[27] Helms to Kissinger, May 21, 1974, CIA-Helms.

[28] The U.S. Department of State, Memorandum of Conversation, "The Secretary's Principals and Regionals Staff Meeting, Monday, April 22, 1974—3:00 p.m.," April 23, 1974 (DNSA/KT01111), p. 41.

[29] McDowall, David, A Modern History of the Kurds, London, New York 2004, p. 337.

دیوێکی دیکەشـــەوە، بەغدا ئەو جووڵە بوێرانەیەی بارزانی بە جاڕدانی ســـەربەخۆیی بینی.[٣٠] **بەغدا لە ٦ی نیســـانی ١٩٧٤دا بانگی ســـەربازە یەدەگەکانی خۆی کردەوە، ئابڵوقەی لەســـەر کوردســـتان توندتر کرد و هێزی هەوایی عێراقیش بە پچڕپچڕی بۆدومانی سەنگەرەکانی پێشمەگەی کرد.[٣١] دیمەنەکە بۆ دواین شەڕ سازێنرا.**

دوایین شەڕ

لە بەهاری ١٩٧٤دا شـــەڕ و بەیەکدادان لە نێوان ســـوپای عێراق و پێشمەرگەدا قەوما. بە داخستنی سنووری سەر عێراق لە لایەن تورکیاوە،[٣٢] تاکە دەروو بۆ کوردان بەتەنیا ئێران مایەوە. ئەمەش "ڕەوشێکی کەساسانە" بوو بۆ ئەوان.[٣٣] هەر زوو دوابەدوای ڕەتکردنەوەی بارزانی بۆ دوا وادەی مۆڵەتەکەی ســـەددام، بەیەکهەڵشـــاخانەکانی لێرەولەوێ بووە جەنگێکی سەرتاپاگیر.[٣٤] لە کۆتاییدا بەغدا هێرشێکی سەرەکی زەمینی کرد. لە هەمان کـاتیشـــدا، خولێکی دیکەی گفتوگۆی نهێنی لەنێوان تـاران و بەغـدا

---

[30] Tabriz 7 to the U.S. Department of State, "Kurdish War in Iraq: Iranian Inputs," June 9, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), p. 1.

[31] Tabriz 7 to the U.S. Department of State, "Kurdish War in Iraq: Iranian Inputs," June 9, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), p. 1; and CIA, Memorandum, Colby to Kissinger, "Transmittal of Kurdish Democratic Party Autonomy Plan for the Kurdish Area of Iraq," April 16, 1974 (NPL/HAK/Box138/Kurdish Problem–Vol.II/ doc.21), p. 3. The Iraqi Army included two divisions of special mountain troops, one regular infantry division, and two armored brigades, supported by four air squadrons. Baghdad 221 to State, April 11, 1974, (FRUS 1969–1976, XXVII, 245).

[32] Helms to Scowcroft, March 18, 1974, (FRUS 1969–1976, XXVII, 242).

[33] Memcon, March 21, 1974, 01078, DNSA.

[34] Baghdad 280 to the U.S. Department of State, May 1, 1974, (FRUS 1969–1976, XXVII, 249).

دەســــتپێکرایەوە. بە ناوەندگیریی کۆرت ڤالد هایمی ســــکرتێری گشــــتیی نەتەوە یەکگرتووەکان، سەددام حوسێن پەرۆشی خۆی بۆ کۆتاییهێنان بە گرژیی وڵاتەکەی لەگەڵ ئێران دەربڕی.[٣٥] بەردی بناغەی ڕێککەوتنی پاکێجە عێراقییەکە لەســــەر پرســــە ئـاڵۆزکـاوەکەی ئەروەنـد ڕود-کورد بوو: سازشکردنی بەغدا لەمەڕ خاکی ئەروەند ڕود لە بەرانبەر دەستبەرداربوونی تاران لە پشــتگیری کورد. هەرچەندە ڕێککەوتنەکە بۆ شــا ســەرکەوتنێکی نایاب بوو، ئاخر ئەو پێشــتر گوتبووی گوایە ئێران دەتوانێ "بە ئاســانی ... ئەو دەوڵەتە دەســــتکردەی {عێراق} تێکبشــــکێنێ... و دروســــتکراوەکەی [ونستن] چەرچل [عێراق]"[٣٦] بەبێ دوودڵی "لەسـەر حیسـابی کوردی عێراق دەبێ.[٣٧] لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا شا هەر پێی وابوو سەرانی عێراق ئامادەی "ســەودایەکی گەورە" نین. هەرچەندە هەڵگیرســاندنەوەی جەنگ دەکرا ئەو سیاسەتە ناسکییەی لە کوردستانی عێراق بشکێنێ و بلەنگێنێ، کەچی شا ئەو ســــەرچڵییەی کرد و پابەندبوونی خۆی بۆ بارزانی دەربڕی.[٣٨] لەو نێوەدا شا هەوڵیدا ئەو گرژییە بەردرێژەی لەنێو کورد خۆیدا هەبوو ئاشت بکاتەوە. **فەرمانی بە عیســــا پژمان کرد قەناعەت بە جەلال تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەد بهێنێ لە دژی هێرشــــەکەی بەعس ڕەگەڵ بــارزانی بکەونەوە.** پژمــانیش ئەرکەکەی بەجێهێنــا و تــارانیش کۆمەکێکی دارایی بەخشــــندانەی بۆ گرووپی دژەبارزانی تەرخان کرد و نەقیب تەها نوری

35 Weckmann-Munoz to Waldheim, April 30, 1974, S-0303-0003-01, UNARMS.

٣٦ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٣٧ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

38 Tehran 3088 to U.S. Department of State, April 20, 1974, NPM, NSCF, CFME, Box 603.

(نوری ئەحمەد تەها –وەرگێڕ) دانا بۆ ئەوەی پەیوەندییەکانی ئەوان لەگەڵ ساواک لە تاران هەڵبسووڕێنێ.[٣٩]

وێڕای پشتگیری ئێران، کەچی پێشمەرگە لە کێشەدا بوون. شا نیگەرانبوو لەوەی مەبادا شەپۆلی ئاوارەی کورد لەڕێگەدا بن.[٤٠] بە شاڵاوی بۆردومانی دڵڕەقانەی هێزی هەوایی عێراقی کە هێلمز ناوی لێنابوو "**شەڕی جینۆساید**"، ئەوەبوو خەڵکی سڤیلی کورد لە سنووی ئێران پەڕینەوە.[٤١] بە درەنگانێکی مانگی حوزەیران، چەندین ئۆردوگا بە درێژایی سنوور بۆ ٢٥،٠٠٠ ئاوارە سازکران.[٤٢] وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نەیدەتوانی بەشێوەیەکی بەرچاو کۆمەک و پشتیوانییەکەی زێدەتر بکا، ئاخر ئەو "**گەیشتبووە بەرزترین ئاستی سنووررداری پشتیوانی ئەوەی کە بتوانرێ بە نهێنی بهێڵرێتەوە.**"[٤٣] لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا شا سوور بوو لەسەر ئەوەی پێویستی بە پشتیوانی زیاتر هەیە. ئەو ئاماژەی بە پەیوەندییەکانی بەغدا-مۆسکۆ کرد و هۆشداری لەبارەی "لێکەوتەی دژوار" -بۆ ئێران و تەواوی کەنداوی فارسی- دا، ئەگەر هاتوو بەرگری کورد هەرەس بهێنێ."[٤٤] ئیدی ڕەوشی باکوری عێراق پێچەوانەی بەرژەوەندییەکانی ئێران هەڵگەڕایەوە.

---

[٣٩] بیچمە سەرەکییەکانی دیکەی دژەبارزانی بریتیبوون لە عومەر دەبابە، عیسا زەبیحی و یەدوڵڵا فەیلی. بڕوانە:

Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 173.

[40] Helms to Scowcroft, July 8, 1974, CIA-Helms.

[41] Helms to Scowcroft, March 20, 1974 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2.

[42] Tabriz 12 to the U.S. Department of State, "Kurdish Refugees in Iran," June 31, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), p. 1.

[43] Helms to Kissinger via Scowcroft, July 8, 1974 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–4.

[44] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 590.

بە درەنگانێکی مانگی ئاب، سوپای عێراق هێزی پێشمەرگەی تێکشکاند، دەستی بەسەر سەنگەر و چەپەرەکانی داگرت و ڕێگەی ستراتیژی دابینکردنی ئازوقەشی کە لە ئێرانەوە دەهات، لەسەر بڕی.[45] **بۆ ڕێگرتن لە سەرکەوتنی بەغدا، ئێران هەڵوێستێکی توندتری گرتەبەر. شا سێ فرقەی زرێپۆش، دوو فرقەی پیادە و دوو لیوای پیادەی لەسەر سنووری عێراق جێگیرکردن. هەر زووش لێرەولەوێ بەیەکهەڵشاخان دروست بوو.**[46] لە ٢٤ی ئابی ١٩٧٤دا، بۆ چەند سەعاتێکی کەم شەڕ لەنێوان هەردوو سوپایەکەدا بەرپابوو.[47] لەگەڵ ئەوەشدا سوپای عێراقی خۆپارێز بوو لەوەی ختووکەیان نەدا بۆ هێرشکردن.[48] بەرەتکردنەوەی داوای بارزانی بۆ موشەکی دژە فڕۆکە،[49] شا فەرمانی بە ساواکدا چەکی دژەفڕۆکە بدەنە پێشمەرگە. ئیدی لەسەر پشتی هێستر بارکران و بەڕێگەی مەترسیدار

[45] Tabriz 20 to the U.S. Department of State, “The Kurdish War in Iraq,” September 4, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–10. See also O’Ballance, Edgar. The Kurdish Revolt, 1961–1970 (London: Faber and Faber Ltd., 1973). p. 96.

[46] Tehran 6788 to the U.S. Department of State, “Iran-Iraq Border Incidents Mar Talks in Istanbul,” August 14, 1974, (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–2.

[47] Tehran 7134 to the U.S. Department of State, “Iran Details Additional Border Violations by Iraq,” August 25, 1974 (NARA/ AAD/RG59/CFPF/ET/1974), p.1.

[48] Baghdad 564 to the U.S. Department of State, August 29, 1974, FRUS 1969–1976, XXVII, 260.

[49] داوای بارزانی بۆ "بەرەنگاربوونەوەی هەڕەشەی فرۆکە بەرزەفڕە بۆمبهاوێژەکان" پشتگوێخرابوو، ئاخر شتەکە زۆر گەورە بوو (پێویستی بەهێزێکی ڕاگوێزانی زۆر دەکرد)، هەروەها ئەو دژە هەواییانەش زۆر ئاڵۆز و زۆر بە خەرجی بوون." بڕوانە:

Scowcroft to Helms, August 22, 1974 (CIA/FOIA/Helms), p. 1.

لەجیاتی ئەوە ئەمریکییەکان چەکی AK-47 یان خستنە بەردەست هەروەک بە بڕی یەک ملیۆن دۆلاری ئەمریکی چەکی دژە تانکیان خستە بەردەستی ساواک و سی ئای ئەی تا یارمەتی کوردانی پێبدەن.

Scowcroft to Helms, August 22, 1974 (CIA/FOIA/Helms), p. 1.

گەیەنرانە چیای زۆزک. سەربازە ئێرانی، جەندرمە و ڕاوێژکاری سەربازیی ئێرانی بە جلی کوردییەوە شان بەشانی کورد لەدژی سوپای عێراقییدا جەنگان. **ئێران لە ئاخروئۆخری هاوینی ١٩٧٤دا چەند یەکەیەکی تۆپخانە و دژە فرۆکەی لە ناوچەکانی ژێردەستی شۆڕشگێڕەکانی لە کوردستانی عێراقدا دامەزراند.**[٥٠] بەتالیۆنێکی تۆپی دوورهاوێژی ١٧٥ ملمی لەسەر سنووری ئێرانەوە پێگە ستراتیژییەکانی سوپای عێراقی تۆپباران دەکرد.[٥١] هەر هەموو ئەم یەکانە لە لایەن ئەفسەرە ئێرانییەکان هەڵدەسووڕێنران. **هێشتا ئێران هەر لە پشتی کوردی عێراقەوە بوو.**

لەگەڵ ئەوەشدا دیار بوو ڕەوشی کورد لە بەرانبەر هێرشی زەمینی سوپای عێراق سامناک بوو. لەپاڵ قوربانی گەورە و قورس، بارەگای بارزانی لە حاجی ئۆمەران ڕاستەوخۆ کەوتە بەر حوکمی تۆپە دوورهاوێژەکانی عێراقی.[٥٢] **بەغدا لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٤ لە دوای هەڵگیرسانی شەڕ لە ئەیلوولی ١٩٦١ەوە زۆرینەی شوێنە ستراتیژییەکانی لە دەست کورد دەرهێنان و گرتییەوە.** دوابەدوای داوای بارزانی لە کۆبوونەوەکەی لەگەڵ شا لە تشرینی یەکەمی ١٩٧٤دا بۆ خۆراک و چەک و تەقەمەنی،[٥٣] ئیدی

[50] Paper Prepared in the Office of Current Intelligence, Central Intelligence Agency, DCI/ NIO 1039–75, Washington, May 1, 1975, FRUS, 1969–1976, Iran-Iraq, 1973–1976 Volume XXVII. Central Intelligence Agency, NIC Files, Job 79R01142A, Box 5, Folder 5. Secret; [handling restriction not declassified].

تێبینییەک لە لاپەڕەی یەکەمدا وەها دەخوێندرێتەوە: "ئەم نووسینە لەژێر سەرپەرشتی ئەفسەری هەواڵگریی نیشتمانیی بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین نووسراوە. لەلایەن سی ئای ئەی و بە ڕاوێژ لەگەل بەشی INR و DIAی لەوەزارەتی کاروباری دەرەوەدا داڕێژراوە."

[51] Intelligence Note prepared in the Bureau of Intelligence and Research, November 18, 1974, (FRUS 1969–1974, XXVII, 267, Tab B).

[52] Barzani to Kissinger, October 22, 1974, NSA, KSWWWOF, Box 19, GRFL.

[53] Parsons (Tehran) to Wright (London), October 24, 1974, Foreign Common Office 8/2309.

ســـوپای ئێرانی لە ســـنوور پەڕیەوە و بە یەکەی تۆپخانەی خۆی پێگەی هێزی پێشـمەرگەی بەهێزکرد.[٥٤] بۆ ڕاگرتنی بۆمبارانی خەسـت و قوڕسـی فڕۆکەی عێراقی، ساواکیش بڕیاری دا ڕێڕەوێکی ستراتیژی هەوایی بدرێتە پێشمەرگە. فەرمان بە مارشاڵ محەمەد ئەمیر خاتەمی سوپاسالاری هێزی ئاسـمانی ئێرانی کرا، ئەرکەکە تەواو بکا. **ئەوەبوو ســێ فڕۆکەی فانتۆمی Phantom ئێرانی کە ســـێ فڕۆکەوانەکەی کورد بوون، قەول وا بوو ســـەنگەر و مۆڵگەکانی ســـوپای عێراقی بۆمباران بکەن تا ڕێگەی تفاق و ئازوقە بۆ کوردان بکەنەوە. کەچی شـــا ڕایەکەی خۆی گۆڕی و پلانەکەی وەسـتاند.[٥٥] ئەو هێشـتا هەر دەسـتی بە لۆژیکی شـەڕی سـنووردارەوە گرتبوو.**

لەو نێوەشـدا ئیسـڕائیل فشـارەکانی بۆ سـەر کۆشـکی سـپی دووهێندە کردەوە، بۆ ئەوەی ئەمریکا پشتیوانە سەربازییەکەی بۆ کورد زێدەتر بکا.[٥٦] ساواک ڕۆکێتی دەستکردی ڕووسی دژە تانک و دژە فڕۆکەی ئیسڕائیلی دایە پێشمەرگە، ئەو ڕۆکێتانەی ئیسڕائیل لە ١٩٧٣دا لە شەڕی ئۆکتۆبەردا لە لەشکری عەرەبەکانی گرتبوو.[٥٧] لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٤دا ئیسڕائیل لە ڕێی

[54] CIA Memorandum, "Defense and Humanitarian Support for General Barzani," October 31, 1974, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL.

[55] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 196.

[56] "Cable from Jerusalem Translated by Shalev and Dictated to General Scowcroft," August 24, 1975, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL. Note prepared by the Government of Israel, August 24, 1974, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL.

[57] Scowcroft to Helms, August 24, 1974 (CIA/FOIA/Helms), p. 1; Helms to Scowcroft, August 25, 1974 (CIA/FOIA/Helms), p. 1; Memcon, September 17, 1974, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL; Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 591.

خـاکی ئێرانەوە برێکی زیـاتری چەک و تفـاق گەیـاند.[٥٨] لە کۆتـاییـدا و بە پشـــتیوانی چەکی قورس و لۆجســـتیکی ئێرانی و و ئیســـرائیلی، ئەوە بوو **پێشمەرگە "چەندین تانکی عێراقی تێکشکاند" و بەری بە پێشڕەوی سوپای عێراقی گرت.[٥٩] لە هەمان کاتیشـــدا، ســـێ فڕۆکەی شـــەڕکەری عێراقی بە باجەری TU-16 Badgerیشەوە بە یەکەی تۆپخانەی ئێرانی و بە چەکی ڕاپیر Rapiersی دەســـتکردی بەریتانییەوە لە ١٤ و ١٥ی دیســـێمبەرەوە خرانە خوارەوە.**[٦٠] کەچی هێشـــتا شـــا ڕێگر بوو لەوەی بە تەواوی هێرش بکرێتە سەر عێراق.

ئامادەکاری بۆ سەودای گەورە

کاتێک جەنگەکە لەســـەر حیســـابی کورد پەرەیدەســـەند، حەز و ئارەزووی پاشـــــای پەهلەویش بۆ گەیشـــــتن بە ڕێککەوتن لەگەڵ بەغدا زیاتر دەبوو. لەپاڵ ئەمەشدا، وازهێنانی نیکسن لە ئابی ١٩٧٤دا و متمانەلەقبووی (شا)ش بە وڵاتە یەکگرتووەکان لەبارەی جێبەجێکردنی پابەندییەکانیان بە هاوکارییە ژێربەژێرییەکەیان لەگەڵ کورد، هەموو ئەمانە (شـــا)یان هێنایە ســـەر ئەو بڕوایە لەگەڵ بەغدا ڕێک بکەوێ. لەپاڵ ســـیاســـەتی دیپلۆماســـیانەی نوێی عێراق، -ئەویش بەکەمترکردنەوەی گرژیی لەگەڵ ئەوروپـای ڕۆژئـاوا و تەکاندانی پەیوەندییەکان بۆ چوونەپێشـــــەوە لەگەڵ وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا- ئەوەبوو ئەنوەر سادات و شا حوسێنی ئوردن داوایان لەشا کرد، بەڵکو گفتوگۆ نهێنییەکانی لەگەڵ بەغدا دەســـتپێبکاتەوە. ســـادات بە شـــای

---

[58] 211- White House, Memorandum of Conversation, Kissinger and Dinitz, October 19, 1974 (DNSA/KT01377), p. 9.

[59] Including Sagger (AT-3) and Strela missiles (SA-7). White House, Memorandum of Conversation, Kissinger and Rabin, November 7, 1974 (DNSA/KT01405), pp. 10–11.

[60] Alam, Assadollah. The Shah and I: The Confidential Diary of Iran's Royal Court,1968– 1977 (New York: I. B. Tauris, 1991), p. 403.

گوت؛ بەغدا ڕاستگۆیانە بەنیازە لە تەوەرەی مۆسکۆ بکشێتەوە.[٦١] لەگەڵ ئەوەشدا هێشا شا قەناعەتی بەوەنەهاتبوو کە بەغدا لەبارەی چارەسەرێک، جدییە.[٦٢] ئەو وەسفی حزبی بەعسی وەها کرد کە "دەستە و تاقمێکی بکوژ و خوێنڕێژن و لە بەغداوە بەچاوی دوژمنایەتی دەڕواننە ئەو"،[٦٣] بەم جۆرە ئەو پێیوابوو هەوڵ و تەقەلای دیپلۆماسیانەی عێراقی "تاکتیکێکە بۆ سەرنج لادان لەسەر کێشە جدییە ناوخۆییەکانی خۆی."[٦٤]

لەسەرێکی دیکەشەوە، سەرانی بەعس هێشتا لەبارەی بەرژەوەندییەکانی ئێران بۆ دەستپێکردنەوەی گفتوگۆ لەگەڵیان، بەگومان بوون. ئەوان پێیان وابوو شا هەرگیز پشت لە کورد ناکا و تێدەکۆشی عێراق بڕووخێنێ. شازل تاقەی وەزیری کاروباری دەرەوەی عێراق بە لۆوری گوت، "**ئەگەر شا یان هەر کەسێکی دیکە [هەر] بیرۆکەیەکی وەک بەنگلادیشێکی نوێی لەبارەی عێراقەوە هەبێ، ئەوا کەوتووەتە هەڵەیەکی گەورەوە.**" بەگوێرەی قسەی شازلی تاقە بێ، "بارزانی نوێنەرایەتی کورد ناکا، ئەو لە دوا ڕۆژەکانی خۆی دایە، ئەوانەش کە گرەوی لەسەر دەکەن ئەوا گرەو لەسەر ئەسپی تۆپیو دەکەن."[٦٥] لەوەش پتر، سەرانی عێراق لەسەر ئەوە

---

[٦١] بەهەمان شێوەش، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا وەهای دانا ئەو کرانەوەی بەغدا بەسەر ڕۆژئاوادا ئەوا خۆدوورخستنەوەیەکی مەودا گەورەیە وڵاتەکەیە لە سۆڤیەت.

Baghdad 1109 to the U.S Department of State, August 2, 1974, NPM, NSCF, CFME, Box 603; and U.S. Department of State 170249 to Tehran, August 5, 1974, (FRUS 1969–1976, XXVII, 256).

[62] Amman 7404 to U.S. Department of State, December 11, 1974, NSA, PCFMESA, Box 22, GRFL.

[63] Tehran 10954 to the U.S. Department of State, December 30, 1974, NSA, PCFMESA, Box 14, GRFL.

[64] Tehran 6206 to U.S. Department of State, July 28, 1974, NPM, NSCF, CFME, Box 603.

[65] Baghdad 564 to the U.S. State Department, August 29, 1974 (FRUS 1969–1976, XXVII, 710).

مشـــتومڕیان بوو کە ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە کوردســـتانی عێراق بۆ ماوەیەکی دووروودرێژ پێکهاتەیەکی ســـەرەکی ستراتیژی بوو لە هەمبەر عێراقدا. سەرەڕای ئەم قسانەشیان، عێراقییەکان لەوە بەئاگابوون کە چارەنووسی جەنگەکە لەبەردەستی ئەواندا نییە. ئاخر ئەوان لەبن فشـاری قورســی مۆسـکۆش دابوون. سـەرانی سـۆڤیەت بە سـەددامیان گوتبوو؛ "خۆ ئەوە باشـترە لەگەڵ ئێراندا بکەوینە دانوسـتان و ئەوەش مایەی هۆشـــمەندی نییە خۆت لە دوو بەرەی جەنگەوە [ئێران و کوردستان] تێوەبگلێنی."[٦٦] تەنانەت شێخ محەمەد بن موبارەک ئەلخەلیفەی وەزیری کاروباری دەرەوەی بەحرێنیش ئاماژەیەکی وای بۆ ســـەددام کردبوو، کە باشـــترین ڕێگە بۆ هاوکاریکردنی وڵاتەکانی کەنداو ئەوەیە، کێشەی سنوور لەگەڵ ئێران و کوێیتدا ببڕێنیتەوە. **ئیدی عێراق هەستی کرد لە هەرێمەکەدا تەنیایە.**[٦٧]

لەنێوان ١٢ی ئاب و ١ی ئەیلوولی ١٩٧٤دا، دانوستانێکی بەرایی ئاستنزمی دیپلۆماسـی لە ئیسـتەنبول بە سـەرپەرشـتی عەبدولڕەحمان سـەدرەی باڵوێزی ئێران و تاڵب شـبیبی باڵوێزی عێراق سـازدرا.[٦٨] هەرچەندە ئێران هەر لە دۆخی شـەڕدا بوو، لێ هەردووولا "**هەندێ لە شـانازییەکانی خۆیان قووت دایەوە.**"[٦٩] دانوسـتاندنەکانی ئیسـتەنبول بە دەرکردنی بڵاونامەیەکی هـاوبەش کۆتـاییپێهـات، کە ڕێی خۆشـــکرد بۆ ئەوەی لە پەراوێزی کۆبوونەوەی کۆمەڵەی گشـــتی نەتەوە یەکگرتووەکان وەزیری کاروباری دەرەوەی هەردوو وڵات بەیەک بگەن. لە ناوەڕاســـتی ئۆکتۆبەری ١٩٧٤دا،

[66] Iran’s Ministry of Foreign Affairs, no Number, no Date.

[٦٧] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[68] Tehran 6788 to the U.S. Department of State, August 14, 1974; and aghdad 583 to U.S. Department of State, September 7, 1974, RG59, CFPF 1973–76, AAD.

[69] Baghdad 583 to the U.S. Department of State, “Iraqi–Iranian Conflict,” September 7, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–2.

لە نیویۆرک عەباس عەلی خەلعەتبەری، وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران چاوی بە هاوتا عێراقییەکەی شازل تاقە کەوت.[٧٠] هەرچۆنێک بێ دانوستانەکان بێ ئەنجام بوون. خەلعەتبەری گوتی، "گفتوگۆکان توند و ڕەق بوون، بێگومان نەرمونیان نەبوون،" ئاخر هیچ لایەکیان [نەیدەتوانی] سازش بکا."[٧١] عێراقییەکان هیچ نەرمییەکان لەبارەی ڕێرەوە ئاوییەکەی ئەروەند ڕوددا نەنواند، کە "خاڵی بنەڕەتی هەر چارەسەرییەکی نێوانیان بوو."[٧٢] شا وێڕای ڕوانینە توندەکەی، کەچی دەیزانی پێگەی کوردان ناسکە. ئەو لەگەڵ کیسنجەردا ڕەشبینی خۆی لەبارەوە دەربڕیبوو، وەهای گوتبوو؛ "خۆ ئەگەر تەنانەت عێراقییەکان لە تێکشکاندی کوردانیدا سەریش بکەون، ئەوا ئەوان وەک مێخ لەسەر سنووری ئێران لێیدادەکوتن، ئەویان پێباشترە لەوەی بچن و لەبەرەی سووریاوە ڕووبەڕووی ئیسرائیلییەکان ببنەوە."[٧٣] ئەو دەیزانی پەرەسەندنی تێوەگلانی ئێران لە جەنگی کورددا هەڕەشەیەکە بۆ وڵاتەکە، بۆ ئەوەی لەگەڵ عێراقدا بکەوێتە جەنگێکی سەرتاسەری.

لە گومان نەمابووە کە جەنگ لە بەرژەوەندی کوردانیدا نییە. ئاخر هەر بە تەنیا ٤٠،٠٠٠ کورد بە چەکی بەرگرییەوە شەڕی ٢٠٠،٠٠٠ سەربازی عێراقی دەکەن. لە پاڵ ئەمەشدا زستانە نەرمەکەی ١٩٧٤-١٩٧٥ ڕێگەی بە هێزی هەوایی عێراقی دا "بۆ چەندین هەفتە" بەردەوام بێ لە بۆمبارانکردنی

---

[70] Tehran 8821 to the U.S. Department of State, "Iran and Iraq Resume Talks; Khalatbary at UNGA," October 21, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), p. 1.

[٧١] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[72] Tehran 10592 to the U.S. Department of State, December 16, 1974, NSA, PCFMESA, Box 14, GRFL.

[73] Kisinger to Scowcroft, Isfahan, November 3, 1974, 0115Z, FRUS, 1969–1976, IranIraq, 1973–1976, Vol XXVII; Scowcroft to Ford, November 3, 1974, NSA, Trip Briefing Books and Cables for HAK, Box 3, GRFL.

ســـەنگەرەکانی پێشـــمەرگەدا.[٧٤] شـــا گوتی؛ ئەوە هەر یەکەکانی تۆپخانەی ئێرانی بوون بەدرێژایی سنوور پاڵپشتی پێشمەرگە بوون و ڕۆژانە بە ٣٠٠ تۆپ مۆڵگە و پێگەکانی عێراقییان دەکوتا.[٧٥] پشتگیری تۆپخانەی ئێرانی "زۆر کـاریگەر بوو"، ئەمەش یـارمەتی پێشـــمەرگەی دا، ئەوانەی "چیـدی نەدەکشـانەوە بەڵکو سـەرسـەختانە دەجەنگان."[٧٦] هەر بەڕاسـتیش، هێزی ئاگری تۆپەکانی تۆپخانەی ئێرانی بەغدای ناچارکرد سوپاکەی لە گەلییەکان بکێشـێتەوە، ئەمەش سـەنگەرەکانی کوردی لە حاجی ئۆمەران قایمکرد. بە هاتنی مانگی کانوونی یەکەم، ئێرانییەکان ڕێگەیەکی نوێیان لە کوردسـتانی عێراق لێدا. لەگەڵ ئەوەشـــدا کوردەکـان نەیـانـدەتوانی وابکەن زیـانیـان پێنەکەوێ. لەم دواییـانەدا بە دانپێـدانـانی ڕووس، ســـوپـای عێراقی ســـەنگەرەکانی پێشـــمەرگەی لە چیاکاندا تێکشـــکاندبوو. کاتێکیش شـــا بە کالاهانی گوت، بەتەنیا پشـــتیوانی ئێران ناتوانێ دۆخە گرژەکە بگۆڕێ، کە هۆکاری سەرەکیش بۆ تاکتیکی نوێی سەربازیی عێراقی دەگەڕێتەوە.[٧٧] شـا بەم جۆرە لە لای ئەســـەدوللا ئەعلەمـدا نیگەرانی خۆی لەبـارەی ڕۆڵی ســـۆڤیەت لە جەنگەکەدا دەربڕی: "**بۆ بەدبەختیش، عێراقییەکـان لێبڕاوانە کوردەکانیان بەزاند. ئێمە بۆ ئەوان [بۆ کورد] تۆپی دوورهاوێژ و ڕۆکێتی دژەتانکمان ناردن. پێموابوو ئەوان عێراقییەکان دەشـکێنن. لەگەڵ ئەوەشـدا،**

---

[74] Tabriz 32 to the U.S. Department of State, "Iraqi Kurdish War: Failure of Iraqi Summer Offensive," December 2, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–3.

[75] White House, Memorandum, "Defense and Humanitarian Support for General Barzani," October 31, 1974 (GFL/KSF/Box20//Kurds-10/15/73–12/5/74), p. 1.

[76] Helms to Kissinger via Scowcroft, November 13, 1974 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–7.

[77] Helms to Kissinger via Scowcroft, November 13, 1974 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–7.

ئەوە ڕووس بوون نەوەک عێراقییەکان کە کوردیان بەزاند."[٧٨] ئیدی لەو ڕەوشـــەدا پێشـــمەرگە بەبێ دەســـتوردانی ڕاســـتەوخۆی هێزی ئێرانی پێیدەرنەدەچوو؛ ئەمەش ڕاستییەکی تاڵ بوو بۆ شـا، ئەو کەسـەی وەهای دەبینی، جەنگ لەگەڵ عێراقدا شتێکە هەردەبێ بکرێ.

لەو نێوەدا پاشای پەهلەوی دەستی بەکارکردن کرد لەسەر هەردوو پلانی هێرش بردن و بەرگری. ئەو فەرمانی بە سـوپای ئێرانی دا تا نەخشـەیەک بۆ دابەزاندنی هێزەکانیان بۆ نێو خاکی عێراق و تاودانی گرژییەکەیان لەگەڵ بەغدا. هاوزەمان ئەســـەدوللا ئەلئەعلەمیش بە هاوکاری تەواوی ســـاواک و ســـوپا ڕێنمایی ئامادەکردنی پلانێکیان کرد بۆ ئەوەی ڕێگای ئاسایشپارێزی بۆ یەکەکانی تۆپخانەیان لەبن هەر بارودۆخێکدا بێ بۆ کاتی کشانەوەیان لە کوردستانی عێراقدا ئامادە بکەن.[٧٩] لە هەمان کاتیشدا شا ئامادەبوو سەودایەکی گەورە لەگەڵ سەرانی بەعسدا بکا. ئەوەبوو لە ٤ی دیســـێمبەری ١٩٧٤ پاشـــای پەهلەوی بە هێلمزی گوت، "**من مەراقم بزانم ئاخۆ بۆچی سوکوئاسان عێراقییەکان لەسەر ئەروەند ڕوددا لەگەڵمان ڕێک ناکەون؟**" هەروەها ئەوەندەشـی بۆ زیاد کرد؛ "خۆ لەپاش هەمووشـتێکیش، کێشـەکان ئەوەندە مایەی نیگەرانی نین."هێلمز لە ڕێی ئەعلەمەوە ئەوەی بۆ دەرکەوت کە **شا حوسێن خەریکی نێوەندگیرییەکی نهێنییە لەنێوان تاران و بەغدا** دا.[٨٠] ئینجا ئەو دەســتبەجێ کیســنجەری ئاگادارکردەوە لەوەی "هیچ شـــتێک لە پەســـەندنامەی عێراقییەکان بۆ یەکاوی عەرەبی و کێشـــە

---

[78] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 211.

[79] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 267.

[80] Tehran 10429 to U.S. Department of State, "King Hussein's Intermediary Role," December 10, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–2.

سـنوورییەکانی دیکە کەمتر بترازێ ئەوا لە ئێران گوێی لێناگیرێ. شـا بەتوندی پێی لەسـەر ئەوە دادەگرت کە حکومەتێکی "شایستە"ی جیاواز بۆ بەغدا پێویستە. ئەمەش یەکێک بوو لە هۆکاری پشـتیوانی سـەربازییانە بۆ کورد. لێ ڕێک لەم کاتەدا هەر ڕێککەوتنێکی عێراقی بۆ چارەسـەرکردن لەگەڵ ئێران زۆر جێی چاوتێبڕین بوو، ئـاخر جەنگی کورد تـا دەهـات خەرجییەکەی زێدەتر دەبوو، بەڕوانینی ئێرانیش تادەهات دۆخەکە دژوارتر دەبوو.[81]

ئیدی لەم بەرڕەوتەدا، شـا ڕووبەڕووی بڕیارێک بووەوە، ئەوەتا یان جەنگەکە تـاوبدا یـاخود لەسـەر پرسـی کورد-ئەروەند ڕود بکەوێتە دانوستاندن. بەڵێ ئەو باش لەوە ئاگادار بوو، کە پێگەی سـوپای عێراقی لە شـەڕەکەدا باشـتر بووە، بەغداش بڕیاریداوە لە بەهـاردا کۆتـایی بە شـۆڕشـگێڕانی کورد بهێنێ. کەواتە تاکە بژاردە بۆ شـا مابێتەوە ئەوەبوو پەیوەستبوونی بە شەڕەکە چڕتر بکاتەوە، لە بەرانبەریشدا ئەو هاوپەیمانییە نوێیە تـازەیەی لەگەڵ سـەرکردە عەرەبە میـانڕەوەکـان پەیـدایکردووە بەتـایبەتی ئەنوەر سـادات بنکۆڵ بکـا و لەنـاوبەرێ.[82] لەسـەرووی هەمووشـیانەوە، شـا لە بارەی لاوازبوونی پێگەی سـەوداکردنی ئێران نیگەران بوو. بە هەڵکشانی ئەگەری شکستی کورد، نەیدەویست توانستی عێراق بۆ سازکردن لەسەر ئەروەند ڕودیش بدۆڕێنێ.

[81] Tehran 10429 to U.S. Department of State, “King Hussein’s Intermediary Role,” December 10, 1974 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1974), pp. 1–2.

[82] لە دیدارێک لەگەڵ ئەلبەیرقدا، سـادات ئەو باسـوخواسـەی هێنایە گۆڕێ؛ "شـای ئێران ئاوەزمەندە، سـەرکردەیەکی هۆشـمەند و بەهێزە بۆ لێکدانەوەی سیاسـەتەکانی هەرێمی و نێودەوڵەتی. هەروەها ئەوەشی بۆ زیادکردبوو، کە قاهیرە لە هەوڵی نێوەندگیری نێوان ئێران و عێراقدا دایە.
Beirut 3464 to Ministry of Foreign Affairs, 9 January 1975.

بە ســەردانی بەکر و ســەددام بۆ ئوردن لە ١٥ی یەنایردا، بەغدا نەرمونیانی لەبارەی ڕێککەوتنەوە نیشــان دا.[٨٣] هەر دوو ڕۆژیش دواتر خولێکی دیکەی گفتوگۆی دیپلۆماتی لە ئیستەنبول کرایەوە. لە دانیشــتنەکەدا، خەلعەتبەریی وەزیری کــاروبــاری دەرەوەی ئێران لەســـــەر مــافی ئێران لە ڕێڕەوە ئاوییەکەی ئەروند ڕووددا مکوڕ بووەوە، ئەمە و لەکاتێکدا ســـــەعدون حەمادی، وەزیری کاروباری دەرەوەی عێراقیش داوای لە تاران کرد واز لە پاڵپشتی کوردان بهێنێ. ڕاستییەکەش ئەوەبوو:

هەرکاتێک داوای ئێران لەبارەی [ئەروەند ڕوددا] پەســـــەند کرا، ئەوســــا لایەنەکان دەکرێ بابدەنەوە سەر چارەسەرکردنی کێشەی کورد. عێراقیش بە پێچەوانەوە، خوازیاربوو یەکەم جار کێشــــەی کورد چارەســـــەر بکرێ، ئینجا لەســـــەر یەکاوی عەرەبی (شـــط العرب) ڕێک بکەوێ. لەوەش پتر، لە کاتێکدا عێراق خوازیاربوو لەبارەی هەندێ ناوچەی کێشــەلەســەر بۆ ئێران ئاسانکاری بکا و نەرمی بنوێنێ، کەچی بە سەروەریتی ئێران بەسەر ناوچە ئاوییەکان قایل نەبوو.[٨٤]

وێڕای ناکۆکی بەرچاو، کەچی گفتوگۆکانی ئیســـتەنبول ســـەرکەوتوو بوو، چونکە ئامادەکارییەک بوو بۆ کۆبوونەوەی شــــا و ســـــەددام لە پەراوێزی کۆبوونەوەی ســـــاڵانەی ڕێکخراوی نەوتبەرهەمهێنەران (ئۆپیک) لە مانگی ئـازار لە وڵاتی جەزائیر.[٨٥] **ســــــەددام دەیزانی عێراق نـاتوانێ لە یەخەی قەیرانی کوردی بکاتەوە ئەگەر هاتوو پشــــتگیری ئێران بۆ کورد بەلایەکدا نەخا. دوا بڕیاریش پێدانی نرخی ئەروەند ڕود و "خواردنەوەی پێکێک لە ژەهر بوو."**

---

[83] Baghdad 47 to the U.S. Department of State, “King Hussein’s Invitation to Iraqi Leaders,” January 17, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), p. 1.

[84] Ankara 904 to the U.S. Department of State, “Iran-Iraq Talks,” January 31, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), p. 1.

[85] Baghdad 59 to the U.S. Department of State, “Iranian-Iraq Negotiations,” January 22, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), p. 1.

هەردوو وڵات، وڵاتە یەکگرتووەکان و ئیسرائیل گومانێکیان پەیداکردبوو لەوەی شای ئێران لەنەخشەی دایە لەگەڵ عێڕاق ڕێکبکەوێ و کوردیش وەک کارتێکی سەودا بەکاربهێنێ.[٨٦] هەرچۆنێک بێ شتاقیان، نە تەلئەبیب و نە وڵاتە یەکگرتووەکان لەو پێگەیەدا نەبوون بەبێ ڕەزامەندی ئێران پشتیوانی کوردان بکەن. **ئەوان دەیانزانی بە پشتتێکردنی شا لە بارزانی، ئەوا دەستبەجێ ئۆپەراسیۆنەکەیان کۆتایی پێدێ.[٨٧] لەو نێوەشدا، شا دوا دەرفەتی دایە کوردان. لە بەرایی مانگی شوباتدا، پێشمەرگە دژەهێرشێکی کردە سەر سوپای عێراق، بەڵکو لە سەنگەرەکانی هەڵبقەنێ و دەری بکا، کەچی هەرزوو هەڵمەتەکە شکستی هێنا.[٨٨] کورد لەبەر تەکتیکەکانی خۆپاریزی و بەرگریگرن، ئەو لێهاتوویە و توانایەیان لە تەکتیکی هێرشبردن و پەلاماردان نەبوو. شکستهێنانیان لەوەی بتوانن پاڵ بە سوپای عێراقەوە بنێن و پاشەکشەی پێبکەن، قەناعەتی بە شا هێنا لەگەڵ بەغدا چارەسەری سنووری کێشەلەسەر بکا.**

لەو هەلومەرجەدا، کیسنجەر لە ١٩ی شوباتی ١٩٧٥ لە زیورخی سویسرا چاوی بە شا کەوت. شا بە نائومێدی لە ناتوانایی کورد بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئامێری سەربازی بەعس نەخشەی خۆی بە کیسنجەر

[٨٦] لە ١٦ی ینایری ١٩٧٥دا، یگال ئالۆن جێگری سەوەزیری ئیسرائیل و وەزیری کاروباری دەرەوە داوای تەلئەبیبی دووبارەکردەوە بۆ پێویست خێرا بەهانەوەچوونی پێشمەرگەی کورد تا بتوانێ هێرشەکەی سوپای عێراق ڕابگرێ. ئەو کیسنجەری لەوە ئاگادارکردەوە کە عێراقییەکان بۆ یەکەمین جار توانیویانە سەنگەرەکانی خۆیان لە چیاکان بپارێز و قایمی بکەن، هەروەها ئالۆن ئاماژەی ئەوەشی بۆ کرد، کە شا پێدەچێ "یاری خۆی بکا" و هۆشداری دایە کیسنجەر لەوەی "دەستبەردابوونی کورد تاوانە." بڕوانە:

See Memcon, January 16, 1975, 01477, NSA; and White House, Memorandum of Conversation, January 16, 1975 (DNSA/KT01477), pp.10–11.

[87] Baghdad 52 to U.S. Department of State, “Iraqi-Iranian Conflict,” January 18, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), pp. 1–2.

[88] Tabriz 8 to U.S. Department of State, “Iraqi Kurdish War: Temporarily Quiet,” February 2, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), pp. 1–5.

گوت، بەوەی بە تەمایە لە جەزائیر سەددام حوسێن ببینێ و لەگەڵی لەسەر پشـــتکردنە کورد ڕێک بکەوێ و لە بەرانبەریشـــدا ســـازشـــێک لە ڕێڕەوە ئـــاوییەکەی ئەروەنـــد ڕودا وەربگرێ. ئەو پێیوابوو کە کورد "ئـــازایەتی نەماوە"؛ هەربۆیە کورد بە نوشستی بارزانی لەگەڵ حکومەتی یەکگرتوویی نیشـتمانی دەکەون و دەبنە مەترسی بۆ سـەر ئاسایشی نیشـتمانیی ئێران، ئەمەش بە دروســـتکردنی "دەوڵەتێکی کوردی ئۆتۆنۆم دەبێ، کە دەکەوێتە بن هەژموونی حکوومەتێکی ناوەندی کۆمۆنیســـتی عێراقی." هەروەها شـــا لەبـــارەی ئەگەری بەنێودەوڵەتبوونی نـــاکۆکییەکە و دەســـــتوەردانی ئەنجوومەنی ئاســـــایشـــــی نەتەوە یەکگرتوەکانیش نیگەران بوو.[89] لەگەڵ ئەوەشـــدا کیســـنجەر داوای لە شـــا کرد دەســـتبەرداری کوردان نەبێ، بە بەڵگەوبەندی ئەوەی؛ "هەر دڵنیاکردنەوەیەکی ســـەددام حوســـێن لەبارەی حکوومەتی ناوچەی کوردی... ئەوا بێ ئەرزشـە." ئەو ئەوەشی خستەسـەر، هەر ڕێککەوتنێک لەگەڵ سەرکردە بەعسییە بێ متمانەکان ئەوا "بیرۆکەیەکی خراپە بەتـایبەتیش ئەو بیرۆکەیەی کە ئەو بڕوای بە دڵنیـاکردنەوەکـانی [عێراقی] کردووە، کە هیچ کۆمۆنیســـتێک ناخرێتە گەڕ [لە بەرپرســـیارێتی کوردســـــتانی ئۆتۆنۆمـدا]".بە ئـاگـاداربوون لە ڕێڕەوە ئـاوییە نوێیەکەی دوورگەی خەرج بۆ هەنـاردەکردنی نەوت و پشـــتنەبەســـتن بەڕێڕەوە ئاوییەکەی ئەروەند ڕود بۆ ناردنەدەرەوەی نەوت، ئیدی کیســـــنجەر هێڵی بەژێر دەســـــتکەوتی ســـــتراتیژی هاوکاریی ســـــی ئای ئەی-ســـــاواک لە کوردســـــتانی عێراق لەدژی ســـازشـــی عێراق لەبارەی ســـنوورەوە هێنا. کیسنجەر هەر هۆشدارییەکانی شای بەبیر خۆی هێنایەوە بەوەی گوتبووی کە هەرەسهێنانی کورد دەکرێ سەرتاپای ناوچەکە بشڵەقێنێ و پێیڕاگەیاند کە هەر ڕێککەوتنێـک لەگەڵ بەغـدا ئەوا بەهێزکردنی ڕژێمی لایەنگری مۆســـکۆیە لە هەرێمەکەدا و یان کۆمەککردنی کۆمۆنیســـتەکانی عێراقە تا

---

[89] White House, Memorandum, Scowcroft to President Ford, February 19, 1975 (GFL, NSC, Middle East and South Asian Affairs Staff Files, December 2008 Opening, Box 9), pp. 1–2.

دەسەڵاتیان بچەسپێنن. ئەو ئەوەشی بۆ زیاد کرد، هەر ڕێککەوتنێک لەگەڵ بەغدا دەکرێ وا لە سەرانی سۆڤیەت بکا "سەرچڵییەک" بکەن؛ ئاخر ئەوان وەهای دەبینن کە پاشـــەکشـــەی ئێران وەک لێکەوتەیەکی پەرەســـەندنی لاوازی ڕۆژئاوا دەبینن." لەگەڵ ئەوەشدا، شا دەیزانی کورد بەبێ پشتگیری زیاتر ناتوانن خۆیان بگرن و ئەگەر هاتو ئێرانیش کۆمەکی خۆی زێدەتر کرد ئەوا سەردەکێشی بۆ شەڕێکی سەرتاسەری لەگەڵ بەغدا. هەرچۆنێک بێ لە کۆتایی گفتوگۆکەدا، شـا بە نابەدڵی کیسـنجەری دڵنیاکردەوە کە بەم زووانە کۆتایی بە پاڵپشتکردنی کوردان ناهێنێ.[٩٠]

سەرەڕای گۆڕانی شا لەناخەوە، هێشتا کیسنجەر دوودڵ بوو لەوەی بەبێ شـــا پەرە بە پەیوەندییەکانی ئەمریکی-کوردی بدا.[٩١] پێشـــتر و لە ٢٢ی ینایری ١٩٧٥دا داوایەکی بارزانی بۆ چەکی ڕۆکێتی ســـاگەر Saggerی دژە تانک ڕەتکردبووەوە.[٩٢] لە نیگەرانی ئەوەی کاتی کوردی لە مەیدانبازیی جیۆپۆلیتیکی لەگەڵ مۆسکۆدا لەدەست بدا، ئیدی کیسـنجەر تەلئەبیبیشـی هۆشیار کردەوە لەوەی شا "لەوانەیە ئەگەر هات و لە کۆبوونەوەی ئۆپیکدا

[90] Kissinger to Barzani, February 20, 1975, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL.

[٩١] **کیسـنجەر لە ٢٠ی شـوباتدا وەڵامی نامەی مانگی ینایری بارزانی دایەوە. ئەو وەهای نووسـی: "من دەمەوێ تۆ بە ســەرســامی ئێمە بە خۆتان و بە گەلەکەتان بۆ هەوڵ و تەقەلا جەربەزەکەتان بزانی. ئەو ســـەختییـانەی ڕووبەڕوویـان بویتەوە گەورە و زەبەلاحن. پێزانینی زۆرم بۆ خوێنـدنەوەی هەڵســەنگاندنی تۆ لەبارەی ڕەوشــی ســەربازی و ســیاســییەوە هەیە. تۆ دڵنیابە لەوەی پەیامەکەت لەسـەر ئاسـتی باڵا لە حکومەتی وڵاتە یەکگرتوەکان کەوتووەتە بەر سـەرنجی جدی، چونکە شـتەکە لای ئێمە بە بایەخە." هەروەها ئەو پێشـــنیازی کردبوو کە ســـەرکردەی کورد بە نهێنی نوێنەرێکی بنێرێ لەجیاتی ئەوەی بەخۆی سـەری وڵاتە یەکگرتووەکان بدا و ئەوەشـی بۆ خسـتبووەسـەر "من لەو بڕوایەدام کە نهێنیوون شـــتێکی هەرە گرنگە بۆ بەردەوام بوون لەســـەر توانســـتی ئەوەی کردوومانە؛** ئاخر هەر لەبەر ئەم هۆکارەوەیە –لەگەڵ نیگەرانبوون لەبارەی ســـەلامەتی خۆت– کە داوای لە پێشنیازکردنی دیداری ڕاستەوخۆی من لەگەڵ تۆ دا." بڕوانە:

White House, Kissinger to Barzani, February 20, 1975 (GFL/ KSF/Box20/ Kurds-2/20/75–2/12/76), p. 1.

[92] Letter, Barzani to Kissinger, January 22, 1975 (GFL/KSF/Box20/Kurds-2/20/75–2/12/76), pp. 1–13.

دانوســـــتان لەگەڵ عێراقییەکاندا بکا "ئەمەش بە گۆڕینەوەی بەو ڤیتۆیەی ئاخۆ کێ لەجێگەی دادەنێن ئەگەر بارزانی هاتەدەر."[٩٣] بارزانیش بەهەمان گیانی دنەدەرانە لە نەخشـەی شـا بۆ دەستتشوشـتن لە کورد ئاگادار نەبوو. لە ڕووبەڕووبوونەوەی بۆمبابارانی بەردەوامی فڕۆکە و تۆپخانەی عێراقی بارزانی گوتی؛ "شـــــتەکە بۆتە مەحاڵ... لەژێر ئەم بارودۆخە هەنووکەییەدا بجەنگێ. بۆ وەرگرتنی چەکی پێشـــــکەوتوو هـانـای بردە بەر ئێران و لە ئـاخرونۆخری شـــوبـاتی ١٩٧٥دا داوای جـاڕدانی ســــەربەخۆییەکەی دووبارەکردەوە. کەچی داوای بارزانی بۆ بینینی شـــــا ڕەتکرایەوە. ئەحمەد چەلەبیش ڕەوشی ئەو ڕۆژانەی وەها گێڕایەوە:

من لە ١٩٧٥دا چوومە لای بارزانی تا لەو بارەیەوە ئاگاداری بکەمەوە. ئەو نەیویســــــت لەوێ لە مـاڵ، لەو کۆشـــــکەی ئێرانییەکـان بۆ حەوانەوەی دابوویانێ، قسـە بکا. هەرچەندە ئاووهەواش ساردوسڕ بوو، ئەو منی بردە دەر، لە باخچەکە ڕاوێچکەمان لێدا و منیش شـتەکەم پێگوت. ئەویش گوتی: 'ئێســــتا دەزانم ئەو بێزمۆتانە بۆچی لێنەگەڕاون شـــــا ببینم'. ئەو گوتی بۆ ڕۆژی دووەم شـا پشـووی خلیسـکانەی سـەر بەفر هاتەوە تاران، هەر ٢٤ سەعاتی پێچوو ئینجا بەرەو جەزایر فڕی و ڕێککەوتننامەکەی واژۆ کرد.[٩٤]

لە ٥ی ئازاری ١٩٧٥دا **ئەشـــــرەف مەروان**، ڕاوێژکاری ســــــادات و زاوای جەمال عەبدولناســــــر، لەپاش ئەوەی ڕاســــــتەوخۆ لە بەغدا گەڕابووەوە پەیامێکیشی لە سەددامەوە پێبوو چاوی بە شا کەوت. ئەو بە شای ڕاگەیاند کەوا "**ئەگەر هات و ئێران فشـاری سـەربازییانەی لەسـەر عێراق لادا کەوای لێکردووە بەرەو باوەشـــی ســـۆڤیەت هەنگاو بنێ، ئەوا ســـەددام حوســـێن**

[93] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 593.

[94] In interview with Dr. Ahmad Chalabi: How is it possible that Saddam Hussein is still in power in Baghdad? See http:// www.pbs.org /wgbh/pages/ frontline/ shows/saddam/ interviews/ chalabi.html.

ئامادەیە عێراق لە کەمەرەی سۆڤیەت بهێنێتەدەر. ئەشرەف مەروان ڕوانینێکی وەهای دەربڕی کە تاڕادەیەکی زۆر دڵنیایە لەوەی سەددام هەروەک بەڵێنی خۆی داوە خۆی لە تەوەرەی سۆڤیەت بکێشتەوە."[٩٥] **ئیدی سەکۆ بۆ سەودایەکی گەورە دانرا.**

ڕێککەوتنی ١٩٧٥ی جەزائیر

شا لە ٣ی ئازاری ١٩٧٥دا بۆ کۆبوونەوەی ئۆپیک، بۆ جەزائیر ڕۆیشت. کۆبوونەوەکە بە سەرۆکایەتی سەرۆک هەواری بومدیەن بوو، ئەو کەسەی دۆستایەتییەکی باشی لەگەڵ شادا هەبوو. شا لە دوای دوو ڕۆژی چڕوپڕی دانوستاندن شا ڕووبەڕووبەڕوو لەگەڵ سەددامدا قایلبوو بەوەی پشتیوانییەکەی خۆی بۆ کورد سڕ بکا، لەبەرانبەریشدا بەغدا دانی بە سەروەری ئێران بەسەر نیوە بەشە خۆرهەڵاتییەکەی ئەروەند ڕوددا دانا. **بەیاننامە هاوبەشە واژۆکراوەکە، مۆری بەدبەختی لەنێوچاوانی کوردان دا و هێڵی تالوگی لە ئەروەند ڕودا جێگیر کرد.[٩٦] هەر لە جێگەی خۆشیەوە**

[95] Tehran 2237 to the U.S. Department of State, “Iranian/Iraqi Agreement,” March 10, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), p. 1.

[٩٦] مەرجەکانی پەیماننامەی جەزائیر پێکهاتبوون لە: **(١) دانانی سنووری ڕووبارەکە بەگوێرەی هێڵی تالوگ؛ (٢) جیاکردنەوەی سنووری لەسەر بنەمای پرۆتۆکۆلی کوستەنتینەپولی ١٩١٣ و کۆنووسی کۆمسیۆنی دیاریکردنی سنووری ساڵی ١٩١٤؛ (٣) کۆنترۆڵکردنێکی توندوبەندی کارای سەرسنور بۆ کۆتاییهێنان بە هەموو دزەکردنێک لە هەر دیوێک بێ، ئەمەش واتای کۆتاییهێنان بە پشتگیری ئێرانی بۆ پێشمەرگەی کورد و وروژاندنی هەستی دژەحکومەت لەنێو گروپە کەمایەتییەکەیان دەگەیاند، بەتایبەتیش خەڵکی عەرەب لە خوزستان هەروەک ڕێگەپێدانی لادەرە ئێرانییەکان دنەبدرێن تا چالاکییەکانیان لەسەر خاکی عێراقی بکەن؛ (٤)ئەم سێ خاڵە ڕێکخراوەی سەرروو توخمگەلێک نین لەیەک جیابکرێنەوە لە چارەسەرییە گشتییەکەدا. لەپاڵ ئەمەشدا، هەردوولا قایلبوون بەوەی پەیوەندی بەردەوامیان بە سەرۆکی جەزائیر هەواری بومیدینەوە لە کاتی جێبەجێکردنی ئەم ڕێککەوتننامەیە هەبێ و وەزیریەکانی کاروباری دەرەوەشیان کۆمسیۆنێک بۆ جێبەجێکردن پێکبهێنن.** بڕوانە:
Defense Intelligence Agency Notice, March 7, 1975, FRUS 1969–1976, XXVII, 273; and Baghdad 248 to U.S. Department of State, “Iraqi-Iranian Agreement,” March 8, 1975. (NARA/ AAD/ RG59/ CFPF/ET/1975), p. 1.

بریارەکەی شـــا درا. کەســـیش ئاگای لە بڕیارەکەی ئەو نەبوو. تەنانەت ئەســـەدوڵڵا ئەعلەم و گەورە کاربەدەســـتانی ســـاواکیش لە تاریکیی هێڵرابوونەوە و نەیـانـدەزانی.[97] بـاڵوێزی ئێران لە بەیروت وەهـای بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی خۆی نووسی؛ "بۆ ئێمە شتێکی تەواو لەناکا و سـەرسام بوو، کە چۆن بەو خێراییە ئێران و عێراق گەیشتنە ڕێککەوتن. ئێمە چاوەڕوانی شـــتێکی وەهامان نەدەکرد."[98] شـــا ڕێگەی بە کەس نەدا هەندێ لەبەندەکانی ڕێککەوتننامەکە هەڵبســەنگێنی بە ڕووبەرە کەمە خاکی دەوڵەمەنـد بە نەوتیش کە هی ئێران بوو، درایە عێراق.[99] **تەنـانەت دوای واژۆکردنی ڕێککەوتنـامەکەش هەرگیز نەبردرایە پەرلەمـان تـا پەســـەند بکرێ.** هەروەها هێلمزی باڵوێزی ئەمریکاش "نائاگا" بوو و ڕێککەوتننامەی جەزائیری بۆ "مەتەڵ" بوو.[100] تەنیا ڕێگە بە جمشـید ئاموزگار و نەسـروڵلا ئینتزام، سـەرۆکی کۆمپانیای نەوتی ئێران درابوو یاوەری شـا بن. لەوەش ســـەرنجڕاکێشـــتر، **هێزی ســـەربازی ئێرانی کە لە کوردســـتانی عێراق دەجەنگان، ئاگایان لە بڕیارەکەی شا نەبوو. ڕێک هەر دوای ڕێککەوتننامەکە، "دوو بەتالیۆن و نیو لە تۆپخانە و چەکی دژەفڕۆکە و ســـەربازی دیکە کە لە عێراق دامەزرێنرابوون بە پەلە و خێرا فەرمـانیـان پێکرا بکشـــێنەوە ســـەرســنوور."**[101] **بەگوێرەی قســەی ئەســەدوڵڵا ئەعلەم، "ســەد دانە پارچە تۆپی مەیدانی هەروەک ڕۆکێتی دژەتـانک و دژەفڕۆکەش، کە هەموویـان ئەفســـەرانی ئێرانی هەڵیاندەســـوڕاند [لە کوردســـتانی عێراق] لە شـــوێنی**

---

[97] Col. Isa Pejman in an interview with Habib Lajevardi, Paris, March 4, 1983, Tape 1, Harvard University Iranian Oral History.

[98] Beirut 1004 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 14 June 1975.

[99] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 50.

[100] David Korn, "The Last Years of Mullah Mustafa Barzani," 1/2 (1994), Middle East Quarterly, pp. 12–27.

[101] Kimche, David, The Last Option, (New York: Maxwell Macmillan International, 1991) p. 195.

خۆیان تێکوپێکشکێنران، چونکە کاتی تەواو لەبەردەستدا نەبوو تا بهێنرێنەوە ناو ئێران."[١٠٢] دوای گەڕانەوەی شا لە ٧ی ئازاردا، بە ئەعلەمی گوت کە ئەو دانوستاندنەی لەگەڵ بەغدا و لە ئۆپیک کردی زۆر سەخت بوو، بۆیە هەر چەند سەعاتێکی کەم خەوتووە.[١٠٣] بەتەواوی لە گەشتەکەی شەکەت و داهێزرا بوو، لەگەڕانەوەیدا کێشیشی دابەزیبوو. لەگەڵ ئەوەشدا پاشای پەهلەوی بەو دەستکەوتەی بۆ چارەسەرکردنی ئەروەند ڕودی کێشەلەسەر، شادمان بوو. لە ڕوانگەی شاوە، ڕێککەوتننامەی ١٩٣٧ لەبارەی ئەروەند رود لەکەیەک بوو بە هەنیەی قەڵەمڕەوەییەکەیەوە. لەپاش ڕێککەوتننامەی جەزائیر، شا بە ئەعلەمی گوت:

بە شێوەیەک لە شێوەکان من لە دوو بڕیاری باوکم بە داخ و پەشیمانم، ڕێککەوتننامەی سازشکارانەی ١٩٣٧ و پرسی ئەروەند ڕود. ڕۆژێک دێت ڕەخنە لە هەردووکیان بگیرێ، هەرچەندە هیچ ئەگەرێک نەمابووەوە [کە ئەو دوو ڕێککەوتننامەیە مۆر نەکرێن]. سوپاس بۆ خودا، من بەتەواوی پرسی نەوت و ئەروەند ڕودم چارەسەر کرد. هەرچەندە ئێمە [ڕێککەوتننامەی سەعدئابادی ١٩٣٧]مان بۆ ماوەی ١٢ ساڵان ڕەچاونەکرد، منیش دەق نامەوێ بە لایەنێکی ڕێککەوتننامەکە بمێنمەوە.. هەنوکەش دوای ماوەیەکی زۆر، توانیم پەیماننامەی ئەروەند ڕود بدڕێنم.[١٠٤]

بە پەسەندانی نێودەوڵەتی و ناوخۆیی بەوەی ڕێککەوتننامەکە سەرکەوتنێکی بەرچاو بووە بۆ ئێران، ئیدی ڕێککەوتننامەی جەزائیر سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی لە کوردستانی عێراق پچڕاند. ڕژێمە عەرەبییەکانیش

[102] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 347.

[١٠٣] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٣٤٠.

[١٠٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٣٤١.

شـــادمانیی خۆیان نەشـــاردەوە.[١٠٥] ئیدی هیچ بوارێکی دیکە بۆ بارزانی لە خەملاندنی ستراتیژی شادا نەما. **هەر دوو ڕۆژ پاش ڕاگەیاندنی فەرمی بۆ ڕێککەوتننامەی جەزائیر، شـــا فەرمانی بە ناســـری کرد، بەوەی بارزانی ئاگادار بکاتەوە، کە لە ماوەی دوو هەفتەدا ســـنووردادەخرێ و پشـــتگیری ئێرانیش بۆ کورد ڕادەگیرێ.**[١٠٦] **بارزانی لە لایەن ژەنەڕاڵ مودەرســـییەوە ئـاگـادار کرایەوە، کە ئەوکـات لە عێراق بوو، پێی گوت کە دوو بژاردەی لەبەردەم دایە: یان لەگەڵ بەغدا پێکدێ یاخود لە ئێران دەبێتە پەنابەر، لەو حـاڵەتەدا پەنـاگەیەکی ئـارامی بۆ مەیســـەر دەبێ، ئەگەر قـایل بێ بەوەی چەکەکـانیـان ڕادەســـتی ســـوپـای ئێرانی بکەنەوە.**[١٠٧] لەنێو جەرگەی پاشـەکشـەی کەسـاسـانەی پێشـمەگەدا بۆ ئێران بەرلەوەی سـنوورەکە دابخرێ،[١٠٨] بارزانی بەرەو تاران ڕۆیشـــت بەڵکو قســـە لەگەڵ شـــادا بکا. بەگوێرەی ئەسـەدوللا ئەعلەم بێ، پاشـای پەهلەوی "هەراسـان بوو لەوەی ڕووبەڕوو بیبینێ."[١٠٩] **ئەو لە ١١ی ئـازاردا بە نـابەدڵی بـارزانی و مەحمود عوسمانی بینی.**[١١٠] ئەو نیگەرانی خۆی لەبارەی جەنگ لەگەڵ عێراق پێگوتن و ئاماژەشـــی بەوەدا، کەوا هیچ بژاردەیەکی بۆ نەمابووە تەنیا واژۆکردنی ڕێککەوتننامەکە نەبێ لەگەڵ سەددامدا. ئەو ئەوەشی بۆ زیادکرد کە شتەکە

---

[١٠٥] عەبدولحەلیم خەدام، وەزیری کاروباری دەرەوەی سـوریا بە کیسـنجەری گوت؛ "چارەسـەرکردنی ئەو کێشەیە زۆر ڕەزامەندی ئێمەی لەسەر بوو.: بڕوانە:
Memcon, March 9, 1975, 01522, DNSA.

[106] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 29.

[107] Helms to Scowcroft, March 8, 1975, (FRUS 1969–1976, XXVII, 275).

[108] CIA weekly summary 0013/75, March 28, 1975, CREST.

[109] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 57.

[110] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 346.

"کاتییە" و سـەددامیش مەرجەکانی ڕێککەوتننامەکە جێبەجێ ناکا. لەوەش پتر، شـا مافی پەنابەری بە تەواوی کۆمەکی داراییەوە خسـتە بەردەم بارزانی و بەڵێنی پێدا سـنوور لەسـەر پێشـمەرگە بە کراوەیی بهێڵێتەوە. کاتێکیش مەحمود عوسمان هەوڵیدا لەبارەی پرسەکەوە قسە لەگەڵ شادا بکا، شـا قسـەکەی پێبڕی و گوتی: "***من بڕیارەکەمت پێڕادەگەیەنم. هیچ شـتێک بۆ تاوتوێکردن نەماوەتەوە.***"[111] ئەوەی ڕاسـتیش بێ، بارزانی "بە سەنگینی ڕەفتاری" لەگەڵ فەرمانەکانی شادا کرد.[112] بارزانی بە دەهریبوون لە بڕیارەکەی شاوە،[113] تکای لە کیسنجەر کرد بەڵکو یارمەتی کورد بدەن. بارزانی لە پەیامەکەیدا ئاماژەی بۆ کرد، کە "تێکشـکانی گەلە بێ بەرگرییەکەمان بە شێوازێکی بێ پێشینە وەک ئەوەی ئێران سنووری خۆی دابخا و یارمەتی تەواوی خۆی لەسـەر ئێمە ڕابگرێ، ئەمە لەکاتێکدا عێراقییەکان گەورەترین هێرشیان تا ئێستا سەرپێخستووە و تا ئێستاش درێژەی هەیە. جووڵانەوە و گەلەکەمان بە شـێوازێکی باوەڕپێنەکراو تێکدەشـکێنرێ لەکاتێکدا هەموولایەک لە بەرانبەریدا بێدەنگن." ئەو لە کیسـنجەر پاڕایەوە بەڵکو پشـتی کورد بگرێ "یارمەتی [کورد] لەو سـاتەوەختە خەمبار و تراژیدییە مێژوویەدا بدا."[114] هەرچەندە خودی کیسنجەر "بەهۆی بڕیارەکەی ئێرانییەکان ...هەژا بوو... چونکە ئێمەش ... لە دڕندایەتییەکەیدا بەشـدار بووین."[115] ئەو لەناوجەرگەی گەشـتە جرت و

[111] هەمان سەرچاوەی پێسوو لاپەڕە ٣٢٦–٣٢٧.

[112] Beirut 3252 to the U.S. Department of State, “Kurdish/Iranian Relations,” March 15, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), p. 1.

[113] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). pp. 594–596.

[114] Tehran 1188 to U.S. Department of State, March 10, 1975, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL; and Helms to Kissinger via Scowcroft, March 10, 1975 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2.

[115] Memcon, March 9, 1975, NSA, Kissinger Reports on USSR, China and Middle East Discussions, Box 3, GRFL.

فرتیە دیپلۆماسـیـیەکەی لە هەرێمەکەدا لە ڕێککەوتننامەکە ئاگادار کرایەوە. شـا لە ٨ی ئازاری ١٩٧٥د، پەیامێکی بۆ کیسـنجەر نارد و تێیدا پاشـخانی بڕیارەکەی بۆ باسـکردبوو.[116] شـا لە پەیامەکەیدا مشـتومڕی لەسـەر ئەوە کردبوو کە سەددام بەڵێنی پێداوە؛

بارزانی و گەلەکەی یەک هەفتەیان لەبەردەمدایە تا بڕیار بدەن ئاخۆ لە عێراق دەمێننەوە یاخود بەبێ خوێنڕشتن دەکشێنەوە ئێران، لەوێ پارێزراو دەبن و بە ژیانێکی شایستانە دەژین. ئەوان تا کۆتایی مانگەکە مۆڵەتیان بۆ کشانەوەیان داناوە... بەڵێنی دووەمیش ئەوەیە کە هێزی ئاسایشی هەردوو وڵاتەکە بەیەکەوە کاربکەن، یەکدی لە کوردان لەوانەی باشـن و لەوانەی خراپیشن (کۆمۆنیستی سوورن) ئاگاداربکەنەوە. هیوادام ئەم شتە ڕێگر بێ لە دروستبوونی جڤاکێکی کوردی کۆمۆنیستی لەسەر خاکی بارزانییدا.[117]

هەر بەڕاسـتیش، شـا بە زمانێکی زیرەکانەی جەنگی سـارد ڕەوایەتی دایە بڕیارەکەی کاتێ نووسـی: "هەسـت دەکەم من دەرفەتەکەم قۆسـتووەتەوە، ئـاخر ئەگەر وەهـا نەبـا ئەوا بە پێچەوانەوە دۆزی کورد بە شـێوەیەکی ڕێژەیی لە ئایندەیەکی نزیکدا بێهیوا بووبوو و هەروەها ئەوسـا منیش بەوە تۆمەتبـار دەکرام کە دەرفەتی ئەوەم لەبـاربردووە بەوەی عێراق لە نێو تەوەری سۆڤیەتەوە دەربهێنرێ."[118]

کیسـنجەر بە پێچەوانەی هەردووکیان، واتە بە پێچەوانەی هێلمز و لاوری کە هەمان ڕوانیان دەرهەق بە ناکۆکییەکانی ئێران –عێراق هەبوو[119]، هیچ

---

[116] Tehran 2237 to the U.S. Department of State, "Iranian/Iraqi Agreement," March 10, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), p. 1.

[117] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[118] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[119] هەردووکیـان وەهـایـان بیردەکردەوە کە ڕێککەوتننـامەی جەزائیر ئەگەرێکی سـەقـامگیرییە بۆ هەرێمەکە.

Tehran 2254 to the U.S. Department of State, "Iraqi-Iranian Agreement," March 10, 1975 (GFL, Presidential Country Files for Middle East and South

هۆکارێکی لەبەردەستدا نەبوو تا پەسنی ڕێککەوتننامەکە بدا. گێژخواردوو بە بڕیارەکەی شا و فشاری کۆنگرێس و ڕای گشتیی ئەمریکییەکان، ئەو وەها باسی ڕەوشەکەی کرد: "هیچ شتێک نەمابووە تا من قسەیەکی تێدا بکەم."[١٢٠] کیسنجەر لە برووسکەی بۆ شا وەهای نووسیبوو:

هەرچی سەبارەت بە پرسی کوردەوەیە، شتێکی وەهام نییە بیخەمەسەر لەوە زیاتر کە پێشتر دووبەدوو لە دوا کۆبوونەوەکەی ئەم دووایانەدا پێم گوتووی. ئاشکرا و ڕوونە ئەم پرسە بۆ بڕیاری خاوەنشکۆ دەگەڕێتەوە، کە بە باشترین شێوە خزمەتی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتەکەی بکا. سیاسەتی ئێمە وەک هەمیشە دەمێنێتەوە، ئەویش پشتگیریکردنی ئێرانە وەک دۆستێکی نزیک و دڵسۆز بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان. هەڵبەتە بە مەیلی تەواوە بەدوای بەرەوپێشووەچوونی پەیوەندییەکانی عێراقی-ئێرانی و سیاسەتی عێراقی بەگشتی لە ناوچەکەی تۆ و بە تایبەتیش لە بەرانبەر یەکێتیی سۆڤیەتدا دەگەڕێم.[١٢١]

شا وەڵامی بروسکەکەی نەدایەوە.[١٢٢] کیسنجەر دەیزانی چارەنووسی شۆڕشگێڕانی کوردی عێراق مۆری لێدرا. ئەو لەگەڵ بەڵگەوبەندی بەڕێوبەری سی ئای ئەی، لەگەڵ کۆلبی هاوڕا بوو، بەوەی " لەبەرئەوە سیاسەتی ئەمریکا ئەوەبوو کۆمەکە لە ڕێی ئێرانەوە بێ... بۆیە ئێستا هەر کۆمەکێکی ڕاستەوخۆ بۆ کورد کە بەرگرییەکە شکستی هێناوە، ئەوا وەک کۆمەکی پێشتر کەمتر مایەی بەرگری لێکردنە. [من گومانم هەیە] کە شا –

Asia, Box 14, Iran-State Department Telegrams: SECSTATE—EXDIS [1]), p. 1.

120 Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 595.

١٢١ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٥٩٤-٥٩٥.

122 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 346.

لە دوای کۆتاییهێنان بە کۆمەککردنی بارزانی- بیەوێ وەک کەناڵێک کار بۆ پارەدانی کۆمەکی ئەمریکی بکا."[123] کۆلبیش لەسەر هەق بوو. شا هەر کەمێک دوای گەڕانەوەی لە جەزائیر بە هێلمزی ڕاگەیاند: "**بڕینی کۆمەکی ئێرانی لەسەر یاخیبوونە کوردییەکەی بارزانی ڕاگرتنی تەواوی کۆمەکی ئەمریکییەکانیش دەگرێتەوە.**"[124] کیسنجەر لەپاش هەفتەیەکدا، پەیامێکی بۆ بارزانی نارد، تێیدا هاتبوو: "**ئێمە پێزانینمان بۆ نیگەرانییە قووڵەکەت هەیە... ئێمە تێدەگەین کە بڕیارە سەختەکان ئەوانەی گەلی کورد ئێستا ڕووبەڕووی بووەتەوە، بووتە مایەی ژانوناسۆرێکی قووڵ بۆیان. ئێمە سەرسامییەکی زۆرمان بۆ ئازایەتی و شکۆ ئەوان هەیە، کە ئەم گەلە ڕووبەڕووی زۆر کوێرەوەری بووەتەوە و نزا و درودی ئێمە لەگەڵ ئەوانە. ئێمە لەگەڵ دۆستە ئێرانییەکانمان قسەدەکەین و و دواتریش لەگەڵ ژەنەڕاڵ لە پەیوەندیدا دەبین.**"[125]ئەوەش بۆ کوردی عێراق کۆتایی قۆناغ بوو.

کیسنجەر تەنیا داوای ئەوەی لە هێلمز کرد کە بەرژەوەندییەکانی وڵاتە یەکگرتووەکان بپارێزێ و فەرمانی پێکرد:

بە دوای ڕێگایەکی شایستەدا بۆ کێشەی هەردوولامان بگەڕێ، هەم بۆ کێشەی ئێرانییەکان، هەم هی حکومەتی ئەمەریکا کە لەناو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هەر شوێنێکی دیکە، ئەگەر هاتوو کوشتارگە ڕوویدا و بارزانیش ئەوەی خستە ڕوو کە پشتی تێکراوە. دەکرێ

123 Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 595.

124 David Korn, "The Last Years of Mullah Mustafa Barzani," 1/2 (1994), Middle East Quarterly, pp. 12–27.

125 White House, Situation Room to Kissinger via Borg/Adams/Rodman, March 19, 1975 (GFL, Documents from the National Security Advisor: Trip Briefing Books and Cables for Henry Kissinger, December 2008 Opening, Box 6, 2/10–18/75 Middle East and Europe—2/5–22/75 London and Middle East), p. 1.

کوێرەوەرییەکەی کوردان نیگەرانییەکی قووڵی مرۆیی بوروژێنێ. لەسەرێکی دیکەشەوە ئەگەر هاتوو لەگەڵ ئێران بە ئامانجی دژبەیەک کاربکەین، دەکرێ دۆخێکی نەکردە بخوڵقێ. [١٢٦]

هێلمز هەر پێشتر ڕاسپاردەیەکی دابووە کیسنجەر تا "پەیامێکی جۆرێک لە دڵنەوایی بۆ بارزانی بنێرێ، دەنا لەوانەیە بە شێوەیەک لە شێوەکان تووشی هەندێ بڵاوکراوەی هەراسان بین، کە نەتوانین خۆمانی لێ بەدوور بگرین،" ئاخر بە ڕوونی ئێرانییەکان دەست بەخوێنن و ئێمەش بە پلەیەکی کەمتر لەوان."[١٢٧] (شا)ش لەگەڵ هێلمز و کالاهان هاوڕابوو، ئەوان خەمی ئەویان بوو "بارزانی دڵتەنگ و ڕەنجاو" نەوەک هاوکارییە ژێربەژێرییەکەی وڵاتە یەکگرتووەکان-ئێران لە کوردستان ئاشکرا بکا. هەروەک کۆلبی پێشنیازی بۆ کیسنجەر کردبوو، باشترین ڕێگە بۆ لادانی کورد لە "سەرکێشییە نەخوازراوەکە" ئەوەیە، پارەکەی دوا مانگەکەش بدرێتەوە بارزانی.[١٢٨] کیسنجەریش ڕاسپاردەکەی ئەوی سەلماند "بە لەبەرچاوگرتنی ئەو تراژیدیایەی بەسەر کورددا دێ کردەیەکی فریاگوزاری سۆزبزوێن

---

[126] Kissinger to Helms via Scowcroft, March 15, 1975 (GFL, Documents from the National Security Advisor: Trip Briefing Books and Cables for Henry Kissinger, December 2008 Opening, Box 6, 2/10-18/75 Middle East and Europe—2/5-22/75 London and Middle East), pp. 1–2.

[127] Helms to Kissinger via Scowcroft, March 10, 1975 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2; Scowcroft to Kissinger, Washington, March 10, 1975, 1930Z, FRUS, 1969–1976-Iran; Iraq, 1973–1976, Vol XXVII.

[128] CIA Memorandum for Scowcroft, March 13, 1975, NSA, KSWWOF, Box 19, GRFL; and Helms to Kissinger via Scowcroft, March 10, 1975 (CIA/FOIA/Helms), pp. 1–2.

بخەنەکار."[١٢٩] ئینجا (شا) فەرمانی بە ساواک کرد، بڕی کۆمەکە مانگانەی ئازاریش بدرێتە بارزانی.[١٣٠]

لەگەڵ ئەوەشدا، هیچ کام لەمانە چارەنووسی جەنگی کوردییان نەگۆڕی. بە دڵشکاوی بەهۆی بڕیارەکەی شا و نامەکەی کیسنجەر، ئەوەبوو ڕابەری کوردی هێدمەگرتی لە ١٨ی ئازاری ١٩٧٥دا گەڕایەوە بارەگای خۆی لە حاجی ئۆمەران. ئەو بە پێشمەرگەکانی خۆی گوت: "ڕەوشەکە دەستی لێشوشتراوە، بەڵام ئەگەر هەریەکێک لە جێگەی ئەو دەست دەداتەوە چەک و بجەنگێ ئەوا پشتیوانی تەواوی مەعنەوی ئەو کەسە دەکا." ئەوەبوو هەر زوو زۆرینەی پێشمەرگە گەیشتنە ئەو ئەنجامە کە بەبێ سنوورێکی کراوە و پشتیوانی ئێران، بەردەوامبوون لەسەر شەڕ بێهوودەیە.[١٣١] ڕێک هەر دوای ئەوەی بارزانی لەگەڵ پێشمەرگە وماڵبەتاکانیان لە ٢٧-٢٨ی ئازار بۆ ئێران چوون، سوپای عێراقیش دوا هێرشی خۆی کرد، ئەمە و لەکاتێکدا هێشتا ماڵباتی پێشمەرگەکان لەسەر سنوور بوون، چاوەڕێ بوون بپەڕنەوە دیوی ئێران. شا لە بەراییدا پێیوابوو کەوا ڕێککەوتننامەی جەزائیر بە شێوەیەکی کاتی شاڵاوی سەربازیانەی بەغدا لە دژی کوردان دەوستێنێ. کەچی سەددام فەرمانی بە هێرشێکی سەرتاسەری بۆ سەر کورد کرد. ئەو پەلاماردانەی عێراقی "شای نەخۆش خست." [١٣٢] هەر بەڕاستیش شا بینی کە سەددام "بە فەرمانی پەلاماردانی بۆ سەر کورد لە هەموو بەرەکانەوە هەر یەکسەر گیانی ڕێککەوتننامەی جەزائیری پێشێل

---

[129] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 596.

[130] TOHAK141 from Helms to Kissinger, March 19, 1975, DDRAC, Box 9, GRFL.

[131] Korn, David. "The Last Years of Mullah Mustafa Barzani," 1/2 (1994). Middle East Quarterly, p. 22.

[132] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 348.

کردووە."[133] نزیکەی یەک هەفتەی خایاند تا شا توانی قەناعەت بە سەرانی بەعس بهێنێ بەوەی هێرشەکەیان ڕاگرن و لە ١٣ی ئازاردا ئاگربڕ ڕێکبخەن، ئەمەش هەر دوو ڕۆژ بەر لە کۆبوونەوەی وەزیرانی دەرەوەی هەردووک وڵات بوو بۆ جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەکە.[134] بە کۆتاییهاتنی وادەی ئاگربەستەکە و دەرکردنی لێبوردن بۆ پێشمەرگە لە ١ی نیسانی ١٩٧٥، عێراق بەبێ ئەوەی ڕووبەڕووی هیچ مەترسییەکی جەوهەری ببێتەوە، هەموو سەنگەر و پێگەی کوردانی گرتەوە و لە کۆتاییدا گەیشتە سەر سنووری ئێران و دایخست، ئەو سنوورەی لە ئەیلوولی ١٩٦١ەوە دەستی پێنەگەیشتبوو. لە کۆتاییدا ئاواتی کوردی عێراق کۆتایی پێهات.

بە پەسەندنامەی شا، زیاتر لە ٢٠٠،٠٠٠ ئاوارەی کورد لەسنوور پەڕینەوە و ئێرانیان بووە تاراوگە و خۆیان گەیاندە ئەو هەزاران پەنابەرەی کە پێشتر لە ئۆردوگاکان نیشتەجێ کرابوون. هەرچەندە بە هەزاران لە کوردانی عێراقی خۆیان گونجاند و لەگەڵ کۆمەڵگەی ئێرانی تێکەڵ بوون، بەتایبەتیش لە ڕێی فێربوونی زمانی فارسی، کەچی پێواژۆی دامەزران لە ئێران بێ کێشە نەبوو. هەروەک ژەنەڕاڵ فەرەحدۆست، جێگری بەڕێوبەری ساواک و بەرپرسی پشکنینی پاشایەتی ئاماژەی پێدا، "سێیەکی بودجە [کە تەرخان بوو بۆ پەنابەری کورد] بەشێوەیەکی [دروست] خەرجکرا؛ **کەچی باقی ئەویدیکە لە لایەن ئەفسەرە ئێرانییەکانەوە دزرا.**"[135] ئەعلەمیش لێدوانی دا بەوەی؛ "کوردی عێراقی داوایان لە کاربەدەستانی ئێرانی کرد بەڵکو سنوورەکە بە کراوەیی بهێڵنەوە. مەلا مستەفاش هەر پەرۆشی دۆستەکان

---

[133] Tehran 2351 to U.S. Department of State, “Iran/Iraq Relations,” March 13, 1975 (NARA/AAD/RG59/CFPF/ET/1975), p. 1.

[134] The implication of the Iran-Iraq Agreement—DCI/NIO 1039–75, 1 May 1975.

[135] Fardoust, Hossein and Abdollah Shahbazi, Khaterat-e Arteshbod-e Baznesheshteh Hossein Fardoust [The Memoirs of Retired General Hossein Fardoust] (Tehran, 1990).

و ماڵباتەکەی بوو. هەرچۆنێک بێ شـا تەنیا لەسـەر ئەوە سـوور بوو کە پێشـمەرگەی کوردی لە ئێران دابمەزرێ و جێگیر بکرێ نەوەک خەڵکی مەدەنی، گوایە عێراقییەکان هەرگیز سـزای مەدەنییەکانیان نەدەدا. منیش وەڵامی خاوەنشـکۆم دایەوە، چاوەڕێی ئەوە مەکە کورد بڕوامان پێبکەن. شـا پێشـنیازی کرد بەڵکو خاچی سـووری نێودەوڵەتی کۆمەکی کوردان بکەن."[١٣٦] سـەددام لەسـەر داوای شـا ماوەی مۆڵەتی گەڕانەوەی ئاوارەکان لە ئێرانەوە بۆ عێراق تا کۆتایی مانگی نیسـان درێژکردەوە، ئینجا دوای ئەوەش هێشـتا بیسـت ڕۆژی دیکەشـی خسـتەسـەر.[١٣٧] کاتێکیش بەغدا لێبوردنی بۆ سـەرجەم ئاوارەکان دەرکرد، بەدەر لە پێشـمەرگە نزیکەکانی بـارزانی، ئەوا بەهـاتنی مـانگی ئـایـار زیـاتر لە ٧٠،٠٠٠ مەدەنی گەڕانەوە عێراق تا ڕووبەڕووی ئایندەیەکی نادیار ببنەوە.

ڕێککەوتننامەی جەزائیر چارەنووسـی کوردی عێراقی بەدتر کرد. ئەوان بە زۆرەملێ لە باشـووری عێراق نیشـتەجێ کران. ڕێککەوتننامەکە سیاسـەتی بەغدای بۆ تواندنەوە خێراتر کرد، ئەو سیاسـەتەی دواتر دەرهەق بەکورد بە ئەنفال ناسـرا. سـەرانی بەعس بە شـێوەیەکی دڵڕەقانە کوردسـتانی عێراقیان تەعریب کرد، دیمۆگرافیای ناوچەکانیان بە شێوەیەک گۆڕی کە لە بەرژەوەنـدی خەڵـکی عەرەبـزمـانـدا بێ. **هەروەهـا پشـتێنەیەکی ئاسـایشـپارێزیشـیان بە بەرینی ٣٠ کیلۆمەتر لەسـەر سـنووری ئێران و تورکیا دروسـتکرد.** بۆ ئافراندنی ئەو پشـتێنە ئاسـایشـپارێزییە ئەوا بەغدا **بەهاتنی سـاڵی ١٩٧٨، ١٤٠٠ گوندی کوردانی خاپوور کرد[١٣٨] و ٦٠٠،٠٠٠**

---

136 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 359.

137 The implication of the Iran-Iraq Agreement—DCI/NIO 1039-75, 1 May 1975

١٣٨ من خۆم خەڵکی گوندی گرتکی دۆڵی ڕوستێی دەڤەری باڵەکایەتیم، بە منداڵی و بە چاوی خۆم بینیم چۆن گوندەکەمانیان بە بلدۆزەر خاپوور کرد، ئەو شـوێنەش بلدۆزەری

خەڵکی ئاســـــایی ڕەوانەی ئۆردوگاکان کرد.[١٣٩] لە کاتێکدا ماڵوحاڵی ئەوانی دایە خێزانە عەرەبەکان. هەردوو گوندی بارزان و ڕواندزیش بە تەواوی وێران کران.[١٤٠] ســـەروبەندی ١٠٠،٠٠٠ پێشـــمەرگەی کورد بە بارزانی و ماڵباتەکەشیەوە لە ئێران مانەوە. ماڵێکی ڕاخراوی جوانیش کە تێچووەکەی لە دەوری ٤٠ ملیۆن ڕیال دەبوو، لە کەرەجی نزیک تاران بۆ بارزانی کرِدرا.[١٤١] ساواک و بەتایبەتیش سەرهەنگ مەنوچەهر هاشمی، بەرپرسی هۆبەی هەشتەمی ساواک بەرپرس بوو لە کۆنترۆڵکردن و چاودێریکردنی پەنابەرانی کورد. هەرچۆنێک بێ، بە دڵشـــکاوی و نامرادی بارزانی و پێشـــمەرگەکانی هەمان چارەنووســـی باقی کوردەکانیان نەبوو. ئاخر ڕێککەوتنەکە وەک بۆ کوردەکانی دیکە خراپ بوو ئەوەندە بۆ بارزانی خراپ نەبوو.

ناپاکی یان پێویستی؟

ڕێککەوتننامەی جەزائیر بۆ شـــا ئابلۆقەدانی تەڕوادە بوو. لە داســـتانی ئیلیادەی هۆمیرۆسدا، پاڵەوانەکان ڕووبەڕووی ژیانێکی تراژیدیانە بوونەوە. شـــا نەیتوانی لە چارەنووســـە تراژیدیاکەی کوردان هەڵێ و ڕزگاری بێ. کاتێکیش ئەســـەدوللا ئەعلەم پرســـیاری لەبارەی چارەنووســـی "داوا و

نەدەگەیشـــتێ بە تی ئێن تی و دینامیت تەقاندییانەوە و گوندنشـــینانیان بەرەو ئۆردوگا زۆرەملێکانی وەک دیانا، هەریر، مەلاومەر و قوشتەپە گواستنەوە. ئێمە بەر ئۆردوگای دیانا کەوت. هەڵبەتە ئەمەش لە سەرەتاکانی ئەو شالاوەی بەعس بوو بۆ ڕاگواستنی گوندەکان. وەرگێڕ

139 McDowall, David. A Modern History of the Kurds (London: I.B. Tauris, 2007 ed) pp. 338–9.

١٤٠ ڕژێم پارەی دەدایە ئەو عەرەبانەی ژنی کوردیان دەهێنا. بڕوانە:
McDowall, David. A Modern History of the Kurds (London: I.B. Tauris, 2007 ed) p. 340.

141 Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 197.

ئۆتۆنۆمی" کوردانی لێکرد، ئەوەبوو شـــا بە خوێنســـاردییەوە بەرســـڤی دایەوە: "هیچ"، ئەوەشـــی بۆ زیادکرد کە "ئەو گەلەی شـــکســـت لە دوای شـــکســـتی تووش هاتووە، زۆر باش دەزانن، کە ئەوان دە ڕۆژیش بەبێ پشـــتیوانی ئێمە خۆیان لە بەرانبەری هێرش و پەلاماری عێراقدا نەدەگرت؛ تۆ بڵێی ئێستا چی بڵێن؟" شـا سـەرکەوتووانە دانپێدانانەکەی سـەددامی بە ئەعلەم ڕاگەیاند، کە لەماوەی ئەو چوار سـەعات و نیو وتووێژی لەگەڵ کردبوو، بەوەی ئەگەر هـاتبـا و ســـەربـازی ئێرانی و یەکەی تۆپخـانەی ســـوپای ئێرانی نەبایە ئەوا هەر لەســـەرەتاوە بە ئاســـانی دەیتوانی پێشـــمەرگەکانی بارزانی لەناوبەرێ. ســـەرکردەی عێراقی ئەوەی بە شـــا گوتبوو: "شـمشـێرە تیژە هەڵکشـاوەکەت خونچە گوڵی گەنجی عێراقی پەل دا." **هەرچۆنێک بێ ئەعلەم ڕێکەوتننامەکەی وەک ســـەرکەوتنێکی ئێرانی نەبینی.** ئەو بە شـــای گوت؛ "خۆی لەم ســـاڵەی دواییدا ئۆتۆنۆمی درابووە کورد، بەڵام تۆ فەرمـانـت پێکردن پێی قـایـل نەبن و ئەوانیش بەگوێیـان کردی." (شـــــا)ش وەهـا وەڵامی دایەوە، هەردوو لایـان "چ کورد و چ عێـراقییەکـان دەیـانزانی کە هەمووی هەر کردەوەیەک بوو، ئینجـا عێراقییەکانیش نیازیان وابوو دەست بەســەر کوردســتاندا بگرنەوە."[١٤٢] بۆ ڕۆژی پاشـــتر، ئەعلەم هەواڵی ڕۆژنامەکانی ئەورووپا و هەڵمەتی کوردی لە دژی شا بەوەی **کوردی فرۆشتووە** بە شا ڕاگەیاند. (شا)ش وەڵامی دایەوە، "ئێمە نەماندەتوانی ســـەربازەکانمان لەوێ جێگیر بکەین و تا هەتایە هەر بجەنگین". ئەعلەمیش پێیگوتەوە، "خۆ ئێمە بە کردەوە قەیرانی ئەروەنـد ڕودمان تێپەڕاندبوو. دەبووایە بە ناوی کوردان ســەودای زیاترمان [لەگەڵ عێراقدا] بکردبایە، **چونکە ئەوان زیاتر لە ٤٨ سەعاتدا لە بن بۆمبی قورسی عێراقی و گرتن و ڕاوەدونـاندا بوونە**، هەرچەنـدە [بەغـدا] لێبوردنیشـــی

[142] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). pp. 341–2.

ڕاگەیاندبوو." ئینجا شا بێدەنگ بوو.[١٤٣] شا بۆ ڕۆژی پاشتر "لەبن بارێکی ناخۆشـــی دەروونی دابوو، لە گژ هزرانیش ڕاچووبوو." ئەعلەم پێیوابوو؛ "ئەوە بەهۆی پرســـی کورد و تـاوانبـارکردنمـان بە نـاپـاکیی و دەستبەرداربوونمان بوو لێیان."[١٤٤]

شـــا لە لایەن میدیای نێودەوڵەتی لەســـەر دەســـتبەردابوون لە کورد بە قوڕســـی ڕەخنەباران کرا. شـــا بە تووڕەبوون لە ڕۆژنامەی ئەمریکی بە سەرۆک جیرالد فۆردی گوت:

من دەبووایە ڕێککەوتننامەیەکی خێرا لەگەڵ عێراق بکەم. من دەبێ ئەمە بە ڕووی هەموو هەواڵنێرانی ڕۆژنامەکان بڵێم. کە دەبووایە دەســـتبەرداریان بوومایە. ئەوان [کوردەکان] نە دەجەنگان، ئەوە ئێمە بووین شـــەڕمان دەکرد. کورد شـەڕیان نەکرد. سادات و حوسێن و بومیدیەن گوتیان؛"دەی دەرفەتێک [بە عێراق] بدە تا لە یەکێتیی سـۆڤیەت دەبێتەوە و سـیاسـەتێکی زیاتر ســـەربەخۆ پەیڕەو دەکا، لە جەزائیردا، گفتوگۆم کرد تا کێشـــەی سنوور چارەسەر بکەم و ڕێگەش بۆ عێراق بکەمەوە لە یەکێتیی سۆڤییەت ببێتەوە و زیاتر ســـەربەخۆ بێ. ئێســـتاش عێراق ئەو پەیمانەی بۆ بەرگری هاوبەش دژی هێزە ناوخۆیی دەرەکییەکان دەخاتە بەردەم. ئەمەش کوێت لە دەســـتیان دەپارێزێ. من ٤-٥ ســـاڵە لەگەڵ عەرەبســـتانی ســـعودیدا هەوڵدەدەم برەو بەو شتە بدەم."[١٤٥]

---

143 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). pp. 343–4.

١٤٤ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٣٤٤.

145 Memorandum of Conversation, Ford, the Shah, Kissinger, and Scowcroft, May 15, 1975. Ford Library, National Security Adviser, Memoranda of Conversations, Box 11.

ئەوەی ڕاســـتی بێ شـــا جەنگی کوردی بێ بەرهەم و بێ هوودە دەزانی. تەنانەت کەســـێکی ڕەشـــبینی وەک ئەعلەمیش پێیوابوو کە "هێزی ئێمەیە لەوێ دەجەنگێ کە بە سەختی تێکشکان... تۆ بڵێی ئێمە چۆن بتوانین دەست بەو شـــوێنەوە بگرین؟ هەرچۆنێک بێ جیهان نازانێ پرســـەکە چییە و هەر بۆیە بە ناپاکیکردن [لە کورد] تاوانبارمان دەکەن."[١٤٦] هەروەها ئەو ئەوەشی بۆ زیاد کرد؛ "خۆی ئەوە زیاتر لە ساڵێک بوو کە ئەوان [کورد] نەیاندەتوانی بەرگە بگرن. ئەوە تەنیا ئێمە بووین پاراستنمان. مایەی هۆشـمەندییش نییە پـارە لە جەنگێکی وەهـا خەرج بکەی، کە کۆچبەرانی (زیـاتر لە ٣٠٠،٠٠٠) بەو هەموو خەرجییە گرانەوە لەخۆ بگری. جیهـان ڕەخنەمـان لێـدەگرن، چونکە وردەکـارییەکەی نـازانن. لێ ئێمە بۆیە بێـدەنگین چونکە ئێســـتـا ڕوونکردوەمان بۆ نییە."[١٤٧] هەرچۆنێک بێ ئەو بەڵگەوبەندە بە لای میدیاوە هیچ واتای نەبوو.

ڕێککەوتننامەی جەزائیر ستراتیژیە هاوبەشـەکەی ئێران-ئیسـڕائیلیشـی بۆ بەرزەفتکردنی عێراق هەژاند. ئیدی بۆ ئیسڕائیل بەرەی ڕۆژهەڵاتی ناسکتر کرد. هەرچەندە بە ئیســـڕائیلییەکان گوترابوو کە ڕێککەوتننامەیەکی لەنێوا ئێران و عێراق نزیکە، لێ ئەوان چاوەڕێی ئەوەیان نەدەکرد، بەم شـــێوە "دراماتیکی و غەمگینانە" ئۆپەراسـیۆنەکەیان لە کوردسـتانی عێراق کۆتایی پێبێ.[١٤٨] ئەوان پێیان وابوو جەنگی کورد زۆر لەوە درێژتر دەخایەنێ.[١٤٩] لە

---

[146] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). pp. 346–7.

[147] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). pp. 348–9.

[148] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 55.

[149] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

کاتێکدا کیســنجەر لە لایەن خودی شــاوە و شــتەکەی پێڕاگەیەنرا، **کەچی وردەکارییەکانی ڕێککەوتننامەکە لە ئیسـڕائیلییەکان شـاردرایەوە**، تا لە ٩ی ئازاری ١٩٧٥دا کاربەدەســتانی ســاواک بە (ئوری لوبرانی)یان ڕاگەیاند.[150] بە پشـتگوێخسـتنی ئیسـڕائیلییەکان وەک هاوپشـکی پلە دوو، ئەوەبوو شـا ســــووکـایەتی بە دەوڵەتی جوو کرد تـا بریـنداری بکـا.[151] **ڕۆژێـک بەرلە کشانەوەی سەربازانی ئێرانی، کاربەدەستانی ساواک لە کوردستانی عێراق هەواڵی لەپڕ و ناکاوی گەڕانەوەی هێزەکانیان بە ئیســــڕائیلییەکان گوت، پێیان ڕاگەیاندن کە ئەمە کارێکی ڕۆتینی جێگۆڕکێپێکردنی هێزەکانمانە. ئەم بڕیارەی تاران ئەفســەرەکانی مۆسـادی ڕووبەڕووی مەترسـی پێشـرەوی ســــوپـای عێراقی کردەوە. ئەو ئەفســــەرانەی لە بـاکووری عێراق جێگیرکرابوون، هەروەک ئێلیازەر تســافیر و دایڤد کیمخی و زوری ســاگی تەنیا هەر دوو ســــەعاتیان لەبەردەمدا مابوو تا هەڵبێن و خۆیان بگەیەننە خانێ (پیرانشــار)، شــارە ســەرســنوورە ئێرانییەکەی باکووری ڕۆژئاوا. ئێلیازەر تســافیر کە خەریک بوو لەلایەن ســـەربازانی عێراقییەوە گەمارۆ بـدرێ گێڕایەوە؛ "لە ڕێگـای گەڕانەوەم بۆ تـاران هەر توک و نەفرەتم لە ئێران دەکرد. زۆر بەخراپی بێ هیوا بووبووم."**[152] ســــەرەڕای داوای کورد لە ئیســــڕائیل بۆ ئەوەی پشــــتیان بگرێ و لە ڕێی فڕۆکەوە کۆمەکیان بە پەڕەشـــووت لە ئاســـمانەوە بۆ بەربداتەوە،[153] **لێ ئیســـڕائیل بە لۆژیکی دڵڕەقانەی جیۆپۆلیتیک ئاشنا بوو. نەیدەتوانی بەبێ قایلنامەی شا درێژە بە**

150 Kimche, David, The Last Option, (New York: Maxwell Macmillan International, 1991) p. 195.

151 John A. Conway, “The Kurds and Israel,” *Newsweek,* April 7, 1975, 17.

152 Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 56; and Randal, Jonathan. After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with Kurdistan (London: Westview Press, 1999). p. 199.

153 Kimche, David, The Last Option (New York: Maxwell Macmillan International, 1991) pp. 195–196.

هاوکاریکردنی کوردی عێراق بدا. هەرچۆنێک بێ بڕیارەکەی شا پشتگیرییە توندوبەندەکەی ئیسـرائیلی بۆ کوردی عێراق پچڕاند. **ئیسـحاق ڕابین**ی سـەرۆکوەزیری ئیسـرائیل بە تاڵاوییەکەوە لە کاردانەوەی ڕێککەوتننامەکە گوتی: "**شـا کوردی فرۆشـت.**" کیسـنجەریش هاوسـۆزی خۆی لەگەڵ سـەرکردەی جوو دەربڕی بەوەی بڵێ: "من هۆشداریم دایە شا کە وانەکا، کەچی هەرواشـی کرد."[١٥٤] لەگەڵ ئەوەی ئیسـرائیل بەو وەرچەرخانە ستراتیژییەی ئێران زۆر پەست بوو، کەچی ڕاشکاوانە ڕەخنەشی لە شا نەگرت. تەنیا لوبرانی پێناخۆشـبوونی ئیسـرائیلییەکانی دەربڕی. لەگەڵ ئەوەشـدا نارەزایەتییەکەی ئەو بە ترشـوتاڵییەوە لەلایەن گەورە کاربەدەسـتێکی ئێرانی ڕەتکرایەوە، ئیدی ڕوونی کردەوە کە ئەوە لاوازیی ئیسرائیلە "ڕێگە دەدا هەستوسۆز تێکەڵی سیاسەت بکرێ."[١٥٥] لە ڕوانگەی ئیسـرائێلەوە، بڕیارەکەی شـا لە ئازاری ١٩٧٥دا ناپاکی بوو کە پرسـی [سـەرۆکوەزیری بریتانی نیڤیل] چەمبەرلینی بیرهێنایەوە کە بۆ هیتلەر دەستبەرداری چیکۆسلۆڤاکیا بوو"[١٥٦]ڕێککەوتننامەی جەزائیر ئازاری وڵاتە یەکگرتووەکان و هینری کیسنجەر، مامۆتکی جیۆپۆلیتیکەکەشی دا. لە ٤ی حوزەیرانی ١٩٧٥دا بە فەرمی کۆتایی بە هاوکارییە ژێربەژێرییەکەی وڵاتە یەکگرتوەکان بۆ کورد لەگەڵ ساواکدا هات.[١٥٧]بەبێ خۆتێکەڵکردنی شا، ئەوا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پەیوەست نەدەبوو بە "جەنگێکی وەها سەخت لە ڕووی لۆجسـتییەوە، وەهـا دوور و وەهـا درکپێنەکراو بۆ خەڵکی

---

[154] Memcon, March 9, 1975, NSA, Kissinger Reports on USSR, China and Middle East Discussions, Box 3, GRFL.

[155] Kimche, The Last Option (New York: Maxwell Macmillan International, 1991) p. 195.

[156] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 57.

[157] Colby to Kissinger, June 4, 1975, (FRUS 1969–1976, XXVII, 289).

ئەمریکی."[158] کیسـنجەر لە دوای سـێ سـاڵ لە تەرخانکردنی پارە و تەقەمەنی، کارتی کوردی بۆ بەرزەفتکردنی بەغدای لایەنگری مۆسکۆ هەر لەبەر سیاسەتی 'ساردوسڕانەی ڕیالیستی" شادا دۆڕاند.[159] لەپاڵ ئەمەشدا، ڕوانینی کوردان قوڕەکەی خەسـتتر کرد. بارزانی بە ناڵاندن لەبن باری شـێرپەنجەدا، لە هاوینی ١٩٧٥دا بۆ چارەسـەری پزیشـکی سـەری وڵاتە یەکگرتووەکانی دا. لە دانیشتنێکدا ئەو ئەوەی بەبیر کیسنجەر هێنایەوە، کە لە ڕەوشی کوردستان بەرپرسیار بووە، چونکە ناچارکرا بڕیارەکەی ئێران بۆ وەسـتـانـدنی پشـتگیری پێشـمەرگەی کورد بپەژرێنێ. لێ تۆمەتبارکردنەکەی بارزانی ڕەتکردەوە و گوتی، "ئەوان چی دەڵێن، چۆن بەبێ ئێرانییەکان کارەکەمان پێدەکرا؟ ئاخۆ چۆن توانیبامان یارمەتیمان دابان ئەگەر ئامرازەکانیشـمان هەبووایە؟"[160] هەر بەڕاسـتیش، کیسـنجەر هەرگیز سەرکۆنەکردنەی لەبارەی شکستی سیاسەتی وڵاتە یەکگرتووەکان لە کوردستان قبووڵ نەکرد، بەڵکو ئەو لەسـەر تراژیدیاکە لۆمەی جوگرافیا و مێژوو و لاوازیی هێزی ئەمریکای کرد.

شـا بڕیاڕی وەسـتاندنی پشـتگیریی ئێرانی بۆ کورد بە تاکە بژاردەی وڵاتەکەی زانی. سـەرەڕای میدیای وڵاتە یەکگرتووەکان و ڕەخنەی کورد، بڕیاڕەکەی لە جەزائیر ئاوەزمەندانە بوو. ئەو پێی باشـتر بوو سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە باکووری عێراق بە زیندووی بهێڵێتەوە. ئامانجی سـەرەکی ئێران لە پشـتگیریکردنی کورد بۆ بەرزەفتکردنی عێراق بووە لە ڕێی ئەوەی بەغدا ناچار بکا لە کەمەرەی سـۆڤیەتی بکشـێتەوە و ئینجا وا لە سـەرانی بەعس بکا لە ئەروەند ڕود سـازشـی بۆ بکەن. بە شکستە یەک لە دوای یەکەکانیان لە ١٩٧٤ و سەرەتای ١٩٧٥دا، شا لەسەر

---

[158] Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). p. 591.

[159] Memcon, February 7, 1975, NSA, Memcons, Box 9, GRFL.

[160] Minutes of the Secretary's Staff Meeting, July 30, 1976, 02000, DNSA.

ئەو ڕایە ساردبوەوە کە پیشمەرگە بتوانێ سوپای عێراقی تیکبشکێنێ. هەر بەڕاستیش، بەڵگە مێژوییەکان ئەوەیان نیشان دا، کە پێشمەرگە بەبێ دەستوەردانی ڕاستەوخۆی ئێران خۆی نەدەگرت و (شا)ش لەوەدا ڕاست بوو کاتێ بە ئەسەدوڵلا ئەعلەمی گوت؛ "ئەوەی ڕاستی بێ، ئەوە ئێمەین لەوێ دەجەنگین."[161] هەروەک شا سەرنجی دابوو، پێشمەرگەی بارزانی "هیچ پێشکەوتنێکیان لە شەڕەکەدا بەدی نەهێنا. ئەوان هەر ڕایان دەکرد، نەوەک بەقەدەر خێراییەکەی ڤێتنامی باشوور لێ خەریک بوو بگەنە خێراییەکەی ئەوان. ئێمەی ئێرانی دەبووایە بجەنگین. منیش بڕیارم دا، چیدیکە نامەوێ لەگەڵ عێراقدا بکەومە جەنگ لەکاتێکدا ڕۆژهەڵاتی نزیک بەرمیلێک باروتە و سۆڤیەتیش پشتگیری عێراق دەکا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش لەبن ئاڵۆزی گۆبەندی واتەرگێیتدا دەیناڵاند."[162] لەم هەلومەرجەدا، شا بژاردەیەکی کەمی بۆ مابووەوە، ئەویش ئامادەبوون بوو بۆ جەنگێکی هەرێمی –تەنانەت جەنگێکی نێودەوڵەتی، لەو حاڵەتەی گەر هاتبا و سۆڤیەت پشتی بەغدای گرتبا- لەگەڵ عێراق. کەواتە، کاتێک ڕایەدارانی بەعس نەرمونیانیان لەبارەی ئەروەند ڕوددا نیشان دا، ئیدی شا کاتی خۆی بەفیڕۆ نەدا، بەرەی لەبن پێی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل دەرکێشا و گەیشتە ئامانجە مەودادرێژی بۆ قەڵەمڕەوییەکەی.

٢- هەرەس: شیعەی لوبنان

"کەس ناتوانێ متمانە بەو خەڵکە [ئاخوندی شیعە] بکا." شا وەهای گوت.[163]

"وەهام لێ چاوەڕوان مەکە وەک ئاژانێکی ئێرانی بجووڵێمەوە... بەپێچەوانەی ئەوانی دیکەوە، من هیچم بۆ خۆم ناوێ. تاکە شت کە بمەوێ

---

[161] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). pp. 326–327.

[162] Joseph Kraft, "What Restrains the Shah?" Washington Post, April 27, 1975.

[163] Beirut 213/191 to Ministry of Foreign Affairs. 18 April 1977.

پێشـخستنی شـیعەیە." سـەدر وەهای بە ئەفسـەرێکی باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت گوت.[١٦٤]

هەڵمەتی دژەسەدر

هەرچەندە ڕۆژگار لە ناوەڕاســـتی هەفتاکان نزیک دەکەوتەوە، ئەوەندەش نمایشـــی ســـیاســـییانەی ســـەدر لە لوبناندا کزتر دەبوو. مەنســـور قەدەری باڵوێز، مێملەکەی ئەو چەندین کەسـی لە دەسـتەبژێری شـیعە لە باشـووری لوبنان لەدەوری خۆی کۆکردبوونەوە، لەوانە جەعفەر شەڕەفەددین و کامل ئەلئەســـعەد و ســـەید حەســـەن شـــیرازی. جەعفەر شـــەڕەفەددین وەهای دانابوو، گوایە ســـەدر نازناوەکەی ئەوی بۆ خۆی داگیرکردووە. شـــیرازیش ئاخوندێک بوو لە عێراق لەدایک بووبوو، بەعس ناچاری کردبوو نەجەف جێبهێڵێ و لە لوبنان لە تاراوگەدا بژی، ئەو ئاخوندە لەنێو جڤاکی شـــیعەدا بەدوای پایە و دەســـەڵاتدا دەگەڕا. بە هەبوونی پەیوەندیی "دۆسـتایەتییەکی زۆر نزیک" لەگەڵ قەدەری باڵوێزدا،[١٦٥] ئەلئەســـعەدیش هەر لە ســـەرەتای شەستەکانەوە بە مەبەستی بەدەستهێنانەوەی پێگە دەستڕۆیشتووەکەی لە لوبنان دارِسایە سەر سەدر.[١٦٦] لەپاڵ ئەمەشدا، قەدەر ڕاپۆرتی دژە سەدری ئامادەکردبوو بۆ تارانی بنێرێ تا وەهای لەقەڵەم بدا، ئەو ئاخوندە دڵسۆزی ئێران نییە. کاتێکیش ســەدر گەشــتی بۆ وڵاتە شــێخنشــینەکانی کەنداو کرد، وەهـا تـاوانبـاری کرد گوایە لە دیـدارێکی لەگەڵ ڕۆژنـامەی (الحوادث)ی عەرەبیدا، کەنداوی فارســـی بە "کەنداوی عەرەب" ناوهێناوە. لەڕاســـتیشـــدا

164 SAVAK Documents, No. 213/94, 28 April 1975.

165 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

١٦٦ ســـەدر ئاماژەی بەوە دابوو، ئەو هیچ کێشـــەیەکی تایبەتی لەگەڵ ئەلئەســـعەددا نییە، هەر ئەوە نەبێ ئەو ڕەزامەند نییە لەگەڵ ڕێککەوتن لەگەڵ ڕژێمی ناوەند لە بەیروتدا. بڕوانە: SAVAK Documents, No. 213/635-52/12/9).

سەدر لێدوانی دا؛ "پێوستە شیعە پشتگیری عەرەبایەتی کەنداوی فارسی بکەن."[167] سەدر مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، کە نیازی تۆخککردنی ناسنامەی شیعە و بەرژەوەندییان بووە لە کەنداوی فارسییدا.[168] هەرچۆنێک بێ، ڕوونکردنەوەکەی ئەو بەر گوێی کەڕە کەوت. هەروەها قەدەر بۆ ئەوەش تێکۆشا، سەدر بخاتە ئەو چوارچێوەیە کە، "سەرەکیترین پاڵپشتی ئۆپۆزسیۆنەکانی ئێرانە لە هەرێمەکەدا."[169] لەڕاستیشدا، زۆرینەی شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان پەیوەندییەکی گرژییان لەگەڵ سەید موسا سەدردا هەبوو.

سەدر و ئایەتوڵڵا خومەینی و شۆڕشگێڕە ئیسلامییەکان

هەر لە بەرایی حەفتاکانەوە، هێزە ئیسلامییە لایەنگرەکانی خومەینی پەیوەندییان لەگەڵ لق و هۆبەکانی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستیندا ڕاچاندبوو. هەرچەندە شۆڕشگێڕە ناسیونالیستە دیندارەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریی ئێران، هەروەک یەزدی و قوتبزادە و چەمران مەیل و دڵسۆزی خۆیان بۆ ئایەتوڵڵا خومەینی دەربڕیبوو، کەچی شاگردە سەرەکییەکانی ئەو لەنێو گەنجە ئیسلامییەکاندا ئەوانەبوون، کە دوای تەواوکردنی خوێندنیان لە ئێران دەردەچوون بەنیازی ئەوەی لە هەندەراندا لە دژی شا بجووڵێنەوە. کاتێکیش ڕژێمی بەعس فشاری خستە سەر مەلاکانی شیعە لە عێراق، چەندین شاگردی خومەینی لە هاوینی ١٩٧٢دا عێراقیان بەرەو بەیروت بەجێهێشت. لە گەورەکان لە نێویاندا سەید عەلی

---

[167] SAVAK Documents, No. 213/16054, 17 February 1975.

[168] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[169] SAVAK Documents, No. 213/479, 14 February 1974.

موحتەشــەمپوور،[١٧٠] شــێخ محەمەد مونتەزیری،[١٧١] جەلالەدین فارســـی،[١٧٢] ســــەید محەمەد خەرازی[١٧٣] و شـــێخ ئەحمەد نەفەری[١٧٤] بوون. لەنێویاندا موحتەشەمپوور شوێنکەوتەیەکی نزیک لە خومەینی بوو، ئەو کەسە بوو لە تاراوگەنشینی لە عێراق و پاشان لە فەرەنساش یاوەری خومەینی بوو. ئەو لەگەڵ هەر یەک لە مونتەزیری، محەمەد خەرازی و شــێخ ئەحمەد نەفەری

---

[١٧٠] سـەید عەلی موحتەشـەمپوور مەلایەکی شـۆڕشـگێڕ بووە لەدوای شـۆڕش بووە باڵوێزی ئێران لە دیمەشق و وەزیری کاروباری ناوەخۆ. هەروەها ئەو ڕۆڵێکی سەرەکی لە ١٩٨٢ لە دامەزرانـدنی حیزبوڵلادا گێڕا. ئەو یەکێـک بووە لەو بچمە ســـەرەکییە ئێرانییـانەی لە هەشتاکانەوە بە توندی داکۆکی لە سیاسەتی "ناردنەدەرەوەی شۆڕش" بوو.

[١٧١] شــێخ عەباس محەمەد مونتەزیری کوڕە گەورەکەی ئایەتوڵڵا حوســێن مونتەزیری بوو، ئەو لەنێو کوژراوەکاندا بوو لەو شـــەڕە خوێناوییەی ١٩٨١ کە بە بۆمبێکی موجاهیدین لە تاران کوژرا. دوابەدوای شـۆڕشـیش، مونتەزیری و مەهدی هاشـمی کە زاوای مونتەزیری بوو، ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی جەماوەری کۆماری ئیسلامی پێکهێنا، کە ڕۆڵێکی سەرەکی لە ســـیاســـەتی ئێران بۆ ناردنە دەرەوەی شـــۆڕش بینی. هەروەها ئەو لە ١٩٨٠دا ئەندامی یەکەمین مەجلیسیش بوو.

[١٧٢] جەلالەدین فارسـی شـۆڕشـگێڕێکی ئیسـلامی ئێرانی بەڕەچەڵەک ئەفغانی بوو، بەربژێری حزبی کۆماری ئیســـلامی (کە پێکهاتبوو لە زۆر لە مەلا شـــیعە ناودارەکان وەک ئایەتوڵڵا خومەینی، بەهەشـــتی، هـاشـــمی ڕەفســـەنجـانی، بـاهونەر و موفەتیح). هەرچەنـدە بەربژێربوونەکەی ئەو لەوکاتە ڕەتکرایەوە چونکە شـــێخ عەلی تارانی، کە زاوای خومەینی بوو لەگەڵ هاوپەیمانە ســـەرەکییەکەی بە ناوی عەبدولحەســـەن بەنیســـەدردا ڕایانگەیاند کە فارسـی ناسـنامەی ئەفغانی هەیە. فارسـیش لەنێو بیچمە لایەنگرەکانی خومەینیدا گرنگترین دژەسەدر و دژەچەمران بوو.

[١٧٣] خەرازی یەکێک بوو لە بیچمە سەرەکییەکان بۆ دامەزراندنی سوپای پاسدارانی شۆڕشی ئیســـلامی و لە ١٩٨١ تا ١٩٨٥ بووە وەزیری نەوت، لە ١٩٨٥یەش تا ١٩٩٧ وەزیری چەند پۆستی دیکە. هەروەها ئەو لە ١٩٨٠ تا ١٩٨٤دا ئەندامی مەجلیسی ئێرانییەکان بوو هەروەها پارێزگاری خوزستان لەکاتی هێرشی عێراق و هەڵگیرسانی جەنگی هەشت ساڵەی ئێران-عێراق. هەروەهـا لە هەڵبژاردنی ٢٠١٣شـــــدا ئەنـدامی ســــەربەخۆ بوو بۆ هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی کۆمار.

[١٧٤] ناوی ڕاستەقینەی ئەحمەد نەفەری، سەفوەتوڵڵا بەرزەگار بوو.

دامەزرێنەری مەلا جەنگاوەرەکانی دەرەوەی ئێران (ڕوحیانیون موبارەزەی خارج از اران) بوو، ئەم گرووپە چەکدارە بارەگاکەیان لە سووریا و لوبنان بوو.[175] خەرازی یەکێک لەو شۆڕشگێڕە ئیسلامییانە بوو کە لە لایەن ساواکەوە گیرابوو، ئەو کەسە بوو لە ١٩٧٦ەوە ئێرانی بەجێهێشتبوو.[176] ئەو

---

[175] ئەندامانی دیکەی گرووپەکە پێکهاتبوون لە: عەلی فەلاحیان (لە ١٩٨٩ تا ١٩٩٧ وەزیری دەزگای هەواڵگریی ئیتلاعات بوو)، عەلی جەنەتی (باڵوێزی ئێران لە کوێت لە ٢٠٠٦ تا ٢٠١٠ و لە ٢٠١٣ەشەوە تا ئێستا وەزیری کلتوورە)، عەباس ئاغا زەمانی یان ئەبو شەریف (فەرمادەی دووەمی سوپای پاسداران لە ١٠٧٩ تا ١٩٨١)، محەمەد بروجەردی (یەکێ لە دامەزرێنەرە سەرەکییەکانی سوپای پاسداران)، عەلی ڕەزا ئەلادپوش (یەکێ لە ئەندامە سەرەکییەکانی بونیادی جیهادی ئێرانی جیهادی سازندگی)، ئەحمەد موەحیدی (لە دوای شۆڕش یەکەمین نوێنەری ئێران لە لوبنان)، عەلی یوسفی (وەزیری دەزگای هەواڵگری ئیتلاعات لە ٢٠٠ تا ٢٠٠٥)، مەهدی بەکری (پاڵەوانی میلیشیای ئێرانی و یەکێک لە فەرماندە ناودارەکانی پاسادارنی شۆڕش)، سەید تەقدوسیان (جێگری یاریدەدەری قانونی سەرۆک حەسەن ڕوحانی لە ٢٠١٤ تا ئێستا)، مەرزیە حەدیدچی (تاهیرە دەباغ) (یەکێ لە دامەزرێنەرانی سوپای پاسداران)، ئەحمەد فازیلی، موحسن شجاحی، سەداقەتنژاد، حەسەن موتەقی، محەمەد فەقیهی، سەید سەلمان (قەهرەمان) سەفافی (یەکێک لە دامەرێنەرانی سوپای پاسداران، لقی ئیسفەهان)، ژەنەڕاڵ ڕەحیم سەفەوی (فەرماندەی سوپای پاسداران لە ١٩٧٧–٢٠٠٧) و ئێستاش بەڕێوبەری ئەکادیمیای لەندەن بۆ خوێندکارە ئێرانییەکان)، حەبیبوللاهی، عەلی سوپاسالاری، سیراجەدین موسەوی (فەرماندەی کۆمیتەی شۆڕشی ئێران لە ١٩٨٥ تا ١٩٩٠ باڵوێزی ئێران لە کوییت لە ١٩٩٧ تا ٢٠٠٥)، محەمەد عەلی هادی نەجەفئابادی (باڵوێزی ئێران لە ئیماراتی عەرەبی و عەرەبستانی سعودی لە هەشتاکان و نەوەدەکان)، حەسەن ئیبراهیمی، مەحمود شەریفیان، محەمەد حوسێن تەرەمی (بەرپرسی هەواڵگریی ڕادیۆ و تەلەفزیۆنی ئێران ، سەداو سیما)، شەریفخانی و ژنەکەی ، زەهرا پەیغامی فرد (یەکێ لە ئەندامە سەرەکییەکانی حزبەکەی سەرۆک ڕوحانی، حزبی نەرمڕۆ و گەشەپێدان).

[176] ئەو لەگەڵ ٦٧ گەنجی دیکەی چالاکوانانی لایەنگری موجاهیدین گیرا، هەرچەندە پەیوەندییەکی لاوازیشی لەگەڵ موجاهیدەکان هەبوو. بە گوێرەی قسەی تەقی شەهرام بێ، خەزازی تاکە زیندانی بوو کە نامەی بۆ کاربەدەستان نووسی، تێیدا پەشیمانی و تۆبەی خۆی بەیان کردووە. دوابەدوای ئەوەی بیروڕای موجاهیدین لە مارکسیزم نزیک بووەوە، ئیدی ئەو پەتکی پەیوەندی لەگەڵ موجاهیدین پساند.

بە دنەدانی سەید عەلی ئەندرزگو[177] هەوڵیدا پەیوەندی لەگەڵ شۆڕشگێڕان لە لوبنان و سوریا و فەڵەستین ببەستێ. جەلالەدین فارسی ئایدیۆلۆگ و تیۆرزانی ئەو گرووپە بوو، کە پەیوەندییەکی مەحکەمی لەگەڵ یاسر عەرەفات و موعەمەر قەزافیدا هەبوو.

ئەو یاخیبووانە شۆڕشگێڕانە لە لوبنان بوونە ڕەخنەگری سەرەکی لە موسا سەدر. بەگوێرەی قسەی یەزدی بێ؛ "ئەوانە گرووپێک بوون کێشەیان لەگەڵ هەموو کەسێکدا هەبوو بە موسا سەدر و حافز ئەسەدیشەوە. ئەوان پەیوەست بوون بە ئەحمەد جبریل و جۆرج حەبەش و لە ڕووی داراییشەوە لە لایەن قەزافی سەرۆکی لیبییەوە پشتیوانی دەکران".[178] یەزدی ئەوەشی بۆ سەر قسەکانی زیاد کرد؛ "ئەم تاقمە و ئەندامە لاوەکانی داوای شتی زۆریان دەکرد. هەرچۆنێک بێ، سەدر لەگەڵ ئەوانەدا ڕەفتاری لەسەر داواکانیان نەدەکرد. ئەمەش بناوانی گرژییەکە بوو."[179] ئەم شۆڕشگێڕانە هەر پێشتر سەرکۆنەی سەدریان کردبوو لەسەر دیدارەکەی لەگەڵ شا. هەروەها لەسەر ئەوەش سەرکۆنەیان کردبوو کە سەدر لەبارەی لۆجستییەوە ئاوڕی لەوان نەدابووە تا کێشە بۆ تاران بنێنەوە. ئایەتوڵڵا عەلی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانی، پاشان بووە سەرۆکی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئەویش ئاماژەی بە گرژییەکی قووڵ لەنێوان گرووپی پشتیوانانی خومەینی و سەید موسا سەدر کردبوو. خۆی ڕەفسەنجانی لە هەمان پۆلی سەدر بوو کاتێ لە قوم بوو. "سەدر چەند خاڵێکی دیاریکراوی دەرهەق بە [پەهلەوی] ئێران هەبوو. لەسۆنگەی گەشبینییەکی تایبەت لەنێو شیعەی لوبناندا، ئەو پەیوەندی بە ڕژێمی پەهلەوەیەوە هەبوو. لە هەمان

---

[177] ئەندرزگو ئەندامی سەرەکی جەماعەتی موئتەلیفەی ئیسلامی بووکە لە خومەینییەوە نزیک بوو. محەمەد بوخاری و ئەندەرزگو سەروەزیری پێشوویان بە ناوی عەلی مەنسور کوشت. ئەو بەوە ناسرا کە "لە نێو شۆڕشەکەدا تاکە گەریلایە."

[178] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[179] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

کاتیشدا، پەیوەندییەکی تۆکمەی لەگەڵ شۆڕشگێڕاندا هەبوو. لەوە پتر، ماڵی خومەینی کە لە لایەن حاجی مستەفاوە سەروکاری دەکرا، لە سەدر ڕقئەستوور بوو. هۆکاری سەرەکی پشت ئەو گرژییەش جەختکردنەوەی حاجی مستەفا بوو لەسەر دەسەڵاتە دینییەکەی خومەینی، کە لەلای سەدرەوە ڕێزلێگیراو نەبوو. ئاخر سەدر نەدەکرا لەبەر ڕۆڵی لە نێو ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعەدا، بە فەرمی بەدوای ئیمام خومەنیدا بکەوێ. لەسەرووی هەمووشیانەوە، نەدەکرا سەدر ڕژێمی ئێران [پەهلەوی] پشتگوێ بخا. ئەو هەوڵیدا پەیوەندییە کراوەکەی لەگەڵ باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت بپارێزێ.

هەڵبەتە ئەوە شێوە خەباتێک بوو لە دژی شا؛ هەرچەندە بۆ ستراتیژییەکەی ئێمەش زەحمەت بوو، ئاخر لەسەر بنەمای ڕەتکردنەوەیەکی ڕوون و ئاشکرای ڕژێم بوو... هەندێ لە شۆڕشگێڕان هەروەک محەمەد مونتەزیری دژی سەدر بوون و ئەویان بەوە شەرمەزارکرد گوایە نەریتخواز (کۆنسێرڤاتیڤ)ە. ئەوان وەهایان دانابوو سەدر بە ڕوونی دژایەتی شا بکا. منیش هەوڵم دا هەڵوێستی ئەوان [دەرهەق بە سەدر] نەرم بکەمەوە. کاتێکیش چوومە نەجەف، قسەم لەگەڵ ئیمامدا کرد و کێشەکەم خستە بەردەمی." [١٨٠]

یەزدیش هاوشێوەی ڕەفسەنجانی جەختی لەسەر هەڵوێستی دوو تیغی (دوو سەرەی) سەدر لە لوبناندا کردەوە، کە توخمە لایەنگرەکانی خومەینی نەیانتوانی لێی تێبگەن. یەزدی مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو: "سەدر پێگەیەکی دینی هەبوو، بەڵام جەماوەری سەرەکی خومەینی تەنیا خەڵکی شیعەی ئێران بوون تەنانەت هی لوبنانیش نەبوون."[١٨١] ئایەتوڵڵا حوسێن

[180] Hashemi Rafsanjani, Ali-Akbar, Doran-e Mobarezeh, Daftar-e Nashr-e Maaref, 1376, pp. 278–276.

[181] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

عەلی مونتەزیریش ئاماژەی بە پەیوەندییەکانی ســەدر لەگەڵ ڕژێمی ئێران داوە. لێدوانی ئایەتوڵڵا مونتەزیری وەها بوو:

لەو کـاتەی ئەوانەی بەنیـازبوون ئۆپەراســـیۆنێک لە هەنـدەران بکەن، ناچارکران لەگەڵ ڕژێمی پەهلەویدا هاوکاری بکەن. جەنابی موسا سەدر لە لوبنان پەیوەندی بە ژێمەوە هەبوو. ئەو هاتە ماڵمان و پێیگوتم دەچێ شـــا دەبینێ. دوای دیتنەکەش ئەو گوتی لەبـارەی حەنەفینەژاد و موجـاهیـدین قسەی لەگەڵ شـا کردووە. هەروەها ئەو لەبارەی منیشەوە قسەی کردبوو، ئـاخر لەوکـاتەدا واگومـانـدەکرا من لە لایەن ڕژێمەوە وڵاتبەدەر بکرێم... ئەوەی مەبەســتمە بڵێم ئەوەیە، کە ســەدر هیچ بژاردەی لەدەســتدا نەبوو بەدەر لەوەی لە لایەن هێزێکی هەرێمییەوە [بۆ نموونە شـا] پشتی نەگیرێ. لەو کاتەدا حەوزەی قوم دەســـــەڵاتی نەبوو. خۆ ناکرێ هەمووش هەر بە خراپی لێکبدرێتەوە. ئەوکات هیچ کۆماری ئیســــلامی لەگۆڕێدا نەبوو. هەر حکومەتی محەمەدڕەزا هەبوو، هەروەها بە ناویش شیعە هەبوون. کاتێکیش ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم ڕەتیکردەوە پشـــتی حکومەتی ئێرانی بگرێ، ئەو وەها وەڵامی دایەوە، خۆ تەنیـا یەک وڵاتی شـــیعەنشـــین هەیە... ئێمە دەبێ لەبەرانبەر حکومەتەکانی دیکەدا پشتی لە زەوی نەدەین.[182]

چەنـدین جـار ســـەدر هەوڵیـدا ڕەوایەتی بـداتە بڕیـارەکەی خۆی. ئەو مشتومڕی لەسەر ئەوە دەکرد، کە بڕیارە "بەدەستونوێژەکەی" ئەو بەوەی لە لوبنان تیشکی نەخستووەتە سەر خومەینی، لەبەر ئەوەی پێگەی بەرزی شـا لەنێو کۆمەڵگەی شـیعەی ئەوێ بووە، بەتایبەتیش لەنێو ئەو مەلایانەی بە ئێرانەوە پەیوەست بوون. ئەو وەها ڕوونیکردەوە:

مەلا (شا)ویستەکان لە لوبنان بەشێوەیەکی جیاواز لە [بینینی شۆڕشگێڕانی ئایەتوڵڵا خومەینی] لە (شـــا)یان دەڕوانی. لە ســـۆنگەی ئەو پڕوپاگەندە چڕەی مەنســـور قەدەریش بڵاویکردەوە، شـــا وەک ڕابەرێکی ڕێزلێگیراوی

182 Montazeri, Hossein-Ali. Khaterat [Memoirs]. Tehran. 1378. pp. 62–63.

شیعە وێناکرابوو، کەسێک کە تێدەکۆشێ شیعە لە هەژاری و کوێرەوەری ڕزگار بکا. هاوزەمانیش باڵوێزخانە [ی ئێران لە بەیروت] بەوە تۆمەتبارم دەکا، کە بەربەست لەسەر ڕێی پشتگیریی شا بۆ شیعەکانی لوبناندا دادەنێم.[١٨٣]

هەر بەڕاستیش ئامانجی سەرەکی سەدر لە ڕێی نەهێشتنی هەژاری و نەدارییەوە بوژاندنەوەی ناسنامەی شیعە بوو. بەڵێ ئەو لەوە بە ئاگا بوو بەهۆی هەر بۆرە پشتیوانییەکی لە شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان ڕووبەڕووی ڕژێمی تاران دەبووە و دەشبووە تێکوپێکشکاندنی پێگەی شیعە لە لوبنان. لێ ئەو بەڵگەوبەندەی ئەو بەر گوێی کەڕە کەوت.

بە دەربڕینی پرسە و سەرەخۆشی کۆچکردوو ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم لە ئایەتوڵڵا ئەبولقاسم خوئی لەبری ئایەتوڵڵا خومەینی لە ١٨ی تەممووزی ١٩٧٠دا بۆشایی نێوان توخمگەلی شوێنکەوتەی خومەینی و سەدر بەرینتر بوو.[١٨٤] بەگوێرەی نەریتی شیعە، دەربڕینی پرسە و سەرەخۆشی بۆ کۆچی دوایی مەرجەعێک لە ئایەتوڵڵایەک واتای ئەوە دەگەیاند، کە داننانە بەو ئایەتوڵڵایە وەک مەرجەع دوای کۆچکردووەکە. دیاربوو سەدریش دانی بە ئایەتوڵڵا خوئی وەک مەرجەع نابێ و خومەینیشی پشتگوێ خست. شۆڕشگێڕە خومەینیپەروەرەکان بەو سوکایەتییە نێودەوڵەتییە سەرزەنشتی سەدریان کرد. موحتەشەمپوور وەهای لێدوان دا: "سەدر دۆستایەتییەکی نزیکی لەگەڵ ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم و ئایەتوڵڵا خوئی هەبوو. بە گوێرەی دەستورنامەی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعەش، ئایەتوڵڵا خوئی ئینجا ئایەتوڵڵا سەید محەمەد باقر سەدر لە لایەن شیعەکانی

[183] Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Socio-political Diaries] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1, p. 174.

[184] SAVAK Documents, No. 212/1169, 21 July 1970.

لوبنانەوە وەک مەرجەع دانیان پێدانرابا."[185] هەروەها ئەو ئەوەشی بۆ زیاد کرد: "یەکێک لە هۆکارەکان کە سەدر ئەو دۆستایەتییەی لەگەڵ ئەو ئایەتوڵڵایانە لەجیاتی ئەوەی لەگەڵ خومەینیدا هەبێ، ئەوەبوو ئایەتوڵڵاکان بە پێشنیازەکەی سەدر بۆ قوربانی (زەبیحە) قایل بوون. هەرچی ئیمام [خومەینی}ش بوو، ئەم پرسەی پێ قبووڵ نەبوو."[186] لەناو جەرگەی تێکۆشانی بۆ باشترکردنی پەیوەندییەکانی شیعە بە مارۆنی و کۆمەڵگە غەیرە موسڵمانەکان، سەدر داوای لە ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم کرد فەتوای نائەرسەدۆکسانە بۆ قوربانی بدەن. هەروەک ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم، ئایەتوڵڵا خوئیش فەتواکەی پەسەند کرد، بەڵام ئایەتوڵڵا خومەینی ڕەتیکردەوە هیچ گۆڕانکارییەک لە ڕێسا دینییەکانەوە بکرێ. بڕیارە بە مقۆمقۆکەی سەدر بۆ نزیکبوونەوە لە ئایەتوڵڵا خوئی وایکرد پەیوەندییەکانی لەگەڵ مستەفا خومەینیشی بەرفرەوانتر بکا. مستەفا، بە پێچەوانەی ئەحمەد خومەینی، مەبەستی سەرەکی ئەوە بوو لەجیاتی دەسەڵاتێکی شۆڕشگێڕانەی سیاسی ڕەوایەتییەکی دینی بداتە ئایەتوڵڵا خومەینی. مستەفا بە توندی ڕەخنەی لە سەدر گرت و پەیوەندییەکانی لەگەڵ پچڕاند. بە گوێرەی قسەی محتەشەمپوور؛ "مستەفا خومەینی ڕێگەی پەیوەندی سەرەکی نێوان سەدر و خومەینی بوو. دوابەدوای بڕیارەکەی سەدریش، پەیوەندییەکان لەنێوان مستەفا و سەید موسا سەدر شێوا. تەنیا لە بەهاری ١٩٧٨دا و بە نێوەندگیری ئەحمەد، مستەفا خومەینی قایل بوو سەدر ببینێ."[187] بە پێچەوانەشەوە، چەندین دۆستی نزیکی سەدر لەو باوەڕەدابوون کە

---

[185] Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

[186] قوربانی (زەبیحە) شێوازی ئیسلامی سەربڕینی ئاژەڵانە کە لە قورئان و سوننەتدا دیاریکراوە.

[187] Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016. Accompanied with his fellow, Seyyed Mohammad Mousavi Bojnordi, Mostafa Khomeini was warmly welcomed by Seyyed Musa Sadr in Beirut. SAVAK Documents, No. 234, 11 March 1978.

سەلماندنە دینییەکەی بۆ ئایەتوڵڵا خوئی بۆ پێگە و ناوی ئەلحەکیم و خوئی لە لوبنان دەگەڕێتەوە. بەگوێرەی گێڕانەوەی سەید باقر خوسرەوشاهیش بێ:

سەدر دڵسۆزی ئیمام خومەینی بوو. لەگەڵ گەیشتنی سەدر بە لوبنان، زۆرینەی شیعە شوێنکەوتووی ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم بوون. ئیمام [خومەینی]یش ئەو جەماوەرەی نەبوو، بۆیە سەدر نەیدەتوانی ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم پشتگوی بخا... سەدر فەرمانی دا وێنەی ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم بە باڵەخانەی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعەوە هەڵبواسن. کاتێکیش ناوبانگی ئایەتوڵا خوئیش پەرەیسەند، سەدر وێنەی ئەویشی دانا، پاشان هی ئیمام خومەنییش.[١٨٨]

لەگەڵ ئەوەشدا زۆرینەی شۆڕشگێڕە خومەینیپەروەرەکان هەرگیز ئەو لایەنگرییەی سەدریان بۆ ئایەتوڵڵا خوئی لەبیر نەچووەوە.

بە شێوەیەکی زۆر جەوهەریتریش، ڕەگوڕیشەی ئەم گرژییانە بۆ ڕوانگەی جیاواز دەرهەق بە جەنگاوەرە فەڵەستینییەکانیش دەگەڕایەوە. دوابەدوای ئەیلوولی ڕەشی ١٩٧٠، میلیشیا فەڵەستینییەکان بنکەی سەربازییان لە باشووری لوبناندا دامەزراند، لەوێوە ئۆپەراسیۆنیان لە دژی ئیسرائیل دەکرد. لە تۆڵەشدا، ئیسرائیل شار و گوندەکانی شیعەی لە باشوور کردە ئامانجی تۆپ و موشەکبارانەکانی خۆی. لە ڕەوشێکی وا داماوەنەشدا، سەدر سیاسەتی خۆی لە بەرانبەر ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینیدا گۆڕی. "سەید موسا سەدر لەسەر ڕاستی بوو. فەلەستینییەکان ئیسرائیلیان هاوەنباران کرد، ئیسرائیلیش لە بەرانبەردا گوندەکانی شیعەی دایە بەر بۆمب. یەزدی بە پێداگیریەوە گوتی، "کە بۆچی ئەو سیاسەتی ئەوانی ڕەتکردەوە."[١٨٩] لەگەڵ ئەوەشدا بە سەختی لە لایەن شۆڕشگێڕانی لایەنگری

---

[١٨٨] بڕوانە: http://www.mashreghnews.ir/fa/news/459203.

[189] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

خومەینی بە ئـاخونـدە جەنگـاوەرانی ئێرانیشـــەوە هەڵوێســـتەکەی ئەو ڕەخنەباران کرا. لۆمەکردنی ســـەدر لە جەنگاوەرە فەڵەســـتینییەکان لە هەبوونی ناخۆشـــبەختانەیان لە باشـــووری لوبناندا بووە مایەی ئەوەی موحتەشـــەمپوور "زۆر نیگەران" بێ.[190] ئەو وەهـا لێدوانی دا؛ "ئەو پیاوە [ســەدر] دژی فەڵەسـتینییەکان بوو. هەر کەمێک دوای پەلاماری ئیسـرائیل بۆ ســەر لوبنان، ئەو ســەرزەنشـتی فەلەسـتینییەکانی کرد بۆ پەلامار و بۆ کورتهێنی ئـاســـایش لە بـاشـــووردا. ســـەدر وای دەگوت گوایە بەبێ فەڵەستینییەکان، ئەوا شیعە [لەبەر پەلاماری بیانی] نەیاندەڵاند.[191] هەروەها ئەو هەسـتیکرد کە "مەترسـی ئایندەی فەلەسـتینییەکان" بەهۆی ئەوەی ئەو پێیوابوو "دەکرێ مێشکی خەڵکی باشـوور بشـێوێنێ و [دەکرێ] ڕەوشـێکی وەهاش بخوڵقێنێ کە ئیدی فەڵەستینییەکان نەتوانن لە باشـووری لوبنانەوە پەلامـاری ئیســـرائیل بدەن."[192] بۆ موحتەشـــەمپوور، پشـــتگیرییکردنی "فەڵەســتین بەردی بناغەی خەباتی شـۆڕشـگێڕە ئێرانییەکانە دژ بە شـا و ئیمپریالیزم و زایۆنیزم."[193] موحتەشـــەمپوور بە هێدمەگرتن لە هەڵوێســتی ســـەدر دەرهەق بە فەڵەســـتینییەکـان بڕیـاریـدا لوبنـان جێبێڵێ، چونکە "بارودۆخی سیاسی نەخوازراو لە لوبنان بۆ مەیلی خەڵکێکی سیاسی وەک ئەو گونجاو نییە."[194]

لەپـاڵ موحتەشـــەمپووردا، دەرهەق بە دۆزی فەڵەســـتینـدا هەریەک لە جەلالەدین فارسـی و شـێخ ئەحمەد نەفەریش دژی هەڵوێسـتی سـەدر بوون. **لەنێو شـۆڕشـگێڕە ئێرانییەکان لە لوبناندا فارســی ســەرەکیترین نەیاری**

190 Mohtashamipour, Ali-Akbar, Khaterat-e Siasi [Political Diaries], pp. 143–150.

191 Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

192 Mohtashamipour, Ali-Akbar, Khaterat-e Siasi [Political Diaries], pp. 143–150.

193 Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

194 Mohtashamipour, Ali-Akbar, Khaterat-e Siasi [Political Diaries], pp. 143–150.

سەدر بوو.[١٩٥]: چەمران بەم شێویە ڕەخنەی لە هەڵوێستی فارسی دەرهەق بەسەدر گرت. "لەکاتێکدا ئێمە شانبەشانی فەڵەستینییەکان لە دژی ئیمپریالیزم و ئیسرائیلدا دەجەنگین، کەچی جەلالەدین فارسی و محەمەد سەلاح سەرزەنشتی ئێمە دەکەن بەوەی دژی گرووپە فەڵەستینییەکانین."[١٩٦] هەرچەندە سادق تەباتەبائیش ئەوەی گوت گوایە "فارسی ناسەرکەوتووانە هەوڵی خاپوورکردنی دۆستایەتی عەرەفات و سەدر دەدا."[١٩٧] فارسیش لەو بڕوایەدا بوو سەدر دژی کردەی شۆڕشگێڕییە لە لوبنان. فارسی وەهای گوت گوایە؛ "جەنابی سەدر لە بوونی ئێمە لە لوبنان نیگەرانە ،[دەکرێ ئەمەش] پێگەکەی لاواز بکا. کەواتە نەخشەی بۆ ئەوە داناوە لە لوبنان دەرمان بکا."[١٩٨] ڕاستیەکەش ئەوەبوو، هەرچەندە هەردووکیان چ فارسی و چ نەفەری لە لایەن پۆلیسی لوبنانییەوە گیران و گومانیش دەکرا بنێردرێنەوە ئێران، **کەچی خۆتێهەڵقورتانی خودی سەدر وایکرد ئازاد بکرێن.**[١٩٩] نەوەک هەر سەدر بەڵکو چەمرانیش بە ناپاک لە لایەن فەڵەستینییەکانەوە شەرمەزار کرا، ئەمەش بەتایبەتی دوای گەشتەکەی بوو

---

195 Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai, Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388, vol. 1, p. 172.

١٩٦ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٩٢.

197 http://imamsadr-news.com/article/3025

198 Farsi, Jalalodin, Zavayay-e Tarik [Dark Angles], Farsi, Jalalodin, Zavayay-e Tarik [Dark Angles], Hadis Publisher, Tehran, 1373. p. 53.

199 Yazdi, Ebrahim, Naqsh-e Imam Musa Sadr dar Lobnan [Imam Musa Sadr's Role in Lebanon], p. 116. in Yad- Nameh Emam Musa Sadr [Imam Musa Sadr's Memoirs], edited by Seyyed Hadi Khosrowshahi, Moaseseh Farhangi- Tahghoghati-e Emam Musa Sadr, Tehran, 1387. p. 416; SAVAK Documents, No. 4440, 14 May 1974; SAVAK Documents, No. 3108, 21 June 1972; SAVAK Documents, No. 1034, 22 June 1972. SAVAK Documents, No. 213/671, 17 March 1974; SAVAK Documents, No. 4047, 5 April 1974; SAVAK Documents, No. 440, 14 May 1974; SAVAK Documents, No. 1034, 22 June 1972.

بۆ پاریس لە ١٠ی ئابی ١٩٧٥.[٢٠٠] فارسی پێی لەسەر هەڵوێستی چەمرانی دژەفەڵەستیندا گرت؛ "چەمران گەشتێکی بۆ پاریس کرد و لەوێ دوانێکی ئاگرینی لە دژی جەنگاوەرانی فەڵەستینی دا، دوانەکەی بە جۆرێک بوو، بڕوام وەهابوو کە فەڵەستینییەکان لەناوی دەبەن."[٢٠١] ئەسغەر جەمالیفەرد کە بە ئەبو حەنیف ناسرا بوو، ئەویش ڕەخنەی لە سەدر گرت. "هەرچەندە نەخشەم وەهابوو بچمە دافور و عومان تا لە دژی سوپای پاشایەتی ئێراندا بجەنگم، کەچی هاتمە باشووری لوبنان، چونکە سەدر قەناعەتی وەها پێهێنام بچمە ئەوێ... من لە هەموو ئۆپەراسیۆنکانی میلیشیای ئەمەلدا لە دژی کەتائیبەکاندا بەشداریم کرد. لەبەر تەل ئەلزەعتەر،[٢٠٢] کە خەتای سەدر بوو، من ئەمەلم بەجێهێشت."[٢٠٣] مایەی تەوسیشە کە مەنسور قەدەری دژە سەدر هەمان ڕوانینی شۆڕشگێڕەکانی لەدژی سەدردا نەبوو. قەدەر مشتومڕی لەسەر ئەوە دەکرد: "هەرگیز شیعەی باشووری لوبنان پشتگیری ئیسرائیلیان نەکردووە. ئەوان بە ئیسرائیل سەرسام نەبوون، بەڵکو ئەوان تەنیا ڕەخنەیان لە جەنگاوەرانی فەڵەستینی ئەوەبوو کە تیختیخەی ئیسرائیلییەکان دەدەن بەڵکو باشووری لوبنان داگیر بکا."[٢٠٤]

سەدر و چەمران بڕوایان بە پاراستنی هاوسەنگی لەنێوان بەرژەوەندییەکانی شیعە و پشتگیری کردنی فەڵەستینییەکان هەبوو، کەچی

---

[200] SAVAK Documents, No. 213/831, 10 August 1975.

[201] http://shakhsiatnegar.com/جلا-الدین-فارسی.

[٢٠٢] شەڕی تەل ئەلزەعتەر لە میانەی شەڕی ناوخۆیی لوبنان و لە ١٢ی ئابی ١٩٧٦دا ڕوویدا. تەل ئەلزەعتەر ئۆردوگایەکی پەنابەرانی فەڵەستینی بوو لەژێر سەرپەرشتی ئاژانسی دالدەدان و کاری نەتەوە یەکگرتووکان بۆ ئاوارە فەڵەستینییەکان لە ڕۆژهەڵاتی نزیکدا (UNRWA) کە نزیکەی ٥٠،٠٠٠ تا ٦٠،٠٠٠ پەنابەری لە باکووری ڕۆژهەڵاتی بەیروت لە خۆدەگرت.

[203] Goftogo ba Asghar Jamalifard, Abou Hanif [A Conversation with Asghar Jamalifard, Abou-Hanif]. http://www.teribon.ir/archives/135456.

[204] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

شـۆڕشـگێڕە هەوادارەکانی خومەینی سـووربوون لەسـەر ئەوەی لوبنان بکەنە بەرەی شەڕ لە دژی ئیسرائیل.

هەرچەنـدە سـەدر ڕێز و پێزانینی بۆ ئـایەتوڵڵا خومەینی دەربڕیبوو، هەروەها پشـتگیری خەباتی ئیسـلامیشـی کردبوو، کەچی توخمگەلی لایەنگرانی خومەینی گومانیان لە بیروڕای ناڕاسـتگۆیانەی سـەدر لەبارەی فەڵەسـتینییەکان و شـا و دەسـەڵاتی دینیی خومەینییەوە هەبوو. سـەدر پەسنی مەلا ئێرانییەکانی دابوو، بەتایبەتیش هی ئایەتوڵڵا خومەینی کە چۆن لە دژی ستەمکاری لە ئێران خەبات دەکا و ئەوەشی بە ڕوونی گوتبوو، کە ڕابەرانی شـیعە "لەنێو خەڵـک [ئێرانیـدا] کـاریگەرن."[٢٠٥] هەرچۆنێک بێ شـۆڕشـگێڕانی لایەنگری خومەینی هەوڵیاندا ڕابەرەکەیان وا لێبکەن دژی سـەدر بوەسـتێتەوە.[٢٠٦] دوای گەیشـتنی ئەو بۆ نەجەف، ئەوە بوو موحتەشـەمپوور ڕوانینی سـیاسـییانەی سـەدری لە لوبنان بە خومەینی ڕاگەیاند. "ئێمە لەبارەی ڕوانینی سـەدر دەرهەق پرسـی فەڵەسـتینی ڕاپۆرتمان دایە دەسـت ئیمام خومەینی کە ئەو پشـتگیری فەڵەسـتینییەکان بوو."[٢٠٧] فارسـی ڕەخنەی لە لایەنگرانی سـەدریش گرت بەتایبەتی چەمران. ئەو وەهای گوت: "ئەم پیاوە [چەمران] لەگەڵ موسـا سـەدر دەچێتە هەموو کون و قوژبنی ئەم دنیایە. هەردووکیان چوونە مۆسـکۆ و لەوێ دەسـکە گوڵیان لەسـەر مۆنومێنتی لینیندا دانا. هەرچەندە ئەو هەرگیز نەهـاتۆتە نەجەف تا ڕێزی خۆی بۆ ئیمام خومەینی دەرببڕێ." ئینجا ئەوەشـی بۆ زیادکرد؛ "هەرگیز چەمران ئیمام خومەینی بە سـیاسـییەکی باش و ڕابەر نەزانیوە. لەجیاتی ئەوە، ئەو سـەدری بە سـەرکردەیەکی تەواو عەیار و

---

[205] SAVAK Documents, No. 213/5701, 29 March 1973.

[206] Tabatabai, Mohammad Sadegh, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Socio-political Diaries], Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388, vol. 1, p. 173.

[207] Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

نموونەیی دەبینیٚ."[٢٠٨] تەنانەت لە عێراقیش گیانی دژەســـــەدری لە برەودا بوو.

شــەوێکیان لە ســەرەتای ١٩٧١دا، پێموابێ موحتەشــەمپوور، محەمەد تەقی شــەریعەتی، ســەجادی، ســەید حوســێن زیارەتی (حەمید ڕوحانی)[٢٠٩] و من بووین، لە ماڵی شێخ حەسەن کەربولی کۆبووینەوە. ئەو شەوە زیارەتی بە توندی ڕەخنەی لە ئیمام ســەدر و ســەید محەمەد باقر ســەدری پســامی گرت و موســـا ســـــەدری بە بەکرێگیراوی نهێنی ئیمپریالیزم و زایۆنیزمی زانی، بە شــیوەیەک کە کەس بۆی ئاشــکرا نەبێ. زیارەتی ئاماژەی بەوە دا، گوایە موســا ســەدر شــوێنکەوتەی ئایەتوڵلا خوئییە نەوەک هی ئیمام.... بۆ دوانیوەڕۆی پاشـــتر، من لە ئیمام نزیک بوومەوە و پێمگوت کە "هەندێ لە خوێندکار و شـــــوێنکەوتەت ڕیزی هەندێ لە مەرجەعەکان ناگرن و ڕێزی سەرکردە شیعەکان دەگرن، نموونەشیان ئیمام سەدر و ئایەتوڵلا سەدرن." ئەویش بەشـــێوەیەکی وەها چاوەڕواننەکراو غەمبار بوو، کە هەق بوو ئەو پرســەی لەلا باس نەکەم. پاشــان ئیمام شــوێنکەوتووەکانی ئاگادارکردنەوە بەوەی سووکایەتی بە سەدر نەکەن.[٢١٠]

---

[٢٠٨] فارســـی لەو بڕوایەدا بوو کەوا "ئەفســـانەی چەمران" دەســـتکردی بزووتنەوەی ئازادیی ئێرانە. "کاتێک [لە ســـەرەتای ســـالانی جەنگی ئێران-عێراق]، بزووتنەوەی ئازادیی ئێران خەریکی دروســـتکردنی ئەفســـانەی چەمران بوو بەو شـــێوازەی ئەو لە دژی پەلامار و داگیرکاری بەخۆی کلاشــینکۆفێکەوە وەســتایەوە، گوایە هەموویان بکوژێ، ئەمەش شــتێکی قۆڕ بوو، ئێمە بۆیە کاردانەوەمان نەبوو، نەوەک زیان بە بەرگرەی و یەکێتیی نیشــتیمانیمان بگەیەنین." ./http://shakhsiatnegar.com

[٢٠٩] دامەزرێنەر و بەڕێوبەری مەڵبەندی بەڵگەنامەی شۆڕشی ئیسلامی و بەڕێوبەری ئێستای دامەزراوەی لێکۆڵینەوەی مێژوویی و ئینسکلۆپیدیای شۆڕشی ئیسلامی.

[210] Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Socio-Political Diaries] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1, pp. 108–110.

لەگەڵ ئەوەشدا، خومەینی هەرگیز هەڵوێستی خۆی لەبارەی ئەم ناکۆکییە ڕوون نەکردەوە. لەوێدا هەندێ حاڵەت هەبوو کە خومەینی لەگەڵ سەدر کۆک نەبوو، بەتایبەتیش لەبارەی پشتگیریکردنی جەنگاوەرە فەلەستینییەکان. سادق تەباتەبائیش لەو بڕوایەدا بوو "ئیمام [خومەینی] دژی سەدر نەبووە. تاکە جار کە ڕاستگۆییەتی خۆی لەدەستدا، ئەو جارە بوو کە سەدر سوور بوو لەسەر پشتگیریکردنی شیعەکانی لوبنان. ئیمام [خومەینی] بڕوای وەها بوو، ئەم سیاسەتە نابێتە پرسی بەیەکگەیاندنی ئەو دوو مەزهەبەی ئیسلام. سەدریش لە کاردانەوەدا پێی لەسەر ئەوە داگرت، **دەبێ سەرەتا شیعە پێگەی خۆیان لە لوبنان لە پەراوێزەوە بۆ پێگەیەکی چەق بگۆڕن و بەهێزبکەن.**"[٢١١] لەپاڵ ئەمەشدا ئایەتوڵڵا خومەینی وەهای پێباشتر بوو لە دەرەوەی ئەو دەمەقاڵێیەدا بمێنێتەوە. هاوهەڵوێست لە بەرانبەر عەلی شەریعەتیشدا، خومەینی بایی ئەوەندە زیرەک بوو هیچ هەڵوێستێکی ڕوون لە پرسەکە دەرنەبڕێ بۆ ئەوەی شوێنکەوتووەکانی بەسەر یەکدا دابەش نەکا.

لە ناوەڕاستی حەفتاکاندا، جۆشوخرۆشی لایەنگیریی فەلەستینییەکان ئەوەندە هەڵکشاو بوو، هەندێ لە شۆڕشگێڕی غەیرەئاخوندیش لە لۆمەکردنی موسا سەدردا چوونە پاڵ پشتیوانانی خومەینی. جبهە میللی سێیەم (بەرەی نیشتمانیی سێیەم) و بیچمی هەرە سەرەکییان، ئەبولحەسەن بەنی سەدریش لەسەر هەڵوێستە تەمومژاوییەکەی موسا سەدر دەرهەق بە فەلەستینییەکان ڕەخنەی لە سەدر گرت."[٢١٢] **شۆڕشگێرە مارکسی و چەپە ئێرانییەکانیش سەدریان وەک هەڕەشەیەک بۆ سەر ئۆپەراسیۆنی جەنگاوەرەکانیان لە باشووری لوبناندا دەبینی.** هەر بەڕاستیش، لەوێدا

---

[211] Tabatabai, Mohammad Sadegh, Kahterat-e Siasi Ejtemai, Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388, vol. 1, p. 177..

[212] See also Az Nameh-Ha-ye Chamran [From Chamran's letters], http:// imamsadr- news. com/article/1311.

کێبڕکێکارییەکی قووڵ لەنێو گرووپە شـــۆڕشـــگێڕەکاندا هەبوو تا خۆیان وەها نمایش بکەن کە لە بەرانبەر فەڵەســـتینییەکاندا خاوەن هەڵوێســـتێکی ڕاســـت و دروســـت و بێ غەلوغەشـــن. ئیدی لەژێر ئەو بەڕەوتەدا بوو کە ڕەتکردنەوەی سەدر بۆ ڕادیکالیزمی فەڵەستینی بە جووڵەیەکی دژەئیسلامی هەژمار کرا. **لە ناوەڕاســتی حەفتاکان، هەردوو لایان، ســاواک و زۆرینەی شـــۆڕشـــگێڕە ئێرانییەکان بەدەر لە بزووتنەوەی ئازادیی ئێران ســـەدریان کردە کۆچی قوربانی خۆیان.**

تەشەنەسەندنی دوژمنایەتی

هەڵگیرسانی شەڕی ئۆکتۆبەری ۱۹۷۳ دەرفەتێکی لەبار بوو بۆ سیاسەتی مەنســـور قەدەر تا وا لە تاران بکا زیاتر لەبارەی نیازەکانی ســـەدرەوە بەدگومان بن. لە ناوجەرگەی شەڕەکەدا، سەدر داوای لە تاران کرد بەڵکو بەلایەنگیریی عەرەب خۆی لە شەڕەکە هەڵبقورتێنێ. ئەو برووسکەیەکی بۆ ئایەتوڵڵا محەمەد هادی میلانی گەورەمەرجەعی شـــیعە لە قوم نارد، بەڵکو قەناعەت بە ڕژێمی شـا بهێنێ پشـتی عەرەبە "موسـڵمانەکان" بگرێ و چەک و فڕۆکە و شـارەزای سـەربازی بۆ عەرەبەکان بنێرێ."[٢١٣] کاتێکیش تاران ڕاسـتەوخۆ پشـتگیریی میسـری و سـورییەکانی نەکرد، ئەوسـا سـەدر بە ڕاشکاوی لە عاشورای ۱۹۷۳دا بە سووکی ڕەخنەی لە ڕژێم گرت. لە ۲۸ی ئازاری ۱۹۷۳شـــدا، ســـەدر بەداخ بوو بۆ ســـیاســـەتی ئێران لە بەرانبەر شـــەڕەکەدا و لێدوانی دا کە " دەبووایە تاران فرۆشـــتنی نەوتی لەســـەر ئیســـڕائیل وەســـتاندبا."[٢١٤] هەرچۆنێک بێ ڕاپۆرتەکانی مەنســـور قەدەر لە بەیانکردنی دوژمنایەتی ســـەدر بۆ تاران شـولێ لێهەڵکێشـا بوو. ئەو گوتی گوایە ســـەدر شـــای بە "**خەندەلێوی ئیمپریالیزم**" لەقەڵەم داوە و ڕەخنەی

[213] SAVAK Documents, No. h/10277, 27 October 1973.

[214] SAVAK Documents, No. 213/5701, 29 March 1973.

لەوە گرتووە کە شـــا ڕەتی کردۆتەوە ڕەگەڵ گەمــارۆی عەرەب بۆ نـاردنەدەرەوەی نەوت کردووە بۆ ئەوەی لەســـەر حیســـابی عەرەب دەستکەوتووی ئابووری هەبێ و سیاسییانەش بەسەریاندا سەربکەوێ.[215] لەگەڵ ئەوەشـــدا، هەندێ لە کاربەدەســـتانی ســـاواک ڕوانینی ئەویان ڕەتکردەوە، ڕاسپاردەیان بۆ شـا ئەوە بوو، بەڵکو بە سـیاسـەتەکەی خۆی لەنێو جەمارەوەری شـــیعەدا بچێتەوە، بۆ ئەوەی کاریگەریی بەســـەریاندا پەیدابکا، بەتایبەتیش دوای ئەوەی عێراقییەکان لە لوبنـاندا جێپێی خۆیان کردۆتەوە. لەبەرابیشـدا شـا ئەمەی پەســەند کرد و تا ســەدر بەرەو ئێران ڕابکێشـی.[216] لەگەڵ ئەوەشـدا هەر زوو ئاشـکرا بوو، کە باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت نیازی نەبووە گوێڕایەڵی سیاسـەتەکەی شا بێ.[217] قەدەر سوور بوو لەســەر ئەوەی فشـار بخاتە سـەر سـاواک تا هەر بەتەنیا ڕێنماییەکانی شــا پەیڕەو بکەن، ئەمەش "دوای ئەوەی ســەدر دڵســۆزیی خۆی بۆ ئێران ســەلماند و پەیوەندییەکانی لەگەڵ باڵوێزخانەی ئێران باشـتر بوون."[218] ئەو بە کەمۆیی تێکەڵاوییەکانی ســـەدری وەک کرێگرتەیەکی خۆی هەژمارکرد، ئەمەش وەک پێشمەرجێک بۆ گۆڕانی سیاسـەتی ئێران دەرحەق بە شیعەی لوبنان.

هەروەها قەدەر ڕۆژنامە بە هەڕمێنەکانی لوبنانیشی لە دژی سەدر هاندا.[219] لە بەرایی مـانگی شـــوبـاتی ١٩٧٤دا، ئەلحەیـات، ڕۆژنـامەیەکی نـاوداری شــیعەتەوەر، لەســـەر ئەوەی ســـەدر بەزارەکی دابەزیبووە ســـەر تاران، ڕەخنەی لێگرت.[220] ڕۆژنـامەکە گوایە خەم و پەرۆشـــییەی شـــیعەکـانی

215 SAVAK Documents, No. 213/531, 30 January 1974.

216 SAVAK Documents, No. 213/8048, 10 April 1975.

217 SAVAK Documents, No. pp. 380–1.

218 SAVAK Documents, No. 213/19088, 7 May 1975.

219 SAVAK Documents, No. 213/545, 2 February 1974; SAVAK Documents, No. (33–4).

220 SAVAK Documents, No. 213/549, 4 February 1974.

هێناوەتە زمان و هێڵی بەژێردا کێشاوە، بەوەی ئەگەر هەیە بە هۆی جووڵە ڕادیکالییەکەی سـەدر دەکرێ وا لە ئێرانییەکـان بکـا بە بڕیـارەکەیـان سەبارەت بە دروستکردنی نەخۆشخانەیەک لە باشووری لوبناندا بچنەوە. لەپاڵ ئەمەشـدا، سـەدری بە بەربەسـتی سـەرەکی دەزانی بۆ ئەوەی ببێتە لەمپەر و ئیدی کەسانی سەر بە ئۆپۆسیۆنی ئێران، ئەوانەی لەسەر خاکی لوبنـانن، ڕادەسـتی ئێران نەکرێنەوە. قەدەر ڕاپۆرتی بۆ ئێران ناردبوو لەسـەر ئەوەی گوایە؛ "سـەدر هەڕەشـەی لە ناسـر ئەلخەلیل، برای خەلیل ئەلخەلیل (باڵوێزی لوبنان لە تاران) کردووە بەوەی ئەگەر هات و ڕژێمی بەیروت شـۆڕشـگێڕە ئێرانییەکانی ڕادەسـتی ئێرانییەکان کردنەوە، ئەوا ئەویش کـاردانەوەی دەبێ.[221] قەدەر لە ڕاپۆرتێکی دیکەدا، بە تـارانی ڕاگەیاندبوو؛ "لە کاتێکدا هەق وایە ڕژێمی لوبنانی هەموو ئۆپۆزسـیۆنی ئێرانی لە وڵات دەربکا، کە چی لە کۆتاییدا شـێخ بەهیج تەقیەدین دوای ئەوەی چاوی بە سەدر کەوتبوو، ڕەتی کردەوە کارەکە بکا.[222] لە کۆتاییشدا قەدەر لە ٤ی شـوباتی ١٩٧٤دا ئەو بڕە پارەیەی ئێران بۆ دروسـتکردنی نەخۆشـخانەیەک تەرخانکردبوو ڕاگرت. ئەو ڕایگەیاند کەوا **ئێران کۆمەکە داراییەکە –دەوروبەری ٣٠ ملیۆن دۆلار بوو– نابەخشێتە شیعە تا سەدر سەرۆکیان بێ.**[223] گرژییەکانیش لە ١١ی شوباتدا زیاتر تەشەنەیان سەند، ئەوکاتەی هوەیدا بروسکەیەکی بۆ قەدەر نارد تێیدا فەرمانی شـا وەهابوو، کە تا سـەدر ڕابەری شیعەکان بێ، ئەوا ئێران پشتگیرییان ناکا.[224] ئەوەش خاڵی وەرچەرخانی سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بوو لە لوبنان.

[221] SAVAK Documents, No. 213/19, 3 April 1974.
[222] SAVAK Documents, No. 213/420, 20 May 1974.
[223] SAVAK Documents, No. 213/563, 10 February 1974.
[224] SAVAK Documents, No. 22h20/116364.

هەروەها قەدەر پەیوەندییەکانی ســەدری بە ڕژێمە ڕادیکالەکانی عەرەب لە هەرێمەکەدا بە هەڕەشەیەک بۆ سەر ئاسایشی نیشتمانیی ئێران لەقەڵەم دا. ئەو ڕاپۆرتی وەها دابوو کە، قەزافی لە ڕووی داراییەوە پشـــتی ســـەدر دەگری، ئەمەش دوای تێکچوونی پەیوەندییەکانی ســـەدر لەگەڵ تاران.[٢٢٥] قەدەر بۆ ئەوەی تاران لە دژی سەدر هان بدا، ئەوەشی گوت گوایە پارەی لە ڕژێمی بەغـدا وەرگرتووە.[٢٢٦] کـاتێکیش ســـەدر لە بەهـاری ١٩٧٤دا گەشـــتێکی بۆ دیمەشـــق کرد، ســـاواک پێیوابوو دەکری لەوێوە ســـەری بەغداش بدا تا قســە لەگەڵ ســەرانی بەعس بکا و قەناعەتیان پێبهێنی بەڵکو حەوزەی نەجەف دابخەن.[٢٢٧] لە ســـەرووی هەمووشـــیـانەوە، قەدەر گەشتەکەی سەدری بە جووڵەیەکی ترسناک لە دژی ئاسایشی نیشتمانیی ئێران لە قەڵەم دا، مشـــتومڕی لەســـەر ئەوە کرد "ئەو مەلا هەلپەرســـتە" دەکری ســـەری بەغداش بدا تا پەیوەندییەکانی بەغدا –دیمەشـــق [لە دژی ئێران] چاک بکاتەوە."[٢٢٨] لە هەمان کاتیشدا، باڵوێزی لوبنانی، ئەلخەلیل، ئەو کەسەی دۆستایەیەتییەکی باشی لەگەڵ ئەسەدوڵلا ئەعلەمدا هەبوو، چەندین جار سکاڵای لەسەر سەدر هەبوو.[٢٢٩] ئەعلەم لە گفتوگۆی لەگەڵ ئەلخەلیلدا، لێدوانی بەوەدا کە بێهوابووە لەوەی "برادەری هەردوولامان [ســەید موســا ســەدر] بۆ بەدبەختی کەسێکی بێ متمانە دەرچوو. لەهەر وڵاتێک بێ، پارە وەردەگری. ئەلخەلیلیش گوتی ئێوەی ئێرانی پێویســـتە پشـــتی شـــیعەکان بگرن. باشــە بۆ خەمی ســەدر دەخۆن؟ ئەو [ئەلخەلیل] قســەی شـایســتەی کرد، لێ من دڵنیام شا پەسەندی ناکا."[٢٣٠] لە دانیشتنێکی دیکەی ئەسەدوڵلا

[225] SAVAK Documents, No. 213/2642, 11 February 1974.

[226] SAVAK Documents, No. 213/2886, 12 March 1974.

[227] SAVAK Documents, No. 1050-7051, 18 March 1974.

[228] SAVAK Documents, No. 584/m/8, 1 April 1974.

[٢٢٩] باوکی کازم ئەلخەلیل وەزیری پێشووی ئابووری نیشتمانی بوو.

[230] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 47.

ئەعلەمدا، ئەلخەلیل ئەوەی دووبارە کردەوە "ئەرێ چما شـــیعەی لوبنان باجی سەدر بدەن، ئەو سەرۆکی کۆمەڵگەی شیعە بوو، کەچی وای لە شا کرد دڵخۆش نەبێ. ئیدی ئەو دەچێ هەموو خانەدانانی شـیعە کۆدەکاتەوە بەڵکو [کۆمەڵگاکە} لە دارمان بپارێزێ و هیواشی بە پاشای خاوەن شکۆوە هەیە. (شـــا)ش پێیڕاگەیاندم ئەو جوان قســـە دەکا و پێمگوت تا لەگەڵ ئەلخەلیل وتوویژ بکەم."[٢٣١]

لەو کاتەی پلانێکی لەبارچوو بۆ لەناوبردنی مەنســـور قەدەر ڕاگەیەنرا، ئەوکات دوژمنایەتی سەدر-قەدەر تەشەنەی سەند. هەر خێرا باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت ســـەدری بە ســـەرکردایەتیکردنی هەوڵی لەناوبردنەکە تۆمەتبار کرد.[٢٣٢] قەدەر وەهای گوت گوایە؛

توخمگەلی سەر بە بەختیار نەخشەی لەناوبردنی دوو ئەفسەری ئاسایشی ئێرانیان دارشـــتبوو، یەکیان ژەنەراڵ پاکرەوان و ئەوی دیکەش ئەز بووم. دوابەدوای مەرگی بەختیار، ئەوە ســـەدر بوو پیلانەکەی بەرێوەبرد. من لە لایەن هەریەک لە خونســـاری، جێگری بەرێوەبەر لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە و لە لایەن ساواک پێمراگەیەنرا. بکوژەکەش لە لایەن باڵوێزخانەی عێراق لە کوێتەوە بەکرێگیرابوو، ئیدی لەوێوە پەیوەندییەکە لەگەڵ بەختیار رێکخرابوون، لە کۆتاییشدا لەگەڵ سەدر.[٢٣٣]

ســـەدریش بە توندی گوتەکانی قەدەری ڕەتکردنەوە، بەڵام خۆ باڵوێزی ئێران هەر بەتەمابوو نەیارەکەی بەرکەنار بخا. ئەوەبوو لە ســـەرەتای نیسانی ١٩٧٤دا، لە حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە بانگهێشتنی

[٢٣١] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٢٧٤..

[232] SAVAK Documents, No. 213/79, 10 April 1974.

[٢٣٣] قەدەر ئەوەشـــی بۆ زیادکرد کە بکوژەکە دوای شـــۆرشـــی بووە بەرێوبەری رێکخراوی بـانگخوازیی ئیســـلامی. Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

ســـەدر کرا ســـەری نیویۆرک بدا.[٢٣٤] قەدەریش هەوڵیدا قەناعەت بە جۆرج ماک مورترتری گۆدلی، باڵوێزە نوێیەکەی ئەمریکا لە بەیروت بهێنێ، بەڵکو بانگهێشـتنامەکەیان بۆ سـەدر بکێشـنەوە. ئاخر ئەو سـەدری بە ئاخوندێکی دژواری هەلپەرسـت وێناکردبوو، ئەو کەسـەی لەگەڵ ڕژێمە جیاجیاکان و کەسـانی دژەشـا، پەیوەندی دەبەسـتێ؛ هەروەک ڕژێمی بەعس لە بەغدا، تەیمور بەختیار، خومەینی، سـەید موسـا، ئایەتوڵلازادە ئیسـفەهانی،[٢٣٥] جەمال عەبدولناسـر و تەنانەت کرەملنیش." گۆلدیش بەڕێزەوە وەڵامی دایەوە، کە بڕیارەکە [بانگهێشـتکردنی سـەدر] بەرلەوەی ئەو بێتە بەیروت دراوە.[٢٣٦] هەرچەندە سـەدر سـەفەرەکەی بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان نەکرد، کەچی قەدەر هەر بە پێشەنگی هەڵمەتی دژە سەدر مایەوە.

وێڕای جۆشـدانی "ئاخوندە دڵسـۆز و شـاپەرسـتەکان" لە تاران و ناوزەدکردنی سـەدر بەوەی "بەکرێگیراوی ڕژێمە بیانییەکانە"،[٢٣٧] قەدەر نیازی وەها بوو دەسـەڵاتە دینییەکەی سـەدریش لە ئێران بنکۆڵ بکا. ئەو گوتی؛

---

[234] SAVAK Documents, No. 213/16, 4 April 1974.

[٢٣٥] ئایەتوڵلازادە ئیسـفەهانی چالاکوانێکی دژە شـا بوو کە دۆسـتایەتییەکی نزیکی لەگەڵ تەیمور بەختیاردا هەبوو. ئەو لە ئێرانەوە ڕووی لە میسر کردبوو تا چاوی بە ناسر بکەوێ، ئینجا بۆ بەغدا تا لە دژی ڕژێمی تاران خەبات بکا. بەگوێرەی ساواک بێ، "ئایەتوڵلازادە ئیسـفەهانی پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ خەلیل ئیبراهیم عەبدولحەمیدی سـەرۆکی حزب التحریر الاسـلامی (حزبی ڕزگاریی ئیسـلامی)ەوە هەبوو. هەروەها ئەو بە نهێنییەوە بەشـداری کۆبوونەوە هەفتانەییەکانی نەجەف بوو لەگەڵ مستەفا خومەینی، شێخ موسا قومی، محەمەد سادقی و سەید مورتەزا نەخچەوانی محەمەد عەلی مەولەوی عەرەبشـاهی، کە لەبارەی کاروباری ناوخۆی ئێرانەوە قسـەیان دەکرد. بڕوانە SAVAK Documents, 16 July 1966 هەروەها سـاواک ڕاپۆرتی ئەوەشـی دابوو کە، ئایەتوڵلازادە ئیسـفەهانی، مسـتەفا خومەینی و محەمەد سـادقی نەخشـەی بڵاوکردنەوەی گۆڤاری جمهوریەتیان لە عێرقدا دابوو. بڕوانە بەڵگەنامەکانی سـاواک ، ٩ی شـوباتی ١٩٦٦. وێڕای ئەم پەیوەندییە بەراییانە، کەچی هەرزوو مستەفا خومەینی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئایەتوڵلازادە ئیسفەهانی بەهۆی ڕایەڵی کاری دەرەکی لەگەڵ ڕژێمی بەعس و لەگەڵ بەختیاردا پچڕاند.

[236] SAVAK Documents, No. 4290/m/8, 7 May 1974

[237] SAVAK Documents, No. reported from 312.

سـەدر چووە ڤاتیکان تا لەبارەی یەکێتیی دینییەوە قسـە بکا. ئەو لەوێ باسـی ئەوەی کردووە گوایە لەیەکجیابوونەوە لە نێوان شـیعە، سـوننە، کریستیان و جوایەتی یان هەر ئاینێکی دیکەدا نییە؛ هەر بۆیەشە ئێمە دەبێ دژی کفر بجەنگین بە زایۆنیزمیشـەوە. لە کۆتایی دیدارەکشـیدا، ئەو لەبەردەم خاچی پیرۆزدا وەسـتاوە و وێنەی لەگەڵدا گرتووە. وێنەکەش بە شـێوەیەکی تایبەت لەنێوان ئاخوندە شـیعەکاندا دابەشکرا و لەدژی سـەدر بەکارهێنرا.[238]

هەروەها سـاواکیش پلانێکی بۆ لاوازکردنی پێگەی سـەدر لە لوبنان ئامادەکردبوو. پلانەکە ئەوەبوو بەسەر سەدردا بازبدرێ و لە ڕێی ئاخوندە شـیعە نەیارەکانی سـەدر بە بڕێک پارە یارمەتی هەژارانی شـیعە بدرێ. بەگوێرەی پلانەکە، بە پشـتگیری مەلاکانی دژەسـەدر، ئەوا دەکرا، ئێران بەبێ پرس و مۆڵەتی سەدر نەخۆشخانەیەک دروست بکا و بەڕێوەشی ببا. وەک هەنگاوی دواتریش، زنجیرەیەک وتاری دژەسـەدر لە ڕۆژنامە و گۆڤارە هەمەڕەنگەکانی لوبناندا بڵاوکرانەوە، جەختیان لەسـەر پەیوەندییەکانی سەدر لەگەڵ ڕژێمەکانی دژەشا لە هەرێمەکەدا کردبووەوە. دوا هەنگاویش قەول وابوو ئەو ئاخوندانەی دژەسـەدر بوون بانگهێشـتی ئێران بکرێن.[239] هەرچەندە پلانەکەش بەگەڕ نەخرا، کەچی پشـتیوانانی سـەدر لۆمەی قەدەریان کرد لەسـەر ئەوەی قەدەر لە لوبنان و ئێراندا لەپشت پڕوپاگەندەی دژە سەدرە.[240]

سـەدر خۆیشی هەوڵیدا قەناعەت بە تاران بهێنێ تا گرژییەکان خاوبکاتەوە. لە دانیشـتنێک لەگەڵ کەمیل شـمعونی سـەرۆکی پێشـوو، کۆنە هاوپەیمانی شـا لە لوبنان، ئەوەی پێگوت کەوا باڵوێزخانەی ئێران لەبەیروت دوژمنی

---

238 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

239 SAVAK Documents, No. (p. 2111).

240 SAVAK Documents, No. 213/572, 10 February 1974.

سـەرەکییەتی و سـەرکۆنەی مەنسـور قەدەری کرد، کە تیختیخەی کامیل ئەلئەسعەد و جەعفەر شەرەفەددین و سەید حەسەن شیرازی داوە لە دژی بوەستنەوە.[٢٤١] لە سەرەتای ئایاری ١٩٧٤یشدا، سەدر چاوی بە ئەفسەرانی سـاواک لە بەیروت کەوت و بە توندی ئەوەی ڕەتکردەوە گوایە دڵسـۆزی ئێران نییە. ئەو بە ئەفسەرەکانی گوت ئەو لێرە [لە لوبنان] وەک "نوێنەرێکی شـــایە لە جیهان" و ئەو " شـــێتە گەر هـاتوو زلهێزێکی وەک ئێران لە هەرێمەکەدا پشـــتگوێ بخا." ئەو ئەوەشـــی خســـتەســـەر کە ئەو ناتوانێ بانهگێشـــتنامەی ڕژێمەکانی دژەشـــا لە هەرێمەکەدا ڕەتبکاتەوە، ئاخر ئەو وەک ڕابەرێکی ئاینی پێویســـتە بە دوای ئەم جۆرە چالاکییانەدا بڕوا. "خۆ ئەگەر قەزافی بـانهگێشـــتنـامەم بۆ بنێرێ، بۆ لیبیـاش دەچم، بەڵام ئەگەر لێمبخوازێ سـووکایەتی بە شـا و بە ئێران بکەم، ئەوا زللەیەکی لە بناگوێی دەدەم."[٢٤٢] سەدر سەرکۆنەی قەدەری کرد کە کێشەی بۆ شیعە ناوەتەوە و تکـای بۆ پشـــتگیری دارایی بۆ دروســـتکردنی نەخۆشـــخـانە لە ئێران دووبارەکردەوە. مشـتومڕی لەسـەر ئەوە کرد، کە "لە قۆناغی پاش ناسـردا، دەکرێ شـــا رابەرایەتی ڕۆژهەڵاتی ناوین بکا، ئەمەش بە قووڵکردنەوەی نمایشـی شـکۆمەندانەی خۆی لە لوبنان کە دەبێتە مایەی دەسـتەوەسـتانی دوژمنەکـانی لە هەرێمەکەدا، بەتـایبەتی عێراق." لە کۆتـاییدا ئەو بەڵێنی دا، "من بۆ سـیاسـەتی ئێران هەر شـتێک بێ دەیکەم."[٢٤٣] کەچی کەس گوێی بە بەڵگەوبەندەکەی ئەو نەدا.

---

241 SAVAK Documents, No. 213/2722, 5 March 1974.

242 SAVAK Documents, No. 221/33631, 9 May 1974.

٢٤٣ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

بزووتنەوەی بەشخواراون و ئەمەل

سـەدر تا سـەرەتای حەفتاکان توانی کۆمەڵگەی پەراوێزخراوی شـیعە بکاتە یەکێک لەو کۆمەڵگانەی ڕۆڵێکی چارەنوسـساز لە سیاسـەتی لوبناندا ببینێ. بەگوێرەی یەکێ لە ڕاپۆرتەکانی ساواک، سـەدر "تاکە سـەرکردەی لوبنانی بوو کە هەوڵی باشـــکردنی ڕەوشـــی لوبنانی دەدا. بە پێچەوانەی زۆر لە ســـەرکردە لوبنانییەکان ئەو لاواز نەبوو."[٢٤٤] ئەو ســـەرکەوتووانە ڕۆڵی کەسایەتییەکی نیشتمانی لە لوبنان نمایش کرد، لەوەی کەسێکی مەزهەبی بێ. هەروەها ئەو فشاری خستە سەر سەرۆک سلێمان فرەنجیە بۆ ئەوەی چـاکســـــازییەکی کۆمەڵایەتی-ئـابووری لە بـاشـــووری وڵات بکـا بە دروستکردنی بەربەستێکیش لەسـەر ڕووباری لیتانی. کاتێکیش پەیوەندی ئەو لەگەڵ ســەرۆک فرەنجییە شــێوا،[٢٤٥] بەوە تاوانبار کرا گوایە پەیوەندی ژێربەژێری لەگەڵ تاراندا هەیە. ئەنتۆنی فرەنجیە، کوڕە گەورەکەی سەرۆک سلێمان فرەنجییە، وەهای گوت گوایە سەدر هێزی هەلپەرستانەی لە دژی ئێران کۆکردۆتەوە، لەکـاتێکـدا هەر خۆیشـــی بەدوای ئەوەدا وێڵە ئێران پشتیوانی بکا.[٢٤٦]

لەناوجەرگەی ئەو هەموو فشـــارانەدا، ســـەدر و حوســـێن ئەلحوســـەینی بزووتنەوەی بەشـــخوراوانیـان (حركة المحرومين) لە ئـازاری ١٩٧٤دا بە نیازی فشاری چاکسازیی سیاسییانە لە سیستمی لوبنانیدا دامەزراند و بە پێـداگرییەوە داوایـان لە بەیروت کرد دژی بێبەشـــکردن بجەنگێ.[٢٤٧] ڕێکخراوەکە پێی لەسەر ئاشتی و یەکسانی و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی بۆ

---

[244] SAVAK Documents, No. 213/2218, 18 December 1974.

[245] SAVAK Documents, No. 213/2395, 26 January 1974.

[246] SAVAK Documents, No. 213/500, 19 January 1974.

[٢٤٧] ئەلحوســـەینی ئەوکات وتەبێژی پەرلەمانی لوبنانی، ئینجا لە ١٩٧٨دا ســـکرتێری گشـــتیی حزبی ئەمەل بوو. حوســـەینی ڕۆڵێکی کلیلئاســـای لە نێوەندگیری ڕێککەوتنی تائیف گێڕا، کە بووە مایەی کۆتاییهێنان بە شەڕی ناوخۆی لوبنانی (١٩٧٥-١٩٩٠).

هەموو کۆمەڵگە مەزهەبییەکانی لوبنان داگرت، بەمە بزووتنەوەکە پەیامێکی نامەزهەبییانەی هەبوو، سنووره هاوبەشەکانی بڕی و هەموو لوبنانییەکانی یەکخســـت. موحتەشـــەمپوور وەهای گوت؛ خۆی ئەوە "بزووتنەوەیەکی لوبنانی بوو نەوەک ئیسلامی".[٢٤٨] لە سەرەتاوە بزوتنەوەکە پشتیوانی خۆی لە لای ســـەرکردە مەزهەبییەکانی دیکەوە بۆ لای خۆی ڕاکێشـــا، لەوانەش ســەرۆکی قەشــەکانی ڕۆمی کاسـۆلیک مونسـینور گیجگوار حەداد و باوکە یواکیمی پیرۆز.[٢٤٩] لە ٥ی ئـایـاری ١٩٧٤یشــــدا، زیـاتر لە ٨٠،٠٠٠ لە شـــوێنکەوتووانی ســـەدر لە صـــور کۆبوونەوە تا پشـــتیوانی خۆیان بۆ بزووتنەوەکە دەرببڕن. لە ١٤ی دیســێمبەری ١٩٧٤یش، یواکیمیم موبارەک لێدوانی دا بەوەی ســـەدر ســـیمای کەســـایەتی عەرەبییانەی لوبنانی بە "بزووتنەوەیەکی دەستڕۆیشتوویی ئیسلامی" پاراست."[٢٥٠] لە ئایاری ١٩٧٤دا ئەنجوومەنی فەرمی باڵای ئیسلامی کە سوننە تێیدا باڵکێش بوو، پشتیوانی خۆی بۆ شـــیعە دەربڕی. لە ئەیلوولی ١٩٧٤یشـــدا کۆمیتەی جێبەجێکاری هـاوکـاریی ئیســـلامی، داوای لە حکوومەتی مـارۆنی کرد ڕێزی داواکـانی کۆمەڵگەی موســـڵمانی بگرێ بە شـــیعەشـــەوە.[٢٥١] پێکهێنانی بزووتنەوەی بەشخوراوان (حەرەکەت ئەلمەحرومین/ حرکة المحرومین) هەژموونی زاڵی شـیعەی زوعەماشـی تێکشـکاند. خۆی ئەوەش "یەکەمین هەوڵ و تەقەللای شـــیعەکان بوو بۆ خۆڕیکخســـتنەوەیان لە دەرەوەی بازنەی نەریتخوازی زوعەمادا."[٢٥٢]

[248] Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

[249] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[250] SAVAK Documents, No. 3260, 14 December 1973.

[251] Halawi, Majed. A Lebanon Defied: Musa al-Sadr and the Shia Community (Oxford, 1992) p. 190.

[252] Shanahan, Rodger, The Shi'a of Lebanon: Clans, Parties and Clerics (London and New York, Taurus Academic Studies, January 1, 2005).

قۆنــاغی دوای ئەوەش پێکهێنــانی بــاڵێکی چەکـداری بزووتنەوەی بەشـــــخوراوەکان (مەحرومین) بوو بە ناوی فەوجەکانی بەرگری لوبنانی (افواج المقاومة اللبنانية) کە دواتر بە کورتکراوی پیتی ناوە عەرەبییەکەی (امل) واتە هیوا ناسرا. لە ٢٠ی ینایری ١٩٧٥دا، سەدر لە دوانێکی جۆشداندا بەڵێنی بە لایەنگر و شـــوێنکەوتووەکـانی دا، میلیشــــایەک لە دژی ئیســڕائیلییەکان و گرووپە دژەشـیعەکان لە لوبناندا دروســت بکا. "هەموو کەسێک، نەوەک بەتەنیا هەر حکومەت، لەسەری پێویستە بەرگری لە وڵات، لە نەتەوە و لە ماڵی خۆی بکا.... و ئەگەر هـاتوو حکومەتیش شـــتەکەی پشتگوێ خست، ئەوا دەبێ نەتەوە خۆی ئەم کارە بکا." پێشتریش میلیشیای شـــیعە تازەســـەرهەڵدراو لە ئۆردوگا ســـەربازییەکانی بیقاعدا لە لایەن ڕێکخراوی فەتحی فەلەســـتینییەوە مەشـــق و ڕاهێنـانیـان پێکرابوو.[٢٥٣] پێکهێنـانی ئەمەل بە ڕێکەوت لە ٦ی تەممووزی ١٩٧٥دا پەردەی لەســـەر هەڵدرایەوە، ئەمەش هەر پێنج ڕۆژ لە دوای تەقینەوەکەی مینێکی دژەتانک لە یەکێ لە ئۆردوگاکانی فەتح لە عەین ئەلبونییەدا بوو، کە شــارۆچکەیەک بوو لە نزیک بەعلبەک، بەهۆیەوە ٢٤ چوار مەشـقپێدراوی شیعە کوژران و ٤٢شیان بریندار بوون. ڕووداوەکەش دنەی سەدری دا تا پێکهێنانی ئەمەل ڕابگەیەنێ.[٢٥٤] ئیـدی هەر زوو ئەمەل پڕ جەمــاوەر بوو، بزووتنەوەی بەشـخوراوان (مەحرومین)یشـی وەک ڕێکخراوێکی سـەربازی و سـیاسـی لەخۆگرت. **لەپـاڵ پەیمـانگەی تەکنیکی برج ئەلشــــیمـالی و بزووتنەوەی بەشــخوراوان (مەحرومین)، ئیدی ئەمەل بووە ســەرنجڕاکێشــترین هێمای ســـــەرکردایەتی ســـــەدر کە یارمەتیدا زیاتر ڕێزی بگیرێ و حکوومەتیش پشکێکی زۆرتر لە سەرچاوەی داهاتەکەی بۆ خەڵکی شیعە تەرخان بکا.**

پێکهێنانی ئەمەل ساواکی تووشی سەرسامی کرد. قەدەر گوتی؛ "بەرلەوەی ئەمەل ڕابگەیەنرێ و نمایشـــی ئاشــکرابوونی خۆی بکا، ئێمە مەتەڵەکەیمان

[253] Beirut 213/243, from 213 to 713, SAVAK Documents, 8 July 1975.
[254] Beirut 213/243, from 213 to 713, SAVAK Documents, 8 July 1975.

بۆ هەڵنەهاتبوو."[٢٥٥] کاربەدەستانی ساواک پێشتر پێشبینی پێکهێنانی میلیشیایەکیان کردبوو تا ببێتە پاڵپشتی شیعە لە دژی نەیارەکانیان.[٢٥٦] بە گوێرەی ساواک، سەدر و چەمران مێلیشیایەکیان بە ناوی جانباز لە باشووری لوبنان بە فەرماندەیی قاسم مەهداوی دامەزراندبوو.[٢٥٧] لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا ساواک نەیتوانی بوو سەروسۆراغی پێکهێنانی ئەمەل بکا. ساواک لەوە ترسا مەبادا پەیوەندی لەگەڵ یاخیبووە ئێرانییەکانەوە هەبێ، هەر بۆیە چاودێری کار و چالاکییەکانی ئەمەلیان لە لوبناندا کرد. ساواک ئەوەی گوت گوایە "زیاتر لە "٦٠٠٠ گەنج" لە بنکەکانی ئەمەل ڕاهێنراون.[٢٥٨] هەروەها ئەوەش زەق کرابووەوە کە ڕۆڵی گەورەی چەمران لە پێکهێنانی ئەمەلدا هەبووە.[٢٥٩] "ئەوەی ڕاستی بێ، سەری ڕاستەقینەی بزوتنەوەی بەشخوراوان بە هەموو دەسەڵاتێکەوە چەمرانە، کە جڵەوی هەموو میلیشیا و پرسی دارایی لە دەستدایە. هەرچۆنێک بێ لەبەر ئەوەی ئەو ئێرانییە، بۆیە بە نهێنییەوە چالاکییەکانی خرابوونەوە ژێر چاودێرییەوە.[٢٦٠] بە گوێرەی ساواک، چەمران بیچمی سەرەکی ئەمەل بوو، کە هەم شوێنکەوتووە شیعەکانی سەدر و هەم ئۆپۆزسیۆنە ئێرانیەکانیشی مەشق دەدان.[٢٦١] خۆی ئەوە چەمران بوو ئەمەلی دامەزراند. چەمران تەنیا تیشکی

---

[255] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

[256] SAVAK Documents, No. 212/82, 11 April 1970; SAVAK Documents, No. 4796- 4797, 25 November 1974.

[257] SVAK Documents, No. 6552, 11 January 1974.

[258] SAVAK Documents, No Number.

[259] SAVAK Documents, No. 334/1988, 27 July 1973.

[260] SAVAK Documents, No Number, No date.

[261] SAVAK Documents, No. 5152, 4 September 1974; SAVAK Documents, No. 213602, 17 July 1975; SAVAK Documents, No. 213/1648, 19 February 1976; SAVAK Documents, No. 17/033-3/1068; 7 May 1977; SAVAK Documents, No. 4873-4872, 13 July 1974; SAVAK Documents, No.

خستبووە سەر سیاسەتی ناوخۆیی لوبنان و ئەمەل. ئەبو شەریفیش لەگەڵ چەمران بوو."[٢٦٢] پێکهێنانی ئەمەل و سەرکردایەتی میلیشیایانەی چەمران وایان لە ساواک کرد ئەمەل وەک بارەگای سەرەکی شۆڕشگێرە ئێرانیەکان لەقەڵەم بدەن.[٢٦٣] تەنانەت رەخنەگرانی سەدریش ئاماژەیان بە ڕۆڵی بڕیاردەرانەی چەمران لە بوژاندنەوەی شیعەی لوبناندا دا. موحتەشەمپوور لە جیاتی رەخنە لە سەدر بگرێ رەخنەی لە چەمران گرت بەوەی چاکسازییە سەرەکییەکانی لە باشووری لوبناندا کردوون و گوتی: "چەمران سێ شتی بۆ سەدر و شیعەی لوبنان کرد: **١- پەیمانگەی تەکنیکی بورج ئەلشیمالی. ٢- بزووتنەوەی بەشخوراون (حرکة المحرومین). ٣- ئەمەل.** هەموو ئەو ڕێکخراوانە لە لایەن چەمران خۆیەوە بەڕێوە دەبران".[٢٦٤]

هەرچۆنێک بێ پێکهێنانی ئەمەل هەردوولای کریستیانی و چەپەکانی وروژاند.[٢٦٥] پێشتر گرووپێکی چەکداری شیعە بە ناوی لاوانی عەلی (فتیان [ئیمام] علی) ئەوەیان ڕاگەیاند گوایە بە بزووتنەوەی بەشخوراوانی سەدر پەیوەستن. ئەو میلیشیایەی شارێکی کریستیانییان لە باکووری بەیروت خاپوور کردبوو. قەدەر گوتی گوایە: "لە کاتێکدا سەدر بەتوندی پەیوەندی

334/1988, 27 July 1974; SAVAK Documents, No. 4990, 3 August 1974; SAVAK Documents, No. 5114, 3 September 1974.

[262] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

عەباس ئاگا زەمان یان ئەبو شەریف فەرماندەی دووەمی سوپای پاسداران بوو بەر لە جەواد مەنسوری، لە ١٩٧٩ەوە تا ١٩٨١. ئەبو شەریف یەکێک بوو لە فەرماندەکانی لایەنگری بەنی سەدر لە نێو سوپای پاسداران. دوابەدوای لێپێچینەوە و بەرکەنارکردنی بەنی سەدر لە ٢١ی حوزەیرانی ١٩٨١دا، ئەویش وەک باڵوێزی ئێران لە ئیسلام ئاباد لە پاکستان دیاریکرا.

[263] SAVAK Documents, No.213/54013, 6 April 1974.

[264] Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

[265] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for IranianHistory.

خۆی لەگەڵ فتیان عەلی ڕەتکردەوە، کەچی ئەمەل وێنە و نمایشی سەدری لەنێو کریستیانەکاندا شێواند."[٢٦٦] لەپاڵ ئەمەشدا، کریستیانەکان ڕەخنەیان لە ڕۆڵی چارەنووسسازانەی سەدر گرت لە ئاشتکردنەوەی دیمەشق و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی. بە ئاگابوون لە ڕکابەری درێژخایەنی لە لوبناندا، سەدر هەوڵیدا گرژیی نێوان حافز ئەسەد و یاسر عەرەفات خاوبکاتەوە. لە ١٤ی ئایاری ١٩٧٣دا، سەدر سەری دیمەشقی دا بەڵکو قەناعەت بە ئەسەد بهێنێ، گرژییەکەی لەگەڵ ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستیندا هەندێ خاوبکاتەوە. بەگوێرەی ئەسەدیش بێ، گەشتەکەی سەدر "لە نێوەندگیری وڵاتانی دیکە باشتر بوو."[٢٦٧] لە چاوی مارۆنییەکاندا، چالاکییەکانی سەدر گرژییەکانی ناوخۆی تیرتر کرد.

شەڕی ناوخۆیی لوبنانی ١٩٧٥

لە دەستپێکی ١٩٧٥دا، کەتائیب بەسەرکردایەتی پێری جمەیل و حزبی لیبرالی نیشتمانی وڵاتپارێز بە سەرۆکایەتی کەمیل شمعون لۆمەی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی و بزووتنەوەی نیشتمانیی لوبنانی هاوپەیمانیان کرد،[٢٦٨] بەوەی ئاسایشی نیشتمانیی لوبنانیان خستۆتە مەترسییەوە. هەروەها بانگی ئەوەشیان هەڵدا لەبارەی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینیەوە لە باشوور ڕاپرسییەک بکرێ. ڕەوشەکەش لەوکاتەدا گرژتربوو کاتێک مەعروف سەعدی سکرتێری گشتیی ڕێکخراوی میللی ناسرییەکان و هاوپەیمانی ناسر لە ٦ی ئازاری ١٩٧٥دا لە لایەن سوپای لوبنانییەوە کوژرا. سەدریش لە تۆڵەدا هەر ڕۆژێک دوای ڕووداوەکە جەماوەری خۆی کۆکردەوە. لە پاش کەمتر لە هەفتەیەک

---

[266] Beirut 213/243, from 213 to 713, SAVAK Documents, 8 July 1975.

[267] SAVAK Documents, No. 334/936, 2 June 1973.

[٢٦٨] بەرەیەکی دەستەبژێری ئایدیۆلۆژی بوو لە ڕادیکال و ئۆپۆزسیۆنی ڕیفۆرمخواز لە دژی مارۆنییەکان پێکهاتبوو.

سەرکردە سوننی و شیعەکان بانگی نەهێشتنی سیستمی مەزهەبییان دا؛ کەچی داواکە دەستبەجێ لە لایەن مارۆنییەکانەوە ڕەتکرایەوە. ئەوە بوو لە ١٣ی نیساندا، گرژی لەنێوان مارۆنییەکان و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی بەوە تەشەنەیسەند، کە دوو کەس لە کەتائیبەکان لە شەڕە تەقەیەکدا لەگەڵ نەناسراواندا کوژران. هەر چەند سەعاتێک پاشتر، کەتائیبەکان پاسێک کە ٣٠ سەرنشینی فەڵەستینی تێدابوون قەتلوعامیان کردن. ئیدی هەر زوو "کوشتارگەی پاسەکە" سەریکێشا بۆ شەڕێکی خوێناوی هەمەلایەنە لەنێوان بزووتنەوەی نیشتمانیی لوبنانی و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی لە لایەک و کەتائیبەکان لە لایەکی دیکەوە. هەرچەندە شیعەکان بوونە خۆراکی تۆپەکانی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی، کەچی لە سەرەتاوە سەدر شیعەکانی لە شەڕەکەدا دوورخستنەوە. بە دەستلەکارکێشانەوەی کابینەی چەکداریی حکوومەت، سەدریش لە ٢٧ی حوزەیرانی ١٩٧٥دا لە مزگەوتێکی بەیروتدا بۆ بڵاونەبوونەوەی پڕیشکی شەڕەکە، مانگرتنی خۆی ڕاگەیاند. دوای پێنج ڕۆژ لە بەرۆژووبوون و دانیشتن لەگەڵ عەرەفات و عەبدولحەلیم خەدامی وەزیری کاروباری دەرەوەی سوریا، ئەوەبوو سەدر لە کۆتاییدا مانگرتنەکەی شکاند، دوای ئەوەی گرووپە لوبنانییەکان قایلبوون حکومەتێکی یەکێتیی نیشتمانی پێکبهێنن و ڕەشید کەرامی سەرووەزیرە نوێیەکەی لوبنانیش لەگەڵی دانیشت. بەرۆژووبوونە سیاسییەکەی سەدر و بەشداریکردنی لە کۆبوونەوەی ئاسایشی لە دانیشتنی عەرمون لە ٢٤ی ئەیلوولی ١٩٧٥دا ئەوەندە کاریگەر بوو تا ساواک دانیپێدانا بەوەی سەدر ڕۆڵی سەرەکی لە ڕاوەستاندنی خولی یەکەمی شەڕی ناوخۆیی لوبنانیدا گێڕا.[٢٦٩]

---

[269] Beirut 213/201, SAVAK Documents, 5 May 1975; Beirut 213/196, SAVAK Documents, 5 May 1975; SAVAK Documents, No.251514/245, 16 August 1975.

پێشـتریش شـا هۆشـداری دابووە مارۆنییەکان بەوەی نەکەن گرژییەکان لە لوبنان پەرەپێبدەن و بەرفرەوانی بکەن. شـــا فەرمانی بە مەنســـور قەدەر کردبوو، لە بەرایی هەفتاکانەوە ئەم پەیامە بگەیەنێتە ســـەرۆک ســـلێمان فرەنجیە؛ "سەرکردە کریستانەکان تێبگەیەنێ بەوەی قۆناغی دەسەڵاتدارییان بەســەر کەمینەکانی دیکەی لوبنانیدا تێپەڕی. پێیان بڵێ کەوا سـەرکردایەتی ئێوە بۆ ئەوان چیدی هی ئەوە نییە درێژەی پێبدرێ. کەواتە پێویســـتە ئێوە لەگەڵ موســـڵمانەکان ڕێک بکەون؛ دەنا بەپێچەوانەوە ســیاســەتی خۆجێی دەتەقێتەوە."[270] شا لە گەرمەی شەڕەکەدا و لە ڕێی قەدەردا لە ڕاوێژێک بۆ ســـەرۆک ئێلیاس ســـەرکیس گوتبووی؛ "موســـڵمانەکان لە لوبنان لە دژی ئێوی کریسـتیان دەچنە پاڵ فەڵەسـتینییەکان، چونکە ئێوە لە سیاسـەتەکاندا بەهەنـدتـان هەڵنەگرتبوون." قەدەر چۆن پەیـامەکەی گەیـانـدە ســـەرۆک، ئاوەهاش گەیاندییە سەرکردەکانی دیکە وەک سەروەزیر ڕەشید کەرامی و سـەروەزیری پێشـوو ساحب سـەلام و عەبدوڵلا ئەیافی. کەچی ڕاوێژەکەی شا بەر گوێی کەڕە کەوت.[271]

بەهـاتنی مـانگی ئەیلوولی ١٩٧٥، لوبنـان بە تەواوی تووشـــی شـــەڕێکی نـاوخۆیی بووبوو. ئەمەل وێڕای ئەوەی لە بەراییـدا بڕیـاریـدا بوو لە شـەڕەکەوە دووربێ، کەچی وردە وردە کاتێ شـیعە بە خەسـتی هاوکاری بزووتنەوەی نیشـــتمـانی و فەتح بوون، ئەمەلیش تێوەگلا. ســـەربـاری دەرکپێکردنی مارۆنییەکان بە باری نائاســـایش و قۆرخکردنی دەســـەڵات، کەچی سـەدر گلەیی ئەوەی لێکردن کە هەرێمە پاشـکەوتووەکەی شـیعەیان لە باشـوور پشتگوێخسـتووە. مێلیشـای ئەمەل لەنێوان ١٥٠٠-٣٠٠٠ چەکدار دەبوو، لە لایەن عەرەفات و جونبلاتەوە پشـتیوانیان لێدەکرا. لە دەسـتپێکی دا، لە ١٩٧٦ بزووتنەوەی نیشـــتمانیی لوبنانی و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی

---

[270] Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for IranianHistory

[271] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

فەڵەســتینی شــان بەشــانی هاوپەیمانەکانی جڵەوی نزیکەی ٨٠٪ی خاکی لوبنانیان کەوتەبەردەست. ئەمەش زەبرێکی جەگبڕ بوو لە مارۆنیەکان درا.

بە تێپەڕینی کات، پەیوەندییەکانی ســـەدر لەگەڵ هاوپەیمانەکانی شــلوێ دەبوو. لە کاتێکدا شیعە بە خەستی لە شەڕی ناوەخۆدا نەگلابوون، کەچی ئەوان قوربانییە سەرەکییەکەی شەڕەکە بوون. لەناوچەرگەی شەڕەکەدا، باشوور بووە مەکۆی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی، هەر بۆیە زۆر شـــیعە لە شـــەڕەکە دا زیاتر لە ئەندامانی کۆمەڵگە لوبنانییەکانی دیکەدا لەناوچوون و کوژران. بە کۆتایی هاتنی قۆناغی یەکەمی شەڕەکە، باشوور بە تەواوی کەوتە بن جڵەوی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەســتینی. **بۆ خوێ بە برینـدا کردن، چەنـدین جەنگـاوەری ڕێکخراوی ڕزگـاریخوازی فەلەسـتینی ڕێزی خەڵکی شـیعەیان نەدەگرت، سـووکایەتیان پێدەکردن، بە شـێوازێکی نامەدەنییانە لەگەڵیان دەجووڵانەوە، خەڵکەکەیان لە (فەتحستان) هەراســـان دەکرد و لاقەی کچانی شـــیعەیان دەکرد.**[٢٧٢] وێڕای دەربڕینی هاوســـۆزی بەردەوام لە لایەن ســـەدرەوە بۆ ڕێکخراوی ڕزگاریخوازیی فەلەسـتینی، کەچی تا دەهات ئارامی لە بەرانبەر ڕێکخراوی فەتح پەلاماری ناوبەناوی ئیسرائیل بۆ باشووور لە دەست دەدا. لە کۆتاییدا سەدر لۆمەی فەڵەســتینییەکانی کرد لەســـەر ئەوەی بەهۆی پەلکێشـــانی پەلامارەکانی ئیســـرائیل لە تۆڵەدا بۆ شـــیعە هەر مایەی کوێرەوەری وماڵوێرانییە لە هەرێمەکەدا. لەسەرووی هەمووشیانەوە، سەدر وردە وردە هاوکاریی هێزە چەکدارەکانی عەرەفاتی لەگەڵ کەمال جونبلاتی ســـەرکردەی دروزەکان بە مەترسییەک بۆ سەر کۆمەڵگای شیعە دەبینی، ئاخر بزووتنەوەی نیشتمانیی لوبنانی لەگەڵ ئەمەل لەســـەر هێنانەڕیزی ئەندامی شـــیعە لە کێبڕکێدا بوو.

---

[٢٧٢] فەتحســـتان ئاماژەیە بۆ ئەو بەشـــەی باشـــووری لوبنان کە دوابەدوای ئەیلوولی ڕەشـــی ١٩٧٠ بارگە و بنەی جەنگاوەرانی فەڵەستینی بوو.

هەروەهــا ئەو لەســــەر ئەوەش ڕەخنەی لە ڕێکخراوی ڕزگــاریخوازی فەڵەستینی گرت، کە دەوڵەتێکی لەنێو دەوڵەتی لوبناندا دامەزراندووە.[٢٧٣]

هەر لەو بەرڕەوتەدا بوو سـەدر هەڵوێسـتی ئەمەلی لە شـەڕەکەدا گۆڕی و بووە لایەنگری مـارۆنییەکـان. ئەمەل بە فەرمی لە ئـایـاری ١٩٧٦دا کـاتێک سـوریا هاتە نێو لوبنان تا پشـتی میلیشـیای مارۆنی لە دژی بزووتنەوەی نیشـتمانیی لوبنانی و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەسـتیندا بگرێ، ئەمەلیش دەسـتبەرداری بزووتنەوەی نیشـتمانیی لوبنانی بوو. بە هاتنی سـاڵی ١٩٧٦ بەیەکـدادانی کەم کەم لەنێوان میلیشــــیاکـانی ڕێکخراوی ڕزگـاریخوازی فەڵەستینی و ئەمەل زیادی کرد تا وای لێهات سەدر فشار بخاتە سەر حافز ئەســـەد، بەڵکو هی ســـوپای ســـوری لە لوبنان بخاتەگەڕ. لەو نێوەشــــدا مـارۆنییەکـان لەســـــەر لێواری شــــکســــتدا بوون، بەتـایبەتیش لە پاش کوشـــــتـارگەی دامور، کە قەنـاعەتی بە فەرەنجییە هێنـا، هـانـا ببـاتە بەر دەستوەردانی سوریا. لە کۆتاییشدا حافز ئەسەد لە ١ی حوزەیرانی ١٩٧٦دا سوپاکەی تاودا تا ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی بهێنێتە ژێر ڕکیفی سـوریاوە. ئەوەبوو هێزەکانی سـووریا، بەیروت و شـارە سـەرەکییەکانی دیکەی لوبنانی گرت و بەئاســـانی بزووتنەوەی نیشـــتمانیی لوبنانی و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی بەرکەنار کرد. ئاگربەستەکەش زۆری نەخایاند، چونکە کەتائیبەکان بە پشـــتیوانی ســـوریاوە لە ئابی ١٩٧٦دا توانییان هێڵی بەرگری بەرانبەریان ببڕن و دەســـت بەســــەر ئۆردوگای پەنـابەرانی تەل ئەلزەعتەر لە ڕۆژهەڵاتی لوبنـانـدا بگرن و نزیکەی ٢٠٠٠ فەلەستینی بکوژن. کارەساتی تەلزەعتەر هانی عەرەبەکانی دا دژی مارۆنی

[٢٧٣] ڕێککەوتنی قاهیرەی ٣ی نۆڤێمبەری ١٩٦٩ ڕێگەی بە فەڵەسـتینیەکان دابوو لە باشـووری لوبنـانەوە ئۆپەراســـیۆنەکـانی خۆیـان لە دژی ئیســـرائیلدا بکەن. ئەوەی ڕاســـتی بێ، ڕێککەوتننامەکە دۆخێک لە ئۆتۆنۆمی لەباشـووری لوبنان دابووە ڕێکخراوە فەڵەسـتینییەکە، بەوەی ڕێگەی دابوون لە دەرەوەی سەروەری لوبنانیدا کاری خۆیان بکەن.

و سوری و سەدر بوەستنەوە. سووریيەکان بەلایەنگیری کریستیانەکان و بەعس، هێز و دەسەڵاتی هێمادارى سەدریان لە لوبنان لەقاند.

بەتەنیا مانەوەی سەید

هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆ ئەگەر هەموو دەستکەوتەکانی سەدری ڕەش نەکردبنەوە، ئەوا لە ساڵەکانی ڕابردوودا زۆربەیانی کوێرکردنەوە. بۆ کۆمەڵگەی شیعە، شەڕەکە گرژییەکانی لەگەڵ هەریەک لە مارۆنی، دروز، سوننەی لوبنانی و فەڵەستینییەکان تیرترکرد. تاکە دەستکەوتی سەدر شکانەوەبوو بەلای حافز ئەسەد دا. هەر بەڕاستیش، دوای دەستوەردانی سوریا لە شەڕەکە و ڕاگرتنی، دەستڕۆیشتنی سەدر لە سووریا پەرەیسەند.[٢٧٤] لەگەڵ ئەوەشدا ئەو بە نۆکەرێکی سووریيەکان لەقەڵەم درا و هەر بۆیە بە درێژایی هاوینی ١٩٧٦ بووە ئامانجی سەرەکی چەندین هەوڵی کوشتن و لەناوبردن.[٢٧٥] لە هەمان کاتیشدا، مارۆنییە ڕادیکالەکان ڕەخنەیان لە سەدر و ئەمەل گرت، بەوەی لە سەرەتای خولی یەکەمی شەڕی ناوخۆدا بەلای ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینیدا شکاندبوویەوە.[٢٧٦] نەیارە شیعییە سەرەکییەکانی ئەو بە کامیل ئەلئەسعەدیشەوە سەدریان بە بڵاوکەرەوەی چەپایەتی و مارکسیزم لە ڕێی مێلیشیاکانی لەنێو شیعەدا تۆمەتبارکرد.[٢٧٧] مایەی سەرنجڕاکێشانیش بوو، زۆرینەی شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان ڕەخنەیان لە هەڵوێستی دژە ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی گرت. لەناو جەرگەی شەڕەکەشدا، فیداییە مارکسییەکان بە توندی سەرزەنشتی سەدریان کرد، ئاخر ئەوان

---

[274] SAVAK Documents, No. 213/425, 10 August 1977.

[275] Theroux, Peter. The Strange Disappearance of Imam Moussa Sadr (London,1987). p. 41.

[276] SAVAK Documents, No. 213/161, 14 June 1977.

[277] SAVAK Documents, No. 213/445, 20 August 1977.

پشتگیری ئەبو عەباسی دژە سوری[٢٧٨]، دەسەڵاتی ئەنجوومەنەکان (سلطات المجالس) و ڕێکخراوی کردەی کۆمۆنیستی. فیداییەکانیش دژی حزبی شیوعی لوبنانی بوون، چونکە پەیوەندی بە حزبی تودەی ئێرانی،[٢٧٩] سۆڤیەت، سوریا و لوبنانەوە هەیە.

سەدر هەستی کرد لە هاوپەیمانێکی بەهێز دابڕاوە، ئەوەبوو دەستی بەرەو ئێران درێژ کرد. لە ناوەڕاستی شەڕەکەدا، داوای لە باڵوێزخانەی ئێران کرد پشتی شیعە بگرن، هەرچەندە ئاگای لە کەسایەتی دوژمنکارانەی مەنسور قەدەریش هەبوو. لە دانیشتنێک لەگەڵ ئەفسەرێکی باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت،[٢٨٠] سەدر دڵسۆزی خۆی بۆ ئێران دووپات کردەوە و مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو کە "ناچاربووە" خۆی بە بێلایەن لە بەرانبەر سیاسەتی ئێران نیشان بدا، چونکە ناسری و چەپەکان ئێرانیان بە دوژمنی عەرەب وێناکردبوو؛ هەربۆیە ئەو نەیدەتوانی ڕاستەوخۆ پشتی ئێران بگرێ. سەدر ئەوەی گوت کەوا هەرگیز دژی شا نەبووە، هەروەها گفتوگۆشی لەگەڵ بەختیاردا هیچ پەیوەندی بە کردەنیازێکی پیلانگێڕی نەبووە لە دژی ڕژێمی تاران. لەسەر هەمان هێڵدا، ئەوەشی گوت گوایە پەیوەندییەکانی لەگەڵ گەنجی ئۆپۆزسیۆنی ئێرانی لە ئەورووپا ڕەوابووە بەو هۆکارەی ئەو نەیوەستوە "ئەوان بکەونە داوی کۆمۆنیستەکان و ئیدی ئەو لە بەرانبەردا داوای لێکردوون بگەڕێنەوە بۆ لای ئیسلام." هەروەها ئەو ڕوونیشیکردەوە کە ئەو لەمیانەی ئاژاوە و ڕاوەدونانی ١٩٦٣دا، لێدوانی لە دژی شادا داوە "بۆ ئەوەی پێگەی خۆی لەنێو بیچمە دیندارەکانی ئێراندا بپارێزێ." سەدر ئاماژەی بەوەش دا، ئەو کەمە دوانە ڕادیکالییانەی

---

[٢٧٨] ئەبو عەباس لەناو جەرگەی شەڕی ناوخۆدا لە گرووپەکەی جبریل جیابووەوە.

[٢٧٩] فیداییەکان پەیوەندییەکی گرژییان لەگەڵ حزبی تودە، حزبە سەرەکییە مارکسییەکەی ئێران هەبوو. ئەوان تودەیان بەوە شەرمەزار و سەرزەنشت دەکرد کەوا پەیوەندییەکی ئەفسەر-ئاژانی بە مۆسکۆوە هەیە.

[280] SAVAK Documents, No. 213/94, 28 April 1975.

لە دژی سیاسەتی ئێران لەبەر فەلەستین و بەعسی و کۆمۆنیستەکان بووە، ئاخر ئەوان هەر هەموویان بە بەکرێگیراوێکی ئێران خەتاباریيان کردبوو. ئەو ئەوەشـی باسـکرد، کە خۆتێهەڵقورتانی لە شـەڕە خوێناوییەکی ناوخۆ لوبنانی لەوە ڕزگارکرد بکەوێتە دۆخێکی کێفەڕاتبار. سـەدر بۆ جاری داهاتوو بەڵێنی شـا بە کۆمەکی دارایی بۆ شـیعە هێنایە گۆڕێ، کە لە دوا گەشـتەکەی ئێراندا بەڵێنی پێدرابوو. ئەو گوتی کەوا دوای هەڵبژاردنەوەی بە سـەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای ئیسـلامی شـیعە، هانای بۆ ئێران بردووەتەوە بەڵکو بۆ کۆمەکی شـیعەی لوبنـان بکەن. لەوەش سـەرنجڕاکێشـتر، ئەو داوای لە کاربەدەسـتە ئێرانییەکە کرد بەڵکو لە سیاسەتی هاوسەنگییە ناسکەکەی ئەو لە لوبنان تێبگا و سەرنجیشی وەها دا، "لێم ڕەچاومەکە وەک ئاژانێکی ئێرانی بجووڵێمەوە". لە کۆتاییشـدا، ئەو گوتی "دەکرێ سەرکردایەتی شیعە بە ئاراستەی بەرژەوەندییەکانی ئێران و کارئاسـانی سیاسـەتە هەرێمیەکانی بکا" ئەمەش تا ئەو ڕادەیەی لە توانایدا هەیە و ئینجا داواکەی خۆی لە ئێران بۆ پاڵپشـتی شـیعە دووبارە کردەوە. "بە پێچەوانەی خەڵکی دیکە، من هیچم بۆ خۆم ناوێ. تاکە شت کە داخوازم پێشـخسـتنی شـیعەیە."[٢٨١] سـەدر لێبڕاوبوو لەسـەر زیندووکردنەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێران. کەچی داواکەی بەهەند هەڵنەگیرا. سـاواک بارەگای سـەرەکی ئەوی لە صـور بە لانەیەکی سـەرەکی بڵاوکردنەوەی لێدوانی شۆڕشگێڕان و جاڕنامەی دژە شا دانا.[٢٨٢]

خولی دووەمی شەڕی ناوخۆ لە نیسانی ١٩٧٦ بە دەستلەپشتدانی سادات بۆ گرووپە فەلەسـتینییەکان و چەپەکان لە دژی سـوپای سـوریا هەڵگیرسایەوە. لە کۆتاییدا شەڕەکە لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٦دا وەستا، ئەمەش لەو کـاتەدا بوو کە دیمەشـق بە پێشـنیـازێکی کۆمکاری عەرەبی لە کۆبونەوەی لووتکەی لە ڕیاز قایل بوو. سـەدریش دوای گەشـتەکەی بۆ

[٢٨١] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[282] SAVAK Documents, No. 213/60, 25 April 1976.

کوەیت و عەرەبستانی سعودیدا، چاوی بە مەنسور قەدەر کەوت و ڕاپۆرتی خۆی لەبارەی گفتوگۆ سەرکەوتووەکانی بۆ ڕاگرتنی شەڕەکە لە لوبنان دا. هەروەها سەدر داوای لە قەدەر کرد بەڵکو دانیشتنێکی لەگەڵ شادا بۆ ڕێک بخا تا قەناعەت بە پاشـــای پەهلەوی بهێنێ، بەڵکو نێوەندگیری لەنێوان ئەسەد و سادات لە عەرەبستانی سعودیدا بکا.[٢٨٣] قەدەریش "پێگەی ناوازەی سەدری لە هەریەک لە لوبنان و سوریا" پشتڕاستکردەوە؛ هەرچەندە ئەو مشتومڕی لەسەر ئەوە کرد کە پەیوەندییەکانی ئەم دواییەی سەدر لەگەڵ باڵوێزخانەی ئێران پەیوەست بوو بە سەرکردەکانی سوریا کە "کاریگەریی جەنابی خاوەنشـــکۆیان لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا " بینیوە.[٢٨٤] قەدەر بە ڕەتکردنەوەی داخوازییەکانی سەدر، دەستپێشخەری پلانێکی نهێنی خۆی خستەگەڕ: گۆڕینی سەدر بە پیاوێکی بەڵێگۆ.

شیرازی دژی سەدر

مەنسور قەدەر هەر لە سەرەتای حەفتاکانەوە بەدوای ئەوەدا گەڕاوە سەدر لە پێگەی سەرکردایەتیکردنی شیعە بخا. ئەو وەهای گوت گوایە؛

سەدر پیاوێکی مجێزبەرز بوو، نیازی وابوو خۆی بۆ سەرۆکی لوبنان هەڵبژێرێ! جارێکیان پەیامێکی بۆ ناردم تا بۆ شای بنێرم بەوەی شیعە لە زۆرینەیەکی دێموگرافی لوبنانن دان و پێویستە کاریگەرانەترین لەسەر هەڵبژادنێکی ئازاد دا. کاتێکیش من پەیامەکەی ئەوم بە ڕاپۆرتێک نارد، شا وەڵامیدایەوە، 'پێدەچێ سەید [موسا سەدر] نەخشەی بۆ ئەوە دانابێ ببێتە سەرۆکی لوبنان.' ئینجا شا ئەوەشی خستەسەر، 'ئەرێ خۆ هیچ گرفتێک

[٢٨٣] SAVAK Documents, No. 223/998, 12 October 1976.

[٢٨٤] SAVAK Documents, No. 213/595, 29 August 1976.

نییە ئەگەر ئێرانییەک لەوێ ببێتە سـەرۆک!' کاتێکیش پەیامەکەی شـام بە سەدر ڕاگەیاندەوە، دڵی پێخۆش بوو.[٢٨٥]

مایەی تەوسـە، هەندێ لە شـۆڕشـگێڕەکانی سـەر بە خومەینیش هەمان ڕوانیان هەبوو. هەر بۆ نموونە، موحتەشـەمپوور وەها لێدوانی دا؛ "هەموو خەمی سەید موسا ئەوەیە ببێتە سەرۆک، خۆی ئەوە مستەفا چەمران بوو بە سـەرجەم کارەکان ڕادەبوو."[٢٨٦] لە ڕاسـتیشـدا سـەدر سـەرکردەیەکی کاریزمایی و سـەربەخۆ بوو، ئەو کەسـە بوو کە "هەر لەبەر خۆی بەو پایە دەسـەڵاتەی گەیشـتبوو نەوەک بە پشـتگیری شـا."[٢٨٧] قەدەریش ڕێگەی بە هەڵکەوتنی سەرکردەیەکی بەهێز نەدەدا.

لە ١٠ی نۆڤێمبەری ١٩٧٦دا، داڤید کیمخی جێگری بەڕێوەبەری مۆسـاد چاوی بە بەڕێوبەری گشـتیی سـاواک ژەنەڕاڵ ناسـری کەوت و پێیگوت: "**من شـتێکم بۆ ئێوە پێیە: موسـا سـەدر تەواو بوو... بۆ ئێوە دەرفەتێکی باشە.**"[٢٨٨] دە ڕۆژ دواتر، ناسری فەرمانی دەرکرد بەدوای جێگرەوەیەک بۆ سـەدر بگەڕێن. لە سـەرەتاشـەوە قەدەر، جەعفەر شـەڕەفەددینی وەک جێگرەوە دەستنیشان کردبوو.[٢٨٩] ئەگەری بەربژێری دیکە ئایەتوڵڵا محەمەد تەقی قومی بوو، بەگوێرەی ڕای قەدەر، پاشـخانەکەی ئەو کەسـە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی شـیعە-سـوننە لە لوبناندا دەهاتەوە.[٢٩٠] تەنانەت ڕاسپاردەی ساواک خۆیشی ئەوەبوو کە هەر جێگرەکەی سەدر، واتە شێخ محەمەد مەهدی شـەمسـەدین جێگەی بگرێتەوە و بۆ ڕابەرایەتی شـیعە

---

285 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

286 Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

287 Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

288 SAVAK Documents, No number, no date.

289 SAVAK Documents, No. 212/17025, 5 April 1971; SAVAK Documents, No. 212/14278, 9 March 1971.

290 SAVAK Documents, No. 213/550, 6 February 1974.

پشـــتگیری دەکەن.[291] لەگەڵ ئەوەشـــدا هیچ کامێک لەوانە وەک ســـەدر کاریزاما نەبوون تا ڕابەرایەتی کۆمەڵگەی شـــیعە بکەن. ئیدی لەبەر ئەو بەرڕەوتەدا ئاخوندێکی میلیشـیایی شـیعە لەسـەر تەختی شـانۆ پەیدا بوو، هەرزووش بووە بەربژێری ساواک بۆ جێگرتنەوەی سەدر، ئەویش سەید حەسەن شیرازی بوو.

سـەید حەسـەن شـیرازی، لەماڵباتێکی دینداری ئێرانی-عێراقی لەدایکبوو و پەروەردەکرابوو، ئەو بیچمێکی ســـەرەکی شـــیرازییەکان بوو.[292] لەگەڵ ســـەرهەڵدانی عەبدولکەریم قاســـم و حزبی شـــیوعی عیراقی لە کۆتایی پەنجاکاندا، ئەو بە پێکهێنانی ڕێکخراوێکی شـیعە بە ناوی لاوانی حوسـینی (الشباب الحسيني) هەڵمەتێکی دژەکۆمۆنیستی ڕاگەیاند. لە عێراق و لەگەڵ دامەزراندنی یەکەمین ڕژێمی بەعسـیش، عێراقی بەرەو لوبنان بەجێهێشـت، لێ کاتێ عەبدولســـەلام حزبی بەعســـی ڕاماڵی، ئەو هەر زوو گەڕایەوە کەربەلا. **لەو نێوەشـــدا ئایەتوڵڵا خومەینی لە ئۆکتۆبەری ١٩٦٥دا شـــاری بورســـای لە تورکیا بەجێهێشـــت و ڕووی کردە نەجەف.** هەر زووش شـیرازی پەیوەندییەکی دۆسـتانەی لەگەڵ خومەینیدا و موسـتەفای کوڕە گەورەکەی پەیـداکرد. بە پێچەوانەی ئەو لێبوردنە بەشـــەکییەی عـارف هەیبوو، لێ ڕژێمی بەعسی دووەم دەرحەق بە شیرازییەکان لێبوردە نەبوو. لە ئایاری ١٩٦٩دا دوانێکی جۆشـــدەرانەی شـــیرازی بووە مایەی ئەوەی ئاســـایشـــی عێراقی ماخۆی دواندەر بگرێ و ئەشـــکەنجەشـــی بدا. دوای ئازادکردنیشـــی لە زیندانی بەعســدا، مســتەفا خومەینی پێشـنیازی بۆ کرد

291 SAVAK Documents, No. 222/1182, 19 October 1977.

٢٩٢ باوکی سەید حەسەن شیرازی ئایەتوڵڵا سەید مەهدی حوسەینی شیرازی بوو، براکانیشی ئایەتوڵڵا سەید محەمەد شیرازی، ئایەتوڵڵا سەید موجتەبا شیرازی و ئایەتوڵڵا سەید سادق شیرازی بوون. ئەندامەکانی دیکەی شیرازییەکان گەورەئایەتوڵڵا میرزا حەسەن شیرازی سەرکردەی جووڵانەوەی توتنی ئێرانی بوو؛ گەورە ئایەتوڵڵا محەمەد تەقی شیرازیش سەرکردەی هەرای عێراقی ١٩٢٠ بوو.

عێراق بەجێبێڵێ و ڕووبکاتە ســـوریا و لوبنان.[٢٩٣] شـــیرازی لە ١٩٧٠دا لە کەربەلا باری کرد و چووە لوبنان، لەوێ خەریکی کۆکردنەوەی لایەنگران بوو، چەندین دەزگاشـــی دامەزراندن.[٢٩٤] لە هاوینی ١٩٧٤یشـــدا لوبنانی بەجێهێشـــت و لە دیمەشـــق گیرســـایەوە،[٢٩٥] **لەوێش لە ١٩٧٤دا و لە نزیک دیمەشـــقدا حەوزەی زەینەبەی دامەزراند.**[٢٩٦] **پەرەســـەندنی دەســـەڵاتی شـیرازی لە سـوریا قەناعەتی بە حافز ئەسـەد هێنا، بەڵکو وەک کارتێکی لە دژی هەم عێراق و هەم ســـەدریش بەکاربهێنێ ئەگەر هاتو ناپاکی لێبکا.** ســـەر بە دیمەشـــق بوون دەکرا بۆ شـــیرازی پاڵپشـــتێکی بەهێز بێ لە هەرێمەکەدا. ئیدی لەو بەرڕەوتەدا بوو کە شـیرازی ڕایەڵەی پەیوەندییەکی باشـی لەگەڵ کۆمەڵگەی عەلەوییەکان ڕاچاند و هەر ئەو ڕێڕەوەی گرتەبەر کە ســـەدر پێشـــتر عەلەوییەکانی وەک شـــیعەی دوازدە ئیمامی پەســـەند کردبوو. ئیدی هەر زوو شـیرازی بووە پاڵەوانی کۆمەڵگەی عەلەوییەکان لە ســـوریا و لوبنان. شـــیرازی پێشـــتریش، لە ١٧ی دیســـامبەری ١٩٧٢دا بەجەختکردنەوە ئەوەی پشـتڕاسـتکردبووەوە کە بیروباوەڕی عەلەوییەکان لەگەڵ براکانیان لە شـــیعەی دوازدە ئیمامیدا یەکدەگرێتەوە، گوتبووی "دوو وشە، عەلەوی و شیعە هەمان واتایان هەیە. ئەمەش واتای ئەوەیە کە شیعە

[293] Tabatabaie, Fatemeh, Eqlim-e Khaterat [Region of Memories] (Emam Khomeini va Enghelab-e Eslami research Institute, Tanzim va Nashr-e Aasar-e Emam Khomeini Organization, 2001) Vol I. p. 298.

[٢٩٤] شـــیرازی لە ١٩٧١دا حەوزەی عیلمی دامەزراند، حەوزەی عیلمی و قوتابخانەی ئیمام مەهدی دامەزراند، عەوزەی عیلمیش ئەو شـــوێنەیە کە مەلای شـــیعەی تێدا ڕادەهێنرێ. ئەوەش یەکەمین حەوزە لە لوبنـان لەســـەر دەســـتی غەیرە لوبنـانییەک دابمەزرێنرێ. قوتابخانەکەش دوای لەناوبردنی شـــیرزای داخرا. پاشـــان خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئەلسادق و جەماعەت و عولەما ئەللوبنانییە لە ١٩٧٧ دامەزرا.

[295] SAVAK Documents, No. 4875-4874, 17 August 1974.

[٢٩٦] حەوزەی زەینەبەی لە نزیـک مزگەوتی ســـەیـدە زەینەبە دامەزرانـد. ئەمەش یەکەمین گۆڕستانی شیعە بوو لەنێو سوریایەکی زۆرینە سوننە.

عەلەوین و عەلەویش شیعەن."[٢٩٧] **پشتڕاستکرنەوەی مەحکەمانەی سەدر و پاشان شیرازیش بەوەی عەلەوی-شیعە برای یەکن، ڕەوایەتییەکی دینی دایە ڕژێمی ئەسەد لە سوریا.**

لە سەرەتاوە پێدەچوو پەیوەندییەکانی سەدر- شیرازی لەگەڵ یەکدا باش بێ.[٢٩٨] کەچی بە تێپەڕینی ڕۆژ پەیوەندییەکانیان بەرەو هەرەسهێنان شۆڕ بووەوە. مجێزبەرزیی شیرازی بەوەی ڕۆڵێکی لێبڕاوانەتر لە خۆرهەڵاتی شام وازی بکا، پێ بەپێی ئەوە هەستی دژە سەدری لەنێو سەرکردەکانی شیعە تەشەنەی سەند، ئەمەش وایکرد گرژی نێوان سەید موسا و سەید حەسەن زیاتر ببێ. هەر زووش شیرازی پشتگیریی مارۆنی، سوننە و زوعەمای شیعەی بەدەستهێنا.[٢٩٩] ئەو بە نهێنیش لە لایەن سەرۆک

---

[297] The pamphlet Al-Alawiyyun, Shi'at ahl al-Bayt (Beirut: 17 December 1972), preface.

[298] Tabatabaie, Fatemeh, Eqlim-e Khaterat [Region of Memories] Vol I. (Emam Khomeini va Enghelab-e Eslami research Institute, Tanzim va Nashr-e Aasar-e Emam Khomeini Organization, 2011) p. 315.

[٢٩٩] شیرازی پشتیوانییەکی چڕی هەریەک لەمانەی خوارەوەی پەیداکرد: پەتریارکی مارۆنی خوریش پەیداکرد (ئەنتۆنی پیتەر خوریش ٧٥ین پەتریارکی مارۆنی ئەنتۆنی و تەواوی ڕۆژهەڵاتی شام و ئوردن و لوبنان بوو لە نێوان ساڵەکانی ١٩٧٥ تا ١٩٨٦)، بەشیر جمەیلیش یەکێ لە سەرکردە سەرەکییەکانی شەری ناوخۆ بوو. ئەو فەرماندەی هەرە باڵای میلیشیای هێزی لوبنانی بوو پاشان بە سەرۆک هەڵبژێردرا و لە ١٤ی ئەیلوولی ١٩٨٢شدا کوژرا، ئەمین جمەیل (ئەمین جمەیل فەرماندەی حزبی کەتائیبین بوو سەرۆکی لوبنان بوو، لە دوای لەناوبردنی براکەی لە ١٩٨٢ -١٩٨٨ سەرۆک بوو) و کەمیل شمعون، لە شیعەکانیش کازم ئەلخەلیل، کامیل ئەلئەسعەد، شیریل ئەلقەیس و موحسین سالم، سیاسی شیعە وج ئەندامی پەرلەمان) و لە سوننەش شێخ حەسەن خالید بوون. بڕوانە:

Beirut 9830 to Ministry of Foreign Affairs, 25 July 1977; Beirut 213/30 to Tehran, from 213 to 231, 22 January 1978; Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Socio-political Diaries] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1, p. 377.

سەرکیس ناعوم بۆ دژایەتیکردنی سەدر پشتیوانی لێدەکرا.[300] مارۆنییەکان پشتی شیرازییان گرت تا سەدر لە ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە وەدەر بنێن، ئاخر "ئەوان لە ڕۆڵی سەدر لە شەڕی ناوەخۆدا تووڕەبوون."[301] ئەمەش بارودۆخێکی گونجاو بوو بۆ ئەوەی چاوتێبڕینی شیرازی لە نێو لوبناندا نمایشێکی شکۆدارانە بەدەست بهێنێ. "شیرازی چاوی بە بەشیر جمەیل کەوت بەڵێنی یەکێتی و یەکپارچەیی خاکی لوبنانی پێدا... ئامانجی ئەو دانیشتنانە بەهێزکردنی شیرازی بوو لە دژی سەدر، ئەو کەسەی لەو دواییانەدا لە لایەن گرووپە مارۆنییە کریستیانە دەستەڕاستەکەیەوە بێزرا بوو."[302] لایەنداریێتی شیرازی لەگەڵ مارۆنی و سوننە و دەستەبژێری شیعە بووە هەڕەشەیەک بۆ سەدر. کاتێکیش نازناوی "ئیمام" لە لایەن حکومەتی لوبنانییەوە[303] درایە شیرازی، ئیدی کەلێنی شیرازە پچڕانی سەدر و شیرازی هی ئەوە نەبوو پڕبکرێتەوە.[304] چەمرانیش ڕەخنەی لە شیرازی گرت بەوەی "دەستەیەک لە سوننەی موسڵمان تووڕەمان دەکەن و سووکایەتی بە شەهیدەکانمان دەکەن. ئەوان بڕوایان بە شەهیدەکانمان نییە ئاخر مەرجەعەکەی ئەوان [شیرازی] ڕێگەی شەڕکردنی نەداوە."[305] لەنێو ئەو کەشوهەوا پڕ لە مقۆمقۆیەی لوبناندا، کۆدەنگییەک لەنێو دەستەبژێری شیعە لەسەر پێویستی ئاڵنگاریکردنی سەدر هەبوو.

---

300 Beirut to Tehran, SAVAK document, 14 April 1977.

301 Beirut to Tehran, No. 226, SAVAK document, 14 April 1977; Iran's Ministry of Foreign Affairs to SAVAK, 213–334.

302 Beirut 213/147, SAVAK documents, 20 April 1977.

٣٠٣ خۆی وەها دانرابوو کە نازناوی "ئیمام" بۆ سەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعەبێ.

304 Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai, Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388, vol. 1, p. 377.

305 Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai, Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388, vol. 1, p. 378.

لە ١٦ی نیســـانی ١٩٧٧دا، پەیوەندییەکانی ســـەدر و شـــیرازی لەو کاتەدا تێکچوو کاتێک شـــەڕێکی خوێناوی لە لایەن پشـــتیوانانی هەردوولا لە مزگەوتی ســـەیدە زەینەب قەومـا.[٣٠٦] ئیـدی هەرزوو ڕژێمی ســـوری چالاکییەکانی شیرازی سنووردار کرد و لە کۆتاییشدا ناچاری کرد سووریا بەرەو لوبنان جێبهێڵێ. تەنانەت ئایەتوڵڵا خومەینیش، کە زۆر جارا خۆی بە دوور دەگرت هەڵوێســـتێکی ڕوون لەبارەی لەیەکترازان و دابەشـــبوونی نـاوەخۆ لەنێوان ئۆپۆزســـیۆنی ئێرانی و شـــیعەدا، کەچی ئەمجارەیـان ســـەرزەنشـــتی تراژیدیای مزگەوتی ســـەیدە زەینەبی کرد. خومەینی بە پێچەوانەی زۆرینەی لایەنگرانی خۆی،[٣٠٧] کە "پێشتر لەلایەن شێخ نەسروڵڵا خاڵخالی، دۆسـتە نزیکەکی سـەدر قەناعەتی پێهێنرابوو،"[٣٠٨] لایەنی سـەدری گرت و "لە هاوینی ١٩٧٧دا فتوای حەڕامکردنی پێدانی پشـکی ئیمام (سـهم

---

[306] Beirut 146-145 to SAVAK, 17 April 1977.

[٣٠٧] پەیوەندییەکانی خومەینی-سـەید حەسـەن شـیرازی ئەوەندە بەرفرەوان بوو تا جارێکیان ئەردەشیر زاهیدی، وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران گوتی "خومەینی شۆڕشێکی لە قوم بەرپاکردووە، بەڵام خۆ ئەوە شـــیرازی بووە لە کەربەلاوە پەیامەکەی لێ وەرگرتووە تا بەگوێی دونیایدا بدا" (al-Osbou al-Arabi, 2 July 1979, no 1029, p. 28). هەروەها شیرازی هەوڵیدا قەناعەت بە خومەینی بهێنێ بەڵکو عێراق بەرەو سوریا جێبهێڵێ. هەرچەندە خومەینی پرســـی هانابردن وەک پەنابەرێک بۆ دیمەشـــقی لەحســـابیی خۆی دانابوو، لێ لەدواییدا و لە ٦ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٨دا نەجەفی بەجێهێشت و ڕووی لە پاریس کرد.

[٣٠٨] ئایەتوڵڵا نەسـڕوڵڵا سـدقی حەسـەنی کە بە خاڵخاڵی ناسـرا بوو، یاریدەرەدێکی نزیکی خومەینی بوو، ئەو کەســـەی کۆمەکی دارایی هێزی ســـەر بەخومەینی دەکرد. ئەو بەچەند مانگێک بەر لە شۆڕشی ئیسلامە لە ٤ی ئازاری ١٩٧٨دا مرد.

الامام)ی[٣٠٩] بۆ شیرازی و زەینەبە دەرکرد."[٣١٠] لە سایەی ئەو بارودۆخەدا، ساواک دۆخی ناکۆکبوونی ئەو دوو ڕابەرە شیعەی وەها قۆستەوە کە بەهۆیەوە پێگەی سەدر لە لوبنان و سوریادا بنکۆڵ بکا.[٣١١] ساواک لە سەرەتاوە ڕوانینێکی باشی لەبارەی شیرازییەوە نەبوو. بۆ ساواک، شیرازی "پیاوێکی سەرچڵی بێمتمانە بوو، کەسێک بوو پشتی ناپاکییەکەی خومەینی گرتبوو. ئەو کەسێک بوو دەستە و قاتمێکی سەرچڵی لە سووریا لە مزگەوتی سەیدە زەینەب لەخۆکۆکردبووە. شیرازی تۆمارێکی خراپی هەیە و پشتیوانیکردنیشی بە زیانی بەرژەوەندییەکانی ئێران تەواو دەبێ."[٣١٢] هەرچۆنێک بێ وەرچەرخانی تیژی سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتیانەی ئێران لە لوبنان پرسی گۆڕین و جێگرتنەوەی سەدری خێراتر کرد. هەرچەندە لەو کاتەدا پێگەی سەدر قایم بوو کریستیانەکانیش پشتیان دەگرت. کەچی قەدەر پێگەی سەدری لە دوای ڕۆژگاری شەڕی ناوخۆ وەها وێناکرد؛ "ئێستا هەموو هێز و بەرەکان ئەو بە ناپاک و بووکەڵەی بێگانان دەبینن."[٣١٣] وێرای کورتهێنی لە متمانەدا، کەچی باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت سەرگەرمی ڕۆنانی پەیوەندییەکی دۆستانەبوو لەگەڵ شیرازی بۆ ئەوەی سەدر لە لوبناندا ڕابماڵێ. بۆ ئەنجامدانی ئەم کارەش، مەنسور قەدەر نەخشەیەکی ئامادە کرد بەوەی پشتگیری دامەزراندنی "ڕێکخراوێکی گەنجان بکا فێریان بکا و پێیانبگەیەنێ

---

[٣٠٩] بەگوێرەی فەرموودەکان، پشکەکان هی خودا و پێغەمبەر و ذی القربی (خزمە نزیکەکانی پێغەمبەر) هی ڕابەری کۆمەڵگەی ئیسلامی (پێغەمبەر یان ئیمام)ن. ئەم پشکانە پێیاندەگوترا پشکی ئیمام (سهم الامام). مەرجەعی شیعەش لە جیاتی ئیمام ئەو پشکانەی لە دیارنەمانی ئیمامی مەهدی وەردەگرت و بەو شێوەش خەرجیان دەکرد کە پێشتر ئیمام خەرجی دەکرد، هەر وەک چۆن لەحەدیسدا باسی کراوە. بڕوانە: http://en.wikishia.net/view/Khums

[310] SAVAK 497, Syria to Tehran, 17 September 1977.

[311] SAVAK Documents, No. 213/191, 9 January 1977.

[312] Beirut 213/147, SAVAK documents, 20 April 1977.

[313] Beirut 213/191 to Iran's Ministry of Foreign Affairs. 18 April 1977.

بۆ ئەوەی کۆمەڵگەی شــیعە نەکەوێتە بـاوەشـــی کۆمۆنیزمەوە."[٣١٤] بۆ قەناعەتپێهێنانی کاربەدەستانی ئێرانی، پلانەکە لە قاڵبی بەشێک لە خواستی داواکراوی هێزی کریســـتیانی لە لوبنان داڕێژرابوو. بەگوێرەی قســـەی مەنسـور قەدەر، "ئەوان لە ئێران پاڕاونەتەوە بۆ ئەوەی پشتی ڕێکخراوەکە بگرن، ئاخر سەرکردەی شیعە [هەنوکەییەکە] [سەدر] بەهۆی لەخشتەبردن و گەندەڵی و چەپگەرایی، پێگەی خۆی لەدەســـتداوە."[٣١٥] مەنســـور قەدەر دوای دانوســـتان لەگەڵ ســـەرکردە گەنجەکانی شـــیعە وەک عیزەدین و موحســـن ســـالم، فارســـی ئەوەی خســـتنەســـەر ســـەدر لە ســـەرۆکایەتی ئەنجوومەنی باڵای ئیســـلامی شـیعە لابدەن و شـیرازی جێگەی بگرێتەوە. قەدەر وەک هەنگاوێکی داهـاتوو پێشـــنیازی کرد کە بەشـــیر جمەیل و موحسین سالم قەناعەت بە ڤاتیکان و پاتریارک خوریشی نوێنەری ڤاتیکان لە بەیروت بهێنن تا لادانی ســـەدر پەســـەند بکەن. ئەو باڵوێزە ماکیاڤیللیە ئەوەشی خستنە بەردەم، کە شیرازی ڕەگەزنامەی لوبنانی پێبدرێ بەوەی گوایە شـــیعەیەکی نیشـــتەجێی شـــارێکی کریســـتیاننشـــینە لە هەرێمی کیســـرەوان."[٣١٦] شـــیرازی ڕەگەزنامەی لوبنانی دەســـتکەوت. هەر زووش کردەوەکە لە لایەن پاتریارک ئەنتۆنی پیتەر خوریش و ســەرۆک ســەرکیس ناعومەوە پەســـەند کرا. بۆ هەنگاوی داهاتوو قەدەر چاوی بە شـــیرازی کەوت تا لەبارەی "ئەرکەکانی ئایندەوە" دانوســتانی لەگەڵدا بکا. شــیرازیش لە بەرانبەردا دڵســـۆزیی خۆی بۆ ئێران دەربڕی و ڕایگەیـانـد "ئەو لە ڕابردوودا نۆکەری شـــا بووە و تا مردنیش پێیەوە شـــانازە." هەروەها ئەوەشـــی بۆ زیادکرد کە "بەچەشــنی ســـەدر بێمتمانە و بەدنمەک نابێ."[٣١٧] ئیدی لیســتێک لە "شــیعە گەنجە خوێندەوارەکان دەرچووەکان بەبێ ئەوەی سەرکردەی گەندەڵ و سۆشیالیست-دیماگۆگێ [نموونەی سەدر]ی تێدابێ،

---

[٣١٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٣١٥] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٣١٦] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[317] Beirut 213/191 to Iran's Ministry of Foreign Affairs. 18 April 1977.

بە سەرپەرشتی موحسین سالم ڕاگەیەنرا کە لیستەکە بە دەستلەپشتدانی قەدەر، بە شێوەیەکی بەربڵاو لە ڕۆژنامە لوبنانیەکانیش بڵاوکرایەوە."[٣١٨] کردەوەکە وەها بڕیاربوو "پڕوپاگەندەیەکی چڕوپڕی لە بەرژەوەندی سەید حەسەن شیرازیی لە [دۆڵی] بیقاع و بەعلبەگی بۆ جاڕبدرێ تا دەسەڵاتی نێو ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە ڕێکبخرێتەوە و سەدریش سەرۆکایەتییەکەی لەدەست بدا. قەدەر لە ڕاپۆرتێکدا دڵنیای کردبووە کە، "سەرکردە سیاسی و دینییە دژە سەدرییەکان پێدەچێ پشتیوانی پلانەکەی بکەن. دوای ئەوەی شیرازیش بە سەرۆکی نوێی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە دیاریدەکرێ، ئیدی هاوپەیمانێکی نادیاری شیعە-کریستیان دێتەئاراوە... بۆ ئەوەی ڕێگە لە چەپایەتی لەنێو شیعەدا بگرێ."[٣١٩] بۆ یەکەمین جار کاربەدەستە ئێرانییەکان هێڵیان بە ژێر هەڕەشەی کۆمۆنیستیدا هێنا بۆ ئەوەی ڕەوایەتی بە کاروچالاکییەکانیان بدەن. لە کۆتاییشدا ڕاپۆرتەکە خرایە بەردەم شا. هەرچۆنێک بێ شای پەهلەوی پەسەندی نەکرد و گوتی؛ "لە واقیعدا کەس ناتوانێ متمانە بەو خەڵکە [ئاخوندە شیعەکان] بکا."[٣٢٠] ناسری بە کردەوە قایل بوو بەڵام میانڕەوانە گوتی؛ "بە ڕوانینی من، هیچ کام لەو کەسانە [شیرازی و سەدر] جێگەی متمانە نین و ئێمە نە ئێستا و نە دوارۆژیشدا دەتوانین بڕوایان پێبکەین. تۆماری [سیاسییانەی] شیرازی لە هی سەدر باشتر نییە؛ هەرچەندە دەکرێ شتێکی مەزن بێ کە ئەوان کێبڕکێی یەک بکەن و یەکدی لاواز بکەن."[٣٢١] خۆی ڕێکخراوەکەی پاڵپشت بە قەدەر، ڕێکخراوی ئیسلامی شیعە دامەزرابوو؛ کەچی کەسایەتی کاریزمایی سەدر هی ئەوە نەبوو جارێ دەستی لێ بدرێ. تا مانگی ئایاری ١٩٧٧ کردەوەکەی قەدەر شکستی هێنا

---

[٣١٨] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٣١٩] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٣٢٠] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٣٢١] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

و شیرازی و قەدەر نەیانتوانی بەرەیەکی کاریگەر لە دژی سەدر ڕاستەڕێ بکەن.[٣٢٢]

لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا شیرازی پەیوەندییەکانی لەگەڵ هێزەکانی دژەسەدر لە لوبنان بە تایبەتیش لەگەڵ مارۆنییەکان بە پارێزراوی هێشتنەوە.[٣٢٣] هێشتاش باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروت لەگەڵ ئەودا گەمەی لەدژی سەدردا دەکرد. شیرازی لە دانیشتنێکدا لەگەڵ قەدەردا ئەوەی گوت؛ "هەردوولایان، کریستیانەکان و دەستەبژێری سیاسی و دینی شیعە لە لوبنان زۆر بە پشتیوانی سەدر بۆ گرووپە چەپگەرا و فەڵەستینییەکان لە شەڕی ناوخۆ، بە سووربوونی دەستی سەدر بە خوێنی شیعەی بێ تاوان و بە دروستکردنی ئەمەل ناقایلن". ئەو بە قەدەری ڕاگەیاند کە بەربژێرکردنی ئەو بە پاڵپشتی ئەو دەستەبژێرەیە بۆ ئەوەی ببێتە "ڕابەری دینیی شیعە لە لوبنان"، هەروەک چۆن "سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە"ش وەربگرێ." لە کۆتایی دانیشتنەکەدا، "شیرازی ڕێزی قووڵی خۆی بۆ شا دەربڕی" و گوتی، "خزمەتکردنی شا، خزمەتکردنی ڕابەرەکەی جیهانی شیعە شتێکی پێویستە و شانازیشە بۆ هەموو شیعەیەک."[٣٢٤] شیرازی لە دانیشتنێکی دیکەیدا لەگەڵ قەدەر ئەوی پشتڕاستکردبووە کە "سەد لیرەی لوبنانی بۆ هەڵمەتی دژەسەدر تەرخان کردووە." دیسان دڵسۆزی خۆی بۆ شا دووپاتکردبووە، جەختی لەوە کردبووەوە کە "ئەو لە ڕابردوو و ئێستاشدا خزمەتکاری شابووە و ڕوانینی ئەو [دەرهەق بە شا] لە هی باوک و برایەکانی جیاوازە." خۆیشی بەوە پەسن دابوو "کاتێک لە زیندانی بەعسیاندا سووکایەتی پێکرا و ئەشکەنجە درا و ڕیشیان تاشی، ڕەتیکردبووەوە هیچ قسەیەک لە ڕادیۆی بەغدا لە دژی ئێران و شادا بکا."

---

[322] Beirut 213/30, SAVAK Documents, 1 May 1977.

[323] Beirut 213/33 to Tehran, SAVAK Documents, from 713 to 213, 31 January 1978.

[324] Beirut 9830 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 25 July 1977.

شیرازی بەتوندی گرژیی ڕابردووی لەگەڵ تاران ڕەتکردبووەوە و گوتبووی؛ "ئەو کاتەی ماڵە باوانی جێهێشت کە خومەینیان بۆ ماڵیان بانگهێشت کردبوو، ئیدی لەوکاتەوە نەگەڕاوەتەوە [ئەمە بۆ دەربڕینی نارەزایەتیەکەی بوو]. هیوای خواست ئەو لەبەر چالاکی باوک و براکانی خەتای لێنەگیرێ و پەیوەندیشی بە خومەینییەوە نەماوە." لە کۆتاییشدا لە سەر ڕێگە تایبەتییەکەی خۆی مکوڕ بوو بەوەی "ئەو شای وەک ڕابەری جیهانی شیعە بینیوە و هەرگیزیش لەو ڕێبازە لاینەداوە."[325] قەدەر بەو ملکەچبوونەی شیرازی کەیفخۆش بوو، هەوڵیشی دا قەناعەت بە ساواک و تاران بهێنێ تا پشتی شیرازی بگرن. "هەرچەندە حەسەن شیرازی بەقەد سەدر دواندەر و زیرەک نەبوو"[326]، کەچی ئەو بەهرەمەند، پیاوێکی گەنجی چالاک، گەر هاتباو ئێران[327] و کریستیانەکان و بیچمە دژەسەدرییەکان پشتیان بگرتبا، ئەوا دەیتوانی [سیاسەت و مەیلی] ئێران بۆ خۆی ڕاکێشێ.[328] قەدەریش سوور بوو لەسەر ئەوەی "دەکرێ وەها بینا بکەین کە شیرازی ئەو توانستەی هەیە ببێتە جێگرەوەی سەدر... ئەو بۆ پشتگیریکردن هاتووەتە باڵوێزخانەی ئێرانی لە بەیروت."[329] قەدەر، شیرازی بە "دۆستی باڵوێزخانەی ئێران" لەقەڵەم دا[330] و زمانی جەنگی شەڕی ساردیشی بۆ قەناعەتپێهێنانی تاران بەکارهێنا، بەوەی پاشخانێکی دژە کۆمۆنیستانەی هەیە، ئەو وەهای دەگوت گوایە "پلانی شیرازی بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوێک بۆ ئاڵنگاربوونی سەدرە. ئەو چاوی بە چەندین

[325] Beirut 471 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 10 September 1977.

[326] Beirut 213/33 to Tehran, SAVAK documents, from 713 to 213, 31 January 1978.

[327] SAVAK documents, 223/1479, 10 December 1977

[328] Beirut 213/33 to Tehran, SAVAK documents, from 713 to 213, 31 January 1978.

[329] ran’s Ministry of Foreign Affairs 3334-8 to Setad Bozorg Arteshtaran, edare etelaat va zed-e etelaat, from 213 to 713.

[330] 25 February 1978. SAVAK Documents, No.213/869, 7 March 1978.

ســەرکردەی لوبنانی کەوتووە. هەروەها شــیرازی ئەوەی گوتووە، کە ئەو دژی کۆمۆنیزم دەجەنگێ و هەنوکەش مەیلی بۆ ئێران و شا هەیە."[٣٣١]

شــــیرازیش لە بەرانبەردا زانیاری لەبارەی پەیوەندییەکانی ســــەدر بە شـۆڕشـگێڕە ئێرانییەکان دایە مەنسـور قەدەر. ئەو بە قەدەری ڕاگەیاند کە "**چەندین گەنجی ئێرانی پەیوەندییان بە ســــەدرەوە کردووە، ئەو گەنجانەی پێشـــتر لەلایەن مەلا لادەرەکان لەبن ناوی موجتەهید ڕەوانەی دیمەشـــق کراون، لەوێشـەوە سـەید ئەحمەد واحیدی ڕەوانەی لای چەمرانی کردوون تا لە بنکەکانی ئەمل و لەژێر سەرپەرشتی ئەفسەرەکانی ڕێکخراوی فەتحی فەڵەستینییەوە مەشقیان پێبکرێ."[٣٣٢] لە ڕاپۆرتێکی دیکەدا، شیرازی ئەوەی بە قەدەر ڕاگەیاندبوو، کە گرووپێک لە گەنجانی ئێرانی پەیوەســـت بە فیداییەکان لەســـەر دەســـتی گرووپی جۆرج حەبەش لە بنکەکانی ئەمەلەوە ڕاهێنانیان پێکراوە.**[٣٣٣] سـەرباری ئەم هاوکارییانەش، کەچی قەدەر نەیتوانی کارێکی وەها بکا شیرازی جێگەی سەدر بگرێتەوە. هەر بەڕاستیش نمایشی شـــکۆدارانەی ســـەدر لەنێو کۆمەڵگەی شـــیعە و لوبنان و هەرێمەکەدا بەربەســـتێکی گەورەبوو لەبەردەم نەخشـــەی قەدەر. لە ســـەرووی هەمووشـــیانەوە، گۆڕانی دڵی ســـیاســـەتی ئێران دەرهەق بە لوبنان و پاشـەکشـەی لە ڕۆڵی کاریگەرانە لە لوبنان بوو. ئیدی لەو بەرڕەوتەدا بوو، کە نە قەدەر و نە شـــیرازی نەیانتوانی جێ بە ســـەدر شـــلۆق بکەن و دەرییپەڕێنن. تەنانەت دوای نەمانی سـۆراغی سـەدریش، شـیرازی نەیتوانی جێگەی ئەو پڕبکاتەوە.. "لەپاش ســـۆراغنەمانی ســـەدر و وێڕای گرژیی لەگەڵیدا، شـــیرازی چالاکیەکانی چڕکردنەوە. لە ڕێی بەشـــداریکردنی لە ئاهەنگ و بۆنە جیاوازەکاندا دەرفەتێکی لەباری بۆ جێگرتنەوەی ســـەدر

---

[331] Beirut 213/30 to Tehran, SAVAK Documents, from 213 to 231, 22 January 1978.

[332] SAVAK Documents, No. 213/869, 25 February 1978.

[333] SAVAK Documents, No. 213/869, 7 March 1978.

خولّقاند. ئەو لێدوانی وەهای دا کە جیهانی شیعە سەرکردەی هەرە مەزن و بێوێنەی لەدەست داون."[٣٣٤]

ئەوەبوو لە ١ی ئایاری ١٩٨٠دا و تەنیا سالێک لەپاش سۆراغنەمانی سەدر، لە لایەن بەکرێگیراوێکی عێراقییەوە لە بەیروت تەقە لە شیرازی کرا و کوژرا.[٣٣٥] دیاربوو لوبنان بۆ ئاخوندە شیعە ئێرانییەکان شوێنێکی نەفرەتلێکراو بوو.

دوابڕیار

قەدەر تا سەرەتای سالی ١٩٧٧ بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە توانی سەدر وەک هەڕەشەیەک بۆ سەر ئاسایشی نیشتمانیی ئێران وێنا بکا. هەرچەندە شەڕی ناوخۆیی لوبنان وێنە و نمایشی ئەوی لەنێو فەلەستینییەکان لاواز کردبوو، کەچی ساواک هێشتا سەرزەنشتی سەدری بەوە دەکرد، گوایە پەیوەندی بە ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینییەوە هەیە.[٣٣٦] بە هەرەسهێنانی نەخشەی قەدەر بۆ گۆڕینی سەدر بە شیرازی، ئیدی ساواک و قەدەر گەیشتە ئەو ئەنجامە سەدر بە کەسێکی دژە شیعە وێنا بکەن. ئامانجی سەرەکیش لایەنە دینییەکەی ئێران، بەتایبەتیش مەرجەعی شیعە بوو. بە هەلگیرسانی شەڕی ناوخۆیی لوبنان، چەندین مەلای ئێرانی کۆمەکی دارایی لە لایەن ئایەتوللا شەریعەتمەدارییەوە بۆ شیعەی لوبنان برد. لە ٥ی ئازاری ١٩٧٦دا، ئەوان چوونە لوبنان تا قوربانییەکانی شیعە و داواکانیان هەلبسەنگێنن.[٣٣٧] کەچی بە مکوڕبوونی قەدەر و ساواک و

---

334 Seyyed Ahmad Vahedi 213/7 to SAVAK, 16 September 1978.

٣٣٥ پێدەچوو سەددام حوسێن بڕیاری لەناوبردنی شیرازی دابێ. بڕوانە:

Khalid Abdul-Ghaffar's, Saddam's personal aide, interview with Islamic Revolution Newspaper.

336 SAVAK Documents, No. 849, 25 August 1977.

٣٣٧ لەنێو شاندەکەدا هەریەک لە شێخ موجتەبا عەراقی، شێخ ڕەزا گولسورخی و سەید یونس ئەراقی هەبوون.

وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران فشار خرایە سەر شەریعەتمەداری تا شاندەکەی بگەڕێنێتەوە.[338] هەر کەمێک دوای ئەوە، کاتێک گرووپێک لە ماڵە شـــیعەکانی لوبنان گەیشـــتنە ئێران بۆ ئەوەی پارە بۆ شـــیعەی لوبنان کۆبکەنەوە، ئەوەبوو قەدەر لەبارەی "دووڕووی"ی ســـەدر هۆشـداری دایە خەلعەتبەریی وەزیری کاروباری دەرەوە و هانیدا تا ڕێ لە چالاکییەکانیان بگرێ.[339]

بۆ مایەی سەرسامی، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران بە ئاراستەیەکی دیکەدا ڕۆیشــت و فەرمانی بە هەموو باڵوێزخانەکانی دا "تا ســیاســەتێکی وەها بگرنە بەر، بەڵکو ســـەدر بۆ لای خۆیان ڕاکێشـــن، بەتایبەتیش دوای ئەوەی بە ســەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای ئیسـلامی شیعە هەڵبژێردرایەوە."[340] پێشـتر شاپوور بەهرامی، باڵوێزی ئێران لە قاهیرە پشتی سەدری گرتبوو. سەدر لە گەشتەکەی بۆ قاهیرە بەهرامی لە دڵسۆزیی خۆی بۆ ئێران و بۆ شــا دڵنیاکردبووەوە، ئەوەش بە نووســینی کۆمێنتێکی لە نامەیەکدا بەوەی پێگە دینییەکەی ئەو ڕێگە نادا پێشـــنیازەکەی قەدەر {ببێتە ئاژانێکی ئەو} پەســـەند بکا. بەهرامی نامەکەی ڕەوانەی تاران کردبوو، ئینجا هەر کەمێک دوای ئەوە، نەورۆز ڕازمارای ســـەرۆکی ویســـتگەی ســـاواک لە قاهیرە و کوڕی حاجی عەلی ڕازمارا ڕاپۆرتی خۆی دابوو، بەوەی دڵسـۆزیی ســەدر بۆ شـــا دەبێتە گەورەترین یارمەتی بۆ ئێران ئەگەر هاتوو ڕێگە بەســـەدر بدرێ بەبێ ســـنوور بجووڵێتەوە.[341] ئاخر هەر لەبەرابییەوە ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەلایەن ســاواکەوە هەڵدەســوورا، هەر بۆیە وەزارەتی کاروباری دەرەوە ڕەتیکردەوە سەدر وەک هەڕەشەیەک لەسەر ئاسایشی نیشتمانی لەقەڵەم بدا. نەراقیش وەها دوا:

---

338 SAVAK Documents, No. 213/19707, 2 March 1976.

339 SAVAK Documents, No. 99, 10 September 1976.

340 SAVAK Documents, No. 2288/m/8, 14 May 1975.

341 Samii, Abbas William, The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK. (January 1997). Middle Eastern Studies, 33 (1): 83.

باڵوێزەکانی دیکەی ئێران بە شـــاپوور بەهرامی، فەرەیدون مواســـاغی، عەبـاس نـائیـدی و ئەحمەد عەلی بەهرامی داواکەی ســـەدەریـان پشـتڕاسـتکردەوە [کە مەنسـور قەدەری باڵوێز ڕۆڵێکی کلیلئاسـایانەی لە گۆڕانی ســـیاســـەتی ئێران دەرهەق بە شـــیعە بینیوە]. شـــاپور بەهرامی نامەیەکی بۆ شـــا ئامادەکردبوو... هەرچەندە شـــا هەرگیز شـــیکاری و پێشـــنیازی باڵوێزەکانی دیکەی بەهەند هەڵنەدەگرت. بە پێچەوانەوە ئەو بەتەواوی لەبن کـاریگەری قەدەردا بوو. ئەردەشـــیر زاهیـدی، وەزیری پێشـــووی کـاروبـاری دەرەوەش "کەســـایەتی بەدڕەفتـاری"ی قەدەری پشتڕاستکردەوە.[342]

بەگوێرەی ڕاپۆرتێکی دیکە؛

شـــیرازی ئەوەی گوت گوایە هێشـــتا ســـەدر کۆمەکی دارایی لە مەلا و بازرگانە ئێرانییەکان وەردەگرێ. بۆ بەدبەختیش، باڵوێزی ئێران لە دیمەشق [محەمەد پوورسـەرتیپ] پشـتی سـەدر دەگرێ ... ئەو ئەمەشـی خسـتەسـەر گوایە ڕێرەوی ســـەرەکی کۆمەکی دارایی ســـەدر بە دیمەشـــقدا دەڕوا، ئەوەشی گوت گوایە سـەرجەم ئەو کێشانەی ڕووبەڕووی دەبنەوە لە لایەن باڵوێزی ئێران لە دیمەشـق پشـتیوانی لێدەکرێ. ئەوەشـی سـەربارکرد، کە هێشتا ژێربەژێر پەیوەندییان بەیەکەوە ماوە.[343]

هەر بەڕاستیش، ساواک و وەزارەتی کاروباری دەرەوە لەبارەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبنان ئاڵنگاری یەک بووبوونەوە.

بە هەڵکشـــانی ڕادەی ناکۆکی لەنێوان ســـاواک و وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا، شـــا خۆی لە بەرانبەر ئەو ئەرکەدا بینییەوە خۆیتێهەڵبقورتێنێ.

---

[342] Fars News Agency, Interview with Ehsan Naraghi, http:// www. farsnews. com/ newstext.php?nn=8711240772.

[343] Beirut 471 to Iran’s Ministry of Foreign Affairs, 10 September 1977.

ئـاخر ئەو ڕاپۆرتی لەیەکجیـاوازی لەلایەن وەزارەتی کـاروبـاری دەرەوە، مەنسـور قەدەر، فەرەحدۆسـت و سـەدر پێدەگەیشـت، بۆیە شـا نەیتوانی سـتراتیژییەکی ڕوون لەگەڵ شـیعەی لوبناندا پەیڕەو بکا. لە کۆتاییدا بە ڕێگەپێدانی شـاوە، پەروێز سـەباتی پیاوە هەرە دەسـەڵاتدارەکەی ساواک و سـەرۆکی هۆبەی سـێیەم، "کۆمسـیۆنێکی لەبارەی موسا سـەدر" پێکهێنا بۆ ئەوەی دوا بڕیارەی لەبارەی سـەدرەوە بدا، ئاخر بۆ کۆکردنەوەی زانیاری لەبارەی سـەدر، ئەوا قەدەر پێویستی بە پشتیوانی تەواوی ساواک هەبوو، دەنا نەیدەتوانی لە دژی سـەدر بجەنگێ".[344] کۆمسـیۆنەکەش لە توخمگەلی هەریەک لە سـاواک و وەزارەتی کاروباری دەرەوە بە مەنوچەهر زەلی [باڵوێزی پێشـوو لە لوبنان]. عەباس خەلعەتبەریی وەزیری پێشـووی کاروباری دەرەوە، حامید ناسری [یەکەمین سەرۆکی وێستگەی ساواک لە بەیروت] و پەروێز سـەباتی، بۆ ئەوەی دوابڕیار لەبارەی سـەدرەوە بدەن. بەو مشـتومڕەی کەوا پرسـەکە پەیوەندی بە ئاسـایشـیی نەتەوەییەوە هەیە لەبری ئەوەی سیاسەتی دەرەکی، ئەوەبوو ناسری، کە ڕوانینەکەی لەبارەی لوبنانەوە لە لایەن شـاوە بەهەند هەڵدەگیرا، بۆیە پرسـەکە ڕووبەڕووی سـەباتی کرایەوە. لەو وەرچەرخانە مێژووییەدا کۆمسیۆنەکە بڕیاریدا دەبێ سـەدر کار لەگەڵ قەدەردا بکا. بڕیارەکەش وەک پەسـەندکردنی ئامانجە درێژخایەنەکەی قەدەر بوو بەوەی سـەدر وەک ئاژانێکی ئەو لە لوبنان بجووڵێ، ئەمەش کۆتایی قۆناغی پەیوەندییەکانی ئێران بوو بە شـیعەی لوبنان.

[344] SAVAK Documents, 334/2205, 7 November 1977.

سەدری ڕادیکاڵ

عەلی شـەریعەتی ڕۆشـنبیرە ئێرانییە هەرە دەسـتڕۆیشـتووەکە و بیرمەندی شۆڕشی ئیسلامی لە حوزەیرانی ١٩٧٧دا، لە لەندەن مرد.[٣٤٥] **لەسەر داوای ڕاستەوخۆی موسا سەدر، حافز ئەسەد ڕێگەی دا شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان لە مەزارگەی سەیدە زەینەب بەخاک بسپێردرێن.** سەدر لە ٢٦ی حوزەیرانی ١٩٧٧دا لە پێشـەنگی ڕێوڕەسـمی بەخاکسـپاردنی عەلی شـەریعەتی بوو. ڕێوڕەسـمی بەخاکسـپاردنی شـەریعەتی بووە کۆبوونەوەیەکی سـیاسـی شـۆڕشـگێڕە ئێرانییەکان.[٣٤٦] هەرچەندە ڕێوڕەسـمەکە بە ئاشـتییانە بەبێ دوانی ئاگرین لە دژی تاران بەڕێوەچوو، کەچی لە لایەن تارانەوە ڕەخنە لە ڕۆڵی کلیل ئاسـایانەی سـەدر بۆ ڕێکخسـتنی ڕێوڕەسـمەکە گیرا.[٣٤٧] کاربەدەسـتانی سـاواک دیسـان پلانی لادانی سـەدر و جێگرتنەوەی بە شیرازییان هێنایەوە گۆڕێ.

سەید حەسەن شیرازی، ئەو کەسەی بۆ چەندین ساڵ بوو مزگەوتی سەیدە زەینەبی هەڵدەسووڕاند، بەهۆی پەیوەندی بەهێزی سەدر-ئەسەد ناچارکرا سـوریا بەجێبێڵێ. مەزارگەی مزگەوتی سـەیدە زەینەب ئێسـتا بووەتە مەڵبەندی چەندین باند [ی دژەئێرانی] بەتایبەتیش [محەمەد] مونتەزری و تاقمەکەی. شتێکی گەورەش دەبێ ئەگەر هاتوو بە شێوەیەک لە شێوەکان

---

[٣٤٥] هەر بەڕاسـتیش عەلی شـەریعەتی فرانز فانونی ئێرانی بوو، کە ڕادیکالانە شـیعەگەرێتی ڕاڤەکرد.

[٣٤٦] سـەید موسا سـەدر، ئیبراهیم یەزدی، مسـتەفا چەمران، سـەید مەحمود دوعائی، سـادق قوتبزادە، سـادق تەباتەبائی، محەمەد موفەتیح (نوێنەری ڕێکخراوی فەتح) و ئیحسـان شەریعەتی (کوڕەکەی عەلی شەریعەتی) لە ڕێوڕەسمەکەدا بەشداربوون.
SAVAK Documents, No. 12h20/ 22817, 8 July 1977.

[٣٤٧] مایەی سـەرنجڕاکێشـان بوو، هەندێ لە شـۆڕشـگێڕانی خومەینیپەروەر وەک ئیشـراقی ڕەخنەیان لە ڕۆڵی سەدر هەبوو. بڕوانە:
Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai, Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388, vol. 1, p. 141.

هێز بدرێتەوە بەر شیرازی و بە ڕێگەیەک لە ڕێگەکان بگەڕێتەوە مزگەوتی سەیدە زەینەب و شوێنەکە لە چالاکی مونتەزری پاکبکرێتەوە.[٣٤٨]

هەرچۆنێک بێ نەکرا پلانی جێگرتنەوەکە ببووژێنرێتەوە.

چلەی شەریعەتی لە قوتابخانەی عاملی ڕێکخرا بۆ کۆبوونەوەیەکی دژە شا وەرچەرخا. وێڕای بەیەکدادانی تازەش لەنێوان ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی و ئەمەل، کەچی یاسر عەرەفات بەشداری ڕێوڕەسمی چلەکەی کرد و ڕاشکاوانە بانگەوازی "**فەتح ئەمەلە و ئەمەلیش فەتحە، هەڵدا؛ خۆ ئەگەر ئەمەل پشتی فەتح نەگرێ ئەوا شتێک نامینێ بە ناوی فەتح**."[٣٤٩] لەپاڵ ئەمەشدا هەریەک لە سادق قوتبزادە و مستەفا چەمران پەسنی دەستکەوتەکانی عەلی شەریعەتیان دا و پەلاریشیان لە تاران گرت. لەکاتێکدا سەدر نەرمڕەوانە ڕەخنەی لە تاران گرت، کەچی مەنسور قەدەر دەمودەست ڕاپۆرتێکی ئامادەکرد، تێیدا نووسیبووی گوایە سەدر پێشەنگی "دوانی ئاگریناوییە لەدژی خاونشکۆ" لە ڕێوڕەسمی چلەکەدا دا.[٣٥٠] بە پێچەوانەشەوە سەدر هەوڵیدا گرژییەکان خاوبکاتەوە. لە ١٨ی ئابی ١٩٧٧دا نامەیەکی بۆ پوورسەرتیپی باڵوێز نارد،[٣٥١] تێیدا هاتبوو؛ "لەو کاتەی مەنسور قەدەر [وەک باڵوێزیی ئێران] لە لوبنان دانراوە، ئەو هەر مایەی نانەوەی کێشە بووە، لە دژی من کرێگرتە و مارۆنی بەکارهێناون. ڕاپۆرتی لەبارەی من دەستکاری کردوون و شێواندوونی

---

[348] SAVAK Documents, No Number.

[349] Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Social Diaries] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1, p. 112.

[350] Beirut 213/447, SAVAK Documents, 20 August 1977.

[٣٥١] مەنسور قەدەر پەیوەندییەکی باشی لەگەڵ پوورسەرتیپدا نەبوو. قەدەر وەهای گوت گوایە: "لە کاتێکدا باڵوێزی ئێران پوورسەرتیپ بوو، کەچی ئەوە من بووم سەروکارم لەگەڵ پرسی ئاسایش و پەیوەندی کەسی و تایبەت لەگەڵ ئەسەد و دیمەشقدا هەبوو." بڕوانە: Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

چونکە کێشـــەی کەســـەکی لەگەڵ مندا هەیە. کەواتە من هیچ بژاردەم لەبەردەستدا نییە تەنیا دابەزین نەبێ بۆ سەری، بەتەنیا بۆ سەر ئەو و هیچ کەســی دیکە نا. خۆیشـــی ئەوە دەزانی کە لەوە زیاتر بەرگەی ئەو دۆخە ناگرم." بەم جۆرە سـەدر بە تاڵییەکەوە سکاڵا لەدەست قەدەرەوە دەکا.[352] لەگەڵ ئەوەشـــدا داوا جـدییەکەی ســـەدر بەر گوێی کەڕە کەوت. بە پێچەوانەوە، کاتێک ڕاپۆرتەکەی قەدەر گەیشـــتە تاران، **ئیدی شـــا لە ٢٧ی ئابی ١٩٧٧دا فەرمانی بە لێســـتاندنەوەی ڕەگەزنامەی ئێرانی لە ســـەدر دەرکرد.**[353] ئەمەش دوا بزمار بوو لە دارەبازی ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبناندا درا.

قەدەر بە متمانەی کوێرانە بە بڕیارەکەی ساواک قەناعەتی بە ناسری کرد تا لە ڕۆژنامەکانی ئێرانی داببەزنە ســـەر ســـەدر. ئیدی ئەوان ڕاپۆرتی دژەســـەدر، بەڵگەنامە و وتاری دژەســـەدریان بڵاوکردەوە، هێڵیان بەژێر "خاڵە لاوازەکانی" ئەودا داهێنا، وەک دەستوەردانی ڕاستەوخۆی کاتی خۆی تەیمور بەختیار بە ناردنی ســـەدر بۆ لوبنان لە جیاتی عەبدولحوســـێن شـــەرەفەددین، هەڵوێســـتی مارکســـییانەی ئەو، پەیوەندییەکانی لەگەڵ هێزە ئیسلامی-مارکسییەکانی وەک شوێنکەوتوانی عەلی شەریعەتی، لایەنگیریی چەپەکان لە لوبنان، مشتومڕکردن لەسـەر بەشداریکردنی شیعە لە شـەڕە خوێناویەکەی ناوخۆی لوبنان، بەدڕەفتاری لەگەڵ ئەو کۆمەکە داراییەی لە ئێرانەوە پێیدەگەیشـت و تەرخانکردنی پارەکە بۆ دروسـتکردنی میلیشـیای ئەمەلی کۆمۆنیســـتی بە ســـەرکردایەتی مســـتەفا چەمران و دامەزراندنی مەکۆیەک لە پاریس بەسەرپەرشتی قوتبزادە، کێشانی تلیاک، هاوکاریکردنی

---

[352] SAVAK Documents, No. 213/16427, 28 September 1977.

[353] SAVAK Documents, No. 8/3610–320–2, 28 August 1977. لێســـتاندنەوەی ڕەگەزنامە و هەڵپەســـاردنی پاســـپۆرت ڕێگەیەکی باوی ســـاواک بوو بۆ جووڵانەوە لەگەڵ نەیارە ئێرانییەکانیان. بۆ زیاتر تاوتوێکردن بڕوانە: the interview with Hassan Alavikia by H. Ladjevardi for the Harvard Iranian Oral History Project (1 March 1983, Paris).

چەپە ڕادیکاڵە فەڵەســـتینییەکان کە بەدوای مارۆنییەکاندا دەگەڕان و لە کۆتاییشـــدا بەڕەوانی بەعەرەبیش نەدەدوا.[٣٥٤] کاتێکیش مەلا دیندارەکان داوای نێوەندگیرییان کرد، تاران هیچ نەرمییەکی نەنواند. شـــا لە وەڵامی شـێخ تالیبی ئوردنیشـدا ئەوەی گوت کە "سـیاسـەتەکانی سـەدر لە لوبناندا بوونە مایەی بەکوشـــتدان و بریندارکردنی زۆر لە شـــیعەکان."[٣٥٥] لە ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٧٧دا، شێخ عەبدولئەمیر وەبلان، جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە نامەیەکی بۆ شا نارد و تێیدا داوای لێکردبوو: "باقی خەڵکە کەســـاس و داماوەکەی شـــیعە لە باشـــووری لوبنان لە دەســـت بۆمبابارانی ئیســـڕائیلی بپارێزە."[٣٥٦] هەرچۆنێک بێ شـــا بەرســـڤی دایەوە؛ "ئێســـتا ڕێچکەی شـــیعە لە دژی ســـیاســـەتی ئێراندایە."[٣٥٧] ئەمەش دوایین بڕیاری شا بوو.

ســـەدر کە لەناخەوە ڕەنجا بوو، بۆ بڕیارەکەی شـــا ســـەرکۆنەی مەنســـور قەدەری کرد. لە دیـداریـکیـدا لەگەڵ (الحوادث)دا هەموو گرژییەکی لەگەڵ ڕژێمی ئێراندا ڕەتکردەوە، لە بەرانبەردا ســـەرکۆنەی ســـاواک و قەدەری کرد، کە ڕاپەڵەیەکی پەیوەندییان بۆ دژایەتی ئەو لە هەردوو لایەنی شـــیعە و غەیرە شـیعەدا دروسـت کردووە. سـەدر ئەوەی خسـتەبەرباس کە ئەم ڕاپەڵەیە کێشـــەی بۆ ئەو ناوەتەوە بۆ ئەوەی پێگە و کاریگەری ئەو لەنێو شـــیعە و لوبنانییەکاندا لاواز بکەن.[٣٥٨] مایەی ســـەرنجدان بوو، قەدەر ڕاپۆرتێکی جیاوازی بۆ تاران ناردبوو. ئەو وەهای گوتبوو گوایە ســـەدر لە دیدارەکەیدا وەهای باســـکردبوو کە "باڵوێزی ئێران لەلایەن هەندێ لە سیاسییە لوبنانییەکانەوە پشتیوانی لێکراوە، هەوڵیداوە سیاسییانە شیعە بە تاران ببەســـتێتەوە، کە من خۆم پێی قایل نەبووم ئاخر لەبەر بەرژەوەندی نیشـــتمانی و دینی دژی ئەو کارە بووم... شـــیعە موســـڵمانن و هەر

354 SAVAK Documents, No. 213/466, 10 September 1977.

355 SAVAK Documents, No. 5318, p. 6.

356 SAVAK Documents, No. 1168, 28 September 1977.

357 SAVAK Documents, No. 8/320-2/4750-8/320, 10 October 1977.

358 SAVAK Documents, No. 473, 1 September 1977.

پەیوەنـدییەکیش لەگەڵ دەوڵەتێکی نـاعەرەب [وەک ئێران] ئەوا هەڵەیە و دژواریشـە."[٣٥٩] قەدەر هێشـتا هەر سـەرسـەختانە بوو لە وێناکردنی سـەدر بەوەی دوژمنی شایە لە لوبنان و سوریا و ئوردندا.

لەو نێوەدا قەدەر هەوڵیدا ســـەدر و مەلا ئێرانییەکان بکاتە گژی یەکدی. پێشـتریش مەرجەعی شـیعە کۆمەکی دارایی سـەدریان کردبوو. بەگوێرەی سـاواک، ئایەتوڵڵا میرزا ئەحمەد ئاشـتیانی بڕی 1.7 ملیۆن لیرەی لوبنانی بەخشیبووە سەدر. هەروەها ساواک ڕاپۆرتی دابوو، وێڕای پێگە لاوازەکەی ئێســـتای ســـەدر لە لوبنان، کەچی ئایەتوڵڵاکانی لوبنان بڕی ٢٧١ ملیۆن لیرەیان دابووە سەدر.[٣٦٠] شا فەرمانی دابووە ساواک بەدوای ئەو کەسانەدا بگەڕێ کە پشـتی سـەدریان گرتبوو. پەروێز سـاباتی لیسـتێکی لە ئایەتوڵڵا لایەنگرەکانی سـەدر ئامادەکردبوو.[٣٦١] نەخشـەکەی قەدەر بنکۆڵکردنی ئەو پەیوەندییانەبوون لە ڕێی ئەوەی سەدر بە سیاسییەکی دیماگۆکی وێنا بکا. ســـاباتی ئەوەشـــی بۆ ڕاپۆرتەکە زیاد کرد کە "ئێمە دەبێ لە نێو مەلا ئێرانییەکاندا سـەدر وەک هۆکاری سـەرەکی پاشـەکشـەی شـیعە لە لوبنان دابنێین."[٣٦٢] بۆ جێبەجێکردنی ئەم کارەش، قەدەر پێشنیازی بۆ ساواک کرد بەوەی بانگهێشتی جەعفەر شەڕەفەددین و هاوپەیمانەکانی بکرێن بۆ ئێران تا "دووڕوویی سـەدر نیشـان بدەن" و بۆ ئێرانییەکانی بسـەلمێنن کە چۆن ســـەدر پارەوپولی ئێرانییەکانی بە دابینکردنی چەکوچۆڵ بۆ ئەمەل بەفیڕۆ

---

359 SAVAK Documents, No. (p. 307), 5 November 1977.

360 SAVAK Documents, No. (46).

٣٦١ لەنێویاندا ئایەتوڵڵا محەمەد باقر ئاســـتیانی، ئایەتوڵڵا ســـەید ڕەزا شـــیرازی، ئایەتوڵڵا عەبدولکەریم موسەوی ئەردەبیلی، ئایەتوڵڵا سەید مورتەزا ئەسغەری، ئایەتوڵڵا شێخ یەحیا نوری، ئایەتوڵڵا سەید ڕەزا سەدر (براگەورەی سەید موسا)، ئایەتوڵڵا سەید عەبدول غەفار سەجادی و ئایەتوڵڵا سەید مورتەزا موستەجابی.

362 SAVAK Documents, No. 134/3283, 9 January 1977.

داوە.[363] جمشـــید ئاموزگاری ســـەروەزیریش لەگەڵ پلانەکە هاوڕا بوو.[364] دوای ئەوەی شەڕەفەددین و یاوەرانی گەیشتنە تاران، گوتیان گوایە سەدر ئەو کۆمەکە داراییەی لە مەلا ئێرانییەکانی کۆکردۆتەوە بۆ ئامانجی شایستە بەکاری نەهێناوە.[365] هەرچەندە کرۆکی پاڵنەری قەدەر-ســـاباتی ئەوەبوو ســەدر وەک ڕابەرێکی گەندەڵ وێنا بکەن، ئەو کەسـەی گوایە ئەو پارەیەی لە ئێران دابینکراوە و لە لایەن گەورەئـاخونـدە ئێرانییەکـان کۆکراوەتەوە دزیویەتی، کەچی شـا پشــتگیری داوای کۆمەک و دارایی شــەڕەفەددینی نەکرد.[366] دووەمین گرووپی مەلا شـیعەکان بە سـەردەسـتەیی شـێخ عەلی فەقیهی بوو کە ســـەردانی ئێرانی کرد. ئەوانیش هەوڵیـانـدا ئـایەتوڵڵا شـــەریعەتمەداری، [محەمەد ڕەزا] گولپایەگانی و خونســـاری لە ســـەدر دەهری بکەن. ئینجا تاران فەرمانی بۆ کۆمەڵەی شێر و خورشیدی سوور کرد یارمەتی بریندارانی خەڵکی باشـووری لوبنان بدەن بەوەی لە ڕێی ئەو مەلایانەی دژە سـەدر کۆمەکی داراییان پێبکەن.[367] پاشـان، شـێخ حوسـێن دابوق، ئەو مەلایەی دژی ســـەدر بوو،[368] ڕەخنەی توندی لە ڕابەرایەتی سەدر گرت، بەوەش تاوانباری کرد گوایە بڕی ٦٠ ملیۆن لیرەی لوبنانی کە لە لایەن مەرجەعی شیعە بەخشراوەتە ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە، کەچی ئەو بەفیڕۆی داوە.[369] ئەو ســـەدری بە "دیماگۆگ" ناوزەد کرد و

---

[363] SAVAK Documents, No. 1182, 30 September 1977.

[364] SAVAK Documents, No. m1-/600-1-20, 6 October 1977.

[365] لەنێو ئەوانەدا شێخ یوسف ئەسعەد عەبدولسەتار (موفتی بەعلبەگ)، ئەحمەد شەوقیەدین (دادوەری بن ئەلجەبەل)، شـێخ یوسـف ئەسـعەد عەبدولســەتار و محەمەد عەلی ســەید عەبدولشەهاب بوون. SAVAK Documents, No. 1274, 17 October 1977.

[366] SAVAK Documents, No. 213/16592, 26 November 1977.

[367] SAVAK Documents, No. 5250-3/5114, 12 December 1977.

[368] ئەو پەیوەندی بە سـەید حەسـەن شـیرازی، جەعفەر شـەڕەفەددین و کامل ئەلئەسعەدەوە هەبوو و لە لایەن باڵوێزخانەی ئێران لە بەیروتەوە کۆمەک دەکرا،
SAVAK, 213/16665, 17 January 1978.

[369] Beirut 213/605, SAVAK Documents 16 January 1978.

ئەمەلیشی بە "تاقمێکی جەردە" لە لوبنان وێناکرد.[370] سیاسەتی دژەسەدری مەنسور قەدەر لەسەر ئەوەش سوور بوو، کە چەند کتێبێک لە دژی سەدر لە ئێران چاپ و بڵاوبکاتەوە. ســـــاواک وەڵامی وتارێکی ڕۆژنامەی ڕســـتاخیزی دایەوە کە لەبارەی ســـەدرەوە بوو.[371] لە ســـەرەتای ١٩٧٨دا، کتێبێک و نامیلکەیەک کە بەفارسـی نووسـرابوو، بە شـێوەیەکی بەرفرەوان لەنێوان ئەو ئێرانیانەی لە بەیروت دەژیان بڵاوکرایەوە. لەو نووســــینانەدا ســـــەدر وەک بەکرێگیراویکی "بیانی" و "هـاوکارێکی کریســـتیانییەکـان" وێنـاکرابوو.[372] بەو گوێرەی قســـەی ئیبراهیم یەزدی بێ، هەردوو نووســـینەکە، چ کتێبەکە و چ نامیلکەکە لە لایەن جەلالەدین فارســـییەوە نوســـرابوون.[373] "دوژمنایەتی فارســـی بۆ ســـەدر ئەوەندە قووڵ بوو تا لە هەڵمەتی مەنســـور قەدەریش لەدژی ســـەدردا هاوکار بوو.[374] ئیدی پارەی قەدەر و قەڵەمی فـارســـــی دژی ســـــەدر یەکیـان گرتەوە."[375] کتێبەکە و نامیلکەکە خرانە بەردەمی پاشـای پەهلەوی. ئەویش فەرمانی وەها دەرکرد؛ "دەبێ کتێبەکە و نـامیلکەکە لێرەش [لە ئێران] بڵاوبکرێنەوە."[376] ئەمەش زەبرێک بوو لە وێنە و نمایشی سەدر درا.

هێشـــــتـا لەوە بەدتریش بەڕێوە بوو. ئەوەبوو لە ١٤ی ئـازاری ١٩٧٨دا، ئیســـڕائیل هەڵمەتی لیتانی ســـەرپێخســـت، بێجگە لە صـــور باقی بەشـــی خوارووی ڕووباری لیتانی گرت. لەگەڵ ئەوەشـــدا هێشـــتا ســـوپای بەرگری

---

[370] SAVAK Documents, No. 592, 5 December 1977.

[371] لە بنەڕەتدا وتارەکە لە گۆڤارێکی هەفتانەی فەرەنســـییدا بەناوی Le Nouvel Observateur بڵاوکرابووەوە، بڕوانە: SAVAK Documents, No. 213/895, 11 March 1978.

[372] SAVAK Documents, No. 8/270-2/316, 18 April 1978.

[373] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[374] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[375] Ministry of Foreign Affairs DB/5254 to SAVAK, 13 November 1977; SAVAK Documents, No. DB/5254, 13 December 1977.

[376] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ئیسـرائیلی نەیتوانی گردەبڕانە ڕێکخراوی ڕزگـاریخوازی فەڵەسـتینی تێکبشـکێنێ، ئاخر بەرەو باکوور کشـا و خۆی لە هەڵشـاخان بە ئیسـڕائیل بەدوورگرت. قوربانی سـەرەکی پەلاماردانەکەش مەدەنییە شیعەکان بوون. ئینجا دوای هەفتەیەک سـوپای بەرگری ئیسـڕائیلی قایلبوو لە باشـوور بکشـێتەوە. لەگەڵ ئەوەشـدا ئیسـڕائیل ناوچە داگیرکراوەکەی ڕادەسـتی هاوپەیمانە نوێیەکەی خۆی کرد کە ئەویش سـوپای باشـووری لوبنان بوو بە فەرماندەیی سـەرگورد سـەعد حەداد بوو. باقی وڵاتەکەش هێزی یونیفیل (UNIFIL)نەتەوە یەکگرتووەکـان لە لوبنـان بە شـێوەیەکی کـاتی خۆی لێدامەزراند. بەشـێک لەو هێزەی یونیفیلە لە سـەربازی ئێرانی پێکهاتبوو. لەکاتێکدا ئێران لەسـەر داوای سـەدر سـەربازی خۆی ڕەوانەی لوبنان نەکرد، کەچی سـەدر پێشـوازی لەو هەنگاوەش کرد. ئەو بە لایەنگرەکانی گوت، "لە کۆتاییدا ئامانجە مەودا دوورەکەم هاتەدی."[٣٧٧] کەچی کار لەکار ترازابوو.

---

377 SAVAK Documents, No. 8/270-2/316, 18 April 1978.

bIblIography

Archival Collections

Iran

Markaz-e Amouzesh va Pajooheshhay-e Beynolmelali-e Vezarat-e Omour-e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs]
Markaz-e Asnad- Enghelab-e Eslami [Islamic Revolution Document Center]

Published Government Documents

Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Aval, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol I, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Dovom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol II, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Sevom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr According to SAVAK
Documents, Vol III, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Hezb-e Democrat-e Kurdestan-e Araq be Ravayet-e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party According to SAVAK]
Ravabet-e Iran va Araq be Ravayat-e SAVAK [Iran-Iraq Relations According to
SAVAK]

United States of America

US National Archives and Records Administration (NARAI), College Park,
Maryland
Central Intelligence Agency Records Search Tool (Crest)

General Records of the Department of State, Record Group 59 (RG59)
Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–76, Access to Archival Databases
(AAD). Available at: http://aad.archives.gov/aad/
Records Relating to Iran, 1965–1975, LOT 77D400
Richard M. Nixon Presidential Library (RMNL), Yorba Linda, California.
Available at: https://www.nixonlibrary.gov/
Gerald R. Ford Presidential Library (GRFL), Ann Arbor, Michigan. Available at:
https://www.fordlibrarymuseum.gov/collections-digital.aspx

Published Government Documents
United States Congress, House Select Committee on Intelligence, CIA: The Pike
Report. With an Introduction by Philip Agee, (Nottingham, England:
Spokesman Books, 1977).
Congressional Record
Foreign Relations of the United States (FRUS) (Washington, DC: US Government
Printing Office)
1969–1976
I: Foundations of Foreign Policy, 1969–1972 (2003)
XI: South Asia Crisis, 1971 (2005)
XXIV: Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969–1972
XXVII: Iran; Iraq, 1973–1976 (2012)
XXXVIII: Foundations of Foreign Policy, 1973–1976 (2012)
E-3: Documents on Global Issues, 1973–1976 (2000)
E-4: Documents on Iran and Iraq, 1969–1972 (2006)
Public Papers of the Presidents: Gerald R. Ford, 1976–77, Book III. Washington,
DC: US Government Printing Office, 1979.
Online Document Collections
National Security Archive, George Washington University (NSA-GWU),
Washington, DC
Digital National Security Archive (DNSA). Available: http://nsarchive.

chadwyck.com/
Electronic Briefing Book (EBB) 265. Available at: http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB265/
Henry Kissinger Telephone Transcript (State-Kissinger), U.S. Department of State
Electronic Reading Room. Available at:
http://foia.state.gov/Search/Collections.aspx
Israel State Archives, On-Line Collection: Prime Minister Golda Meir and the
Shah of Iran in 1972. Available at:
http://www.archive.gov.il/ArchiveGov/pirsumyginzach/TeudaBareshet/GoldShah/
Special Collection: A Life in Intelligence—The Richard Helms Collections (CIAHelms), US Central Intelligence Agency Electronic Reading Room. Available at:
http://www.foia.cia.gov/collection/life-intelligence-richard-helms-collection

Author's Interviews
Ali Akbar Mohtashampour
Ebrahim Yazdi

Published Interviews
Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC)
Colonel Hassan Alavikia
General Mansur Qadar Harold Saunders
Harvard Iranian Oral History Project (HIOHP)
Colonel Isa Pejman
BooksAgwani, M.S., *The Lebanese Crisis: 1958: A Documentary Study* (Bombay: Asia
pub. House, 1965).
Alam, Assadollah, *Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani* [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973
(Bethesda, MD: Iranbook, 1995).
Alam, Assadollah, *Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi
Alikhani* [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974

(Bethesda, MD: Iranbook, 2000).
Alam, Assadollah, *The Shah and I: The Confidential Diary of Iran's Royal Court,1968–1977* (New York: I. B. Tauris, 1991).
Al-Samarrai, Wafiq, *Hottam al-Bawabat al-Sharqi [The Destruction of the Eastern Gate]*. translated in Farsi. (Markaz Asnad va Tahghighat-e Defa-e Moghaddas).
Fardoust, Hossein, *Khaterat-e Arteshbod-e Baznesheshteh Hossein Fardoust*: *Zohour va Soqout- e Saltanat-e Pahlavi [The Memoirs of Retired General Hossein Fardoust: The Rise and Fall of Pahlavi Dynasty]* (Moasese-e Etelaat va Pajouhesh-ha-ye Siasi, 1990).
Farsi, Jalalodin, *Zavayay-e Tarik [Dark Angles]* Hadis Publisher, Tehran, 1373).
Halawi, Majed, *A Lebanon Defied: Musa al- Sadr and the Shia Community* (Oxford, 1992).
Hashemi Rafsanjani, Ali-Akbar, Doran-e Mobarezeh, Daftar-e Nashr-e Maaref, 1376.
Kimche, David, *The Last Option* (New York: Maxwell Macmillan International,1991).
Kissinger, Henry, *Years of Renewal* (New York: Simon & Schuster, 1999).
Khosrowshahi, Seyyed Hadi, *Yad-Nameh Emam Musa Sadr [Imam Musa Sadr's Memoirs]* (Moaseseh Farhangi-Tahghoghati-e Emam Musa Sadr, Tehran, 1387).
Korn, David, The Last Years of Mullah Mustafa Barzani. (1994). *Middle East Quarterly*, 1/2: 22.
McDowall, David, *A Modern History of the Kurds* (London: I.B. Tauris, 2007 ed).

بەندی ٨

هەڵسانەوە: سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە ١٩٧٧-١٩٧٩

دیاربوو سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بە ڕاگرتنی پشتیوانی خۆی بۆ کورد و شیعەی لوبنان گەیشتە خاڵی کۆتایی. لەگەڵ ئەوەشدا ئێرانی پەهلەوی ناسەرکەوتووانە هەوڵیدا پەیوەندییەکانی لەگەڵ هەردوو لای کاراکتەرە نادەوڵەتییەکانی کورد و شیعە بژیێنێتەوە. شا بە قەناعەتپێهێنانی لە لایەن ساواک و ئیسرائیلییەکانەوە نەخشەی وابوو هەڵسانەوەی عێراق لە دوای قۆناغی ۱۹۷۵دا لە ڕێی سەرلەنوێ کۆمەککردنی کوردەوە بەرزەفت بکا. لە هەمان کاتیشدا هەوڵیدا پەیوەندییەکانی لەگەڵ سەدردا بژیێنێتەوە. کەچی شەپۆلەکانی شۆڕشی ئیسلامی هەردوو پلانەکەی لەباربرد.

١- هەڵسانەوە: کوردی عێراق

مەلا مستەفا بارزانی بە میدیای ئەمریکایی گوت: "تۆ بڵێی نەتەوەی کورد تاوانێکی وەهای کردبێ، پێویست بکا هەموو دەوڵەتان دژی بوەستنەوە؟"

سەرچیخچوونێکی ستراتیژی یان پێویستییەکی ستراتیژی؟

بۆ محەمەد ڕەزا شا ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ۱۹۷۵ لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا سەرکەوتن بوو. ڕێککەوتنەکە بۆ شا گەواهییەک بوو لەسەر سیاسەتی ئاوەزمەندانەی ئەو. لە ۱۵ی ئازاری ۱۹۷۵دا وەزیری کاروباری ئێرانی و عێراقی لە تاران دانیشتن تا لەبارەی دوا مەرجەکانی ڕێککەوتننامەکە گفتوگۆ بکەن. پاشان، هوەیداش سەردانی بەغدای کرد و لە بەرانبەریشدا سەددام لە تاران چاوی بە شا کەوت. لە کۆتاییدا، ئەم سەردانانە سەریان کێشا بۆ واژۆکردنی پەیماننامەی بەغدا لە ۱۳ی حوزەیرانی ۱۹۷۵ کە بنەمای هێڵی تالوگی سەلماند و نیوە بەشەکەی ڕۆژهەڵاتی یەکاوەکە (ئەردوەند ڕودی) دایە ئێران.

لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆژهەڵاتی ناوین لە دامەزراوەیەکی بەکۆمەڵی ئاشتیپارێزی کەم بوو تا ڕەوایەتی باڵکیشبوونی ئێرانی بسەلمێنێ. بۆ ئەم کارەش، شا لە

سەرەتاوە سیستمی ئاسایشی بەکۆمەڵی کەنداوی فارسی دامەزراند، بەڵکو بیرۆکەی سەرکردایەتی هەرێمی خۆی بەرجەستە بکا. ئەو دەیزانی بەقەد ئەوەندەی "هەژموونی سۆڤیەت بەسەر عێراقدا کەم بکاتەوە و ئەوەندەش دەکەوێتە ژێر ئەو فشارەی تا وا بۆ بەغدا و عەرەبەکانی دیکە نمایش بکا، کە ئێران داردەستێکی سیاسەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نییە لە هەرێمەکەدا... هەربۆیە پێداگرتن لەسەر ئەوەی کە هەقە ئاسایشی کەنداوی فارسی بەرپرسیارێتی وڵاتەکانی سەر کەنداوەکە بێ، ئەوا دەکرێ بۆ بەرجەستەکردنی زلهێزیی خۆی بەسەر هەرێمەکەدا باشترین ستراتیژی بێ.[1] تەنانەت سەددام حوسێنیش لە دیدارە ڕۆژنامەوانییەکانی خۆیدا ئاماژەی بۆ ئەگەری ڕێکخستنی ئاسایشی بەکۆمەڵی لە کەنداوی فارسیدا دا. بە گوێرەی قسەی سەددام، ڕێککەوتننامەی جەزائیر بووە مایەی هاوکارییەکی نوێی ئاسایشپارێزی بۆ کەنداوی فارسی.[2] ئیدی لەو بارودۆخەدا، نە بەیەکهەڵشاخانی ئێران-عێراق و نە عەرەب-ئێرانی ڕوونەدایەوە. پێشتریش لە کۆبوونەوەی لووتکە لە ڕیبات لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٤دا، سەددام بە شازادە فەهدی عەرەبستانی سعودی گوتبوو، "نیگەرانی سەرەکیی عێراق لەسەر پاراستنی ناسنامەی عەرەبایەتی کەنداوی فارسی بووە و ئامادەشە بۆ هاوکاری لەگەڵ هەر ڕژێمێکی عەرەبی بۆ دیارکردنی سنووری چوارچێوەی قانونیانەی ڕۆڵی ئێران، نەوەک بۆ ئەوەی ببێتە بەربەست بە ڕووی هەڕەشەی ئێران، چونکە ئێران هێزێکی ڕەوایە لە کەنداوی فارسیدا.[3] دامەزراندنی سیستمێکی بەکۆمەڵی ئاسایشپارێز دەکرا لەسەر بنەمایی کشانەوەی هێزی دەریایی هەریەک لە ڕوس و لە ئەمریکییەکان لە کەنداوی فارسیدا بنیاتبنرێ، لە بەرانبەریشدا تەنیا هێزی دەریایی ئێرانی لەوێ بمێنێتەوە، بەوەی تاکە هێزی دەریاییە لە

---

[1] The implication of the Iran-Iraq Agreement—DCI/NIO 1039–75, 1 May 1975.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[3] Beirut 1014 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 14 June 1975.

کەنداوی فارسـیدا. دەقی ئەو بەیاننامەی دوابەدوای سـەردانی هویەدا بۆ بەغدا لە درەنگانێکی ئازاری ١٩٧٥دا دەرچوو، تێیدا هاتبوو "پێویستە کەنداوی فارسی لە هەموو دەستوورەدانێکی بیانی بەدوور بێ."[٤] لە ڕاستیشدا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نیگەران بوو لەوەی "شا ڕاشکاوانە دژی ڕۆڵی هێزی دەریایی ئەمریکا لە کەنداو[ی فارسی] بوەستێتەوە، ئەوەش بەهۆی هاوکارییەکی زیاتری پرسی ئاسایشپارێز یان کەمکردنەوەی دەستڕۆیشتن و کاریگەری سۆڤیەت لەسەر عێراقدا."[٥] کۆنفرانسی ئاسایشی کەنداوی فارسی ١٩٧٨ لە مەسقەت سەرەکیترین نمایشی قۆناغی پاش ١٩٧٥ی ڕێکخستنەوەی هێز بوو لە هەرێمەکەدا.[٦] سعوودییەکانیش لەوە ترسان نەوەک عێراق، بگەنە حاڵەتێک "بتوانن سەرنجی خۆیان زیاتر بخەنە سەر کەنداوی فارسی، ئاخر سەرکردەکانی عێراق پێشتر سعوودییەکانیان بە "نەیاری هاوکاریی عەرەبی" دادەنا."[٧] هەروەک شا بە دروستی پێشبینی کردبوو، ڕکابەری لەنێو عەرەب لەسەر جێگرتنەوەی پێگەی دووەم لە بابەتەکانی هەرێمەکەدا پەیدا بوو. پێدەچوو شا لە کۆتاییدا گەیشتبێتە چاوتێبڕینە دوورمەوداکەی لە کوێخایەتیکردن بەسەر هەرێمەکەدا.

لەگەڵ ئەوەشدا بەدگومانی لەبارەی لێکەوتەکانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر سەریان هەڵدا. کاربەدەستە ئەمریکییەکان گومانیان لە "ئاشتەواییەکی درێژخایەن" هەبوو.[٨] ئەوان عێراق و ئێرانیان وەک "دوو ڕکابەری سروشتی لە کەنداوی فارسیدا" بینی، کە " پڕ دانیشتوانترین دەوڵەت" و "دەوڵەمەند بە سەرچاوەی دەرامەتی سروشتی"ن لەگەڵ "سوپایەکی زەبەلاحی پڕ چەک".

---

[٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٥] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[6] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 57.

[7] The implication of the Iran-Iraq Agreement—DCI/NIO 1039–75, 1 May 1975.

[٨] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

لەوەش جەوهەریتر، "هەردووکیان "شـا و سـەددام حوسـێن ڕوانینی زۆی جیاواز لەیەکدیان لەبارەی چۆنیەتی گەشـەسـەندنی سـیاسـیانە هەبوو، هەردووکیشـیان چاویان لە ڕابەرایەتی هەرێمەکە و زاڵبوون بەسـەریدا بڕیبوو."[9] ئەوان ڕێککەوتننـامەی جەزائیریـان بە هەنگـاوێکی هەڵەی سـتراتیژی شـا بینی. بەگوێرەی قسـەی کاربەدەسـتە ئەمریکییەکان بێ، (شا)ش "لەبارەی نمایشی چۆنیەتی کاریگەری پەیڕەوکردنی ڕێککەوتننامەکە ئاڵوگۆڕانە بوو، ئاخر کەمە دەسـتەبەرییەک هەبوو بەوەی عێراقیش بە ڕێزەوە دوای ئەوەی بەسـەر کێشـەی کورددا زاڵ دەبێ، هەموو بەڵێنەکانی جێبەجێ بکـا."[10] ئەوان لەو بڕوایەدا بوون ئەگەر هـاتوو عێراق لە جێبەجێکردنی ڕێککەوتنـامەکەش پاشـەکشـە بکا، ئەوا ئێران نـاتوانێ ڕاپەڕینی کوردان لە نێو عێراقدا دنە بدا و وای لێبکا کاریگەر بێ. هەروەها ئەوان مشـتومڕیان لەسـەر ئەوەش کرد، ڕێککەوتننامەکە وای لە سـنووری ڕۆژئاواییەکەی ئێران کرد لە جاران زیاتر ناسـک و مایەی شـڵۆقی بێ. ئەوان گەیشـتنە ئەو بەرەنجامە بە لاچوونی هەڕەشـەی کورد، ئیدی بەغدا پێگەی وڵاتەکانی کەنداوی فارسـیش بشـێوێنێ. هەرچەندە سـەرکردە میانڕەوەکانی عەرەب، نەخاسـمە ئەنوەر سـادات مشـتومڕی لەسـەر ئەوە بوو، کە ڕێککەوتننامەکە بۆ عێراقێکی نەرمڕەو سـەردەکێشـێ، شـێخنشـینە نەریتخوازەکانی کەنداویش لەبارەی توانسـتی عێراق بۆ پشـتگیری کردەی شـێوان و تێکدان و بەڕادیکـالکردنی عەرەب نیگەران بوون. بەڕوانینی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکاش، مشـتومڕ لەسـەر ئەوە بوو، "سـەرکردایەتیی بەعسـی عێراق لە ڕوانگە و ڕامـانی خۆیـدا هەر بە شۆڕشگێڕی دەمێنێتەوە و هەوڵی پابەندبوونی خۆیشی بۆ ئەوە دەدا ڕژێمە نەریتخواز و نەرمڕەوەکـان لە نیمچە دوورگە [ی عەرەبی] و کەنـداو [ی

[9] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[10] The implication of the Iran-Iraq Agreement—DCI/NIO 1039–75, 1 May 1975

فـارســـیـدا] وەربگەڕێنێ." لە ڕوانگەی وڵاتە یەکگرتووەکـانـدا، بەغـدا "سیاسەتێکی دوو ئاستی باناندووەتەوە." لەسەرێکەوە بەشێوەیەکی کارایانە لەسـەر ئاسـتێکی دیپلۆماتانە لەگەڵ درواسـێکانیدا دەجووڵێتەوە، لە کاتێکدا لە دەسـتوەردان لەکاروباری ناوخۆیان هەر بەردەوامە."[11] ڕێککەوتننامەکە دەرفەتێکی وەهـای دابووە بەغـدا "ڕەگوڕیشـەی نـهێنی خۆی بە بەرفرەوانکردنی شـانە بەعسییەکانی خۆی لە وڵاتە بچکۆلەکانی کەنداو [ی فارسـی] ڕۆبنێ و پشـتگیری لادەر و هەڵگەڕاوە خۆجێیەکانیشـی بکا."[12] ئەوان مشتومڕیان لەسەر ئەوە بوو، سەددام بە ئاڵای عروبە و بەبێ ترس لە ڕاپەڕینی کوردان دەچێتە سـەر سـەکۆی شـانۆی جیهانی عەرەبییەوە. هەروەک چۆن بەگوێی هەندێ لە سـەرکردە عەرەبییە نەریتخوازەکانیاندا دابوو، بەتایبەتیش هی سـولتاننشـینی عومانی و شـیعەی عێراق، کە دەستبەرداربوونی ئێران لە کورد گومانی ئەوەش لەبارەی توانستی شا بۆ پاراسـتنی ئاسـایشـی هەرێمەکە لە دەسـت جووڵانەوە شـۆڕشـگێڕییەکان دەروژێنێ.[13] ئەوان پێیان وابوو، تەنانەت سـولتان قابوسـی عومانی هاوپەیمانی شـاش لەبارەی خۆگریی و بەردەوامی پشـتگیریی شـا بۆ مەسـقەت لەدژی یاخیبووانی زەفار (ظفار)، کە عێراق پشـتیان دەگرێ، نیگەران بووە. هەرچەندە شـا سـوپای ئێرانی لە عومان نەکێشـابووەوە تا بەتەواوی یاخیبووانی زەفار سـەرکوت دەکرێن، لێ ئەمریکییەکان لەوە دڵنیابوون بەو زووانە پراگماتییەتی شـا لەنێو خودی هاوپەیمانەکانی ئێران بە خۆپەرستی لە قەڵەم دەدرێ و شەقڵی خۆی وەردەگرێ.

لە واقیعیشـدا شـا لە ڕێککەوتننامەی جەزائیردا سـتراتیژێکی سـەرکەوتووی بەدەسـتهێنابوو. سـازشـی عێراق لەسـەر ئەروەند ڕود لە ناوچەی کەنداوی

---

[11] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[12] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[13] Bonnin, Richard, Arrows of the Night: Ahmed Chalabi and the Selling of the Iraq War (Anchor; Reprint edition, November 13, 2012) p. 58.

فارسیدا گەورەترین نمایشی زاڵدەستی ئێرانییەکان بوو. ئەو بەغدای ناچار کرد لە ئەروەند ڕوددا لەبەری دابنوێنێ و واشی لە ڕژێمی بەعس کرد دان بە باڵکێشی ئێران لە هەرێمەکەدا بنێ. بە فشارخستنەسەر عێراق تا ڕێککەوتننامەکە مۆر بکا، ئەو پەلکێشی ڕژێمی بەعسیشی لە کەنداوی فارسیدا کۆتوبەند کرد و پشتگیریشی لەسەر حزبە جواداخوازییە ئێرانییەکان بڕی، هەروەک چۆن هەمان شتیشی لە عەمان لەگەڵ یاخیبووە مارکسییەکانی زەفار کرد.

سەرباری سەرکەوتنی ستراتیژی ئێران، کەچی عێراقیش هەندێ سەرکەوتنی ستراتیژی بەدەستهێنا. هەر دوابەدوای ڕێککەوتننامەکە، سەرچاوە دەرامەتەکانی عێراق ڕژانە نێو کەناڵی پەرەسەندنی ئابووری و چەک و جبەخانەی سوپا، وای لێکرد وڵاتەکە قەوارەی سوپاکەی بەرفرەوان بکا، بەشێوەیەک خەرجی هێزی چەکداری لەنێوانساڵانی ١٩٧٥ تا ١٩٨٠ دووهێندە کردەوە. هەروەها ئەو توانایەشی دایە سەددام تا پێگەی خۆی لە بەغدا قاییم و مەحکەم بکا. وێڕای سازشکردن بۆ شا لە ئەروەند ڕود و زیانگەیاندن بە شکۆی و شانازیی نیشتمانیی عێراق، کەچی وای لێکرد کێشەی کورد لە کۆڵ خۆی بکاتەوە و مەترسی جەنگ هەڵگیرساندنیش لەگەڵ ئێران کەم بکاتەوە. پاشان سەددام دەستپێشخەری هەڵمەتی دژەشیوعی کرد و ئینجا دەسەڵاتەکانی ئەحمەد حەسەن بەکریشی سنووردار کرد.[١٤]

هەر شا بەخۆیشی دەیزانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر بۆ عێراق بەدەستهێنانی کاتە. هەروەک ئەو بەڕاستیش پێشبینی کردبوو، عێراق هەر بە هەڕەشە بۆ

[١٤] سنووردارکردنی دەسەڵاتی ئەحمەد حەسەن بەکر بە شێوەیەکی تایبەتی دوای ڕاپەڕینی شیعەی عێراق لە ١٩٧٧ لە باشوور دەستیپێکرد، ئەو کاتەی جڵەوی وەزارەتی بەرگری لەدەست دا و عەدنان خەیروڵڵا تڵفاحی کوڕەخەزووری کرایە وەزیر. هەرچەندە بەکر هەر بە سەرۆک، بە سەرکردەی بەعس و بە سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش مایەوە، لێ ئەو دەسەڵاتێکی کەمی بەسەر عێراقەوە هەبوو.

ســـــەر ئێران مایەوە. ئەو لەوە نیگەران بوو، بەغدا بە پشـــــتیوانی تەواوی دەوڵەتانی عەرەب لەناوچەکە و بە پشتیوانی مۆسکۆوە پەلاماری ئێران بدا. بە گوێرەی وەزارەتی کـاروبـاری دەرەوەی ئێران بێ، "ڕادە و قەوارەی چەک و تفاقی جەنگی عێراقی بە بەراورد لەگەڵ ژمـارەی دانیشـــــتوان و خاکەکەی زۆر زۆریش لە هی ئێران زیاترە."[١٥] شـا هەر بە خۆیشـی شـاهید بوو لەســـــەر ئەو ئاســـــتە بەرز و ڕووڵەزیادبوونەی فرۆشـــــی موشـــــەکی سکودی ڕوسی بۆ بەغدا، کە وای لێدەکرد توانستە هێرشکردنەکەی بەرز دەکردەوە. شـــــا لە دیدارێکی لەگەڵ نیوزویک Newsweek لە ١٩٧٧دا، ترسـی ئێرانی لە بەرانبەر عێراقدا ئاشـکرا کرد: "ئێمە ناکۆکییەکانمان لەگەڵ عێراق چارەســـــەر کرد، بەڵام ڕۆنانی چەک و جبەخانەی ســـــەربازییان بەردەوامە. منیش مەراقمە بزانم ئـاخۆ چەنـد نووســـــەر و پەیـامنێر و کۆنگرێســـــمان لەوە تێدەگەن عێراق چەند زیاتر فڕۆکە، تانک و تفەنگ و تەنانەت ڕۆکێتی زەوی-بۆ زەوی سکود SCUD ی لە ئێمە زیاتر هەیە."[١٦] شا لەوەدا ڕاست بوو کە سەددام بە ئاستەم ڕێککەوتننامەکەی بە چارەسەر دەزانی، بەڵکو بە ئـاگربەســـــتی دەزانی، چـاوەڕێی هەلێکی دەکرد دژی بوەســـــتێتەوە. ئیـدی پـاش پێنج ســـــاڵ لە مۆرکردنی ڕێککەوتننـامەکە، دەرفەتەکەی بۆ هات.

ســـەرباری هەموو دەســـتکەوتە ســـتراتیژییەکانی ئێران، لی ڕێککەوتننامەی جەزائیر سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی لە کوردسـتانی عێراق تێکشـکاند و وڵاتەکەی لە کارتی فشـاری کوردی بەسـەر عێراقەوە بێبەش کرد. وێنەی ئێرانیشـی لەبەردەم کوردا شـێواند. ئەوان نەدەکرا باوەڕ بەوە بهێنن بەوەی شـا وەک "پادشـایەکی ئاریایی" و "پشـتیوانی کورد"، ئاوا لە

[15] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 55.

[16] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 55.

خەباتیان بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی دەستبەرداریان بێ، هەندێ لە پێشمەرگە سەرسەختەکان هیوایان وەهابوو ئێران دڵی خۆی بگۆڕێ و دەست بە پشتیوانی سەربازیی خۆی بۆیان بکاتەوە. کاتێکیش تۆز و غوبار لەسەر گۆڕەپانی شەڕ لە کوردستانی عێراق ڕەوایەوە، ئەوکات ڕاستییە ڕەق و زبرەکە بەدەرکەوت. لەپاڵ ئەمەشدا ئەوەی زیاتر کوردەکانی وروژاند، ئەو شێوازە ڕەفتارکردنەی شا بوو لەگەڵیان لەدوای مۆرکردنی ڕێککەوتننامەکە. لەگەرمەی فشاری ئێران بۆ سەریان، بەوەی خۆیان ڕادەستی بەغدا بکەنەوە یان بەرەو ئێران هەڵبێن، ئەوەبوو لە پڕێکەوە کورد لە لایەن سەددامەوە هێرشیان کرایەسەر. پێدەچوو عێراقییەکان سنووری ئێرانیان بڕیبێ و هێرشەکەیان لە مەهرانەوە، شارێک لە ڕۆژئاوای ئێرانەوە کردبێتە سەریان. عیسا پژمانیش ئەوەی گوت، گوایە شا ڕێگەی نەدابوو سوپای عێراق خاکی ئێران بۆ سەرکوتکردنی پێشمەرگە پارتیزانەکان بەکاربهێنێ؛ کەچی ئەوە ناسری [بەڕێوبەری ساواک] بوو شای لە دەستدرێژییەکەی عێراقییەکان بۆ سەر خاکی ئێرانی ئاگادار نەکردبووەوە.[17] هەرچۆنێک بێ بارزانی و پێشمەگە لەسەر ئەمە لۆمەی شایان کرد. ئەو وەهای گوت کە "عیسا پژمان ئێمەی بە شا فرۆشت و شاش ئێمەی بە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا فرۆشت."[18] کورد ئەوەی بۆ قووت نەدرا، چۆن شا هاوکاریی لەگەڵ سەرکردەیەکی عەرەب کردووە، کە بەدرێژایی ژیانی هەر ڕقی لە ئێران بووەتەوە و هەڵوێستی کوردانیش وەک ڕۆژی ڕوون دیاربووە.

هەروەها ڕێککەوتننامەی جەزائیر ئەوەشی هێنایە پێشەوە، ئەو شتەی شا لە ١٩٤٦ەوە نیگەرانی بوو: پرسی کورد بوو لە ئێران. دوابەدوای ڕێککەوتننامەکە، پەنابەرانی کوردی عێراق بوونە سەرچاوەی سەرەکی بۆ

---

[17] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011), p. 201.

[18] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011), p. 191.

ناسـەقامگیری لە ڕۆژئاوای ئێراندا. هەرچەندە سـوپای ئێرانی پێشـمەرگەی چەککردبوو، هەروەها لە پەنابەرە مەدەنییەکانیشـــی دابڕاندبوون، کەچی بەغدا دەیزانی پەنابەرانی کورد دەبنە مایەی هەڕەشەیەکی گەورەتر لەسەر ئاسایشی نیشتمانیی ئێران لەوەی لەسـەر عێراق. لەپاڵ ئەمەشدا زۆرینەی کوردی ئێران خۆیان بێزیان لەوە بووە، کە تاران دەستبەرداری پشتیگیریی کوردی عێراق بووتەوە. هەر کەمێـک دوای ڕێککەوتننـامەی جەزائیر، ڕاگەیاندننامەی دژەشـــا بە نهێنی لەنێو زۆرینەی شـــارە کوردنشـــینەکان بەتایبەتیش لە مهاباد بڵاوبوونەوە.[19] هەر شـا بەخۆی بەرانبەر کاردانەوەی کوردی ئێران لەبارەی ڕێککەوتننامەکە هەسـتیار بوو. "دیارە کورد وەهای چاوەڕێ کردووە، کە ئێمە لەبەر ئەوان دەســتبەرداری بەرژەوەندییەکانی خۆمان بین."[20] لەو نێوەشدا، گەنجانی کورد لەناوچە شارنشینەکاندا چوونە پـاڵ حزبە کوردییە ڕادیکـاڵ و چەپ و جوداخوازەکـان. حزبی تودەی مارکســیش کاریگەریی خۆی لەنێو کوردی ئێراندا ژیاندەوە. گەشـەکردنی پێکهێنانی ئەو گرووپانە، هەڕەشـەی جیاخوازی بۆ سـەر ئاسایشی یەکێتیی نیشــتمانی زیندوو کردەوە. نوشــســتی پاشـایەتی پەهلەوی زەمینەیەکی لەباری بۆ کورد ئافراند تا ئاڵنگاری شۆڕشگێڕێتی ئێران ببێتەوە.

دواهەوڵ لە دوایین ڕۆژدا

ڕێککەوتننامەی جەزائیر بۆ نزیکەی یەک چارەگە ســەدە کوردی عێراقی دابەشـکرد. هەرچەندە هەر لە ١٩٦٤ەوە گرژیی توندی نێوخۆ لەنێوان هۆبە و لقە کوردییەکـانـدا هەبوو، لێ ڕێککەوتننـامەکە جیـاوازی و مەودای گرژییەکانی قووڵتر و بەرینتر کرد. ڕێککەوتننامەکە زیانی بە نمایشـــنامەی شـــکۆی بارزانی و دەســـەڵاتەکەی گەیاند و کوردی بەبێ فەرماندەیەکی

[19] SAVAK Document, No number, No Date.

[20] Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 191

شــــۆڕشـــــگێڕی کارا بەجێهێشـــــت. کارێکیش بارزانی کردی، ئەوەبوو بە تاڵییەکەوە مەرجەکانی ڕێککەوتننامەکەی پەسەند کرد و بە خۆی کوڕەکانی هەر یەک لە ئیدریس و مەسعود ڕوویان لە ئێران کرد، تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەدیش[21] ئەو بڕیارەیان ڕەتکردەوە و درێژەدانیان بەشەڕ و بەرگرییان لێ هەڵبژارد.[22] ئەوان ڕەخنەیان لە لاوازیی ســـەرکردایەتی بارزانی گرت و ســـەرکۆنەی ئەوەیان کرد، کە متمانەیەکی ســـادە و دڵســـافانەی بە شـــا هەبووە. کاتێکیش عێراق دوا هێرشـی خۆی کرد، باقی دەستەبژێری پارتی دیموکراتی کوردســـتان باکووری عێراقیان بەرەو ســـوریا بەجێهێشـــت تا لەوێ بگەنەوە تاڵەبانی، کە ئەو پێشـتر ڕووی کردبووە بەیروت، ئەو لەوێ هەر لە هەفتاکانەوە پێگەی نوێنەرایەتی پارتی دیموکراتی کوردســـــتانی هەبوو. بە دەســـتلەپشـــتدانی حافز ئەســـەد، کە ڕژێمە بەعسـییەکەی ئەو بەدگومان بوو لە سەرکردایەتیکردنی سەددام بەسەر گەلی عەرەب لەدوای قۆناغی جەمال عەبدولناســـر، ئەوە بوو تاڵەبانی و هاوڕێکانی لە ١ی حوزەیرانی ١٩٧٥دا یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتانیان دامەزراند. پێشـــمەرگەی یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتان بە درەنگانێکی ١٩٧٥ەوە پەلاماری پێگەکانی عێراقیان دا و تا تەواوی ســـاڵی ١٩٧٦یش درێژەی هەبوو. وێڕای پشتیوانییە مامناوەندییەکەی سوریا، پێشمەرگەکانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان تەنیا لە ناوچە هەرە بەرزەکانی چیاکانی باشووری کوردســـتان توانیان بجووڵێن و زەبری خۆیان بوەشـــێنن.[23] کاتێکیش بەیەکدادان لە نێوان ســـوپای عێراق و یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتان

[21] دیارە لێرەدا نووســـەر لەبارەی تێهەڵچوونەوەی ڕەوتی خەباتی شـۆڕشـگێڕانەی ئیبراهیم ئەحمەد سەرچیخ چووە، چونکە لە هیچ لە بەڵگەنامەکانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستاندا لە دوای دامەزراندنییەوە، ناوی ئیبراهیم ئەحمەد وەک دامەزرێنەر یان وەک ئەندامێکی کارای ڕێکخراوەکە نەهاتووە. وەرگێر

[22] بیچمە سەرەکییەکانی دیکەش ئیبراهیم ئەحمەد، عومەر دەبابە و عەلی عەسکەری بوون.

[23] بنکە ســـەرەکییەکانی یاخیبوونە شـۆشـڕگێڕییەکە لە نێوان نۆکان، لە کوردســـتانی ئێران و قەندیل لە باشووری کوردستانی عێراق بوو.

پەرەیســـەند، ســـەددام بانگهێشـــتی هەردووکیان، هی ئیبراهیم ئەحمەد و تاڵەبانی کرد تا قەیرانەکانیان چارەســـەربکەن. هەرچۆنێک بێ، داوای ئۆتۆنۆمی ئەوان دەردەست لەلایەن بەغداوە ڕەتکرایەوە. وێڕای سەرکەوتنی بەرایی، لێ لەبەر بۆردومانی چڕ و خەستی هێزی هەوایی عێراقی و لەبەر هەڵکشـــانی گرژیی لەگەڵ بارزانیدا، ئیدی زەبر و کردەوەکانی یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتانیش لاواز بوون. لە ١ی ئابی ١٩٧٦دا ئەو شـــەڕ و دەمەقـالێیەی دووروبەردرێژەی نێوان هەردوو گرووپەکە بەتونـدی هەڵگیرســـایەوە، ئەوەش لەوکاتەدا بوو کە پێشـــمەرگەکانی بارزانی بۆسەیەکیان بۆ چەندین پێشمەرگەی یەکێتی دانابووەوە و لەناویان بردن.[٢٤] تـاڵەبـانیش بەڵێنی تۆڵەکردنەوەی دا و لە زســـتـانی ١٩٧٧دا هەنـدێ بەیەکهەڵشـاخان لەنێوانیان ڕوویدا. هەرچۆنێک بێ، شـەڕی سـەرتاپایی لە ناوچەی برادۆست و لە نیسانی ١٩٧٨دا تەقییەوە، ئەوکاتەی هاوپەیمانەکانی تاڵەبانی، هەریەکە لە عەلی عەســـکەری و خالید ســـەعید بە دەســـتی پێشـــمەرگەکانی بارزانییەوە کوژران. هەروەها ســـەرکردەکانی دیکەی یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتان وەک باباشـــێخی ئێزیدیش بە دەســـتی پێشـــمەرگەی بارزانییەوە کوژرا،[٢٥] کە بەو دواییانە لەلایەن میتی تورکی و ئیسـتخباراتی عێراقییەوە کۆمەک دەکران. لەو نێوەشـدا هێشـتا هەڵوێسـتی ساواک سەرلێشێواو بوو.

دوابەدوای پەیمـاننـامەی بەغـدا، لە بەراییەوە شـــا هەڵوێســـتێکی دژەشۆڕشگێڕی لە بەرانبەر کوردی عێراقدا وەرگرت. ساواکیش دەستی لە

[24] McDowall, David. A Modern History of the Kurds (London: I.B. Tauris, 2007 ed) p. 344.

[٢٥] دیارە مەبەســـت کارەســـاتی هەکارییە. کاتی خۆی چەندین جار حاجی محەمەدی شـــلانی کۆچکردوو بۆی گێڕامەوە، کە هێزێکی چوارسـەد کەسی لە دۆڵی ڕۆستەوە بە گەروەزینێ، لە دامێنی حەساری ڕوسـتێدا بۆ دیوی برادۆسـت پەڕینەوە، دیاربوو ئەو عەلی عەسکەری دەناســـی، بۆیە کاتێک لەبەردەبووک وکانگانەوە پێیان نابووە دیوی دۆڵێ ڕوســـتێ، بانگی ئەویان کردبوو، تا ببێتە چاوساغیان. وەرگێڕ.

سەرکوتکردنی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانەوە هەبوو، کە ڕابەرەکەی تاڵەبانی ئەوەی گوت؛ "هەر هەموویان؛ عێراق و ئێران و پارتی دیموکراتی کوردستان، دوژمنی ئێمەن."[٢٦] ئەوەی ڕاستی بێ، ڕێککەوتننامەی جەزائیر، خاوبوونەوەی گرژی و کرانەوەی نێوان ئێران و عێراق بوو، هەروەها بە شێوەیەکی کاتییش نەیارییە درێژخایەنەکەشیان هێور بووەوە. پەیوەندییەکانی تاران-بەغدا لە ١٩٧٨دا باشتر بوون، بە شێوەیەک ئاژانەکانی ساواک لە عێراق پلانێکی مۆسکۆییان لە دژی ڕژێمی بەعس بە دەزگای ئیستخباراتی عێراقییەوە گوت. ئیدی دەستبەجێ سەددام دەیان ئەفسەری لە سوپا تیرباران کردن. وەک هێمایەکیش بۆ ئاشتبوونەوەیەکی تەواو، ئەوەبوو ئایەتوڵڵا خومەینی لە عێراقەوە بۆ پاریس دەرکرد[٢٧]، ئەو بڕیارەی شۆڕشی ئیسلامی خێراتر کرد.

بە تێپەڕبوونی کاتیش، ستراتیژیی ئێران گۆڕا. بە زیندووبوونەوەی ڕکابەریێتی هەڕەشەی عێراق، شا لەوە نیگەران بوو، کە ئەمریکا وەها سەیری شەڕی داهاتووی ئێران- عێراق بکا، وەک قەیرانێکی ناوخۆیی و تاران بە تاکباڵی لە بەرانبەر بەغدای پشتبەستوو بە سۆڤیەت بهێڵێتەوە. بە هاتنی ساڵی ١٩٧٨، کاربەدەستانی ساواک داوایان لە شا کرد ستراتیژییەکەی لە هەمبەر کوردی عێراقدا بگۆڕێ. هەر بەڕاستیش، داواکاری ساواک دانان بوو بە بەڵگەوبەندی ئیسرائیلییەکان، بەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر بارێکی گرانی لەکۆڵ بەغدا کردەوە. پێشتریش دەزگای مۆساد هەستی بە گومانەکانی شا لەبارەی خۆپڕچەککردنی عێراقەوە کردبوو. ئیدی بە پێداگیری هەردوولایان، ساواک و مۆساد، شا ڕێگەی دا سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە کوردستانی عێراق بژیێنێتەوە. وردە وردە هاوکاریی نێوان ئیسرائیل و ئێران و بارزانی لە ١٩٧٨دا ژیاندرایەوە. هەروەها ساواک ژێربەژێر گفتوگۆی لەگەڵ یەکێتیی

[26] Talabani to PUK HQ (Damascus), Nawkan, 20 June I978

[27] Farrokh, Kaveh. Iran at War: 1500–1988 (Oxford: Osprey Publishing) p. 46.

نیشـتمانیی کوردسـتانیشـدا کرد. سـاواک هەوڵی ئەوەشـی دا، هەردوولای پارتی دیموکراتی کوردســـتان و یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتان لە دژی بەغدا یەک بخا، تاڵەبانیش تەنیا بەو مەرجە بە خســـتنەڕووەکەی ســـاواک قایل بوو، کە ســـــاواک واز لە پارتی دیموکراتی کوردســـــتان بهێنی.[٢٨] هەرچۆنێک بێ ساواک حاڵەتی بێلایەنی لە پرسەکەدا لێگرت و لە ڕکابەریی خۆبەخۆیی کوردان دوورکەوتەوە. هەر بە تەنیا چوار ئاژانی ســـاواک، کە عیســـا پژمان یەکێکیان بوو، بەو ئۆپەراســـیۆنە پەیوەســـت بوون بەڵکو ڕێڕەوێکی کوردی بکەنەوە.

کاتێک شـــا لێی پرســـیم چۆن پەیوەندییمان بە کوردان زیندوو بکەینەوە، منیش ئەوەم خستە بەردەست، جەخت لەسەر پڕوپاگەندەیەکی درێژمەودا بکـاتەوە بۆ ئەوەی هۆش و دڵییـان بۆ ئێران ڕابکێشـــیتەوە. هەروەهـا مشتومڕم لەسەر ئەوەش کرد، کە نابێ پلانەکە لە لایەن ساواکەوە جێبەجێ بکرێ، ئـاخر لە دوای ڕێککەوتننـامەکەوە، کورد ڕقیـان لە ســـــاواک هەڵگرتووە... (شا)ش لێی پرسیم پلانێکی پڕ وردەکار ئامادەبکەم و بیخەمە بەردەســـتی پاکڕەوان. منیش وەهام کرد، کەچی پلانەکە هەرگیز جێبەجێ نەکرا.[٢٩]

بە گوێرەی قسەی ئیسڕائیلییەکان بێ، هەرچەندە ئێران سەیری پڕۆژەکەیان کرد، بەڵام وەڵامێکی گردەبڕانەیان نەدایەوە.[٣٠] شـا نیگەرانی خۆپیشـاندانی شـــارە گەورەکان بوو. لەو نێوەشـــدا دەرکەوت بـارزانی نەخۆشـــی شـــێرپەنجەی ســـییەکانی هەیە، ئەوەبوو بۆ چارەســـەر چووە وڵاتە

---

28 McDowall, David. A Modern History of the Kurds (London: I.B. Tauris, 2007 ed) p. 345.

29 Qaneifard, Erfan, Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman] (Elm Publication, Tehran, 2011) p. 202.

30 Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 77.

یەکگرتووەکانی ئەمریکا. **مەلا مســـتەفا بارزانی لە ١ی ئازاری ١٩٧٩دا کۆچی دوایی کرد و لە شنۆ، لە باکوری ڕۆژئاوای ئێران بە خاک نێژرا.**[٣١]

٢- هەڵسانەوە: شیعەی لوبنان

ڕیچارد پارکەر، باڵوێزی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە بەیروت ڕاپۆرتی وەها دابوو: ***"ئەو بیرۆکەیەی کە ئیمام موسا چووەتە حەشارگە تا لەوێوە بگەڕێتەوە، لای ئێمەش پەیدابوو."*** [٣٢]

شەپۆلی شۆڕشی ئیسلامی

ڕەوش لە کۆتایی ١٩٧٧ بۆ شیعەی لوبنان شـووم بوو. سـوریا جەرگەی وڵاتی شیعانی گرت، کە دۆڵی بیقاع بوو، لەکاتێکدا ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەسـتینیش لە باشـووردا لەگەڵ ئیسـرائیلیەکان دەجەنگا. هەرچەندە ئیسـرائیل ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی و بزووتنەوەی نیشتمانیی لوبنانی ناچارکرد لە باشووری لوبنان بکشێنەوە، لێ زۆر لە مەدەنییەکانی شـیعە بە شـێوەیەکی دڕندانە بە تۆپ و گوللەی ئیسـرائیلی یان بە بۆمبی فرۆکەکانی ئیسرائیلی کوژران. وێڕای میلیشیای ئەمەل، کەچی سەدر یەکێ نەبوو لە سەردارانی شەڕ. هەر بۆیە، ئەو تکای لە سەرکردە عەرەبییەکانی جەزائیر، عەرەبستانی سعودی و ئوردن و سوریا کرد بەڵکو پشتی شیعە بگرن. هەرچۆنێک بێ شـــەڕی ناوخۆ پێشـــتر ناووڕومەتی ســـەدری هەژاندبوو. بە گوێرەی قســەی مەنسـور قەدەریش بێ، "شـازادە تورکی"[٣٣]،

---

[٣١] **کەریم سنجابی، سەرۆکی بەرەی نیشتمانی و یەکەمین وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران لە دوای شۆڕشی ئیسلامی قەناعەتی بە خومەینی هێنابوو ڕێگە بدا بارزانی لە ئێران بەخاک بسپێرن.**

[32] Beirut 05430_d to the U.S. State Department, 19 September 1978, Wikileaks.

[٣٣] تورکی کوڕی عەبدولعەزیز کە بە "دووەم"یش ناســرا بوو (چونکە دووەمین کوڕی پاشـا عەبدولعەزیز بوو، ناویشـــی لێنابوو تورکی) جێگری وەزیری بەرگری بوو لە تەمموزی

جێگری وەزیری بەرگری ڕەخنەی لە هەموو ســـەرکردەکانی لوبنانی گرت بە ســـەید موســـا ســـەدریشـــەوە. ئەو وەهای گوت "ئەم پیاوە [ســـەدر] ڕوخسارێکی لەخشتەبەرانەی هەیە، ئەو جوان و دروست قسەدەکا، کەچی پێچەوانەکەی دەکا. ئەو هەر لەســـەر پەتکێک نییە، هەر ڕۆژە و ڕەگەڵ تاقم و باندێکی نوێ دەکەوێ."[٣٤] لە ســـەرووی هەموو شـــتێکیشـــەوە، تا دەهات لەنێو گرووپە ســـــەرەکییە لوبنانییەکان و لەنێو ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینیشەوە هەستوسۆزی دژەسەدری پتر دەبوو. تەنانەت شۆڕشگێڕە ئێرانییەکانی لایەنگری خومەینی و موجاهیدین و فیداییەکانیش لە گەرمەی شەڕی ناوخۆدا دەیانبێزراند. ئیدی سەدر تەنیا بوو.

لەنێو جەرگەی ئەو ڕۆژە ڕەش و تاریکانەدا، پێشـهاتێکی پێشـبینینەکراو کە لە ٢٠٠٠ کیلۆمەتر لە دووری ئەو ڕوویدا، چارەنووســـی شـــیعەی لوبنانی گۆڕی: ئەویش شۆڕشی ئیسلامی بوو لە ١٩٧٩. سەرۆک جیمی کارتەر لە ٣١ی دیسێمبەری ١٩٧٧دا لە کۆشکی نەوشیروان کاتێ پێکی بە خۆشی شا هەڵدەدا گوتی: "**ئێران لە ســـــایەی ســـــەرکردایەتییەکی مەزنی شـــــاوە، دوورگەیەکی ســـــەقامگیرییە لەنێو ناوچەیەکی هەرە ئاژاوە و پشـــــێوی جیهاندا.**" کەچی ســــــەقامگیریی ئێران درێژەی نەکێشـــــا. هەر دوای چەند هەفتەیەک لە ســــــەردانەکەی کارتەر، لێشـــــاوی خۆپیشـــــاندان لە شـــــارە دیندارەکەی قوم و پاشـــــان تاران و شـــــارەکانی دیکەشـــــدا تەقیەوە. پەرەسـەندنی شـەپۆلی خۆپیشـاندان، سیاسـەتی توندوڕەقی شـا دەرهەق بە شـــیعەی لوبنان و ڕۆڵی کلیلئاســـای دۆســـتەکانی لە ســـەرکردایەتیکردنی

١٩٦٩ تا ١٩٧٨. ئەو لەبەر ژنهێنانێکی بە مقۆمقۆ، ناچار واز لە بەرپرســـیارێتییەکەی بهێنێ. ئینجا پســـامی ئەو، تورکی کوڕی فەیســـەل ئال ســـعود، کە ئەویش بە تورکی فەیســـەل ناسـرابوو، بەرپرسـی مەڵبەندی شـا فەیسـەل بوو بۆ خوێندن و توێژینەوەی ئیسـلامی. ئەو بەڕێوبەرێکی گشـتی باڵادەسـتی ئەلموخابەرات ئەلعامە، واتە دەزگای هەواڵگریی سـعودی بوو لە ١٩٧٧ەوە تا ١ی ئەیلوولی ٢٠٠١، واتە دە ڕۆژ بەرلە پەلامارەکەی سەر ١١ی ئەیلول، ئەوکاتە ئەویش بە شێوەیەکی سەیر و مقۆمقۆهەڵگر وازی لە پۆستەکەی خۆی هێنا.

34 Iran’s Ministry of Foreign Affairs, No Number, No Date.

شۆڕش، هەموو ئەمانە قەناعەتیان بە سەدر هێنا، سیاسەتێکی ڕادیکالانەتر لە بەرانبەر ئێراندا بگرێتەبەر.[٣٥] سەدر لە دیدارێکی لە ٤ی ئازاری ١٩٧٨دا ئاماژەی بەوەدا، گوایە شا پشتگیری سیاسەتی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بووە لە هەرێمەکەدا، موسڵمانەکانی دژی فەڵەستینییەکان هانداوە.[٣٦] سیاسەتی لایەنگرانەی بۆ شۆڕش لەگەڵ هەوڵوتەقەللای بۆ ئەوەی بەدگومانی ڕژێمە عەرەبییە نەریتخوازەکان لە سەرهەڵدانی شۆڕشی ئیسلامیی شیعە لە عێراق بڕەوێنێتەوە. ئەو بە شازادە عەبدوڵلای گوت؛ "خەریکە لە ئێران شۆڕشێک بە ڕابەرایەتی ئایەتوڵلا خومەینی هەڵبگیرسێ. شۆڕشەکەش نە شیعەییە نە ئێرانییە، بەڵکو شۆڕشێکی تەواو ئیسلامییە. من دەمەوێ تۆ نەکەویە نێو داوی ئەمریکا و بەڵکو لەبری ئەوە پەیوەندییەکی باشت لەگەڵ شۆڕشەکەدا هەبێ."[٣٧] سەدر لە ٢٣ی ئابی ١٩٧٨دا وتارێکی دژەشای بە ناوی "بانگی پێغەمبەر" لە ڕۆژنامەی لیمۆندی فەڕەنسیدا بلاوکردەوە، تێیدا بەڵگەوبەندی لەسەر ئەوە هێنابووەوە کە، "شۆڕشی ئێرانی لەگەڵ هەموو جوولانەوەکانی دیکەی جیهان جیاوازە." ئەو ئاماژەی بەوەدابوو، ئەم جوولانەوەیە نە بە چەپ و نە بە ڕاستگەراییەوە پەیوەستە، ئەوەشی بۆ خستبووە سەر کە "شۆڕشگێڕانی ئێرانی نوێنەرایەتی چینێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو ناکەن... دنەدەری ئەم جوولانەوەیە بیروباوەڕە... کە بانگی پێغەمبەر بیردەخاتەوە."[٣٨] **پاش کەمتر لە هەفتەیەک ڕووە و لیبیا بەرەو چارەنووسی تەلیسماوی ڕۆیشت.**

---

[٣٥] دۆستەکانی سەدر بە مەهدی بازرگان، یەدوڵلا شەهابی، ئیبراهیم یەزدی، ئایەتوڵلا سەید محەمەد حوسێنی بەهەشتی و سادق قوتبزادە توخمی سەرەکی بوون کە ڕۆڵێکی بالایان لە سەرکردایەتیکردنی شۆڕشی ئیسلامییدا گێڕا.

[36] SAVAK Documents, No Number, No Date.

[٣٧] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[38] Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Social Diaries] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1, p. 174.

گەشتێکی تەلیسماوی

سەید موسا سەدر لە ٢٥ی ئابی ١٩٧٨دا لەسەر بانگهێشتننامەی قەزافی بە خۆی و دوو ئەندامی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە، شێخ محەمەد یەعقوب و عەباس بەدرەدینی ڕۆژنامەنووس چوونە لیبیا. هەرچەندە لە خشتەی گەشتەکەی وەها بڕیاربوو بە گەشتی فڕینی ئەلئیتالیا لە تەڕابلوسەوە بفڕێ و بگەڕێتەوە، کەچی هەرگیز نەگەیشتە ڕۆما. وێڕای ڕاستی دژبەیەک، "ئیمام [سەدر] و دوو یاوەرەکەی بە گەشتی ژمارە ٨٨١ت ئەلئیتالیا لە ٣١ی ئابدا تەڕابلوسی لیبیایان بەرەو ڕۆما بەجێهێشت. کەچی ئیتالییەکان ئەوەیان گوت، ئەو کەسانەی بە ناوی سێ کەسایەتی شیعە گەشتەکەیان کردووە ئەوانە نەبوون کە سەدر و یاوەرەکانی بن."[٣٩] تەنانەت مەنسور قەدەری دژە سەدریش دانیپێدانا؛ "سەدر هەرگیز پێی نەناوەتە سەر خاکی ڕۆما. یەکێکی دیکە بە پاسپۆرتی سەدر چووەتە ڕۆما."[٤٠] ڕیچارد پارکەر، باڵوێزی ئەمریکا لە بەیروت بە هەڵەوە ئەوەی گوت؛ "خۆ ئەگەر بەتەواویش سۆراغی نەمێنێ، ئەوا خەڵکێکی زۆر کەم بۆی پەرۆش و ماتەمبار دەبن،" ئاخر "ئیمام تەنانەت بە پێوەرەکانی لوبنانیش گەندەڵێکی ناقۆڵا بوو."[٤١] ئیدی هەر زوو پشتیوانانی سەدر و ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە فشاریان خستە سەر سەرۆکوەزیری لوبنان، سەلیم ئەحمەد ئەلحوس. لە ١٤ی ئەیلوول و لەپاش کۆبوونەوەیەکی لەناکاو، ئەوەبوو ئەلحوس بە ڕۆژنامەوانانی ڕاگەیاند؛ "ئەو زانیارییانەی تا ئێستا بەدەستگەیشتوون، نەرێنین"؛ هەروەها ئەوەشی بۆ زیادکرد

---

[39] Tripoli 01335_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 24 September 1978.

[40] Interview of General Mansour Qadar with Gholam-Reza Afkhami in the Oral History of Iran Program, Foundation for Iranian Studies, Bethesda, MD, US, 1986.

[41] Beirut 05339_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 13 September 1978.

نێردەیەک کە عومەر موســـکی، بەڕێوبەری گشـــتیی نووســـینگەی سەروەزیریشی تێدایە دەنێردرێتە لیبیا و وڵاتەکانی دیکە بۆ سۆراخپرسینی ســـەدر."[٤٢] لێ هەر زوو دەنگۆ بڵاوبوونەوە. لەســـەرەتادا هەندێ وای بۆ چووبوون ســەدر دەگەڕێتەوە. بە گوێرەی قســەی کاربەدەســتە لیبییەکانی تەرابلســـیش بێ، "ئیمام لە ٢ی ئەیلوولدا لیبیای بەجێهێشـــتووە تا دوو هەفتەی ئارام لە پاریس بەســـەر ببا."[٤٣] لە گەرمەی مانگرتنی 'لایەنگرانی ســـەدردا'، وەزارەتی کاروباری ناوەخۆی ئیتالیا داوای لە دەســـەڵاتدارانی مـالْتـا کردبوو بەدوای ئەوەدا بگەڕێن ئـاخۆ ئیمـام لەوێوە بەرەو ڕۆمـا فڕیوە."[٤٤] ئەوەش گوترابوو گوایە ســـەدر "ســـاغ و زیندووە یان لە ماڵتایە یـاخود لە نزیـک دەریـاچەی کۆمۆیە. ئەو لە لایەن ئـاژانەکـانی قەزافی دەســتبەســەرە و خەریکن دەرســی دەدەنێ."[٤٥] کەچی پشــتیوانانی ســەدر مشـــتومڕیـان لەســـەر ئەوە بوو، جـانتـا و کەلوپەلەکەی لە یەکێـک لە میوانخـانەکـانی تەڕابلس دۆزراوەتەوە و بەبێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەک بۆ گەشتکردنی بۆ ئیتالیا هەبێ.

دەســـتبەجێش گومـان لە عەقید معەمەر قەزافی کرا. ئاخر پەیوەندی ئەو لەگەڵ سەدردا تەمومژاوی بوو. دوای هەڵگیرسانی شەڕی ناوەخۆ، قەزافی لە ئـایـاری ١٩٧٥دا هەڵمەتێکی لە دژی ســـەدر ڕاگەیـانـد. لە ڕوانگەی قەزافییەوە، جووڵانەوەی بەشـــخوراوان (حرکەت مەحرومین)ی ئەو پێگەی چەپەکانی لەنێو شـــیعەی لە باشـــووری لوبناندا لاوازکردبوو.[٤٦] هەرچەندە

[٤٢] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[43] Tripoli 01265_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 13 September 1978.

[44] Beirut 05640_d d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 27 September 1978.

[45] Beirut 05714_d d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 30 September 1978.

[46] Beirut 213/303, SAVAK Documents, 2 June 1975.

سەدر دوای پێکهێنانی ئەمەل لە ئەیلوولی ١٩٧٥دا سەردانی لیبیای کرد و ساواکیش وەهای گوت گوایە قەزافی بەڵێنی پێداوە پشتگیری سیاسەتەکانی ئەو لە لوبناندا بکا.[٤٧] کاتێکیش سەدر لایەنی سوپای سوریا و مارۆنییەکانی گرت بۆ پشتشکاندنی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی، دیسان پەیوەندی لەگەڵ لیبیا تێکچووەوە. لەڕاستیشدا، سەدر ڕەتیکردەوە داواکانی قەزافی جێبەجێ بکا. دەگوترا بڕە پارەیەکیش قەزافی بەخشیبوویە سەدر کەچی بزر بووە. قەدەر گوتی گوایە:

قەزافی نزیکەی ١٢ ملیۆن دۆلاری بەخشیبووە سەدر تا هێزی ئەمەل و جەنگاوەرە فەڵەستینییەکان لەژێر ناوی ئەمەل ڕێکبخاتەوە. لە سەرەتاوە ئەمەل و فەڵەستینییەکان دوو سێ کردەی تیرۆرستانەیان سەرکەوتووانە کردبوون. لێ هەر کەمێک دوای ئەوە، بە شێوەیەکی چاوەڕواننەکراو سەدر ڕەتیکردەوە بەگوێرەی پلانەکە بەڕێوە بچێ... کاتێکیش قسەکە گەیشتەوە بەر گوێی قەزافی، داوای گەڕاندنەوەی بڕە پارەکەی لێکردەوە، بەڵام سەدر دەستوەردانی لیبییەکانی لە سیاسەتی ناوەخۆی لوبناندا ڕەتکردەوە. قەزافیش لەو کاتەوە بەدوای کاتێکی لەباردا دەگەڕا تا سزای بدا.[٤٨]

ساواکیش لەسەر بنەمای سەرچاوە هەواڵی سورییەوە ڕاپۆرتێکی ئامادەکردبوو، تێیدا مشتومڕی لەسەر ئەوە کردبوو:

عەقید قەزافی بە سیاسەتی سەدر لە باشووری لوبنان و پێگەی بەهێزی ئەو لە نێو گرووپە فەڵەستینییەکان خۆشحاڵ نەبوو. هەروەها قەزافی سەدری بە کەسێکی ئسوڵی، دیندار و پشتبەستوو بە باڵی ڕاستڕەو [ی لایەنە لوبنانیەکان] دانابوو. هەروەها سەدریش ئەو پارەیەی قەزافی بەخشیبووی لە جیاتی ئەوەی لە ئامانجە سیاسییەکانی قەزافی خەرجی

---

[47] Beirut 213/1022, SAVAK Documents, 30 August 1975.

[48] Interview of General Mansour Qadar with Gholam-Reza Afkhami in the Oral History of Iran Program, Foundation for Iranian Studies, Bethesda, MD, US, 1986.

بکا، دابوویە شـــیعەکان. هەر بۆیە قەزافی نیازی وەهابوو بیگرێ و ســزای بدا.[٤٩]

ڕەفعەت ئەســـەد، برای حافز ئەســـەد و ســـەرۆکی دەزگای ئاســـایشـــی سوریاش، بە سەرتیپ عەلی مورتەزای باڵوێزی ئێران لە سوریا و جێگری بەڕێوبەری پێشووی ساواکی گوتبوو؛[٥٠] قەزافی نەخشەی کوشتنی سەدری هەبووە.

لە ڕاستیشـدا قەزافی چاوەڕێی ئەوەی دەکرد سـەدر بە تەواوی گوێڕایەڵی ئەو بێ. هەروەک یەزدیش لێدوانی دا؛ "ســـەدر پەیوەندییەکی دۆســـتانەی لەگەڵ ســـەرکردە عەرەبەکـانی هەرێمەکەدا هەبوو، **بەڵام ئەو هەرگیز نەیـدەپەژرانـد ببێتە ئـاژانێکی ئەوان**. لەگەڵ ئەوەشـــدا قەزافی وای ڕەچاوکردبوو سەدر ببێتە پیاوە بەڵێگۆی ئەو."[٥١] هەرچۆنێک بێ هەڵوێستی دژەشیعەی قەزافی دەکرێ پاڵنەرێک بێ بۆ کوشتنی سەدر. کۆلۆنێل جۆلود Colonel Joloud، دووەمین پیاوی بەهێز لە تەڕابلس، گوتی گوایە کاتێ ئەو لە ئیماراتی عەرەبی بووە، هەموو شـــیعەکان ســـیخوڕ بوونە.[٥٢] بە گوێرەی ساواکیش بێ، "قەزافی لە شیعە ڕەشبین بوو".[٥٣] **لەپاڵ ئەمەشـدا، دیارنەمانی ســـەدر دەکرێ بۆ ڕەخنەی ســـەدر لە قەزافی بگەڕێتەوە، کە گوتبووی دیکتـاتۆرەکەی لیبیا لەبـارەی ئیســـلامەوە کاڵفامە**. بە گوێرەی کابرای لیبی عەبدولڕەحمان شـــەلقەمیش، ئەوا **هەواری بومدیەن قەناعەتی بە ســـەدر هێنابوو کە بچێتە تەڕابلس**. لەو کاتەشـــدا قەزافی ڕوانینێکی سەیری لەبارەی قورئان و ئیسلام ڕاگەیاندبوو. هەر بە گەیشتنی سەدر بۆ تەڕابلس، ڕابەری شـــیعە ڕەخنەی لە قەزافی گرت و پێیگوت، "تۆ هیچ

---

[49] SAVAK Documents, No 618/213, 1 November 1978.

[٥٠] ناوی ڕاستەقینەی مورتەزاد عەلی ناخیری ئیسفەهانی بوو.

[51] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

[52] Al-Havadeth, No. 144, 13 October 78.

[53] SAVAK Documents, No 618/213, 1 November 1978.

لەبارەی ئیســـلامەوە نازانی. تۆ ســـووکایەتی بە ئیســـلام و پێغەمبەرەکەی دەکەی." ئەو هەڵوێستەی سەدریش قەزافی زۆر تووڕە کردبوو.[٥٤] هەروەها چەمرانیش ئـامـاژەی بەو دەمەتەقێیەی نێوان ســـــەدر و قەزافی لەبـارەی ئیســـــلامەوە دا. چەمران گوتی؛ ســـــەدر بە قەزافی گوتبوو کە "ئەگەر شـــەریعەتی ئیســـلامی پێشـــێل بکەی، ئەوا بەگوێرەی دین بێ، ژنەکەت لێ حەڕامە، چونکە لەســـەر بنەمای شـــەریعەت لێت مارەکراوە. کارەسـات دەبێ ئەگەر هاتوو شـــەریعەتی پیرۆزی ئیســـلامی ببەزێنی."[٥٥] بەگوێرەی قســـەی قەدەریش بێ، دوای ئەوەی ســـەدر لە دامەزراوەیەکی دینی وتاری دا، ئینجا قەزافی بینی. قەزافی لە دانیشتنەکەدا سووکایەتی پێکرد و ئینجا فەرمانی بە کوشتنی سەدر و دوو یاوەرەکەی دا. **لە مۆڵگەیەک لە دووری ٣٠ کیلۆمەتر لە بـاشـــــووری ڕۆژئـاوای تەرابلســـــەوە کوژران.** دیپلۆمـاتێکی لیبی ئەو زانیارییانەی دابووە باڵوێزی لوبنان لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان."[٥٦] ڕەتکردنەوەی ســـــەدر بۆ ئەوەی بکەوێتە داوی پەیوەندی ئەفســـــەر-ئاژان لەگەڵ قەزافی دژەشـــیعە، ئەو کەســـەی کۆمەکی دارایی پێشـــکەش ســـەدر کردبوو، هەروەهـــا ســـــەدریش ڕەخنەی لە زانیـــاری قەزافی لەبـــارەی ئیسلامەوە لێگرتبوو، هەموو ئەمانە ڕێخۆشکەربوون بۆ بێسەروشوێنبوون یان مەرگی.

کاربەدەســـــتە ئەمریکییەکانیش گومانیان لە قســـــەکانی قەزافی هەبوو. بە گوێرەی نووسینگەکانی بەیروت و تاران، نزار فەرەحاتی بەرپرسی لوبنانی "لەپڕ لە ١٩ی ئەیلوولدا تەڕابلسی بەجێهێشت... ئێمە گومانمان پەیداکردووە لەوەی ئەو پتر لە هەر کەســـێکی خۆجێی دەیزانی... دەکرێ باڵوێزخانەی

---

[54] Shalgham, Abdel Rahman, Sabz va Siah [Green and Black], translated by Ali Mousavi Khalkhali (Ozam Publisher, Tehran, 1392).

[55] See http://www.mashreghnews.ir/fa/news/459203.

[56] Interview of General Mansour Qadar with Gholam-Reza Afkhami in the Oral History of Iran Program, Foundation for Iranian Studies, Bethesda, MD, US, 1986.

بەیروت بۆی دەربکەوێ، کە فەرەحات زانیاری زێدەباری لە دوای خۆی لەبارەی پرســە ئەفســووناویەکی ونبوونی ئیمام بەجێهێشــتبێ."[٥٧] هەروەها ئەوان لە وەزیری کاروباری دەرەوەی لوبنـان لە (بوترس)یش نزیکبونەوە. "بوترس گوتی ئەو بانگی فەرەحاتی کرد تا گوێی لێبێ ئاخۆ چی لەلایە. ئەو دەبووایە بگەڕابایەوە تەرابلس. وەک ئەو و ئەوانی دیکە باســـیان کردبوو، دیاربوو وەک لیبییەکان گوتبوویان، ئیمام نەچوبووە ڕۆما. ئەو نەیدەزانی ئاخۆ قەزافی چی لەبن سەردا هەیە."[٥٨] هەروەها پارکەر ئەو ڕاپۆرتەشی دا:

عەبدوللەتیف زێن، ئەندام پەرلەمانی شـــیعە دواتر پێی ڕاگەیاندنم، شـــیعە بڕوایان وایە لیبییەکان درۆ بکەن. سەرکردەکان بە پێشوازی و ڕێوڕەسمی شکۆدارەوە... لەوێ قەزافی پێشـوازی لێکردن و هەندێ دڵنیاشـی کردنەوە، بەڵام هێشتا بەس نەبوو. معەمەر قەزافی پێیگوتبوون لە میوانە فەرمییەکەی، لە ئیمام موسـا زۆر پەسـتە، ئاخر ئەو ڕۆیشـت بەبێ ئەوەی جارێکی دیکە ببینێتەوە، چونکە ئەو بە ڤیســـتیڤـالی ١ی ئەیلوول ســـەرقـاڵ بوو. ڕاســـتییەکانیش ئەوەیان دەرخســـت کە ئەم دەربڕینەی لایەنی لیبی پڕ لە کون و کەلەبەرە. ***هەر بۆ نموونە، شـــوێنەواری ئیمـام و یـاورەکـانی لە میوانخـانەیی تەرابلس بەجێمـابوون. ئەوان بە خۆشـــی خۆیـان ئەوێیـان جێنەهێشـتبوو.*** *میوانخانەکەش لەســـەر قســـەی خۆی بوو، گوایە ئەوان تا ڕۆژی ڕۆیشتنیان سێ ڕۆژان لەوێ مابوونەوە. بە تۆپزی تەلەفۆن بە ئیمام دەکرا، خۆ ئەگەر ئازاد بووایە ئەوا پێشـــتر تەلەفۆنی دەکرد. ئەو یان دیل بووە یان کوژراوە، کارەکەش لە لیبیا کراوە. زێن گوتی یەک لە هۆیەکان پشـتڕاسـتکراوەتەوە ئەویش ئەو تێبینییەی قەزافی بووە بەوەی گوایە ئەو نیازی وەها بووە لە پڕۆژەکانی باشـــووری لوبناندا یارمەتی ئیمام موســـا*

---

[57] Tripoli 01335_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 24 September 1978.

[58] Beirut 05614_d o the U.S. Department of State, WikiLeaks, 26 September 1978.

بدا، بەڵام هەرگیز یەک سەنتیشی نەداوەتێ. ئەوەش گوتراوە گوایە لەبەرئەوەی قەزافی دەستی لە ئیمام سەدر شوشتووە، چونکە ١٥٠ ملیۆن دۆلاری شوێنبزرکردووە کە لیبییەکان پێیان بەخشیوە. بە هەموو لێکدانەوەیەکی ئاوەزمەندانە ئەم قسەیە دوور بوو لە ڕاستی.[٥٩]

گرووپە فەلەستینییەکانیش لە گومانلێکراوەکان بوون. دەستبەجێ ئەو گوتە بڵاوبوویەوە، کە سەدر بەدەستی لیبییەکان کوژراوە، ئەمەش لەسەر ئەو گرژییانەی لەگەڵ ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینییەوە هەیببووە. ئەندام پەرلەمانەکەی شیعە، عەبدوللەتیف زێن گومانی لە فەڵەستینییەکان هەبو، ئەم کارەیان بەسەر سەدر هێنابی.[٦٠] تەنانەت یاسر عەرەفاتی سەرکردەی فەڵەستینییەکانیش ڕەخنەی لە ناڕەزایەتی سەدر لە بەرانبەر بنکەکانی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستینی لە باشووری لوبنان گرت. هەر ڕێکوڕەوان دوای دیارنەمانی سەدر، چەپەکانی لوبنان و فەڵەستینییەکان هەڵمەتێکی دژەسەدریان دەستپێکرد. هەروەک چەمرانیش لە نامەیەکیدا بۆ یەزدی نووسیبووی؛ "ئەوا ڕۆژانە دەنگۆیان بڵاودەکردەوە. لەسەر دیواری س(ص)ور نووسیبوویان، "سەدر پارەی برد و هەڵات."[٦١] دەنگۆی لەوەش بەهێزتر پەیوەندی بە ڕۆڵی جۆرج حەبەش لە کوشتنی سەدردا هەبوو. حەبەش دارِسابووە سەدر، ئاخر ئەو دژی نەخشەی چەککردنی جەنگاوەرە فەڵەستینییەکان بوو لە باشووری لوبنان، کە بەهۆیەوە دەبووە مایەی تێکدانی ڕەوشی ئابووری-کۆمەڵایەتی شیعە.[٦٢] موحتەشەمیپووریش بڕوای وەها بوو، کە "گرووپە فەڵەستینییەکان ڕۆڵیان

---

[59] Beirut 05614_d o the U.S. Department of State, WikiLeaks, 26 September 1978.

[٦٠] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[61] Yazdi, Ebrahim, Shast Sal Sabouri va Shakouri [60 Years of Patience and Gracefulness] (Tehran, Fall 1390, Nashr-e Majazi) Vol III, pp. 624–25.

[62] SAVAK Documents, No. 289, 32 July 1978.

لە دیارنەمانی سەدردا نەبووە،"[٦٣] کەچی یەزدی بە مەحکەمی ئەوەی سەلماند، ئەوان ڕۆڵی دژواریان لە کوشتنی سەدردا هەبووە. "**نوێنەرێکی لیبی هاتە ماڵم و پێیگوتم ئەحمەد جبریل سەدری لە لیبیا کوشت. ئەو گوتی گوایە دوو تەرم لە ماڵەکەی جبریل شاردرانەتەوە کە هی سەدر و یەعقوبن."[٦٤] پێدەچێ قەزافی لەسەر داوای فەڵەستینییەکان سەدری کوشتبێ.**

ئەوەی مایەی سەرنج بوو، **هەندێ دەنگۆ باسی ڕۆڵی سوریایان لە بێسەروشوێنبوونی سەدر دەکرد. بەپێی ئەوە بێ، گوایە حافز ئەسەد بە هەڵکشانی ڕۆڵی سەدر دڵگەرم نەبووە،** هەرچەندە لە دوای شەڕی ناوەخۆدا دەسەڵاتەکەی سنووردار بووبوو، لێ ئەو بە گشتی لە لوبنان و لەنێو شیعەش بەتایبەتی وەک بەربەستێک بۆ ئەسەد دەبینرا. مەنسور قەدەریش وەهای گوت، گوایە سوریا ڕۆڵی یەکلاکەرەوانەی لە بێسەروشوێنبوونی سەدردا هەبووە.

"لە بەرایی ١٩٧٨دا، ڕەفعەت ئەسەد داوای لێکردم بچمە دیمەشق. لە دانیشتنێک لەگەڵ ئەو و لەگەڵ سەرۆک ئەسەددا جەختیان لەسەر دوژمنایەتی سوریا بۆ عێراق و نەخشەکەیان بۆ ڕوخاندنی ڕژێم لە بەغدا کردەوە. ئەوان گوتیان؛ 'ئێمە دەزانین ئێوەی ئێرانی ئاژان و ڕایەڵەی خۆتان لە کەربەلا و نەجەفدا هەیە. هەروەها ئێمە ئەوەش دەزانین هێشتا هەر پشتگیریی کوردی عێراق دەکەن. ئێمەش بۆ پشتیوانی کوردان دەدەینە پاڵ ئێوە. هەرچەندە سوریا هیچ سنوورێکی لەگەڵ ئەو هەرێمەی ژێر دەستی یاخیبووان لە باکووری عێراقدا نییە. بەم جۆرە دەمانەوێ ئێوە ڕێگەمان پێبدەن کە باری چەک و تەقەمەنی لە خورەمشەهردا دابەزێنین، ئینجا لەوێوە بیگەیەنینە دەستی کوردی عێراق [یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانی تاڵەبانی]. بە چڕکردنەوەی پشتیوانی بۆ ئەوان دەکرێ دەستوپێی سوپای

[63] Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016.

[64] Interview with Ebrahim Yazdi, Tehran, April 4, 2016.

*عێراقی لە کوردستان ببەسترێتەوە، ئینجا دەتوانین بە پشتیوانی ئاژانەکانی ئێوە لە نەجەف و کەربەلا ڕێبەرایەتی کودەتایەک بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی بەغدا بکەین. لە بەرانبەریشدا کارێکی وەها دەکەین لە بەرژەوەندی ئێوەدا بێ. منیش باری خاوکردنەوە ئاساییبوونەوەی نێوانی ئێران و عێراقم بەگوێرەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ١٩٧٥ بەبیر هێنانەوە. لێ ئەوان هەر سووربوون لەسەر هاوکاریکردنی لەگەڵ ئێران و بەڵێنی داخستنی حەوزەی زەینەبە و گرتنی ئاخوندەکانی [دژەشاشیان] دا. ئەوەی لەوەش پتر مایەی سەرنج بوو، **ئەوان بە ڕوونی ئەوەیان گوت گوایە کە 'بە هاتنی هاوینی ١٩٧٨ چیدی موسا سەدر لەسەر گۆڕەپانی سیاسی لوبناندا نامێنێ'**. منیش بە هێدمەگرتن بەو قسەی ئەوانە پرسیم؛ 'مەبەستتان لە پرسی سەدر چییە؟' ئەوانیش لە وەڵامدا گوتیان؛ **'شا خۆی دەزانێ.'** بە حوکمی پرسە پێوست و سەرنجراکێشەکە نەگەڕامەوە بەیروت بەڵکو بە گەشتەفڕینی بریتانی بەرەو تاران فڕیم. کاتێکیش چاوم بە شا کەوت و وردەکاری دانیشتنەکەم بۆ ڕوونکردەوە، ئەو بە توندی خستنەڕووەکەی سوورییەکانی ڕەتکردەوە و گوتی، **'ئێمە پێشتر کێشەی هەڵگەڕانەوەی کوردی و سنوورمان لەگەڵ عێراقدا چارەسەرکردووە.'** لێ کاتێ من پرسی سەدرم هێنایە پێشەوە، ئەو دەستبەجێ قسەی پێبڕیم و گوتی؛ **'بەڵێ، ئەوان [سوورییەکان] دەیانەوێ سەید موسا سەدر بکوژن.'** دوای ساتێک لە بێدەنگی، شا پێیگوتم؛ **'دەی پێیان بڵێ کاتێ ئەوان باری چەکیان لە خورەمشەهر دادەبەزێنن ئێمە چاوپۆشی لێدەکەین. ئێمە خۆ تێهەڵناقورتێنین.'** ڕێک و ڕەوان بەرلەوەی شا کۆشکەکە جێبێڵێ، ئەمەشی خستەسەر، '[پلانەکەی سوورییەکان] بەو سەیدە گەوجەش بڵێ.' وێڕای ئەو هەموو سەرئێشەیەی سەید [بۆ ئێرانی] دروستکردبوو، شا هەر پیاوێکی بەهەستوسۆز بوو، نەیدەویست کەس ئازاری پێبگا. دوای گەڕانەوەم بۆ دیمەشق، وەڵامی شام بۆ ڕەفعەت ئەسەت گەڕاندەوە. **لە میانەی خۆپیشاندانەکانیش خێرا باری چەکوچۆڵەکە گەیشتە خورەمشەهر، کەچی بەشێوەیەکی سەرسامانە ئەو چەک و تفاقەی سوورییەکان ناردبوویان،***

لەلایەن کاربەدەستانی ئێرانییەوە دەستی بەسەرداگیرا. *سەرکردە سورییەکان بە توندی کاردانەوەیان نواند. منیش پێمگوتن هەر دەبێ هەڵەتێگەیشتنێک هەبێ ، ئاخر شا پێشتر فەرمانی خۆی دابوو. لەو نێوەشدا، سەدر نەخشەی بۆ چوونە لیبیا کێشا بوو. رێک و ڕەوان بەر لە گەشتەکەی داوام لە جەعفەر، کە بزنسمانێکی عێراقی بوو، زۆر پەیوەندی بە سەدرەوە هەبوو، بەڵکو دانیشتنێکم لەگەڵ سەدر بۆ ڕێک بخا. نەخشەم ئەوەبوو سەدر لە پلانی سورییەکان ئاگادار بکەمەوە، بەڵام لە سەروبەندی شۆڕشی ئیسلامیدا، ئەو ڕەتیکردەوە بمبینێ. لەکاتێکدا من سووربووم لەسەر ئەوەی جەعفەر قەناعەت بە سەدر بهێنێ تا بمبینێ، لێ جەعفەر وەڵامی دامەوە؛ 'سەید ناتوانێ جارێ تۆ ببینێ، چونکە لوبنانی بەرەو دیمەشق بەجێهێشتووە و ئینجا لەوێشەوە بەیانی بۆ تەرابلس دەفڕێ.' [٦٥] کاتێ قەدەر گوتی گوایە "ئەوە پلانی دیمەشق بوو تا سەدر بکوژن، بەڵام بەهۆی کاریگەری سەدر لەسەر عەلەوییەکانی سوریا، لێگەڕان لیبییەکان سەدر بکوژن،" [٦٦] هەروەها ئەو ئەوەشی گوت؛ "ئەسەد گرژیی نێوان سەدر و قەزافی وەها بەکارهێنا، کە بە ناپاک لەقەڵەمی بدا بەوەی پەیوەندی لەگەڵ ئەمریکییەکاندا هەیە.* ***ئەسەد پاڵی بە سەدرەوە نا تا بچێتە تەرابلس، بەڵکو لەوێ خۆی لەگەڵ قەزافی ئاشت بکاتەوە، بەڵام ڕاستییەکەی بۆ ئەوەبوو تا لەوێ قەزافی بیکوژێ".*** [٦٧]

قەدەر ئەوەی گوت گوایە سەرانی سوریا بۆیە نەخشەی کوشتنی سەدریان داڕشتبوو، تا شا بەوە پاداشتیان بداتەوە ڕێگەیان بدا پشتی کورد بگرن. لە پاش (٣٠) سی ساڵ، دوای هەرە خوێناوییەکەی ڕژێمی قەزافی، ئەوەبوو قەزافی خوێنڕێژ بەشێوەیەکی تەمومژاوی ئەوەی گوت، گوایە حافز ئەسەد

---

[65] Interview of General Mansour Qadar with Gholam-Reza Afkhami in the Oral History of Iran Program, Foundation for Iranian Studies, Bethesda, MD, US, 1986.

[٦٦] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٦٧] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ڕۆڵێکی کلیلئاسـای لە بێسـەروشـوێنکردنی سـەدردا گێڕاوە.[68] لەمەش سەرنجڕاکێشتر، مەنسور قەدەر ئەوەی گوت گوایە، شا پێیگوتووە سەدر لە پیلانەکە ئاگاداربکاتەوە. تۆ بڵێی ئەمە لەبەر هەسـتوسـۆزی شـاوە بێ یاخود ئەو پلانی خۆی لەبارەی سەدرەوە هەبووە؟

ڕێککەوتنی نهێنی شا-سەدر؛

وردە وردە لە لایەن کۆمەڵگەی شیعەوە لۆمەی شا کرا، لەوەی سەدر بێ سەروسۆراغ ڕۆیشتووە. چەندین دەنگۆش هەبوون گوایە ئیسـرائیل یان سی ئای ئەی سەدریان ڕفاندووە و ئینجا ڕادەستی تارانیان کردۆتەوە.[69] هەر بەڕاسـتیش، بێسـەروشـوێنبوونی سـەدر بەوە لەقەڵەم درا گوایە "پیلانێکی ئیسـرائیلییە بۆ لەیەکترازاندنی ڕیزی موسـڵمانانی لوبنان"[70] هەروەها سی ئای ئەیش بە ڕفاندنی سەدر تۆمەتبار کرا. پارکەر ڕاپۆرتی خۆی بەم شێوە دا؛ "تا دێ ئەو گۆبەندە ئەفسوناوی و تەومژاویتر دەبێ. تا ئەمڕۆش لۆمەی ئێمە نەکراوە، بەڵام ئەمە درێژە ناکێشێ. زۆر ناخایەنێ گوێمان لە چیرۆکێکی وەها دەبێ، کە دەزگایەکی هەواڵگریی وەک سی ئای ئەی دەتوانێ ئەم کارە بەڕێکوپێکی بکا... لە ٢٥ی ئەیلوولدا، موفتی شیعە لە بەعلبەگ بە هەواڵنێرانی گوتبوو کە "بێسەروشوێنبوونی ئیمام بە هاوکاریی سـی ئـای ئەیەوە ڕێکخراوە."[71] بە گوێرەی قسـەی باڵوێزی ئەمریکا پارکەریش بێ، "زۆر لە موسـڵمانان ئەوانەی قسـەمان لەگەڵ کردوون،

---

[68] http://www.parsine.com/fa/news/267142.

[69] SAVAK Documents, No. 211/287, 21 July 1978.

[70] Beirut 05476_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 20 September 1978.

[71] Beirut 05614_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 26 September 1978.

بڕوایان وەهایە کە هێشـــتا لە لیبیایە، یان لە لایەن ئێران، ســـی ئای ئەی یاخود کەسێکی دیکەوە ڕفێندرابێ."[٧٢]

ســـەرکۆنەکردنی ئیســـڕائیـل و ئەمریکـا و لە کۆتـاییشـــدا ئێران بۆ بێسەروشوێنبوونی سەدر لە کۆتایی حەفتاکان ڕێک لەگەڵ تەشەنەسەندی هەستونەستی دژەشا دەهاتەوە. مەنسور قەدەر ئەوەی خوارەوەی گوت: "کاتێک سۆراغی سەدر نەما، شیعەی لوبنان پەلاماری باڵوێزخانەی ئێرانیان لە بەیروت دا، ئاخر ئەوان پێیانوابوو دوژمنی سەرەکی سەدر باڵوێزخانەی ئێرانە. لێ کوڕەکەی سەدر خەڵکەکەی هێورکردەوە و داوای لێکردن لەبری باڵوێزخانەی ئێران بچن لەبەردەم باڵوێزخانەی لیبیا گردببنەوە."[٧٣] کەتائیبی مارۆنییەکانیش گوتیان گوایە ســـەدر چووەتە نەجەف تا ئایەتوڵلا خومەینی ببینێ، تا لەوێ هاوکارییان لە دژی شـا چڕتربکەنەوە.[٧٤] بەگوێرەی قسـەی باڵوێز پارکەریش بێ، پێشتر تاران سەرزەنشتی سەدری کردبوو بەوەی گوایە ســـەدر ئەو پارەیەی بۆ لوبنان چووە، بۆ ئەوەی شـــیعەکانی لوبنان ســـوودی لێببینن، کەچی ســـەدر دەســـتی تێوەرداوە و بزری کردووە.[٧٥] ڕۆژنامەی بەهەڕمێنی چەپخوازی لوبنانیش ئەلسەفیریش وەهای نووسـی، گوایە شا لە پشتی بێسەروشوێنبوونی سەدرەوەیە، سووووربووە لەسەر ئەوەی گوایە سەدر لە لایەن دەزگای ئاسایشی ئێرانییەوە ڕفێنراوە، چونکە پشتگیری ئایەتوڵلا خومەینی و شۆڕشگێڕە ئێرانییەکانی کردووە.[٧٦] لەگەڵ

---

[72] Beirut 05430_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 19 September 1978.

[73] Interview of General Mansour Qadar with Gholam-Reza Afkhami in the Oral History of Iran Program, Foundation for Iranian Studies, Bethesda, MD, US, 1986.

[74] SAVAK Documents, No. 5921, 14 July 1978.

[75] Beirut 05339_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 13 September 1978

[76] Beirut 05339_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 13 September 1978;

تێپەڕینی کاتیش، ئەو ڕامانەی گوایە ئێران لەپشـــتی شـــوێنبزرکردنەوەکە بووە، لەبەیندا نەما. هەروەک (زین)ی نوێنەری شـــیعەش لێدوانی دا؛ "خۆ ئەگەر ســـەدر چووبایە ئێران یان عێراق، وەک هەندێک وەهای بۆ دەچن، ئەوا تا ئێستا پەیدابووبووەوە."[77]

ئەوەی ڕاســـتی بێ، هەردوولایان، چ شـــای ئێران و چ ســـی ئای ئەی بە بێســـەروشـــوێنبوونی ســـەدر هێدمەگرتی بوون. ســـەرباری گرژیی توند و لەنێوان ســـەدر و تاراندا، لی شـــەپۆڵی نەپچڕاوەی خۆپیشـاندانەکان وای لە تاران کرد بەســـیاســـەتی خۆی دەرهەق بە عولەمای شـــیعەدا بچێتەوە. هەرچەندە شا لە کودەتاکەی ١٩٥٣ەوە مەیدانی سیاسی لەسەر هەردوولای مارکسی و ناسیونالیستەکان توند کردبوو، کەچی خۆپیشـاندانی سـەرەکی لای ئاخوندە شیعەکانەوە سەریهەڵدا. کاتێکیش خۆپیشاندانەکان شارەکانی دیکە، بەدەر لە تاران بڵاوبوونەوە، ئیدی نزیکبوونەوە لە عولەمای نەرمڕەو بە ســـەدریشـــەوە بووبووە مایەی ئەوەی بایەخی زیاتریان پێبدرێ. بە پێچەوانەی ڕاپۆرتەکانی مەنســـور قەدەر، ســـاواک وەهـای دانـابوو کە نزیکبوونەوەی وردە وردەی سـەدر لە خومەینی و لایەنگرانی بۆ پێویسـتی کۆمەکی دارایی بووە.[78]لەڕاســـتیدا، ســـاواک ئاگای لە گرژیی نێوان کەســـە لایەنگرەکانی خومەینی و ســـەدر هەبوو. ســـەربارەی ناکۆکییان لەبارەی کێشـــەی فەڵەســـتینییەکـان، ئیـدی مەرجەعیەتی ئـایەتوڵڵا خومەینی، سەروسەودای لەگەڵ شا، ڕوانینی سەدر بۆ ویلایەتی فەقیهـیش لە پرسە پڕ لە مقۆمقۆکان بوون. دیاربوو سـەدر بڕوای بە ڕێبازی ویلایەتی فەقیهی خومەینی نەبوو. بە گوێرەی قسـەی موحتەشـەمپوور بێ، سەدر پشتیگیری هزری شـۆڕشـی ئیسـلامی کردبوو، چونکە "دەکرا ڕژێمێکی دیموکراسـی لە

Tripoli 01290_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 15 September 1978.

[77] Beirut 05614_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 26 September 1978.

[78] SAVAK Documents, No. 334, 12 November 1977.

ئێران یارمەتی ئەوە بدا دیکتاتۆرەکانی دیکە ڕامالّی؛ لەوەی ویلایەتی فەقیھ بچەسپێنێ... **سەدر هەرگیز بە ویلایەتی فەقیھ ڕازی نەبوو، ئاخر ئەو هەرگیز پەسەندبوون و ناپەسەندبوونی خۆی بۆ ڕێبازی ئیمام دەرنەبڕی."**[79] بە زیاتر تەشەنەسەندنی قەیران لە ئێران، ئەوەبوو تاران فەرمانی بە مەنسور قەدەر کرد دەستبەرداری سیاسەتی دوژمنایەتی بێ لەگەڵ سەدر. کاربەدەستانی ساواک پێشنیازیان کرد وەها باشترە بە ناردنی قورئانێک بۆ سەدر لێی نزیک ببنەوە. دەستبەجێش ئەم پێشنیازە لە لایەن قەدەرەوە ڕەتکرایەوە.[80] هەرچۆنێک بێ قەدەر ئەو پیاوە دەسەڵاتدار و بەهێزە نەمابووەوە کە ڕێگر بێ لە وەرچەرخانی سیاسەتی ئێران ڕووەو سەدر. لە ڕاپۆرتێکی سەرسامانەدا کە هەر سێ هەفتە بەر لە بێسوروشوێنبوونە تەلیسماوییەکەی سەدردا نووسرابوو، لە کۆتاییدا قەدەر گۆڕا بوو –ئەوەی ڕاستی بێ ناچارکرا بوو بگۆڕێ- بۆ تارانی نووسیبوو، "باشتر وایە کار لەگەڵ سەدردا بکرێ لەوەی دژایەتی بکرێ."[81]

لە ئێرانیش گێڕانەوەیەک هەبوو، دڵگۆڕانی لەپڕی ئێران دەرهەق بە سەدر بۆ "ڕێککەوتنێکی تاران لەگەڵ ئەو دەگەڕایەوە." جەعفەر شەریف ئیمامی، سەرۆکوەزیری ئێران لە دانیشتنێکی لە ٢ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٨دا لەگەڵ ویلیام سەلڤیان، دوایین باڵوێزی ئەمریکا لە تاران و ئەنتۆنی پارسنس، باڵوێزی ئینگلیستان لە تاران ئەوەی گوت گوایە؛ "حکومەتەکەی ئەو بە ماوەیەکی

---

[79] هەروەها موحتەشەمیپوور ئەوەشی گوت کە "ئامۆزای سەید موسا، واتە سەید ئایەتوڵڵا محەمەد باقر سەدریش لەگەڵ ئیمام [لەبارەی ویلایەتی فەقیھ] کۆک نەبوو. تاکە شتێک کە محەمەد باقر سەدر کردبێتی، ئەوەبوو حزبی دەعوەی ئیسلامی بەرفرەوانکرد بەوەی سیاسەتی بە ئیسلامبوون لە بنکەوە بگیرێتەبەر. ئیدی تەنیا دوای شۆڕشی ئیسلامی بوو کە ئەو بەپێداگیرییەوە داوای لە لایەنگرەکانی ئەوەبوو دابڕێنە ڕژێمی بەعس لە بەغدا و ڕایگەیاند "توانەوە لە خومەینی دا وەک توانەوە لە ئیسلامدا وایە." Interview with Ali-Akbar Mohtashamipour, Tehran, February 2016. Hizb al- Dawa was established by Mohammed Sadiq Al-Qamousee in 1957.

[80] SAVAK Documents, No. 213/13264, 3 August 1978.

[81] SAVAK Documents, No. 213/13227, 20 July 1978.

کەم بەرلەوەی ئیمام سـەدر لە لیبیا بێسـەروشـوێن ببێ، پەیوەندی لەگەڵدا هەبووە." ئەو گوتیشـی گوایە موسـا سـەدر ئامادە بووە پەیوەندی لەگەڵ ئایەتوڵڵا خومەینی بپچڕێنێ و پشتیوانی خۆی بۆ شا ڕابگەیەنێ. لە خاڵێکی ئاماژەپێکردنیشـدا ئەو دەسـتەواژەیەی "ئێمە دامان بەزاند"ی بەکارهێنا. سـەلیڤانیش ئەوەی بۆ زیادکرد، "ئەگەر ئەو ئیمامە مەکرۆیە هەر بەڕاستی لەگەڵ حکومەتی ئێران ڕێککەوتبێ، کەچی لە هەمان کاتدا وەهای ڕەفتار دەنواند کە کەناڵێکی پارەی لیبییەکانە بۆ خومەینی دەڕوا، کەواتە ئەم ڕاستییە توخمێک بووە بووەتە مایەی ئەوەی بێسـەروشـوێن بکرێ. من وەهای دەبینم کە عەقید قەزافی ئەوەی پێ هەرس نەبووە، سـەدر ڕۆڵی ئاژانێکی دووسـەرە ببینێ."[٨٢] بەگوێرەی ئەو گێڕانەوە بێ، تەقەلای سـەدر ئەوەبوو هێزوگوڕی ئایەتوڵڵا خومەینی بە لاڕێدا ببا"[٨٣] سـەید حوسـێن نەسر، دۆستە نزیکەکەی سەدریش، پلانەکەی سەدری پشتڕاستکردۆتەوە. "جارێکیان گوێم لێبوو کە سـەدر پلانێکی وەهای هەبوو بچێتە تاران تا ڕادیکالییەتەکە [ی شـۆڕشـگێران] بوەسـتێنێ. لەگەڵ ئەوەشـدا ئەو بە شێوەیەکی چاوەڕواننەکراو بێسەروشوێن بوو. نەسر وەهای بەرەنجامەکە خوێندەوە، هەر لەبەر ئەوە بووە قەزافی سـەدری کوشـت.[٨٤] وێڕای ئەو ڕاسـتییەی کە پاسـپۆرتەکەی لێسـەنرابووەوە، کەچی سـەدر لای چەندین کەسـایەتی دینییەوە بینراوە، لەوانە هەر مانگێک بەر لە بێسـەروشـوێن بوونی لە ئێران لە لایەن سـەید جەعفەر شـاهی کە توێژەرێکی سـەرەکی ئەدەبیاتی ئێرانی و مێژووی ئیسـلام بووە، بینراوە. هەروەها ئەگەری ئەوەش هەبووە سەدر بە توندییەوە یاری لەگەڵ ساواک و شا کردبێ. جا ئەگەر سەروسەودا هەبووبێ یان نا، ئەوا ئەم گێڕانەوەیە ئەوە بەدەردەخا،

---

[82] Tehran 09565_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 3 October 1978.

[83] See “The Shah of Iran, the Islamic Revolution and the Mystery of the Missing Imam,” The New York Times, January 15, 2016.

[84] Interview with Seyyed Hossein Nasr, Baltimor, 24 February 2017.

کە شا گەشبین بووە لەوەی کارایانە بەرەی شۆڕشگێڕان بشکێنێ، ئەوەیش بە زیندووکردنەوەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لوبناندا.

بێسەروشوێنبوونی سەدر و شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان

دیاربوو گرژی درێژخایەنی سەدر لەگەڵ چەندین گرووپی شۆڕشگێڕی ئێرانی ژیانی خۆی خستبووە مەترسییەوە. ئەوەی جێگەی سەرنجیش بوو، زۆر لەو شۆڕشگێڕە دژەسەدرییانە لە لایەن قەزافییەوە کۆمەک دەکران. مەهدی فیرۆزیانی برازای سەدر و زاواکەشی بوو، پشتیوانانی قەزافییان تاوانبار کرد بەتایبەتی جەلالەدین فارسی کە ڕۆڵی کلیلئاسای لە بێسەروشوینکردنی سەدردا هەبووە. "هێشتاش هەندێ لە شۆڕشگێڕە هاوپەیمانەکانی قەزافی زانیاری دژوارییان لەبارەی بێسەروشوێنبوونی ئیمام سەدرەوە لەلایە."[٨٥] ئەو بڕوای وەها بوو کە ئەوەی بەسەر سەدردا هات، پەیوەندی بە پلانی لیبییەکانەوە هەبوو ئەوەی جێدەستیان لەنێو شۆڕشگێڕەکانی ئێرانیدا کاریگەر بێ.

معەمەر قەزافی هەوڵیدا لەنێو پێگەی پلە باڵاکاندا [لەنێو شۆڕشگێڕاندا] شۆڕشەکە بەلای خۆیدا بشکێنێتەوە. هەرچۆنێک بێ ئەو نەیتوانی دزەبکاتە نێو ئەنجوومەنی شۆڕش. هاوپەیمانەکانی ئەو لە نەوەی دووەمی شۆڕشەکە بوون نەوەک لە بیچمە میللییەکان، هەروەک موتتەهەری و بەهەشتی. هەربۆیە قەزافی پشتی جەلالەدین فارسی بۆ پۆستی سەرۆکایەتی گرت، بەڵام دواتر لە ڕێی ئەنجوومەنی شۆڕشەوە لادرا و پیلانەکەی قەزافیش لەباربرا.[٨٦]

بە گوێرەی قسەی فەیروزیان بێ، "لیبیا لەنێو سوپای پاسدارانی شۆڕش، لە بەربژێرانی سەرۆکایەتی و لە نێو مەرجەعییەتدا بەدوای هاوپەیماندا

---

85 Interview with Mehdi Firouzan, Imam Musa Sadr's son-in-law, See http://fararu.com/ fa/news/88120.

٨٦ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

دەگەڕا.[87] هەروەها ئەو ئەوەشـــی گوت؛ "فارســـی یەکێک لە هاوپەیمانە نزیکەکانی قەزافی بوو. ئەو بە دۆســـتایەتییەکەی شـــاناز بوو."[88] هەروەک ســـادق تەباتەبائیش باســـیکرد، "لە وەڵامی چارەنووســـی ســـەدردا، خودی عەبدولســـەلام جەللود گوتبووی؛ "بڕۆن لە جەلالەدین فارســـی بپرســـن."[89] پێدەچوو بیســـەروشـــوێنبوونی ســـەدر لەگەڵ ســـەرهەڵدانی ململانێی هێز و دەسەڵات لەنێو شۆڕشگێڕە ئێرانییەکاندا تێکچڕژاو بووبێ.

لە پاڵ پیلانەکەی لیبیا، شۆڕشگێڕە لایەنگرەکانی سەدر مشتومڕیان لەسەر ئەوە بوو، لەبەر ڕۆڵی ســەدر خۆی لە شــۆڕشــی ئیســلامیدا ڕفێندراوە یان کوژراوە. چەمران وەها هاتەگۆ:

هەرچی لەبارەی جەنابی خومەینی و شـۆڕشـی ئێرانەوەیە، پێویسـتە ئەوە بڵێم کە عەرەب، چەپەکان و فەڵەستینییەکانیش لە شۆڕشی ئێران دەترسان و ئەوەشـــمان بیســـت کە ئەوان ســـووکایەتییان بە خومەینی و شـــۆڕشـــی ئێرانەوە دەکرد. هەنـدێـک بڕوای وەهـابوو کە جەزائیر، ســـــوریـا و فەلەســـتینییەکان لەگەڵ لیبیا لە دژی ســـــەدر یەکیان گرتووە... ئەوان هەموویان لە شـــۆڕشـــی ئێران دەترســـان. ئەوان هەموویان دەیانزانی کە ســەدر ھاندەری کارای شــیعەیە لە دەوڵەتە عەرەبییەکان و بە ســەرکەوتنی خومەینیش، سەرکەوتنی شیعە نزیک بوو. هەر بۆیە پێیان باشتربوو سەدر نەمێنێ و ڕێگربن لەوەی شۆڕشی ئێران بپەڕێتەوە نێو وڵاتە عەرەبییەکان. کەواتە پێیان بکرابایە سەدریان ڕادەماڵی.[90]

ڕۆژنامەی ئەلئسبوع ئەلعەرەبیش مشتومڕەکەی وەها بوو؛

---

87 http://imamsadr-news.com/article/1228.

88 http://imamsadr-news.com/article/1228.

89 Interview with Imam Musa Sadr's nephew, Sadegh Tabatabaie, See http://www. mashreghnews.ir/fa/news/65884.

90 Yazdi, Ebrahim, Shast Sal Sabouri va Shakouri [60 Years of Patience and Gracefulness] (Tehran, Fall 2011, Nashr-e Majazi) Vol III, pp. 624–25.

لەنێو ئەو هۆکارانەی بوونە مایەی بێسەروشوێنبوونی سەدر، پێگە پێشبینیکراوەکەی بوو لەو شۆڕش[ی ئێران] دوای سەرکەوتنی... پەیوەندییەکانی ئیمام سەدر [لەگەڵ شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران] زۆر بەهێز و قووڵ و تەڕدەستانە بوو. هەر بۆیە ئەو بووبووە ڕێنوێن بۆ سەرکردەکانی شۆڕشەکە، ئاخر یەکێکی وەک دکتۆر سادق تەباتەبائی کە برازای بوو، بووە یەکەمین جێگری سەروەزیر... بە سەرکەوتنی شۆڕشیش، پێگە و پایەی سەدر زیاتر بزوێنەر و کاریگەرتر دەبوو، چونکە دەبووە کەناڵی سەرەکی لەگەڵ نەتەوە و دەوڵەتەکانی عەرەبی. هەروەها دەکرا ببێتە نێوەندگیر لەنێوان لیبراڵە ئیسلامییەکان و بزووتنەوەی ئیمام خومەینی. ئەم ڕۆڵەش ئەو توانستەی پێدەدا وەک ڕابەرێک (ڕۆڵێک لە لایەن سەدرەوە دەبینرا) تا هاوکاریی لەنێوان هێزەکاندا بچەسپێنێ و ڕێگریش بێ لە پەیدابوونی قەیران.[٩١]

لەپاڵ ئەمەشدا، ئەگەری ڕۆڵی کلیلئاسای لە پێکهێنانی شۆڕشگێڕانەی ئێراندا، پێدەچوو چارەنووسی سەدر لەگەڵ سەرکەوتنی ئایەتوڵڵا خومەینیدا ئاڵۆزوبڵۆز بێ. مەهدی فەیروزیان وەهای گوت؛

بەر لە شۆڕشی ئیسلامی، ئیمام خومەینی پیاوێکی بەتەمەن بوو. لەوێدا لە ١٩٧٧-١٩٧٨ چەندین وتوویژ لەبارەی جێگرتنەوەی ئیمام لەنێو شۆڕشگێڕەکاندا هەبوو، مەراقبوون بزانن ئاخۆ چۆن بزووتنەوەی ئیسلامی لە دوای ئیمام درێژەی دەبێ. هەندێ لە شۆڕشگێڕان پشتی ئایەتوڵڵا مونتەزرییان دەگرت، گروپێکی دیکە بڕوایان بە ئایەتوڵڵا بەهەشتی هەبوو، گرووپی سێیەمیشیان پاڵپشتی ئیمام سەدر بوون. لەگەڵ ئەوەشدا هیچ کام لەو بەربژێرانە ئاگایان لەو باسوخواسانە نەبوو.[٩٢]

---

[91] Al-Osboa al-Arabi, 19 August 1978.

[92] http://imamsadr-news.com/article/1100; http://fararu.com/fa/news/88120

سادق تەباتەبائیش ئاماژەی بە گرووپی چوارەم دا، بەوەی پاڵپشتی ئەوەن ئایەتوڵڵا سـەید محەمەد باقر سـەدر لە دوای ئایەتوڵڵا خومەینییەوە رابەرایەتی بزووتنەوەی ئیسلامی بکا. ئەو باسی ئەوەشی کردووە، پرسی جێگرتنەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی لەنێوان وتوویژی بەهەشتی-سەدریشدا هاتبووە پێشەوە. "ئیمام موسا سەدر رێزی ئایەتوڵڵا سەید محەمەد باقر سەدری لابوو، ئەو لە گفتوگۆکەی لەگەڵ ئایەتوڵڵا سەید محەمەد حوسێن بەهەشتیدا، ناوی ئامۆزاکەی وەک باشترین جێگرەوەی خومەینی هێنابوو."[٩٣]

تەنانەت بەر لە پێکهێنانی کۆماری ئیسلامیش، گرژی لەنێوان گرووپەکاندا تەقیەوە. ئەوەی راستی بێ، سەدر لە لایەن گرووپی لایەنگرانی مونتەزیری، ئەوانەی قەزافی پشتی دەگرتن، چەندین پرس وروژا. هەندێ لە توخمەکانی مونتەزیری، وەک محەمەد مونتەزیری، جەلالەدین فارسی، ئەبو حەنیف، ئەبو شەریف[٩٤] و ئەحمەد موەحیدی،[٩٥] مشتومڕیان لەسەر ئەوە بوو، کە سی ئای ئەی لەپشت بێسەروشوێنبوونی سەدرەوە بووە.[٩٦] محەمەد مونتەزیری لە چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ رۆژنامەی ئەلنەهاردا، بەتوندی تێوەگلانی لیبییەکانی لە بێسەروشوێنبوونی سەدر رەتکردەوە، ئەو نۆکەرانی زایۆنیست و ئەمریکای بە رفاندنی سەدر بۆ ئیتالیا تاوانبار دەکا و ئەوەشی گوت گوایە، "خۆ ئەگەر لیبییەکان نیازی کوشتنی سەدریان هەبووایە، ئەوا ئەو کارەیان لە بەیروت، لە سور(صور) یان لە سەیدا یان لە هەر بستەخاکێکی دوور لە لیبیاوە دەکرد... لیبییەکان هۆشمەندن و

---

[93] Tabatabai, Mohammad Sadeq, Kahterat-e Siasi Ejtemai [Social Diaries] (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1, p. 174.

[٩٤] عەباس ئاغا زەمانی کە بە ئەبو شەریفیش ناسرابوو، یەکێک بوو لە فەرماندە یەکەمەکانی سوپای پاسدارانی شۆڕش.

[٩٥] لە دوای شۆڕش یەکەمین نوێنەری ئێران بوو لە لوبنان.

[96] Interview with Mehdi Firouzan, Imam Musa Sadr's son-in-law, See: http://fararu. com/fa/news/88120.

شتێکی ئاوەزمەندانەش نییە کە شتێکیان لە ئیمام موسا سەدر کردبێ".[٩٧] ئەبو حەنیفیش ئەوەی گوت گوایە 'جەنابی موسا سەدر لیبیای بەرەو ڕۆما جێهێشتووە تا ژنەکەی ببینێ کە لە نەخۆشخانەیەک لە پاریس بوو. ئیدی سیخوڕەکانی مۆساد ئەویان لە هوتێلەکەی خۆی [لە ڕۆما] ڕفاندووە و بۆ زیندان لە ئیسرائیلیان بردووە. سەید موسا سەدر دوای ئازار و ئەشکەنجەیەکی زۆر لە لایەن ئیسرائیلییەکانەوە شەهید کراوە."[٩٨] ئایەتوڵڵا حوسێن مونتەزیریش کە جێگری خومەینی بوو، دوای کوڕە توندڕۆکەی لە لایەنگرانی قەزافییەوە گوتی؛ گوایە "لەبەر ئەم بەرژەوەتەدا ئەو وروژاندنی پرسی سەدر [و تاوانبارکردنی لیبیا] لەبەرژەوەندی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا دەشکێتەوە!"[٩٩]

بەڵێ، هەر بەڕاستیش شۆڕشگێڕە لایەنگرەکانی سەدر، کە بەشێوەیەکی سەرەکی لەناو حکومەتی کاتی شۆڕشدا جێگەیان گرتبوو، بە پشتیوانی ئایەتوڵڵا مونتەزیری بۆ قەزافی بە دیداری خومەینی لەگەڵ عەقید مستەفا جەللودی لیبی هێدمەگرتی بوون. هەر وەک چەمران هێنایە گۆ؛

من نازانم بۆچی ڕابەری شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران [بۆ نموونە ئایەتوڵڵا خومەینی] دەستی لەناو دەستی تاوانباران نا. ئەرێ ئێمە لەبەر خودا نەبوو کە شۆڕشمان کرد؟ ئاخر چۆن بمانەوێ شۆڕشەکە بە تاوانباران پیس بکەین؟ ئەوەبوو قەزافی بێ ئابڕوویانە ڕابەری شیعەکانی لوبنانی ڕفاند... لە کاتێکدا ئایەتوڵڵا [خومەینی] چەندین جار ڕەتیکردبووە چاوی بە قەزافی بکەوێ، ئەدی ئێستا چی ڕوویداوە کە جەللود دەچێتە ئێران؟ ئەرێ تۆ بڵێی

---

[97] http:// tarikhirani.ir/ Modules/files/Phtml/ files.PrintVersion. Html.php?Lang =fa&Typ eId=3&filesId=137.

[٩٨] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٩٩] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

لەوێ هیچ گۆڕانێک لە سیاسەتی ئێراندا ڕوویدابێ؟ یاخود ڕفاندن و کوشتن تاوان نین؟[100]

سادق تەباتەبائیش گوتی؛ "لە مانگە بەراییەکانی دوای شۆڕش، ئەوانەی پەیوەندی سیاسی و هەستوسۆزیان بە قەزافییەوە هەبوو، تەنیا لە "پشتگیرییە بێمەرجەکەیان" بۆ شۆڕش سوودمەند بوون و ڕاشکاوانەش گوتبوویان کە بەرژەوەندییەکانی نیشتمانی [ئێران] و شۆڕشگێڕی نابێ بکرێتە قوربانی چارەنووسی تەلیسماوی بیچمێکی دیاریکراو."[101] تەباتەبایی ئاماژەی بە هەوڵوتەقەلای ئایەتوڵڵا مونتەزیری بۆ تەگەرەخستنە بەر لێکۆڵینەوە لە سۆراغی سەدر دا، ئەو وەهای لێدوان دا؛

مەرجەعی ڕێزلێگیراو [ئایەتوڵڵا مونتەزیری] لە ژێر کاریگەریی کاربەدەستێکی لیبی، کە لە ماڵی ئەو بووە هاتە تاران و بە نیوەی شەوێ چاوی بە ئیمام خومەینی کەوت. ئەو نیگەرانی خۆی لە خەرجی و زیانی گەڕان [بەدوای سۆراغی سەدر] بۆ شۆڕشە تازە ساواکەی ئیسلامی و هۆی گرژییەکانی نێوان ئێران و لیبیاش دەربڕی گوایە هەر ئەمریکا سوودمەند دەبێ.[102]

ئایەتوڵڵا مونتەزیریش لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا، وەها ئاماژەی پێکردووە؛

ئێمە لەو بڕوایەدابووین کە پێویستمان بە پشتگیری بۆ شۆڕش هەیە. بە پێچەوانەی عەرەبستانی سعودی و ڕژێمەکانی دیکەی هەرێمەکە، قەزافی پشتیوانی خۆی بۆ سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی دەربڕی. من لەو بڕوایەدابووم دەبێ لەسەر گەڕان و سۆراغی سەدر بەردەوام بین، دەبووایە بە شێوازیکی دۆستانە [چارەنووسی سەدرمان] لە قەزافی

---

[100] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[101] هەمان سەرچاوەی پیشوو.

[102] http:// tarikhirani.ir/ Modules/files/ Phtml/ files. PrintVersion. Html.php? Lang= fa&Ty peId= 3&filesId=137.

پرسیبووایە، نەوەک لە میدیاوە، لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆندا بمانکردبایە هەراوهوریا... لەو کاتەدا من دژی ئەوە بووم دوژمن بۆ خۆمان دروست بکەین.[١٠٣] هەمووی بەسەریەکەوە، جێگرتنەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی ڕۆڵێکی سەرەکی لە بڕیاردان لە چارەنووسی سەدردا هەبوو.[١٠٤]

لێکۆڵینەوەی شۆڕشگێڕانە

بە سۆراغنەمانی تەلیسماوی سەدر، مەلا و سەرکردە شۆڕشگێڕەکانی ئێران بەدوای لێکۆڵینەوە و سۆراغپرسیندا گەڕان. ئایەتوڵڵا خومەینی لە تاراوگەنشینی خۆیدا نامەی بۆ هەریەک لە یاسر عەرەفات و حافز ئەسەد نووسی،[١٠٥] تا داوا لە تەرابلس بکەن بەڵکو پەردە لەسەر تەلیسمی ١٨ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٨ هەڵبداتەوە.[١٠٦] ئایەتوڵڵا بەخۆی هەرگیز متمانەی بە دیکتاتۆری لیبیا نەبوو. هەروەک عەلی جەنەتی، کە بووە وەزیری کەلتور و ڕێنمایی، گێڕایەوە؛ "ئێمە ئەوەمان خستە بەردەستی ئیمام [خومەینی]، دوای کۆتاییهاتنی ماوەی تاراوگەی لە پاریس ڕووبکاتە لیبیا. پێمان وابوو قایل دەبێ، بەڵام پەسەندی نەکرد. ئەو بە ئێمەی گوت قەزافی هی ئەوە نییە

[103] Montazeri, Hossein-Ali, Khaterat [Memoirs]. Tehran, 1378. pp. 197–8

[١٠٤] هەروەها گوتەی پڕ لە مقۆمقۆش سەبارەت بە ڕۆڵی تەمومژاوی بەهەشتی لە کوشتنی سەدردا هەبووە. بە گوێرەی کتێبی The Good Spy، بیۆگرافیای ڕۆبەرت ئامس، بەرپرسی وێستگەی سی ئای ئەی لە بەیروت ئەوکات، ئەوە بەهەشتی بوو قەناعەتی بە قەزافی هێنابوو تا سەدر بکوژێ. بڕوانە:
Bird, Kai, The Good Spy: The Life and Death of Robert Ames (2015) pp. 541–544.

[105] Khomeini, Seyed Ruhollah, Sahifeh Emam (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. III. p. 456; Khomeini, Seyed Ruhollah, Sahifeh Emam (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. III. p. 479; Khomeini, Seyed Ruhollah, Sahifeh Emam (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. IV. p. 45.

[106] Khomeini, Seyed Ruhollah, Sahifeh Emam (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. III. p. 347.

متمانەی پێبکرێ."[١٠٧] خومەینی لە دانیشتێک لەگەڵ جەللوددا، فشاری ئەوەی خستەسەر هەر دوای ئەوەی دەگەڕێتەوە لیبیا بەدوای سۆراغی سەدردا بگەڕێ.[١٠٨] ئەو بە جەللودی گوت کە، "'تراژیدیای جەنابی سەدر دەکرێ پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو نەتەوە و دەوڵەتەکە تێکبدا.[١٠٩] فەیروزانیش گوتی؛ "ئێمام بۆ قبوولکردنی قەزافی لەژێر فشارێکی قورسدا بوو. گەر ئەو داوای لە جەللود نەکردبا تا ئیمام سەدر بگەڕێننەوە، ئەوا هاوپەیمانەکانی لیبیا [لە ئێران] پلەو پایەی زۆر بالایان وەردەگرت."[١١٠] "ئەو بە بێسەروشوێنبوونی زۆر پەست بوو، ئاخر بە شێوەیەکی گشتی بە نیشانەی بێڕێزی بۆ کۆمەڵگە دانا،"[١١١] شیعەی لوبنان داوایان لە خومەینی کرد، بەڵکو پشتی هەوڵوتەقەلاکانی سۆراغپرسینی سەدر بگرێ. خومەینی لە دانیشتنێک لەگەڵ محەمەد مەهدی شەمسەدین، جێگری سەرۆک و پاشان سەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە، هەروەک لەگەڵماڵباتی سەدر و ئەندامانی ئەمەلیشدا جەختی لەوە کردەوە، کە "سەدر ئەو پیاوە بووە من بەخێوم کردووە" و "ئەو یەکێکە لە منداڵە بەڕێزەکانم."[١١٢]

---

107 Jannati, Ali, Khaterat [Diaries] (Tehran, Markaz-e Asnad-e Enghelab-e Eslami) p. 43

108 Khomeini, Seyed Ruhollah, Sahifeh Emam (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. VI. p. 357.

109 Ibid. Vol. VII. p. 118

110 Interview with Mehdi Firouzan, Imam Musa Sadr's son-in-law, See: http://fararu. com/fa/news/88120.

111 From Tehran, 1978BEIRUT05614_d, 26 September 1978.

112 Khomeini, Seyed Ruhollah, Sahifeh Emam (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. III. p. 456; Khomeini, Seyed Ruhollah, Sahifeh Emam (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. XIII. p. 166; Khomeini, Seyed Ruhollah, Sahifeh Emam (Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. XV. p. 5.

لەپاڵ ئایەتوڵڵا، عولەما دیینییەکانی دیکەش، لە نێویاندا ئایەتوڵڵا مەرعەشـی نەجەفی، ئـایەتوڵڵا تەبـاتەبـائی قومی، ئـایەتوڵڵا گوڵپـایەگـانی، ئـایەتوڵڵا عەبدوڵڵا شـیرازی، ئایەتوڵڵا شـەریعەتمەداری و ئایەتوڵڵا تاڵەقانی بەدوای سـۆراغی سـەدردا گەڕاون. دەسـتەیەک پێکهاتبوو لە شـێخ عەبدولقاسـم ڕوحانی، حاجی سـەید فازل میلانی و شـێخ عەبدولحەسـەن ئەسـەدی بە نوێنەرایەتی ئایەتوڵڵا سەید عەبدوڵڵا شیرازی نێردرانە ئوردن و سوریا تا لەگەڵ سـەرانی ئوردنی و سـوری گفتوگۆ بکەن. "وەها ڕاگەیەنرا کە ئەو سێ مەلایە لە ٢٦ی ئەیلوولدا بەرەو دیمەشق فڕین تا چاویان بە سەرۆک حافز ئەسەد بکەوێ و داوای یارمەتی لێبکەن. هەروەها نەخشەیان وەهابوو سـەردانی عەمانیش بکەن بەڵکو داوا لە شـا حوسـێنیش بکەن. وتەبێژی شیعەی ئێرانی گوتی هێشتا هیچ حکومەتێک بە شێوەیەکی ئەرێنی وەڵامی داوای باڵای ئێمەی بۆ یارمەتیدانی دۆزینەوەی سـەدر نەداوەتەوە."[١١٣] لە شـاری قومەوە، ئایەتوڵڵا محەمەد کازم شـەریعەتمەداریش برووسکەیەکی بۆ قەزافی لێدا: "خەڵک لە هەموو وڵاتان دەزانن کە ئیمام سەدر بانگهێشتی وڵاتەکەی تۆ کرابوو پاشـان بزر بوو... کەواتە هەموو موسـڵمانان داوا لە حکومەتی لیبی دەکەن، ئەو بە لایەنی بەرپرسیاری بێسەروشوێنبوونەکەی دەزانن بۆ زانیاری لەبارەی لەشـسـاغی خۆشـگوزەرانی ئیمام."[١١٤] سـەرکردەیەکی شیعە لە ئەورووپا، کە سـەید مەهدی ڕوحانی بوو داوای لە جیسـکاردیسـتانی سـەرۆکی فەرەنسـا کرد "بەڵکو فەرمانی لێکۆڵینەوە لە بێسـەروشـوێنبوونی سـەدر دەربکا."[١١٥] ئاژانسـی بڵاوکردنەوەی پارسـی حکومەتی ئێرانیش بڵاویکردەوە؛ سـەفیەدین نەبەوی، وتەبێژی حزبی

[113] Tehran 09307_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 26 September 1978.

[١١٤] کورتەیەک لە دەستپێشخەرییەکان و تێکۆشانی پەیوەست بە بێسەروشوێنبوونی ئیمام سەدر لە لایەن ئەنجوومەنی باڵای شیعە بڵاوکرایەوە.

[115] Tehran 09526_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 2 October 1978

ئازادیخوازانی ئیسلامی ئەوەی گوت؛ لەوانەیە سەدر لە ژیاندا مابێ.[116] نەبەوی ئەوەی گوت گوایە؛ "بەگوێرەی هەردوو ئەو کردەوەیەی لە لایەن حزبی ئازادیخوازانی ئیسلامی و ئەو برووسکانەی لە لایەن سەرۆک کارتەر و عەبدولسەلام جەللودی سەروەزیری لیبیا وەرگیراون، وا دەردەکەوێ ئیمام سەدر لەژێر جلّەوی دەزگای ئاسایشی لیبیا دابێ." ئەو ئەوەشی خستەسەر، کە سەدر لە نهۆمی خوارەوەی باڵەخانەیەک لە تەرابلس لەژێر چاودێرییەکی چڕ و توندا دەژی."[117]

دوایین هیوای شا

لەپاڵ شۆڕشگێڕەکان، چەندین بیچمی دیکەی ناشۆڕشگێڕیش لەبارەی چارەنووسی سەدرەوە نیگەران بوون. لەسەرووی هەموویان موحسین پزشەپوور، سەرکردەی پارتی پان ئێرانی و ئەندامی پەرلەمان بوو. هەرچەندە پزشەپوور بیچمێکی دینی نەبوو، لێ ڕاشکاوانە داوایەکی سیاسییانەی لە ٢٤ی ئەیلوولی ١٩٧٨ لە کابینەی شەریف ئیمامی کرد، کە هەنگاوێک بۆ دۆزینەوەی سەدر بگرنەبەر. ئەو بۆ دۆزینەوەی چارەنووسی سەدر جەختی لە ئەرکی ڕووی دینی و وڵاتپارێزی کردبووەوە:

لەوەتەی ئێران جاڕنامەی نەتەوە یەکگرتوەکانی مۆرکردوە، هەقە دژی هەموو کردەوەیەکی دژەمرۆیی بێ. لەوەش گرنگتر، لەبەرئەوەی ئێران تاکە وڵاتی شیعەیە و شیعەی موسڵمانیش ڕێبازیکی دینی ڕەوا و قانونییە لەم وڵاتەدا، ئیدی ئێران بەرپرسیاریەتێکی قانونی و ڕەوشتی لەسەرە تا لەسەر بەرژەوەندییەکانی شیعە بێتەدەنگ ئەوسا لەهەر گۆشە و کەنارێکی ئەم دونیایە بێ. وێڕای ئەمەش، ئیمام موسا سەدر سەرکردەی شیعەی لوبنان لە ئێران لەدایک بووە، لەسەر حکومەتی ئێران پێویستە بە هاوکاری و

[116] حزبی ئازادیخوازانی ئیسلامی گرووپێکی تازەدامەزراو بوو لەسەر بنەمای شەریعەتی ئیسلامی. نەبەوییش خۆی بە پزیشکی مەرجەعیە دانابوو.

[117] SAVAK Documents, No number, No Date

پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتە هەرێمی و کۆمەڵە نێودەوڵەتییەکان ئەم کێشـــەیە چارەسەر بکا.[118]

لە تارانیش کۆمەڵەی دژەشـــا بۆ بەرگری لە ئازادی و مافەکانی مرۆڤ بە هاوکاریی بەرەی نیشـــتمانی داوایان لە کۆمەڵەی هاوکاریی نێودەوڵەتی بۆ مافەکانی مرۆڤ کرد کۆمیتەک بۆ بەدواداچوونی ســـەرنگومبوونی ســـەدر پێکبهێنێ.[119] کەچی هیچ کام لەو هەوڵ و تەقەلایانە بەردار نەبوون.

ئەوەی مایەی ســـەرنجە، هیچ کامێک لەوانەی بەدوای ســـەروســـۆراغی سەدردا دەگەڕان نە پشتیوانەکانی بوون نە شۆڕشگێڕەکان، بەڵکو محەمەد ڕەزا شا پەهلەوی خۆی بوو. کاتێکیش هەواڵی بێسەروشوێنبوونی سەدر گەیشتە ئێران، دەستبەجێ شا فەرمانی بە ساواک و وەزارەتی کاروباری دەرەوە کرد بەدوای سەروسۆراغی سەدردا بڕۆن. هەر یازدە ڕۆژ لەدوای بێســـەروشـــوێنبوونەکەدا، ســـاواک ڕاپۆرتی خۆی وەها دا؛ "ســـەید موســـا سەدری سەرکردەی شیعەکانی لوبنان لەو کاتەی سەردانی لیبیای کردووە لە لایەن کەسانیکی نەناسراوەوە ڕفێنراوە."[120] بەڵگەنامەیەکی دیکەی نهێنیِ ســـاواک، لە ئیســـڕائیلەوە بۆ هۆبەی دووەمی ســـاواک نێردرابوو، تێیدا ئەگەری ڕامان و پێشبینییەکانی ڕۆژنامە لوبنانییەکانی ڕەنگ دابووەوە. ئەو باســـەی هێنابووە پێشـــەوە "وێڕای گەشـــتەکەی بۆ لیبیا و وەرگرتنی کۆمەکێکی دارایی پێویســـت، دەکرێ ئیمام بە نهێنی ڕەوانەی عێراق کرابێ تا لەوێوە شـــۆڕش لە ئێران جۆش بدا."[121] دوای دوو ڕۆژ، باســـری نیا، بەرپرسی ساواک لە قوم، برووسکەیەکی بۆ هۆبەی سێیەم لێدا، تێیدا ئەو پەیوەندییەی نێوان ســـەید ڕەزا ســـەدر و ئایەتوڵڵا شـــەریعەتمەداری

---

118 Tehran 09307_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 26 September 1978.

١١٩ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

120 SAVAK Documents, No Number, No Date.

121 SAVAK Document, No Number, 23 September 1978.

بەیانکردبوو. لە بروسکەکەدا ئەوی ڕەتکردبووە کە ئێران، ئیسرائیل و لوبنانییە کریستیانییەکان دەستیان لە بێسەروشوێنبوونی سەدردا هەبووبێ، لە کاتێکدا ئەوەشی پشتڕاستکردبووەوە کە سەدر لە لیبیا نەچووەتەدەر، ئەوەشی بۆ زیادکردبوو کە "پێدەچێ ئیمام هەر لە لیبیا ڕفێندرابێ، چونکە گرووپێکی تیرۆرستی ناتوانێ ئەو بڕفێنێ." هەروەها لە برووسکەکەدا ئەوە هاتبوو؛ سەید ڕەزا سەدر داوای لە کاربەدەستە ئێرانییەکان کردبوو، لەبارەی چارەنووسی سەیری سەدر کە پەیوەندی بە دەزگا ئاسایشییە بیانییەکانیشەوە بکەن تەنانەت هی ڕوسیش. هەروەها سەید ڕەزا ئەوەشی گوتبوو، کە خومەینی برووسکەیەکی "ساردوسڕی" لەبارەی پرسی سەدر بۆ عەرەفات لێدابوو، لە کاتێکدا عەرەفات بە "گەرمی" وەڵامی دابووەوە و سەدری بە "برای خۆی" لەقەڵەمدا بوو." برووسکەکە بەو ئەنجامە گەیشتبوو، کە ڕزگارکردنی سەدر [لە زیندانەکەی لیبیا] باندۆرێکی گەورەی لەسەر پەیوەندییەکانی ئێران بە شیعەوە دەبێ."[122] پاشان، ساواک چاودێری خستە سەر سەرکردە و ڕابەر و بیچمە دینییە خۆجێیەکان، هەروەها ئێرانی و لوبنانییەکانیش، نەخاسمە هاتوچۆکانی خومەینی. هاوزەمانیش تاران بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ خومەینی و پشتیوانانی ئەوی بە بێسەروشوێنبوونی سەدر تۆمەتبار کرد.

لەپاڵ ساواک، فەرەیدون موەسەقی، باڵوێزی پێشووی ئێران لە ئوردن، لە لایەن شاوە لە کۆتایی ئەیلوولی ١٩٧٨دا نێردرایە ئوردن. ئەو لەوێ خەم و پەرۆشی شای لەبارەی چارەنووسی سەدر بە شا حوسێن ڕاگەیاند. لە ٢٩ی ئەیلوولی ١٩٧٨یشدا باڵوێزخانەی ئێران لە عەمان بەیاننامەیەکی دەرکرد تێیدا؛ "نیگەرانی تەشەنەسەندووی ئێرانی لەبارەی چارەنووسی سەدر دەربڕی. ئێران لەوەدا لەسەر هەقە کە خۆی لە پرسەکە هەڵقورتێنێ، ئاخر سەدر لە ئێران لەدایکبووبوو، هەروەها ڕابەری یەک ملیۆن شیعەی

---

[122] SAVAK Document, 1634/21 H, 17 October 1978.

لوبنانیش بوو."[١٢٣] ئینجا شا حوسێنیش نامەیەکی تایبەتی بۆ قەزافی نارد. شا حوسێن لە نامەکەیدا سەدری بە "ئەستێرەیەکی درەوشاوەی جیهانی ئیسلام" لەقەڵەمدابوو، تەڕابلوسی لە "ڕەهەندی مەزهەبی" پرسی گرتن یان کوشتنی سەدری شیعە بەدەستی سەرکردەیەکی سوننی ئاگادار کردبووەوە. پاشای هاشمی بە لەیەکگرێدانی تەلیسمی سەدر لەگەڵ ڕەوشی فەڵەستینییەکان ئەوەی گوتبوو کە پرسەکە کارێکی وەها دەکا بۆ فەڵەستینییەکان و هەموو لوبنانییەکان "کاتێکی هەستیار و سەخت" بێ.[١٢٤] کاتێکیش قەزافی بەگەشتێک گەیشتە عەمان، شا حوسێن دیسان داوای لێکرد لەم پرسەدا هاوکار بێ. هەروەها ئەو ئەوەشی خستەسەر کە "شا لەبارەی ڕەوشی سەدر نیگەران بووە."[١٢٥] قەزافیش لە وەڵامدا، ڕێزی خۆی بۆ ئێران دەبڕی بەوەی "یەکێکە لە وڵاتە ئیسلامییە گەورەکان لە ڕۆژهەڵاتی جیهانی ئیسلامییدا"، لەکاتێکدا بە توندی حاشایی لەوەکرد سەدر لەدوای بێسەروشوێنبوونی لە لیبیا مابێ.[١٢٦] ئینجا موەسەقی بەرەو سوریا ڕۆیشت پەیامی تایبەتی شای بۆ حافز ئەسەدیش برد. ئەویش باسی ئەوەی کرد کە "لیبیا، سوریا و وڵاتێکی سێیەم هەوڵیان داوە ئیمام موسا سەدر بدۆزنەوە، منیش دڵخۆشم بەوەی بڵێم بەو زووانە حەشارگەی سەدر دەدۆزرێتەوە."[١٢٧] دیاربوو ئازاد نەبوو لەوەی ناوی وڵاتە سێیەمەکە بهێنێ.[١٢٨] دوای گفتوگۆکردن لەگەڵ حافز ئەسەد، موەسەقی لێدوانی دا، کەوا سەدر لە لیبیا

---

[١٢٣] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[124] Ajami, Fuad, The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shia of Lebanon (Cornell University Press, 1986) p. 187.

[125] SAVAK Documents, No. 213/13369, 2 October 1978.

[١٢٦] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[127] Etelaat newspaper, Interview with Fereydoun Movasaqi, 3 October 1978.

[128] Beirut 09739_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 5 October 1978.

نەماوە؛ ئەو گوتەیەی هەر زوو لە لایەن ســــاواک و وەزارەتی کاروباری دەرەوە ڕەتکرایەوە.

موەسەقی ئەوەی گوت گوایە؛

ئەســەد پێیگوتم؛ وێڕای هەندێ بەدحاڵیبوون لەنێوان شـا و ئیمام سـەدردا، هەڵوێستی ئەو هەمیشـە لە بەرانبەر شـا و ئێراندا ئەرێنی بووە. ئەسـەد لەو باوەڕەدابوو کە خۆتێهەڵقورتاندنی هەندێ سیاسی [وەک مەنسور قەدەر] ، هەروەها لێوەرگرتنەوەی ڕەگەزنامەی ئێرانی، وای کرد گرژیی نێوان سەدر و شا بەرفرەوانتر بێ. ئەسەد ئەوەشی خستەسەر، سەدر وەها تەماشای ئێرانی کردووە، کە پەنـاگە و داڵدەدەری شـــیعەیە. لە کۆتـاییدا، ژەنەڕاڵ ئەســـەد بەڵێنی دا، دوای گەڕانەوەی ســـەدر بۆ کەمکردنەوەی گرژییەکان، هەوڵەکانی چڕتر بکاتەوە.[129]

هەرچۆنێک بێ، شتەکە تراویلکە بوو.

شـا نوێنەرێکی تایبەتی بۆ بەدواداچوونی چارەنووسی سـەدردا نارد، عەلی نەقی کانی، ســـکرتێری گشـــتیی پێشـــووی حزبی خەڵک [مەردوم] کە دۆستێکی نزیکی ئەعلەم و برادەری منداڵی سەدریش بوو،[130] بانگی دەربار کرا. کانی گوتی؛ "شا بە کتوپڕی بانگی کردم."

ئەو وەها ڕێزی دەگرتم هی باوەڕکردن نەبوو. لەســۆنگەی پەیوەندییەکانم بە ئاخوندە شـــیعەکان و وڵاتە عەرەبییەکان، شــــا داوای لێکردم وەک نوێنەرێکی تایبەتی ئەو بچمە عەرەبستانی سعودی، ئوردن و میسر و داوا لەو دەســەڵاتدارانە بکەم "ســەدر بدۆزنەوە و بە ســەلامەت بیگەڕێننەوە"

---

[129] Etelaat newspaper, 3 October 1978.

[130] کانی لەبەر ڕەتکردنەوەی ساسـەتی ناوەخۆیی شـا تازە لە سیاسـەت وازی هێنابوو. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Ayandeh newspaper, 2011. Ayande, a reformist website, interviewed with Dr. Kani.

لوبنان. منیش چوومە عەرەبستانی سعودی و ئوردن. بۆ بەدبەختیش، هیچ کام لە پاشـــاکانی ئەو دوو وڵاتە یارمەتیان نەدام. هەرچەندە ســـەرۆک سادات زانیارییەکی هێدمەگرتووانەی دامێ.

کانی ئەوەی گوت گوایە سـادات پێیگوتووە؛ "**سـەید موسـا سـەدر لە لایەن قەزافییەوە لە ســێدارە دراوە و تەرمەکەشــی فڕێدراوەتە دەریای ســپی ناوەڕاســت**." کاتێکیش کانی هەواڵی چارەنووســی ســەدری بە شــا ڕاگەیاندووە، پاشــای پەهلەوی "**زۆر پەســت بوو، زۆر. ئەو بۆ ماوەی دە خولەک لەسەر کورسییەکەی دانیشت**."[١٣١]

131 بڕوانە: 'The Shah of Iran, the Islamic Revolution and the Mystery of the Missing Imam,' The New York Times, January 15, 2016.

کۆتایی

بێسەروشوێنبوونی سەدر بۆ شیعەکانی لوبنان و ئەوانی دیکە نسکۆیەک بوو بۆ خۆی. لەوێدا چەندین بیچمی دەستڕۆیشتوو هەبوون تا دوای سەدر ڕابەرایەتی شیعە بکەن، لەوانە ئایەتوڵڵا محەمەد مەهدی شەمسەدین. سەید محەمەد حوسێن فەزلوڵڵا، سولەیمان یەحفوفی و سەید حەسەن شیرازی. هەرچۆنێک بێ شەمسەدین کە جێگری سەدر بوو لە ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە و ئاخوندێکی میانڕەو بوو، بەبێ ئەوەی پەیوەندییەکی زۆریشی بە لایەنگرانی خومەینییەوە هەبێ،[١٣٢] بووە سەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی شیعە، **بەڵام نە ئەو و نە ئەوانی دیکەش شوێنی سەدریان پڕنەکردەوە**. حوسێن قوتلی، نوێنەری تایبەتی موفتی سوننە گوتی؛ بێسەروشوێنبوونی سەدر "ئەڵقەیەک بوو لە زنجیرەی پیلانگێڕییەکان کە مەبەست لێی ئەوەبوو لوبنان و هەرێمەکە بخەنە باوەشی تیرۆرێکی تەلیسماوی".[١٣٣] سولەیمان یەحفوفی، موفتییە شیعەکەی لایەنگری بەعس لە بەعلبەگ لێدوانێکی وەهای دا، گوایە شیعە گەیشتوونەتە ئەو ئەنجامە کە ئامانجی پشت بێسەروشوێنکردنی سەدر "پیلانێک بووە بۆ ئەوەی چارەسەرییەکی خۆبەدەستەوەدان لە مەیدانی عەرەبییدا بگیرێتەبەر و بە گشتیش سەرنجی لوبنانییەکان ئینجا بەتایبەتی هی عەرەب لەسەر ئەوەی لە کامپ دیڤید ڕوودا، لاڕێ بکرێ".[١٣٤] هەروەک بەهەق نەسر لێکیدابووەوە، "بێسەروشوێنبوونی سەدر ڕووداوێکی زۆر گرنگ یەکلاکەرەوە بەلێکەوتەی زۆر قەبەی خۆی لەسەر هەردوو لا، چ لەسەر شۆڕشی ئێرانی و چ لەسەر سیاسەتەکانی ڕۆژهەڵاتی ناویندا."[١٣٥]

---

[132] Beirut 05476_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 20 September 1978.

[133] 1Beirut 05476_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 20 September 1978

[١٣٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[135] Interview with Seyyed Hossein Nasr, Baltimor, 24 February 2017.

چارەنووسـی تەلیسـماوی سـەدر ناوبانگەکەی زیاتر کرد، وای لێکرد ببێتە ئیمامە نادیارەکەی شـــیعە. پارکەری باڵوێز ئەو ڕامانەی هێنایە پێشـــەوە، مشـــتومڕی لەســـەر ئەوە کرد کە "ئەو هزرەی گوایە ئیمام موســا بەرەو حەشارگەکەی ڕۆیشت تا جارێکی دیکە دەرکەوێتەوە، بە مێشکی ئێمەشدا هـات. هەر بەڕاســـتیش، ئەوە ڕامـانێکی ســـەرەتـایی بوو، واتە کردەی بێسـەروشوێنبوونەکەی هەڵسووڕاند. ڕای خۆجێی لەسـەر بابەتەکە بەسـەر خۆیدا دابەش بووبوو."[١٣٦] بەهەمان شـێوەش، ویلیەم ئیگلتن، باڵوێزی وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا لە تەرابلس تێبینی ئەوەی دا: "**هەرچەنـدە هیچ بەڵگەیەک نییە تا شـتی دیکەی لێ هەڵبهێنجێنرێ، لێ تۆ بڵێی ئەگەری ئەوە هەبێ بەگوێرەی نەریتی شیعە ئیمام موسا سـەدر "شـاردرابێتەوە"، ئینجا ئەگەر وەهـابێ، کەواتە پێویســـتە چاوەڕێی هـاتنەوەشـــی بکەین؟**"[١٣٧] لە ئاخروئۆخری هەفتاکاندا بێسـەروشـوێنبوونی سـەدر ئەو بڕوایەی شـیعانی لەبارەی "**خۆشاردنەوەی ئیمام**" زیندوو کردەوە.

لەوەش ســـەرنجڕاکێشـــتر، بێســـەروشـــوێنبوونی ســـەدر بووە مایەی وەرچەرخانێکی ڕیشـــەیی، بەڵام درەنگوەخت لە ســـیاســـەتی دەرەکیی نـادەوڵەتییـانەی ئێران لە لوبنـان. لە ٨ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٨دا، مەنســـور قەدەری بـاڵوێزی ئێران لە لوبنـان نەمـا و شـــەرەف جێگەی گرتەوە، پەیوەندییەکانی ئەو باڵوێزە نوێیەش لەگەڵ شـــیعەی لوبنان و عەرەب زۆر لە هی قەدەر باشـــتر بوو. **پێدەچوو شـــا ســـەرکۆنەی قەدەری کردبێ لە تێکدانی پەیوەندییەکـانی ئێران بە شـــیعەی لوبنـان.** دوای ئەوەی قەدەر گەڕایەوە تاران، بانگی دەرباری شـــا کرا. لە وەڵامی پرســـیارەکانی شـــا لەبارەی چارەنووسـی سـەدردا، قەدەر وەها باسـی کرد؛ "هەروەک جەنابی

---

136 Beirut 05430_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 19 September 1978.

137 Tripoli 01290_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 15 September 1978.

خاوەنشکۆ بە باشی بۆی دەرکەوتووە، سەدر لە سێدارە دراوە. ئەوەی ڕاستی بێ، پرسی سەدر کۆتایی هات."[١٣٨] ئینجا مەنسور قەدەر تارانی بەرەو لەندەن جێهێشت. ئەوەی جێگەی سەرنج بوو، هێشتا کاربەدەستە پەهلەوییەکان بە دۆزینەوەی سەدر گەشبین بوون. لە بەرایی مانگی ئۆکتۆبەردا، ئەحمەد بەنی ئەحمەد، ئەندام پەرلەمانی پێشووی ئێران گوتی گوایە؛ "لە ڕۆماوە زانیویەتی کە سەدر سەلامەتە و لە لیبیایە. بەگوێرەی قسەی بەنی ئەحمەد بێ، کوڕە گەورەکەی سەدر، سەدرەدین سەدر شوێنی مانەوەی سەدری پشتڕاست کردۆتەوە."[١٣٩] لە سەرەتای نۆڤێمبەریشەوە، ساواک ڕاپۆرتی دابوو کە پێدەچێ دوای قەناعەتپێهێنانی ئەلیاس سەرکیز و ئەسەد و عەرەفات بە قەزافی، ئیدی بەو زووانە ئازاد بکرێ. ڕاپۆرتەکە ئەوەشی تێدا هاتبوو گوایە، "سەدر دەچێتە ماڵتا، ئینجا بە ڕێوڕەسمێکی شکۆدارەوە دەگەڕێتەوە بەیروت. هەرچەندە دەبێ تێبینی ئەوە بکرێ کە قەزافی هی ئەوە نییە بڕوای پێبکرێ."[١٤٠] پاکرەوان، سەرۆکی پێشووی ساواکیش ڕوانینێکی ئەرێیانەی لەبارەی ڕاپۆرتەکەوە هەبوو، ئاخر "١- بەگوێرەی سەرچاوەی هەواڵەکانی ئەو بێ، دەکرێ باوەڕ بە ناوەڕۆکی هەواڵەکە بکەین. ٢- بەلەبەرچاوگرتنی زانیارییەکانی پێشوومان، ئەوا ئەم زانیارییە دەکرێ مایەی قبووڵکردن بێ و سەدریش هەر لە زیندانی قەزافیدا بێ."[١٤١] هەندێ لە کاربەدەستانی ئێرانی هێشتا هەر لەو باوەڕەدا بوون سەدر ماوە، هێشتا هەر لەبن جڵەوی قەزافی دایە. ئەوکاتەش تەرابلس پێشنیازی کرد نوێنەرێک لەبارەی پرسی سەدر بنێرێتە ئێران، ئیدی تا

[138] Interview of General Mansour Qadar with Gholam-Reza Afkhami in the Oral History of Iran Program, Foundation for Iranian Studies, Bethesda, MD, US, 1986.

[139] Tehran 09474_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 1 October 1978.

[140] SAVAK Documents, No. 213/642, 5 November 1978.

[141] Tehran 09526_d to the U.S. Department of State, WikiLeaks, 2 October 1978.

ئەوکات شەپۆڵی بێهوودەی شۆڕشی ئیسلامی ڕژێمی پاشایەتی پەهلەوی هەژاند. ساواک بۆ گەڕان بەدوای پەڕجووی سەرهەڵدانەوەی سەدر، دوایین ڕاپۆرتی خۆی دا، تێیدا هاتبوو گوایە "هێشتا سەید موسا سەدر لە ژیاندا ماوە."[١٤٢]

[142] SAVAK Documents, No. 224/958, 23 December 1978.

bibLiogRaphy

Archival Collections

Iran

Markaz-e Amouzesh va Pajooheshhay-e Beynolmelali-e Vezarat-e Omour-e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs]
Markaz-e Asnad-Enghelab-e Eslami [Islamic Revolution Document Center]
Sazman-e asnad va Ketabkhane Melli-e Jomouhori Eslami [National Library and
Archives of Islamic Republic of Iran]
Published Government Documents
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Aval, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol I, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Dovom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol II, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Sevom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol III, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Hezb-e Democrat-e Kurdestan-e Araq be Ravayet-e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party according to SAVAK]
Ravabet-e Iran va Araq be Ravayat-e SAVAK [Iran-Iraq Relations According to
SAVAK]

United States of America
US National Archives and Records Administration (NARAI), College Park,
Maryland
Central Intelligence Agency Records Search Tool (Crest)
General Records of the Department of State, Record Group 59 (RG59)
Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–76, Access to Archival Databases
(AAD). Available at: http://aad.archives.gov/aad/
Gerald R. Ford Presidential Library (GRFL), Ann Arbor, Michigan. Available at:
https://www.fordlibrarymuseum.gov/collections-digital.aspx

Published Government Documents
United States Congress, House Select Committee on Intelligence, *CIA: The Pike*
Report. With an Introduction by Philip Agee, (Nottingham, England:
Spokesman Books, 1977).

Congressional Record
Foreign Relations of the United States (FRUS) (Washington, DC: US Government
Printing Office)
1969–1976
I: Foundations of Foreign Policy, 1969–1972 (2003)
XI: South Asia Crisis, 1971 (2005)
XXIV: Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969–1972
XXVII: Iran; Iraq, 1973–1976 (2012)
XXXVIII: Foundations of Foreign Policy, 1973–1976 (2012)
E-3: Documents on Global Issues, 1973–1976 (2000)
Public Papers of the Presidents: Gerald R. Ford, 1976–77, Book III. Washington,
DC: US Government Printing Office, 1979.

Online Document Collections
National Security Archive, George Washington University (NSA-GWU),
Washington, DC
Digital National Security Archive (DNSA). Available: http://nsarchive.
chadwyck.com/
Electronic Briefing Book (EBB) 265. Available at: http://www2.gwu.
edu/~nsarchiv/NSAEBB265/
Henry Kissinger Telephone Transcript (State-Kissinger), U.S. Department of State
Electronic Reading Room, available at: http://foia.state.gov/Search/
Collections.aspx
Central Intelligence Agency Electronic Reading Room. Available at: http://www.
foia.cia.gov/collection/life-intelligence-richard-helms-collection

Author's Interviews

Seyyed Ali Akbar Mohtashampour
Seyyed Hossein Nasr
Ebrahim Yazdi

Published Interviews

Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC) General
Mansur Qadar
General Mansur Qadar
Harvard Iranian Oral History Project (HIOHP) Colonel Isa Pejman
Colonel Isa Pejman

Books
Ajami, Fuad, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shia of Lebanon* ***(Cornell***
University Press, 1986).

Bird, Kai, *The Good Spy: The Life and Death of Robert Ames* ***(Broadway Books, May 26, 2015).***

Bonnin, Richard, *Arrows of the Night: Ahmed Chalabi and the Selling of the Iraq War* ***(Anchor; Reprint edition, November 13, 2012).***

Farrokh, Kaveh, *Iran at War: 1500–1988* ***(Oxford: Osprey Publishing).***

Jannati, Ali, *Khaterat [Diaries]* ***(Tehran, Markaz-e Asnad-e Enghelab-e Eslami, March 2015).***

Khomeini, Seyed Ruhollah, *Sahifeh Emam* ***(Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini) Vol. III. IV, VI, VII, XIII, XV.***

McDowall, David, *A Modern History of the Kurds* ***(London: I.B. Tauris, 2007 ed).***

Parsi, Trita, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.* ***(Yale University Press, 2007).***

Qaneifard, *Tondbad-e Havades: Goftogooi ba Isa Pejman [Hurricane of Events: A Dialogue with Isa Pejman]* ***(Elm Publication, Tehran, 2011).***

Shalgham, Abdel Rahman, *Sabz va Siah [Green and Black]****, translated by Ali Mousavi Khalkhali (Ozam Publisher, Tehran, 1392).***

Tabatabai, Mohammad Sadeq, *Kahterat-e Siasi Ejtemai [Social Diaries]* ***(Moassese Tanzim Nashr Asar Emam Khomeini, 1388) vol. 1.***

Yazdi, Ebrahim, *Shast Sal Sabouri va Shakouri [60 Years of Patience and Gracefulness]* ***(Tehran, Fall 1390, Nashr-e Majazi) Vol III.***

بەندی ٩

ئەنجام:
سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران و میراتی شا

سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەبن قەڵەمڕەویتی شـادا، لێکەوتەی زۆر قەبەی بەسـەر کردەنیازی هێز و دەسـەڵات لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا هەبوو. شـا پەیوەندییە سـتراتیژییەکانی ئێرانی لەگەڵ کوردی عێراق و شـیعەی لوبنان لەسـەر بنەمای ئەوە دارشـتبوو، کە گەف و هەڕەشـە جیۆپۆلیتیکی و جیۆکەلتوری لەسـەر ئاسـایشـی یەکانگیریی خاکی ئێران بەرزەفت بکا و ڕایبگرێ. لە هەمان کاتیشدا دامەزراوەی سیاسیی ڕەگئاژۆ دەسـتی لە ڕێڕەو و چارەنووسـی ئەو پەیوەندییانەدا هەبوو. هەروەها سیاسەتی دەرەکی ناودەوڵەتییانەی ئێران لە ماوەی نێوان ١٩٥٨تا ١٩٧٩دا پتەوی و بەردەوامیی هێزی جیوگرافی و مێژوویی لە ڕەوتی داهـاتووی جیۆپۆلیتیکی ڕۆژهەڵاتی ناوین و هاوسەنگی هێزی هەرێمی نیشان دا.

شا خەم و پەرۆشییەکەی خۆی بەم شێوە بە ئەعلەم گوت: "هەر بە ڕاستی ئێمە لەو کاتەی مەقاشـی مۆسـکۆ لە ڕێی بەغدا و کابولەوە دەوری ئێمەی گرتووە، کەوتووینەتە دۆخێکی پڕ لە کێشەوبێشەوە."[1]

شـا ئیسـماعیلی یەکەم (١٥٠١-١٥٢٤) لە سـەرەتای سـەدەی شـانزەمەوە ئیمراتۆرییەتی سـەفەوی (١٥٠١-١٧٣٦) دامەزراند، ئیدی بۆ یەکەم جار بوو لە دوای داگیرکردنی ئێران لە لایەن عەرەبە موسـڵمـانەکـانەوە ئێران یەکبخاتەوە. لەوەش جەوهەریتر، بۆ ناسـنامەی ئێرانیبوون جەختی لەسـەر بنەمای شیعەی دوازدە ئیمامی کردەوە. ئەم بڕیارە چارەنووسسازییەی بۆ بەشـیعەکردنی بانی ئێران، وایکرد ئێران بۆ سـەردەمی نوێ بگێڕێتەوە و ئامادەی بکا. ئەم هەڵسـانەوەیەی دەسـەڵاتی شـیعە لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا لێکەوتەی زۆر قەبەی بەسـەر کۆمەڵگە شـیعەکانی دیکەی هەرێمەکەدا هەبوو، بەتایبەتیش بەسەر تورکی شیعە لە ئاسیای بچووکدا. **شا ئیسماعیل بۆ شـیعەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین، هەم شـایان بوو هەم مورشـیدی تەواو.**

---

[1] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 259.

شـیعەی تورك لەدوای چەوسـاندوەییان لەسـەر دەسـتی عوسـمانییەكان، پێشـوازی گەرمیان لە سـەركەوتنە یەك لەدوای یەكەكانی شـای سـەفەوی كرد. شـیعەكانی ئەناتۆلیا بە سـەرۆكایەتی شـاهكولو (نۆكەری شـا)[1] لە بەهاری ١٥١٠ یاخیبوونێكی بەربڵاویان بەرپاكرد. شـا ئیسـماعیلیش ئاگای لە هێزی پشـتیوانەكانی خۆی هەبوو؛ كەچی ئەو لەوكاتەدا لەگەڵ خانە ئۆزبەكە سوننییەكان لە خوراسان لە باكووری ڕۆژهەڵاتی ئێراندا خەریكی شـەڕوشـۆڕ بوو. لەوەش پتر ئەو نەیدەویسـت لە یەك كاتدا ئێران بە دوو هێزی سـوننەی ئۆزبەك و عوسـمانی دەورە بدرێ. هەر بۆیە خۆی لەوە بەدووەر گرت لە ڕێی لایەنگرتنی شیعە هەڵگەڕاوەكان ختووكەی سوڵتانی عوسـمانی بایەزیدی دووەم (١٤٨١-١٥١٢) بدا و بیوروژێنێ. دوای هەندێ بەیەكدادانی پچڕپچڕ، ئەوەبوو شـاهكولو بڕیاریدا لە ڕووباری فورات بپەڕێتەوە -سـنووری ئەوكاتی نێوان عوسـمانی و سـەفەوی- تا خۆی بگەیەنێتە ڕێزی ڕابەرە ڕووحییەكەی كە شـا ئیسـماعیل بوو. كەچی شـاهكولو و ٣٠٠٠ شـوێنكەوتووەكەی لە شـەڕێكی یەكلاكەرەوە لە ٢ی تەموزی ١٥١١ سـەریان تێداچوو و كوژران. لەگەڵ ئەوەی شـاهكولو لەنێو شـیعەی عەلەوی لە ئەناتۆلیا و توركیای نوێ وەك بیچمێكی پیرۆز سـەیر دەكرا، كەچی سـوڵتانەكانی عوسـمانی دڵڕەقانە شـیعە توركەكانیان چەوساندنەوە.[2] هەر لەو ماوەیەشدا شا ئیسماعیل بەسەر ئۆزبەكەكاندا زاڵ بوو، لە شـەڕی مارڤ (٢ی كانوونی یەكەمی ١٥١٠)دا محەمەد شـەیبانی خانی سـەركردەكەشـیانی كوشـت. هەرچۆنێك بێ سـوڵتانێكی دیكەی عوسمانی بە ناوی سـەلیمی یەكەم لە ماوەی كەمتر لە سێ ساڵ لە دوای دامركاندنەوەی هەرای شـاهكولو پەلاماری ئێرانی دا. **ئەوەبوو سـوڵتان**

[1] ناوی ڕاستەقینەی شاهكولو كارەبایكولو بوو. ئەو لە دوای (بابا خەلیفە حەسەن)ی باوكی بووە سەركردەی شیعەكانی ئەناتۆلیا، ئەو بابا حەسەنەش دۆستایەتییەكی نزیكی لەگەڵ شێخ حەیدەری باوكی شا ئیسماعیل هەبوو.

[2] **سوڵتان سەلیمی یەكەم لە ئەناتولیادا زیاتر لە ٤٠،٠٠٠ شیعەی كوشت** بڕوانە:
Bitlisi, Idris, Hasht Behesht [Eight Paradises].

سەلیم لە شەڕی چاڵدێران لە ٢٣ی ئابی ١٥١٤دا شا ئیسماعیلی بەزاند و تەورێزی پایتەختی ئەوکاتی ئێرانیشی داگیرکرد. داگیرکردنەکە کاتی بوو، بەڵام شارەکە بە شێوەیەکی دڕندانە لە لایەن هێزی یەنیچەری عوسمانییەوە خاپوور کرا. هەر بەڕاستیش لە کۆتاییدا، کورتهێنیی شا ئیسماعیل لە توانا و نیازی بۆ پشتگیریکردنی بزووتنەوەی قەوارەی نادەوڵەتی شیعەی تورک سەریکێشا بۆ بەزینی سوپای ئێرانی و لەدەستچوونی هەمیشەیی کوردستانی ڕۆژئاوا – کوردستانی تورکیای ئێستا و سوریا.

لەپاش زیاتر لە چوار سەدە، شۆڕشی ئیسلامی لە ١٩٧٩دا کە بەڕابەرایەتی ئایەتوڵلا ڕوحوڵلا خومەینی بوو، ڕژێمی پەهلەوی ڕوخاند و کۆماری ئیسلامی لە ئێران دامەزراند. ئەمەش بۆ هەرێمەکە خاڵی وەرچەرخان بوو، دنەی کۆمەڵگە شیعەکانی دیکەشی دا، بەتایبەتیش شیعەی عێراق تا ببنە ئاڵنگارێک بۆ ڕژێمی ئاوتۆکراتی سوننە. بە ڕابەرایەتی ئایەتوڵلا سەید محەمەد باقر سەدر، بەرەبەرە شیعەکانی عێراق چالاکی دژەبەعسییان ڕێکخست. هەرچەندە لە ڕووی وتار و قسەی بریقەدارەوە پشتیوانی شیعەی عێراقیان کرد، لێ کۆمارە تازە دامەزراوەکەی ئیسلامی لە ئێران لەبەر ململانێی ناوخۆ لەسەر دەسەڵات و شەڕی ناوەخۆ لە کوردستانی ئێران و سارای توکمان لە باکووری خۆرهەڵات نەیتوانی پشتیوانی شیعەی عێراق بکا. سەدریش بە شێوەیەکی زۆر دڵڕەقانە لە لایەن ڕژێمی بەعسەوە لە سێدارە درا و لادان و یاخیبوونی شیعەکانیش سەرکوتکرا. لەدوای ئەمە بە کەمتر لە ساڵێک، سەددام حوسێن هێرشی کردە سەر ئێران و لە ١٩٨١دا بۆ ماوەیەکی کاتی خوڕەمشەهریشی گرت. جارێکی دیکە لە بەر کورتهێنیی توانا و نیازی ئێران لە پشتگیریی بزووتنەوەی قەوارە نادەوڵەتییەکەی شیعەی عێراقدا و لە ڕێی شەڕێکی خوێناویدا، هەرچەندە بۆ ماوەیەکی کاتیش بووبێ، کەچی کۆتاییەکەی شکست و بەزین بوو.

لە ماوەی نێوان پێکهێنانی شیعەگەرایەتی سەفەوی و کۆماری ئیسلامی شیعەدا، ئەوە محەمەد ڕەزا شا پەهلەوی بوو کاریگەرانە سیاسەتی

دەرەکی نێودەوڵەتییانەی لە باشـــووری لوبنان و بەتایبەتیش لە باکووری عێراق دارِشت و سەرکەوتووانەش هەرِەشەی عێراقی-بە پاڵپشتی میسری و رِووسەکان- رِاگرت. لێکۆڵینەوەیەکی قووڵی مێژوویی لەبارەی پەیوەندییە ســــتراتیژییەکانی ئێرانی پەهلەوی بە کوردی عێراق و شـــیعەی لوبنان مەحکەمی و بەردەوامی ســـیاســـەتی دەرەکیی نـادەوڵەتییـانەی ئێرانی نیشانداوە.

سـیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لەبن حوکمرِانی شـادا بەشـێک بووە لە ســتراتیژێکی بەربەرینتری بەرزەفتکردن. **مەبەســتی سـیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بۆ ئەوە دارێژرابوو کە رِکابەرە مێملەکانی پەل نەهاوێن، ئەم هەرِەشـانەش خۆیان لە هەرِەشـەکانی سـوور، عەرەب، کورد، رِەش و فەڵەســـتینییەکان دەبینییەوە. پشـــتگیری ئێران بۆ کوردی عێراق رِێگەی لەوە گرت عێراق پەلاماری خوزسـتان بدا و سـنووریشـی بۆ چاوتێبرِینی لە کەنداوی فارسـیدا وەسـتاند. شـا کارایانە "پرسـی کوردی" وەک فشـارێک بۆ ســەر "ســەقامگیری خۆجێی عێراق و یەکێتیی عەرەب"[1] بەکارهێنا تا عێراق بە "لاوازی، دابەشــکراوی و خۆجیاکردنەوە لە ناســر بهێڵێتەوە".[2] هەروەها دەسـتوپێی "دوو سـێیەکی سـوپای عێراق ببەستێتەوە و ئەو بەرِەیەش لەبن پێی بەعس دەربهێنێ، بەوەی بتوانێ کاری تێکدەرانە و کوشـتن دەرحەق ئێرانییەکان بکا."[3] هەروەها پشـتگیری ئێران بۆ کوردی عێراق بۆ ئەوەش بوو، کە جیاخوازیی کوردی رِابگرێ.** کاتێکیش پشـتیوانی بۆ کوردی عێراق برەوی پەیداکرد، ناســیونالیزمی کوردی پاشــەکشــەی

---

[1] London 1305 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 2 August 1963.

[2] Baghdad A-424 to U.S. Department of State, enclosure: "Kurds - Iraq," no date (NARA/ RG59/CFPF/1964–66/Box2339/POL 13-3–Ethnic Minorities), p. 2.

[3] White House, Memorandum, Kissinger to the President, "Progress Report on the Kurdish Support Operations," October 5, 1972 (FRUS/1969–76/E-4/doc.325), pp. 1–103.

خۆی نیشـــان دا و لە بەرانبەریشـــدا پاڵ بە بارزانییەوە نرا تا بیرۆکەی لایەنگرتنی کوردی ئێران لە دژی تاران بەلاوە بنێ، ئاخر ئەو، واتە بارزانی نەیدەویست پشتگیری ستراتیژی ئێران لەدەست بدا.[١] **بارزانی لە ڕەوشـی جەنگی کوردیـدا، هۆشـــداری دایە هەردوولای کوردی ئێران و کوردی ســـوریـا کە هیچ هەنگـاوێـک لە دژی ڕژێمی نـاوەنـدەوە نەنێن**[٢] و **پێشـمەرگەکانیشـی سـنوورەکەیان لەگەڵ ئێراندا بە ئاسـاییشـپارێزییەوە ڕاگرت**[٣] و پارتی دیموکراتی کوردســـتانیش پڕوپاگەندەی خۆی لە دژی یەکێتیی نیشـــتمانیی ئێراندا ڕاگرت.[٤] لە کۆتاییدا ئەم وەرچەرخانە بووە مایەی دەرکردنی ســـەرکردە کوردەکانی حیزبی دیموکراتی کوردســـتانی ئێران بە ئەحمەد تۆفیقیشەوە.[٥] هەروەها شا لەوەدا بەپارێز بوو کە کوردی ئێران لە خۆی نەشـــێوێنێ. شـــا لە کۆبوونەوەیەک لەگەڵ ئارمین مایەر Armin Meyerی بـاڵوێزی وڵاتە یەکگرتووەکـانـدا پەردەی لەســـەر ستراتیژییەکەی هەڵدایەوە بەوەی بەدەستتێکەڵکردن لەگەڵ عێراق لە دژی بارزانی دوژمنایەتی کوردی ئێران لەخۆی نەورووژێنێ.[٦] ئیدی لەبەر ئەو بەرژەوتەدا بوو، کاربەدەســـتانی ئەمریکا مشـــتومڕیان لەســـەر ئەوە بوو، **ئێران بۆیە پشتگیری هەڵگەڕانەوە (شۆڕشی) کوردی دەکا تا ڕووی کردەی دوژمنایەتیان لەخۆی دووربخاتەوە**."[٧] بە هەمان شـێوەش، پشـتگیری ئێران بۆ شیعەی لوبنان بە ئامانجگرتنی سەرهەڵدانی ناسریزم بوو لە ڕۆژهەڵاتی کەناراوی دەریای سـپیی ناوەڕاسـتدا. سـەید حوسـێن ناسـر سـتراتیژی

---

[1] SAVAK Documents, 2/490, 8 June 1964.

[2] SAVAK Documents, 2/453, 12 January 1964.

[3] SAVAK Documents, h/5/3102, 20 September 1965.

[4] SAVAK Documents, 13/2933, 25 June 1963.

[5] SAVAK Documents, 42/89.

[6] Tehran A-1044 to State, “Iran-Iraq Relations,” January 20, 1966 (FRUS/1964–68/ XXI/doc.179).

[7] White House, Memorandum, Saunders to Bundy, April 2, 1963 (JKF/NSF/RKF/ Box426/Iraq-1961-63-White House Memoranda, p. 1.

لەخۆگرتنی ئێرانی لە لوبنان وەها پشتڕاستکردەوە: "شا پشتی سەدری لە دژی ناسیونالیزمە عەرەبەکان و سوننەکاندا گرت."[1] **لەکاتێکدا هەرگیز شا کۆمەکی سەربازییانەی بۆ شیعەی لوبنان نەنارد، کەچی ئەوان وەک قەلایەکی پتەو لە بەرانبەر پان عەرەبایەتی وەستانەوە، ئەمەش لە ڕێی هەلوەشاندنەوەی نەخشەی ناسرییەکان بوو بۆ چوونە ڕیزی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو یان هەر قەوارەیەکی گەورەتری عەرەبدا.**

خۆی لە بنەڕەتدا سیاسەتی دەرەکیی نادەولەتییانەی ئێران بۆ بەیەکەوەلکانی هەرێمایەتی دانەڕێژرابوو. مایەی سەرنجراکێشان بوو نەیارە هەرێمییەکانی ئێران هەروەک وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ولاتە یەکگرتووەکان هێلیان بە ژێر نیازی شادا هێنابوو، بەوەی بەتەمایە کوردستانی عێراق بە ئێرانەوە بلکێنێ. ئەوەبوو شازل تاقەی وەزیری کاروباری دەرەوەی عێراق هۆشداری دا بەوەی؛ **"ئەگەر شا یان هەرکەسێکی دیکە بیرۆکەیەکی لەبارەی بەنگلادیشێکی نوێ لە عێراقدا هەبێ ، ئەوا سەرچیخ چووە."**[2] هەروەها وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا ڕاپۆرتی دا بەوەی؛ "**بارزانی لە چەند بۆنەیەکدا هەولیداوە لە شا نزیک ببێتەوە، بەلکو لە دژی عێراق پشتی بگرێ. لە بەرانبەریشدا بەلێنی چەوری دا بەوەی کوردستانی عێراق بۆ ئێران بگەڕێنێتەوە و پێوەی بلکێنێ.**"[3] هەر وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا لە ڕاپۆرتێکی دیکەدا، ئەو دەستوەردانەی ئێرانی لە کوردستانی عێراقدا بە "بەراوردکارییەک لەگەل دەستهەبوونی هیندستان لەگەل یاخیبووانی بەنگلادش لە ڕۆژهەلاتی

---

[1] Baghdad 564 to the U.S. Department of State, August 29, 1974, NSA, PCFMESA, Box 14, GRFL

[2] Baghdad 564 to the U.S. Department of State, August 29, 1974, NSA, PCFMESA, Box 14, GRFL.

[3] Tehran 136 to the U.S. Department of State, August 2, 1962 (NARA/RG59/ R2/787.00/8–162), pp. 1–2.

پاکســـــتان بەر لە جەنگی ١٨٧١دا چوواند."[1] **بە پێچەوانەی ئەو داوایانەش، هەرگیز شـــا پشـــتی ســـیاســـەتی پێوەلکاندنی خاکی هەرێمیی نەگرتبوو. ئامانجی ســــەرەکی ئەو ئەوەبوو عێراق لەجێگەی خۆی بەرزەفت بکا و رایبگرێ. ئەو بەرەبەرە پرســـی کورد و پرســـی ئەروەند ڕودی بەیەکەوە بەستەوە.** بەگوێرەی قسەی مەنسور قەدەر بێ، ئەوە پاکڕەوانی بەڕێوبەری دەزگای ســـاواک بوو، یەکەمین جار پێشـــنیازی بۆ شـــا کرد، بەڵکو کورد بەکاربهێنێ تا سەرانی عێراق لەبارەی ئەروەند ڕودەوە سازشی بۆ بکەن.[2] لە ناوەڕاستی شەستەکاندا وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران مشتومڕی لەســەر ئەوەبوو؛ "ســێ پرس بوونەتە مایەی وروژاندن و تەشـەنەســەندنی گرژی لەنێوان ئێران و عێراقـدا: ئەروەنـد ڕود، جەنگی کورد و کەمینەی ئێرانی لە عێراق... ئێرانیش نـاتوانێ دەرهەق بە کورد بێ بــاک بێ... هەرچۆنێک بێ، ئێران ئەو ســێ پرســەی بە شـێوەیەک تێکەڵ یەک کردوون، کە هیچ کامێکیان ناتوانرێ دووبەدوو لەگەڵ عێراقدا چارەســــەر بکرێ."[3] **ئیدی هەر لە بەرەبەرەی کۆتایی شـەسـتەکانەوە، شـا ئاشـکرایکرد کە ئەو لەبەرانبەر سازش لە ئەروەند ڕوددا ئامادەیە دەستبەرداری کورد ببێ.**[4]

ســیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران نمایشــی خواســت و ئارەزووی ئێرانی کرد بەوەی ئەمری واقیعی هەرێمــایەتییەکەی قبووڵە. وێڕای پشـــــتگیری بۆ کوردی عێراق، **ئێران خۆی لەوە بەدوور گرت پشـــــتی پارچەپارچەکردنی عێراق و دامەزراندنی دەوڵەتێکی ســــەربەخۆی کوردی**

---

1 Intelligence note prepared in the Bureau of Intelligence and Research, November 18, 1974, FRUS 1969–1976, XXVII, 267, Tab B.

2 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

3 Cologne to Iran's Ministry of Foreign Affairs. No number, no date.

4 Tehran A-607 to the U.S. Department of State, "The Iran-Iraq Crisis of December/ January: An Analysis," March 5, 1966 (NARA/RG59/CFPF/ 1964–66/ Box2339/ POL 13-3–Ethnic Minorities), p. 3.

بگرێ. شا فشاری خستە سەر کوردی عێراق بەوەی "پابەند بن بەو هێڵەی کە خۆیان بە بەشێک لە عێراق بزانن."[١] شا لە دیدارێکیدا لەگەڵ ڕۆژنامەی ئەلسیاسەی کوێتیدا، بە ڕوونی ئەوەی دەربڕی؛ "**ئێمە سەربەخۆیی کوردستان [ی عێراق] پەسەند ناکەین.**"[٢] لە ڤیەنناشدا ئەو بەڵگەوبەندەکەی خۆی دوبارەکردەوە، کە "ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان دەبێ لەژێر سەروەری عێراقدا ڕێگەی پێبدرێ."[٣] شا هەر بە خۆی دژی پارچەپارچەبوونی دەوڵەتە هەرێمییەکان بوو، ئاخر پارچەپارچەبوونی بە زەمینەیەکی لەبار دەزانی بۆ دزەکردنی ڕوسی. "ڕۆژگاری داگیرکردنی خاکی وڵاتان بەسەرچوو، چیدیکەش مایەی پەسەند کردن نییە،" **ئەو ڕەتیکردەوە لە هەرێمەکەدا دەوڵەتیک بڕووخێ.**[٤] **هەر لەبەر ئەوەش بوو، ئەو دژی پارچەپارچەبوونی پاکستان بوو، هەروەک چۆن دژی داگیرکردنی ئیسرائیل بۆ نیمچەدوورگەی سینا و بەرزاییەکانی جۆلانیش بوو.** "نابێ دان بە خاک داگیرکردنێک لە ڕێگەی هێزی سەربازییەوە بنرێ،" ئەمە لێدوانی شا بو لەدیدارێکیدا لەگەڵ ڕۆژنامەیەکی یوگسلافی لە ١٩٦٧دا.[٥]

سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران سەرەکیترین ئامراز بوو بۆ ڕەواتیەتیدان بە ڕۆڵی هەرێمیانە و سەقامگیرییەکەی. بەڵی شا بە باشی دەیزانی، کە ڕۆڵی دەوڵەت لە کێبڕکێی هێزدایە، کە دراوسێکانی لە ڕێی دانان بە بەرژەوەندییە دەوڵەتییەکانەوە ڕەوایەتی پێدەبەخشن.[٦] هەرچەندە

---

[1] Helms to Kissinger, May 21, 1974, CIA-Helms.

[2] Iran's Ministry of Foreign Affairs, No number, no date.

[٣] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[4] Iran's Ministry of Foreign Affairs, February 1971.

[5] Borba (Yugoslavia), November 1967.

[6] Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 291. For more discussion, see Doran, Charles. The Politics of Assimilation: Hegemony and Its Aftermath (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1971).

کۆبوونەوەی لووتکەی سەعدئاباد لە ١٩٧٢دا دەستبەری ڕۆڵی ئێران بوو بەوەی پێیدەگوترا "پۆلیسی کەنداوی فارسی،" کەچی هەر ڕێککەوتننامەی جەزائیری ١٩٧٥ بوو کە ڕەوایەتی ئەوەی پێدا. بەداننان بەو ڕاستییەی کە لە کۆتاییدا هەر پشتگیری کوردی عێراق بوو بەغدای هێنایە سەر ئەوەی ڕێککەوتننامەکە بپەژرێنێ، کەچی سیاسەتی دەرەکی نێودەوڵەتییانەی ئێران ڕۆڵێکی چارەنووسسازانەی لە دەستەبەرکردنی ڕۆڵی کوێخایەتی ئێران لە هەرێمەکەدا پێبەخشی. لەسەرووی هەمووشیانەوە، شا وەهایدانابوو ئەو سیاسەتە داردەستێکە بۆ ڕاگرتنی سەقامگیری لە ئێران و ڕۆژهەڵاتی ناویندا. هەروەک ئەو لێدوانی دا؛ ئێران "تاکە دەوڵەت بوو بتوانێ ئاشتی و سەقامگیری لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا بپارێزێ."[1] ئێران لە سۆنگەی سنووردارکردنی هەڕەشەی پان عەرەبیزمی ئەو ڕژێمانەی مۆسکۆ پاڵپشتی دەکردن، سەقامگیری خۆی ڕاگرت، ئەمەش لە ڕێی پشتیگیریکردنی کوردی عێراق و هەروەها بە شێوەیەک لە شێوەکانیش لە ڕێی کۆمەککردنی شیعەی لوبنان. خۆی ئەو "سەقامگیرییە تایبەتیەی" ئێران بوو، بریتی بوو لە پێکهاتەیەک لە هێز و ڕۆڵی ئێران کە قەناعەتی بە کۆشکی سپی هێنا ئێران بە هاوپەیمانی سەرەکی لە هەرێمەکەدا بزانێ.

خۆی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران خۆنمایشێکی *هەوڵوتەقەلای ئێران بوو بۆ خۆکردنەوە لە سیاسەتەکانی زلهێزەکان.* ئاخر شا هەر لە کودەتاکەی ١٩٥٣وە، بەدوای ئەوەدا دەگەڕا خۆی بەسەربەخۆ لە هێزی دەرەکی نیشان بدا. لە ناوەڕاستی هەفتاکانیشدا ئەو پەرەسەندنە سەربازی و ئابوورییە، ئێرانی لە دەوڵەتێکی تازەپێشکەوتوو گەیاندە هێزی سەرەکی لە هەرێمەکەدا. کاتێکیش داهاتی پترۆدۆلاری ئێران زیادی کرد، ئیدی بڕوابەخۆبوونی شاش پەرەیسەند، ئەوەبوو لە بەرانبەردا سروشتی پەیوەندی ئێرانی لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکان لە ئاژان-سالار بۆ هاوبەشێکی

[1] Pahlavi, Mohammad Rezai, Answer to History (New York: Stein and Day, 1980) p. 142.

هەرێمی لە جەنگی سارددا گۆڕی. ئەو لە شەستەکانەوە پەیڕەوی سیاسەتی خاوکردنەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ مۆسکۆدا گرتبەر و پاشان هەرچەندە بە شێوەیەکی ژێربەژێریش بێ لە جەنگی یوم کیپور (شەڕی ئۆکتۆبەر)ی ١٩٧٣دا پشتی میسر و سوریای گرت.[١]

لەوەش جەوهەریتر، ئەو بە سیاسەتەی دەرەکی نادەوڵەتییانەی خۆی لە کوردستانی عێراق دارِسایە ستراتیژی ئەمریکا لە عێراق، ئەم حاڵەتەش لە ئەیلوولی ١٩٦١ەوە درێژەی کێشا تا ئایاری ١٩٧٢، تا ئەو کاتەی لە کۆتاییدا وڵاتە یەکگرتووەکانیش ڕاکێشرایە نێو جەنگی کوردی. ئیدی لەو ماوەیەدا هیچ سازشێک لەنێوان ئێران و ئەمریکادا لەبارەی خەملاندنی ئەو هەڕەشە هەرێمییەوە نەبوو کە لە عێراقەوە دەهات. لە کاتێکدا ئیدارەی هەردوو سەرۆکی ئەمریکی، کەنەدی و جۆنسن هەوڵیاندا پەیوەندییەکانیان لەگەڵ حکومەتەکانی عێراق، لەگەڵ هەردوو برا عارفییەکان لە شەستەکاندا

---

[١] **لە ڕاستیدا ئێران بەشێوەیەکی سەرسامانە هەرچەندە ناڕاستەوخۆش بێ پشتی قاهیرە و دیمەشقی گرت. لە کاتێکدا ئێران نەچووە ڕیزی عەرەبەکان بۆ گەمارۆی نەوت لە دژی ئیسرائیل، کەچی شا لە ڕۆژی یەکەمی جەنگەکەوە لەسەر داوای تایبەتی ئەنوەر ساداتەوە کەشتییەکی گەورەی پڕ لە نەوتی خاوی ڕادەستکردن. هەروەها ئێران کۆمەکی داودەرمانی دایە عەرەبەکان و فڕۆکەوان و فڕۆکەی بۆ عەرەبستانی سعودی ناردن تا یارمەتیان بدەن کێشەی لۆجستی خۆیان پێ چارەسەربکەن. فڕۆکەی ئێرانییەکان بەتالیۆنێکی سوپای عەرەبستانی سعودیان گەیاندە لای سورییەکان لە بەرزاییەکانی جۆلان. لەوێشەوە سەربازی برینداری سوری بۆ چارەسەرکردن هێنایە تاران. هەروەها ئێران "لێنەگەڕا خۆبەخشە جووەکانی ئوسترالی لە ڕێگەی تارانەوە بگەنە ئیسرائیل." لەسەرووی هەمووشیانەوە تاران یارمەتی جەنگەکەی دا.** بڕوانە: Beirut 3432 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 6 January 1975 پێشتریش دیاربوو ئێران لە ڕێی باڵوێزخانەی ئەمریکاوە هۆشداری دابووە ئیسرائیل، تا خۆی لە سیاسەتی خۆجێی ئوردن هەڵنەقورتێنێ. بە ئامادەیی تەواوی هێزی هەوایی ئێرانەوە، ئەوەبوو گۆلدا مایری سەرۆەزیری ئیسرائیل هێرشەکەی مۆشی دایان کشاندەوە بەوەی لە ڕووباری ئوردن بپەڕێتەوە و بەڵێنیشی دا دەست نەخاتە نێو کاروباری ئوردنەوە. بڕوانە: Istanbul 790 to Iran's Ministry of Foreign Affairs, 11 July 1971.

زیندووبکەنەوە و پەرەی پێبدەن، **کەچی شا لە لای خۆیەوە بەجۆشوخرۆشەوە پشتی کوردی عێراقی گرت تا هەڕەشەی عەرەب بەرزەفت بکا.** لەوەش پتر، خۆی ئەوەش هەر ئێران بوو کە جڵەوی پەیوەندیە ستراتیژییەکانی لەگەڵ هێزی دەرەکی لەدەست بوو، توانیشی هاوکاریی سێکوچکەیی بە هی خۆیەوە لەگەڵ سی ئای ئەی و مۆساد لە کوردستانی عێراقدا ڕێک بخا. هەروەک ئەعلەم گوتی؛ "من بە جەنابی خاوەنشکۆم گوت کە ئەمریکی و بریتانییەکان بەجیا لەوێ [لە کوردستانی عێراق] کاردەکەن. ئەرێ وەها باشتر نییە وایان لێبکەین بەیەکەوە کاربکەین؟ (شا) وەڵامی دامەوە: "وەها باشترە ئەوان بە جیا کاربکەن."[1] لە کۆتاییشدا بڕیارە تاکلایەنەکەی ئێران بۆ مۆرکردنی ڕێککەوتننامەی جەزائیر بەبێ ئاگادارکردنەوەی وڵاتە یەکگرتووەکان و ئیسرائیل نمایشی سەربەخۆیی بڕیاردانی شا بوو. "**کاتێک دەرفەتەکەی بۆ هات، یەکسەر قۆستیەوە**، ئیشەکەی تەواوکرد و گەڕایەوە، ئینجا فەرمانی کرد و ڕێگەیدا بەوەی وڵاتە یەکگرتووەکان و ئیسرائیل بەوە بزانن کە یارییەکە کۆتایی هات."[2]

شا، *زمانی* جەنگی ساردی بەکارهێنا تا ڕەوایەتی بە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بدا. زمانی جەنگی ساردیش بۆ قەبەکردنی نەخشەی هەڕەشەئامێزی سۆڤیەت لە هەرێمەکە داڕێژرابوو، بەوەی وەها نیشانبدا، کە ڕژێمی عێراق هاوپشکی کرملینە و پرسە هەستیارە هەرێمییەکانیان وەها لەیەک گرێداوە کە بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا، واتە بۆ سەر ئاسایشی کانە نەوتەکانی کەنداوی فارسی و بۆ سەر ئیسرائیل هەروەک

---

1 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 348.

2 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 348.

بۆ سەر یەکێتیی خاکی وڵاتە هاوپەیمانەکانی ئەمریکا لە هەرێمەکەدا پرسی سەرەکین. رەگوڕیشەی بەکارهێنانی ئەو زمانە بە شێوەیەکی لێهاتووانە لە لایەن شـاوە بۆ ئەو ڕاسـتییە دەگەڕایەوە، کە ڕوانینی ئەمریکا بۆ ناکۆکییە هەرێمییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین بە چاویلکەیەکی جەنگی سـارد دەڕوانی. ئیدی لەم گۆشە شیکارییەدا، کێبڕکێی هەرێمی لەگەڵ کرملین تەواوی گۆی زەوی داگرت، بە شـێوەیەک دەقاودەق هیچ بوار بۆ ناکۆکییە خۆجێییە هەرێمییەکـان نەمـابووەوە. ئیـدی لەبەر ئەم بەرڕەوتەدا بوو شـا بێ ماندووبوون ئەو زمانەی بەکارهێنا و ململانێی کوردی و وەک ئاماژەیەکی دیاری جەنگی سـارد وێناکرد، نەوەک کێبڕکێ هەرێمییەکە لەنێوان تاران و بەغدا یان بە شەڕی نێوان بەغدا و پارتی دیموکراتی کوردستانی دابنێ. لە کۆبوونەوەی سەعدئاباد **لە ئایاری ١٩٧٢دا، شا سەرکەوتووانە داڕێژەرانی زمانی جەنگی سـاردی گۆڕی، لە جەنگێکی کوردی، کە بەئاسـتەم لە چیا دوورەدەسـتەکانی زاگرۆسـدا تێبینی دەکرا بۆ جەنگێک لەنێوان بەرەی سـۆڤیەت و ڕۆژئاوادا، ئەوەبوو لە کۆتاییشـدا وڵاتە یەکگرتووەکانی ڕاکێشایە نێو جەنگی کوردی.**

ئێرانی پەهلەوی کورتهێن بوو لەوەی *وتار یان بیرۆکەیەکی دەقاودەقی* پڕ لە وردەکاری بۆ سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی خۆی هەبێ. لەژێر جڵەوی حوکمڕانی شـادا، **بەشـێکی پڕوپاگەندەی فەرمی تیشـکی خسـتبووە سـەر "ئاریـاییبوون" یان پان ئێرانیزم"ی تەمومژاوی، نمایشـەکەش بۆ زینـدووکردنەوەی مجێزبەرزیی ئیمپراتۆریەتی ئێرانی بوو.** دوابەدوای کودەتاکەی عیراقیش لە ١٩٥٨دا، ئیدی دڵ و مێشـکی هەڵمەتەکەی ئێران دەرهەق بە کورد ئەوە بە قسـەی شـا بوو؛ "ئەوان لە داب و نەریت و زمان و مێژوویانەوە پاکترین ئێرانی و پاکترین ئارییایین."[1] کاتێکیش لێیان پرسـی ئاخۆ هیچ "پرسـی کوردی" لە ئێراندا هەیە، هەر خێرا وەڵامی دایەوە، "بە

[1] Memcon, April 13, 1962, FRUS 1961–1963, XVII, 247; Tehran 1044 to State, January 20, 1966, FRUS 1964–1968, XXI, 179.

ڕەهاییەوە نەخێر. لەوانەیە لە وڵاتی دیکە هەبێ، بەڵام لە ئێراندا نییە. کورد هەروەک ئێمە "ئارییایی تەواون".[١] کوردی عێراقیش تێکۆشا لە ڕێی پێداگرتن لەسەر وتاری ئارییایبوون پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ئێراندا پتەوبکەن. بارزانی لەناوجەرگەی شەڕ لەگەڵ بەغدادا سوپاس و پێزانینی خۆی بۆ حزبی پان ئێرانی لایەنگری کوردی کە لە لایەن موحسین پشکپوور ڕێبەرایەتی دەکرا دەربڕی. حزبی ناوبراویش پشتی بزووتنەووەی کوردی گرتبوو. ئەو وەهای گوت:

جیاوازییە ڕووکەشییەکان لەنێوان لقوپۆپی ڕەگەزێک [ئێرانییەکان] ناتوانێ پەیوەندییە لەیەکدانەبڕاوەکەیان لابەرێ... ئێوە [پارتی پان ئێرانی] بە هەق کوردستان وەک میراتگری ڕاستەقینەی ئیمراتۆریەتی میدی داناوە... هەر بەڕاستیش، کاتێک هەموو لقەکانی ڕەگەزەکە بەیەکەوەبوون، ئەوا جیهانمان، نەخاسمە [جیهانی] ئارییاییمان لە پەرەسەندندا بوو، جوامێرەکانیشمان ئەوانەبوون، کە نموونەی داگیرکاری و وێرانکارییان تێکشکاند، ئەوەی لە ڕۆژئاواوە دەهاتن. جەنگانی ئێرانییەکان بۆ ماوەی حەوت سەد ساڵ نیشانەی ئازایەتی و سەرکەوتن و ڕێگەیان نەدا بڕوای کۆیلایەتی ڕۆمانییەکان پێ بنێتە سەر خاکی ئاسیای ئارییامان لە ڕۆژهەڵات. هەر بۆیە، ئێمە شانازیین [بە مێژووەکەمان] و بەیەکەوە هەروەک جاری جاران بۆ ڕزگارکردنی ڕەگەز و وڵاتی بابوباپیرانمان و هەروەها بۆ تێکشکاندنی پیلانگێری شۆڤێنیستەکان یەکدەگرینەوە [٢].

ئەمەش دەق لەگەڵ بیرۆکە تەمومژاوییەکەی شا بۆ "ئارییابوون" دەهاتەوە.

لەسەر هەمان هێڵ، بەڵام کەمتر سەرنجڕاکێش، ئەوەبوو شا هەوڵیدا خۆی وەک ڕاسپێرداوی چاودێر بەسەر جڤاتە شیعییەکاندا نیشان بدا. هەر بە

---

[1] Iran's Ministry of Foreign Affairs, No Number.

[٢] بارزانی ئەم نامەیەی بۆ پێنجەمین کۆبوونەوەی سالانەی پارتی پان ئێرانی نووسی.
Khak-oKhoon. No. 246. 9 July 1967; Hakemiyyat-e Mellat (Nation's Sovereignty), No. 96–97.

ڕاســــتیش، چەندین توخمی نێو ســـــاواک و وەزارەتی کاروباری دەرەوە وەهـایـان دانـابوو، کە کۆمەڵگە شـــــیعییەکـان لە هەرێمەکەدا هـاوپەیمـانی "سروشتی" ئێرانن. لە دوای کودەتاکەی عێراق لە ١٩٥٨دا، ئامانجی ساواک شــــیعەی عێراق بوو، بەڵکو پیلانێک لە دژی بەغدا ڕێکبخەن؛ بەم جۆرە پەیوەندییەکانیان لەگەڵیان لە ماوەی شـــەســـتەکان و حەفتاکاندا توندوتۆڵ کرد. مەهدی پیراســـتەی باڵوێزی ئێران لە بەغدا، لەبەردەم عەبدولســــەلام عـارفدا لێدوانێکی بێبـاکانەی وەهـای دا، کە ئێران وەک وڵاتێکی زۆرینەی شـــیعە لە هەرێمەکەدا دەکرێ یـارمەتی هەموو شـــیعەی دونیـا بـدا و پێویسـتیشـە ئەم سـیاسـەتە لەسـەر ئاسـتی جیهان بپارێزن. ئەو دوانەی مەهدی پیراستە عارفی وەها تووڕە کرد، لەجێگەی خۆی هەڵسا و بۆنەکەی بەجێهێشـت.[١] لە لوبنانیش نەخشـە سـەوزەکەی سـاواک بە پلەی یەکەم بۆ پتەوترکردنی پەیوەنـدییەکـانی تـاران بە شـــیعەی لوبنـانەوە داڕێژرابوو. تەنانەت لەپاش پەیدابوونی گرژیی لەنێوان تاران و سـەدریشـدا، کەچی شـا خۆی لەوە بەدوورگرت ڕاســـتەوخۆ دوژمنـایەتی لە بەرانبەر ســـەدردا دەرببڕێ. سەید حوسێن ناسریش بە هێزەوە پشتیوانی شای بۆ کۆمەڵگەی شیعە لە هەرێمەکە، بەتایبەتیش بۆ شیعەی لوبنان پشتڕاستکردەوە:

شـا ڕوانگەیەکی دیارکراوی بۆ شـیعەی موسـڵمان هەبوو. لەپاش هەموو شـتێک، خۆ وڵاتەکەی شـا شـیعە بوو. لەچەند بۆنەیەکدا لەوانە لە سـەلامی مەبەسـت [پەیوەسـت بە یەکەمین سـروش بۆ محەمەدی پێغەمبەر] ، لەوێ کاتێ ئاخوندە شـیعەکانی هەرێمەکە بانگهێشـتکرابوونە دەرباری شـا، ئیدی ئەوان ڕێز و پێزانینی خۆیان بۆ شـا دەربڕی. شـاش پشـتگیری سـەرجەم کۆمەڵگە شـیعەکانی لە هەرێمەکەدا کرد، بە شـیعەی پاکستان، هیندستان و کشـــمیریشـــەوە. ســـەرباری نیازی شـــا، کەچی پشـــتگیریی شـــیعەکانی ئەفغانسـتانی نەکرد، ئەمەش بۆ پەیوەندییە باشـەکەی لەگەڵ محەمەد زاهیر پاشـای ئەفغانسـتانی دەگەڕایەوە. شـا بە شـێوەیەکی دەقاودەق پشـتگیری

[1] SAVAK Documents, 215/36967-m/6/8609, 22 February 1965.

شـــیعەکانی لوبنانی کرد. هەر بەڕاســـتیش، شـــیعەی لوبنان کۆمەڵگەیەکی شـــیعەی هەرە گرنگ بوون کە لەلایەن ئێرانەوە پشـــتگیری دەکران. ئەم پشـــتیوانییە و کۆمەکەش بە زۆر شـــێواز دابین کرا، بەتایبەتیش لە ڕێی دامەزراوەی پەهلەوی (دیدار لەگەڵ سـەید حوسـێن ناسـر ، بالتیمۆر، ٢٤ی شوباتی ٢٠١٧).

مەنسور قەدەریش لەناوجەرگەی شەڕی ناوخۆی لوبناندا گێڕایەوە،

*بەشیر جمەیل، کە دۆستایەتییەکی باشـی لەگەڵ شـادا هەبوو، سـێ جاران هاتە تاران و تکای لە شـا کرد، بەڵکو لە ڕووی سـەربازییەوە کۆمەکی بکا. هەرچەندە ئەویش بەڵێنی کۆمەکەی دا، لێ لەدوا ســـاتدا ڕای خۆی گۆڕی. کاتێکیش من پرســـیاری هۆیەکەم لێکرد، بەم شـێوەیە وەڵامی دامەوە؛ "***خۆ ئەگەر یەک پارچە چەک لەمانە بگاتە دەستی کریستیانەکانی لوبنانی، ئەدی ئەوە ناگوترێ کەوا تاکە پاشـایەکی شـیعە لەجیهاندا هەیە و ئەویش پارەی داوەتە کریســـتیانەکان تا شـــیعەی پێبکوژێ؟*** *منیش لە وەڵامدا پێم گوتەوە؛ "جەنابی خاوەنشکۆ، چیدی جیاوازی نێوان شـیعە و کرسـیتیان گرنگ نییە. ئەوەی زۆر گرنگە ئایدیۆلۆژیایە. خۆ ئەگەر هێزی کریســـتیانی لەســـەر دەسـتی شـیعە و فەلەسـتینییەکان بشـکێن و ببەزن، ئەوا ئێران لە لوبنان ڕووبەڕووی دوژمنێک دەبێتەوە.' بەڵام شـــا بە توندی بەرپەچی دامەوە و گوتی؛ "***ناکرێ ئێمە بەم جۆرە لەگەڵ شـیعە بجووڵێینەوە.*** *" ئینجا شـا داوای دارایی ئەلجمەیلی ڕەتکردەوە. هۆکارێکی شـاراوە لەپشـت هەڵوێسـتەکەی شاوە هەبوو. پێموایە ئەو کەوتبووە بن کاریگەری هەندێ لە یاریدەدەرانی.*[1]

لە واقیعدا "هۆکاری شـــاراوە"ی شـــا ئاماژەیە بۆ ڕوانینی ئەو لەبەرانبەر کۆمەڵگە شیعەکان و پێگەی ناوەندی ئێران بەوەی "تەورەی شیعە"یە.

---

[1] بەشـــیر ئەلجمەیل ئەندامێکی گەورەی حزبی کەتائیب بوو پاشـــان فەرماندەی هەرە باڵا میلیشیای هێزی لوبنانی لە دووەمین شەڕی ناوخۆی لوبنانی لە ١٩٧٥-١٩٩٠.

Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History.

دەکرێ بیرۆکەکانی "ئاریایی" و "تەوەری شـــیعە" بووبنە بنکەی هزریی سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران. هەرچەندە هەردوو گێڕانەوەکانیش تەمومژاویین و بە لەیەکپچڕاویش ماونەتەوە. لەکاتێکدا شا ئاگای لە گەف و هەڕەشەی ئایدیۆلۆژیانەی کۆمۆنیزم و پان عەرەبیزم -بە پلەیەکی کەمتریش جیاخوازی کوردان و ئیسلامیزم- هەبوو، لێ ئەو نەیتوانی ئایدیۆلۆژیەکی وردەکاتر بۆ ڕەوایەتی پێدان و فرەوانخوازی خۆی و جێگیرکردنی دەسەڵاتەکەی هەروەک سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی دابڕێژێ. هەر بە ڕاستیش ڕوانینە واقیعبینییەکەی لە بایەخی هێزی هزرییانەی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران کەم کردبووەوە.

سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بە شێوەیەکی سەرەکی لە لایەن *دامودەزگا ئاسایشییەکان* هەڵدەسووڕا. خۆی ئەوە ساواک بوو نەوەک وەزارەتی کاروباری دەرەوە کە ستراتیژی پەیوەندییەکانی لەگەڵ کوردی عێراق و شیعەی لوبناندا بەڕێوەدەبرد. توخمەکانی ساواک، بەتایبەتیش سەرهەنگ عیسا پژمان ڕۆڵێکی چارەنووسسازانەی لە قەناعەتپێهێنانی شادا گێڕا، بۆ ئەوەی لە دژی بەغدا پشتی کوردان بگرێ. هەروەها ساواک ڕۆڵێکی کوشندەشی لە پەیداکردنی پەیوەندییەکان و لە کۆتاییهێنان بە پەیوەندییە توندوتۆڵەکان بە شیعەی لوبنانەوە هەبوو. مەنسور قەدەری باڵوێز کە زیاتر بە ساواکەوە پەیوەست بوو لەوەی بە وەزارەتی کاروباری دەرەوە. بەگوێرەی قسەی ئیحسان نەراقی بێ؛

مەنسور قەدەر بە جادووبازییەکەی خۆی توانیبووی هەم سەرنج و ئاگاهی شا و هەم هی کاربەدەستە گەورەکانی دیکەی ئێرانی بۆ لای خۆی ڕابکێشێ. من لەو بڕوایەدام لە دوای ١٩٦٤دا، شا هەموو پرسێکی تایبەت بە ئاخوندە شیعەکان بۆ ساواک وازلێهێنابوو. لەپاڵ ئەمەشدا، هەموو بابەتێکی دیکەی پەیوەست بە میسر، سوریا، عێراق، ئوردن و لوبنان لە لایەن ساواکەوە هەڵدەسووڕا. هەموو ڕاپۆرتەکانی پەیوەست بەو وڵاتانە

ئەوانەی وەزارەتی کاروباری دەرەوە ئامادەی دەکردن، دەبوایە بە بن چاودێری قەدەر و ساواکدا تێبپەڕیبان.[1]

سەدریش ساواکی بە ئاستەنگی سەرەکی سەر ڕێگەی باشبوونی پەیوەندییەکانی ئێرانی لەگەڵ دەوڵەتە عەرەبییەکان دانا.[2] ڕۆڵی بڕیاردەرانەی ساواک لە بنیاتنان و هەڵسووڕاندنی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران، سروشتی پێکهاتەی دەوڵەتی ئێرانی پشتڕاست کردەوە. مایەی سەرنجدانە کە کاربەدەستانی ئەمریکی هەرگیز ڕۆڵی ساواک و دەزگاکانی دیکەیان لە پێواژۆی بڕیاردارشتنی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بەهەند هەڵنەگرتبوو. لەپاڵ کورتهێنانیان لەبارەی زانیاری شایستەوە، ئەوان هەر یەک ڕووی دەوڵەتەکەیان دەبینی، ئەویش لە ماوەی جەنگی سارددا لە شادا خۆی نمایش کردبوو. دوائەنجامیش بەوە شکایەوە، نەیانتوانی پێشبینی شەپۆلە شۆڕشگێڕییەکان لە ئێراندا بکەن.

بە پێچەوانەی ڕای باویش، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران لە لایەن ڕوانینی خۆبەگەورەزانینی شاوە بۆ پێگەی ئێران وەک هێزێکی زاڵ لە هەرێمەکە و هێزێکی گەورەش لەسەر شانۆی جیهانییدا دانەڕێژرابوو. لە واقیعیشدا ئەو خۆبەگەورەزانینەی شا لەگەڵ کۆتایی هاتنی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێراندا سەریهەڵدا. لە ماوەی نێوان ١٩٧٤ و ١٩٧٦دا، شا ڕەوتی سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتیانەی ئێرانی گۆڕی، پشتیوانی لەسەر بارزانی بڕی و سەدریشی بە دوژمنێک دانا. ئیدی لەو بەرڕەوتەدا بوو کە نەخۆشی خۆبەزلزانینەکەی شا گەیشتە ئاستێکی

---

[1] دیدارێک لەگەڵ ئەو پیاوەی کە لە دوا شەش مانگەکانی دەسەڵاتدا لەگەل شادا بوو" ئیحسان نەراقی.
Khabaronline. 3 February 2011. See: ttps:/ /www. khabaronline.ir/ detail/ 127757/ culture/History

[2] SAVAK Documents, No. 213/5701, 29 March 1973.

خوێڕیانه، کاتێک سەرنج و ئاگاهی خۆی خستە سەر ناوچەکانی ئەودیوی کەنداوی فارسی. ئەو لەسەر ئەوە مکوڕبوو کە ئێران پێویستە بۆ ئەوەی ڕێگای دەریایی بۆ ئۆقیانووسی هیندی بەکراوی بمێنێتەوە. لەپێناوی ئەم کارەشدا، نەخشەی بۆ ئەوە دانا بنگەیەکی سەربازی لە ماوریشیوس دابنێ و ئینجا لە قەیرانەکانی شاخی ئەفریقی تێوەگلا بەوەی پشتی سۆماڵ لە دژی ئەسیوپیا بگرێ، کە ئەوکات سۆڤیەتی پشتی دەگرت. "سیاسەتی من ڕاستەوڕاست و ڕاستگۆیانەیە، من هیچ ئەجێندایەکی شاراوەم نییە. من زۆر بە کراویی دەڵێم؛ حەزم لێیە ئێران ڕۆڵی لە ئۆقیانووسی هیندیدا هەبێ. من لاریم لە هەبوونی ئەمریکا لەوێ نییە؛ ئەوەی ڕاستی بێ من کارایانە بەرگری لە بەرژەوەندییەکانی ئێوە دەکەم." ئەمە قسەی شابوو لە ٢٤ی ئازاری ١٩٧٦دا بە نیلسن ڕۆکفێللەری جێگری سەرۆکی ئەمریکای گوت.[١] کاتێکیش وڵاتە یەکگرتووەکان تێچوونی کەشتییەکی جەنگییان زیادکرد کە قەولبوو ئێران بیکڕێ، ئیدی شا فەرمانی بە ئەعلەم کرد تا ئەمەی خوارەوە بە باڵوێزی ئەمریکا بڵێ:

ئێمە ئەو کەشتییە جەنگییە ناکڕین. [بە ئەمریکییەکان بڵێ] لەم بارودۆخەدا بۆشایی [هێز] لە ئۆقیانووسی هیندیدا سەرهەڵدەدا و ئێوەش بە خۆتان و دوورگەی دیاکۆ گارسیا دەمێننەوە. بەبێ سەرهەڵدانی ئێران لەوێدا هیچ هێزێکی دەریایی نییە بەدەر لە هێزی هیندییەکان، هەروەها بەبێ هێزی دەریایی ڕوس لە ئۆقیانووسی هیندی. ئەرێ ئێوە متمانەتان بە هێزی هیندی هەیە. پاکستانیش هێزی نییە تا کەشتییە جەنگییەکە بکڕێ. بە سنووردداربوونی هێزی دەریایی ئێمە، ئەوا ناتوانین لە کەنداوی فارسییەوە دەربچین. هەربۆیە ئێوە لەوێ بە تەنیا لە بەرانبەر ڕووسەکاندا دەمێننەوە.[٢]

---

1 Alam, Asadollah, The Shah and I, ed. Alinaghi Alikhani (New York: St. Martin’s, 1991), p. 152.

2 Alam, Assadollah. Yad’dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 328.

هەرچەندە هێزە ڕۆژئاواییەکان ئەوەیان بیرخستەوە کە هێزی پێویستیان بۆ ئاسایشپارێزی ئۆقیانووسی هیندی هەیە، کەچی شا ئەو خاڵانەی ئەوانەی لەبەرچاو نەگرت. هەر بەڕاستیش، کۆتایهاتنی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران هاوزەمان بوو لەگەڵ سەرهەڵدانی نەخۆشی خۆبەزلزانینی شا.

لەوەش جەوهەریتر، شا لەوکاتەی دەستبەرداری بیرۆکەی هاوسەنگی هێز بوو لە هەرێمەکە بۆ ئەوەی ڕابەرایەتی ڕۆژهەلاتی ناوین بکا، لەوکاتەدا بوو کە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی کۆتاییپێهێنا. هەرچەندە دەیزانی کەوتنی بەرگریی کوردی وا لە بەغدا دەکا دەستی کراوە بێ و شەڕێکی مەودا درێژی لەکۆڵ بێتەوە و ئینجا هێزی سەربازی خۆی لە کەنداوی فارسی پەرەپێبدا و هەڕەشەش لە خوزستان بکا، کەچی ئەو هەر دەستی لە پشتیوانی کورد هەڵگرت. بیرۆکەی سەرەکی شا دەستبەربوون بوو لە هاوسەنگی کلاسیکیانەی هێزی هەرێمی لەبری ئەوەدا "دەستگرتن بوو بە دانپێدانانی عەرەبی بە ڕابەرایەتی ئێران لە هەرێمەکەدا."[1] چەند توخمێک لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە، بەتایبەتیش خودی (عەباس ئارام)ی وەزیر هەروەک هوەیدای سەروەزیر پێشنیازیان بۆ شا کردبوو، بەڵکو لە عەرەب نزیک ببێتەوە تا ڕابەرایەتی هەرێمەکە بکا.[2] لەپاش ئەوەی پەیوەندییەکی دۆستانەی لەگەڵ ئەنوەر سادات دروستکرد، دوا هەنگاوی شا ئەوە بوو، **وا لە عەرەب بکا ڕۆڵی سەرداریێتی ئێران بەسەر هەرێمەکەدا قبووڵ بکەن، تەنیا عێراق لەو ناوە مابووەوە، ئینجا ڕووی لە عێراقیش کرد -کە تاکە میملی ئێران بوو بۆ کوێخایەتی بەسەر هەرێمەکەدا-، دیاربوو عێراقیش ئاسان بوو.** لەبۆدانەواندنی عێراق لەسەر ئەروەند ڕود وەها لای

---

1 Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States (Yale University Press, 2007) p. 80.

2 Interview with Major General Mansour Qadar, Oral History, Foundations for Iranian History

دەوڵەتـانی هەرێمەکە لێکدرایەوە کە داننـانە بە زلهێزیی ئێران. بەگوێرەی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران، ڕێککەوتننامەی جەزائیر ڕێخۆشــکەر بوو بۆ "یەکێتیی ئیســلامی-عەرەبی".[1] بەڕوانینی شـا، ڕێککەوتننامەکە بووە مـایەی ئەوەی وێنەی ئێران وەک نەیارێکی ســـەرســـەخت لای عەرەب بڕەوێنێتەوە. شـا لە دیدارێکی لەگەڵ محەمەد حەسنێن هەیکەل لە نیسـانی ١٩٧٤دا بیرۆکەی خۆی لەبـارەی ڕابەرایەتی ڕۆژهەڵاتی نـاوەڕاســـت باســـکردبوو، ئاماژەی بەوە دا؛ "ئێمە لەســـەر بنەماکان دەڕۆین، دوژمنی دوژمنم دۆســـتمە، پەیوەندییەکانیشـــیمان لەگەڵ ئیســـڕائیل خەریک بوو بەرەوپێشـەوە دەڕۆیشت، بەڵام ئێستا ڕەوشـەکە گۆڕاوە... هەندێ جار بیر لە هاوســەنگی نوێ لە ناوچەکە دەکەمەوە... لەوانەیە ئەوەش لە شــەقڵێکی ئیســـلامیـدا بەرجەســـتە بێ."[2] وەزارەتی کـاروبـاری دەرەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش ڕاپۆرتی خۆی وەها نووسیبوو کە:

ئێران ڕێککەوتنی خۆی لەگەڵ عێراق وەک هەوڵوتەقەلایەک بۆ نزیکبوونەوە لە دەوڵەتە عەرەبییەکان دەبینێ. شـــا کە چاوی لە کوێخایەتی هەرێمەکەیە، حەز ناکا بە نەیاری عەرەب و پشـتیوانی ئیسـڕائیل لەقەڵەم بدرێ. لەوەش پتر، پێیوایە هاوســـەنگی هێز گۆڕاوە و بەلای عەرەبەکاندا شـــکاوەتەوە. هەروەها ئەو ڕەچاوی ئەوە دەکا بەڵکو ســـیاســـەتی ئەمریکاش لەبارەی ئیسرائیلەوە گۆڕانی بەسەردا بێ. شا نایەوێ لەو ڕەوشەدا کورتی بێنێ.[3]

هەر بەڕاستیش، بناوانی وەستانی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتیيانەی ئێران بۆ نەخشـــەی شـــا دەگەڕایەوە، بەوەی خســـتنەڕووی ڕابەرایەتی ئێران بۆ هەرێمەکە مسۆگەر بکا.

---

1 Beirut 4264 to Ministry of Foreign Affairs, 9 March 1975.

2 Alpher, Joseph. "Israel and the Iraq-Iran War," in The Iraq-Iran War: Impact and Implications, Efraim Karsh (New York: St. Martin's, 1989), p. 157.

3 The implication of the Iran-Iraq Agreement—DCI/NIO 1039–75, 1 May 1975.

سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بۆیە جێبەجێکرا تا *تەنیایی ستراتیژییانەی* ئێران لە هەرێمەکەدا قەرەبوو بکاتەوە. لە سەرەتاوە دارشتنی ئەو چەمکە بۆ موحیەدین میسباحی، ستراتیژزانی ناوداری ئێرانی دەگەڕایەوە، کە ئاماژەی بە تەنیایی ستراتیژیی ئێران وەک ڕاستییەک دابوو بەوەی "**ئێران ستراتیژییانە بە دارشتن و ستانداردەوە تەنیایە و بێبەشە لە هاوپەیمانی واتادار و یەکێتییەکەی هێزی گەورە.**"[1] میسباحی بە لێهاتوویەوە بەدوای پەیوەستی سەختی کۆماری ئیسلامی لەنێو سیستمی نێودەوڵەتیدا گەڕاوە، ئەمەش بە تیشک خستنەسەر چەمکی تەنیایی ستراژییەوە. هەرچۆنێک بێ، تەنیایی ستراتیژی خەسڵەتێکی تایبەتی شۆڕشگێڕێتی ئێران نەبوو. بە پێچەوانەی ئەو تێڕامانە باو و بەربڵاوەی کە (شا)یان بە بووکەڵەی ئەمریکا دەزانی، کەچی شا هەرگیز هەستی نەدەکرد بەوەی ئەمریکا پاڵپشتێکی مسۆگەرە بۆ ئێران و قەڵەمڕەوێتییەکەی لە حاڵەتی هێرش و داگیرکردنی سۆڤیەت یان هاوپەیمانەکانی مۆسکۆوە. ئەو بە تەواوی لەوە تێگەیشتبوو، لە دۆخێکی وەها، کە سۆڤیەت ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ دەستدرێژکەر بووایە بۆ سەر ئێران، ئەوا هیچ وڵاتێکی دیکە بەدەر لە ئێران خۆی بۆ یەکێتیی نیشتمانییانەی ئێران دەستەبەر و گرەنتی نەدەبوو.[2] هەروەک باڵوێزەکەی ئەمریکا لە کۆتایی چلەکان بە شای لاوی گوتبوو، "**ئەمریکا هەرگیز بۆ خاتری ئێران و بۆ ڕزگارکردنی ئێران، لەگەڵ سۆڤیەت بەشەڕ نایەت.**"[3] تەنانەت ڕێککەوتنی بەرگریی دووبەدووش لەگەڵ ئەمریکا لە ٥ی ئازاری ١٩٥٩دا ئەو نیگەرانییەی شای نەڕەواندبووەوە. هەروەها نە پەیمانی بەغدا لە ١٩٥٥ نە میراتگرەکەی خۆی، واتە پەیمانی

---

1 Mesbahi, Mohiaddin, "Free and Confined: Iran and the International System," Iranian Review of Foreign Affairs, Vol. II, No. 5, Spring 2011, pp. 9–34.

2 Sobhani, Sohrab, The Pragmatic Entente: Israeli-Iranian Relations, 1948–1988 (New York: Praeger, 1989), p. 128.

3 Parsi, Trita, Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States, Yale University Press, 2007, p. 25.

سـەنتۆ لە ١٩٥٩ ئەو تەنیاییە سـتراتیژییەی ئێرانی قەرەبوو نەکردەوە. شـا وردە وردە لە بڕوابوون بەوەی سـەنتۆ قەڵایەکی بەرگریی لەدژی هەڕەشـەکانی سـوور و عەرەب بۆ سـەر ئێران بێهیوا دەبوو. جەنگی پاکسـتان-هیندسـتان لە ١٩٧١دا و شـکسـتی ئەندامەکانی لە یارمەتیدانی ئیسلامئاباد دوا مێخ بوو لە دارەبازی پەیمانی سەنتۆوە درا. ئاساییبوونەوەی پەیوەندییەکانی سـۆڤیەت-ئەمریکاش هیندەی دیکە نیگەرانی شـای لەبارەی تەنیایی سـتراتیژیی ئێران قووڵتر کردەوە. لە هەمان کات و بە قەناعەتهێنان بە شـەڕی ڤێتنام، ئیدی ستراتیژزانەکانی ئەمریکا گومانیان پەیداکرد لەوەی ئەمریکـا بتوانێ بەدوای "پـابەنـدییەکـانی لەو نـاوچـانەی کە بەرژەوەنـدی کەمەرەیی/لاوەکی تێدایە، بچێ.[1] بەم پێیە، ئەو سـەختانگانەی لە دەرەوەی ناوچەکانی ناتۆ NATO ـەوە پەیدادەبوون، کەمتر "ئەو هێزە سیاسییانەیان هەبوو وەک پرسـێکی سـیاسـی بۆ چارەسـەرکردن لەنێوان واشـنتن و مۆسـکۆدا دەربکەون."[2] بە قەومانی گۆبەندە شـەرمەزارییەکەی واتەرگێت و کورتهێنی وڵاتە یەکگرتووەکان لە خواسـت و توانسـتەوە بۆ پشـتگیری ئێران، لە حاڵەتێک گەر بهاتایا لە لایەن سـۆڤیەت و هاوپەیمانەکانییەوە هێرشـی کرابایە سـەر، ئیدی دەبووایە سـوپای ئێران وەک "تێلدڕی بەربەست" بە بێ پاڵپشتییەکی مسۆگەرییانەی ڕۆژئاواییەوە بجەنگابان. ئەم پەرەسـەندنانەی تەنیایی سـتراتیژی شـایان دڵنیاکردەوە لەوەی بەدوای بەرژدەوەندییە نیشـتمانییەکانیدا بڕوا. شـا ڕوانینی خۆی لەبارەی تەنیایی سـتراتیژی لە سـەردانەکەی خۆی بۆ مۆسـکۆ لە نۆڤێمبەری ١٩٧٤دا ڕوونکردەوە. شا کاردانەوەی خۆی بۆ ڕوسەکان وەها باسکرد:

[1] Freedman, Lawrence, The Evolution of Nuclear Strategy, Palgrave Macmillan, Third Edition, 2003. p. 344.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

"ئەوان لێیانپرســـــییم ئاخۆ بۆچی و لە دژی کام وڵات بەم زۆرییە چەک و جبەخانەم کڕیوە و داکردوە[1]... ئەوان ئەوەشیان بۆ زیادکرد کە بەدگومانیی زۆریان [لە ســـیاســـەتی چەک و جبەخانەی من] هەیە. منیش وەها وەڵامم دانەوە، من باکم بەوە نییە ئاخۆ ئێوە بەدگومانن یان نا. ئێوە ئەو مافەتان نییە لێم بپرســـن، بۆچی وڵاتەکەی خۆم بەهێز دەکەم. هیچ کەســـێک مافی دەســـتوەردانی لە کاروباری وڵاتێکی دیکەدا نییە. ئەوە تەنیا هەر خۆمم کە باش دەیزانم وڵاتەکەم چەند پێویســتی بە هێز و بە چەک و جبەخانە هەیە. من نـــامەوێ هۆکـــارەکـــانم بە ئێوە بڵێم، بەڵام من دەمەوێ یەک لە ئەزموونەکـــانی خۆم لەگەڵ ئێوەدا بەش بکەم. ئەویش ئەوەیە؛ ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان و هاوپەیمانیی قســەی قۆڕ و بێ کاریگەرییە... من نامەوێ لە لایەن وڵاتێکی دیکەوە ببەزێنرێم، هەروەها ئەگەر من ئەوەندە بەهێز نەبم تا دەستدرێژیکەر ببەزێنم، ئەوا [ئێران] بە سەلامەتی بەجێ ناهێڵم."[2]

---

[1] داکردن: هەڵگرتن، ئەمبارکردن، خەزنکردن. وەرگێڕ.

[2] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). pp. 249–50. کورتهێنی ئێران لەبارەی هاوپەیمانێکی ســروشــتی لەلایەن چەندین کاربەدەســتی پەهلەوەیە هەســتپێکراوە. مەنســور قەدەری باڵوێز وەها دانی پێدا ناوە:

"بۆ بەدبەختی، دەبێ ئەوە پشــتڕاســتبکەمەوە کەوا هەرگیز ئەمریکا بە چاوێکی باش ســـەیری ئێرانی نەکردووە، تەنـــانەت لەوپەڕی هەرمێنی پەیوەنـــدیش لەگەڵ تـــارانـــدا... جـــارێکیـــان ئەفســەرێکی ئامریکایی لە تاران پێیگوتم، 'لەو ساتەوەختەی جێگرەوەیەک بۆ شا بدۆزینەوە، ئەوا ڕژێمەکە دەگۆڕین.' بەریتانییەکانیش لەوە تەلیســـــماویتر بوون. هەڵوێســـــتی ڕژێمە عەرەبییەکانیش ڕوون نەبوو. گرووپێکیان بە ڕابەرایەتی جەمال عەبدولناسر، بەعس [ڕژێمی عێراق] یـــان قەزافی بە تەواوی دژی ئێران بوون. گرووپی دووەمی عەرەبـــانیش وەک عەرەبســـتانی ســـعودی دیاربوو دژی ئێمە نەبوو، بەڵام ئیرەیی بە ئێمە دەبرد و هەســـتێکی قیناوی لە بەرانبەرماندا هەبوو. من بۆ چەندین ساڵ لە ئوردن بووم. هەرچەندە شا حوسێن ڕێزی ئێرانی لە لابوو، لێ شازادە حەسەنی جێگرەوە لەژێرەوە ڕێزی ئێرانییەکانی نەدەگرت. بەگشـــتی ڕژێمە عەرەبییەکان لەگەڵ ئێمە باش نەبوون. عەرەب لە ماکەوە لەگەڵ ئێمە باش نین، مێژووش ئەو ڕاستییەی سەلماندووە." دیدا لەگەڵ لیوا مەنسور قەدەر،

ئیدی لەبەر ئەو بەرژەوتەدا بوو شـا سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی وەک قەرەبووکردنەوەی تەنیـایی سـتراتیژی و کورتهێنی وڵاتەکە لە هاوپەیمانێکی ستراتیژییەوە ڕۆنا.

هەرچەندە لە جومگە مێژووییەکاندا هەرگیز شـا متمانەی بە پشـتگیریی ئەمریکییەکان نەکردبوو، لێ ئەو بەرانبەر پشتگیریی هێمادارییانەی ئەمریکا بۆ سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران هەسـتیار بوو. ئەمەش بە شێوەیەکی سەرەکی لەبەر تەنیایی ئێرانەوە بووە. لە ڕاستیدا پێداگرتنی شا لە ڕاکێشـانی وڵاتە یەکگرتووەکان بۆ نێو جەنگی کوردی بۆ ئەوە بوو، کە کەمتر لەسـەر بنەمای پێویسـتی سـەربازی-سـیاسـی ڕۆنرابوو لەوەی داوایەک بوو بۆ پشـتگیریی سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی خۆی.[١] لەکاتێکدا کاربەدەستە ئەمریکییەکان بەوەیان دەزانی کە ئێران و ئیسـرائیل بە تەواوی تواناوە لە پشـتی کوردانن،[٢] کەچی ئەوان کۆمەکە داراییەکەی ئەمریکایان تەنیا بە "ئاوڕدانەوەیەکی هێمادارى هاوسـۆزی" دەزانی، ئاخر هەر بەتەنیـا شـا دەیتوانی بەپیر داواکـانی کوردەوە بچێ."[٣] هەروەهـا کاربەدەسـتە ئەمریکییەکان هاوکاریی سـی ئای ئەی- سـاواکیان بە "هۆکارێکی سـایکۆلۆژی گرنگ دەزانی بەوەی کورد وەها بزانن ئەمریکای مەزن پاڵپشتیانە."[٤] پێویستی هەستیار و هێمادارانەی شا بۆ پشتیوانی وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا لە میـانەی تەنگژە خۆجێی و دەرەکییەکـان دووهێنـدەیـان لێهـات، بەتـایبەتیش تکـای ئەو بۆ پشـتیوانی ئەمریکـا لە

History Oral History, Foundations for Iranian

[1] Helms to Kissinger, August 25, 1973, CIA-Helms.

[2] NSC, Memorandum, Saunders to Kissinger, "Supporting the Kurdish Rebellion," March 27, 1972 (FRUS/1964–68/XXI/doc.301), p. 1; Saunders to Haig, March 27, 1972, FRUS 1969–1976, E-4, 301.

[3] Scowcraft to Helms, March 26, 1974, FRUS 1969–1976, XXVII, 244.

[4] Memorandum from Kissinger for the President's File, undated, EBB 265, NSA-GWU.

ناوچەرگەی هەرِمێنی خۆماڵیکردنی نەوت لە پەنجاکان و لە سەروبەندی شۆرِشی ئیسلامیش لە ١٩٧٩دا. لە کۆتاییشدا کاتێ هەستی کرد کە ئەمریکا پشتی ناگرێ، ئەوەبوو بۆ هەمیشە وڵاتەکەی خۆی بەجێهێشت.

تەنیایی ستراتیژیی ئێران لە *عەقڵیەتی گەمارۆدراوی* شادا بەرجەستە بووبوو. ئێران لە چاوی شادا، کێشەیەکی ئاسایشی تیژ و کوشندەی هەبوو. ئەو بە یەک یان دوو زلهێز دەورەدرابوو، بە سۆڤیەت و هاوپەیمانەکانی لە عێراق و ئەفغانستان، هەروەک چۆن بە رِژێمە پان عەرەبییەکان و شێخنشینە عەرەبییەکان، ئیدی ئێران لەدیدی شاوە لە هاوپەیمانی "سروشتی" کەم بوو، هەستی بە نائاسایشیی دەکرد. شا دەردەدڵی لای ئەعلەم ئەوە بوو: "هەر بەرِاستی دوای ئەوەی دوولا مەقاشی مۆسکۆ لە کابول و بەغدا وە گەمارۆیان داوین، ئێمە لە رِەوشێکی پرِ لە کێشەداین."[1] هەر بۆیە لە دوای کودەتای ١٩٥٣دا بریاریدا پەیوەندییەکی توندوتۆڵ لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکان ببەستێ. لەگەڵ ئەوەشدا، کەموکورتی متمانەی شا بە ئەمریکییەکان ئەوەی پشترِاست کردەوە کە هاوپەیمانی ستراتیژی لەگەڵ ئەمریکا هەروەک پەیمانی بەرگرییەکەی نە درێژخایەنە و نە پتەو. ئەو سیاسەتی خۆبەدوورگرتنەی ئەمریکا لە بەرانبەر پان عەرەبیزمدا لە شەستەکان، شای هێنایە سەر ئەو برِوایە کە خۆی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی خۆی بۆ پاراستنی یەکێتیی خاکی نیشتمانیی ئێران بپارێزێ. بە کورتی، شا پەیوەندی ستراتیژی خۆی لەگەڵ کوردی عێراق دارِشت، بە شێوەیەکی سەرنجرِاکێش کەمتریش لەگەڵ پەیوەندییەکانی لەگەڵ شیعەی لوبنان گرێدا بۆ ئەوەی قەرەبووی تەنیایی ستراتیژی ئێران بکاتەوە. سەرەرِای ئەو پەی پێبردنە، شا برِیاریکی لە دژی لۆژیکی تەنیایی ستراتیژی ئێران دا، بەوەی پشتیوانی لەسەر کاراکتەرە نادەوڵەتییەکان

[1] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 259.

ببڕێ. هەروەک موحیەدین میسباحی لێهاتووانە ئاماژەی پێدا، لۆژیکی تەنیایی ستراتیژیی نیشانەی بەو ڕاستییە داوە کە "**ئەو دەوڵەتەی سنوورەکانی قەڵای بەرگرین، پێویستە پشت بە هێزی ناوەخۆیی ببەستێ.**"[1] بە وتەیەکی دیکە، تەنیایی ستراتیژیی ئێران بنەما جەوهەری و سەربەخۆکانی پاراستنی ئاسایشی نیشتمانیی ئێران نیشان دەدەن. کەچی دوا بڕیاری شا وڵاتەکەی لە توانستی ئەو بەرگرییە دابڕاند و لە بەرانبەریشدا، لە میانەی سەختانگە ناوەخۆیی و دەرەکییەکانیدا ئێرانی لاواز کرد. هەر بە هەمان شێوە، دوا بڕیاری شا وای لە ئاسایشی نیشتمانیی ئێران کرد زیاتر پشت بە دۆستایەتی لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ببەستێ. ئەم ڕوانینە دەرکییە بۆ ئاسایشیی نیشتمانیی ئێران بە تیژی دژی لۆژیکی تەنیایی ستراتیژیی ئێران وەستایەوە.

ئەم تەنیاییە ستراتیژییە کە دنەدەرێکی سەرەکی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بوو، بەرهەمێکی *جوگرافیای* دیاریکراوی ئێرانە. شا بە باشی لە نزیکییەتی جوگرافیای ئێران [لە سەرچاوی هەڕەشەوە] بەڵەد بوو. ئەو دەیزانی، نزیکی ئێران لە سۆڤیەت و لە دەوڵەتە ڕادیکالە عەرەبییەکان، هەڕەشەکانی دژی ئێران چڕتر کردۆتەوە، ئاخر "هەڕەشەکان لە ماوەدا کورتەکاندا ئاسانتر دەجووڵێن لەوەی لە ماوەدا درێژەکاندا."[2] لە کاتێکدا نزیکییە فیزیکییەکەی ئێران لە سۆڤیەتەوە، هەڕەشەیەکی هەبوو بۆ سەر وڵاتەکە، کەچی شا هەوڵیدا ئەو کورتهێنییە جوگرافییە بە پشتگیریی ئەمریکاوە دابپۆشێ. ئەو بە ڕوونی مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، "ئێمە ناچارکراوین بە دەوڵەتێکی لایەنگری خۆرئاوا دابنرێین، چونکە ئێمە هەرگیز

[1] Interview with Mohiaddin Mesbahi, 21 March 2018.

[2] Buzan, Barry and Ole Waver. Regions and Powers: The Structure of International Security, Cambridge University Press, 4 Dec 2003. p. 4.

نـاتوانین بڕوا بە ســـــۆڤیەت بکەین."[1] لە بۆنەیەکی دیکەدا ئەو وەهـای بە ئەمریکییەکان گوت؛ "هۆکاری هەبوونی ئێران بۆ ئەمریکییەکان ئەوەیە کە لە دژی ڕوســـــیا بجەنگێ."[2] شـــــا لە فرۆشــــتنەوەی ئەو چوارچێوە جیۆپۆلیتیکییەی جەنگی سارد بە ئەمریکییەکان سەرکەوتوو بوو. هەروەک دواتر کیسنجەر وەهای نووسی؛ "پابەندییەکانمان بۆ بەرگریکردن لە ئێران هی ئەوە نەبوو هەر کاتێ نارەحەت بووباین بکشـــێینەوە، چونکە ئەوە کردەیەک بوو بۆ بەرژەوەندییە جیۆپۆلیتیکەکەمان."[3]

لەپاڵ ئەمەشــدا، ئێران لەبن باری ***ناسـکیی*** جوگرافیەکەشـیدا نالاند. ئاخر ئێران کەوتووەتە ناوجەرگەی هەرێمێک لەنێوان نیل بۆ ئۆکسوس(جەیحون)، ڕۆژهەڵاتی نـاوینی گەورەتر یـان ئەوەی پێـدەگوترا ئۆیکوۆموس oikoumene[4]، ئێران خۆیشی بە قەڵای ڕۆژهەڵاتی نزیک دەبینێ. هەروەک ڕۆبەرت کاپلانیش مشـتومڕی لەسـەر کرد، "هەروەک ڕۆژهەڵاتی ناوین بۆ ئارفۆ-ئۆراسیا چوارگۆشـە(چوارلا)یە واتە دوورگەی جیهانە، ئەوا ئێرانیش بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین جومگەی گەردوونییەتی. ئیدی پێویســـتە کەمەرەکەی مـاکیندز بگوازرێتەوە، لەبری خاکی بەیار و قاقڕی ناوجەرگەی ئاســـیا

---

1 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995). p. 328.

2 Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. I: 1347–1348/1968–1969 (Bethesda, MD: Iranbook, 1993). p. 193.

3 Kissinger, Henry. Years of Renewal (New York: Simon & Schuster, 1999). pp. 594–596.

٤ ئۆیکوۆموس oikoumene بە گریکی واتە جیهانی ئاوەدان، ئەو جیهانەی خەڵک لێی ژیاوە، لە کۆندا بۆ قەڵەمڕەویتی ئێران و ڕۆمانەکان بەکارهێنراوە-وەرگێڕ.

پێویستە بۆ باشوور بۆ بانی ئێران بگوازرێتەوە."[1] کورت و پوخت، ئێران جومگەیەکی زۆر ستراتیژییە کە سنووری لەگەڵ حەفت وڵاتدا هەیە. لەگەڵ ئەوەشدا جوگرافیا لەبەر کورتهێنی ***سنوورێکی سروشتی بەرگریکار***، نەفرەتی لە ئێران کردبوو، وەنەبێ وەک وڵاتە یەکگرتووەکان و بریتانیا بێ؛ ئەم خەسڵەتەی ئێران وای لێکردبوو هەر لە کۆنی کۆنەوە سەرنجی زۆر لە هۆز و نەتەوەکان بۆ بانەکانی ئێران ڕابکێشێ و لێی بژین، لە بەرانبەریشدا بەردی بناغەی ***نەفرەتی جوگرافیاکەی*** بوو. ***نەفرەتە جوگرافیاکەی*** سەر ئێران هاوتەریب بوو لەگەڵ خاکە پانوپۆڕو و سنوورە کۆنترۆڵنەکراوەکەی، **ئەمەش وای کردبوو وڵاتەکە ببێتە مایەی چاوتێبڕینی ئاشووری، گریک، عەرەبی موسڵمان، مەغۆل، تەتەر، تورک، ئۆزبەک، پورتوگالی، ڕوس و بریتانییەکان.**

ئەم نەفرەتە جوگرافیایەی ئێران، بووە مایەی ناسەقامگیرییەکی مێژوویی بەردرێژ بۆ وڵاتەکە. ئەم خەسڵەتە ڕەگئاژۆیەش وەنەبێ هەر بەتەنیا لە مەیدانی سیاسی-سەربازییدا خۆی نمایش کردبێ بەڵکو لە مەیدانی پەرەسەندنی ئابووری و کەلتوریشدا بووە. هەر بەڕاستیش پاڵوەدانی شا بە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کەمتر لەسەر بنەمای عەقڵیەتی لایەنگرانەی ڕۆژئاوابووە لەوەی نائاسایشی مێژوویی ئێران بووبێ. ڕوانینی ئەو بۆ هاوچەرخکردن بە شێوەیەکی بەرچاو جیاواز بوو لە ڕەچەتەی ڕۆژئاوا بۆ هەمان چەمک. لە چاوی شادا ڕێگەی هاوچەرخکردنەکە بە پێشووەچوونی باری سەربازیی تێدەپەڕێ نەوەک باری کۆمەڵایەتی -ئابووری – ،"نوێبوونەوە و هاوچەرخکردنی هێزی سەربازی ئەو نمایشە شکۆدارە دراوەتە ئێران کە پێویستی پێی هەیە."[2]

---

[1] Kaplan, Robert D. “The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate,” Random House; First Edition, September 11, 2012, p. 158.

[2] “Memorandum of Conversation,” 13 Apr. 1962. FRUS 1961–1963 XVII, p. 607.

ئیـدی لەو گۆشـــەنیگـایەوە، هێزی ســـەربـازی ئێرانی نەوەک لایەنە ئابوورییەکەی وای لە وڵاتەکە دەکرد ئاســـایشـــی پارێزراوتر بێ. وێڕای ســـەرکەوتنێکی بەش بەشـــی لە چاکســـازیی کۆمەڵایەتی-ئابووریدا، کە بە شـۆڕشـی سـپی ناسـرا، شـا لەو بڕوایەدا بوو، کە "بۆ سـەرکەوتن لە بواری ئابووریدا، ئەوا ئێران پێویســـتی بە کات و ئاســـایشـــپارێزییەوە هەیە."[1] لە کۆبوونەوەیەک لەگەڵ کاربەدەســـتان و وەزیرەکانیدا، شـــا بە توندی کاردانەوەی لە بەرانبەر فەرەح دیابا، شـــابانووی ئەوکاتی ئێرانەوە هەبوو، کاتێک فەرەح دیبا پرســـی پێشـــکەوتنی کەلتور و موزیکی وڵاتەکەی هێنایە پێشـــەوە. شـا بەم شـێوەیە وەڵامی ژنەکەی دایەوە: "ئەمە کاری تۆ نییە! لە کـاتێکـدا ئێمە شـــــانـازیمـان بە کەلتوری ئێرانەوە دەکرد، کەچی ئێران داگیرکرابوو [لە لایەن هاوپەیمانانەوە]. باشـــە کامە ئامێرمان لە شـــەڕەکەدا بەکارهێنا؟"[2]

ئەو نائاسـایشـییە مێژووییە دەرەنجامی زۆر قەبەی بەسـەر باری دەروونی و کەلتوری نەتەوەیی لەبـارەی ڕەفتـارنوانـدن لەگەڵ بێگـانەکـانەوە هەبوو، ئەمەش بە شـێوەیەکی سـەرەکی لە ڕەشبینی و ترس لە بێگانە (بێگانەفۆبیا) و دیمـانەی پیلانگێرییەوە ڕەنگی دایەوە. شـــــا لە کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ هنری کیســـنجەردا گوتبووی؛ "ڕۆشـــنبیرەکان جیهان وێران دەکەن بەبێ ئەوەی بزانن چی جێگەی دەگرێتەوە. ئەوان نەخشـــەیان نییە. ئەوان لە نێو ڕژێمی کۆمۆنیستیدا دەبێ جادەوبان خاوێن بکەنەوە."[3] لە جەختکردنە سـەر کارلێککردنی ســـروشـــتیانەی نێوان ڕۆشـــنبیران و کۆمۆنیســـتەکان، ئەو ئەمەشی خستەسـەر کە بڵێ؛ "دەکرێ ڕۆشنبیران ببەنەوە و دەست بەسـەر جیهاندا بگرن بێ ئەوەی هی باشـــتر بنیاتبنێن، چونکە کاتێک ئەوان تێکی

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[2] http://www.youtube.com/watch?v=KgoiDgArsEU

[3] Memorandum of Conversation, May 15, 1975. (FRUS 1969–1974, XXVII, p. 377).

دەدەن، کۆمۆنیستەکانیش دێن و دەستی بەسەردا دەگرن."[1] ئەم ڕوانینە هێڵی بەژێر پەیوەندی نێوان بیانییەکانی دەرەکی/بێباوڕەکان و ئۆپۆزسیۆنی نێوەخۆ/دووڕووەکان لە کەلتورێکی سیاسی زاڵدا و دەروونناسیی سیاسی لەنێو ئێراندا نابوو، هەروەها بە سروشتیشی دانابوو. ئیدی لەو بەرڕەوتە نائاسایشییە مێژوویەدا بوو کە سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران داڕێژرا.

سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران گرێی ***کورتهێنی بەرگری*** درێژخایەنی ئێرانی سەلماندەوە. وەک دەوڵەتێکی ستراتیژی تەنیاباڵ، ئێران کەموکورتی لە ڕووی بەربەستی جوگرافیایی خۆکردییەوە هەبوو. وەک مێژووش نیشانی دا، ئێران نەیدەتوانی لە بەرەی پێشەوە بەرگری لە سنوورەکانی خۆی بکا. **شکستهێنانی ئێران لە هەردوو جەنگی چاڵدێران (١٥١٤) و خوڕڕەمشەهر (١٩٨٠) ئەوە ناتوانایییە زۆرەی ئێرانی بۆ پاراستنی سنووری وڵاتەکەی سەلماندەوە**. بە دەربڕینێکی دیکە، نەفرەتی جوگرافیای ئێران و تەنیایی ستراتیژیی شای هێنایە سەر ئەو بڕوایە، **دەبێ بۆ پاراستنی یەکێتیی نیشتمانی و سەربەخۆیی وڵاتەکەی لەودیو سنوورەکانەوە لە ڕێی سیاسەتی دەرەکی نادەوڵتییانەیدا سنوورەکانی خۆی بپارێزێ**. ئەمەش واتای ئەوەی دەگەیاند کە ئێران بە چاوپۆشی لەوەی جۆری ڕژێمەکەی یان ئایدیۆلۆژیەکەی هەرچییەک بێ، ئەوا هەر دەبووایە لە دەرەوەی سنووری خۆی نمایشی هێز و دەسەڵاتی خۆی بکردایە. لەگەڵ ئەوەشدا، سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران –کە لەمێژبوو بەدوای ستراتیژی بەرگریی لە دەرەوەی سنوورەکانی خۆیدا دەگەڕا– بۆ ستراتیژی هێرشبەرانەی لە هەرێمەکەدا داڕشتبوو. بە وتەیەکی دیکەوە، هەوڵ و کۆششی تاران –لەژێر جڵەوی شا و کۆماری ئیسلامییدا– بۆ زاڵبوون بەسەر خەوشی جوگرافی وەک **فراوانخوازییەکی ئێرانی یان شیعەیی** داڕێژرابوو. ئیدی ئەمەش لە کورتهێنی بۆ هەر ڕێککەوتننامەیەکی

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

بەکۆمەڵی ئاسایشپارێزی هەرێمی یان هەر دامەزراوەیەکی لەو چەشنەدا چڕ بووبووەوە، ئیدی ئەم گرێیە ئاڵۆزەی ستراتیژی بەرگری ئێرانی بۆ ستراتیژی هێرشبردن وەرگەڕا. کورت و پوخت، ئێران کەوتبووە نێو داوی گرێی ئاڵۆزی بەرگری-هێرشبەری: ئەمە لە کاتێکدا سەرکردە ئێرانییەکان بە (شا)شەوە، ئامانجیان بەرزەفتکردنی هەڕەشە نێودەوڵەتی و هەرێمییەکان و بەرگریکردن بوو لە یەکێتیی خاکی ئێران، ئەمەش هەمووی لە ڕێی ڕۆنانی پەیوەندی ستراتیژی لەگەڵ قەوارە نادەوڵەتییەکانەوە بوو، ئاخر دەوڵەتە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکان سیاسەتی دەرەکی نادەوڵەتاییانەی ئێرانیان بە ستراتیژێکی هێرشبەر دانابوو. ئەمەش ڕەوشێکی سەختانگی درێژخایەنی جوگرافیای ئێران بوو.[1]

سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران کرۆکی بونیادی *شارستانێتی* ئێرانی نمایشکرد. سەرهەڵدانی هێزی ئێران لە مەیدانگەلی ئەودیوی خاکی خۆیەوە، تا ڕادەیەک لە ڕێی شارستانییەکەیەوە بوو، ئەمەش وەک بەرهەمێکی جوگرافی و دیرۆک و کەلتورییەوە بوو. هێزگەلی کەلتور و جوگرافیا و مێژوو بەیەکەوە بونیادی بەکۆمەڵی قووڵی دەوڵەتیان لە ڕێی دەوڵەتەوە ڕۆنا کە ئەویش ئێرانە. **وەک "یەکەمین گەلی مێژوویی" بە دەستەواژەی جۆرج ویلیەم فرێدریک هیگل،[2] ئێرانییەکان یەکەمین ئیمپراتۆرییەتیان لە جیهاندا دامەزراند، بەسەر فرە هۆزدا بڵاوبووبووە، هەر لە پەنجاب، کشمیر و پامیر لە ڕۆژهەڵاتەوە تا لیبیا، ئەسیوپیا و بولگاریا لە ڕۆژئاوا پەلوپۆی هاوێشتبوو.** بە پێچەوانەی وڵات و نەتەوەکانی دیکەی هەرێمەکە کە ناسنامەی نیشتمانی ئەوان لەسەر بنەمای هۆز و خێڵ بوو –شێخنشینەکانی عەرەب لەسەر کەنداوی فارسی- یان لەسەر خوێن – وەک تورکیا – یان لەسەر دیین وەک پاکستان، کەچی هی ئێران

[1] Mesbahi, Mohiaddin, 'Free and Confined: Iran and the International System', Iranian Review of Foreign Affairs, Vol. II, No. 5, Spring 2011, pp. 9–34.

[2] Hegel, George Wilhelm Fredrich, The Philosophy of History, New York, 1956.

شارستانییەت بنەمای دەوڵەت بوو. هەر بەڕاستیش، ئێران دەوڵەتێکی نوێ نییە. **ئێرانیش هەروەک چین و هیندستان، شارستانیەتێکی دێرینی هەیە**، بۆ زیاتر بەرچاوڕوونی شتێکی دەستکرد لەبارەی ئێرانەوە نییە. ئێران وەک ڕاکێشەرێکی شارستانێتی،[1] گەلانی دیکەی هەرێمەکەوە بە فرە کەلتوری و زمانەوە بۆ کەمەرەی شارستانێتی خۆی هەر لە دەریای سپیی ناوەڕاستەوە تا ڕوباری ئیندوز بۆ خۆی ڕاکێشاوە. بە پێچەوانەی چین و هیندستانیشەوە –کە خاکی ئێستایان بەربەرینترە یان بەلای کەمییەوە کاتی خۆی لە ڕووی مێژووی شارستانییەوە هاوشان بوون- **خاکی ئێستای ئێران زۆر بچووکترە لە خاکی شارستانێتی ئێرانی**. ئێران زۆ لە خاکی خۆی بۆ وڵاتە تازە دامەزراوەکان لە دەست دا. ئەمڕۆ ئەو وڵاتانەی ئەودیو سنووری ئێران هێزێکی شارستانی بەهێز و پتەوی، سەرنجی گەلانی خۆیان بۆ لە هەندێ بەشدا بۆ خاکی دایک بۆ ئێران ڕادەکێشن. لەناوجەرگەی شارستانێتی ئێرانیدا یادەوری هاوبەش و بەهای بەرجەستە و هێمای دیاریکراو هەن. لەو خوێندنەوەیەدا ناسنامەی شارستانیەتی ئێران ڕاستی یادەوەری هاوبەش و بەهای بەرجەستەبوو و هێمای دیاریکراوی دەقاودەق نیشان دەدا کە چەقی بازنەی شارستانییەتی ئێرانن. لەو خوێندنەوەیەدا ناسنامەی نیشتمانیی بنەمای شارستانییەتی ئێرانی لە دەوری دوو هێمای سەرەکی داڕێژراوە کە ***نەورۆز و عاشوران***. نەورۆز، ئاهەنگی ساڵانەی نیشتمانیی ئێرانییەکان و عاشورا، کە یادکردنەوەی شەهیدکردنی ئیمامی سێیەمی شیعە بەو شێوە دراماتیکییەی لەناو جەرگەی شارستانێتی ئێران دایە. بە کورتی شارستانیەتی ئێرانی وەهایە کە دەکرێ بە ئاسانی پەیوەندی هەردوو دیو "شیعەگەری-دینی" و "ئێرانی-ڕەچەڵەک" بە قەوارە نادەوڵەتییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوینی گەورەترەوە گرێبدا.

---

[1] Kaplan, Robert D. "The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate," Random House; First Edition, September 11, 2012, p. 158.

سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران و ناسنامەی نیشتمانیی کە لەسەر شارستانێتی ڕۆنراوە نمایشی سنووری ***دڵی*** ئێران دەکا. ڕەوتی مەیدانی هێزی دەرەکی ئێران بۆ ڕۆنانی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەیی لەگەڵ ناوچەکانی هەریەک لە جوگرافیای نەورۆز و عاشوورادا دێتەوە. بە دەربڕینێکی دیکەوە، ئەو کۆمەڵگایانەی لە عاشووورادا شین بۆ ئیمامی حوسێن دەگێڕن یان ئاهەنگ بە هاتنی ساڵی نوێی ئێرانی دەگێڕن بریتین لە دڵی ئێران: واتە ناوچەیەکی جیۆکەلتوری کە بەهۆیەوە ئێران دەتوانێ هێزی خۆی تێدا نیشان بدا. ئەوەش بواری جوگرافییەکەیەتی کە ئێران تێدا سیاسەتی دەرەکی نێودەوڵەتییانەی ئێرانی لە ڕێی ئاراستەکردنی هێزی دەرەکییەوە ڕۆنا. کەواتە دڵی ئێران لەگەڵ دوو هیلالە جمکەکە دێتەوە: ***هیلالی عاشوورا و هیلالی نەورۆز***. هیلالی یەکەم لە ئێران بۆ عێراق و لوبنان درێژدەبێتەوە، لە کاتێکدا هیلالی دووەم لە کوردستانی عێراقەوە بۆ ئێران، و ئەفغانستان و تاجیکستان درێژدەبێتەوە. هەر بەڕاستیش، دڵی ئێران لەپاڵ بواری کەلتوری خۆی، لە دەریای سپیی ناوەڕاستەوە تا بانی پامیر درێژدەبێتەوە. ئێران وەک چەقی بازنەی گۆڕانکارییە جیۆپۆلیتیکییە سەرەکییەکانی ڕەهەندە مێژووییەکانی لەنێو ڕۆژهەڵاتی ناوینی گەورەتر، بە هەمان شێوەش دڵی نیشتمانیی ئێران زەمینەیەکە بۆ میزۆپۆتامیا و ڕۆژهەڵاتی شام و ئوردن کە بەهەمان درێژبوونەوەی ناوەندی ئاسیا درێژدەبێتەوە.

دڵی نیشتمانیی ئێران بوارێکی جوگرافیایی سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران، نیشانەیەکە بۆ ***جیۆکەلتوری خودی ئێران***. هەروەک موحیەدین میسباحی بە شێوەیەکی قەناعەتپێهێنەرانە تاوتوێ کردبوو کە دەوڵەتێک "جیۆکەلتوری خۆی هەبێ" ئەوا حوکم لەسەر دۆست و دوژمنی لە دەرەوەی خاکی دەوڵەتەکەدا دەدا.[1] دڵی ئێران، ئەو هیلالە جمکەیەی عاشورا و نەورۆز نمایشنامەی شەقڵی مێژوویی "خودی جیۆکەلتور" لەنێو

---

1 (Interview with Mohiaddin Mesbahi, 21 March 2018.)

شـــــارســـــتانێتی ئێراندا. بە پێچەوانەی دەوڵەتەکانی دیکەی وەک چین و هیندســتان کە لەســەر بنەمای شــارســتانییەک پێکهاتوون، ئەوا ســنووری هاوچەرخانەی ئێران لەگەڵ شـــــارســـــتانییەت و دڵی وڵاتەکەی نایەتەوە. هەرچەندە ئەم ڕوانینە خاڵی ڕەشـــی مێژووی ئێران بەدەردەخا، ئاخر ئەم خەوشە دنەدەرێکی بەهێز بووە بۆ ڕابەرە ئێرانییەکان بەخودی (شا)شەوە تا لەگەڵ ئەو بەشـــــانەی ئێرانی گەورەتر بۆ ڕاچاندنی تەونی پەیوەندی دەســتپێشــخەر بن، واتە هەر لە کورد، هەزارە و تاجیک تا عەرەبی شــیعە، ئازەری و تورکی عەلەوی. **هەر بۆیەشـە لە لایەن عەرەبی سـوننە و تورک ئەوانەی لەســـــەرەوە نـاویـان هـاتووە، بە تـابووری پێنجەمی ئێرانی حیســابکراون**. نە شــا و نە کۆماری ئیســلامی توانیان ســیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانە بەدوور لە کرۆکی شارستانییەت و چەمکی دڵی ئێران ڕۆبنێن. بە وتەیەکی دیکە، جیۆکەلتوری ئێران هەر خۆی ئـامـاژەیە بۆ نـاوچەی دەستڕۆیشتووی سروشتی ئێران. ئەم بەسروشتبوونە ڕەگی بە قووڵایی و بەردەوامێتی دڵی نیشـــتمانی ئێران و ســـنووری شـــــارســـــتانییەکەی شـــۆڕبووەتەوە. بۆ شـــا، کە خۆی وەک "شـــاهەنشـــای ئاریان" کەمتر سەرنجڕاکێش بوو وەک ڕاسپێردراو بەسەر شیعەی دوازدە ئیمامی، ئیدی کورد و شیعە درێژەپێدەری قووڵایی شارستانێتی ئێرانین. لە کاتێکدا کورد بەردی بناغەی سیاسەتی دەرەکی نادەوڵتییانەی ئێران بوون لە سەردەمی شــادا، کەچی شــۆڕشــی ئیســلامی زیاتر پشــتی بە کۆمەڵگە شــیعییەکانی هەرێمەکە بەســـت لەوەی کۆمەڵگە ئێرانییەکانی وەک کورد و تاجیک و هەزارە. کورت و پوخت کاریگەریی شـــــارســـــتانیتی ئێران و دڵی وڵات لەبارەی ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران ســـەلمێنەر بوو کە جوگرافیا هەر بەتەنیا سنوورێکی فیزیکی نییە، بەڵکو سنووری ناسنامەشە، دەربڕی پەیوەندی کارلێککەرانەییە لەنێوان ناسنامە و شوێندا.

ســیاســەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بایەخی ***بیرۆکەی ئێرانی مەزنتر*** نمایش دەکا. بیرۆکەی ئێرانی مەزنتر زیاتر لەبارەی کەلتور و شارستانییەتە

نەوەک ڕەگەز و خـاک. ئەمەش بەرهەمێکی دێرینی ڕەگئـاژۆی دیرۆک و کەلتور و جوگرافیـایە کە ئێرانی گەورەتر وەک دیـاردەیەکی مێژوویی سـروشـتی نیشـان دەدا. ئەوە خۆی ئیمپراتۆرییەتی ئێرانی بوو لە مێشک و زەیندا."[1] خۆی بیرۆکەی ئێرانی گەورەتر شـەقڵێکی سـروشـت بۆ سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانە و ڕەوتی هێزی دەرەکی بە ئێران دەبەخشـی، کەچی شا لە کۆتاییدا دەستبەرداری بیرۆکەکە بوو بەوەی لە ناوەڕاستی حەفتاکان پاڵپشـتی لەسـەر کورد و لەسـەر شـیعە وەسـتاند. بەشـێکی لە هۆیەکەشـی دەگەڕایەوە ***ڕوانینە ڕیالیسـتەکەی*** شـا بۆ سـیاسـەتەکانی نێودەوڵەتی. لە چاوی شـــادا ســـەرەکیترین هۆکاری یەکگرتووی دەوڵەتی هاوچەرخ بوو نەوەک کاراکتەرە نادەوڵەتییەکان. شـــا لەپاڵ بێهیوابوونی لە بارزانی و ســـەدر، لەو بڕوایەدا بوو هیچ بوارێکی مەحکەم و درێژخایەن بۆ مانۆڕی کاراکتەرە نادەوڵەتییەکان لە ســـیاســـەتەکانی جیهاندا نەماوە. ئەم ڕوانگە ڕیالیسـتییانە و خۆپارێزی ئەو لەو کایەدا لای چەند گرووپی دەسـتەبژێری ئێرانی دیکەش هەبوو. لە هەرە ســـەرەکیترینیان ســـەرۆوەزیری پێشـــتر، محەمەد عەلی فروغی بوو، کە هۆشـــداری بەوەی دا "بیرۆکەی هەڵەی کوردســـتانێکی ســـەربەخۆ ســـەرەتا لە لایەن بریتانیاوە داڕێژرا بۆ ئەوەی ئێران و تورکیای پی لاواز بکەن."[2] **هەرچەندە فروغی لەو بڕوایەدا بوو، کە "کورد لە ڕووی کەلتوری، زمـانەوانی و ڕەگەزییەوە ئێرانین"، لێ لەبەر "گەندەڵی" و "بێ هزری"ی کاربەدەســـتە ئێرانییەکان لە دەوڵەتی کوردی لە عێراق و تورکیـادا بێهیوا بوو. "خۆ ئەگەر کـاربەدەســـتە ئێرانییەکـان ئاوەزمەند بان و چەوســـاندنەوەی کوردە [ئێرانییەکانیان] کەم کردبایەوە، ئیـدی هیچ دوژمنـایەتییەک لە نێوان ئێرانییەکـان و کورددا نەدەمـا.** لەم

---

[1] Axworthy, Michael, A History of Iran: Empire of the Mind (New York: Basic Books, 2008), p. 3.

[2] Foroughi, Mohammad-Ali. Siasat-nameh Zoka-ol-Molk: Maghaleh-ha, Name-ha, va Sokhanrani-haye Sisai-e Mohammad-Ali Foroughi, Edited by Iraj Afshar and Hormoz Homayounpour. 1390. pp. 120–133.

ڕەوشەدا و لە حاڵەتی سەرهەڵدانی سەربەخۆیی لەنێو کوردانی [نا ئێرانی] ، ئەوا کوردی ئێرانیش هەرگیز سەرئێشەی بۆ ئێمە دروست نەدەکرد و ئێمە دیسان [لە کوردستانی سەربەخۆ] سوودمەند دەبووین. بە پێچەوانەشەوە، [کوردستانی سەربەخۆ] دەبێتە هەڕەشەیەکی ئامادە."[١] ئەسەدوللا ئەعلەمیش بە هەمان چەشن دژی پێکهێنانی دەوڵەتی کوردی بوو، ئاخر ئەو مەراق بوو بزانێ؛ "ئەرێ چ سوودێک لە پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردیدا دەبیبین؟"[٢] ئەم گرووپە یاریدەدەرەی شا لە پێکهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ لە نزیک ڕۆژئاوای ئێران بەدگومان بوون. بە پێچەوانەی ئەوانیشەوە، گرووپێکی دیکە هەبوون ، مشتومڕیان لەسەر ئەوە بوو کە کورد هەر بەڕاستی لە ڕووی ئیتیک و کەلتورەوە ئێرانی رەسەنن. مەحموود ئەفشار یەزدی، یاریدەدەری ڕەزاشا، مشتومڕی لەسەر ئەوە دەکرد، **پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی ئەو هەڕەشەی زەرد(هی تورک) و هەڕەشەی ڕەشی (عەرەب) لادەبا و سنوورەکانی ڕۆژئاوای ئێران دەپارێزێ**. لە کاتێکدا ئەفشار یەزدی هانی ڕەزاشای دەدا بۆ ئەوەی پشتیوانی شۆڕشی ئارارات (١٩٢٧-١٩٣٠) و ئیحسان نوری پاشا بکا، کەچی فروغی کە ئەوکات باڵوێزی ئێران بوو لە تورکیا، قەناعەتی بە ڕەزا شا هێنا هاوکاری ئەتاتورک بێ لە دژی کوردی تورکیا. **محەمەد ڕەزا کەربەلایی، وەزیری پێشووی کاروباری دەرەوەی ئێران بەهەمان شێوە لەو بڕوایەدا بوو، سەربەخۆیی دەوڵەتێکی کوردی هەر چەندە بچووک و لاوازیش بێ، ئەوا پشتگیریی بەرژەوەندییە نیشتمانییەکانی ئێران دەکا، ئەمەش بەهۆی ئەوەی هاوپەیمانێکی ستراتیژی بۆ ئێران لە هەرێمەکەدا دروست دەبێ**. لە ڕوانگەی ئەوەوە، دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی یەکێتیی خاکی ئێران ناخاتە مەترسییەوە، ئاخر ناسنامەی نیشتمانیی ئێران و

---

[١] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[2] Alam, Assadollah. Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000). p. 347.

شــارســـتانییەتە گەورەکەی لەگەڵ دەوڵەتێکی ســـاختەی وەک عێراق یان تەنانەت تورکیاش بەراورد ناکرێ. ئەم هێڵە هزرییە –هاوپەیمانی سروشتی ئێران لەگەڵ کورد، لەبەر ئەوەی ئەوان ئێرانی ڕەســـەنن– لە کۆتاییدا لە لایەن شـــای واقیعبینەوە وازی لێهێنرا. هەرچەندە ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران ڕۆڵێکی کاریگەرانەی لە بەرزەفتکردنی دوژمنەکانی هەبوو، لێ لە دوا قۆناغدا لە ڕوانگەی شـــاوە ئەو هەنگاوە نەبوو بۆ بەرجەستەکردنی بیرۆکەی ئێرانێکی مەزنتر. لە کۆتاییشدا، ئەو ئێرانی وەک دەوڵەتێکی وێســـتڤالیانی[١] بە باشـــتر زانی لەوەی بەدوای بیرۆکە مێژوویە ڕەگئاژۆکەدا بڕوا، لەئەنجامیشدا پشتی لە کوردی عێراق و شیعەی لوبنان کرد.

ســەرباری کورتهێنی بەردەوام و پتەوی پشــتگیری قەوارە نادەوڵەتییەکانی وەک کورد، تاجیک و هەزارە، کەچی ئەوەی کۆماری ئیســـلامی بەدوای ســـیاســـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەدا ڕۆیشـــت زۆر کاریگەرانەتر بوو، کە بەشێکی هۆکارەکەی بۆ پرسی هزر و ڕوانین دەگەڕایەوە. هەر بۆیە هینری کیســـنجەر پاڵی بە ســـەرانی وڵاتە یەکگرتووەکانەوە نا تا لەگەڵ هاوتا ئێرانییەکان لەبارەی گەڕانەوەی ڕۆڵی ئێران وەک دەوڵەتێکی وێســـتڤاڵی لەنێو ســـنوورەکانی خۆیدا بکەونە وتووێژ."[٢] وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران، محەمەد جەواد زەریفی بە شـــێوەیەکی قەنـاعەتهێنەرانە ئەوەی دەربڕی: "هینری کیســـنجەر و من چەندین وتووێژمان لە کۆنفرانســـەکاندا لەبارەی ســـیاســـەتەکانی نێودەوڵەتی کردووە. یەکێک لەو ڕوانگە هەرە ناودارەکانی ئێران ئەوەبوو ئاخۆ ئێران کامەی لێهەڵدەبژێرێ؛ دەوڵەت یان بیرۆکەکە. منیش وەڵامم دایەوە، زۆربـاشـــە، خۆ وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکا دەوڵەتێکی ڕیزپەڕە. ئینجا ئەوەم پێگوت؛ دەی بەخێربێی بۆ ئێران،

---

[١] مەبەست ئەوەیە کە سەروەریی دەوڵەت پیرۆزە و نابێ پێشێل بکرێ، وەرگێڕ

[2] http://www.wsj .com/articles /a-path- out-of-the -middle -east- collapse- 445037513.

ئـاخر ئێرانیش دەوڵەتێکی ڕیزپەڕە."[1] ڕەگوڕیشـــەی ڕوانینی زەریفی بۆ ڕیزپەڕبوونی ئێران بۆ ئەو ڕاســتیە مەودادرێژەی شـــەقڵی ســـیاســـەتی دەرەکیی نـادەوڵەتییـانەی ئێران دەگەڕێتەوە: *ئێران هەر بەتەنیا دەوڵەتێکی وێستڤالیانی نییە، بەڵکو بیرۆکەیەکی ڕەگئاژۆی دێرین و شارستانیەتە.* ئا ئەمەیە، بە دەستەواژەی (کوربین): "ساتەوەختی ئێرانە."

سیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەتی ئێران لەبن قەڵەمڕەوی ئێران میراتێکی هەمیشـــەیی بۆ قۆناغی دوای شـــۆڕش بەجێما. هەروەها لەگەڵ شـــۆڕشـــی ئیســـلامی لە ١٩٧٩دا پەیوەندیی ســـــتراتیژییەکانی ئێرانیش لەگەڵ قەوارە نادەوڵەتییەکان لە هەرێمەکەدا بەرفرەوان بوو، ئەو پەیوەندیانە لە سەردەمی قەڵەمڕەوی شـادا ڕەگوڕیشـەیان ڕۆچووبوو. کاتێک شـۆڕشـگێڕان لە ئێران هاتنە ســـەر تەختی دەســـەڵات، پەیوەندییە ســـتراتیژییەکانی ئێران لە گەڵ کوردی عێراقدا هەر تازەبابەت بوو. هەر زوو بارزانییەکان لایەنی کۆمارە نوێیەکەی ئێرانیـــان گرت. دوژمنـــایەتییە بەردرێژەکەی بەعس بۆ ئێران وایکرد پەیوەندییەکانی ئێران – کوردی عێراق بژێیتەوە. ئێران لە دواییدا یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتانی تاڵەبانیشـــی بۆ لای خۆی ڕاکێشـــا و لە ناوەڕاســـتی جەنگی عێراق-ئێراندا بەرەیەکی کوردی بەهێزی لێ دروســـت کردن. لە ئاخروئۆخری هەشتایەکانیشدا[2] پشتگیری ئێران بۆ کوردی عێراق وای لێکردن ببنە خـاوەنی هەرێمێکی ئۆتۆنۆمیـدار لە بـاکووری عێراق، پاشـــان لەدوای ٢٠٠٣دا کاتێ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هێڕشـــی کردە ســـەر عێراق، دانی بە حکومەتی هەرێمی کوردســـتاندا نا. هەر بە ڕاســـتیش درێژبوونەوەی پەیوەنـدییەکـانی تـاران-کوردی بـایی ئەوەنـدە پتەوبوو بەرگەی گۆڕانکارییەرکانی پێشــــهاتی ڕێککەوتننامەی جەزائیری ١٩٧٥ و شۆڕشی ئیسلامی لە ١٩٧٩دا بگرێ.

---

[1] Did Dar Shab [Night-vision], 3 March 2016.

[2] ڕاستییەکەی سەرەتای نەوەدەکانە-وەرگێڕ.

پەیوەندییەکانی ئێران-لوبنانیش باندۆرێکی زۆری بەسەر سیاسەتی ناوەخۆ و دەرەکی ئێراندا هەبوو. بە پێچەوانەی ڕوانینە باوەکان، پەیوەندییەکانی پەهلەوی لەگەڵ شیعەی لوبناندا ئەوەندە مەحکەم بوو بەوەی بەدەر لە پاشەکشەی ناسرییەکان لە هەرێمەکە و دەستوەردانی وێرانکەرییانەی مەنسور قەدەر، دەنا دەکرا بڵێین کە شا پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ شیعەی لوبناندا هەبوو، هەرچەندە لەچاو ئەوەی شۆڕشی ئیسلامییەوە کەمتر بەرچاو بوو. لەوەش پتر، هەبوونی شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان لە لوبنان زەمینەیەکی لەباری دایە شۆڕشی ئیسلامی تا پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ شیعەی لوبناندا بەرفرەوانتر بکا. لەپاڵ سەدریشدا، لەوێدا سێ شۆڕشگێڕی کلیلئاسا هەبوون، کە محەمەد مونتەزیری، سەید عەلی ئەکبەر موحتەشەمپوور و بەشێوەیەکی تایبەتتریش مستەفا چەمران، پابەندییەکانی ئێرانیان بۆ شیعەی لوبنان چەسپاند. عەلی خریس وەها لێدوانی دا؛ "موسا سەدر و مستەفا چەمران بڕبڕەی پشتی شۆڕشی ئێران بوون و ناکرێ بەبێ ناوهێنانی ئەوان باسوخواسی شۆڕشی ئێرانییەکان بکەی."[1] لەوەش هەورازتر، پشتگیری سەدر بۆ سوریای ئەسەد و فەتواکەی لە بەرژەوەی عەلەوییەکاندا، چاندنی تۆوی ستراتیژی سێکوچکەیەکی بەرینتر هاوپەیمانی بوو لەنێوان تاران و سوریا و شیعەی لوبناندا. لەپاش شۆڕشیشدا، ڕژێمی بەعسی سوریا وەک تاکە دەوڵەت—لەپاڵ لیبیادا- پشتی کۆماری ئیسلامی ئێرانی لە دژی عێراقی بەعسی گرت. هەروەها سووریا کارئاسانی بۆ هەبوونی ئێران لە لوبنان کرد و پەیوەندییەکانی لەگەڵ حیزبوڵلادا بەهێز کرد. لە بەرانبەریشدا، ئێران داوای پشتیوانی ئیخوان موسلیمینی سوننەی سورياییەکانی لە دژی حافز ئەسەدی سێکولار ڕەتکردەوە. هەنووکەش ئەوە ئێرانە لە پشتی ڕژێمەکەی بەشار ئەسەد لە دژی داعش، ئەلنوسرە و میلیشیای هەڵگەڕاوەکان ئەوانەی

---

[1] Shaery-Eisenlohr, Roschanack. Shi'its Lebanon: Transnational Religion and the Making of National Identities (Columbia University Press. Retrieved 2 July 2016).

پشتوپەنایان ئەمریکا، تورکیا، عەرەبستانی سعودی و قەتەرن. لەوەش پتر، کەسایەتی موسا سەدر لێکەوتەی زۆر بەسەر چارەنووسی شیعەی لوبنان و ئەودیوی لوبنانەوە هەبوو. پەیامی ئەو بۆ ئیسلامی هاوچەرخ و هەوڵوتێکۆشانی بۆ ژیاندنەوەی ناسنامەی بەکۆمەڵی شیعە لە لایەن ئێران و پاشان بەوردەکارییەوە لە لایەن کۆمەڵگە شیعەکانی عێراق و یەمەن و شێخنشینەکانی کەنداوی فارسییەوە پەیڕەوی لێکرا. هەروەک حەسەن نەسروڵڵای سکرتێری گشتیی حزبوڵڵا لێدوانی دا؛

ئیمام سەدر بەرگریی (مقاومة)ی دامەزراند. هەروەها ئەو بە گشتی لە بری لوبنانییەکان و بەتایبەتیش لەبری شیعەی لوبناندا دامەزراوە سەرەکییەکانی دامەزراند... ئەوەی ئیمام سەدر پێی لەسەر دادەگرت ئێستا لە حیزبوڵڵادا هەیە. ئەوا بڕوای بە پشتگیری فەڵەستین و بەرگریی وەک تاکە ڕێگەی ڕزگارکردنی فەڵەستین و لوبنان [لە دەستی داگیرکاریی ئیسرائیل] هەبوو... من بە چوار بیچمی سەرەکییەوە کارانگازم: ئیمام خومەینی، ئایەتوڵڵا خامنەیی، ئیمام سەدر و ئایەتوڵڵا [محەمەد باقر] ئەلسەدر.[1]

خومەینی و سەدر دوو بیچمی کارامە بوون کە بۆ بووژانەوەی شیعە دەستپێشخەرییان نواند.

لەسەرووی هەموویانەوە، شۆڕشگێڕە ئێرانییەکان و مەرجەعەکانی شیعە. لەسەر ناکۆکییان لەبارەی سەدرەوە شیرازەیان لەگەڵ یەک پچڕا. لە دوای قۆناغی ١٩٧٩ەو لەسەر دەسەڵاتی خۆجێی کێبڕکێیەکی توند بەرپا بوو. لەسەرێکەوە، شۆڕشگێڕانی لایەنگری سەدر بە مستەفا چەمران، سادق قوتبزادە و سادق تەباتەبائییەوە حکوومەتی کاتییان دامەزراند کە بەسەرپەرشتی مەهدی بازرگان بوو. لە سەرێکی دیکەشەوە شۆڕشگێڕە دژەسەدرییەکان بە جەلالەدین فارسی، عەلی ئەکبەر موحتەشەمپوور،

---

[1] گفتوگۆ سەید حەسەن نەسروڵڵا لەبارەی ئیمام موسا سەدر
(Interview with Sayyed Hassan Nasrallah about Imam Musa Sadr, Asr-e Iran, See: http://asreiran.mihanblog.com/post/73).

محەمەد مونتەزیری و محەمەد خەرازی لەدەوری پارتی کۆماری ئیسلامی و سوپای پاسدارانی شۆڕش خڕبوونەوە. ئیدی لەو بەرەوتەدا لە تاران پشتگیریکردن یان ڕەخنەگرتن لە سەدر بووبووە هێڵی شێرازەپچڕان هەرچەندە شاراوەش بووبێ. دەستەی لایەنگرانی سەدر ڕەخنەیان لە گۆشەگیریی شۆڕشی ئێران گرت، هەرچی توخمگەلی دژی سەدریش بوو سیاسەتی دەرەکی و ناوەخۆی ئێرانیان ڕادیکالانە لێکرد. هەر بەڕاستیش، بەیەکهەڵشاخانی ئەم گرووپانە تا دەیەکانی دواتریش درێژەی کێشا و شەقڵی ڕەوتێکی شاراوەی سیاسەتی ناوەخۆ و دەرەکی ئێرانی شۆڕشگێڕی بەخۆوە گرت. ئیدی پرسی لایەنگرتن یان ڕەخنەگرتن لە سەدر هەروەک دابەشبوونە ئایدیۆلۆژییەکەی نێو موجاهیدین لە ١٩٧٥دا بۆ دارشتنی ڕەوتی سیاسەتە دەرەکی و ناوخۆییەکانی کۆماری ئیسلامی یەکلاکەرەوە بوو.[١]

---

[١] موجاهیدینی خەلق لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٥دا، لەنێوان ئەندامە مارکسی و ئیسلامییەکانیدا تووشی لەیەکپچڕان هات. لەوکاتەی ئەندامە سەرەکییانی موجاهیدین بە مەسعود ڕەجەوییشەوە زیندانی کران، ئەوا ئەندامە بەراییەکانی دیکەی موجاهیدین کە بریتی بوون لە بەهرام ئارام، توراب هیخشناس، تەقی شەهرام، عەلی ڕەزا سپاسی ئاشتیانی، ڕەحمان واحید، ئەفراختە، فوئاد ڕەحمانی، حەسەن ئەلادپووش و مەحبوبە موتەحیدین ڕێکخراوێکی نوێی مارکسییان پێکهێنا کە دواتر بە ڕێکخراوی خەبات بۆ ڕزگاریی چینی کرێکار یان بەشێوەکی سادە و ئاسان پەیکار ناوی دەرکرد. ئەوان لە جیابونەوە ئایدیۆلۆژییەکەیان لە کتێبێک بە ناوی مانیفیستۆی پرسە ئایدیۆلۆژییەکان ڕاگەیاند، لەوێدا مشتومڕیان لەسەر ئەوە کردبوو کە "دوای دە ساڵ لە هەبوونی خەباتی ژێرزەمینی، چوار ساڵیش لە خەباتی چەکداری و دوو ساڵانیش لە بیرکردنەوەی چڕ و ئایدیۆلۆژییەوە گەیشتبوونە ئەو ئەنجامە کە مارکسیزم نەوەک ئیسلام فەلەسەفەی ڕاستەقینەی شۆڕشگێڕیتییە." زۆریش لە مەلا شۆڕشگێڕەکانی ئێران بە عەلی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانیشەوە بە قووڵی هاوئاوازی موجاهیدینە ئیسلامییەکان بوون. ئەوان بەو دابەشبوونەوەی دووبەرەی موجاهیدین بێهیوا بوون. ئەم پێشهاتە کاریگەرییەکی زۆر قەبەی کردەسەر ململانێی دەسەڵات و شەڕی خوێناوی ناوخۆیی لە دوای شۆڕشی ئیسلامی لە ١٩٧٩دا.

هەبوونی سـەدر لەنێو سـیاسـییە ئێرانییەکاندا تا ئێسـتاشـی لەگەڵدابێ بە بەهێزی هەستی پێدەکرێ.[١]

سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بابەتێکی هەسـتیارە؛ لەگەڵ ئەوەشدا بۆشاییەکی تیۆری بۆ لێکدانەوەی پەیوەندییەکانی ئێران بە قەوارە نـادەوڵەتییەکـانەوە هەیە. توێژینەوەیەکی مێژووی قووڵی ئەم کتێبە بەردەوامی و مەحکەمی سـیاسـەتی دەرەکیی نـادەوڵەتییـانەی ئێران دەسـەلمێنێ. سـیاسـەتی دەرەکی نادەوڵەتیانەی ئێران بەشـێکە لە سـتراتیژییەکی بەرفرەوانتری بەرزەفتکردن. شـا پەیوەندییەکانی لەگەڵ کاراکتەرە نادەوڵەتییەکان بەپلەی یەکەم بۆ ئەوە دانەڕشـت کە چاو ببڕێتە فراوانخوازیی خـاک، بەڵکو بۆ چەسـپـانـدنی پێگەی ئەمری واقیعی هەرێمایەتی و ڕەوایەتیدان بوو بە ڕۆڵی هەرێمایەتی ئێران و سـەقامگیریی ئێران. هەروەها شا سیاسەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێرانی بۆ ئەوە بوو کە وڵاتەکەی لە سیاسەتەکانی زلهێزەکان بکاتەوە. وێڕای کورتهێنێ شا لە وتارێکی بەهێز یان ئایدۆلۆژی، لێ کاریگەرانە زمانی جەنگی سـاردی بۆ

---

[١] سەدر دۆستایەتیی پتەوی بنەماڵەیی لەگەڵ سەرکردە سیاسییەکان ئێران و لوبنان و عێراق پاراست. سادق تەباتەبائی برازای سەدر بووە یەکەمین وتەبێژی حکوومەتی شۆڕشگێڕی. ئەحمەد خومەینیش کە کوڕی دووەمی خومەینی بوو فاتیمە سـوڵتانی تەباتەبائی، واتە کچە برای سـەدری هێنابوو. هەروەها یاسـر خومەینی، دووەمین کوڕی ئەحمەد خومەینیش حەورە سـەدر، واتە کچی سـەید محەمەد سـەدری هێنا. سـەید محەمەد، واتە کوڕی سـەید ڕەزا و کوڕە برای موسـا سـەدر ئەندامی تازەی ئەنجوومەنی دەسـتنیشـانکردنی بەرژەوەندییەکانی سیستمی حوکم بوون. زوهرا سادقیش کە ژنی محەمەد خاتەمی سەرۆکی پێشووی ئێران بوو، کچەپووری سەدر بوو. سەدرەدین سەدریش کە کوڕی موسا سەدر بوو نەوەی خومەینی مارەکردبوو. لە عێراقیش ئامۆزای سـەید موسـا، واتە ئایەتوڵڵا سـەید محەمەد باقر سـەدر سـەرکردەی سـیاسـی سـەرەکی شـیعە بوو. ئامۆزا و زاواشـی، واتە موقتەدا سـەدر، کوڕەکەی ئایەتوڵڵا محەمەد محەمەد سـادق ئەلسـەدر سـەرکردەی ڕەوتی سـەدرە لە عێراق. دوای بێسـەروشـوێنبوونە تەلیسـماوییەکەی سـەدر، بنەماڵەکەی ئەو وەک بنەماڵەیەکی نیمچەپاشای نێو کۆمەڵگەی گەورەی شیعەن.

ڕەوایەتیدان بە سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی وڵاتەکەی بەکارهێنا. لەپاڵ (شـا)شـدا دەزگا ئاسـایشـییەکەی ئێران کە سـاواکە بوو، نەوەک وەزارەتی کاروباری دەرەوە پەیوەندییە سـتراتییژیەکانی لەگەڵ شـیعەی لوبنـانـدا هەڵسـووڕانـد، لەوەش گرنگتر پەیوەنـدیەکـانی لەگەڵ کوردی عێراقیشـدا بەڕێوەبرد. سـیاسـەتی دەرەکیی نادەوڵەتییانەی ئێران بۆ قەرەبووکردنەوەی تەنیـایی سـتراتیژی بەکـارهێنرا کە وەک بەرهەمێکی جوگرافیای هەمیشەیی و مێژووی دێرین بوو. لە سەرووی هەمووشیانەوە، سـیـاسـەتی دەرەکیی نـادەوڵەتییـانەی ئێران ڕەنگـدانەوەی بنەمـا جەوهەرییەکانی شـارسـتیانیەتی دێرینی ئێران و دڵی نیشـتمان بوو. سـیـاسـەتی دەرەکیی نـادەوڵەتییـانەی ئێران ڕەنگـدانەوەی بنەمـا جەوهەرییەکانی شـارسـتیانەتی دێرینی ئێران و دڵی نیشـتمان هەروەها خودی جیۆکەلتوری ئێران بوو. لە سـەرووی سـەرەوەشـیانەوە، پەیوەندی سـتراتیژی لەگەڵ کورد و شـیعەدا ڕوخسـاری سـەرەکی درێژخایەنی "بیرۆکەی ئێرانی گەورەتر" بوو.

BiBliography

Archival Collections

Iran

Markaz-e Amouzesh va Pajooheshhay-e Beynolmelali-e Vezarat-e Omour-e
Kharejeh [Center of International Research and Education of the Ministry of
Foreign Affairs]
Sazman-e asnad va Ketabkhane Melli-e Jomouhori Eslami [National Library and
Archives of Islamic Republic of Iran]
Published Government Documents
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Aval, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol I, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Dovom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol II, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Imam Musa Sadr be Ravayat-e Asnad-e SAVAK, Jeld-e Sevom, Markaz-e Barrasi-e
Asnad-e Tarikhi-e Vezarat-e Etela'at [Musa Sadr according to SAVAK
Documents, Vol III, Center of Survey of the Ministry of Intelligence]
Hezb-e Democrat-e Kurdestan-e Araq be Ravayet-e SAVAK [Iraqi Kurdistan
Democratic Party according to SAVAK]
Ravabet-e Iran va Araq be Ravayat-e SAVAK [Iran-Iraq Relations According to
SAVAK]
United States of America
US National Archives and Records Administration (NARAI),

College Park,
Maryland
Central Intelligence Agency Records Search Tool (Crest)

General Records of the Department of State, Record Group 59 (RG59)
Central Foreign Policy Files (CFP), 1967–69
Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–76, Access to Archival Databases
(AAD). Available at: http://aad.archives.gov/aad/
Records Relating to Iran, 1965–1975, LOT 77D400
Congressional Record
Foreign Relations of the United States (FRUS) (Washington, DC: US Government
Printing Office)
1958–1960
XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula (1992)
1961–1963
XVII: Near East, 1961–1962 (1994)
XVIII: Near East, 1962–1963 (1995)
1964–1968
XXI: Near East Region; Arabian Peninsula (2000)
XXII: Iran (1999)
1969–1976
I: Foundations of Foreign Policy, 1969–1972 (2003)
XXIV: Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969–1972
XXVII: Iran; Iraq, 1973–1976 (2012)
E-4: Documents on Iran and Iraq, 1969–1972 (2006)

Online Document Collections
National Security Archive, George Washington University (NSA-GWU),
Washington, DC
Digital National Security Archive (DNSA). Available: http://nsarchive.
chadwyck.com/
Electronic Briefing Book (EBB) 265. Available at: http://www2.gwu.
edu/~nsarchiv/NSAEBB265/
Henry Kissinger Telephone Transcript (State-Kissinger), U.S. Department of State
Electronic Reading Room, available at:

http://foia.state.gov/Search/
Collections.aspx
Special Collection: A Life in Intelligence—The Richard Helms Collections (CIAHelms), US Central Intelligence Agency Electronic Reading Room. Available at:
http://www.foia.cia.gov/collection/life-intelligence-richard-helms-collection

Published Interviews
Foundation for Iranian Studies Oral History Collection (FISOHC)
General
Mansur Qadar
General Mansur Qadar

Alam, Assadollah, *Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani* [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. II: 1349–1351/1971–1972 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995).
Alam, Assadollah, *Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani* [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. III: 1352/1973 (Bethesda, MD: Iranbook, 1995).
Alam, Assadollah, *Yad'dashtha-ye Alam: Virayesh va Muqaddamah az Alinaqi Alikhani* [The Alam Diaries: Edited by Alinaqi Alikhani], Vol. IV: 1353/1974 (Bethesda, MD: Iranbook, 2000).
Alam, Asadollah, *The Shah and I*, ed. Alinaghi Alikhani (New York: St. Martin's, 1991).
Alpher, Joseph, "Israel and the Iraq-Iran War," in *The Iraq-Iran War: Impact and Implications*, ed. Efraim Karsh (New York: St. Martin's, 1989).
Axworthy, Michael, *A History of Iran: Empire of the Mind* (New York: Basic Books, 2008).
Bitlisi, Idris, *Hasht Behesht [Eight Paradises].*

Bonnin, Richard, *Arrows of the Night: Ahmed Chalabi and the Selling of the Iraq War* (Anchor; Reprint edition, November 13, 2012).
Buzan, Barry and Ole Waver, *Regions and Powers: The Structure of International Security* (Cambridge University Press, 4 December 2003).
Doran, Charles, *The Politics of Assimilation: Hegemony and Its Aftermath* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1971)
Foroughi, Mohammad-Ali, *Siasat-nameh Zoka-ol-Molk: Maghaleh-ha, Name-ha, va Sokhanrani-haye Sisai-e Mohammad-Ali Foroughi, Edited by Iraj Afshar and Hormoz Homayounpour. 1390.*
Freedman, Lawrence, *The Evolution of Nuclear Strategy* (Palgrave Macmillan, Third Edition, 2003).
Hegel, George Wilhelm Fredrich, *The Philosophy of History* (New York, 1956).
Kaplan, Robert D., *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate* (Random House; First Edition, September 11, 2012).
Mesbahi, Mohiaddin, Free and Confined: Iran and the International System. (Spring 2011). *Iranian Review of Foreign Affairs*, 5 (2): 9–34.
Pahlavi, Mohammad Reza, *Answer to History* (New York: Stein and Day, 1980).
Parsi, Trita, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.* (Yale University Press, 2007).
Shaery-Eisenlohr, Roschanack. *Shi'its Lebanon: Transnational Religion and the Making of National Identities* (Columbia University Press. Retrieved 2 July 2016).
Sobhani, Sohrab, *The Pragmatic Entente: Israeli-Iranian Relations, 1948–1988* (New York: Praeger, 1989).

پاشکۆ

تراژیدیای کورد،

نووسینی: هێنری کیسنجەر

{<u>یەک دوو ڕستەی وەرگێڕ:</u> ئاشبەتاڵ، کارەسات، شکست، نوشست، نسکۆ، هەرەس، ڕووخان، تێکشکان، بەزین... کۆمەڵە وشـەیەکن ئەگەر بەتەواویش هاوواتا نەبن ئەوا واتاکانیان لەیەک نێزیکن، هەمووشـــیان بەپێی ماخۆی نووسـەر، ئاخێوەر بۆ وێناکردنی کۆتاییە شـوومەکەی شـۆڕشـی ئەیلول لە ۱۹۷۵دا بەکاردێن. بێگومان بۆ ئەمەش هۆکاری نێوەخۆ و دەرەکی هەبوون. ســـەبارەت بە هۆکـاری دەرەکی یەکســـەر پەنجە بۆ ئەمریکا و ئێران ڕادەکێشـرێ. دەقاودەقتریش زیاتر ناوی شـای ئێران و هێنری کیسـنجەری ڕاوێژکاری ئەوکاتی ئاســـایشـــی نیشـــتمانیی ئەمریکا دێ، تەنانەت ناوی کیسـنجەر لە نیوەی دووهەمی حەفتاکان و سـەرەتای هەشـتاکان ئەوەندە کەوتبووە ســـەرزمانان، زۆرینەی تاکی کوردی نەوەک هەر لە باشـــوور بەڵکو لە هەر چوارپارچەدا پێی ئاشنابوون.

ئەوەی لێرەدا کردوومەتە کوردی، دەقی نووسـینێکی درێژی کیسـنجەرە کە لە کتێبە قەبەکەی خۆی، "ســـاڵەکانی نۆژەنبوونەوە" بەدرێژی باســـی ئەو مەرگەســـاتەی کردووە. کیســـنجەر بە پلەی یەکەم هەوڵیداوە خەتابارییەکە لەسەر کەسیی خۆی لابدا و بیخاتە ملی سی ئای ئەی و بەڕێوبەرەکەی، بە پلەی دووەمیش لەکۆڵ ئەمریکای بکاتەوە، هەر شـــای ئێران بە خەتابار بزانێ. هەڵبەت هەوڵیـداوە هەر هیچ نەبێ هەنـدێ خەتـایەکە لەخۆی دووربخاتەوە.

مایەی تێبینییە، لەنێو ئەو سـەرکردە و سـیاسـەتمەدارە ناودارانەی جیهان کەم وایە لە یـاداشـــتەکـانیـانـدا بـاســـی کوردییـان کردبێ، خۆ ئەگەر باســـیشـــیانکردبێ ئەوا ڕاگوزەرانە، یان زۆر بە کورتی ئاماژەیان پێداوە ئەویش ئاماژەیان بە ناوی دەســـتڕۆیشـــتووەکانیان داوە. کەچی هێنری کیسـنجەر لەو ڕێسـایە دەردەچێ، بەندێک لە بەشـێکی کتێبە قەبەکەی (کە

١١٥١ لاپەڕەیە) و لە ١٩٩٩دا چاپکراوە، بە قەبارەی ٢٠ لاپەڕەی بۆ ئەو پرسە تەرخاندەکا.

نووســەر، شــێوازە نووســێنێکی ســیاســی- دیپلۆماســییانەی- چڕوپڕی بەکاربردووە، وەرگێڕانی ئاسـان نەبوو، هیوادارم تێیدا سـەرکەوتوو بووبم و بە دروستی ناوەڕۆکەکەم گەیاندبێ وەرگێڕ.}

بنچینەکانی بەرنامەکە

خواوەندەکان لە بەهاری ١٩٧٥دا بە ڕووی دۆستەکانی ئەمریکادا پێنەکەنین. لەو کاتەی کە کۆنگرێس بۆ ژێر نیری کۆمۆنیســتی دەســتبەرداری خەڵکی هیندۆچینی بوو، شــــای ئێرانیش کوردی عێراقی بێ بەرگریی بۆ ڕژێمی ڕادیکاڵی بەغدا جێهێشــت، تەنانەت هێشــتا ســەددام حوســێن بە فەرمیش سەرۆک نەبوو، بەڵام جڵەوەکەی لەبەردەستدا بوو.

وڵاتە یەککگرتووەکان لە ١٩٧٢ــــەوە پشـتیگیریی کوردیان کرد، هەرچەندە پەیوەســـتی ئێمە بە ئەوانەوە لەچاو هەوڵەکانمان بۆ هیندۆچینییەکان هی بەراورد نییە. بەڵام کاتێک هیندۆچینییەکان لە ڕووخان پارێزران- بەلای کەمی لە مــاوەی ١٩٧٥دا- بەوەی کە بەرفرەوانکردنی کۆمەکمــان بۆ هاوپەیمانەکەمان هەموو هۆکارێکی ڕەچاودەکرد، کەچی ڕزگارکردنی کورد ئەوەی دەخواست، بەرەیەکی نوێ لە شـاخە سـەختەکانی نزیک سـنووری یەکێتیی ســـۆڤیەت بکرێتەوە. کردنەوەی دەرگەی پابەندبوونێکی وا قەبە و دەرەنجامێکی پێشبینینەکراو دەبوایە شانی بدرێتەبەر لە کاتێکدا هیندۆچینی لەبەریەکهەڵدەوەشــــا، پەیوەندییەکانی ڕۆژهەڵات - ڕۆژئاوا لاوازدەبوو، دانوستانەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین[1] چەقی بەستبوو.

هەموو ئەمانە بۆ ڕاگرتنی "ئۆپەراســـیۆنی ژێربەژێر" و لەکاتێکدا کۆنگرێس پەلاماری ئەو جۆرە چالاکییانەی دەدا، ئەوپەڕی تەکاندان بوو.

[1] مەبەست دانوستانی ئیسرائیل و دەوڵەتە عەرەبییەکان بوو – وەگێڕ

لەگەڵ ئەوەشــدا، لە ماوەی چەند مانگێکی کەمدا، چارەنووســی کورد بووە یەکێکی دیکە لەو قۆناخە خۆئازاردانەی، کە لای نەرجسییەکانی حەفتاکانەوە بەدوای گەشــبینییە لەڕادەبەدەرەکەی ســەرەتای شــەســتەکانەوە بوون. کۆمیتەکانی کۆنگرێس هێرشیان کردەسەر ئیدارەی نیکسن بەوەی ڕۆڵی لە هەوڵدان بۆ یارمەتی کورد لەپێناو ئۆتۆنۆمیدا هەبووە، هەروەها پەلاماری ئیدارەی فۆردیشیان دا، بەوەی ڕێگری لە شا نەکرد تا دەستبەرداری ئەو هەوڵە هاوبەشەیان نەبێ. ئەوەش بۆ ئەو جۆرە کەسانەی بەرپرسیاربوون لە دەســتبەرداربوون لە هیندۆچینی، تاکە ڕێگە بوو کە ویژدانی خۆیان پاکبکەنەوە.

تراژێدیای کورد بە شــێوەیەکی بەربەرین بەهۆی مێژوو و جوگرافیاوە قەوما، بەڵام پرســەکە بەهۆی دابەشــبوونی نیشــتمانییانەی ناوخۆشــی قەبەتربوو. هەنووکە ژمارەی گەلی کورد ٢٥ملیۆن کەســی تێپەڕاندووە، ئەوان بوونەتە قوربــانی ڕووداوگەلێــک، کە بۆ ســەدەکــانی پێشــوو دەگەڕێتەوە. لەو کاتەی دەوڵەتی نەتەوە لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانییدا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پەیدابووە، ئەوان خۆیان بە دابەشکراوی لە نێوان ئێران، عێراق ســوریا، تورکیا و یەکێتی ســۆڤیەتی پێشــوو بینییەوە. بەڵێنی دەوڵەتێکی ســەربەخۆ بە کورد درا، بەڵام کە دەســەڵاتدارە ئەورووپاییەکان دوای جەنگی یەکەمی جیهان نەخشــەی ســنوورەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوینیان داڕشــتەوە، خواســتی کوردیان بۆ چارەی خۆنووســینی نەتەوەییانە پشــتگوێخســت. لەو کــاتەوە، خواســتی بەرزی نەتەوەییــانەی کورد ڕووبەڕووی یەکێتی خــاکی دەوڵەتە خــانەخوێکــان بووەتەوە، کە مەودای زنجیربەندی ســەرلەبەری ئەگەری پەیوەندییان بە وڵاتە یەکگرتووەکان بەو شێوە بوو: هەندێکیان - وەک تورکیا- هاوپەیمان بوو؛ ئەوانی دیکە - وەک عێراق- بەلای نەیارییدا دەیشــکاندەوە؛ ئێرانیش لەکاتی جیاواز جیاوازدا هەردووکیــان بوو؛ لەکــاتێکــدا ســـوریــا خۆی بەبێ لایەن وێنــادەکرد. دەوڵەتەکــانی دیکەش - وەک ئیســـرائیــل و ئوردن- لەبەر هۆکــاری

جیۆسیاسی و وەک شێوازێکی لاوازکردنی نەیارەکەیان- بەگشتی (سەیری نەخشەکە بکە) لەکاتێک بۆ کاتێکی دیکە دەستیان لەکاروباری عێراق وەردا.

دەستتێکەڵکردنی ئەمریکاش لەو دۆزەدا، ڕەگی ئایدۆلۆژیا و ستراتیژیانەی خۆی هەبوو. نەریتی ویلسنیانە[1] هانیداین کۆمەک بە ئاراستەی چارەی خۆنووسینی نەتەوەییانە بکەین، بەڵام ئەوەش دەبووە مایەی دووڕیانی سیاسەتی هەمیشەیی ئەمریکا: سنووری پابەندبوونی ئاکارەکی ئەمریکایی لە ناوچەیەکی وا دوورەدەست و سەخت، وەک چیاکانی کورد، کە بە دەوڵەتگەلێک دەورەدرابوون کاریگەرییان بەسەر بەرژەوەندی نیشتیمانیی ئەمریکاوە هەیە. ئایا چۆن وێستگەیەکی لەبار لەنێوان کۆمەکێک بۆ خواستە بەرزەکانی کورد و دەستبەرداربوونیان لە هەرێمێک کە نوێنەرایەتی جومگەی ستراتیژی هەیڤی ڕۆژهەڵاتی ناوینی دەوڵەمەند بە نەوت و کەنداوی فارسدا دەکا، دەدۆزیەوە؟

هۆکارێکی ئاڵۆز بۆ کۆمەکەکانی ئەمریکایی و گەیشتنی بە دەڤەری کوردی، تەنها لە ڕێی خاکی هەندێک لە وڵاتە هاوپەیمانەکانی وڵاتە یەکگرتوەکانەوە بوو- ئێران لەسەردەمی فۆرد، تورکیاش لە سەردەمی کلینتندا. بەڵام ئەو دەوڵەتانەش تەنها لە خاڵێکی دیارکراودا هاوبابەت بوون لەگەڵ ئەمریکا، ئەویش ڕێگربن لەبەردەم کۆمۆنیستەکان یان ڕژێمە ملهوڕەکان، کە کۆنترۆڵی ناوچە کوردییە دەورەدراوەکە بکەن. هیچ کامیان، نە ئێران لە حەفتاکان و نە تورکیاش لە نەوەدەکان سووکە (بۆرە) بەرژەوەندییەکیشیان لە هەڵچوونی مەشخەڵی نەتەوەخوازییانەی کورد نەدەدەۆزیەوە، کە لەنێو خودی خۆشیاندا دانیشتوانی کورد هەبوون، هیچ کامێکیان ئامادەنەبوون دەستبەرداری کەمینەکانی خۆیان بۆ تاکە دەوڵەتێکی کوردی ببن. لەهەمان کاتیشدا، هەردوو دەوڵەتەکە چەقی بازنەی ستراتیژی هەمەگیری ئەمریکا بوون.

---

[1] مەبەست سەرەک ویدرۆ ویلسن و چواردە خاڵە ناودارەکەیەتی لەکاتی جەنگی یەکەمی جیهانییدا. وەرگێڕ.

شـتێکی حەتمییانە بوو، دوودڵی ببێتە خەسـڵەت و لە کۆتایی باڵ بەسـەر تەقەللاکانی ئەمریکییەکان لە هەرێمی کوردی عێراقدا بکێشـێ. دەوڵەتە دراوسـێکان وەک تورکیا و ئێران دەیانویسـت پشـتگیری کورد بکەن تا گوشـاری عێراق لەسـەر هەرێمەکانی خۆیان لابدەن. بەڵام ئەوان بە هیچ شـێوەیەک ئامـادەنەبوون، هێنـانەکـایەی دەوڵەتێکی نەتەوەیی کوردی لەباوەش بگرن. لەسـۆنگەی هەمان ئاماژەشـەوە، نە نیکسـن، نە فۆرد، نە بوش، یان نە ئیدارەی کلینتن پشـتگیری سـەربەخۆیی کوردی عێراقیان نەکرد، چ جای دەوڵەتەکانی دراوسێ. هەموویان بەدوای ئەو تێکهەڵکێشییەی ئۆتۆنۆمی کورد بۆ پاراستنی یەکێتی خاکی عێراق دەگەڕان، لەوە دەترسان، لەبەریەکهەڵوەشانی عێراق پەنجەدانان بێ بەسـەر پەلەپیتکەی دەیان ساڵی پشێوی کە دراوسێکان شەڕیان لەسەر دەستکەوتەکان دەکرد. بەتایبەتیش کە ئێران لەژێر فەرمـانڕەوایی خومەینیـدا چووە نـاولیسـتی دەوڵەتە ئسـوولگەرا نەیارەکان، ئیدی یەکێتیی خاکی عێراق وەک دژەهاوسـەنگییەک بە ڕووی جێتەماعی ئێرانییەکان سەیرکرا.

کارلەیەکردنی ئەو ئامانجە نەگونجاوانە ناکۆکبوون و تەنانەت مەرگەسـاتی کوردانیشـی بەدواوەبوو. ئەوەش ئەوەبوو کە لە ئازاری ١٩٧٥دا قەوما، کـاتێ ئێران و عێراق گەیشـتنە ڕێکەوتنێـک و ئۆتۆنۆمی کوردان کەوتە ژێرباڵی بەرژەوەندی نیشـتمانییانەی هەردوو دەوڵەتە دراوسـێکان. ئەوەش لە ١٩٩٦دا دوبـارەبووەوە، کـاتی ئۆتۆنۆمی کوردان لەژێر قەڵغـانی ئەمریکییەکـان لە دوای جەنگی کەنـداوی ١٩٩١دا دامەزرابوو، بەڵام بە شـێوەیەکی جەوهەری سـەددام حوسـێن ئۆتۆنۆمییەکەی کزکردەوە، کە پشـتی لایەنێکی کوردی گرت بۆ ئەوەی پشـتی نەیارە کوردەکەی دیکە بشـکێنێ کە پشـتگیری ئەمریکای هەبوو. لە ڕوانگەی منەوە، ئیدارەی فۆرد زەمینەی لەبارتری لە کلینتن هەبوو تا پابەندبوونەکانی خۆی بەرفرەوانتر نەکا - بەڵام لە هەردوو باردا مەودای سـنووردار و دۆشـدامانی بایەخمان لە وڵاتە دوورەدەستەکەی کوردان ڕوون و دیارە.

ئیدارەی نیکسن و فۆرد کۆمەکی دەرەکییان بۆ خواستە بەرزەفڕەکانی کورد بۆ ئۆتۆنۆمی وەک بەشێوەیەکی ئاسایی دەگوترێ، دانەهێنا، بەڵکو ئەوان یەکەمجار ڕاستەوخۆ سەرچاوە ئەمریکییەکانیان بۆ کردنە پاڵپشت. چونکە ئێمە پشتگیری گرووپێکی ئەتنیمان دەکرد، کە دژی حکوومەتێکی قانوونی وەستابووەوە، لەبەرئەوەش وەڵاتەکانی دیکە، نەخاسمە ئێران و ئیسرائیل پێیەوە پەیوەستبوون، ئیدی ئۆپەراسیۆنەکە دەبوایە "ژێربەژێر" بووایە لەو ناوچە خۆڵەمێشییەی نێوان هێزی ئاشکرای سەربازی و دیپلۆماتیدا.

بنەمای دەستتێکەڵکردنی ڕاستەوخۆمان بە کوردەوە بۆ ساڵی ١٩٧٢، بۆ سەردانەکەی نیکسن بۆ لای شا لە تاران دەگەڕێتەوە، ئەو کۆبوونەوەیەی دوابەدوای دیدارە لوتکەییەکەی لەگەڵ برێجینێڤ لە مۆسکۆدا هات. ئەو هەفتە ئاهەنگە مێوانداریيە هێوربوونەوەی پەیوەندییەکان لەگەڵ کرەملین، پێشنۆرە ستراتیژییەکانی نیکسنی نەگۆڕی. ئەو هەرگیز بۆ بەرقەرارکردنی هێورەییەکە، دەستبەرداری خواستەکەی بۆ ئەوپەڕی مانۆڕ لە کێبەرکێی سیاسیانەی جیهانیی لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەتدا نەبوو.

یەکێک لە کێبڕکێیەکان لە عێراق، لە دەروازەی شادا خۆیگرتەوە. بۆ پرسی ئایندەی سیاسی ئەو دەوڵەتەی لە یەدەگی نەوتدا لە دوای عەرەبستانی سعودیدا بە دووەم دەهات، لەو کات بەدواوە بەو سەرچاوە دەرامەتانەی هەڕەشەی لە هاوسەنگی ڕۆژهەڵاتی ناویندا دەکرد بەتایبەتیش لە کەنداودا. لە ١٩٦٨دا حزبی بەعس بەرنامەیەکی خۆجێی ڕادیکاڵانەی کردە کارنامە و نەیاری سەربازییانەشی دژی ڕۆژئاوا ڕاگەیاند و دەسەڵاتیشی لە بەغدا گرتەدەست. ئیدی مایەی سەرسوڕمان نەبوو، عێراقی بندەستی سەددام حوسێن زیاتر لە یەکێتیی سۆڤیەت نزیکبێتەوە، ئەوەش لەکاتێکدابوو، هەبوونی پانزە هەزار سەربازی سۆڤێتی لە میسردا ئەو مەترسییەی دووپاتدەکردەوە، کە تەواوی ڕۆژهەڵاتی ناوین ڕەنگبێ بکەوێتە بن ڕکێفی دەستڕۆیشتنی ستراتیژییەتی سۆڤیەتی. ئەوسا باری هێورکردنەوە

(ئاسـاییکردنەوە) هەرچییەک بووبا، کەمکردنەوەی قەڵەمڕەوێتی سـۆڤیەت، چەقی بـازنەی مەبەسـتی سـتراتیژیمـان بوو. هەر بەڕاسـتیش، ئێمە هێورکردنەوەی پەیوەندییەکـانمـان وەک داردەسـتێک بۆ خۆپارێزی لە مەترسییەکانی ستراتیژییەکە دەبینی.

ئەو دەوڵەتانەی لە بەرانبەر ئاراستەی عێراقی نوێدا، کە خۆیان لەبن بارێکی دژواردا دەبینیەوە، ئوردن و ئێران بوون، هەردووکیشـیان سـنوورێکی پانوپۆڕیان لەگەڵ عێراقدا هەبوو، ئیسـرائیلیش هەمیشـە لەوە نیگەران بوو، کە ڕژێمێکی ڕادیکالی عەرەبی بە چەکی سـۆڤێتی تەیاربکرێ. هەرسـێ دەوڵەتەکەش دۆسـتی ئەمریکا بوون. هەرسـێکیشـیان ژێربەژێر کۆمەکی کوردیان دەکرد. ئەوان وەک گەمەی کارتێک سـەودایان لەگەڵ داخوازی ئەم دواییەی ئۆتۆنۆمی کورد لە شـاخە سـەخت و ئەستەمەکانی باکووری عێراقـدا دەکرد، بۆ ئەوەی ڕووی نەیـاریی وزە و دەرامەتەکـانی عێراقی لەسـەر سـنوورەکانی خۆیان دووربخەنەوە. هەرچەندە ئێمە بە کردەوە بەشـداری ئەو کۆمەکە ژێربەژێرییەمـان نەکرد، بەڵام ئـاژانسـە هەواڵگرییەکانمان لە ڕێی هاوتاکانیان لە هەر یەک لە وەڵاتە تێوەگلاوەکان، پێیەوە ئاشـنابوون. بێگومان هەموو ئەو دەوڵەتانەش کۆمەکی ئابووری و سەربازییان لە وڵاتە یەکگرتووەکانەوە پێدەگەیشت.

بۆ سـاتێکی ڕاگوزەر، پێدەچوو عێراقییەکـان و کورد کێشـەکـانیـان چارەسـەرکردبێ. لە ١١ی ئازاری ١٩٧٠دا ڕێککەوتنێک لە نێوان بەغدا و سـەرکردەی کورد مستەفا بارزانی کرا.[1] حکوومەتی بەعس قایلبوو، عێراق بکاتە دەوڵەتێکی فرەئەتنیک، کە لە دوو نەتەوەی سەرەکیی عەرەب و کورد پێکهاتبوو. جێگری سـەرۆک درایە کورد؛ زمانی کوردی کرایە زمانێکی فەرمی و بە ڕێژەی خۆشـیـان، کورد لە پەرلەمـانی دامەزراوی نوێدا بەشداربێن.

لە مانگەکانی دواتردا، ڕێککەوتنەکە لەسەر پێناسەکردنی ئۆتۆنۆمی کێشەی تێکەوت، ئەوەش شـتێکی سروشـتییانە بوو، کاتێ هەوڵدرا کە هێز لەنێوان

گرووپە ئەتنیە ناحەزەکان دابندرێ. ئۆتۆنۆمی بۆ بارزانی واتای ئەوەی دەگەیاند؛ قەڵەمبازێکە هەمیشە لە دیفاکتۆی سەربەخۆییەوە نزیک بێ، لەکاتێکدا سەددام حوسێن وای هەڵسوکەوت لەگەڵ ڕێککەوتنەکە دەکرد، وەک هەنگاوێکی تاکتیکییانە بۆ ڕێگەخۆشکردن کە بیرۆکەی بەعس بەسەر سەرتاپای دەوڵەتێکی یەکگرتوودا پەیڕەوببێ.

بە هاتنی پایزی ١٩٧١، جارێکی دیکە پەیوەندییەکانی نێوان کوردەکان و بەغدا گەیشتە سەر خاڵی لەیەکترازان. کورد، سەدام حوسێنیان بە تاوانبار دەزانی، کە هەوڵی کوشتنی بارزانی داوە، تا دەهاتیش گومان لە دەوروبەری سەددام قەبەتردەبوو بەو جموجۆڵەی بە ئاراستەی حکوومەتێکی یەکێتی نیشتمانیی دەدا، کە حیزبی شیوعی عێراقی لەخۆگرتبوو. ئەمەش کوردەکانی دابڕاند، بۆیە چالاکی گەریلایانەیان دەستپێکردەوە، کە لە لایەن ئێران و ئیسرائیلەوە پشتگیریی دەکران. لە تشرینی دووەمی ١٩٧١دا و دووبارەش لە ئازاری ١٩٧٢دا شا داوای لە نیکسن کرد کە هاوکار بێ لە پشتیوانیکردنی بارزانیدا. لە ٢٨ی ئازاردا شای ئوردنیش وەک ناوبژیوانێک ڕاستەوخۆ بۆ بارزانی هاتەسەرخەت و داوای کۆمەکی لە نیکسن کرد. هەرچی ئیسرائیلیش بوو هەرگیز ڕاستەوخۆ داوایەکی پاڵپشتی وەهای نەکرد، بەڵام ئێمەی لە نیگەرانییەکانی خۆیان سەبارەت بە ئاراستەی سیاسەتی عێراق و بەرژەوەندیشیان لە هەبوونی ئۆتۆنۆمی لەناوچەی کورداندا، ئاگادارکردەوە.

ئێمە ڕوومان لەو داوا کۆمەکە ڕاستەوخۆیانە وەرگێڕا، چونکە نەماندەویست زیاتر هاتنی چەکی سۆڤێتی و دەستڕۆیشتنیان لەو ناوچەیەدا بوروژێنین. «جوزێف فارلاند Joseph Farland»، باڵوێزی ئەمریکا لە ئێران، ئەو ئاگادارییەی هەڵسەنگاند بەوەی ئەگەر هەڵمەتی ئۆپەراسیۆنی ژێربەژێری کورد دەستپێبکرێ، ئەوا کراوە دەبێ، ئەگەر وەستێنراش ئەوا بارێکی ناسک دەبێ لە بەرانبەر "ڕاڤەکردنێکی نەخوازراودا".

سەردانی «ئەلێکسی کۆسیجن Alexei Kosygin» سەرۆکوەزیری یەکێتی سۆڤیەت بۆ بەغدا لە نیسانی ١٩٧٢دا کاریکی وایکرد ئێمەش بە سیاسەتی دەستبەستنمان لەناوچەکەدا بچینەوە. لە نۆی نیساندا ئەو پەیمانێکی دۆستایەتی لەگەڵ عێراقدا واژۆکرد، تەنانەت بە چاوپۆشین لە دەستوەردانی ئەمریکییەکان لە کاروباری کوردانیش، پەیماننامەکەی نێوانیان بە ئاستێکی قەبە دابینکردنی چەکی گەورە و قورسی سۆڤێتی بۆ عێراق لەخۆگرتبوو. ئیدی عێراق بەخۆی بووە دارِسانێکی جیۆپۆلیتیکییانە و چووە سەر ئەو رِێیەی، کە لە بنەمادا ببێتە هاوپەیمانێکی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا. بە پاڵپشتی ئەو چەکە تازەهاتووە، هێزەکانی عێراق کەوتنە هێرشکردن و گەیشتنە پشتەوەی ئەو هێڵە هاوسەنگییانەی کە بە هۆی پشتگیریی ژێربەژێری ئێرانی و ئیسرائیلییەکان دروستببوو. ئیدی بەیەکدادانی سەربازەکانی عێراقی و ئێرانییەکانیشی لەسەر سنوورەکان بەدواداهات.

ئەوەش ئەو ئامادەکارییە بوو، کە نیکسن لە ٣٠-٣١ی ئایاری ١٩٧٢دا سەردانی شای ئێرانی لە تاراندا کرد. هەموومان لەبن هەست و سۆز و ماندووبوونی جەستەیی کۆبوونەوە لوتکەییەکەی مۆسکۆدا داهێزرابووین. نیکسن سەرەرای بۆردمان و گەمارۆی باکووری ڤێتنامی هاوپەیمانی سۆڤیەتی - سەردانی مۆسکۆی کرد؛ ئەمەش هەردوو هەفتە پێش نەخشەی سەردانەکەی و شەش مانگیش بەرلە ئەنجامدانی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی بوو.

ئەو مێواندارییە بەجۆشەی ئێرانییەکان شەکەتیی گەشت و تیمی رِۆژنامەوانانی قەبەترکرد. یەکێک لە لێکەوتەکانی ئەو شەکەتبوونە بادەنۆشی نیکسن بوو لەسەر بەخێرهێنانی سەرخوانە بێئەندازە رِازاوەکەی شا بوو. چراکانی کامێرای تەلەفزیۆن بۆ سەرۆک زۆر زەقوزۆپ بوون کە دەستنووسە ئامادەکراوەکەی بخوێنێتەوە، بەتایبەتیش نەیدەویست لەبەردەم تەلەفزیۆندا چاویلکە بکاتە چاوی. بۆیە بریاریدا سەرپێیانە قسەبکا، دیاربوو بایی ئەوە توانای بەسەردا دەشکا، بەدەر لەوەی پێدەچوو

لە گوتارێکی لەبلەبانەنە دوور بوو. ئەو چەند جاران لەسەر بابەتەکە سووڕا، لە دواییدا لەبنی هەمبانەی دا. نیکسن ڕاستەوخۆ تەماشای شای کرد، ڕوانینی سەرەک ئایزنهاوەری بە بیر شاهەنشا هێنایەوە، کە هەموو ئەو سیناتۆرانەی ناسیبوونی ژنیان لەسەرووی چینی خۆیانەوە هێنابوو. ئیدی بەو ڕۆحە نیکسن سەرکەوتووانە گەیشتە ئاکام و پێشنیازی نۆشکردنی بۆ خاوەنشکۆ و شابانووی خۆشەویستی لە تەنیشتیەوە کرد. چەپڵەی ئێرانیەکانیش لە باشترین باردا بەجۆش نەبوو.

لەو کاتەی کە نیکسن و شا بارودۆخی نێودەوڵەتییان تاوتوێ کرد، هەموو خۆشمەجلیسییەک وەستا. نیکسن کە تازە لە بادەگۆڕینەوە بێئەندازەکەی مۆسکۆ گەڕابووەوە، نمایشێکی وایکرد، کە ئەو وەک سەرۆکی ئەمریکا کەمتر وایە بە پەیوەندییەکی تایبەتمەندانە لەگەڵ سەرکردەی کۆمۆنیستی زلهێز لەخشتەببردرێ. لە تێبینی کردنەوەی دانیشتنەکەدا ئەو سووربوونەی دوپاتکردەوە، کە لەگەڵ دۆستەکانی ئەمریکادایە و ڕێگریش دەبێ لەبەردەم سەرەڕۆییەکانی سۆڤیەت لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا. لەگەڵ ئەوەشدا پارێزگاری لەوە دەکەین کە کێشە هەرێمییەکان نەتەنرێنەوە و نەگەنە ڕووبەڕووبوونەوەیەکی نێودەوڵەتییانە، هەروەها ڕێگەنادەین هاوسەنگی هێزی جیهانی یان هی ڕۆژهەڵاتی ناوین لاسەنگ ببێ. هەر بە ڕاستیش لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا بۆ ئەوە تێدەکۆشین، تای هاوسەنگی بە بەرژەوەندی خۆماندا بشکێنینەوە، بەو نمایشەی کە نە عەرەبە ڕادیکاڵەکان و نە چەکی سۆڤیەتیش ئامانجەکانی عەرەب بەدیبێنێ. من هەڵمدایێ بەوەی نابێ "هێوربوونەوەیەکی دەستەبژێر" بپەژرێنین، پێناسەکردنەکەم وەها بوو؛ "چارەسەرکردنی هەندێ پرس لەگەڵ هەندێ نەیار لەپێناو پەراوێزخستنی ئەوانی دیکەدا... ئێمە دەبوایە ئەوە لە سۆڤیەتییەکان بگەیەنین." من ساڵێک دواتر لە ١٩٧٣دا لە بۆنەیەکی سەردانکردنەوەی شا بۆ واشنتن، کرۆکی نەخشەکەمان بەو شێوەیە پوختەکردبووەوە:

"ئێمە هەوڵدەدەین کشمات لە دەستڕۆیشتنی سۆڤیەت بکەین، کە لە هەر شوێنێک دەربکەوێ و لە هەر سەرچڵیەکیش کە بەدوایدا دەچن شـــەکەتیان بکەین. ئێمە دەمانەوێ شـــتێکی وا لە مێشـــکی مەکتەبی ســـــیاســـــیاندا بچەســـــپێنین[٢] چالاکییە ماندووە گرانبەهاکانیان لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا هیچ ئاکامێکیان لێناکەوێتەوە."

لەبەرئەوە شـــا بۆیدەرکەوت نیکســـــن گوێگرێکی وەرگرە، ئیدی نیگەرانی خۆی ســـــەبارەت بەوەی کە "ســـــۆڤیەتییەکان دەیانەوێ هاوپەیمانییەک لە کورد، بەعســـــییەکان و کۆمۆنیســـــتەکان پێکبهێنن، بەمە لەجیاتی ئەوەی کێشـــــەی کورد ببێتە دڕکێکی بەرپێیـان، ئەوا دەبێتە شـــــتێکی بەنرخ بۆ کۆمۆنیستەکان."

نیکســـن لە ئەنجامی گفتوگۆکەی لەگەڵ شـــادا دوو بڕیاری دەرکردن. وەک دژەکردەیەکی سەروسەودای کۆسیجن - سەددام بۆ چەک، ڕەزامەندبوو بەوەی فڕۆکەی نمایشـبەرز بفرۆشـێتە شـا، کە خۆی پێشـتر داوایکردبوو، بەڵام لەبەر دەمەقاڵەی بیرۆکراســـــی نێو پنتاگۆن ئاخۆ فڕۆکەی F-15ی پێبدرێ یاخود Navy F-14 ســـــەودایەکە گیریخواردبوو. نیکســـــن ئەم کێشەیەی چارەسەرکرد بەوەی هەردوو چەشنەکەی پەسندکرد و لێبژاردنی نێوانیشی بە تەواوی بۆ شا جێهێشت. (ئەوەش بنگەی ئەو دەنگۆ و واتەواتە بوو گوایە نیکســـن فەرمانی بەســـەر پینتاگۆندا کردووە کە هەرشـتێک شـا ویستی، بیدەنێ. فەرمانەکە تەنها بۆ هەڵبژاردنێک بوو لەنێوان F-15 و F-14 ـەدا.)

لەهەمان کاتدا، نیکســـــن بەو ئاکامە گەیشـــــت، بەبێ پشـــــتگیریی ئەمریکا ڕاپەرینە لەئـارادابووەکەی کورد دژی حکوومەتی بەغـدا ســـــەرنـاگرێ. پشـکداریی ئەمریکی لەهەر شـێوەیەکدا بووایە پێویسـت بوو بۆ پاراسـتنی

---

[٢] مەبەسـت مەکتەبی سـیاسـی حزبی کۆمۆنیسـتی یەکێتیی سـۆڤیەت بوو کە دەسـەڵاتداری ڕەهای وڵاتەکە بوو. وەرگێڕ.

ئەو مۆراڵەی کلیلی ناوچەکە بوو بۆ هاوپەیمانەکانی وەک ئێران و ئوردن، کە پاڵنەرەکانیان جیاوازبوون و پشکدارییەکیش بوو بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگی هێز لە هەرێمەکەدا.

مەبەســـتمان ئەوە بوو عێراقییەکان بۆ چەســـپاندنی ڕژێمەکەیان زۆریان لەســـەر بکەوێ، بۆ ئەوەی هێزی دانووســـانی کورد زیاتر بێ و بەهۆیەوە بەغدا هانبدرێ لە ڕەفتاری ســـیاســـییانەیدا زیاتر ڕێزی ئاســـایشـــی دراوســـێکانی بگرێ و ئۆتۆنۆمیش بداتە کەمینەی کورد. وەها باوەڕدەکرا کە پشـکدارییەکەی ئەمریکا کلیل بێ: بەو پشـکدارییە داراییە یەکانگیرییەک لە ئامانجەکانی پرســـەکە دێنێتە دی، بۆ هەریەکەشـــیان بایەخێکی زۆری دەبێ بۆ پەیوەندییەکانی لەگەڵ وەڵاتە یەککگرتووەکاندا، هەروەها بۆ ئەوەش، کە لێیان تابووبکرێ دەســـتبەرداری کوردەکان ببن - ئەو حوکمدانە وەک دەیبینین سەلمێنرا، کە زۆر گەشبینانە بوو.

مشتومڕی ناوخۆ

لەوەتەی بابەتەکانی لێکۆڵینەوە هەواڵگریەکانی کۆمیتەکانی چەرچ Church و پـایـک Pike بوون بە بـابەتی تەلەفزیۆن، فیلم و کـاخەزی چـاپکراو و بڵاوکرانەوە، دەزگەی هەواڵگریی وەک توندڕەوی جەنگاوەرێکی شـــەڕی سـارد وێناکرا کە هی ئەوە نەبوو سیاسییانە جڵەوبکرێ و پەرۆشیش بوو بۆئەوەی ســـەرچڵی بە دەرامەدەکـانی ئەمریکـاوە بکـا بۆ بەدواداچوونی بەردەوامی خشتە شێتانەییەکەی. خۆ ئەگەر هەرگیز جۆرە سی ئای ئەیەکی وەها هەبووبێ، ئەوا لە سـەردەمی نیکسـن و فۆردا دیار و بەرچاو نەبووە. هەموو ئۆپەراســـیۆنە ســـەرەکییە ژێربەژێرەکان لەو ناوچانەدا – چیلی و کورد و ئانگۆلا - لەلایەن کۆشـــکی ســـپییەوە فەرمانی بۆ دەرکراوە و بە شـێوەیەکی سـەرەکیش ئۆپەراسیۆنی ژێربەژێر بوونە، چونکە دیپلۆماتییێکی لەبار و ئاشـکرا بۆ ئەوان لەئارادا نەبووە. ڕاپەڕینی کوردانیش لە شـوێنێک بەرپابوو، کە خاکی دەوڵەتێکی سـەروەری دانپێدانراوی هاوپەیمانی یەکێتی ســـۆڤیەت بوو، ژێربەژێریش لە لایەن کۆمەڵە دەوڵەتێکی هاوپەیمانی وڵاتە

یەکگرتووەکان پشـــتگیری دەکرا، کە لە ڕووی داراییەوە ئێمە کۆمەکمان دەکردن. لەوێدا ســەرچڵی تەشــەنەســەندن هەبوو، بەڵام هاوکات ئەوەش بەدیدەکرا، کە ســەددام حســێن قەڵەمڕەوێتییەکەی بەهێزتر بکا و هەرێمی کوردی عێراقیش بکاتە پێگەیەک بۆ تێکدانی ناوچە کوردییەکانی هەموو وڵاتە دراوسێکان. لەو کاتەی کە ئەو جۆرە تێکدانە گرێدراوبوو بە گەشەی خێرای هێزە چەکدارە عێراقییەکانەوە، کە دەکرا ببێتە چەکێکی بەهێز دژی وەڵاتەکانی کەنداو، ئێران و تەنانەت تورکیاش.

کاتێ سەیری ئەوێ دەمێ دەکەی، هەڵسەنگاندنی لایەنی ئەرێنی و نەرێنی بڕیاری پشـــتگیری ڕاپەڕینی کورد پێدەچوو زیاتر هاوســـەنگ بێ لەوەی ئەوکات کردیان. ئێمە دەبوایە زیاتر وریا باین لە بارەی پاڵنەرە جیاوازەکانی هاوپەیمانێتی دژەعێراق بەیەکەوە لەگەڵ دەرەنجامەکانی یەکێ لە هاوکارەکان کە لە بەلەمەکەدا بازی هەڵدا و خۆی فڕێدایەدەر. لە سەرووی هەمووشیانەوە دەبوایە ئێمە لەوە زیاتر تێگەیشتباین، کە کورد نیشانەی هاوکارێکی لەرزۆک بوون، شتێکی ئاستەنگ بوو بەوەی لەگەڵ ســتراتیژی هەمەلایەنە یەکانگیربن. نیازی ڕاگەیەنراوی ســەرکردەکانیان هەرچییەک بووبێ، ئامانجی بنگەییان گەیشـــتن بەســـەربەخۆیی بوو یان بەلای کەمی ئۆتۆنۆمییەکی تەواوعەیار بوو، هەمیشە دەیانویست پێ لەسەر دەســتنیشــانکردنی پێشــنۆرەییەکانیان بەشــێوەیەک دابگرن، کە لەبەر ڕۆشــنایی پلەبەندی پەیوەندی هێزە دەرەکییەکان بۆ هاوســـەنگی جیۆســیاســییانە بێ. ئێمە فێربووین کە ئەوە خۆشــە لەبارەی پاڵەوانەکان بخوێنینەوە نەوەک هاموشۆیان لەگەڵدا بکەین؛ ئەو چۆنایەتیە نایابەی دنەی ئازایەتییان دەدا، هەروەها تێکەڵەیەکی سەرڕەقیانەشیان بوو.

تەنانەت هێشــتاش ســوودی تێگەیشــتنی درەنگوەخت ئێمەی بۆ ئەزموونی بژاردەی هۆبســـن[٣] هێشـــتەوە، کە شــتێکی وای لەو چارەگە ســـەدەیەی

[٣] Hobson's choice وەرگرتنی ئەو شــتەی کە پێشــکەشــت دەکرێ یان دەســتهەڵگرتن لە هەموو شـــتێک، ئەمەش ئیدیۆمێکە بە ناوی تۆماس هۆبســـنەوە هاتووە کە ئەســـپی بەکرێ دەدان، وای لە

ڕابردوو نەگۆڕێ، لەوەتەی: شـــکســـتهێنان لە کردەوەکە دەبووە مایەی ئەوەی هـاوپەیمـانیی بەرقەرارەکەی دژ بە عێراق لەیەک بترازێ، کورد بۆ بەزەیی سـەددام حوسـێن بەجێبهێڵرێ و سـەریش لە کەنداو بشـێوێنرێ؛ لە کاتێکدا پابەندبوونیش بۆ ئێمە هەمان تاســـوحەمامی ژان و ناســـۆری ڕۆچوون بوو لەو دووڕیانەی، ئەگەر هاتبا و سۆڤیەتییەکان بە شـێوەیەکی جەوهەری دایبنکردنی چەک و تفاقیان لەســـەرووی ئاســـتی هەبوو زیاتر بکردبا. هەڵبژاندن لەنێوان مەترســـییەکی دڵنیا و مەزندەکراودا، ســـەرچڵی دوورەدەست سـەرنجڕاکێشـەرانەترە. لەڕاستیدا ئەوەش بۆ بڕیارەکەمان لە ١٩٧٢دا کاریگەر بوو. لە یەکی ئابی ١٩٧٢دا نیکســـن فەرمانی ڕێنماییەکانی بەرنـامەی ژێربەژێری واژۆکرد[٤]. وەڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا بڕی ٢٥٠.٠٠٠ دۆلاری مانگانەی وەک کۆمەکێکی ڕاســـتەوخۆی ســـاڵی دارایی ١٩٧٣دا تەرخان کرد، ســـەرباری دوو ملیۆن دۆلاری دیکەش بۆ تەقەمەنی، یان پێنج ملیۆن دۆلار سـاڵانە. پشـکدارییەکەی (شـا)ش لەو بڕە زۆر زیاتر بوو. ســـەرجەم کۆمەکەکان بەیەکەوە لەگەڵ هی ئیســـرائیل، بەریتانیا و ئێرانییەکان بۆ کورد گەیشـتە نزیکەی یەک ملیۆن دۆلار مانگانە. بەگوێرەی پێوەرەکانی شەڕی سارد، ئەوەش بڕێکی زۆر نەبوو.

کاتێک ئێمە لە حیکمەتی پشـکداری ئەمریکییەکان ورد دەبووینەوە، سـەرباز و ڕاوێژکارە ســـۆڤیەتییەکان لە تەموزی ١٩٧٢دا لە میســـر دەردەکران. ئەمەش بایەخی عێراقی بۆ ســـتراتیژی ســـۆڤیەت لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا

مەعمیلەکـان دەکرد ئەو ئەســـپەی نزیـک دەرگە هەڵبژێرن دەنـا نەدەبووا هیچ هەڵبژێرن- بڕوانە فەرهەنگی ئۆکسفۆرد- وەرگێڕ.

[٤] لێرەدا کۆبوونەوەیەکی فەرمی کۆمیتەی چل لە ئارادا نەبوو. لەبەر هۆکاری ئاســـایشـــپارێزی، ڕێنماییەکان ڕادەســـتی بەڕێوەبەرەکان کران: ئەوانیش وەکیل وەزیری کاروباری دەرەوە، جێگری وەزیری بەرگری و ســـەرۆکی دەســـتەی ئەرکانی هاوبەش، ئەمەو وێڕای بەڕێوەبەرایەتی ســـی ئای ئەی. هەریەکیش لەمانە بۆیان هەبوو بەرنامەکە ڕەتبکەنەوە، بەڵام نەیانکرد. کۆمیتەکەی پایک زۆری لەســـەر دیـارنەبوونی کۆبوونەوەی فەرمی هەڵچنی بوو، هەرچەنـدە بەدڵنیـاییەوە بە دەرهاوێشتەیەکی جیاوازیش نەدەگەیشت. (نووسەر)

زیـادکرد و تەکـانێکی نوێی دایە مۆسـکۆ بۆ بەهێزکردنی ڕایەڵەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ڕژێمی بەغدا. لە کۆتایی ئابدا، میکائیل سـوسـلۆڤ Mikhail Suslov ئەندامی مەکتەبی سـیاسـی، دنەی بارزانی دا کە بچێتە نێو حکوومەتە نوێیەکەی سەددام حوسێن. بەگوێرەی بارزانیش، سوسلۆڤ ئاگاداری کردبووەوە کە دوای دەرکردنیان لە میسـر، یەکێتی سـۆڤیەت پەیوەندیەکانی لەگەڵ عێراق بە گرنگ دەزانێ و دەیەوێ پاڵپشـتی زیاتری حکوومەتی بەغدا بکا. گرەوەکان بەرچاوانە بەرزبوونەوە.

سەبارەت بە لایەنەکەی ئێمە، شا و مەلیک حوسێن لە کۆشکی شا لەسەر دەریـای قەزوین لە ٣١ی تەموز تـا ٢ی ئـابی ١٩٧٢دا کۆبوونەوە. ئەوان پێشـوازیان لە کۆمەکی ئەمریکا کرد و هەوڵیاندا ڕێسـایەک بۆ هەوڵی هـاوبەش دابنێن. بـارزانیشـیـان ئـاگـادارکردەوە خۆی لەهەر جموجۆڵێکی درامـاتیکیـانە بە دووربگرێ نەبـادا ببێتە ڕێخۆشـکردنی هێرشـێکی سـەرتاسـەری عێراق، وەک ئەوەی جاڕی دەوڵەتێکی سـەربەخۆیی کوردی بدا. ئەو ڕژدبوونەیان بۆ بەهێزکردنی توانستی بەرگریکارانەی کوردی بوو بۆ پاراستنی پێوانەیەکی زۆری ئۆتۆنۆمی.

لەمیانەی سـاڵی ١٩٧٣دا شـەڕ پەرەیسـەند، هەروەها داخوازی دارایی کوردانیش پتر بوو. لە ٢٩ی ئازاری ١٩٧٣دا، من پشـتگیری داوایەکی سـی ئای ئەیم کرد، کە لە لایەن جیم سیسینجەر Jim Schesinger ـەوە، کە بەڕێوەبەری سـی ئـای ئەی بوو، داوای زیـادکردنی دەرامەتەکـانی کرد، لەپاشـاندا نیکسـنیش پەسـەندیکرد. یاداشـتەکەم ئەوەی تاوتوێکردبوو، کە عێراق بنەمـایـانە بۆتە بریگرتەیەکی سـۆڤیەت لە ڕۆژهەڵاتی نـاویندا؛ حکوومەتی بەعسیش لەژێر ڕکێفی سەددام حوسێندا بەردەوام بوو لەسەر پارەدان بە ڕێکخراوە تیرۆرسـتەکانی ناوچە دوورەکانی وەک پاکسـتان؛ ئەوەش هێزێکە بۆ "بەرەی ڕەتکردنەوە" تا دەسـتپێشـخەریەکانی ئاشـتی عەرەب - ئیسرائیل پەکبخەن. لەبەر ئەو هەموو هۆیانە، ڕاسپاردەم وابوو، بڕی کۆمەکمان سـاڵانە بۆ پتر لە پێنج ملیۆن دۆلار زیادبکرێ. شـاش

پابەندبوونە دارایەکەی بە بڕێکی زیاتر خستەسەر کە نزیک بوو لە ٣٠ ملیۆن دۆلار، سەربارى ئەوەش یارمەتی لۆجستیکی و تۆپخانە، کە لە تۆپی مەودادرێژ پێکهاتبوو، لە ئێرانەوە پشتگیری کوردی پێدەکرد. لەگەڵ ئەوەشدا نیکسنم لەوە ئاگادارکردەوە نەوەک کورد سەرچڵیەکی وەها بکەن، لەودیوی ڕەوشی بەرگری خۆیانەوە بێ:

دەکرێ ئێمە هەوڵی ئەوە بدەین کە دووربکەوینەوە لە پێدانی پابەندبوونێکی درێژخایەن، بەوەی بە بارزانی بڵێین ئیمە ئەو کۆمەکە زێدەییانەمان بۆ ئەم ساڵەیە و لەسەر بنەمای مانگانەشە، بەڵام هەرچۆنێک بێ دەبێ جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە کە ئێمە هاوبۆچوونی (شا)ین سەبارەت بە مانەوەی ئەو ڕەوشە بەرگرییەی ئێستای کورد."

لە ساڵی یەکەمدا پێدەچوو هەوڵوتەقەللای ئۆپەراسیۆنی ژێربەژێر ئامانجەکانی بێنێتەدی. لە پێنجی تشرینی یەکەمی ١٩٧٢دا ڕاپۆرتێکی بەڕێوبەری سی ئای ئەی ڕیچارد هێلمسRichard Helms ـم، کە دوایی بووە باڵوێزمان لە ئێران، گەیاندە نیکسن؛ تیایدا پێماندەڵێ؛ کورد دەستوپێی دوو سێیەکی سوپای بەعسیان بەستووە:

" شتەکان لەگەڵ ڕژێمی بەعس باش ناڕوا... مانەوەی بارزانیش لە پاراستنی سەنگەرەکانی بەردەوامە و بۆئەوەی بازنەی ئابڵوقەی لەسەر دوو لەسەر سێی سوپای عێراق قایمتر بکا و بەعسیش لە بنکەکانی بێبەش بکا، کە لێیەوە تەکانی تێکدان و تیپی لەناوبردنی دژی ئێرانییەکان بەکاردەهێنا."

کاتێکیش لە ١٩٧٣دا جەنگ لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا بەرپابوو، کۆمەڵێک سەرئێشەی نوێی بۆ پەیداکردین. خەمی ئەوەمان خوارد ئاخۆ پێویستە ئێمە ئەو بۆنەیە بقۆزینەوە و هانی کورد بدەین بۆ پەلاماردان لەنێو عێراقدا تا سەددام حوسێن بڕووخێنن. ئێمە سەبارەت بە هەوڵێکی وا پشتمان لە پێشنیازی ئەفسەرە پەیوەندیکارەکانی ئیسرائیل کرد - ئەوەش بڕیارێک بوو، لە ساڵەکانی دواییدا ناکۆکی هەڵگربوو.

ڕەخنەگرتنەکە نموونەیەکی کلاسـیکییانەی گەڕانەوە بوو بۆ پاڵەوانێتی. کاتێک جەنگی عەرەب -ئیسرائیل هەڵگیرسا، بەرنامەی ژێربەژێرەکە کەمێک لە ساڵێک پتر بوو هەبوو. کورد هەر بڕێکی کەمیان لە چەکی قورس هەبوو؛ ئەو تۆپخانەیەی تاقمی ئێرانی لەسەری بوون هەرگیز سەرچڵیەکی وایان نەنواند، لەسنوورەکانی خۆیان دووربکەونەوە. کورد توانای هەبوو نیشتمانە شاخاوییەکەی خۆی بپارێزێ، کە تانک و فڕۆکەکانی عێراق بە زەحمەت دەیانتوانی جموجۆڵی تیادابکەن. بەڵام چەکە سووکەکانیان بەرگەی ئەوەی نەدەگرت لە دەشتاییەکانی پشت نیشتمانەکەیان[5] ڕووبەڕووی سوپای عێراقی پڕ چەک و کەرەسەی سەربازی ببنەوە، کە چەکی قورس و بەسەدان تانکی سۆڤێتییان هەبوو. جێگەی گومانیشی تێدا نەبوو هێرشی کورد دوور لە سەنگەرەکانیان دەبووە مایەی تێکشکاندنێکی سەرتاسەری بۆیان.

ئەمەش ڕەوشەکە بوو بەتایبەتی، چونکە بەپێچەوانەی گەڕانەوە بۆ بیروباوەڕی میللی، عێراقییەکان هێزێکی سەرەکیان بۆ پاڵپشتی عەرەب نەناردە جەنگەکەی ڕۆژهەڵاتی ناوین[6]. هەروەک «هێلمز» ساڵی پێشتر پێیڕاگەیاندین، کورد بەردەوامبوون لە دەستوپێ بەستنەوەی دوو لەسەر سێی سوپای عێراق. بۆیە مایەی سەرسوڕمان نەبوو، لەوبارە گرژەی نێوان دەوڵەتی عێراق لەگەڵ سووریادا – تاکە بەرەی عێراقی بەوو، کە لەبەر باری جیۆگرافیایی دەکرا کاریگەر بێ- کەچی تەنیا یەک لیوای سوپای عێراقی نێردرایە بەرەی شەڕی ئیسرائیل. "شەڕکردن" وشەیەکی ناسکە، بۆ لیوا سەربازییەکەی عێراق پێویست نەبوو ڕێکۆردی خێرایی بشکێنێ تا بگاتە بەرەی جەنگ. دە ڕۆژی پێدەویست تا لیواکە بەشێوەیەکی

---

[5] سەیرە کیسنجەر بەهەڵەدا چووە، بەقسەی ئەو هەر بستێک لە چیاکان دوورکەوتیتەوە، ئەوا بە نیشتمانی کوردان دانانرێ! وەرگێڕ

[6] مەبەستی کیسنجەر شەڕی عەرەب ئیسرائیل، شەڕی ئۆکتۆبەرە (تشرینی یەکەمی ١٩٧٣) وەرگێڕ.

گشــتی بگاتە شــوێنێکی نزیکی بازنەی شــەڕەکە و تەنانەت لەو کاتەش کە گەیشـــت دەبوایە لە هێڵەکانی بەرەی پێشـــەوە بکشـــابایەوە دواوە. تاکە ڕووداویش، کە لێیــان قەومــابێ و زیــانی لێکەوتبێتەوە، ئەو بەهەڵە تەقە لەیەککردنە بوو لەگەڵ لیوایەکی عەرەبستانی سعودی، کە ئەوانیش دە ڕۆژ بوو بەبێ هیچ تەقە و مەترســـی و دژواریەک لە ڕێگەدا بوون. جەنگاوەرە دڕدۆنگەکان لە دوا ڕۆژەکانی جەنگی ڕۆژهەڵاتی ناوین یەخەی یەکدییان گرت. بێئاگایی لە هەبوونی ئەوی دیکە، هەردوو یەکە سەربازیە عەرەبییەکە، هەر وەهایان زانی لە پڕ گەیشتوونەتە سەر هێزەکانی ئیسرائیلی و تەقەیان دامەزراند.

بیرۆکەی هەڵمەتی هێرشێکی گەریلاییانە بەدرەنگانێکی کاتی جەنگەکە هات، کە شەڕی نێوان میسرییەکان و ئیسرائیل لەبەرەکانی پێشەوەدا گەرم ببوو. لە ١٥ی تشـــرینی یەکەمدا و لە ڕۆژی نۆهەمی جەنگەکەدا، لەو ڕۆژەی کە ئیســـرائیل لێبڕاوانە تەکانێکی میســـرییەکانی بۆ ســـینا بەرپەچدایەوە، ئێمە پەیامێکی بە پەلەی بارزانیمان پێگەیشــت، داوای ڕاوبۆچوونمانی کرد ئاخۆ بەگوێی ئەفســەرە پەیوەندکارەکانی ئیســرائیلی بکەن، بۆئەوەی هێرشــبکەنە ســەر پێدەشــتە تەختەکانی عێراق. ئەوەش جۆرە پێشــنیازێکی بە پەرۆشــی ئەفســـەرە پەیوەندکارە ئیســـرائیلیەکان بوو تا بڕوایەک بۆ نیشـــتمانەکەیان بگەڕێننەوە. هەرگیز جۆرە داوایەکی وەهامان لە تەلئەبیبەوە پێنەگەیشت.

پەیامەکە ئاســـاییانە بە کەناڵەکانی ســـی ئای ئەیدا هات، «ویلیەم کۆلبی William Colby» بەڕێوبەرە نوێیەکەی ســـی ئــای ئەی هیچ کــاتی لەدەســتنەدا بەوەی دژی بەرفرەوانکردنی شــەڕەکە بێ. کاتێکیش ڕاوێژمان بە شـــا کرد، کە ئەو زۆرینەی تفـاق و ڕاوێژکـارەکـانی بۆ کوردەکـان دابیندەکرد، ئەویش پشــتگیری بۆچوونی «کۆلبی» کرد. ئەو بە پێداگیریەوە گوتی کورد چەکی ئۆپەراســـیۆنێکی پەلاماردەرانەیان نییە، نەخاســـمە لە پێدەشـــتەکاندا. پێشـــنیازی ئیســـرائیلییەکان بە تەواوی "کارتی کوردی" دەخستە بەردەم مەترسی دۆڕاندن.

منیش قایلبووم. سـەربارى ئەوەش وام مەزندەکرد کە مایەی ژێری نییە بەوەی کورد لەسـەر تاکتیکێکی ئیسـرائیلی نمایش بکەن و ئیدی ناوچە کـوردیـیە گەمـارۆدراوەکەیـان بـخەنە بەر ڕق و تـووڕەیـی دەوڵەتە عەرەبییەکان. بە پەسـەندنامەی نیکسـنەوە، پەیامێکم لە ١٦ی تشـرینی یەکەمدا بەو شێوەیەی خوارەوە بۆ بارزانی نارد:

ئێمە لەگەڵدا نین – دووبارە، وەهای نابینین کە کردەی پەلاماردانێکی سـەربازییانە وەک ئیسـرائیلییەکان پێشـنیازیان بۆ کردووی، بۆ تۆ باش بێ.

هەر بڕیارێکی دیکە، تێکشکانی کوردەکان بەبێ هیچ یارمەتییەکی ئیسرائیل دەخاتە بەردەم مەترسـییەوە. بارزانی لە هەمان ئەو ڕۆژەی کە ژەنەڕاڵ «ئارییێل شـارۆن Ariel Sharon» بە هێزە زرێپۆشـەکەی لە کەنالی سـوێس پەڕیەوە، پەیامەکەی منی پێگەیشـتبوو. شـەش ڕۆژ دواتر جەنگی ڕۆژهەڵاتی ناوین ڕاوەستا.

کۆتاییەکەی ئۆتۆنۆمی کورد

هەروەک «ئەنوەر سـادات» دوابەدوای جەنگی ڕۆژهەڵاتی ناوین لە جاران زۆر ڕاشـەکاوانەتر بەرەو وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هات، بە هەمان پێوانەش بایەخپێدانی یەکێتیی سـۆڤیەت بەعێراق تادەهات زێدەتردەبوو. بۆ یەکەم جار بوو مۆسـکۆ تۆپخانەی قورس بداتە سـەددام حوسـێن، بەمە سـتراتیژیی عێراقییەکانی لە دژی کورد بە بارێکی ڕادیکاڵانە وەرچەرخاند. تا سـاڵی ١٩٧٣ پەلاماردانەکانی سـوپای عێراق بەهاوینان بۆ چیاکان دەسـتپێدەکرد و بە زسـتانانیش بۆ پێدەشـتەکان دەکشـانەوە. لە زسـتانی ١٩٧٣-٧٤دا بۆ یەکەمین جار بوو، سـوپای عێراق لەو شـوێنەی خۆی مـایەوە، کە بەهـاوین پەلامـاریـدا بوو، قـایمیشـی کردن. ئەوەش ئەوەی دەگەیاند، کە هـاوینی دوای ئەوە ئۆپەراسـیۆنەکە بەرەو قوڵایی زیاتری ناوچە کوردییەکـان دەڕوا؛ ئەوەش ڕوونبوو عێراق بەدوای ئەوەدا دەگەڕا

سەنگەری کوردەکان بە سیاسەتی داهێزراندن بەسەریەکدا بڕووخێنێ. ئەو ستراتیژیەش زیاتر دەبووە مایەی نیگەرانی، چونکە تۆپە قورسە سۆڤیەتییەکان توانای ئەوەیان دایەبەر سوپای عێراق گەمارۆی خاڵە بەهێز و قایمەکانی کوردان بدا.

لە ١١ی ئازاری ١٩٧٤دا، ڕێک چوارساڵ دوای جاڕنامە بنەڕەتییەکەی ئۆتۆنۆمی، عێراقییەکان نەخشەیەکی نوێیان بۆ بەڕێوەبردنی هەرێمی کوردان ڕاگەیاند. لەو کاتەی بەسەرزارەکی بەردەوام باسی ئۆتۆنۆمی دەکرا، لەڕاستیدا پێشنیازی توندکردنی کۆنترۆڵی سیاسییانەی عێراقی دەکرا. لەوەتەی ڕەتکردنەوەکەی بارزانی براندبووەوە، پێشنیازەکەی بەغدا ماوەیەکی ئاگادارینامەی بۆ داندرابوو. هەرکە چالاکی سەربازییانە دەستیپێکردەوە، هەموو مشتومڕەکانی پێشوویش سەبارەت بە سیاسەتی کوردان لە واشنتن سەریانهەڵدایەوە:

- شا هۆشداری ئەوەی دا ئەگەر کورد بشکێن، ئەوا یەکێ لە تایە هاوسەنگەکانی ناوخۆی عێراق لەبەین دەچێ و ڕادیکاڵیزم و دەستڕۆیشتنی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا زیاددەبێ، ئەوەش هەڕەشەی سەر کەنداو و ئێران قەبەتردەکا.
- ئیسرائیلیش هەڵسەنگاندنی خۆی بۆ زیاتر کۆمەکردنی کورد هەبوو؛ «گۆلدا مایر» بەتایبەتی ئەو پرسەی لەگەڵ مندا هێنایەپێش، ئەوەش لە چەند بۆنەیەکی ماوەی ئەو هاتن و چوونە زۆرانەم لەکاتی ڕێکەوتنی لەیەکجیاکردنەوەی هێزەکان لە بەرزاییەکانی جۆلان لە ئایاری ١٩٧٤دا بوو.
- بارزانیش بۆ شەڕ ساز و ئامادە بوو. ئەو وەهای لێکدەدایەوە، پچڕانی گفتوگۆکانی لەگەڵ بەغدادا دەرفەتێکە بۆ شلکردنەوەی کۆتوپێوەندەکانی هاوپەیمانەکانی بۆ ئەوەی دەسەڵاتی خۆی بە شێوەیەک بچەسپێنی، کە هەر بە ئۆتۆنۆمی وێنا بکرێ بەڵام لە جەوهەردا جیاوازییەکی وای لەگەڵ دەوڵەتێکی سەربەخۆدا نەبێ. بارزانی لە ١٦ی ئایاری ١٩٧٤دا، دوو ئەگەری بۆ پێشنیازە ستراتیژیەکەی خۆی خستە بەردەممان: ١٨٠ملیۆن دۆلار بۆ

ئۆتۆنۆمییەکی تەواوپڕ؛ ٣٦٠ ملیۆن دۆلاریش بۆ دامەزراندنی ئەوەی ئەو ناوی لێنابوو پاشخانێکی "گونجاو" بۆ سەربەخۆیی.
بیرکردنەوەیەکی تاکڕەهەندیانە دنەی بارزانی دەدا، بەبێ ئەوەی هیچ کەمە خەباتێکی سەربەخۆخوازانەش گیرابێتەبەر. لەبەراییدا و هەمیشەش ڕەفتاری دژی هێزی دەسەڵاتدار گرتۆتەبەر، ململانێیەکەش بەهۆی باوەڕێکی زێدەڕۆییانە و جۆرێک لەفەرامۆشکردنی لێکدانەوە ئاساییەکەی هاوسەنگی هێزەکان هاندراوە. هەرچەندە زۆر جاران خواستی بەرز توانیویەتی جێگەی دەرامەتە ماددیەکان بگرێتەوە، بەڵام شتێکی سنووردار هەیە، کە هیچ دڵسۆزیەکیش جێگەی ناگرێتەوە. بۆچوونی بارزانی بۆ ئۆتۆنۆمی کورد هەرگیز لە لایەن شاوە (یان تورکیا بۆ ئەو مەبەستە) پشتگیری لێنەدەکرا. وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش لە دۆخێکی وەهادا نەبوو خۆی ببێتە پاڵپشتی ئەو داخوازییە. تەنانەت بڕی هەرە کەمی داخوازینامەی بارزانیش لە سەرجەم ئەو بودجەیەی ئۆپەراسیۆنی ژێربەژێر تێیدەپەڕاندبوو، کە وڵاتە یەکگرتووەکان لەئەستۆی خۆی گرتبوو. بەڵام کۆنگرێس لە ١٩٧٤دا سیستماتیکیانە لە ئەوپەڕی تۆپکەی گۆبەندەکەی واتەرگێتدا دادەدادی بوو لە دەست ئامادەکارییەکانی هیندۆچینیدا، بۆیە بە دڵنیاییەوە داخوازی فەندکردنی جەنگێکی پارتیزانیانەی بەربڵاو لە چیاکانی عێراقی نزیک یەکێتیی سۆڤیەت، ڕەت دەکردەوە. سەرکێشییش بوو شا بۆ ئەم شتە هانبدرێ کە وڵاتەکەی سنوورێکی دوورودرێژی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتدا هەبوو، بۆ دەستوەردان لە کاروباری سەرخاکی هاوپەیمانێکی نزیکی سۆڤیەت هانبدرێ.
داخوازینامەی بارزانی لێشاوی پەیوەندییەکانی «کۆلبی» ورووژاند، کە دژی هەر زیادکردنێکی کۆمەکی ئەمریکییەکان بوو. دوودڵی کۆلبی هەروەک تاسەمەندیی بارزانی ناواقیعیانە بوو. هەموو چاودێرەکان ئەوەیان پەسەند بوو، کە لە چاوی ستراتیژی عێراقێکی نوێدا، ئەو بەرنامەی هەبوو[٧]

[٧] مەبەسەت بەرنامەی کۆمەکە ژێربەژێرەکە بوو. وەرگێڕ.

تەنانەت لەگەڵ باری بەرگرییشدا هاوسەنگ نەبوو. ئەوەی کە لە دەسەڵاتی مندا هەبوو وەک ڕاوێژکاری ئاسایشی نیشتیمانیی، گوشاری من بەو ئاراستەیە بوو، کۆمەکی کورد زیادبکرێ و داوام لە «دیک هێلمس Dick Hels» و «برێنت سکاوکرۆفBrent Scowroft» کرد، پێشنیازێکی وەها پێشکەش بکەن.

لە سەرەتای نیسانی ١٩٧٤دا هێلمز و سکاوکرۆفت دەرەنجامەکانی خۆیان پێشکەشکرد. ئەوەش نزیکەی دووقاتی ئەوەی هەبوو زیادکرا؛ بەشداریی ئەمریکای ژێربەژێر لە پێنج ملیۆنەوە بۆ هەشت ملیۆن بەرزکرایەوە. سەرچاوە ئاشکراکانیشمان یەک ملیۆن دۆلاریان بۆ سووککردنی باری پەنابەران تەرخانکرد. (شا)ش قایلبوو پشکی خۆی لە بەرنامەکەدا لە ٣٠ ملیۆن دۆلارەوە بۆ ٧٥ ملیۆن دۆلاری ساڵانە بەرزبکاتەوە؛ کۆمەکی بەریتانیا و ئیسرائیلیش لەسەر ئاستی باوی خۆیان مایەوە.

بۆ یارمەتیدانی دارشتنی ستراتیژییێکی هاوبەش، خۆئەگەر ئامانجی هاوبەشیش نەبێ، من ڕێنماییم دایە هێلمز، بە هەردووکیان، بە شا و بە بارزانی ڕابگەیەنێ کە:

"وەک ئێمە دەبینین، بەرژەوەندی وەڵاتە یەکگرتووەکان لەوەدایە (ئا) کورد توانای ئەوەیان پێبدرێ پارێزگاری لە بنکە مەعقولەکانی دانوستاندن بۆ داننان بە مافەکانیان لە لایەن حکوومەتی بەغداوە بکەن؛ (ب) دەستوپێ بەستنەوەی حکوومەتە هەنوکەییەکەی عێراق، بەڵام (ج) نەوەک دابەشکردنێکی هەمیشەیی عێراق چونکە لە ڕووی ئابوورییەوە ناوچەیەکی سەربەخۆی کورد ناژیێ و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئێرانیش هیچ بەرژەوەندییەکیان لەداخستنی دەرگەکان بە ڕووی پەیوەندییەکی باش لەگەڵ عێراقێکدا نییە، کە لەبن سەرکردایەتییەکی نەرمڕەودابێ.

ڕێنمایی هاوشێوەش بۆ کۆلبی نێردرا.

وەها دانرا هەمووان بە مەبەستەکان قایلبن، کەچی هێشتا لە میانەی ساڵی١٩٧٤دا لێکدانەوەکانی گەمەکارە هەمەجۆرەکان لەیەک جودابوو. سی

ئای ئەی ڕاسپێردرا، کە لایەنی ئەمریکایی جێبەجێبکا و بەرنامەیەکی نوێش پەیڕەوبکا؛ شـا مەبەسـتی بەرگریەکی گیرخواردووبوو[٨]؛ بازرانیش هەوڵی ئەوەی دەدا بەو سەرچاوانەی لەبەردەستیدا بوو، کە بە ئاستەم دەرەقەتی بەرگریکردنی سەنگەرەکانی پێدەهات، بەدوای سەرکەوتندا بگەڕێ.

کێشـە لەگەڵ سـتراتیژییەکەی کۆلبی ئەوەبوو، کە زیـاتر بەرەو خۆدوورخستنەوە لە هەراسانییەکان بەهۆی کۆمسیۆنەکانی کۆنگرێسەوە دەڕۆیشـت لەوەی کە ڕەوشـەکە لەسـەر زەمیندا هەبوو؛ کێشـەش لەگەڵ سـتراتیژیەکەی بارزانی ئەوەبوو، دەسـتکەوتەکە تەنها بە جەنگێکی نیزامی نەوەک بە گەریلایی بەدەسـتدەهات، کێشـەش لەگەڵ سـتراتیژیی کۆشـکی سپی و ئێرانییەکان ئەوەبوو، ئۆتۆنۆمی کوردەکان لە خواستی بنبەستێکی هەمیشـەیی نزیک دەبووەوە و سەختانگە بنبەستەکانیش دژی ناحەزییەکی لێبڕاو و سـەرسـەخت، کە زەحمەت بوو بەو شـێوازە دانپێدانەنراوەی ئۆپەراسیۆنەکانی ژێربەژێر پشتگیری بکرێ.

بە درێژایی ڕەوتەکە، ڕەفتاری کورد ئەوەی سـەختکردبوو پێداویسـتییە کردەییەکانیان هەڵبسـەنگێندرێ. هەندێک جار بێهیوا بوون، جارەکانی دیکەش شادمان. هەر بۆ نموونە لە ٢٧ی تەموزی ١٩٧٤دا شا داوانامەیەکی بە پەلەی بارزانی گەیاند، کە هاوپێچبوو بە ئاگادارییەکی خۆی سـەبارەت بە ئاکامە پڕ مەترسـییەکانی - بۆ سـەر ئێران و تەواوی کەنداو- بەوەی ئەگەر بێ بەرگریی کورد هەرەسبێنێ.

کەچی هەر چەند هەفتەیەکی کەم دوای ئەوە، لە سەرەتای ئەیلولدا بارزانی پێشـنیازی ئۆپەراسـیۆنێکی هێرشـبەرانەی بۆسـەر کێڵگە نەوتییەکانی کەرکووک کرد. ئێمە لە ١٨ی ئەیلولدا ئەو پێشـنیازەمان ڕەتکردەوە، چونکە نەماندەویست سەختانگە مەترسیدارەکەی نەوت قوڵتربکەینەوە بە دنەدانی زنجیرەیەک توندوتیژی دژی دامودەزگە نەوتییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین.

[٨] مەبەست ئەو جۆرە بەرگرییە کە هیچ دەرەتانی دیکەی بۆ بردنەوە و تێکشکان نەبێ و نەگاتە ڕادەی ئەوەی دۆخەکەی لە بەرگریکردنەوە بۆ پەلاماردان بگۆڕێ. وەرگێڕ.

بەڵام تەکـانە نـاوبەنـاوەکـانی بـارزانی بۆ هێرشـــکردن بەڵگەوبەنـدی دژبەرەکانی بۆ داواکردنی کۆمەکی زیاتر بەهێزترکرد، بەوەی بۆیان هەبوو بڵێن کورد دەبێ سەرچاوەی پێشچاویان بۆ بەرگریکردن لە سەنگەرەکانیان لەبەردەســـتدا بێ؛ ئەگەر ئەوان داوای چەکی زێدەبارتر بکەن بەڵکو بتوانن هێرشێکی سەرەکی ئەنجامبدەن.

بەشـــێوەیەکی پوخت و ڕووت، هـاوینی ١٩٧٤ کـاتێکی نموونەیی بوو بۆ پێداچوونەوەی ڕەوشەکە. هەرچەندە لەوێدا دوو ئاستەنگیش هەبوون. تەنها بێگـانەکـان لە دۆخێکی وادابوون بەبێ کۆتوبەنـدی کـات کـاردانەوەیـان لەبەرانبەر ڕووداوەکاندا هەبێ. هـاوینی ١٩٧٤ بە تەنگژە زگپڕبوو، زۆریان ســەرنجی ئێمەیان بەلای خۆیاندا برد: لە ئایاردا گەشــتە مەکووکییەکان بۆ ســووریا[٩] لە حوزەیران گەشـــتی ســـەرۆکایەتی بۆ ڕۆژهەلاتی ناوین و یەکێتیی ســـۆڤیەت؛ لە تەممووزدا ســـەختـانگی قوبرس؛ لە ئـابیشـــــدا هەڵوەشـاندنەوەی ســەرۆکایەتی نیکســن؛ پاشـانیش قۆناخی گواســتنەوە، قوبرس، ئاساییبونەوەی پەیوەندییەکان، ڕووخانی پڕۆژە قانوونی بازرگانی، پەرەسەندنی چەقبەستنی دیپلۆماسی لە ڕۆژهەلاتی ناویندا و لە کۆتاییشدا بە تۆپکە گەیشــتنی تراژیدیای هیندۆچینی. ئیدی کاتێکی زۆر لەبەردەســتدا نەبوو بۆ پێداچوونەوەیەکی سیستماتیکییانە بە مژاری ناوچە دوورەدەستە کوردییەکان.

خۆ ئەگەر تەنانەت ســیاســەتداڕێژەران ڕووبەڕووی هیچ دارِســـانێکیش نەبووبـانەوە، ئەوا گومـانم هەبوو لەوەی گەر هـاتبـا و شـــتێکی دیکەی باشــتریان لەبەردەوامبوون لەســەر بەرنامەکە، بدۆزیبایەوە. ئەگەر هاتبا و ئێمە لە ١٩٧٢دا هەرگیز دەســـتمان بە بەرنامە ژێربەژێرەکە نەکردبا، ئەوا هەر بە خێرایی کورد تێکدەشـــکا. خۆتێهەڵقورتـانـدنی دوو دەیەمـان ئەو دەرفەتەی دابوینێ بە شێوازی سەددام حوسێن ئاشنابین ، کە هیچ گومان

[٩] مەبەســـت هەوڵی ناوبژی کردنی ئاگربەســـت و لەیەکجیاکردنەوەی هێزەکان بەهۆی شەڕی عەرەب- ئیسرائیل. وەرگێڕ.

لەوەدا نەبوو کورد چارەنووسـێکی ئاسـانیان نەدەبوو ئەگەر خۆیان بەدەسـتەوە دابا. لە هـاوینی ١٩٧٤دا ئەو هەڵبژاردنەی ئێمە هیچ پێشـکەوتنێکی بەخۆوە نەبینی. خۆ ئەگەر ڕاوێژەکەی سـی ئای ئەیمان پەژراندبا و هیچ سـەرچاوەیەکی زیادەمان پێنەدابان، بە دڵنیاییەوە کورد دەڕووخان. ئێمە ئەو بژارەیەمان لەبەردەستدا نەبوو بە ئاشکرا پشتگیری لە جەنگێک بکەین کە لە ڕووی لۆجستییەوە سەخت، دوورەدەست و مایەی لێتێگەیشـتنیش نەبوو بۆ جەماوەری ئەمریکا. بۆ سـەرکەوتن بارزانی بە دوای دەستوەردانێکی ڕاشـەکاوانەی ئێرانییەکانی بە پشـتیوانی ئەمریکاوە دەکرد. بەڵام کردنەوەی دەرگەی بەرەیەکی دیکەی لەگەڵ ڤێتنامێکی شلۆق، ڕۆژهەڵاتی ناوینێکی ناجێگیر و هێوربوونەوەیەکی بەردەم هەڕەشـە، ئەوا بێباکانە قومارکردنبوو بە چارەنووسی هاوپەیمانێکی دیکە و بەدڵنیاییشەوە لەلایەن کۆنگرێسەوە ڕەتدەکرایەوە.

کاتێکیش لە ٢٦ی ئابی ١٩٧٤دا پوختەیەکم بۆ سـەرۆکی نوێ سـەبارەت بە ئۆپەراسـیۆنی کوردان باسـکرد، پێمڕاگەیاند شـا ئەوەی بەهەندهەڵگرتووە هێزی نیزامی بنێرێ (ئەو هەمیشـە یـارمەتیـدەری لەوێ هەبوون، جلی کوردانیـان لەبەرکردبوو). بەڵام من لەو بارەیەوە هۆشـداریم دا، کە ئەم کردەوەیە کۆتاییەکی زۆر کراوە و زۆر مەترسـیدار دەبێ. مەگەر من بە پێچەوانەوە لە لایەن فۆرد ڕێنمایی نەکرابام، مەیلی من ئەوە بوو، بابەتەکە بەلاوەبنرێ. سەرۆکیش بەدوایدا نەچوو.

لە کەوتنە نێوان ئەو تەوژمە یەکتربڕانەدا، من گەیشـتمە دوو جێگرەوەی کاتی گونجاو. ئێمە بە ئاشکرا و بەردەوام فەندێکیمان بۆ سوککردنی باری پەنابەرە کوردەکان تەرخانکرد. لە ٢٦ی ئابیشـدا، سـەرەک فۆردیش ئەو خشـتەیەی کە سـیمچا دینتز Simcha Diniitzی باڵوێزی ئیسـرائیل لە واشـنتن و من لەمـاوەی چەنـدان هەفتە پەرەپێـدابوو، پەسـەنـدکرد. نەخشـەکەش گواسـتنەوەی ئەو چەک و تفاقە جەنگیەی سـۆڤێتی بوو کە ئیسرائیل لە جەنگی ١٩٧٣دا کەوتبووە بندەستی، بۆ کورد بنێردرێ. ئێمەش لەجیـاتی چەکە سـۆڤیتیەکە ئیسـرائیلمـان بە چەکی ئەمریکـایی

قەرەبوودەکردەوە. (ئەوەش بووە ملۆزمە بیرۆکراســـییەکی زۆر لەنێوان ئاژانســـەکاندا و چەندان مانگی پێدەچوو.) لە کۆتاییشـــدا، بڕی 28 ملیۆن دۆلار کەرەســـەی جەنگی گوازرایەوە تا چەکی ســـۆڤێتی لە ئیســـرائیل تەواوبوو، کە بۆ جەنگی ناوچە کوردییەکان دەستیدەدا.

لە پایزی ١٩٧٤دا هێرشـی عێراقییەکان بۆ سـەر کوردەکان گەیشـتە لوتکە، ئێمە تـا دەهـات زیـاتر داوای بە پەلەی کوردەکـانمـان بۆ کۆمەکی زیـاتر پێدەگەیشت، زۆرجارانیش لە لایەن شـاوە پشـتڕاسـتدەکرایەوە. هەموو ئەو داوایانەش لە لایەن ســی ئای ئەیەوە بەرپەرچ دەدرانەوە. هەر بۆ نمونە لە ٢٢ی تشـرینی یەکەمی ١٩٧٤دا، «کۆلبی» ڕاپۆرتێکی دا ڕێگە کاریگەرەکەی کۆمەک ناردن بۆ بارزانی و بارەگای سەرەکی خۆی کەوتۆتە بەرهەڕەشە. لەگەڵ ئەوەشـدا ڕاسـپاردەکەی "دژی زیادکردنی ئاسـتی کۆمەکەکان بوو" چونکە نهێنی کردەوەکەی دەخسـتە مەترسـیەوە، وەک ئەوەی نهێنیبوونەکە زۆر لە دۆخە دژوارەکەی کورد گرنگتربێ: "پشتگیرییەکەی ئێمە بۆ بارزانی لە ســاڵە داراییەکانی ١٩٧٣، ١٩٧٤ و ١٩٧٥دا ســەرجەمەکەی نزیکەی ٢٠ ملـیۆن دۆلار و ١،٢٥٠ تەن کەرەســـەی جەنگیشـــی لەخۆگرتبوو... ئێرانییەکانیش لە توانـایانـدا هەبوو هەموو کۆمەکێکی پێویســـت بگەیەننە دەسـتی کورد، ڕاسـپاردەی ئاژانسـەکە[١٠] ئەوە بوو، کۆمەکی زیاتری کورد بۆ ئێرانییەکـان بەجێبهێڵدرێ." بەڵام ئەگەر شـــا لەودیو ٧٥ ملیۆن دۆلار کۆمەکی کورد بکا، کە کردبووشی، ئەوا گیرۆدەی هەمان کێشەی ئیسرائیل دەبوو. مەگەر ئێمە چەکی جێگرەوەی بـدەینێ، دەنـا هێزە چەکدارەکـانی خۆی لاواز دەکا. بەڵام ئەگەر ئێمە ئەو کارە بکەین، ئەوا خۆمان لە شەڕێکی بێهودە لەگەڵ کۆنگرێسدا دەبینینەوە.

---

[١٠] مەبەست ئاژانسی سی ئەی ئەی ـە. وەرگێڕ.

هەرەسهێنانی بەرگریی کورد

ئەوەبوو لەو خاڵەدا، کە ڕەوشەکە لەگەڵ عێراق بەرەوپێشەوە دەچوو بەڵام بە هێواشـــی، بەوەی کە شـــا بەبێ هیچ ئاگادارکردنەوەیەک دەســـتی لە پرســـەکە شـــوشـــت. ئەو گەواهیدەری ســـەر ئەوە بوو، کە دوو ســـاڵ بەســـەریەکەوە دەســـەڵاتی جێبەجێکار لە وەڵاتە یەکگرتووەکان خۆیان لە پرســـەکە دەکێشـــایەوە. ئەو هەرگیز لاری لە بڕیارە هەمەجۆرەکانی ئێمە سەبارەت بە کۆمەکی کورد نەبوو، لەوانەیە لەبەرئەوەبووبێ، لەوە ترسابێ ئەگەر هەر گومـانێکی دەربـارەی خۆگریی ئێمە دەربـبڕیبـایە، ئەوا پەیوەندییەکانی کە لەســـەر بنەمای پاراســـتنی ئاســـایشـــی وەڵاتەکەی بوو، تێکدابا. بەڵام بە دەقاودەقی لەو ساتەوەختەدا و فەندبڕین لە هیندۆچیندا بە ئەستەم شای هاندەدا، سەرەڕۆییەک بە وڵاتەکەی بکا، بۆ کردنەوەی بەرەی جەنگ لەگەڵ عێراقدا، ئەوەش تاکە ئەگەری بوو مابووەوە یان ســـنوورە بەردرێژەکەی لەگەڵ یەکێتی ســـۆڤیەتدا بەبێ مســـۆگەریەکی پتەو لە لایەن وڵاتە یەکگرتووەکان لەبەرچاونەگرێ، کە ئێمە لەو دۆخەدا نەبووین ئەوەی پێببەخشین.

لەبەرئەوە شـــا بڕیاری دا جلی خۆکشـــانەوە لەبن پاڵتۆی دەوڵەتمەداریدا لەبەربکا. لەو کۆبوونەوەی لەگەڵ مندا کە لە ١٨ی شوباتی ١٩٧٥ لە زیوریخ کردی، ئەوەش لە کۆتایی "گەڕان و پشـکنینەکان" بە ڕۆژهەڵاتی ناویندا بوو، بەبێ هیچ ئـاگـادارکردنەوەیەکی پێشـــکـات پێیڕاگەیـانـدم، کە بەدوای دانووستاندن لەگەڵ سەدام حوسێندا گەڕاوە. منیش ڕاپۆرتێکم بۆ فۆرد نارد:

> **"لە وەڵامی پێشـــنیازێکی گفتوگۆی عێراقییەکاندا، ئەو بەتەمایە لەگەڵ پیاوە بەهێزەکەیدا، لەگەڵ ســـەددام حوســـێندا کۆببێتەوە. شـا گوتی؛ ئۆتۆنۆمییەکی دەوڵەتی کوردی پێ قبووڵنـاکرێ، کە بکەوێتە بن ڕکێفی حکوومەتێکی نـاوەنـدی کۆمۆنیســـتی عێراقی. ئەو گومـانی ئەوەی هەیە عێراقییەکان چەند ڕووداوێکی سـەر سـنووری عێراق -**

ئێران بورووژێنن، ڕەنگبێ سەربکێشی بۆ بەنێودەوڵەتیکردنی پرسی کورد و بگەیەنرێتە ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکان، کە ئەو کات و بە مەزندەی ئەو هیچی دەرهەق ناکرێ. بە کورتی، پێدەچێ مرخی لەوە خۆشکردبێ لەگەڵ عێراقییەکان لەیەکتێگەیشتنێک سەبارەت بە کوردەکان هەبێ، بەڵام مایەی لێتێگەیشتنە، کە گومانێکی زۆریش لە پێش ئەو ئەگەرەدا هەیە. لەو نێوەشـــدا بە تەمایە لە کۆمەککردنی کوردەکان بەردەوام بێ."

من هۆشـــدارییە دووبارەبووەکەی خۆیم بەبیر شـــا هێنایەوە، بەوەی هەرەســـهێنانی کورد تەواوی ناوچەکە دەشـــێوێنێ. من لە هەر دڵنیاکردنەوەیەکی ســـەددامم ســـەبارەت بە بەڕێوەبردنی ناوچە کوردییەکە وریـاکردەوە، چونکە مـایەپووچ دەردەچێ. لەوەتەی ســـۆڤیەتییەکـان خۆکشانەوەی ئێرانییەکان بە نیشانەیەکی لاوازتربوونی ڕۆژئاوا دەبینن، ئەوا سەرچڵیەکانیان لەو بەرەیە دەشێ زیادبکا.
ڕەخنەکانم ســـەلمێنەری ئاکادیمیانە بوون. لەوەتەی نەتوانرا چیدیکە لە ڕێی بەرنـامەیەکی ژێربەژێرەوە پشـــتگیریی کورد بکرێ، بەردەوامبوونی ململانێیەکە ئەوەی دەخواست ئێرانییەکان بە پشتیوانی ئەمریکا ڕاشـەکاوانە پشـــتگیری کورد بکەن. مەزندەی پڕۆژەیەکی وەهـاش دوو هێزی (فیرقە) ســـەربازی ئێرانی و بودجەی ٣٠٠ ملیۆن دۆلاریش بودجەی ســـاڵانەی دەویست. ئێرانیەکانیش هەرئەوەندەیان پێویست بوو چاوێک بە میدیاکانمان لەســـەر هیندۆچین بخشـــێنن تا بۆیان دەربکەوێ، بەهیچ شـــێوەیەک پشتگیرییەکی خۆجێیی بۆ ئەو سیاسەتە لەگۆڕێدا نەبوو.

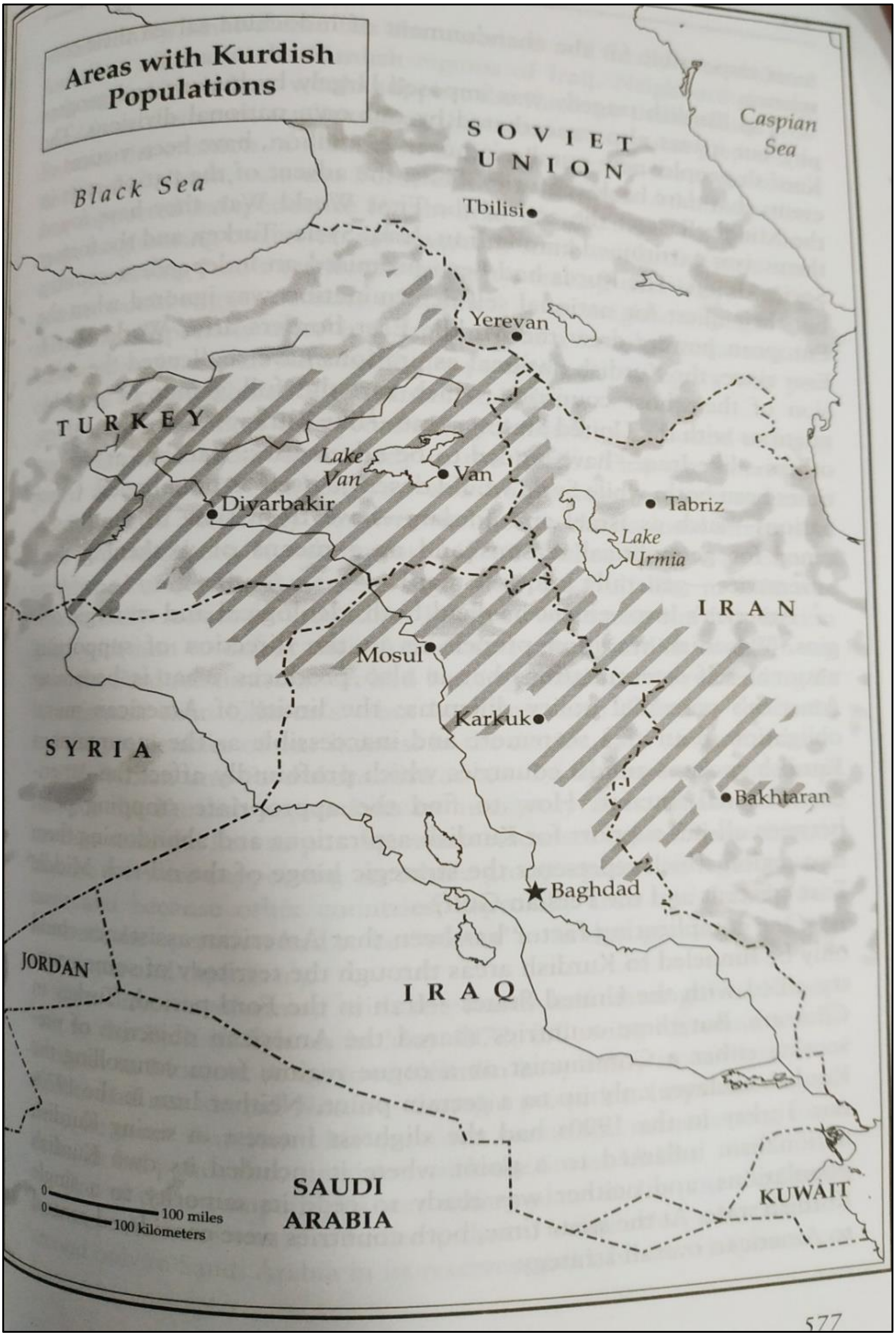
Areas with Kurdish Populations
SOVIET UNION
Caspian Sea
Black Sea
Tbilisi
Yerevan
TURKEY
Lake Van
Van
Diyarbakir
Tabriz
Lake Urmia
IRAN
Mosul
Karkuk
SYRIA
Bakhtaran
Baghdad
JORDAN
IRAQ
SAUDI ARABIA
KUWAIT
0
0
100 miles
100 kilometers
577

لە ٢٢ی شـــوبات، کەمێک دوای دیدارەکەم لەگەڵ شـــادا، بە «دینتز»م ڕاگەیاند:

ئەو دەترســـێ کـاری کـورد تەواو بـووبێ. لەوانەیە ئەگەر لە کۆبوونەوەی ئۆپیک OPECدا بەیەک بگەن، دانووســـتـان لەگەڵ عێراقییەکاندا بکا، لە ئاڵوگۆڕی ئەوەی ڤیتۆیەکەی لەســـەر هەڵبگرن ئەویش دەســـت لە بارزانی هەڵبگرێ. منیش لەو بارەیەوە بە توندی ئاگادارم کردەوە."

من لە ٩ی ئازاردا دوای ڕاگەیاندنی ڕێکەوتننامەی نێوان شـــا و ســـەددام حسێندا، بۆ ئیسحاق ڕابینم ڕوونکردەوە:

"**لە زیوریخ ئەو بەشـــێوەیەکی گریماناوی لەو بارەیەوە پێیگوتم. ئەو گوتی، "ئەگەر لە جەزائیر {لە کۆبوونەوەی ئۆپیکدا} سەددام ببینم....**"

ئەو بیرۆکەیەکی لە کەللەدایە، کە دەبێتە مـایەی ڕێککەوتن. منیش بە تونـدی پێمگوت، بیرۆکەیەکی بەدە- بەتـایبەتیش ئەو بیرۆکەیەی کە بڕوای بە دڵنیـاکرنەوەکـانی [عێراقییەکـان] کردبوو، کەوا هیچ کۆمۆنستێک لە [ناوچە ئۆتۆنۆمییەکەی کوردان] داناندرێ."

شا ئەوەی باسنەکرد، کەوا بە شتێک خەریکە یان ئەو قایلە ناوچە کوردییەکە بکەوێتە بن ڕکێفی ڕەهای عێراقییەکانەوە. وەک دەرەنجامێکیش، هێشـتا هەر هانی بارزانیم دەدا. لە ٢٠ی شـــوباتدا وەڵامی نامەیەکی ئەوم دایەوە، کە پێشنیازی دیدارێکی خۆی لەگەڵ مندا کردبوو:

"**من زۆرخۆشـحاڵ بووم بە پەیامەکەی ٢٢ی شـوباتت. من دەمەوێ تۆ ئەوە بزانی، ئێمە سـەرسـامین بە خۆت و گەلەکەت و کۆشـشـی مەردانەتان. ئەو ئاســـتەنگانەی ڕووبەرووت بوونەتەوە زۆر قەبەن. پێزانینێکی زۆرم بۆ خوێندنەوەی خەملاندنە سـەربازیی و بارودۆخە سـیاسییانەکەت هەیە. لەوە دڵنیابە، پەیامەکەت بەوپەڕی ئاستبەرزی ســـەرنـجـدانەوە لە لایەن حـکـوومـەتـی وڵاتە یەککـگـرتـووەکـان تەماشادەکرێ، چونکە ئێمە بەبایەخەوە پێیەوە پەیوەستین.**

ئەگەر بتەوێ نوێنەرێکی متمانەدارتان بۆ واشـــنتن بنێرن، بۆ ئەوەی زانیـاری زیـاتر لەبـارەی ڕەوشـــەکە بـدەنە حکوومەتی وڵاتە یەکگرتووەکان، ئێمە شـەرەفمەند دەبین و پێخۆشـحاڵدەبین پێشـوازی لێبکەین."

تەنها دوو هەفتە دوای ئەوە، لە ٦ی ئازاردا، خەریکی گەشـــتە مەکوکییەکەی خۆم بووم بۆ ڕۆژهەلاتی ناوین کە بە بنبەست گەیشتبوو، ئەوسا شا ئێمەی بە ڕاگەیاندنێک سـەرسـامکرد، بەوەی لەگەڵ سـەددام حوسـێندا گەیشـتۆتە ڕێککەوتننامەیەک کە کاریگەرییەکەشـی ئەوە بوو دەسـتبەرداری کورد بوو. شـا سـنوورەکانی خۆی داخسـت و هەموو پشـتگیریەکیشـی لەسـەر کورد وەسـتاند، لە بەرانبەریشــدا عێراقییەکان ســازشــیان لەســەر ڕووباری شـــەتولعەرەب، ئەو ڕێڕەوە ئاوییەی کە ســـنووری ئێران - عێراق لەیەک جیادەکاتەوە، کرد.

لەســەر ئاســتی مرۆییدا ڕەفتارەکەی شــا دڵڕەقانە و مایەی بەرگریلێکردن نەبوو. بەڵام بەگوێرەی مەزندەی خوێنســـاردیەوە بۆ ئاســـایشـــی ئێران، بڕیارەکەی شا بەقەد ئازاربەخشییەکەی، مایەی لێتێگەیشتن بوو. ئاخر تەنیا خۆتێهەڵقورتاندنێکی ڕاشــکاوانە ئێرانییەکان دەیتوانی کورد ڕزگاربکا، بە دڵنیاییشــەوە نرخەکەشــی وەک بارزانی لە ١٩٧٤دا داوایکردبوو لە بڕی ٣٦٠ ملیۆن دۆلاری تێیـدەپەڕانـد. وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا کە تـالاوی دەسـتبەرداربوونی هیندۆچینی قوتدەدا، نەیدەتوانی بەرەیەکی دیکەی لەسـەر خۆی بکاتەوە و هەڵوێسـتی کۆنگرێس و تەنانەت پشـتگیری سیاسیانەشـی بۆی جێی گومان بوو.

منیش گوێم نەدایە کردەکەی شـــا و تەنانەت کەمترین باکم بە شـــێوازە گومڕاییەکەی بوو. لە ١٠ی ئازاردا بروسـکەیەکی سـاردوسـڕم نارد، کەمتر لەسـەر پەسـەندکردنی کردەوەکەی وەسـتام و ناڕاسـتەوخۆ (لە بنەوە، بە شاراوەیی) گومانەکانی خۆم سەبارەت بەو بەرژەوەندییەی کە شا پێدەچوو بۆخۆی لەسەر ئەو کارەی هەڵهێنجابێ، دەربڕی:

> **ســـەبارەت بە پرســـی کورد، شـــتێکی کەم هەیە بۆئەوەی بیکەمە ســـەربار، چونکە پێشـــتر بەخۆم لەمیانەی چاوپێکەوتنەکانماندا پێمگوتی. ئەوەش شتێکی ئاشکرایە و بۆ خاوەنشکۆیە بڕیار لەسەر بەرژەوەندی دەوڵەتەکەی خۆی بدا. وەک هەمیشە سیاسەتەکەمان لە پشتگیریکردنی ئێران وەک دۆستێکی نزیک و پشتپێبەستووی وڵاتە یەکگرتووەکان دەمێنێتەوە. هەڵبەتە بە پەرۆشـیەکی زۆرەوە بەدوای بەرەوپێشوەچوونی پەیوەندییەکانی عێراقی - ئێرانییەکان و بەگشتی**

ســـیاســـەتی عێراقییەکان لە ناوچەکەی تۆدا و بەتایبەتیش یەکێتیی سۆڤیەتیدا دەچم."
کـاتێکیش هەموو شـــتێک تەواو بوو، پـاڵەوانەکـانی ڕووبەڕووبوونەوەی ڕابردوو، بە توندی پەلاماری ئیدارەی فۆرد – منیش بەتایبەتی- یاندا بەوەی "دەســـتبەرداری" کورد بووین. بەڵام خۆ شـــا بڕیارەکەی دابوو، ئێمەش نە بەڵگەوبەندێکی شـایســتە و نە ســتراتیژییێکیشــمان هەبوو تا لە بڕیارەکەی پاشـــگەزبکەینەوە. چارەســـەرییەک کە لەلایەن هەندێ لە ڕەخنەگرەکانمان پێشنیازکرابوو- دەبوایە هەڕەشەی یارمەتیبڕینمان لە شا بکردبایە- ئەوەش واتای نەدەگەیاند. ئایا چۆن دەکرا داوا لە هاوپەیمانی سـەرەکییمان بکردبایە، کە ئۆپەراسـیۆنی سـەربازییانەی خۆی دەسـتپێکردبایە- ئەوەش تاکە بژارە بوو- لەکاتێکدا کۆنگرێس حاشـــای لە هاوپەیمانەکان دەکرد، کە چەقۆیان لەسەر مل بوو!
بەڵگەکانی کاتی ڕووخانی شـاش، ڕاسـتودروسـتی بڕیاری ئێمەیان سـەلماند، لەبەر خاتری هاوسەنگی جیهان و ناوچەکە ئێرانێکی دۆست هی ئەوە نەبوو دەســـتی لێهەڵبگیرێ. شـــتێکی پووچ و نامەعقولانە دەبوو کە هاوپەیمانێکی ســەرەکیی دیکە بە دەســتدرێژییەکی ســیاســییانە و بۆ ســەر شــا یان بڕینی یارمەتیەکان لەسەر ئێران لەخۆبکەی. پابەندبوونمان بە بەرگری لە ئێران هی ئەوە نەبوون لێیبکشـــێینەوە کە ئێمە لێیپەســـتبووین، بەڵکو دەربڕی خودی بەرژەوەندی جیۆســـیاســـییمان بوو. ئیدی دەبوایە من بەرگەی گەواهیدانی بەکۆیلەکردنی گەلێکی دۆســـــت بگرم، لەوەش ئـاگـاداربووم کە هەرچەنـدە ڕەفتارەکەی شـــا وەک بیانوو بەکاردەهات، بەڵام ســـەختانگە ئیفلیجیەکی نێوخۆمان پشکی لەو کێشەیەدا هەبوو.
کاتێ بەرگری کورد تێکشکا، ئیدی شێوازی مانۆڕی واشنتن دەستپێکرد، کە چۆن خەتابارییەکە دابەشبکرێ. «کۆلبی»ـــش یەکەمین کەس بوو کە گوێی لێبگیرێ. لە ١٣ی ئازاردا ئەو دەرفەتی داخوازینامەی بە پەلەپروزێی بارزانی بۆ کۆمەکی ڕاستەوخۆی ئەمریکا قۆستەوە، تا پێشـنیازی خۆجیاکردنەوەی ســـی ئای ئەی لە تەواوی پڕۆژەکە بکا. «کۆلبی» نووســـی، لەبەرئەوەی سیاسـەتی ئەمریکا لە کەناڵی ئێرانەوە یارمەتییەکانی دەگەیاند، بۆیە کۆمەکی ڕاستەوخۆی ئەمریکا بۆ کورد، کە ئێستا بەرگریکردنەکەیان لەبەریەکترازاوە، کەمتر لە جاران مایەی ئەوەی لەسەری هەڵبدرێتێ. ئەو گومانی هەبوو شا –

کە یارمەتیەکانی خۆی لەسەر بارزانی بڕی - بیەوێ وەک کەناڵێکی باربوو گەیاندنی ئەمریکا بۆ کوردەکان بەردەوام بێ. بۆئەوەی کات بەدەستبێنێ، «کۆلبی» لەسەر ئەوە سووربوو کە داخوازینامەی کورد پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە، ئەوەش دوای گەڕانەوەی من لە گەشتە مەکوکییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناویندا، تا ئەوکاتیش ئەو لەسەرچاوە هەواڵگریەکانی خۆی باش دەزانی کە ئەوکات درەنگ دەبوو، کار لە کار دەترازا. ئیدی لەو نێوەدا «کۆلبی» ڕاسپاردەی وابوو، لەوەتەی کورد وا هەستبزوێن و هەڵەشەن، باربووەکەی سی ئای ئەی - ئەو فریاگوزارییە لەچاو ئەو تراژیدیایەی بەسەر کورد هاتبوو مایەی بەزەیی بوو، ئەوا بڕەی کۆمەکەکەیان بۆ مانگی ئازاریش پێبدرێ - ئەو باروبووە فریاگوزارییە سەرەتاییەی لەچاو تراژیدیای کورددا مایەی بەزەیی بوو.

وەک ڕوویدا، نوێنەرانی «کۆلبی» لەسەر گۆڕەپانەکەدا نەیانتوانی هەڵوێستی بێ باکانە بنوێنن. ئا ئەم خاڵەش، ئەوان بەبێ هیچ هەڵاوێردنێک، دژی هەر کۆمەکێکی زێدەباربوون بۆ کورد- هەر هیچ نەبێ بەلای کەمییەوە ئەوە ڕەفتاری «کۆلبی» بوو لەگەڵ کۆشکی سپیدا.

لێ سەددام حوسێن هێرشێکی سەرتاپای کرد، نوێنەرە خۆجێیەکانی سی ئای ئەی لەپڕێکەوە قەبارەی تراژیدیای دەوربەریان بۆ دەرکەوت. لەوکاتەی من لە گەشتە مەکووکییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناویندا بووم، ئەوان تکانامەی نائومێدییانەی سەرکردە کوردەکانیان گەیاند و بەدوایدا چەندان تێبینی سەرزەنشتیانەیان هەبوو کاتێک داواکانیان بێ وەڵام مانەوە. هەروەک هیندۆچین، لەخۆدوورخستنەوەی بەرپرسیارێتییەکە، شانەکە لەسەری من شکێنرا[11]، نووسینگەکەی منیش ئەو شوێنە بوو کە کاتی خەتابارییەکەی لێفڕێبدرێ. بۆ ساڵێک، ئەو کۆمەکە زیادەیەی کە بۆ کوردان ڕۆیشت، لە ئەنجامی زاڵبوونی گوشارەکانی من بوو بەسەر نەیاربوونی سی ئای ئەی دا. هۆی ئەوەش کە ئیدی من وەڵامی یارمەتیدەرانەم بۆ ئەو داوا بێهودەییانەی کورد نەبوو، ئەوەبوو کە هیچ شتێک نەمابووەوە کە من بیڵێم،

---

[11] لێرەدا کیسنجەر ئیدیۆمێکی ئینگلیزی بەکارهێناوە، کە لە یاری کارتی گەمەکردندا (کۆنکاندا) هەیە، منیش ئەم ئیدیۆمە کوردییەم پێ هاوشان بوو.

نووســـەرەکانیش ئەوەیان باش دەزانی، بە داخســـتنی ســـنووری ئێران بەسەرماندا، هیچ کۆمەکێکی بە پەلە نەدەکرا بگەیەنرێتە ئەوێ.
ســەختانگی کوردان خەمگینییانە کۆتاییهات، هەروەک دوای بیســت ســاڵ[12] لەبەر هۆی کەمتر ناڕەوا دووبارەبووەوە: جێۆگرافیایەکی بڤە، دوودڵی مرازە هاندەرەکانی وڵاتە دراوســـێکان و خواســـتی لەگەڵ یەک نەگونجاو لەنێو خودی کۆمەڵگەی کوردیدا. ئەوانەی لە دواییدا ڕێکوڕەوان دەربارەی "تەوس" و "ناپاکیی" قسەیاندەکرد، بەبێدەنگی مانەوە یاخود لەوەش خراپتر سەبارەت بە تراژیـدیـای بەرفراوانتریش کە لە هینـدۆچیننـدا ڕوویـدا، هەرگیز جێگرەوەیەکیان نەهێنایە پێشەوە کە لەڕاستیدا لەسەری بڕۆین.
وەک پرســـێکی لێکۆڵینەوە، تراژیدیای کورد کەرەســـەیەکە بۆ دەرەنجامی هەمەجۆر: پێویســـتی ئامانجڕوونی هەر لە ســـەرەتاوە؛ پێویســـتی ناوبەناو پێداچوونەوە بە ئۆپەراســـیۆنەکان و گرنگیشـــە کە یەکانگیریی لەنێوان هاوپەیمانەکاندا هەبێ. لەڕاســتیدا هەموو ئەو شــتە زۆر گرنگانە لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی دی بەدیدەکران، بەڵام بە پێی پێویســـت وەک داخواز نەبوون. پەیڕەوکردنیشیان لەسەر ڕەوشەکە دەستگیرنەبوو.
لەبەر هۆکاری جۆربەجۆر، ئێمە نەمانتوانی ســـەرچاوەی بردنەوە دابینکەین و تـا ئێســـتـاشـــی لەگەڵـدابێ نـامـانەوێ ڕووبەڕووی دەرەنجـامەکـانی دەســتبەرداربوونەکە ببینەوە. لەبەرئەوە ئێمە بۆ تێگیرانێکی ســـەربازییانە و داهێزرانێکی بەرەبەرەی نەیارەکەمان تێدەکۆشـــاین. ئەوەی ئێمە نەمانزانی، ئەوەبوو کـاتێ بەرنـامەی کورد جـاڕدرا، ئەو پلە پشـــێویەی نێوەخۆمـان مانەوەی هێزمانی لەبەینبرد. تەنانەت لە گۆشـــەنیگای ئەو دوو دەیەشـــدا، حەزمدەکرد بژارەکانی ئەو ئاراســـتەیەی گرتبومانەبەر تەنانەت کەمتریش بووبان. گەر هاتبا و لە ١٩٧٢دا ئۆپەراســـیۆنی کوردەکانمان لەخۆنەگرتبا و لێگەڕابایین عێراقییەکان ئازادانە هەوڵەکانیان لە کەنداودا چڕکردبایەوە، ئەوا دەرەنجـامی ئـاراســـتەی دیپلۆمـاتی لە ڕۆژهەڵاتی نـاوینـدا جیـاوازدەبوو، بەتایبەتیش لەمیانە و لە دوای جەنگی تشـــرینی یەکەمی ١٩٧٣ی ڕۆژهەڵاتی نـاوین. بۆ گەلی کورد، قوربـانییە هەمیشـــەییەکەی مێژوو، بێگومـان ئەمە دڵنەواییکردن نییە.

---

[12] نووسەر کتێبەکەی لە ١٩٩٩دا چاپکردووە. وەرگێڕ.

سەرچاوە:

Henry Kissinger,
Years of Renewal, the concluding volume of his memoirs,
First Published in 1999 by Simon and Schuster, USA
First published in Great Britain in 1999 by Weidenfeld and Nicolson

بابەتەکە لە کۆتایی بەشی پێنجەم و لەژێر ژمارەبەندی ١٩م لە لاپەڕە ٥٧٦ تا ٥٩٦ دایە.

پێڕستی ناوەکان:

ئـ

ئەلبەزاز224 ,
ئەلڕاوی260 ,258 ,
ئەلعوقەیلی224 ,218 ,
ئەمەل490 ,485 ,464 ,460 ,452 ,440 ,439 ,438 ,437 ,434 ,432 ,430 ,429 ,7 ,
ئەنوەر سادات595 ,546 ,475 ,380 ,374 ,360 ,359 ,
ئەسەدوللا ئەعلەم399 ,389 ,387 ,266 ,93 ,48 ,
ئەشرەف مەروان385 ,
ئەعلەم552 ,545 ,538 ,528 ,516 ,425 ,399 ,388 ,340 ,339 ,253 ,250 ,161 ,131 ,94 ,49 ,
217, 218, 220, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 246, 248, 249, 251, 252, 254, 256, 257, 260, 261, 262, 263, 266, 269, 270, 271, 274, 278, 279, 280, 283, 284, 286, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 313, 316, 332, 336, 342, 359, 360, 361, 362, 363, 367, 368, 370, 371, 372, 374, 375, 379, 381, 382, 383, 385, 386, 389, 395, 397, 398, 400, 405, 425, 427, 453, 472, 473, 475, 477, 478, 479, 480, 482, 483, 495, 501, 528, 539, 541, 543, 546, 548, 552, 577, 581, 582, 583, 584, 587, 590, 595, 620
ئاتکین163 ,
ئازەربایجان97 ,56 ,50 ,
ئایزنهاوەر170 ,132 ,71 ,31 ,
ئایەتوڵڵا خومەینی ,187 ,100 ,68 ,65 ,57 ,7 ,
234, 235, 320, 333, 407, 408, 412, 413, 419, 421, 445, 483, 487, 499, 500, 502, 506, 507, 509
ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم415 ,413 ,412 ,231 ,
ئیبراهیم ئەحمەد ,134 ,133 ,118 ,63 ,61 ,10 ,
135, 149, 165, 188, 204, 205, 206, 207, 210, 223, 249, 369, 481, 482
ئیحسان نوری پاشا563 ,111 ,
ئیحسان نەراغی93 ,87 ,

ب

بروجەردی ,176 ,175 ,174 ,126 ,125 ,100 ,
177, 409
برێجنێڤ49 ,
بومیدیەن400 ,
بەحر ئەلعلوم321 ,
بەزاز263 ,230 ,227 ,226 ,225 ,224 ,217 ,215 ,
بەشیر جمەیل542 ,450 ,448 ,
بەعس ,188 ,187 ,166 ,165 ,57 ,48 ,10 ,6 ,
190, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 201, 208, 229, 231, 246, 247, 248, 249, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 265, 267, 269, 271, 274, 276, 277, 280, 281, 284, 286, 291, 292, 294, 295, 299, 316, 363, 364, 369, 375, 382, 396,397, 398, 405, 406, 407, 425, 427, 439, 477, 483, 501, 518, 531, 550, 565, 581, 582, 583, 591
بەغدا ,62 ,56 ,55 ,54 ,53 ,49 ,46 ,34 ,26 ,7 ,
63, 65, 72, 77, 78, 80, 87, 95, 96, 114, 118, 130, 132, 134, 138, 139, 140, 141, 144, 147, 148, 150, 151, 152, 155, 156, 158, 160, 163, 165, 167, 188, 190, 191, 192, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 208, 209,210, 211, 212, 213, 214,

287, 292, 297, 363, 370, 371, 373, 378, 382, 390, 395, 397, 405, 479
پەناهیان56, 57 ,
پەیماننامەی زەهاو112 ,

ت

تاران ,6, 7, 9, 26, 34, 48, 51, 57, 59, 61, 65, 66, 68, 73, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 89, 91, 93, 96, 114, 125, 132, 136, 137, 139, 140, 148, 149, 153, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 163, 167, 169, 171, 172, 174, 177, 180, 199, 203, 211, 215, 219, 222, 231, 234, 241, 246, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 271, 276, 278, 279, 284, 287, 288, 292, 295, 299, 300, 304, 309, 314, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 328, 330, 336, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 358, 359, 361, 362, 363, 368, 379, 381, 385, 389, 398, 402, 408, 410, 413, 422, 423, 425, 427, 428, 441, 453, 457, 459, 460, 462, 463, 464, 472, 480, 483, 486, 492, 496, 499, 500, 501, 508, 514, 519, 532, 537, 539, 541, 542, 550, 557, 565, 566, 568, 581
تاریق عەزیز265 ,
تاقە281, 375, 377 ,
تالوک10, 248, 251 ,
تاڵەبانی ,10, 61, 63, 96, 147, 152, 188, 190, 203, 204, 206, 207, 210, 223, 224, 249, 264, 369, 481, 483, 495
تاڵەقانی325, 331, 340, 511 ,
تسافریر156, 157 ,
تودە50, 91, 117, 139, 140, 146, 321, 441 ,
تەیمور بەختیار ,91, 141, 319, 321, 344, 427, 462

ج

جۆرج حەبەش309, 331, 410, 454, 494 ,
جۆنسۆن77 ,

*ئیحسان نەراقی*299, 347, 543, 544 ,
ئیدریس بارزانی283, 284 ,
ئیسرائیل ,5, 6, 54, 56, 66, 70, 71, 74, 79, 80, 81, 82, 87, 156, 157, 158, 169, 196, 203, 212, 216, 218, 220, 223, 225, 228, 239, 249, 264, 271, 273, 278, 285, 296, 298, 299, 305, 307, 337, 360, 373, 382, 401, 405, 415, 418, 422, 438, 466, 483, 485, 498, 499, 514,535, 537, 538, 547, 551, 567
ئیسماعیلی یەکەم112, 120, 528 ,
ئێف بی ئای91 ,
ئەبو عەباس332, 440 ,
ئەبولقاسم خوئی125, 174, 413 ,
ئەتاتورک113, 563 ,
ئەحمەد تۆفیق58, 59, 136 ,
ئەحمەد جبریل410, 495 ,
ئەحمەد چەلەبی142, 258, 359 ,
ئەحمەد حەسەن بەکر ,193, 248, 253, 263, 265, 477
ئەحمەد شوکری305 ,
ئەروەند رود137, 388 ,

بەهەشتی ,126, 339, 408, 487, 503, 505, 506, 509

پ

پاشاهی166, 171 ,
پاشایی16, 142, 180, 239, 320 ,
پاکڕەوان ,96, 171, 200, 219, 235, 426, 484, 520
پێشمەرگە ,17, 140, 160, 165, 197, 201, 204, 217, 221, 222, 225, 226, 249, 255, 276,

خورڕەمشەهر, 55, 557
خومەینی, 64, 125, 234, 235, 302, 321, 324, 325, 333, 334, 335, 341, 358, 407, 408, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 419, 421, 427, 445, 449, 485, 486, 499, 500, 501, 502, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 514, 530, 567, 569
خەرازی, 408, 568
خەلعەتبەری, 98, 138, 291, 377

د

دۆڵی بیقاع, 119, 485
دین ڕسک, 83, 214
دەلەس, 71
دەوڵەتی جوو, 66, 79, 81, 222, 402
دەوڵەتی وێستفالیان, 25

ڕ

ڕواندز, 225
ڕۆژهەڵاتی ناوین, 24, 28, 29, 46, 67, 78, 81, 94, 112, 139, 164, 167, 172, 230, 272, 276, 280, 372, 429, 472, 528, 539, 546, 554, 577, 582, 585, 592, 594, 595, 599, 600, 607, 611
ڕێکخراوی فەتح, 306, 332, 438, 459
ڕێککەوتننامەی ئازار, 7, 269, 270, 271, 362
ڕەزا ڕادمەنش, 320, 321
ڕەفسەنجانی, 339, 408, 410, 411

ز

زاهیدی, 255, 261, 449, 457
زوعەما, 123, 238, 345

س

سادق تەباتەبائی, 31, 325, 335, 459, 505, 569

جەبەل عامل, 124
جەعفەر پیشەوەری, 60
جەمال عەبدولناسر, 57, 167, 188, 248, 300, 315, 319, 385, 427, 481, 550
جەنگی سارد, 5, 26, 28, 29, 31, 45, 70, 71, 78, 87, 198, 246, 271, 282, 290, 293, 391, 539, 554

چ

چاڵدێران, 112, 530, 557
چەمران, 325, 326, 327, 329, 331, 335, 407, 417, 419, 420, 433, 444, 459, 460, 462, 492, 504, 507, 566, 567

ح

حاجی ئۆمەران, 136, 205, 221, 288, 372, 378, 395
حافز ئەسەد, 314, 316, 359, 435, 439, 440, 446, 459, 481, 491, 495, 497, 509, 511, 515
حلو, 238, 301, 322
حوسێن, 10, 32, 46, 52, 90, 100, 125, 126, 139, 143, 176, 177, 178, 235, 247, 255, 262, 265, 277, 294, 298, 304, 310, 319, 328, 334, 337, 344, 369, 383, 385, 400, 408, 409, 411, 420, 430, 455, 465, 475, 502, 506, 507, 515, 518, 530, 532, 541, 542, 560, 577, 580,581, 583, 589, 590, 592, 595, 600, 610
حوسێن فردۆست, 90
حیزبی شیوعیی عێراق, 135, 136, 140, 144, 145, 146, 147, 148, 159, 270
حەرەسی قەومی, 166, 201
حەسەن عەلەڤیکیا, 142

خ

خاڵخاڵی, 449
خالید سەعید, 482

329, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 358, 406, 407, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 452, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 462, 463, 464, 466, 485, 487, 488, 489, 490, 491, 494, 495, 496, 498, 499, 500, 501, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 511, 512, 513, 514, 516, 518, 519, 530, 562, 566, 567, 569

سەعدئاباد 115, 279, 536, 539

سەڵاحەددین ئەلبیتار 197

سەید حوسێن ناسر 532, 542

سەید حوسێن ناسری 32, 337

سەید عەلی ئەکبەر موحتەشەمپوور 32, 566

سەید موسا سەدر 10, 31, 79, 87, 124, 174, 175, 176, 179, 258, 302, 321, 323, 325, 328, 333, 336, 341, 410, 414, 415, 425, 459, 488, 496, 507, 517, 521

ش

شا 6, 7, 8, 10, 16, 19, 20, 23, 24, 31, 33, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 57, 59, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 112, 116, 119, 120, 131, 137, 138, 139, 141, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 164, 168, 170, 173, 181, 188, 189, 191, 193, 196, 199, 200, 206, 207, 208, 212, 213, 219, 222, 223, 227, 230, 232, 234, 235, 239, 241, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 254, 257, 262, 263, 266, 268, 269, 270, 271, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 289, 290, 292, 294, 297, 298, 299, 300, 305, 313, 315, 318, 319, 320, 321, 324, 329, 331, 333, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 358, 359, 360, 361, 363, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 386, 389,

ساڵح عەلی سەعدی 190

ساڵح مەهدی عەماش 253

ساڵح مەهدی ئەلسامەڕائی 258

ساواک 5, 6, 9, 10, 16, 25, 30, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 77, 80, 88, 90, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 118, 125, 126, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 161, 168, 170, 171, 172, 176, 179, 187, 199, 200, 202, 203, 206,207, 208, 210, 211, 212, 219, 221, 222, 223, 225, 228, 230, 232, 233, 234, 235, 240, 257, 260, 263, 264, 268, 276, 287, 289, 294, 302, 309, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 329, 332, 333, 334, 336, 342, 343, 344, 346, 348, 358, 364, 367, 370, 371, 373, 379, 383, 395, 396, 398, 402, 422, 423, 425, 426, 427, 429, 430, 432, 436, 442, 444, 449, 453, 456, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 472, 479, 482, 483, 484, 500, 502, 513, 514, 520, 534, 541, 543, 544

سلێمانی 29, 53, 147, 152, 190, 257, 265, 622, 623

سوێس 5, 82, 83, 86, 87, 167, 169, 229, 594

سی ئای ئەی 9, 10, 17, 31, 77, 90, 132, 175, 229, 277, 284, 285, 287, 289, 293, 294, 364, 371, 372, 383, 393, 498, 500, 506, 509, 538, 551, 576, 589, 590, 591, 593, 598, 609, 610

سەددام حوسێن

248, 383, 46, 55, 247, 255, 262, 265, 266, 275, 294, 298, 359, 362, 368, 376, 381, 383, 385, 391, 395, 397, 455, 472, 473, 475, 477, 478, 481, 483, 530, 577, 580, 581, 583, 586, 588, 589, 590, 591, 592, 595, 600, 605, 606, 607, 610

سەدر 6, 7, 8, 20, 30, 32, 65, 68, 94, 96, 99, 100, 124, 125, 126, 130, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 299, 301, 302, 303, 306, 307, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 321, 322, 323, 325, 326,

شەڕەفەددین 125, 126, 174, 175, 176, 179, 304, 317, 348, 406, 429, 462, 464, 465

ع

عارف 10, 134, 135, 144, 155, 187, 201, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 224, 226, 227, 229, 230, 232, 445

عوبەیدوڵڵا 367

عومەر دەبابە 204, 206, 370, 481

عیسا پژمان 87, 93, 141, 143, 152, 153, 155, 167, 172, 200, 205, 207, 220, 287, 320, 369, 479, 484, 543

عیسا زەبیحی 152, 200, 370

عەباس مەسعودی 339

عەباس ئارام 214, 546

عەبدولڕەحمان شەڕەفکەندی 61, 155

عەبدولرەحمان عارف 226

عەبدولڕەحمان عارف 224, 227

عەبدولڕەزاق ئەلنایف 247, 276

عەبدولسەلام 10, 131, 166, 193, 201, 202, 213, 214, 217, 223, 224, 232, 445, 504, 512, 541

عەبدولسەلام عارف 131, 166, 193, 202, 213, 214, 217, 224, 232

عەبدولقادر بۆستانی 132

عەبدولکەریم قاسم 147

عەبدولڵای ئیسحاقی 58

عەبدولهادی چەلەبی 142, 258

عەبدولوەهاب شەواف 145

عەرەفات 410, 417, 435, 436, 437, 460, 509, 514, 520

عەلی شەریعەتی 64, 331, 459, 462

عەلی عەسکەری 204, 481, 482

عەلی فەرەزیان 92

عەلی موتزاد 143

391, 392, 393, 394, 395, 396, 399, 400, 401, 402, 404, 406, 407, 410, 411, 412, 416, 419, 422, 424, 425, 427, 428, 436, 441, 443, 444, 451, 453, 457, 458, 460, 462, 463, 472, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 486, 496, 497, 498, 499, 500, 502, 511, 512, 513, 514, 516, 517, 519, 527, 528, 529, 530, 531, 533, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 546, 547, 548, 550, 551, 552, 553, 555, 556, 557, 561, 562, 566, 569, 578, 581, 583, 584, 585, 586, 589, 590, 591, 594, 596, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 608, 609

شا تەهماسب 121

شا حوسێن 142, 196, 277, 379, 514, 550

شا خالید 318

شا عەباسی گەورە 113

شاحوسێن 142

شای ئێران 1, 2, 17, 20, 24, 67, 82, 238, 241, 253, 255, 280, 296, 313, 321, 380, 382, 500, 576

شمعون 167, 168, 169, 170, 323, 435, 447

شوکروڵڵای بابان 153, 154

شێخ حەسەن خالید 303, 316, 447

شێخ عەبدولقادر 151

شێخ لەتیف 118, 155, 209

شێخ موحەقیق کەرکی 120

شێخ مەحمود 147, 155, 195

شیرازی 7, 126, 406, 429, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 452, 454, 455, 456, 458, 460, 464, 465, 511, 518

شیعەی لوبنان 1, 2, 5, 6, 7, 8, 16, 19, 20, 24, 26, 33, 44, 65, 79, 96, 99, 100, 119, 120, 130, 166, 176, 180, 181, 187, 232, 236, 237, 299, 301, 307, 309, 311, 313, 338, 345, 347, 348, 349, 406, 423, 426, 434, 442, 456, 459, 472, 485, 486, 499, 510, 512, 519, 528, 531, 532, 536, 541, 542, 552, 564, 566

شەریعەتمەداری 126, 235, 311, 333, 338, 456, 465, 511, 514

کۆماری مهاباد117 ,57 ,
کیسنجەر ,279 ,247 ,246 ,98 ,78 ,12 ,10 ,8 ,
280, 282, 283, 289, 293, 295, 297, 299,
358, 360, 361, 365, 382, 384, 390, 392,
393, 394, 395, 402, 554, 564, 576, 577,
592, 610
کیمخ219 ,
کەربولی420 ,
کەرکوک ,363 ,267 ,257 ,249 ,190 ,164 ,145 ,
367
کەمیل شمعون169 ,168 ,
کەنداوی فارسی ,71 ,55 ,54 ,52 ,49 ,48 ,17 ,
75, 83, 84, 86, 151, 187, 212, 213, 229,
251, 254, 269, 270, 271, 273, 314, 326,
370, 407, 473, 536, 538, 545, 546, 558
کەنەدی537 ,329 ,319 ,285 ,192 ,191 ,187 ,6 ,

م

مارۆنی ,322 ,313 ,307 ,234 ,167 ,123 ,11 ,
414, 431, 439, 440, 447, 461
مایەر ئامیت219 ,
محەمەد باقر مەجلیسی121 ,
محەمەد پەناهیان56 ,
محەمەد تەقی زەهتابی57 ,
محەمەد حەسەنێن هەیکەل315 ,211 ,
محەمەد دوعائی57 ,
محەمەد شابەختی153 ,
محەمەد عەبدولحەکیم عامر61 ,
محەمەد عەلی کاوە92 ,
مهاباد ,150 ,136 ,118 ,116 ,115 ,96 ,71 ,57 ,
201, 480
موجاهدینی خەلقی51 ,
موجاهیدین ,339 ,333 ,332 ,331 ,324 ,65 ,
340, 408, 409, 412, 486, 568
موحسین ئەلحەکیم258 ,174 ,125 ,100 ,
موحیەدین میسباحی560 ,553 ,548 ,28 ,
موحەشەمپوور32 ,
موسڵ257 ,250 ,193 ,190 ,145 ,114 ,

غ

غەففار49 ,

ف

فۆرد ,605 ,601 ,581 ,580 ,579 ,358 ,247 ,31 ,
608
فەتحستان438 ,
فەرید شەهاب169 ,

ق

قازی محەمەد211 ,136 ,118 ,116 ,60 ,57 ,
قاسم ,136 ,133 ,132 ,131 ,130 ,55 ,13 ,10 ,6 ,
137, 138, 139, 140, 144, 145, 146, 147,
148, 151, 155, 157, 158, 159, 160, 162,
163, 165, 224, 231, 258, 433, 445
قاهیرە ,208 ,195 ,188 ,158 ,132 ,80 ,63 ,26 ,
210, 240, 298, 300, 301, 315, 380, 456,
537
قوتبزادە ,459 ,407 ,335 ,334 ,330 ,329 ,326 ,
460, 462, 487, 567
قوم ,311 ,235 ,174 ,126 ,125 ,124 ,100 ,64 ,
338, 340, 410, 412, 422, 449, 486, 513
قەدەر ,177 ,176 ,169 ,126 ,125 ,99 ,93 ,59 ,7 ,
180, 314, 322, 329, 330, 336, 343, 344,
345, 346, 347, 348, 349, 406, 418, 422,
423, 425, 426, 427, 428, 432, 434, 437,
442, 444, 450, 453, 454, 455, 457, 458,
461, 462, 463, 490, 497, 501, 519, 544
قەزافی ,490 ,489 ,488 ,429 ,425 ,410 ,346 ,
491, 492, 493, 495, 497, 502, 503, 504,
506, 507, 508, 509, 510, 511, 515, 520,
550

ک

کالاهان394 ,364 ,
کامل ئەلئەسعەد406 ,316 ,304 ,238 ,
کامەران عالی بەدرخان223 ,156 ,153 ,

196, 201, 208, 210, 212, 216, 232, 234, 300, 314, 315, 339, 342, 424, 427, 435, 531
ناسری ,208 ,180 ,172 ,169 ,166 ,145 ,32 ,
233, 234, 260, 263, 264, 272, 300, 315, 344, 389, 441, 444, 452, 458, 462, 479
ناسریزم532 ,309 ,300 ,299 ,172 ,167 ,34 ,7 ,
نایف حەواتمە309 ,
نوری سەعید134 ,
نیعمەتوڵلا ناسری259 ,235 ,
نیکسن ,84 ,77 ,76 ,74 ,73 ,72 ,70 ,31 ,17 ,5 ,
87, 246, 271, 279, 280, 282, 283, 287, 293, 295, 374, 578, 580, 581, 583, 584, 585, 586, 587, 589, 591, 600

هـ

هوەیدا424 ,338 ,271 ,
هۆلمز288 ,
هەمزە عەبدوڵلا135 ,118 ,

و

ویلسن579 ,32 ,

ی

یەزدی ,325 ,302 ,299 ,236 ,179 ,175 ,32 ,
326, 327, 334, 335, 337, 340, 345, 349, 407, 410, 411, 415, 459, 465, 487, 494, 563
یەکاوی عەرەب ,227 ,219 ,187 ,137 ,55 ,10 ,
246, 250, 291
موسەدیق344 ,325 ,146 ,90 ,64 ,
مونتەزری460 ,235 ,
مونتەزیری ,508 ,507 ,506 ,412 ,411 ,408 ,
566, 568
مۆساد ,212 ,210 ,169 ,157 ,90 ,80 ,77 ,10 ,
219, 221, 225, 264, 288, 289, 294, 444, 483, 507, 538, 621, 622
مۆسکۆ ,87 ,71 ,67 ,63 ,60 ,53 ,50 ,49 ,48 ,7 ,
132, 141, 146, 150, 154, 164, 193, 213, 215, 221, 229, 258, 269, 270, 273, 279, 286, 290, 292, 298, 370, 375, 404, 419, 528, 536, 549, 552, 585, 590, 595
میت80 ,
میشێل عەفلەق256 ,231 ,
مەحمود عوسمان390 ,293 ,284 ,283 ,
مەلا مستەفا ,157 ,150 ,118 ,117 ,116 ,17 ,10 ,
188, 209, 286, 359, 472, 485
مەلا مستەفا بارزانی ,359 ,157 ,150 ,17 ,10 ,
472, 485
مەلای سوور148 ,116 ,5 ,
مەنسور قەدەر ,125 ,98 ,93 ,92 ,88 ,66 ,56 ,
169, 176, 177, 180, 234, 299, 314, 320, 322, 328, 329, 330, 332, 337, 343, 422, 426, 436, 442, 443, 450, 454, 458, 461, 465, 498, 499, 500, 516, 520, 534, 543, 550, 566
مەنوچەهر هاشمی398 ,91 ,
مەهدی بازرگان ,487 ,341 ,339 ,331 ,326 ,
567
مەهدی پیراستە541 ,

ن

ناسر ,134 ,132 ,126 ,71 ,66 ,62 ,57 ,53 ,52 ,
136, 139, 144, 158, 165, 169, 187, 188,

چەند دێڕێک لە ژیاننامەی وەرگێڕ

- لە ١٩٦٨ لە گوندی گرتک، لە دۆڵی ڕوستێی دەڤەری باڵەکایەتی لەدایکبووە.
- لە ١٩٨٨دا بە کالۆریۆسی لە قانون لە زانکۆی بەغدا وەرگرتووە.
- لە ١٩٩٧ـەوە تا ٢٠١٢ ئاوارەی ئەورووپا (هۆڵەندا و بریتانیا) بووە.
- لە پاڵ زمانی زگماکیدا؛ زمانەکانی عەرەبی، هۆڵەندی و ئینگلیزیش دەزانێ.
- لە ١٩٨٦ـەوە هەوڵی نووسینی داوە. تا ئێستا بیست و یەک کتێبی لە زمانەکانی هۆڵەندی و ئینگلیزییەوە وەرگێڕاون. دەیان گوتار و لێکۆڵینەوەی قانونی و سیاسیشی بڵاوکردوونەتەوە.

چاپکراوەکانی وەرگێڕ

١ - نهێنییەکانی مۆساد، نووسینی گۆردۆن تۆماس، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، سێ جار چاپکراوەتەوە؛ چاپی یەکەم ٢٠٠٨ چاپخانەی هێڤی، هەولێر. چاپی دووهەم دەزگەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠١٤. چاپی سێهەم ڕۆژهەڵات ٢٠١٦.

٢ - مادلین ئۆلبرایت، سیاسەتی ئەمریکا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، سەنتەری نما ٢٠٠٩، هەولێر.

٣ - داود بنگۆریۆن، دامەزرێنەری دەوڵەتی ئیسرائیل، نووسینی ڕۆبەرت سەنت یۆهن، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، چاپخانەی هێڤی ٢٠١١، هەولێر. چاپی دووەم ناوەندی ئاوێر ٢٠١٦ هەولێر.

٤ - کوردستان لە نێوان سیڤەر و سنووره دەستکردەکاندا، نووسینی: هیسەر لێهر واگنەر. مێژوو. وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە. چاپی یەکەم؛ لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی هەولێر ٢٠١٣. چاپی دووەم، ئاوێر ٢٠١٥.

٥ - وەرزێکی سپیی وشکوبرینگ، ئەندریێ برینک. ڕۆمان. وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٣.

٦ - ژیانی من، چۆن ئیسرائیل دامەزرێنرا؟ گۆڵدا مایەر، یاداشت، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر، هەولێر. ٢٠١٤.

٧ - ئینفێرنۆ، دۆزەخ، دان براون، ڕۆمان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٥.

٨ – شــەرەف، ئەلیف شــەفەق، ڕۆمان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٥.

٩ – یــاخیبوون، منــاحیم بێگن، یــادەوەری، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٦.

١٠ – خــانووەکەی مزگەوتێ، قــادر عەبــدوڵلا، ڕۆمــان، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٦.

١١ – کۆدەکەی داڤینشـــــی، دان براون، ڕۆمان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر، هەولێر ٢٠١٦.

١٢ – خەتی بزمـاری، ڕۆمـان، قـادر عەبدوڵلا، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، ناوەندی ئەندێشە، سلێمانی ٢٠١٧.

١٣ – کردە هەرەگرنگەکانی مۆســاد، میخائیل بار زۆهار و نەسـیم میشـال، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی حەمدی، ٢٠١٨ سلێمانی.

١٤ – لە مەککە، قادر عەبدوڵلا، ڕۆمان، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، چاپخانەی حەمدی، ٢٠١٨ سلێمانی

١٥ – ئەرێ کورد بوونە بەردەبـاز؟! ڕۆبەرت بریـان گیبســـــن، مێژوو، لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی کوردستان، سلێمانی ٢٠١٩.

١٦– شـەوە سپییەکان، مناحیم بێگن، یادەوەریی، لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٩.

١٧ – زۆربـای ئێرانی، قـادر عەبدوڵلا، ڕۆمـان، لە هۆڵەندییەوە، چاپخـانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٢٠.

١٨– ژیـانی من، گۆلـدا مـایەر، یـادەوەری، لە ئینگلیزییەوە، چـاپێکی نوێی چاککراو، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠٢٠.

١٩- کچانی دووکەڵ و ئاگر، ئاڤا هوما، ڕۆمان، لە ئینگلیزییەوە، سـلێمانی چاپخانەی کارۆ، ٢٠٢١.

٢٠ - هێڵێک بەنێو لمدا، جێمس بار، مێژوو، لە ئینگلیزییەوە ٢٠٢١.

٢١- پاشا، قادر عەبدوڵلا، ڕۆمان، لە هۆڵەندییەوە، ئامادەیە بۆ چاپ.